

**ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҲӢ ВА
СОҲИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН**

МАВОДИ

**КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ-АМАЛИИ ҶУМҲУРИЯВИИ
«МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ, ТАҲЛИЛ
ВА АУДИТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР»
(28 марти соли 2023)**

МАТЕРИАЛЫ

**РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА, АНАЛИЗА И
АУДИТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ»
(28 марта 2023 года)**

Душанбе-2023

Масъалаҳои мубрами баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити муосир / Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 28 март соли 2023). – Душанбе: ДБССТ, 2023. – 275 с.

Актуальные вопросы бухгалтерского учета, анализа и аудита в современных условиях / Материалы республиканской научно-практической конференции (г. Душанбе, 28 марта 2023 года). – Душанбе: МУТПТ, 2023. – 275 с.

Ҳайати таҳририя:

Асрорзода У.С., Хоркашов И.С., Каримов Б.Х., Рустамов Р.У.

Мавқеи муаллифон ва ҳайати таҳририя метавонад бо ҳам мувофиқат нақунанд. Маводи нашршаванда аз ҷониби муаллифони мақолаҳо дар шакли таҳриршуда пешниҳод карда шудаанд. Аз ин хотир, барои дурустии ақидаҳои пешниҳодшуда ва воқеияти далелҳои овардашуда ҳуди муаллифони мақолаҳо масъулият мебаранд.

Редакционная коллегия:

Асрорзода У.С., Хоркашов И.С., Каримов Б.Х., Рустамов Р.У.

Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. Публикуемые материалы представлены авторами статей в отредактированном виде. Поэтому за правильность представленных взглядов и объективность приведенных фактов ответственность несут сами авторы.

©Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, 2023

© Международный университет туризма и предпринимательства
Таджикистана, 2023

БАҲШИ 1. ПРОБЛЕМАҲОИ МУОСИРИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ, ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

“Вазорати молияро зарур аст, ки тибқи принципҳои банақшагирии стратегӣ ва низоми байналмилалӣ баҳисобгирии молиявӣ минбаъд низ доир ба масъалаҳои интизоми молиявӣ, тақсими самараноки захираҳо, шаффофияту тобеият ва таҳияи босифати буҷети давлатӣ, инчунин, рақамикунонии соҳа чораҳои амалӣ андешад”.

Аз наёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23 декабри соли 2022

НИЗОМИ МИЛЛИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ ВА РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Асрорзода У.С., Каримов Б.Ҳ.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкори Тоҷикистон

Имрӯз бар асари ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт омӯзиши низомҳои миллии ва байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ, ошкор намудани хусусиятҳо ва қабули нуктаҳои беҳтарини онҳо барои татбиқ дар равандҳои ташаккул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷолибияти хоса касб намудааст. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои амалкунии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонӣ баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: *ҷаҳонишавӣ, рақамикунонии иқтисодиёт, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, технологияҳои рақамӣ, барномаҳои компютери муҳосибӣ.*

Падидаҳои муҳими имрӯз - равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт, рушди ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ, воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми иқтисодии ҷаҳонӣ ба ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявии субъектҳои иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Дар чунин шароит низоми баҳисобгирии муҳосибӣ шартҳои муҳимтарин барои рушди муносибатҳои байни субъектҳои иқтисодии мамлакатҳои мухталиф ва иқтисодиёти миллии мебошад. Вале он барои ҳамаи мамлакатҳо ягона нест, дар ҳар як мамлакат қоидаҳои махсуси пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодагии ҳисоботи молиявӣ таҳия ва истифода мешаванд, ки маҳз дар низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос меёбанд.

Рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳар як мамлакат аз мувофиқ будани он бо рушди иқтисодиёти миллии ва ҷавобгӯ будан ба талаботи идоракунии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ муайян мегардад. Барои гирифтани ахбори саҳеҳ ва воқеъинона оид ба натиҷаҳои фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ қорбурди усулҳо ва қоидаҳои муносибе зарур аст, ки бо ёрии онҳо фаъолияти хоҷагидорӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос гардида, ахбори натиҷавӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ зарурӣ дар шакли ҳисоботи молиявӣ воқеъинона ташаккул ёбад ва ба истифодабарандагон пешкаш карда шавад.

Барои таъмин намудани ҳамаи истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ бо маълумоти воқеӣ оид ба таркиб, ҷойгиршавӣ ва истифодаи дороиҳо, уҳдадорӣҳо ва сармояи субъекти иқтисодӣ, инчунин пешкаш намудани маълумоти ҷамъбасти дар бораи корхонаҳои як соҳа ва умуман мамлакат рӯя намудани принципҳои методологии ягонаи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ аҳамияти муҳим дорад. Принципҳои мазкур

унсури асосии ташкилдихандаи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар миқёси корхонаҳои алоҳида ва иқтисодиёти миллии мебошанд. Онҳо барои ҳар як мамлакат вобаста аз талаботи қонунгузори миллии бо дарназардошти муқаррароти принципҳои байналмилалӣ таҳия карда мешаванд.

Баҳисобгирии муҳосибӣ чун низоми мукамал на танҳо дар сатҳи субъектҳои иқтисодӣ (корхонаҳо), ки дар онҳо ҳадамоти муҳосибӣ бо истифодаи усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ҷамъоварӣ, коркарди маълумот ва ташаккули ахбори натиҷавиро дар шакли ҳисобот ба ҷо меоранд, ҳамчунин дар сатҳи давлатӣ ё макроиқтисодӣ – идоракунии иқтисодиёти миллии, ки он ҷо низоми баҳисобгирии муҳосибӣ низомҳои тамоми воҳидҳои хоҷагидорӣ, пойгоҳи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, роҳбарии методологии умумӣ, ҷамъоварӣ ва коркарди ҳисобот, назорати низомҳои баҳисобгирии субъектҳои иқтисодиро дар бар мегирад, амал мекунад. Дар ин маврид, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ чун «низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ» номбар мешавад.

Дар мамлакатҳои алоҳида низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ амал мекунанд, ки принципҳои бунёди онҳо вобаста ба сатҳи танзимкунии баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳар як мамлакат, ҳамоҳангсозии он бо стандартҳои байналмилалӣ, нақши ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар рушди баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҳам тафовут доранд. Гурӯҳҳои алоҳидаи низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ҷудо гардида, чун амсилаҳои мухталифи баҳисобгирӣ дар миқёси байналмилалӣ номбар карда мешаванд [1, с. 4].

Низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бояд ба рушд ва мукамалсозии муносибатҳои иқтисодӣ дар мамлакат мусоидат кунад. Вале вобаста ба дигаршавии муносибатҳои иқтисодӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ низ дигаргуниҳо рух медиҳанд, мувофиқи талаботи идоракунии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ дар шароити нав усулҳо ва қоидаҳои нави ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ роҳандозӣ карда мешаванд. Дар натиҷа низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ доимо дар таҳаввул ва рушд мебошанд.

Мусаллам аст, ки имрӯз дар ҷаҳон низоми иқтисодии қомилан нав бунёд гардидааст ва дар он мартабаи маҳз иттилоот муҳим аст. Дар ин маврид барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва қабули қарорҳои идоракунии коркарди миқдори зиёди маълумоти ададӣ бо иҷрои амалҳои мураккаби арифметикӣ ва мантиқии муқоисакунӣ, таҳлил ва тафсир зарур аст. Иҷрои амалҳои мазкур танҳо бо истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ ба даст меояд. Корбурди технологияҳои рақамӣ баландшавии рақобатпазирии субъектҳои иқтисодӣ, рушди иқтисоди миллии ва сатҳи баланди зиндагии аҳолиро таъмин намуда, дар ниҳоят соҳибхотиёрии мамлакат ва истиқлоли миллиро ҳифз менамояд.

Ҷамасола, тӯли чанд соли охир Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муҳимии масъалаҳои ҷаҳонишавӣ ва рақамикунории иқтисодиёт таъкид менамоянд. Ҷамин тавр, дар Паёми Президент аз 26 декабри соли 2018 зикр гардидааст: «Бо дарназардошти равандҳои муосир, мо бояд корро ҷиҳати татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ва дар соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ вусъат бахшем» [4].

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Ҳадафҳои асосии консепсияи мазкур аз «фароҳам овардани шароити мусоидаткунанда барои дигаргуншавии соҳаҳои фаъолияти инсон таҳти таъсири технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла рушди ҷомеаи иттилоотӣ, гузариш ба расонидани хизматрасониҳои давлатии рақамӣ ва ҳукумати рақамӣ, ҳамачониба ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ ва дар натиҷа тезонидани суръати рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ» иборат мебошанд [2].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 январи соли 2021 бори дигар таъкид намудаанд, ки «Дар шароити кунунӣ рушди технологияҳои рақамӣ шартӣ асосии рақобатнокии иқтисодӣ ба

шумор меравад. Татбиқи барномаҳои қабулнамудаи мо барои гузаштан ба ин раванд конёқунанда нестанд ва зарур аст, ки чораҳои ба ташаккули шароит барои тақвияти соҳаи рақамикунонӣ мусоидаткунанда андешида шаванд» [5]. Ҳамин тавр, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муваззаф гардид, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҷӯӣ намояд.

Ҳоло баъзе субъектҳои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботи молиявӣ худро дар асоси стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) тартиб дода, инчунин барои осон кардани пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ аз дастаҳои барномаҳои компютерӣ муҳосибӣ истифода мебаранд. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар бозори барномаҳои компютерӣ муҳосибӣ дар мамлакат танҳо маҳсулоти ширкати «1С» (Федератсияи Россия) – «1С: Бухгалтерия» ва «1С: Предприятие» маъмул аст. Маҳсулоти барномавии дигар танҳо дар баъзе ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ ва корхонаҳои бузурги тичоратӣ-саноатӣ истифода мешаванд.

Гарчанде кори дастаи барномаҳои муҳосибии 1С: Бухгалтерия ба шароити СБҲМ асос наёфта бошад ҳам, тариқа (версия)-ҳои вай пешниҳод шудаанд, ки маҳз бо пояҳои СБҲМ бунёд гардидаанд. Вале ин гуна тариқаҳои дастаи 1С ҳоло ба истифодабарандагони тоҷик дастрас нестанд, онҳо асосан тариқаҳои маъмули 7.7, 8.2 ва 8.3-и дастаи мазкурро истифода мебаранд.

Омӯзиши ҳолати корбурди СБҲМ ва дастаҳои барномаҳои компютерӣ дар корхонаҳо нишон дод, ки онҳо чӣ имкониятҳои ҳам СБҲМ ва ҳам барномаҳои компютерӣ ба таври пурра истифода намешаванд. СБҲМ-ро танҳо корхонаҳои бузург (чун ҚСҚ «Ширкати алюминийи тоҷик») барои тартиб додани ҳисоботи молиявӣ худ истифода мебаранд. Дастаҳои барномаҳои муҳосибӣ (асосан 1С: Бухгалтерия)-ро муҳосибони корхонаҳо чун як воситаи сода барои сабук кардани фаъолияти худ ба кор мебаранду халос. Сабаби асосии чунин ҳолат пеш аз ҳама сатҳи пасти дониши муҳосибони аҳли амал дар соҳаи СБҲМ ва технологияҳои иттилоотӣ мебошад. Мутобиқ набудани барномаҳо ба санадҳои меъёрӣ-қонунгузори танзимкунандаи фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба пурра истифода набурдани имконияти барномаҳои компютерӣ муҳосибии муосир боис мешавад.

Ҳолати мазкур сабаб шуд, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 январи соли 2021 махсусан таъкид намуданд: «... масъалаҳои гузариши пурра ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва низоми маблағгузори электронӣ, аз ҷумла низоми хариди электроники давлатӣ то ҳанӯз ҳал нагардидаанд ва мо дар ин самт аз талаботи замона қафо монда истодаем. Бо мақсади танзими муносибатҳо дар самти пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҷалби сармояи мустақим ба вазоратҳои молия, саноат ва технологияҳои нав, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, Кумитаи андоз ва дигар мақомоти назоратӣ супориш дода мешавад, ки барои ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва аз аудити ҳарсолаи ҳатмӣ гузаштани субъектҳои дорой манфиати умум ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ чораҳои бетаъхир андешанд» [5].

Ҳоло масъалаҳои дарк намудани нақш ва мақоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва иқтисодиёти рақамӣ, таҳқиқи дигаргуниҳо дар муҳтаво, пояҳои методологӣ ва концептуалии баҳисобгирии муҳосибӣ бо таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт ниҳоят мубрам гардидаанд. Масъалаҳои рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таъмини мувофиқати он ба талаботи иқтисодиёти нав дар солҳои охир мавзӯи муҳокимаи фаъоли олимони ва мутахассисони соҳа мебошад. Зимнан аксари олимони зарурати табдили муҳтаво, ҳосиятҳо ва шакли пешкашкунӣ иттилоотӣ ҳисоботӣ, рушди принципҳо, усулҳо ва концепсияҳо, ҳатто дигаршавии нигоҳи илмиро ба мафҳуми баҳисобгирии муҳосибӣ эътироф менамоянд [3, с. 123].

Баъзе ихлосдор дар адабиёти илмӣ соҳаи вобаста ба масъалаи дар ояндаи наздик маҳв шудани касби муҳосиб, бо вучуди баҳспазирии аксари далелҳо ва ҳулосаҳои овардашуда, воқунишҳои махсус ба миён овардаанд. Тасаввур намудани иқтисодиёти рақамӣ бе манбаи асосии иттилоотӣ амалкунанда мушкил аст. Маълумоти дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ

бунёдшаванда аз ҷониби доираи доимо васеъшавандаи истифодабарандагони хусусӣ ва ҷамъиятӣ, дохилӣ ва берунӣ (сахмиядорон, сармоягузoron, танзимкунандагон, мақомоти андоз, гумрук, омор, ниҳоди зиддинҳисорӣ ва дигарҳо) истифода мешаванд.

Арзёбии ноустувори ҳастии ояндаи баҳисобгирии муҳосибӣ аллақай ба пастшавии эътибори касби муҳосибӣ мусоидат намуда, ворид шудани насли ҷавонро ба доираи касбӣ маҳдуд менамояд, ҳамчунин ба талабот дар бозори таҳсилоти муҳосибӣ таъсири манфӣ мерасонад. Барои бартараф кардани паёмадҳои номатлуби ҳолати зикршуда муайян намудани салоҳиятҳои калидии муҳосибӣ оянда, таҳқиқи таъсири равандҳои рақамикунонии муносибатҳои иқтисодӣ ба намои ояндаи касби муҳосибӣ муҳим аст [6, с. 51].

Нигоҳи неқбинона ҷиҳати ояндаи касби муҳосибӣ асосан аз ҷониби худи муҳосибони аҳли амал изҳор карда мешавад. Онҳо рақамикунонии иқтисодиётро чун омилӣ рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дарк мекунанд, на чун сабаби маҳв шудани касби муҳосибӣ. Ба ақидаи онҳо, татбиқи технологияҳои иқтисодиёти рақамӣ ба тавсеаи имконоти муҳосибон мусоидат менамояд, вале дар ин маврид доираи салоҳиятҳои ба ин мутахассисон зарурӣ низ густариш меёбад. Ягон ҳел компютер ҳоло наметавонад мутахассисони бо тартибдихии ҳисоботи молиявӣ ва ҳисоботи андоз, ҳуҷҷатҳо барои сармоягузoron, муассисаҳои қарзӣ ва роҳбарияти корхона машғулбударо иваз намояд. Чунки ин ҷо қабул намудани қарорҳои муҳим ва стратегӣ, ки умуман ба соҳибкорӣ таъсир мерасонанд, талаб карда мешавад. Ин гуна вазифаҳоро ҳатто барномаҳои мукаммали зехнӣ иҷро карда наметавонанд. Бинобар ин, ҳамеша талабот ба муҳосибони ба иҷрои корҳои таҳлилий (таҳлили молиявӣ ва идоракунии) ва коркарди муҳокимарониҳои касбии муътабар қодирбуда мавҷуд аст.

Муҳосибӣ оянда бояд донишҳои соҳаи қонунгузорӣ, андозбандӣ, ояндабинӣ, банақшагирӣ, маркетинг, методологияи баҳисобгирӣ ва таҳлилро дошта бошад. Вай бояд ба дигаршавиҳои шароити иқтисодӣ мутобиқ шуда тавонад, сиёсати молиявӣ ва баҳисобгирии корхонаро таҳия ва роҳандозӣ намояд, дурнамои рушди фаъолияти тичоратии корхонаро муайян кунад, муҳим аз ҳама, - принсипҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявиро донад ва онҳоро дар фаъолияти касбии худ амалӣ карда тавонад.

АДАБИЁТ

1. Гура Н.А. Бухгалтерский учет как система и модель хозяйственной деятельности предприятий / Н.А. Гура // Международный бухгалтерский учет. – 2012. - № 8 (206). – С. 2-7
2. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 [Сарчашмаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.medt.tj/tj/strategiya-va-barnomaho/tsifrovaya-ekonomika>
3. Одинцова Т.М., Рура О.В. Развитие видов, объектов и методов бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики и информационного общества // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. - 2018. - Т. 11. - № 4. - С. 120-131
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2018 // Ҷумҳурият. – 2018. – 26 декабр. - № 256
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: шаҳри Душанбе, 26 январи соли 2021 // Ҷумҳурият. – 2021. – 27 январ. - № 18
6. Приображенская В.В. Влияние цифровой экономики на развитие компетенций в области бухгалтерского учета // Финансовый журнал. - 2019. - № 5. - С. 50-63

БАҲИСОБГИРИИ САРМОЯИ ОИННОМАВӢ ДАР ЧАМЪИЯТҶОИ ДОРОИ МАСЪУЛИЯТИ МАҲДУД

Одиназода К.С., Анисаи Муҳиддин

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Дар мақола тартиби пешбурди баҳисобгирӣи муҳосибӣи сармояи оинномавӣ дар ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд баррасӣ шудаанд. Бештар ба ҷиҳатҳои амалии баҳисобгирӣи муҳосибӣи сармояи оинномавӣ диққат дода шудааст.

Калидвожаҳо: *ЧДММ, иштирокчиёни ЧДММ, сармояи оинномавӣ, саҳмҳои иштирокчиён, баҳисобгирӣи бунёдшавӣ ва тағйирдиҳӣи сармояи оинномавӣ.*

Ба тартиби баҳисобгирӣи муҳосибӣи сармоя шакли ташкилию ҳуқуқии корхона таъсир мерасонад. Бинобар ин, хусусиятҳои баҳисобгирӣи муҳосибӣи сармояи оинномавӣ дар ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд (ЧДММ) аз тартиби бунёд кардани ин шакли корхона муайян мегардад. Муассисон (иштирокчиён)-и ЧДММ метавонанд шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ бошанд. Мақомоти давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ҳақ надоранд, ки иштирокчиӣи ЧДММ бошанд.

ЧДММ метавонад аз ҷониби як шахс таъсис дода шавад, ки иштирокчиӣи ягонаи он мебошад. ЧДММ минбаъд низ метавонад ҷамъияти дорои як иштирокчиӣ шавад. Вай наметавонад чун иштирокчиӣи ягона дигар ҷамъияти хоҷагидорӣи аз як шахс иборатбударо дошта бошад.

Шумораи иштирокчиёни ЧДММ набояд аз 30 нафар зиёд бошад. Ҳангоме, ки агар шумораи иштирокчиёни вай аз ҳадди муқараршуда гузарад, пас вай дар муддати як сол бояд ба ҷамъияти саҳомии кушода (ҶСК) табдил дода шавад. Агар дар давоми муҳлати мазкур ЧДММ ба ҶСК мубаддал нагардад ё шумораи иштирокчиёни вай то ҳадди муқараршуда кам нашавад, вай бо талаби мақомоти андоз ё дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё маҳаллӣ, ки мутобиқи қонунгузорӣ ҳуқуқӣ пешниҳод кардани чунин талабро доранд, бояд бо тартиби судӣ барҳам дода шавад.

Иштирокчиёни ЧДММ ҳуқуқ доранд барои:

- иштирок кардан дар идоракунии корҳои ЧДММ бо тартиби муқарарнамудаи қонунгузорӣ ва ҳуҷҷатҳои муассисии вай;
- гирифтани ахбор оид ба фаъолияти ЧДММ ва шинос шудан бо феҳристҳои муҳосибӣи ва дигар ҳуҷҷатҳои он;
- иштирок кардан дар тақсими фоидаи ЧДММ;
- фуруҳтан ё бо дигар тарз бегона кардани саҳми худ дар сармояи оинномавӣи ҷамъият, ё ҳиссаи он ба як ё якчанд иштирокчиӣи ҷамъияти мазкур;
- дар ҳар вақт баромадан аз ЧДММ новобаста аз розигии иштирокчиёни дигари он;
- ҳангоми барҳамдиҳӣи ЧДММ гирифтани ҳиссаи амвол ё арзиши он, ки баъд аз ҳисобикунӣ бо кредиторон боқӣ мондааст;
- дигар ҳуқуқҳои бо оиннома пешбинишуда ё бо қарори маҷлиси умумии иштирокчиёни ЧДММ, ки аз ҷониби ҳама иштирокчиёни ҷамъият ҳамраёна қабул шудааст, пешниҳодшуда.

ЧДММ барои уҳдадорӣҳои худ бо тамоми амволи ба худ тааллуқдошта масъулият дорад. Вай барои уҳдадорӣҳои иштирокчиёни худ масъулият надорад. Дар ҳолати муфлисшавии вай бо айби иштирокчиёни худ ё бо айби шахсони дигар, ки ҳуқуқи додани амри ҳатмӣ барои ЧДММ доранд ё бо тарзи дигар имкони муайян кардани амалҳои онро доранд, ба иштирокчиён ё дигар шахсони мазкур, дар мавриди басанда набудани амволи ҷамъият метавонад масъулияти иловагӣ (субсидиарӣ) барои уҳдадорӣҳои ҷамъият вогузор карда шавад.

Давлат барои уҳдадорӣҳои ЧДММ масъулият надорад ва ЧДММ низ барои уҳдадорӣҳои давлат масъулият надорад.

Муассисони ҶДММ байни худ шартномаи муассисӣ мебанданд ва оинномаи онро тасдиқ мекунанд. Шартномаи муассисӣ ва оиннома ҳуҷҷатҳои муассисии ҶДММ мебошанд.

Агар ҶДММ-ро як шахс таъсис диҳад, ҳуҷҷати муассисии вай оинномаи аз ҷониби ҳамин шахс тасдиқшуда мебошад. Ҳангоми зиёд шудани шумораи иштирокчиён то ду нафар ва зиёдтар, дар байни онҳо шартномаи муассисӣ баста мешавад.

Дар шартномаи муассисӣ муассисон уҳдадор мешаванд, ки ҶДММ-ро таъсис диҳанд ва тартиби фаъолияти якҷояро барои бунёд кардани он муайян мекунанд. Бо шартномаи муассисӣ инчунин ҳайати муассисон (иштирокчиён), андозаи сармояи оинномавӣ ва андозаи саҳми ҳар яке аз муассисон (иштирокчиён), андоза ва таркиби саҳмҳо, тартиб ва муҳлатҳои гузоштани саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ ҳангоми таъсисдиҳии ҷамъият, масъулияти муассисон (иштирокчиён) барои вайрон кардани уҳдадорихо оид ба гузоштани саҳмҳо, шартҳо ва тартиби тақсим кардани фоида дар байни муассисон (иштирокчиён), ҳайати мақомоти идоракунии ҶДММ ва тартиби баромадани иштирокчиён аз ҷамъият муайян карда мешаванд.

Муассисони ҶДММ мақомоти идоракунии ҷамъиятро интихоб (таъин) мекунанд, инчунин дар ҳолати ба сармояи оинномавӣ гузоштани саҳмҳои ғайрипулӣ баҳои пулии онҳоро тасдиқ мекунанд. Қарор дар бораи тасдиқ кардани оинномаи ҶДММ, инчунин қарор оид ба тасдиқ кардани баҳои пулии саҳмҳои гузоштаи муассисон, аз ҷониби муассисон ҳамраиёна қабул карда мешавад. Дигар қарорҳо аз ҷониби муассисон ва дар асоси ҳуҷҷатҳои муассисии ҶДММ қабул карда мешаванд.

Мақомоти идоракунии ҶДММ маҷлиси умумии иштирокчиён ва мақомоти иҷроияи аз мақомоти яккасардорӣ ва дастаҷамъӣ иборатбуда мебошанд. Оинномаи ҷамъият метавонад таъсис додани шӯрои директорон (шӯрои нозирон) ва комиссияи ревизионӣ (ревизор)-ро пешбинӣ намояд. Мақоми олии ҶДММ маҷлиси умумии иштирокчиён мебошад.

Ҳама иштирокчиёни ҶДММ ҳуқуқи дар маҷлиси умумии иштирокчиён ҳозир будан, иштирок кардан дар баррасии масъалаҳои рӯзномаи маҷлис ва овоз додан ҳангоми қабули қарорҳоро доранд. Ҳар як иштирокчиӣ дар маҷлиси умумии иштирокчиён шумораи овозҳоро мутаносибан ба саҳми худ дар сармояи оинномавии ҷамъият дорад. Оинномаи ҷамъият метавонад тартиби дигари муайян кардани шумораи овозҳои иштирокчиёни ҷамъиятро муқаррар намояд.

Ба салоҳияти истисноии маҷлиси умумии иштирокчиёни ҶДММ инҳо мансубанд:

- муайян кардани самтҳои асосии фаъолияти ҷамъият, инчунин қабул кардани қарор оид ба иштирок дар ассотсиатсияҳо ва дигар иттиҳодияҳои ташкилотҳои тичоратӣ;
- тағйир додани оинномаи ҷамъият, аз ҷумла тағйир додани андозаи сармояи оинномавии ҷамъият;
- ворид кардани тағйирот ба шартномаи муассисӣ;
- таъсис додани мақомоти иҷроияи ҷамъият ва пеш аз муҳлат қатъ кардани ваколатҳои онҳо, инчунин қабули қарор оид ба супоридани ваколатҳои мақоми иҷроияи яккасардории ҷамъият ба ташкилоти тичоратӣ ё соҳибкори инфиродӣ (роҳбар), тасдиқ кардани чунин роҳбар ва шартҳои шартнома бо вай;
- интихоб кардан ва пеш аз муҳлат қатъ кардани ваколатҳои комиссияи ревизионӣ (ревизор)-и ҷамъият;
- тасдиқ кардани ҳисоботи молиявии солонаи ҷамъият;
- қабул кардани қарор оид ба тақсим кардани фоидаи софи ҷамъият дар байни иштирокчиёни он;
- тасдиқ (қабул) кардани ҳуҷҷатҳои танзимкунандаи фаъолияти дохилии ҷамъият (ҳуҷҷатҳои дохилии ҷамъият);
- қабул кардани қарор оид ба паҳнкунии вомбаргҳо ва дигар коғазҳои қиматноки эмиссионии ҷамъият;

- таъин намудани санчиши аудиторӣ, тасдиқ кардани аудитор ва муайян кардани андозаи подоши хизматрасониҳои аудитор;
- қабул кардани қарор дар бораи бозташкилдихӣ ё барҳамдиҳии ҷамъият;
- таъин кардани комиссияи барҳамдиҳӣ ва тасдиқ кардани тавозунҳои барҳамдиҳӣ.

Масъалаҳои ба салоҳияти истисноии маҷлиси умумии иштирокчиён мансуббуда наметавонанд барои ҳал кардан ба шӯрои директорон ё мақомоти иҷроияи ҷамъият дода шаванд.

Муассисони ҶДММ барои уҳдадорихои бо таъсисдиҳии вай алоқаманд ва то бақайдгирии давлатии вай бамиёномада масъулияти якҷоя мебаранд. ҶДММ барои уҳдадорихои муассисони ҷамъият, ки бо таъсисдиҳии он алоқаманданд, танҳо дар ҳолати минбаъд пазируфтани амалҳои онҳо аз ҷониби маҷлиси умумии иштирокчиёни ҷамъият масъулият мебаранд.

Сармояи оинномавии ҶДММ аз арзиши исмии саҳмҳои иштирокчиёни вай бунёд мегардад, андозаи он набояд аз панҷсад сомонӣ кам бошад.

Сармояи оинномавии ҶДММ андозаи камтарини амволи он, ки манфиатҳои кредиторони онро кафолат медиҳад, муайян мекунад. Андозаи ҳиссаи иштирокчиӣ ҶДММ дар сармояи оинномавӣ аз андозаи ҳиссаи ба сармояи оинномавӣ гузоштаи вай муайян мешавад. Вай бояд ба таносуби арзиши исмии ҳиссаи вай ва сармояи оинномавӣ мувофиқ бошад. Арзиши ҳақиқии ҳиссаи иштирокчӣ ба ҳиссаи арзиши дороиҳои софи ҶДММ, ки ба андозаи ҳиссаи вай мутаносиб аст, мувофиқат мекунад.

Саҳм ба сармояи оинномавии ҶДММ метавонад пул, коғазҳои қиматнок, дигар амвол ё ҳуқуқи амволӣ ё дигар ҳуқуқҳои баҳои пулӣ дошта бошанд.

Агар арзиши исмии ҳиссаи иштирокчӣ дар сармояи оинномавии ҶДММ бо саҳми ғайрипулӣ пардохт карда шавад, ин гуна саҳм аз ҷониби коршиноси мустақил баҳо дода мешавад. Бо оинномаи ҷамъият наметавонанд намудҳои амволе муайян карда шаванд, ки чун саҳм ба сармояи оинномавии ҶДММ гузошта шуда наметавонанд.

Ҳар як муассиси ҶДММ бояд дар давоми муҳлати бо шартномаи муассисӣ муайянгардида, ки аз як сол пас аз лаҳзаи бақайдгирии давлатии ҶДММ зиёд буда наметавонад, бояд саҳми худро ба сармояи оинномавӣ пурра гузорад. Дар ин маврид арзиши саҳми ҳар як муассиси ҷамъият бояд аз арзиши исмии ҳиссаи вай дар сармояи оинномавӣ кам набошад. Озод кардани муассис аз уҳдадории гузоштани саҳм ба сармояи оинномавӣ, аз ҷумла бо роҳи ба ҳисоб гирифтани талаботи вай ба ҷамъият иҷозат дода намешавад.

Сармояи оинномавии ҶДММ бояд аз ҷониби иштирокчиёни он дар давоми як соли пас аз бақайдгирии давлатии вай пурра пардохт карда шавад.

Баҳисобгирии бунёдшавӣ ва тағйирдиҳии сармояи оинномавии ҶДММ. Дар санаи бақайдгирии ҶДММ ҳама саҳмҳо (ҳиссаҳо)-и бақайдгирфташудаи корхона дар кредити ҳисоби 33000 “Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)” ба ҳисоб гирифта мешаванд:

10601 “Қарздории муассисон, ки ҳангоми таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба вучуд меояд”

33000 “Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)”

Пардохт кардани саҳмҳои иштирокчиён ин тавр инъикос карда мешавад. Агар саҳмҳо бо шакли пулӣ пардохт шуда бошанд, чунин гузарониш тартиб дода мешавад:

10210 “Ҳисобҳо бо асъори миллӣ”

10601 “Қарздории муассисон, ки ҳангоми таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба вучуд меояд”

Пардохти саҳмҳо бо воситаҳои асосӣ ё дороиҳои дигар дар гузарониш бо дебети ҳисобҳои баҳисобгирии воситаҳои асосӣ ё ҳисобҳои баҳисобгирии дороиҳои дигар ва кредити ҳисоби 10601 “Қарздории муассисон, ки ҳангоми таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба вучуд меояд” инъикос карда мешавад.

ҶДММ ҳақ дорад, ки сармояи оинномавии худро зиёд ё кам кунад.

Зиёд кардани сармояи оинномавии ҶДММ танҳо пас аз пурра пардохт кардани он бо ин роҳҳо ба ҷо оварда мешавад:

- аз ҳисоби амволи ҷамъият (зиёд кардани арзиши исмии саҳмҳои иштирокчиён);

- аз ҳисоби саҳмҳои иловагии иштирокчиён ва саҳмҳои шахсони сеюми ба чамъият қабулшуда.

Зиёд кардани сармояи оинномавии чамъият аз ҳисоби амволи он бо қарори маҷлиси умумии иштирокчиён, ки бо овоздиҳии на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи овозҳои умумии иштирокчиёни чамъият қабул карда мешавад, агар зарурияти шумораи зиёди овозҳо барои қабули чунин қарор дар оинномаи чамъият пешбинӣ нашуда бошад. Маблағе, ки ба андозаи он сармояи оинномавӣ зиёд мешавад, набояд аз фарқи байни арзиши дороиҳои соф ва сармояи оинномавӣ бо сармояи захиравии чамъият зиёд бошад. Дар мавриди ин гуна зиёдшавӣ арзиши исмии ҳиссаҳои ҳама иштирокчиёни чамъият бе тағйир ёфтани андозаҳои ҳиссаҳои онҳо мутаносибан зиёд мешавад.

Маҷлиси умумии иштирокчиёни ҚДММ бо овоздиҳии на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии иштирокчиён, агар зарурати шумораи зиёди овозҳо барои қабули чунин қарор дар оиннома пешбинӣ нашуда бошад, метавонад дар бораи зиёд кардани сармояи оинномавии чамъият аз ҳисоби гузоштани саҳмҳои иловагии иштирокчиён қарор қабул кунад. Ҳангоми афзоиши сармояи оинномавии чамъият аз ҳисоби гузоштани саҳмҳои иловагии иштирокчиён бояд арзиши умумии саҳмҳои иловагӣ муайян карда шуда, инчунин таносуби барои ҳама иштирокчиён ягонаи байни арзиши саҳми иловагии иштирокчиёни чамъият ва маблағе, ки ба андозаи он арзиши исмии ҳиссаи вай зиёд мешавад, муқаррар карда шавад. Таносуби мазкур дар асоси он ки арзиши исмии ҳиссаи иштирокчиёни чамъият метавонад ба маблағи баробар ё камтари арзиши саҳми иловагии вай зиёд шавад, муқаррар карда мешавад.

Ҳар як иштирокчиёни ҚДММ ҳақ дорад саҳми иловагӣ гузорад, ки он аз ҳиссаи арзиши умумии саҳмҳои иловагии ба андозаи саҳми ин иштирокчиёни дар сармояи оинномавӣ мутаносиб буда зиёд набояд. Саҳмҳои иловагӣ метавонанд аз ҷониби иштирокчиён дар давоми ду моҳ аз рӯзи қабули қарори маҷлиси умумии иштирокчиён гузошта шаванд, агар бо оиннома ё қарори маҷлиси умумии иштирокчиён муҳлати дигаре муқаррар нашуда бошад.

На дер аз як моҳи пас аз рӯзи ба анҷом расидани муҳлати гузоштани саҳмҳои иловагӣ, маҷлиси умумии иштирокчиёни чамъият бояд дар бораи тасдиқи чамъбасти гузоштани саҳмҳои иловагии иштирокчиёни қарор қабул намояд. Маҷлиси умумии иштирокчиёни инчунин бояд дар бораи ба ҳуҷҷатҳои муассисии ҚДММ ворид намудани тағйироти бо зиёдшавии андозаи сармояи оинномавӣ ва зиёдшавии арзиши исмии ҳиссаҳои иштирокчиёни саҳмҳои иловагӣ гузошта алоқаманд, ва ҳангоми зарурат, дар бораи ворид кардани тағйироти бо тағйирёбии андозаҳои ҳиссаҳои иштирокчиёни алоқаманд, қарор қабул намояд. Ҳангоми риоя нашудани муҳлати муқарраршуда зиёдкунии сармояи оинномавии ҚДММ чун баргузорнашуда эътироф карда мешавад.

Маҷлиси умумии иштирокчиёни ҚДММ метавонад дар бораи зиёд кардани сармояи оинномавии он дар асоси аризаи иштирокчиёни чамъият (аризаҳои иштирокчиёни чамъият) дар бораи гузоштани саҳми иловагӣ, ва агар оинномаи чамъият манъ накарда бошад, дар асоси аризаи шахси сеюм (аризаҳои шахсони сеюм) дар бораи ба чамъият қабул намудани вай (онҳо) ва гузоштани саҳм қарор қабул кунад. Тартиби қабули ин гуна қарорро оинномаи чамъият муайян менамояд.

Муассисон ё мақомоти ваколатдори ҚДММ баъди аз ҷониби маҷлиси умумии иштирокчиён қабул шудани қарор дар бораи тасдиқи натиҷаҳои аз ҷониби иштирокчиёни чамъият гузоштани саҳмҳои иловагӣ ба сармояи оинномавӣ бо тартиби муқарраршуда ба мақомоти андози маҳалли бақайдгирии худ барои ворид намудани маълумот ба феҳристи ягонаи давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ариза пешниҳод менамоянд.

Зиёдшавии сармояи оинномавӣ бо роҳи зиёд кардани арзиши исмии саҳмҳои иштирокчиён бо чунин гузарониш инъикос карда мешавад:

10601 “Қарздорӣ муассисон, ки ҳангоми таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба вучуд меояд”

33000 “Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)”

Агар зиёдшавии арзиши исмии сахмҳои иштирокчиён аз ҳисоби тақсим кардани сармояи барилова пардохтшуда ба миён омада бошад, пас бузургии зиёдшавии арзиши исмии сармояи иловагӣ ба истифодаи ҳисоби 10601 “Қарздории муассисон, ки ҳангоми таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба вучуд меояд” бо чунин гузарониш инъикос карда мешавад:

33030 “Сармояи барилова пардохтшуда”

33000 “Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)”

Ба маблағи фарқи байни арзиши исмии сахмҳои иштирокчиён ба сармояи оинномавӣ ва арзиши одилонаи дороиҳои ғайрипулии ба ҳисоби пардохти сахмҳои худ гузоштаи иштирокчиён чунин гузарониш карда мешавад:

10601 “Қарздории муассисон, ки ҳангоми таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба вучуд меояд”

33030 “Сармояи барилова пардохтшуда”

Дар дигар ҳолатҳо зиёдшавии сармояи оинномавии ҚДММ аз ҳисоби амволи вай ин тавр нигоҳдорӣ карда мешавад. Ба маблағи сармояи иловагии барои зиёдкунии сармояи оинномавӣ равоонакардашуда чунин гузарониш карда мешавад:

33110 “Грантҳо ва маблағгузории мақсаднок”

33000 “Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)”

Равона кардани фоидаи тақсимнашуда барои зиёдкунии сармояи оинномавӣ бо чунин гузарониш инъикос карда мешавад:

33210 “Фоидаи тақсимнашудаи давраи ҳисоботӣ”

33000 “Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)”

Ба маблағи зиёдшавии сармояи оинномавии ҚДММ аз ҳисоби сахмҳои иловагии иштирокчиён чунин гузарониш карда мешавад:

10210 “Ҳисобҳо бо асъори милли” ё дигар ҳисоби баҳисобгирии воситаҳои пулӣ

33030 “Сармояи барилова пардохтшуда”

Кам кардани сармояи оинномавии ҚДММ метавонад бо роҳи кам кардани арзиши исмии сахмҳои ҳама иштирокчиён дар сармояи оинномавии чамъият ва пӯшонидани ҳиссаҳои ба чамъият тааллуқдошта ба ҷо оварда шавад. Кам кардани сармояи оинномавии ҚДММ бо роҳи кам кардани арзиши исмии сахмҳои ҳама иштирокчиёни чамъият бояд бо нигоҳ доштани андозаҳои сахмҳои ҳама иштирокчиёни чамъият ба ҷо оварда шавад.

ҚДММ ҳақ надорад, ки сармояи оинномавии худро аз ҳадди муқарраршудаи андозаи камтарин кам кунад.

Ҳангоми камшавии арзиши исмии сахмҳои иштирокчиёни ҚДММ чунин гузарониш карда мешавад:

33000 “Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)”

22510 “Уҳдадорӣҳо дар назди муассисон”

Ҳангоми баромадани иштирокчиён аз ҚДММ сахмҳои ба онҳо тааллуқдошта баргардонидани мешаванд. Дар ин гуна ҳолатҳо чунин гузаронишҳо карда мешаванд:

1) 33000 “Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)”

22040 “Дигар ҳисобҳо барои пардохт”

2) 22040 “Дигар ҳисобҳо барои пардохт”

10210 “Ҳисобҳо бо асъори милли” ё дигар ҳисоби баҳисобгирии воситаҳои пулӣ

Камшавии сармояи оинномавии ҚДММ ҳангоми равон кардани ҳиссаи вай ба сармояи захиравӣ ва барои пӯшонидани зарарҳои корхона низ ба амал меояд.

Пуркунии сармояи захиравӣ аз ҳисоби ҳиссаи сармояи оинномавӣ бо чунин гузарониш инъикос карда мешавад:

33000 “Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)”

33310 “Сармояи захиравӣ”

Ҳангоми равон кардани сармояи оинномавӣ барои пӯшонидани зарарҳо чунин гузарониш карда мешавад:

33000 “Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)”

33210 “Фоидаи тақсимнашудаи давраи ҳисоботӣ”

Дар ҳолати пардохти нопурраи сармояи оинномавии худ дар давоми як сол аз рӯзи бақайдгирии давлатӣ, ҚДММ бояд оид ба камкунии сармояи оинномавии худ то ба ҳадди андозаи воқеан пардохтшудаи вай эълон намояд ва бо тартиби муқарраршуда дар ин бора ба мақомоти андози маҳалли бақайдгирии худ ариза барои ворид намудани маълумот ба феҳристи ягонаи давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ пешниҳод намояд ё оид ба барҳамдиҳии худ қарор қабул намояд.

Агар дар анҷоми соли молиявии дуҷум ва ҳар соли молиявии минбаъда арзиши дороиҳои софи ҚДММ аз сармояи оинномавии вай кам шавад, вай бояд оид ба кам кардани сармояи оинномавии худ то андозаи аз арзиши дороиҳои софи он зиёд набуда эълон намояд ва бо тартиби муқарраршуда дар ин бора ба мақомоти андози маҳалли бақайдгирии худ барои ворид намудани маълумот ба феҳристи ягонаи шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ариза пешниҳод намояд ё оид ба барҳамдиҳии худ қарор қабул кунад.

Агар дар анҷоми соли молиявии дуҷум ва ҳар соли молиявии минбаъда арзиши дороиҳои софи ҚДММ аз андозаи камтарини муқарраршудаи сармояи оинномавӣ кам шавад, вай бояд барҳам дода шавад.

ҚДММ бояд дар бораи камшавии сармояи оинномавии худ ва андозаи нави он ба ҳама кредиторҳои ба вай маълум хабар расонад, инчунин дар мақомоти нашркунандае, ки дар он маълумот дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ нашр мешаванд, хабарро оид ба қарори қабулшуда дар муддати сиҳ рӯз аз рӯзи қабули қарор дар бораи камкунии сармояи оинномавии худ нашр намояд. Дар ин маврид кредиторҳо ҳақ доранд, ки дар давоми сиҳ рӯз аз санаи ба онҳо равон кардани огоҳинома ё дар давоми сиҳ рӯз аз санаи нашр шудани хабар дар бораи қарори қабулшуда ба таври хаттӣ пеш аз муҳлат қатъ намудан ё иҷро кардани уҳдадориҳои дахлдори ҚДММ ва ба онҳо ҷуброн кардани зарарҳои талаб намоянд.

Агар ҚДММ дар муҳлати муайяншуда оид ба кам кардани сармояи оинномавии худ ё барҳамдиҳии худ қарор қабул накунад, кредиторҳо ҳақ доранд аз вай пеш аз муҳлат қатъ кардан ё иҷрои уҳдадориҳо ва ҷуброн кардани зарарҳои худро талаб намоянд.

Муассисон ё мақомоти ваколатдори ҚДММ баъди аз ҷониби маҷлиси умумии иштирокчиён қабул шудани қарор оид ба камшавии сармояи оинномавии ҷамъият бо тартиби муқарраршуда ба мақомоти андоз барои ворид намудани маълумот ба феҳристи ягонаи давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ариза пешниҳод менамоянд ё дар бораи барҳамдиҳии ҷамъият қарор қабул мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Ван Хорн Дж.К. Основы управления финансами. Пер. с англ. /Гл. ред. серии Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 800 с.
2. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 444 с.

ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

Абдулмуминзода Н.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баҳисобгирии идоракунии стратегӣ мафҳуми нисбатан нави илми идоракунӣ мебошад, ки бо зарурати аз ҳудудҳои муҳити дохилии корхона берун шудани баҳисобгирии идоракунӣ ва ба доираи он пайваст шудани унсурҳои муҳити тиҷоратии берунӣ алоқаманд мебошад. Дар мақолаи мазкур ҷиҳатҳои муҳими баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: корхонаҳои кишоварзӣ, идоракунии стратегӣ, низоми баҳисобгирии идоракунии, баҳисобгирии идоракунии стратегӣ.

Мусаллам аст, ки таъмингари ҳамагуна иттилооти молиявӣ барои аз ҷониби истифодабарандагони манфиатдор қабул намудани қарорҳои идоракунии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Баҳисобгирии муҳосибӣ асосан далелҳо ва рӯйдоҳои фаъолияти хочагидориро, ки хосияти таърихӣ доранд ва дар замони гузашта рух додаанд, ба қайд мегирад. Дар паёмади ин бо ёрии баҳисобгирии муҳосибии анъанавӣ бо сатҳи баланди саҳеҳӣ ояндабинӣ намудани натиҷаҳои зуҳурот, ки бояд дар оянда рух диҳанд, ғайриимкон аст. Вобаста ба ин, метавон тасдиқ кард, ки низоми имрӯз дар корхонаҳои кишоварзӣ амалкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ тамоми ҷиҳатҳои барои қабули қарорҳои стратегӣ заруриро фаро намегирад. Ҳамзамон иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ дар низоми идоракунии бо самаранокии басанда истифода намешавад. Дар чунин ҳолат дар ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ норасогии назарраси иттилоот, дермонии он ба назар мерасад, аз ҷониби дигар, ҳиссаи зиёди иттилооти пешкашнамудаи низоми баҳисобгирии хочагӣ барои идоракунии босамараи фаъолияти корхонаҳои кишоварзии муосир нафъовар нест. Бино бар ин, дар корхонаҳои кишоварзӣ “мутахассисон танҳо барои шарҳ додани рӯйдодҳои алоҳидаи руҳдода ё далелҳои аллакай содиршуда имконият доранд, на ин ки барои муайян намудани тамоюлҳои рушди намудҳои фаъолият” [1, с. 55]. Ҳамин тавр, шароити нави иқтисодӣ, ки имрӯз корхонаҳои кишоварзӣ дар он фаъолият менамоянд, бозбинии куллии низоми усулҳои идоракунии ва рушди онро дар самти идоракунии самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ талаб менамояд. Акнун ҳадафи асосии баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ таҳлил, маънидодкунӣ ва истифодабарии иттилооти иқтисодӣ барои ошкор намудани тамоюлҳои рушди ояндаи корхона, интихоби тариқаҳои гуногуни қарорҳои идоракунии ва қабули беҳтарини онҳо мебошад.

Истодагарӣ намудан дар роҳи муқовимат ба таъсири номатлуби муҳити берунӣ ва нигоҳ доштани сатҳи баланди рақобатпазирӣ танҳо ба он корхонаҳои кишоварзӣ даст медиҳад, ки бо технологияҳои муосири назораи муҳит ва таҳияи қарорҳои стратегии дуруст мучаҳҳаз мебошанд. Намунаи ингуна технология метавонад баҳисобгирии идоракунии стратегӣ бошад, ки асосҳои методологии он дар марҳилаи ташаккул қарор доранд ва рушди худро бо баҳисобгирии хусусиятҳои соҳавии истеҳсолоти кишоварзӣ талаб менамоянд [6, с. 6].

Дар адабиёти илмии ватании соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ таҳқиқот дар самти баҳисобгирии идоракунии ва бахши барои корхонаҳои ватанӣ нави он – баҳисобгирии стратегӣ танҳо дар интишороти солҳои охир ба назар мерасанд. Дар баробари асарҳои илмии муҳаққиқони ватанӣ, ки ба таҳқиқи масъалаҳои баҳисобгирии идоракунии дар соҳаҳои алоҳидаи саноат бахшида шудаанд [3; 4], баъзе муҳаққиқони ватанӣ ба баррасии масъалаҳои баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои бахши кишоварзӣ низ диққати муҳим медиҳанд [2, с. 9].

Баҳисобгирии идоракунии стратегӣ мафҳуми нисбатан нави илми идоракунии мебошад, ки бо зарурати баромадани баҳисобгирии идоракунии аз худудҳои муҳити дохилии корхона ва ба доираи он пайваст шудани унсурҳои муҳити тичоратии берунӣ алоқаманд мебошад. Баҳисобгирии идоракунии стратегӣ метавонад чун самти умдаи баҳисобгирии идоракунии муайян карда шавад, ки маҷмуи технологияҳои ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ, ҷамъбастанкунӣ ва пешкашкунӣ иттилоотро ба хотири таъмин намудани раванди қабули қарорҳои идоракунии стратегӣ муттаҳид мекунад ва барои баҳисобгирӣ ва таҳлили ҳам омилҳои дохилии рушди корхона, ҳам омилҳои муҳити тичоратии берунӣ таъин гардидааст. Аз нигоҳи идоракунии стратегии корхона чун раванди беисти банақшагирӣ, таҳлил, баҳисобгирӣ ва назорат ҳадафи асосии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ташаккули пойгоҳи иттилоотии ғункунандаи иттилоот оид ба мавқеи стратегии ҷорӣ корхона барои баланд бардоштани сифати қарорҳои идоракунии стратегии дар асоси талаботи ҷонибҳои манфиатнок қабулшаванда мебошад.

Идоракунии стратегӣ омӯзиш ва таҳлили ҳаматарафаи муҳити атрофро, ки дар он корхонаи мазкур фаъолият мекунад, дар назар дорад. Он фаъолияти дохилӣ, захираҳои мавҷудбуда ва имконии корхона, инчунин омилҳои берунӣ амалкунии корхонаро фаро мегирад. Ба омилҳои берунӣ мансуб мебошанд: мизочон, рақибон, таҳвилкунандагон, шароити макроиктисодӣ, фазои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, сиёсати ҳукумат, тағйирёбии он ва дигарҳо. Ҳамин тавр, аз нигоҳи баҳисобгирии идоракунии стратегӣ тарзҳои муносибат ва равишҳо ба идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ дигар мешаванд. Агар пештар корхонаҳои кишоварзӣ чун субъекти идоракунии алоҳида таҳқиқ мешуданд, акнун минбаъд онҳо чун низоми кушода бо тамоми алоқамандиҳо бо унсурҳои муҳити атроф баррасӣ мешаванд.

Имрӯз дар ҳар як корхонаи кишоварзӣ захираи баланд бардоштани самаранокии низоми баҳисобгирии идоракунӣ ва фароҳам овардани шароити ташкилӣ-иктисодӣ барои ташкил ва роҳандозӣ намудани низоми баҳисобгирии идоракунии стратегӣ мавҷуд мебошад. Барои истифодабарии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар амалияи фаъолияти истеҳсолӣ-молиявии корхонаҳои кишоварзӣ принципҳои он бояд таҷассуми худро дар корхонаи дахлдор ёбанд. Методикаи ташкили баҳисобгирии идоракунии стратегӣ аз ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегияи корхона вобаста мебошад. Лаҳзаи калидӣ дар ин маврид он аст, ки баҳисобгирии идоракунии стратегӣ бо чараёнҳои иттилоотии марказҳои масъулият барои баҳодихии фаъолияти онҳо оид ба ноилгардии ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегияи корхона ба таври ногустанӣ пайваста мебошад. Гуногуншаклии марказҳои масъулият гурӯҳбандии онҳоро аз рӯи аломатҳои таснифӣ ва ҳамбаста намудан бо низоми умумии баҳисобгирии идоракунӣ талаб менамояд. Аломатҳои таснифии асоситарин – сатҳи ваколатҳо ва уҳдадорӣҳо, мавқеи маркази масъулият дар сохтори корхона мебошанд. Ҳангоми муайян намудани марказҳои масъулият пеш аз ҳама ба диққат гирифтани сохтори раванди технологияи истеҳсолот дар корхона ва сипас ҷудо намудани ҷиҳатҳои уфуқӣ ва амудии он зарур аст. Сабабҳои асосии душвор гардидани корбурди амалии методикаи мазкур инҳо мебошанд: мураккабии ташкили марказҳои масъулият, сатҳи баланди меҳнатталабии интихоби иттилоотӣ ба татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегияи корхона нигаронидашуда, сатҳи начандон баланди автоматикунонии низоми баҳисобгирии идоракунӣ, мураккабии интихоби шаклҳо ва нишондиҳандаҳои алоқамандии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ бо менечменти корхона.

Интихоби қарори муносиби алоқамандии байниҳамдигарии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ бо низоми идоракунии корхонаи кишоварзӣ бе ҷудо намудани чараёнҳои иттилоотии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар низоми умумии чараёнҳои иттилоотии корхона ғайриимкон аст. Ҳангоми ташкили алоқамандии иттилоотӣ таъсис додани низоми таъсирбахши ҷиҳзи иттилоотӣ дарбаргирандаи сирри тичоратӣ, муқаррар кардани қоидаҳои ҷиҳз ва тартиби дастрасӣ ба иттилоотӣ маҳфӣ талаб карда мешавад. Ғайр аз ин, бояд чунин маҳакҳо ва талабот ҷиҳати иттилоот риоя карда шаванд: самтнокии ҳадафӣ, саривақтӣ, саҳеҳӣ, мубрамаӣ, пуррагӣ, мунтазамии воридшавӣ, фаҳмогӣ.

Ҳамин тавр, баҳисобгирии идоракунии стратегиро метавон чун низоми маҷмӯии баҳисобгирӣ-таҳлилии таъминоти иттилоотии раванди идоракунии стратегияи корхона муайян намуд, ки барои мусоидат кардан ба таҳия ва татбиқи стратегияи рушди ояндаи корхона нигаронида шудааст. Вобаста ба ин, мақсади асосии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ таҳлил, маънидодкунӣ ва истифодабарии иттилоотӣ иқтисодӣ барои ошкор намудани тамоюлҳои рушди фаъолият, интихоби тарзҳои гуногуни алтернативӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ мебошад [5, с. 63].

Баҳисобгирии идоракунии стратегӣ бояд дар доираи низоми ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси қоидаҳои бо сиёсати баҳисобгирии корхона муайяншаванда роҳандозӣ карда шавад. Вазифаи асосии сиёсати баҳисобгирӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ бунёд намудани дастаи амиқи дастурамалҳо, муқаррарот ва усулҳои мебошад, ки имкон медиҳанд мавзӯҳои асосии баҳисобгирӣ дар корхона ба тартиб дароварда шаванд, амалҳои баҳисобгирӣ ҳамсон,

хамоҳангсозӣ ва танзим карда шаванд ва дар ин асос дар корхона низоми ягонаи иттилоотӣ барои дастгирии таҳия ва қабули қарорҳои идоракунии бунёд карда шавад.

Ташкил ва роҳандозӣ намудани баҳисобгирии идоракунии стратегӣ вази фаи идоракунии, самти воқеан зарурии фаъолияти идоракунии буда, дар шароити истифодабарии ҳамгироёнаи унсурҳо, усулҳо ва воситаҳои идоракунии – баҳисобгирӣ, таҳлил, назорат, баҳодихӣ ва дигар вази фаҳои идоракунии корхонаи кишоварзӣ ифода меёбад.

АДАБИЁТ

1. Байсалова Ж.М., Ибрагимов Н.К. Особенности сельскохозяйственного производства и их влияние на формированию стратегического управленческого учета / Ж.М. Байсалова, Н.К. Ибрагимов // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2014. - № 2-1 (5). – С. 55-59
2. Ойев Н.А. Ташаккули баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ва қорӣ дар корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.А. Ойев // Паёми Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 3. – С. 9-16
3. Хушвахтзода Қ.Х. Пояҳои ғоявии бунёдкунии низоми баҳисобгирии идоракунии ва таҳлили масрафҳо дар корхонаҳои саноати бофандагӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.А. Розиев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2020. - № 4 (72). – С. 108-118
4. Хушвахтзода Қ.Х. Таҳқиқи вазъи муосири пешбурди баҳисобгирии идоракунии ва таҳлили масрафҳо дар корхонаҳои саноати бофандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.А. Розиев, М.А. Бобоҳонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 5. – С. 5-11
5. Ҳафизов А.З. Татбиқи баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар низоми идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ / А.З. Ҳафизов // Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар шароити рақамикунони иқтисодиёт / Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 26 март соли 2022). – Душанбе: ДБССТ, 2022. – 276 с., С. 58-63
6. Шалаева Л.В. Стратегический управленческий учет затрат в сельскохозяйственных организациях. Монография / Л.В. Шалаева. – Пермь: ИПЦ «Прокрость», 2014. – 171 с.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА ПОДГОТОВКУ УЧЕТНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Абдурахимов А.А.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

Быстро распространяющаяся цифровизация всех сфер жизни в современных условиях приводит к полной трансформации бизнес-процессов, а это, в свою очередь, ускоряет изменения учетной профессии. Происходящие перемены стали причиной серьезных дискуссий о будущем профессии и о задачах, которые стоят перед профессиональным образованием. В результате тщательного анализа современных исследований в области профессионального обучения, изучения учебных планов соответствующих направлений, были сформулированы цели и задачи эффективного изменения процесса обучения в сфере бухгалтерского учета и аудита в новых условиях цифровизации. Кроме того, важно понимать, что образовательная среда должна ориентироваться на будущее, поэтому при формировании профессиональных образовательных программ мнение бизнес-сообщества не может рассматриваться как приоритетное, должен существовать конструктивный диалог.

Ключевые слова: *Цифровизация, учетные специальности, цифровые навыки, рынок труда, образовательные программы, профессиональные компетенции, высшее образование, аудит, бухгалтерский учет, развитие, перспективы, МСФО, теория учета, практика.*

Все мы от рождения обладаем огромными природными способностями, но теряем многие из них в ходе интенсивного общения с окружающим миром.

Определенные навыки, которыми мы овладеваем в процессе обучения, — выполнение заданной обязательной последовательности действий, оценка того или иного явления с позиций определенной (заранее известной) логики (которая может быть только одной и никакой иной), математические действия, выбор «правильного» ответа из нескольких предложенных или поиск «правильного» решения предлагаемой задачи, — навыки, на которые делается «упор» в получаемом нами образовании — это как раз те действия, которые прекрасно выполняются современными машинами, реализующими определенный алгоритм.

Эта схема получения нами образования, как раз и отнимает у нас главное конкурентное преимущество перед механизмами — способность творить, мыслить за пределами стандартных схем. Ну, а если, слово «творить» не ассоциируется у вас с собственной повседневностью, скажем — способность принимать нестандартные решения, которых нет в заранее известном «списке вариантов».

Эта общая тенденция нашла отражение в реализуемых и сегодня подходах к обучению бухгалтерскому учету, что в свою очередь сформировало и некий общественный «портрет» бухгалтера, и понимание самими нашими коллегами того, что означает «знать бухгалтерский учет».

Бухгалтер в экономике будущего — это аналитик, способный оценить влияние на благосостояние своей компании всего комплекса факторов, формируемых сложной социально-экономической действительностью.

Обучение бухгалтерскому учету часто понимается и реализуется как обучение его технике, процедуре, последовательности шагов, позволяющих в конечном итоге сформировать отчетность предприятия.

Работа бухгалтера требует хорошего, качественного, всестороннего экономического образования. Вообще, нужно заменить, адекватное окружающей реальности и успешное существование в мире высоких (с позиций текущего момента) технологий по определению требует хорошего образования.

Роботизация — это объективное будущее нашей профессии. Но это не угроза профессии, а технологическая поддержка трансформации (развития) функций бухгалтера как аналитика-консультанта в современных экономических условиях.

В целом, происходящие в области развития технологий процессы — это не угрозы профессии бухгалтера, а новые возможности её развития в современных и будущих экономических условиях; в том числе возможности для повышения роли бухгалтеров — профессионалов в процессах управления предприятиями и информационного обеспечения их деятельности.

Уже наступило третье десятилетие 21 века, но бухгалтерия не создала пока новую парадигму. Сегодняшний учет находится где-то в начале века, если смотреть на мировой, вернее сказать, развитых стран, уровень. Но даже этот уровень нуждается в существенных изменениях. Данная потребность обусловлена прежде всего технологическим прогрессом, многие верят, что развитие информационных технологий должно привести к смерти бухгалтерского учета, который следует сдать «в музей древностей, рядом с прялкой и с бронзовым топором» [17, с. 173]. Так специалисты «Сколково» включили бухгалтера в список профессий, которые в 21 веке исчезнут [2].

Изменения бухгалтерской практики. Практика учета тесно связана с деловыми обычаями, техникой записи и вычислений, а изменения в последних все укоряются. Уже сегодня началось применение на практике целого ряда новаций. Электронные расчеты и платежные карты практически ликвидировали кассовые операции, а с ними и счет «Касса», (кроме компаний, торгующих за наличные).

Облачные технологии используются для архивирования документов. Смартфон и специальные программы позволяют проводить инвентаризацию запасов сырья, например, угля, без привлечения геодезистов. Однако, помимо очевидных плюсов облегчение обработки

данных, как ни странно, может снижать их ценность. Все технические новинки сегодня создаются не бухгалтерами, представителями естественных, а не общественных наук. Они направлены на максимальную замену человеческого интеллекта искусственным.

Развитие практики учета не будет эффективным, если вообще будет возможным, без пересмотра теории учета. Теория учета обычно воспринимается как описание его методов (счетоводство), применяемых на практике. На самом деле теория учета — это не описание, а наука о его принципах (счетоведение) [14, с. 30]. Счетоведение рационалистично, счетоводство эмпирично. Отсюда знаменитое кантовское положение о том, *что теория без практики мертва, а практика без теории слепа*.

Принципы учета лежат в основе международных стандартов (МСФО, IFRS/IAS). Но они не являются догмой, постоянно пересматриваются и нуждаются в существенные исправления. Сегодняшняя практика и теоретические исследования явно пренебрегают таким принципом как проверяемость. Чтобы принимать решения, люди должны быть уверены в той информации, которую они кладут в основу решений.

Собственно, сама двойная запись была введена для обеспечения проверяемости учета и долгое время понималась бухгалтерами просто как контрольный прием, обеспечивающий правильность разности операций по книгам учета.

При этом термин «Двойная запись» возник позже метода учета, который он описывает. У Луки Пачоли (1494 г.) этот термин отсутствует! Впервые двойная запись упоминается в трудах Д.А. Тальенте (1525), но всеобщее распространение получает только в XVIII в. благодаря Пиетро Паоло Скали (1755) [15, с. 79]. Существует несколько объяснений, почему сохранившаяся до сих пор бухгалтерская процедура называется двойной.

Бухгалтеры давно поняли, что сама по себе техника учета не может обеспечить достоверности ни записей, ни отчетности. Для обеспечения общественного доверия был создан институт аудита и ревизии. Этот институт не противоположен, но дополнителен учету, это вытекает из второго постулата аудита, из числа первых восьми впервые предложенных Р. Маутцем и Х. Шарафом в 1961г., согласно которому «Конфликт интересов аудитора и администрации не является неизбежным» [1, с. 88]. Аудитор и администрация, прежде всего ее бухгалтерия, имеют одну и ту же цель представление достоверной отчетности.

Наличие конфликта интересов лишает аудитора возможности предполагать отсутствие намеренных искажений отчетности, т.е. полагаться на заявления руководства и доверять внутренней информации, что ведет к его отказу от выражения мнения, т.е. к невозможности проведения аудита, последнее же в свою очередь противоречит уже первому постулату: «Финансовая отчетность может быть проверена» [1, с. 87].

МСФО последовательно придерживается ресурсной теории и трактует имущество как комплекс контролируемых ресурсов, обеспечивающих извлечение дохода вне зависимости от вида прав на них. Для МСФО важна не собственность на средства, а наличие самих средств, позволяющее извлекать выгоду из их эксплуатации.

Развитие теории учета. Созданием нового терминологического аппарата — языка бухгалтерии, т.к. «господство определяется не классовой логикой, не собственностью на средства производства, а контролем над процессом означивания» [11, с. 208]. Иные части теории, и как уже отмечалось, прежде всего счета и двойная запись, нуждаются в существенном развитии.

Построение новой теории и есть задача бухгалтерии 21 века, которую должны решать сами бухгалтеры, не перепоручая это ни техникам, ни экономистам. Уже сегодня можно сказать, что такая теория будет включать как традиционную теорию с хорошо изученным набором ее инструментов, так и МСФО в части уже верифицированных на практике утверждений. Для решения данной задачи необходим анализ системы счетов и записей. Неслучайно первая книга по бухгалтерии названа Трактатом о счетах и записях (Пачоли, 1494 г.). Фокусом данного анализа должна стать проблема обеспечения доказательной силы учета, его реальности.

Профессиональные суждения бухгалтера заключаются в свободном и независимом приложении его знаний к наблюдаемым фактам хозяйственной жизни.

Профессия. Он предопределяет действия бухгалтера. Измена ему не может быть компенсирована никакими достижениями теории или требованиями закона. Понятие «профессия» требует уточнения. В быденном русском языке это понятие существенно отличается от принятого в других. В русском же языке под профессией понимают «род занятий, трудовой деятельности, требующий определенной подготовки и являющийся источником существования [12,- с.726]. Профессия эквивалентна роду занятий, мастерству. Принадлежность к профессии в отличии от специальности требует принятия этических норм.

Подготовке учетных кадров в системе современного отечественного высшего образования сегодня уделяется особое внимание. Профессии «бухгалтер» и «аудитор» в Таджикистане на данный момент не является дефицитной и престижной, однако остаются самыми востребованными и популярными.

В этой связи направления подготовки бухгалтеров и аудиторов являются одним из самых востребованных среди других образовательных направлений подготовки экономического профиля.

При этом следует учитывать тот факт, что сегодня только отдельные организации представляют отчетность по международным стандартам, однако уже в ближайшем будущем для большинства организаций составление документации по международным стандартам будет обычным делом, так как развитие бухгалтерского учета идет в направлении сближения с МСФО.

Формирование образовательной траектории подготовки высококвалифицированных бухгалтеров и аудиторов представляется на основе концепции непрерывного профессионального образования — концепции образовательного процесса, продолжающегося в течение всей профессиональной деятельности специалиста в области бухгалтерского учета и аудита— заменяющей прежний подход, когда образовательный процесс был необходим лишь до начала профессиональной карьеры.

Концептуальные основы становления и развития высшего финансового и бухгалтерского образования в Таджикистане, являющегося неотъемлемой частью национальной системы подготовки высококвалифицированных специалистов, были рассмотрены в трудах многих ученых экономистов.

В экономической литературе особое место традиционно принадлежит изучению возникновения и развития научных школ. Закономерно, что проблемы развития этой образовательной отрасли привлекают внимание ученых, преподавателей и руководителей учебных заведений.

В обязанности современного бухгалтера в организации входит не только ведение бухгалтерского учета и составление бухгалтерской (финансовой) отчетности, но и ведение налогового учета, а также составление налоговой отчетности.

Применение международных стандартов образования в подготовке учетных кадров, среди которых особое место занимают МСФО для профессиональных бухгалтеров, разработанные международной федерацией бухгалтеров (IFAS), повышает качество образования и конкурентоспособность подготавливаемых бакалавров и магистров, а также их адаптацию к современным требованиям рынка труда.

В первую очередь изменения нужно вносить в учебные программы высших учебных заведений. Необходимо ориентировать выпускников на то, чтобы они предлагали свои услуги на позиции смежные с позицией бухгалтера, в первую очередь, аналитика. Таким образом, может быть сформировано новое направление бухгалтерской работы: бухгалтер-аналитик, который владеет современными инструментами анализа и одновременно глубоко понимает методологию бухгалтерского учета и формирования учетных показателей и поэтому может привнести новое качество в анализ данных.

Цифровую экономику часто называют «Индустрия 4.0» или четвертой промышленной революцией, которая началась в конце XX –нач. XXI века.

Постановлениями Правительства РТ 30 декабря 2019 года была принята Концепция цифровой экономики в Республики Таджикистан, а 30 августа 2022 года — Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года.

Факторами, порождающими потребность в построении цифрового образовательного процесса профессионального образования и обучения, выступают три составляющих цифрового общества:

- цифровое поколение (новое поколение обучающихся, имеющее особые социально-психологические характеристики);
- новые цифровые технологии, формирующие цифровую среду и развивающиеся в ней;
- цифровая экономика и порождаемые ею новые требования к кадрам.

В условиях цифровой экономики компьютерная грамотность становится не просто базовым навыком учетных профессий, возможности аудитора и бухгалтера существенно расширяются, при этом растет круг необходимых этим кадрам компетенций. Современный профессиональный специалист теперь не только должен использовать IT-технологии, но и играть ведущую роль в оценке и управлении ими.

Внедрение цифровых технологий связано с затратами на приобретение технических средств и программное обеспечение. Однако главную роль здесь играет человеческий капитал. Человеческий капитал играет значительную роль в ускорении этого процесса. Выпускники вузов, которые на высоком уровне применяют цифровые технологии при решении практических задач в профессиональной деятельности, являются основным «драйвером» цифровой экономики.

Именно в процессе обучения будущие учетные работники должны получить все необходимые компетенции, поэтому во всём мире огромное внимание уделяется вопросам изменений в образовательном процессе.

В первую очередь требуется определение того:

- ❖ какие профессиональные компетенции должны получать будущие учетные работники;
- ❖ какие цифровые навыки необходимо давать современным студентам;
- ❖ совершенствование каких общих навыков будет наиболее важным для успешности современного выпускника;
- ❖ какие методические подходы должны быть реализованы в современном учебном процессе;

Таким образом, непрерывное профессиональное образование обладателям учетной профессии позволит приобрести не только необходимые базовые и профессиональные знания, умения, навыки и компетенции, но и осуществлять регулярное повышение квалификации, что позволит создать основу для формирования и развития компетентного и грамотного профессионального суждения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адамс Р. Основы аудита: Пер. с англ. Под ред. Я.В. Соколова -М. Аудит, ЮНИТИ.1995. - 248с
2. Атлас новых профессий 3.0. / под ред. Д. Варламовой, Д. Судакова. — М.: Интеллектуальная Литература, 2020. — 456 с.
3. Булыга Р.П. (2017) Трансформация профессий бухгалтера и аудитора под влиянием «фактора информатизации». //Учет. Анализ. Аудит. 2017, № 1. С. 6–23.
4. Волкова О.Н. О будущем (бухгалтерского) учета — профессии и академической дисциплины. // Аудиторские ведомости. 2017. № 5–6. С. 31–42.
5. Гетьман В.Г. Резервы повышения уровня профессиональной подготовки в вузах бухгалтеров и аудиторов в условиях цифровой экономики. //Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. 2018, № 9. С. 30–36.

6. Гетьман В.Г. Современные проблемы вузовской подготовки бухгалтеров и аудиторов и пути их решения. // Учет. Анализ. Аудит. 2015, № 4. С. 81–90.
7. Кант И. О поговорке “Может быть, это и верно в теории, но не годится для практики” // Кант И. Собр. соч. на нем. и рус. яз. В 5 т. (1994–2014). Т. 1: Трактаты и статьи / Подг. Б. Тушлингом и Н. Мотрошиловой. М.: Ками, 1994. С. 239–351.
8. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Постановление Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642.
9. Концепции перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 31 августа 2022 года № 439.
10. Мельник М.В. Перспективы развития бухгалтерского и финансового образования. // Учет. Анализ. Аудит. 2019, № 4. С. 98–102.
11. Назарчук А.В. Теория коммуникации в современной философии /Ечебник / Назарчук А.В.— Москва: Прогресс-Традиция, 2009. — 320 с.
12. Словарь русского языка. Москва. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1957, т. 3
13. Соболева Г.В., Попова И.Н., Терентьева Т.О. Цифровая экономика и ее влияние на подготовку кадров в сфере бухгалтерского учета и аудита. // Международный бухгалтерский учет. 2019, Т. 22. вып. 4. С. 464–480.
14. Соколов Я.В. Новое в бухгалтерской профессии. // Финансы: теория и практика. 2000, № 4. С. 15–24.
15. Соколов В.Я. Задачи бухгалтерии 21 века в России. // Бухгалтерский учет в XXI веке: монография / под ред. Ю.Н. Гузова. В.В. Ковалева, О.Л. Маргания. — СПб.: Скифия-принт, 2021. – 250 с.
16. Шеремет А.Д., Козельцева Е.А. Международный опыт применения стандартов образования для профессиональных бухгалтеров и аудиторов. //Аудит и финансовый анализ. 2016, № 6. с. 145–151.
17. Энгельс. Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / Маркс К, Энгельс Ф. собр. соч. изд. 2-е, т. 21 М.: Государственное издательство политической литературы.

БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА ҲИСОБОТИ МОЛИЯӢ ДАР ШАРОИТИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Қодирова Г.Т.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бо таъсири равандҳои ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ масъалаҳои муҳиме ба миён меоянд, ки омӯзиши ҷиддиро талаб мекунанд. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои рушди низомии баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: ҳамгироӣ, равандҳои ҳамгироии иқтисодӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молияӣ, ширкатҳои фаромилӣ.

Ҷаҳонишавии равандҳои иқтисодӣ, ки дар давоми солҳои охир мушоҳида мешавад, субъектҳои хоҷагидорӣ муосирро водор намудааст, ки шаклҳои нави ҳамкориҳои байниҳамдигариро роҳандозӣ намоянд. Дар ин маврид ҳамкориҳои иқтисодии байни мамлакатҳои гуногун густариш ёфта, дар бисёр масъалаҳои иқтисодӣ муттаҳидшавии онҳо ба

назар мерасад. Ин равандҳо дар илми иқтисодӣ бо мафҳуми ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ ифода мегарданд.

Омилҳои асосии пайдошавӣ ва рушди равандҳои ҳамгирии иқтисодӣ дар миқёси байналмилалӣ ин тақсимооти байналмилалӣ меҳнат, дигаршавии мутгасили шароити бозор, берун аз ҳудудҳои миллӣ берун баромадани даври истеҳсоли, ҷараёнҳои молиявӣ, ҳаракати меҳнат, рушди низомҳои муосири нақлиёт, алоқа ва иттилоот мебошанд.

Мафҳуми ҳамгирӣ, ки дар адабиёт ва равандҳои иқтисодӣ истифода мешавад, аз калимаи латинии *integer* (бутун, пурра) баромада, шакли: *integratio* (барқарорсозӣ, пуркунӣ, муттаҳидсозӣ)-ро гирифтааст. Ба маънои иқтисодӣ «ҳамгирӣ» (*integratio*) ҳамчун муттаҳидшавӣ ва ҳамкориҳои субъектҳои гуногун дар сатҳи ҷаҳонӣ ё дар дохили як мамлакат бо мақсади муттаҳидсозии субъектҳои мазкур дар сатҳи ҷаҳонӣ ё дар дохили як мамлакат барои бо ҳам мутобиқ шудан ба омилҳои муҳити шадиди бозорӣ, густариш додани иқтидорҳои истеҳсоли, инчунин истифодаи яқояи доройҳо дар натиҷаи муттаҳидсозии сармоя фаҳмида мешавад. Дар ин маврид назарияи иқтисодии анъанавӣ ҳамгирии иқтисодиро ҳамчун восита барои «кам кардани масрафҳо аз ҳисоби зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, ки барои рақобати боз ҳам самаранок шароит муҳайё месозад», баррасӣ мекунад [1, с. 214].

Ҳамкорӣ ва ҳамгирӣ мафҳумҳои нисбӣ буда, дар мавриди онҳо ивазшавии шарикӣ байналмилалӣ имконпазир аст. Илова бар ин, равандҳои ҳамгирӣ комил будан наметавонанд. Ҳамгирии байни якчанд мамлакатҳо метавонад ба равандҳои мутақобила – ҷудошавӣ аз мамлакатҳои дигар боис шавад.

Бояд қайд кард, ки мафҳуми «ҳамгирӣ»-ро наметавон бе робита бо мафҳуми «низом» («система») баррасӣ кард. Дар баробари ин, мавҷуд будани таърифҳои гуногуни мафҳуми низом аз имконнопазир будани ҷудокунии мафҳуми ҳамгирӣ дар доираи назарияи умумии низомҳо шаҳодат медиҳад. Дар ҳолати мазкур истифодаи мафҳуми низом ҳамчун «маҷмуи унсурҳои бо ҳам яқоя амалкунанда» [2, с. 29] ва «маҷмуи ҷузъҳо, ки бо ҳам дар муносибат қарор дошта, чизи томро ташкил медиҳанд» [8, с. 4], мақбул мебошад. Асосгузори таҳлили бонизом дар муносибатҳои байналмилалӣ М. Каплан мафҳуми «ҳамгирӣ» (интеграция)-ро чун «муттаҳидии ду ё якчанд қисмҳо ба чизи том ё азхудкунии як низом аз ҷониби низоми дигар» шарҳ додааст [9, с. 153].

Хусусиятҳои ҳамгирӣ, ки ба таҳқиқоти мо – таъсири равандҳои ҳамгирии иқтисодӣ ба низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои хоҷагидорӣ марбут мебошанд, дар асарҳои намояндагони мактаби иқтисодии институтсионалӣ, чун Х. Демсетс [3], Р. Коуз [5], К. Менар [7], ва дигарон инъикос гардидаанд. Дар таҳқиқоти мактаби мазкур ду самти ҳамгирӣ – ҳамгирии макроиқтисодӣ ва микроиқтисодӣ, инчунин таъсири онҳо ба натиҷаҳои раванди ҳамгирӣ баррасӣ мешавад. Дар сатҳи макроиқтисодӣ таъсири ҳамгирӣ ба муносибатҳои ҳуқуқи моликият, хусусиятҳои муносибатҳои шартномавӣ, ташаккули назарияи қарордодҳои миёнаравӣ ва ҳамин гуна масъалаҳои дигар нигаронида шудааст, ки ҳангоми интиҳоби шаклҳои ҳамкориҳои иштирокчиёни раванди ҳамгирӣ муҳим аст. Самти дигари ҳамгирӣ ҳамчун объекти худ ташкили муомилот (муносибатҳо) дар сатҳи микроиқтисодиёт (субъектҳои хоҷагидорӣ)-ро интиҳоб кардааст. Ин ҷо заминаи асосӣ эътироф кардани тарзҳои ташкили муомилот, ҳамсонкунии раванди баҳисобгирӣ ва ташаккули ҳисоботи муҳосибӣ, ташаккули равишҳои ягона ба гузаронидани аудиҳои натиҷаҳои равандҳои истеҳсолию ҳамгирӣ мебошад.

Дар доираи самти дуҷуми ҳамгирӣ то андозае дар сатҳи микроиқтисодӣ таъсири равандҳои ҳамгирӣ ба тағирёбии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ иштирокчиёни ҳамгирӣ равшан карда мешавад. Асоси равиши институтсионалӣ дар доираи таҳқиқоти ин самт алоқамандии мантиқии байни муҳтавои умумииқтисодии мафҳуми «ҳамгирӣ» ва муҳтавои низоми баҳисобгирии муҳосибӣ чунин ҳамгирӣ мебошад. Натиҷаҳои мазкур наметавонанд дар ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ), ки шаклҳои он дар солҳои охир маҳз ба шарофати равандҳои ҳамгирӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ дигаргун шудаанд, ифода карда шаванд. Ҳамаи ин иштирокчиёни раванди ҳамгирӣ ба интиҳоби инфрасохтори низоми идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ, ки дар он нақши баҳисобгирии муҳосибӣ назаррас аст, водор мекунад.

Дар натиҷа ҳангоми ҳамгиросавӣ барои низоми идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ ҳамон унсуре аҳамияти калидӣ дорад, ки ҳамгироиро дар қаринаи низоми баҳисобгирии муҳосибии муосир тавсиф мекунад.

Унсуре баҳисобгирии муҳосибии низоми идоракунии субъекти хоҷагидорӣ, ки ба ташаккули ҳисоботи муҳосибии ҳамсонкардашуда нигаронида шудааст, ба иштирокчиёни раванди ҳамгиросавӣ имконият медиҳад, ки натиҷаҳои ҳамгиросавии худро маҳз тавассути шакли ҳисоботи молиявӣ дарк кунанд. Дар ин маврид ҷаҳонишавии иқтисодиёт дар муносибат бо унсуре баҳисобгирии муҳосибии ҳамгирӣ дар фазои ҷаҳонӣ бо алоқамандии сабабҳо ва оқибатҳо ҳамрадиқ аст. Ҳамгирии иқтисодӣ бо доштани хусусиятҳои омилӣ сабабии аввалиндараҷа дар тамоюлҳои байналмилалӣ иқтисодиёт ба оқибатҳои ин падида оварда, ба омилӣ дуумдараҷа – ҳосияти таъминоти баҳисобгирию таҳлили иштирокчиёни ҳамгирӣ таъсир мерасонад. Акнун тамоюлҳое, ки дар мавриди онҳо «ивазшавии сабабҳо ва натиҷаҳо дар рушди баҳисобгирӣ азбӯиси ҷаҳонӣ корӣ дар таърихи рушди муносибатҳои тақрибӣ дар иқтисодиёт ба амал омадааст», возеҳ гардидаанд. Алоқамандии иқтисодиёт бо тамоюлҳои соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ новобаста аз нақши иштирокчиёни ҳамгирӣ дар иттиҳодияҳои стратегӣ, ҳолдингҳои саноатӣ, гурӯҳҳои молиявӣ саноатӣ ва дигар ташкилотҳои ҳамгирӣшуда мушоҳида мешавад.

Акнун дар шароити иқтисодии муосир пешбурди тижорат дар сатҳи байналмилалӣ бе истифодаи меъёрҳои ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ имконпазир нест. Дар бештари мамлакатҳои ҷаҳон дар давоми даҳсолаҳо талаботи дохилии онҳо оид ба ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ амал мекарданд. Бо ташкилҳои ва рушди бозори умумӣ зарурати дарёфти равиши ягона бо роҳи ҳамроҳсозии қоида (стандарт)-ҳои миллии ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ба миён омад. Монеаи асосии ҳамроҳсозии стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ «ин мубориза барои соҳибхӯрии миллии ва майл надоштан ба дигаргун кардани стандартҳои дар дохили ҳар як мамлакат амалкунанда мебошад» [4, с. 25].

Мусаллам аст, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ ба ҳамгирии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ субъектҳои хоҷагидорӣ бузург – ширкатҳои саҳомӣ мусоидат менамоянд. Масалан, дар Иттиҳоди Аврупо дар давоми муддати тӯлонӣ дар равандҳои ҳамгирии корхонаҳои мамлакатҳои аъзои ташкилоти мазкур равиши ҳамроҳсозӣ бо роҳи таҳияи қоидаҳои Иттиҳоди Аврупо ва ворид намудани муқаррароти асосии онҳо ба қонунгузори мамлакатҳои истифода мешавад. Стандартикунонии амалиёти баҳисобгирӣ қорбурди дастаи стандартҳои ҳамсонкардашударо, ки дар ҳар як мамлакат истифода шуда метавонанд, талаб мекунад.

Бо рушди тижорати байналмилалӣ, арзи ҳастӣ кардани ширкатҳои фаромилӣ ва пайдо шудани иттиҳодияҳои иқтисодии ҳамгиро талабот ба ҳамроҳсозии ҳисоботи молиявӣ ширкатҳои мамлакатҳои гуногун ба миён омад. Вобаста ба ин, муайян гардид, ки бояд тамоми ширкатҳо новобаста аз тобеияти миллии чунин ҷиҳатҳои ҳисоботи молиявиро яксон ифшо созанд: вазъи молиявӣ қорӣ (тавозуни муҳосибӣ); натиҷаҳои молиявӣ (ҳисобот оид ба фоида ё зарарҳо); тағирёбии вазъи молиявӣ (ҳисобот оид ба ҳаракати сармоя ва ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ). Чунин яксонсозии иттилооти ҳисоботи молиявӣ ба баланд бардоштани самаранокии бозори ҷаҳонӣ, кам кардани масрафҳои маблағгузори фаъолияти ширкатҳо дар бозорҳои берунӣ, содагардонии раванди қойгиркунии саҳмияҳо ва барориши уҳдадорӣҳои қарзӣ (вомбаргҳо) мусоидат мекунад.

Ҳисоботи молиявӣ корхонаҳо воситаи асосии пешниҳод кардани иттилооти муҳими баҳисобгирӣ ба истифодабарандагони манфиатдор мебошад. Онро метавон ҳамчун амсилаи молиявӣ корхона эътироф кард, зеро фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаро дар шакли молиявӣ инъикос мекунад. Бо вучуди ин, чун ҳама дигар амсилаҳо, ҳисоботи молиявӣ тасвири комили вазъи воқеии қорҳо набуда, балки кӯшиши муҳосиб барои ҳарчи беҳтар нишон додани воқеияти молиявӣ корхона мебошад.

Айни замон дар ҷаҳон бисёр ташкилотҳои байналмилалӣ, садҳо ширкатҳои фаромилӣ, ки маҳсулоти аз ҷиҳати технологӣ пешрафта истеҳсол мекунанд ва сармояи илмӣ, истеҳсоли ва молиявиро муттаҳид сохтаанд, таъсис дода шуда ва амал мекунанд. Ҳамгироии муносибатҳои иқтисодӣ ба таъсиси ширкатҳои дорои сармояи омехта, ба иқтисодиёти миллий ҷалб кардани сармоягузориҳо ва қарзҳои хориҷӣ меоварад. Ширкатҳои миллии мамлакатҳои гуногун мустақилона ва бо ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба бозорҳои ҷаҳонии сармоя ворид мешаванд.

Раванди байналмилалишавии тичорат аз ҷиҳати иттилоотӣ огоҳ будани иштирокчиёни онро дар марҳилаҳои гузориши сарватҳои молиявӣ, мубодилаи маблағҳо ва муайян кардани натиҷаҳои молиявӣ пешбинӣ менамояд. Мушкилоти дар раванди ҳамгиросавии иқтисодиёти мамлакатҳои гуногун пайдошаванда талаботро ба иттилооти ифодакунандаи вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти хоҷагидорӣ ширкатҳо зиёд мекунанд. Аҳамияти вазифаи иттилоотии ҳисоботи молиявӣ, ки рақобати самаранокро дар бозори сармоя таъмин мекунад, пурзӯр мешавад. Иттилооти баҳисобгирӣ ба омили истеҳсолии таъминкунандаи истифодаи оқилонаи сармоя табдил меёбад.

Шубҳае нест, ки иштирокчиёни бозор барои гирифтани ҳисоботи шаффофи дар асоси принципҳои ягона ташаккулёфта манфиатдор мешаванд ва ин ба онҳо имконият медиҳад, ки қарорҳои оқилонаи иқтисодӣ қабул кунанд. Дар бозори сармоя бошад, сармоягузoron имконият пайдо мекунанд, ки ба корхонаҳои даромадноке, ки ҳисоботи қиёспазири дар асоси меъёр (стандарт)-ҳои ягона таҳияшударо ба онҳо пешниҳод кардаанд, маблағгузорӣ кунанд. Аммо тафовутҳои назарраси принципҳои концептуалии ташаккули ҳисоботи молиявӣ дар мамлакатҳои гуногун ба қиёснопазирии ҳисоботи ба сармоягузoron ва дигар истифодабарандагони манфиатдор пешниҳодшаванда, нофаҳмиҳо ва имконнопазир будани қабули қарорҳои иқтисодии муносиб аз ҷониби истифодабарандагони мазкур меоварад.

Ҳамгиросавии бозорҳои молиявӣ ба стандартҳои ягонаи ҳисоботи ширкатҳо, ки чун зинаи пайваस्तкунандаи байни корхонаҳои ба сармоягузорӣ эҳтиёҷдошта ва сармоягузoron баромад мекунанд ва фаъолияти самараноки сармояи ширкатро таъмин мекунанд, эҳтиёҷ дорад. Аллакай кайҳо боз зарурати ҳамгиросавӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ пайдо шудааст, ки бояд тафовутҳои қоидаҳои омодаسازی ва пешниҳодкунии иттилоот аз ҷониби низомҳои миллии ҳисоботи молиявиро ба ҳадди камтарин расонад.

Ҳалли мушкилоти ҳамгиросавии ҷаҳонии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар сатҳи байналмилалӣ хулосабарориҳоро оид ба натиҷаҳои фаъолият ва вазъи молиявии ширкатҳо, қиёспазирии ҳисоботҳои онҳоро таъмин мекунад, масрафҳои тартибдиҳии ҳисоботи молиявиро кам мекунад, сатҳи методологии баҳисобгирии муҳосибиро баланд бардошта, гардиши сармояро зиёд мекунад ва дар ниҳоят имконияти тақсмоти дурусти сарватҳои ҷаҳониро фароҳам меоварад.

Ҳамгироии иқтисодиёти миллий ба низоми ҷаҳонии иқтисодӣ аз субъектҳои хоҷагидорӣ ватанӣ, ки дар самтҳои мухталифи истеҳсолот ва хизматрасонӣ фаъолият мекунанд, на танҳо мувофиқат ба стандартҳои мавҷудаи сифати истеҳсолот ва хизматрасониҳо, балки инчунин ҳамсонسازی иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии онҳоро талаб менамояд. Ин гуна ҳамсонсозӣ имкон медиҳад, ки истифодабарандагони иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ таҳлил ва арзёбии қиёсии вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ҳам дохилӣ ва ҳам хориҷиро гузаронанд. Ғайр аз ин, гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ барои осон кардани дастрасии сармоягузoronро ба иттилооти зарурӣ оид ба вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхонаҳои имконият медиҳад, вале ин, дар навбати худ тамоми низоми баҳисобгирии муҳосибиро ба таҳти тобеияти талаботи берунӣ ҳавола мекунад. Ба қавли муҳаққиқи рус Н.Н. Майданевич, «гузариш ба стандартҳои навтарини баҳисобгирӣ ва ҳисоботи муҳосибӣ на танҳо бо душворӣ, ки дар натиҷаи ба миён омадани моддаҳои иловагии хароҷот барои барномаҳои муҳосибӣ ва ҷалби кормандони дорои таҳассуси мувофиқ бармеоянд, балки инчунин бо дигаршавии бинишҳои муқарраршуда ва механизми аллакай хуб ба роҳ мондашудаи

хуччатгариш, ки то вақтҳои охир барои гирифтани иттилооти дар раванди кори корхона зарурӣ имкон меод, алоқаманд аст» [6, с. 66].

Сарчашмаҳои маблағгузори ба ташаккул ва муҳтавои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ таъсири муҳим мерасонанд, зеро ҳарчи қадар миқдори бештари сармоя аз ҷониби сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ ба корхона ҷалб карда шавад, зарурати ҳисоботдихӣ дар назди сармоягузори ва ифшои иттилооти дар ҳисобот овардашуда афзун мешавад. Ин махсусан барои мамлакатҳои чун ИМА ва Британияи Кабир, ки дар онҳо бозори қоғазҳои киматнок хеле рушд кардаанд, шумораи зиёди ширкатҳо ба доираи васеи саҳмиядорон тааллуқ доранд, хос аст. Дар ин ҳолат, роҳбарияти корхонаҳо ба манфиатҳои сармоягузори аҳамияти муҳим медиҳанд, ки ба муҳтавои ҳисоботи молиявӣ таъсири бештар мерасонанд. Дар муқоиса бо ин мамлакатҳо, дар Олмон, Чопон ва Швейтсария, бонкҳо як манбаи хеле муҳими маблағгузори ба шумор мераванд, аз ин рӯ, манфиатҳои онҳо дар омодагии ҳисоботи молиявии корхонаҳо бештар аз манфиатҳои сармоягузори таъсир мерасонанд.

Таъмини эҳтиёҷи сармоягузори бо иттилооти зарурӣ оид ба фаъолияти корхонаҳо, ки сармоя ба онҳо сафарбар карда мешавад (иттилоот оид ба дороиҳо ва уҳдадориҳо) омили аввалиндараҷае мебошад, ки муҳтавои стандартҳои байналмилалиро муайян мекунад. Қиёспазирӣ иттилооти молиявии байналмилалӣ дар натиҷаи стандартикунонӣ гирифташуда душворихоро дар дарки маълумоти ҳисоботи молиявии корхонаҳои хориҷӣ бартараф намуда, ба онҳо имконият медиҳад, ки баҳодиҳии хавфи сармоягузори, ояндабинии нишондиҳандаҳои корхонаро дар асоси таҳлили ҳисоботи молиявӣ, фаҳмиши забон ва мафҳумхоро таъмин кунанд.

Барои ширкатҳои фаромилӣ, ки фаъолияти худро дар мамлакатҳои гуногун анҷом медиҳанд, истифодабарии стандартҳои миллии муҳталиф мақбул нест. Корбурди стандартҳои байналмилалӣ хароҷоти ширкатҳои фаромилӣро ба андозаи муҳим кам мекунад, зеро ҳисобот аз рӯи қоидаҳо ва принсипҳои ягона тартиб дода мешавад ва зарурат ба шарҳи иловагии иттилооти дар он овардашуда аз байн меравад. Ин гуна ҳисобот барои ҳама иштирокчиёни раванди ҳамгироии байналмилалӣ даркшаванда мебошад.

Мукамалсозии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси ҳамоҳангсозӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои дигаршавандаи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ бо ҳам наздик гардида, мамлакатҳои дорои иқтисодиёти нисбатан суст рушдкарда ба сатҳи мамлакатҳои бештар рушдкарда расонида шаванд. Иттилооти дар низомҳои баҳисобгирии муҳосибии ҳамоҳангсозишуда ташаккулёфта бо доштани хосиятҳои сифатии якхела барои тезгардонии равандҳои матлуб ва рушди тичорат умуман дар минтақа шароити созгор бунёд мекунад.

Ба андешаи мо, барои ташкили дурусти пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ ҳукуматҳои мамлакатҳо, аз ҷумла Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон набояд раванди ислоҳоти низомии баҳисобгирии муҳосибиро аз таҳти назорат ва танзими худ берун гузорад. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бо ҷалби доираҳои илмӣ баҳисобгирӣ хусусиятҳои методологии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодагии ҳисоботи молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии бо корбурди мафҳумҳо ва объектҳои нави баҳисобгирӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ алоқамандро таҳия кунад. Фаъолияти ҳисоботӣ ва аудиторӣ дар мамлакат ба назора ва назорати ҷиддӣ аз ҷониби давлат, қоидаҳои миллии (низомномаҳо ва дастурамалҳо)-и пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ба коркарди амиқ эҳтиёҷ доранд.

Фурӯпошии молиявии чанде аз ширкатҳои бузурги америкой дар ибтидои асри бисту як ноқомии сиёсати дасткашӣ аз танзими давлатиро, ки он замон дар ИМА роҳандозӣ мешуд, исбот кард. Ҷолиб он аст, ки пас аз руҳ додани як силсила кашмакашҳои корпоративӣ дар ИМА қарори ғайримукаррарӣ барои пурзӯр кардани нақши танзимкунии давлатӣ дар соҳаи

баҳисобгирии муҳосибӣ қабул карда шуд. Бинобар ин, рушди баҳисобгирии муҳосибӣ бояд пурра ба тамоюлҳои рушди ҳамгирии иқтисодии муосир ҳамрадиф ва ҷавобгӯ бошад.

Аслан набояд чунин вазъияте ба амал ояд, ки муҳосиб ягон далели бавукуъомадаи хочагидориро танҳо аз сабаби имконият надодани нақшаи ҳисобҳо, кӯҳна шудани низомномаҳо ва дастуралҳои мавҷуда дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос карда натавонад, ё вақте ки бо сабаби мавҷуд набудани методикаи муносиби баҳодихӣ ба беасос баланд нишон додани арзиши дороиҳо ва харочот, кам нишон додани арзиши даромад ва уҳдадорӣ дар ҳисоботи молиявӣ роҳ дода шудааст. Ин махсусан ба баҳисобгирии дороиҳои ғайримодӣ, дороиҳои рақамӣ, инчунин даромад ва харочот аз хизматрасониҳои бо технологияҳои нави рақамӣ ва иртиботӣ алоқаманд, ки барои низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон объектҳои нав мебошанд, дахл дорад.

Дар ҳақиқат, ҳисоботи молиявӣ дар намуди ҳозираи худ бозмонда аз даврони иқтисодии саноатӣ мебошад. Дар даврони иқтисодии саноатӣ алоқамандии аниқ байни дороиҳо дар тавозуни муҳосибӣ ва натиҷаҳои фаъолияти корхона ҷой дошт. Аз рӯи захираҳои ашёи хом ва мавод, биноҳо, иншоот, мошин ва дастгоҳҳо, инчунин сармояи худӣ хулоса баровардан мумкин буд, ки оё корхона барои дар оянда гирифтани фоидаи муносиб қодир ҳаст ё не. Аммо замона дигар шудааст. Дар иқтисодии муосир, ки мақоми дониш баланд аст, доштани чунин дороиҳои модӣ кафолати гирифтани фоидаи бештар нест, арзиш акнун на танҳо бо ёрии амалиёти истеҳсоли ташаккул меёбад. Дар иқтисодии муосир, ки онро метавон иқтисодии дониш ва иттилоот номид, ҳиссаи назарраси арзишро дар фаъолияти субъектҳои хочагидорӣ дороиҳои ғайримодӣ бунёд мекунанд.

Равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ, ки имрӯз дар густариш ва рушд истеҳсолот ва хизматрасониҳои сатҳи байналмилалӣ, бозори ҷаҳонӣ, баланд шудани нақши иттилоот дар тичорат, зиёдшавии ҳаракати байналмилалии сармоя зоҳир мешаванд, зарурати муайян кардани мақоми низомҳои миллии баҳисобгирӣ дар маҷмуи иттилоотии ҷаҳонӣ ба миён меоранд. Дар қаринаи мазкур ҳалли масъалаҳои гузариш ба СБҲМ ё нигоҳ доштани низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, муайян кардани самаранокии иқтисодии харочоти татбиқи СБҲМ, таъмини амнияти иқтисодии мамлакат ҳангоми гузариш ба корбурди қоидаҳо ва меъёрҳои байналмилалии баҳисобгирӣ ва монанди инҳо, аз ҷониби мамлакатҳои алоҳида, бахусус мамлакатҳои рӯ ба рушд, чун Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим аст. Бинобар ин, коркардҳои илмию амалӣ доир ба масъалаҳои қайдкардашуда имрӯз мубрами хоса касб кардаанд, кӯшиҳо барои ҳалли масъалаҳои мазкур барои таҳияи пешомадҳои рушди низоми байналмилалии ташаккули нишондиҳандаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар ҳисоботи молиявӣ ба истифодабарандагон пешниҳод карда мешаванд, имконият медиҳанд.

Ҳамин тавр, хусусиятҳои асосии иқтисодии ҷаҳони муосир равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ, кӯшиҳои ташаккул ва рушди шаклҳои гуногуни фаъолияти муштараки байни мамлакатҳо, корхонаҳо ва умуман субъектҳои хочагидорӣ мебошанд. Дар раванди таҳқиқи иқтисодии ҷаҳонӣ ва механизмҳои ташаккули иттилоот дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ имконияти банизомдарории раванди стандартикунонӣ бо ҷиҳатҳои гуногун пайо мешавад. Равандҳои ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ ба зарурати бунёди механизми оқилонаи ташаккули иттилоот оид ба фаъолияти субъектҳои хочагидорӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ меоваранд, ки онро метавон дар доираи равандҳои стандартикунонии байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ анҷом дод. Дар баробари ин раванди стандартикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, ки дар сатҳи байналмилалӣ ба ҷо оварда мешавад, на танҳо натиҷаи таърихи пайдоиши баҳисобгирии муҳосибӣ, балки инчунин раванди дар ҳар марҳила ҷоришаванда ва дорандаи хусусиятҳои худ дар ҳар як марҳила мебошад, ки дар рафти иҷрои он мтқёсҳо ва амиқии баҷоории он вусъат меёбанд.

АДАБИЁТ

1. Баласса Б. Экономическая теория: новый Полгрейв / Б. Баласса / под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгэйта, П. Ньюмена. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 931 с.

2. Берталанфи Л. Общая теория систем: критический обзор / Л. Берталанфи // Сборник переводов: Исследования по общей теории систем. – М.: Прогресс, 1969. – 520 с.
3. Демсец Х. Еще раз о теории фирмы / Х. Демсец / Под ред. О.И. Уильямсона, С.Дж. Уинтера. – М.: Дело, 2001. – 270 с.
4. Ключников С.В. Регулирующие процессы глобализации и тенденции корпоративной отчетности / С.В. Ключников // Международный бухгалтерский учет. – 2011. - № 27 (177). – С. 24-30
5. Коуз Р. Фирма, рынок, право / Р. Коуз / Пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с.
6. Майданевич Н.Н. Формирование учетной системы в условиях глобализации экономики / Н.Н. Майданевич // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика. – 2015. - № 3. – С. 66-73
7. Менар К. Экономика организаций / К. Менар / Перевод с французского. - Москва: ИНФРА-М, 1996. - 159 с.
8. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс / Под ред. В. Чесноковой и С. Балановского. – М.: Академический проект, 2002. – 832 с.
9. Kaplan, M. System and Process in International Politics / M. Kaplan. - N.Y., 1957. – 283 p.

МАСЪАЛАҲОИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНИИ ХАРОҶОТ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

Расулов Д.Т., Мазбутова С.З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рушди истеҳсолоти корхонаҳои кишоварзӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати давлатии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистони дар шароити муосир маҳсуб меёбад. Таъсиси корхонаҳои нав, азнавсозӣ ва нав кардани иқтидорҳои мавҷудаи истеҳсолот муҳимтарин самтҳои ба амал баровардани сиёсати саноатикунони босуръати иқтисодии мамлакат эътироф карда шудаанд. Аммо, қайд кардан зарур аст, ки дар марҳилаи кунунии тараққиёт ба нишондиҳандаҳои миқдории тараққиёти корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар асоси афзоиши ҳиссаи он дар ММД, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва шумораи корхонаҳои навбунёди ин соҳа диққати калон дода мешавад. Ба андешаи мо, дар ин марҳила на танҳо ба масъалаҳои умумӣ, балки ба масъалаҳои алоҳидаи тараққиёти корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ҳам диққат додан лозим аст, ки дар байни онҳо ташаккули низоми муосири баҳисобгирии идоракунӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисодии миллӣ, ки барои тараққиёти устувори он иқтидори зарурӣ дар кишвар вучуд дорад, соҳаи кишоварзӣ мебошад. Ин соҳа ба фехристи соҳаҳои стратегии кишвар шомил гардида, солҳои охир тамоюли мусбати рушдро нишон додааст.

Дар асоси омӯзиши маълумотҳои оморӣ (ҷадвали 1) маълум гардид, ки дар охири соли 2020 дар мамлакат 179164 адад корхонаҳои кишоварзӣ (аз ҷумла хочагиҳои деҳқонӣ – 179005 адад, корхонаҳои кишоварзии давлатӣ – 159 адад) мавҷуд буданд, ки ин аз нишондиҳандаи соли 2014 ба андозаи 165,4% зиёд аст. Миқдори корхонаҳои кишоварзӣ аз соли 2014 то ба охири соли 2020 ба 70815 адад (165,4%) зиёд шудааст.

Маълумоҳии давраи солҳои 2014-2020-ро таҳлил намуда маълум кардем, ки дар самти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар мамлакат тамоюли мусбат нигоҳ дошта шудааст. Қимати нишондиҳандаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро дар соли 2014 бо қимати ҳамин нишондиҳанда дар соли 2020 муқоиса намуда, мебинем, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ин давра ба андозаи 10844,3 млн. сомонӣ, ё 40,5% зиёд шудааст. Афзоиши

мусбат дар истеҳсоли маҳсулоти ҳам растанипарварӣ ва ҳам чорвопарварӣ ба назар мерасад: растанипарварӣ – 7628,3 млн. сомонӣ ё 38,43%; чорвопарварӣ – 3245,9 млн. сомонӣ ё 46,88%.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [4, с. 434]

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Шумораи корхонаҳои кишоварзӣ дар охири сол, воҳид	108349	123562	145239	164760	172815	172123	179164
аз ҷумла: хоҷагиҳои давлатӣ	314	183	132	129	147	148	159
хоҷагиҳои деҳқонӣ	108035	123379	145107	164631	172668	171975	179005
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ, млн. сомонӣ (бо нархҳои қиёсии с. 2020)	26772	27628,9	29054	310230	32257	34559	37617
аз ҷумла: растанипарварӣ	19849	20204	21224	22761	23546	25356	27447
чорвопарварӣ	6923,4	7425,3	7830,0	8268,5	8710,8	9203,0	10169
Суръати пешравии маҳсулоти растанипарварӣ %	-	1,78	5,05	7,24	3,45	7,68	8,25
Суръати пешравии маҳсулоти растанипарварӣ %	-	7,25	5,45	5,6	5,35	5,65	10,50
Ҳамагӣ: суръати пешравии маҳсулоти умумии кишоварзӣ %	-	3,20	5,16	6,80	3,96	7,13	8,85

Сарфи назар аз натиҷаҳои ба даст овардашуда истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ дар ҷумҳурии мо ҳанӯз нокифоя аст, зеро он талаботи бозори дохилро қонеъ намегардонад. Дар ин шароит нокифоя будани ҳаҷми истеҳсолот ва паст будани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда аз суғурӯ будани сиёсати идоракунии корхона шаҳодат медиҳад. Вобаста ба ин, корхонаҳои кишоварзии муосир бояд аз доираи баҳисобгирии истеҳсоли берун оянд ва системаи баҳисобгирии муосири идоракуниро ба вуҷуд оранд, ки барои таҳлили ҳама омилҳои таъсиркунанда ва қабули қарорҳои муассир имкон фароҳам месозанд.

Иқтисодиёти муосир ба номуайянии нишондиҳандаҳои пешомади фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ асос меёбад ва аз роҳбарони корхонаҳо талаб карда мешавад, ки ҳамеша ба ҷустуҷӯ ва дарёфти шаклҳо ва усулҳои нави идоракунии диққати бештар зоҳир намоянд, фаъолияти хоҷагидорӣ худро ба ҳар гуна ҳолатҳои фавқуллода, дигаршавии муҳити дохилӣ ва берунӣ мутобик гардонанд. Дар чунин ҳолат такмил додани низоми муосири идоракунии чун омилҳои муҳимтарини муборизаи рақибонаи субъектҳои хоҷагидорӣ дар бозор баромад менамояд, аз ин рӯ зарурати татбиқи тарзҳои босамари иҷрои вазифаҳои идоракунии, аз ҷумла ташкил ва амали намудани низоми мувофиқи идоракунии дар корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ба миён омадааст.

Бояд қайд намуд, ки дар замони муосир яке аз шартҳои муҳими такмили идоракунии фаъолияти корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дигаргун намудани низоми идоракунии равандҳои истеҳсолии фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳои кишоварзӣ дар асоси ислоҳоти низоми баҳисобгирии идоракунии мебошад. Барои татбиқи низоми босамари баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ ҳамаҷа таҳқиқ намудани хусусияти баҳисобгирии идоракунии вобаста аз шароити фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ зарур мебошад.

Розиев Д.А. дар таҳқиқоти илмӣ худ қайд менамояд, ки масъалаҳои ташаккул ва рушди баҳисобгирии идоракунии ҳоло яке аз самтҳои нисбатан баҳсталаби назария ва амалияи идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ ба ҳисоб мераванд. Диди муосири баҳисобгирии идоракунии яку яқбора пайдо нашудааст, олимони ва муҳаққиқони зиёде ҳангоми таҳқиқи давраҳои таърихӣ ҷаҳд менамоянд, ки заминаҳои асосӣ ва шароити ташаккули онро равшан намоянд. Аз ҷиҳати таърихӣ пайдоиши мафҳуми “баҳисобгирии идоракунии” аз асрҳои миёна реша мегирад. Баҳисобгирии муҳосибӣ чун низоми ягонаи баҳисобгирии дороиҳо, уҳдадорӣ, сармоя ва ғайра дар асри XV ба миён омадааст. Дар аввал, баҳисобгирии муҳосибӣ барои истифода дар дохили корхона таъин гардида буд, идоракунии фаврии

фаъолияти хочагидории корхона бо роҳи назора ба ҷо оварда мешуд ва эҳтиёчи умумӣ ба ҳисобкунии арзиши асли ҷой надошт. Ин гуна эҳтиёҷ танҳо дар замони пайдошавӣ ва рушди истеҳсолоти мошинӣ пайдо шуд. Вобаста ба ин, мафҳуми “баҳисобгирии истеҳсолот” ба миён омад, ки бо мурури рушд ба мафҳуми “баҳисобгирии идоракунӣ” мубаддал гардид [3].

Чӣ тавре, ки маълум аст дар низоми баҳисобгирии муҳосиби идоракунӣ мавқеи калидиро ҳисобгирии хароҷот ва арзишмуайянкунӣ ишғол менамояд. Аз сабабе, ки пешбурди баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ хусусиятҳои худро доро мебошад, ба дурустии таснифоти моддаҳои арзишмуайянкунӣ аҳамияти хосса додан зарур аст.

Муҳаққиқони ватанӣ Низомов С.Ф., Файзуллоев А.Х. дар корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ҳисоб кардани хароҷот ва муайян кардани арзиши аслии маҳсулотро аз рӯи моддаҳои зерин ба мақсад мувофиқ мешуморанд: ашёи хом ва масолеҳи асосӣ, масолеҳҳои ёрирасон, сӯзишворӣ ва энергия барои эҳтиёҷоти технологӣ, музди меҳнати асосии коргарони истеҳсолот, музди иловагии коргарони истеҳсолот, ҳиссачудокунӣ ба суғуртаи иҷтимоӣ, хароҷот барои омодакунӣ ва азхудкунии истеҳсолот, хароҷот барои нигоҳ доштан ва истифода бурдани таҷҳизот, хароҷоти сеҳҳо, хароҷоти умумиистеҳсолӣ, хароҷоти ғайриистеҳсолӣ [2].

Объекти арзишмуайянкунӣ дар корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ гурӯҳҳои маҳсулот мебошад. Аз рӯи онҳо хароҷоти истеҳсолот ҳисоб карда мешавад. Воҳидҳои арзишмуайянкунӣ нишондиҳандаҳои мебошанд, ки объектҳои арзишмуайянкуниро ифода мекунанд. Натиҷаҳои муайянкунии арзиши аслии маҳсулот барои таҳлил ва минбаъд муайян кардани захираҳои имконпазири кам кардани арзиши асли асос мебошанд [1].

Дар соҳаи кишоварзӣ бо мақсадҳои зерин метавонад арзиши аслии маҳсулот муайян карда шавад:

- Муайянкунии нуқтаи безарарӣ барои муқаррар намудани нархи минималӣ;
- Назорат аз рӯи арзиши аслии маҳсулот, пешгирии кардани талафот дар натиҷаи беасос зиёд кардани арзиши асли ва ё нокифоя тағйир додани он;
- Муайян кардани самараи ҷорабиниҳои агротехникӣ, ташкилӣ ва технологияи банақшагирифташуда ва татбиқшаванда барои такмилдиҳии истеҳсолот;
- Муайян кардани даромаднокии истеҳсолот.

Қайд кардан бамаврид аст, ки яке аз самтҳои асосии фаъолияти корхонаҳои хочагии кишлоқ ин ҷорводорӣ мебошад ва дуруст муайян кардани арзиши аслии маҳсулоти чунин намуди фаъолият хеле муҳим арзёбӣ карда мешавад. Раванди ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулоти ҷорво аз рӯи хусусиятҳои алоҳидаи истеҳсолӣ ба амал бароварда мешавад. Ҷорводорӣ истеҳсоли якчанд хели маҳсулотро дар бар мегирад, вале яке аз онҳо ҳамчун навъи асосӣ, ки бо мақсади истеҳсол намудани чунин намуди маҳсулот корхона фаъолият менамояд. Намудҳои боқимонда маҳсулоти алоқаманд ҳисобида мешаванд. Маҳсулоти асосӣ ва маҳсулоти алоқаманд арзиши мустақил доранд. Маҳсулоти иловагӣ (дуюмдараҷа) ҳамзамон бо маҳсулоти асосӣ истеҳсол мегардад, яъне маҳсулоте, ки ҳангоми баровардани маҳсулоти асосӣ ба вучуд меояд. Ба сифати объектҳои арзишмуайянкунӣ шир, насл, афзоиши вазни зинда, пашм ва дигар маҳсулот қабул карда мешаванд. Ба маҳсулоти иловагии ҷорво пору, партови пашм дохил мешавад.

Ба андешаи мо, усули қобили қабул, ки онро дар корхонаҳои хочагии кишлоқ ҷорӣ кардан лозим аст, ин усули ABC мебошад. Барои татбиқ намудани ин усул раванди арзишмуайянкуниро метавонем бо иҷроиши чунин марҳилаҳо амалӣ созем:

1. Ташкилдиҳии рӯйхат ва таснифи амалҳо;
2. Интихоб ва тасдиқи нишондиҳандаи базавии арзишмуайянкунӣ;
3. Таҳия ва тасдиқи талабот оид ба ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ барои ба даст овардани маълумот дар бораи ҳаҷми хароҷот;
4. Барасмиятдарории ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ мувофиқи талаботи пешбинигардида;
5. Гуруҳбандӣ ва ҷамъбастанкунии маълумот оид ба маҷмӯи хароҷот;

6. Муайянкунии меъёрҳои нишондиҳандаҳои базавӣ дар заминаи функсияҳои истеҳсолӣ;

7. Ҳисоб кардани арзиши объектҳо, хароҷоти бевоситаи истеҳсолӣ ва тақсимкунии хароҷоти барилова.

Таҳлилҳо нишон дод, ки дар корхонаҳои соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қариб дар ҳама корхонаҳои истеҳсолӣ танҳо баҳисобгирии молиявӣ истифода мешавад. Аммо, чунон ки таҷриба нишон медиҳад, баҳисобгирии молиявӣ миқдори зарурии маълумотро барои самаранок идоракунии корхона дода наметавонад, зеро дар мамлақати мо баҳисобгирии молиявӣ ба маҷсадҳои андозситонӣ ва даромаднокӣ нигаронида шудааст. Ғайр аз ин, дар корхонаҳо ҳисобу китоб дар асоси сиёсати умумии баҳисобгирӣ ба амал бароварда мешавад, дар ҳоле ки мувофиқи таҷрибаи пешқадам баҳисобгирӣ барои воҳидҳои сохториву ташкилӣ бояд алоҳида дар доираи баҳисобгирии идоракунӣ бурда шавад.

Имрӯзҳо дар аксари корхонаҳои кишоварзӣ низомҳои кӯҳнаи баҳисобгирии идоракунӣ истифода мешаванд, аммо рақобат дар бозорҳои берунӣ ва дохилӣ чунин корхонаҳоро маҷбур мекунад, ки ба тақмили онҳо диққат диҳанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ташаккули низоми баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои муосир як қатор масъалаҳои методии появӣ мавҷуданд. Масалан, хароҷоти барилова барои маҳсулот ва хизматҳо, ки бо ин маҳсулот ва хизматҳо алоқаманд нестанд, балки ҳамчун хароҷоти давра бояд ба ҳисоб гирифта шаванд. Моликони ва менечерони корхонаҳои муосир бояд возеҳ дарк кунанд, ки тақсими хароҷоти ғайримустақим барои маҳсулот ва хизматҳо бо мақсади баҳисобгирии молиявӣ бо истифода аз модели баҳисобгирии идоракунӣ амалӣ карда мешавад. Ҳисобкунии хароҷот ва муайян кардани нархҳо, ҳамчун унсурҳои ниҳоят муҳими тичорат, соҳаи асосии омӯзиши баҳисобгирии идоракунӣ мебошад.

Дар айни замон чорӣ намудани низоми арзишмуайянкунии ABC бо яке аз ин се равиш амалӣ карда мешавад: равиши хароҷот, реинженерингӣ, равиши омехта [5]. Равиши хароҷотӣ барои фаҳмидани арзиши фаъолияти мушаххас, арзёбии омилҳои, ки ба истеъмоли захираҳо таъсир мерасонанд, равона карда шудааст. Муносибати реинженерингӣ таҳлили амиқро дар бар мегирад, ки ба тақмили минбаъдаи раванди истеҳсолот нигаронида шудааст. Равиши омехта ба таҳлили фаъолиятҳои серхароҷот ва бознигарии минбаъда ва ё кам кардани онҳо нигаронида шудааст.

Зарурати ташаккули баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ аз он иборат аст, ки камбудии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхона ошкор карда шуда, унсурҳои муосири баҳисобгирии идоракунӣ бо мақсади таъмини фаъолияти муътадил ва бефосилаи корхонаҳо истифода гарданд. Бояд гуфт, ки ташаккули системаи баҳисобгирии идоракунӣ таҳия ва татбиқи як қатор чорабиниҳоро дар бар мегирад, ки ба таҳия, татбиқ ва истифодаи низомҳои арзишмуайянкунӣ нигаронида шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Мизиковский И. Е. Модели распределения косвенных затрат предприятия // Аудит и финансовый анализ. 2012. № 4. С. 25–27
2. Низомов С.Ф., Файзуллоев А.Х. Совершенствование методики учета затрат и калькулирования себестоимости продукции в растениеводстве // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. № 7. С. 9-15
3. Розиев Д.А. Заминаҳои таърихӣ ва асосҳои ташаккули баҳисобгирии идоракунӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 4. С. 98-103
4. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. - 702 с.
5. Capusneanu Sorinel. "Research of the implementation factors of the ABC method in the steel industry of Romania. 2009. P. 58-61.

ТАНЗИМИ МЕЪЁРИИ ТАШАККУЛИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВИИ ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗӢ

Исоев Д.Т.

Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон
ба номи академик М.С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд

Дар мақола танзими меъёрии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ баррасӣ шудааст. Санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот дар ташкилотҳои қарзӣ ба чор сатҳ тақсим карда шуда, мазмуни баъзе бандҳои ин ҳуҷҷатҳои меъёрӣ вобаста ба масъалаҳои пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ шарҳ дода шудааст. Инчунин доир ба тақмили асосҳои меъёрии пешбурди баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар ташкилотҳои қарзӣ тавсияҳо дода шудааст.

Калидвожаҳо: ташкилоти қарзӣ, бонкҳо, баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ, СБҲМ, танзими меъёрии низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот

Тақмили асосҳои меъёрии низоми ҳисобдорӣ ва ҳисоботи ташкилотҳои қарзӣ яке аз муаммоҳои муҳим маҳсуб меёбад, ки барои баланд бардоштани сифати иттилооти пешниҳодшаванда, барои таъмини шаффофият ва эътимоднокии иттилооти молиявӣ равона карда мешавад. Дар навбати худ иттилооти саҳеҳи молиявӣ барои қабули қарорҳои самараноки идоравӣ мусоидат мекунад.

Пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот дар ташкилотҳои қарзии ватанӣ бо маҷмуи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд. Санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзими низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи ташкилотҳои қарзиро ба чор сатҳ тақсим кардан мумкин аст (расми 1).

Сатҳи 1	<ul style="list-style-type: none"> • Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон • Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон • Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” • Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ” • Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд” • Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон” • Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”
Сатҳи 2	<ul style="list-style-type: none"> • Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба гузариш ба СБҲМ • Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ • Дастуралалҳои БМТ, аз он ҷумла дастуралалҳои №141, №176 • Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ
Сатҳи 3	<ul style="list-style-type: none"> • Нақшаи ҳисобҳои тавозунӣ барои Бонки миллии Тоҷикистон • Феҳрасти ҳисобҳои тавозунӣ барои ташкилотҳои қарзӣ
Сатҳи 4	<ul style="list-style-type: none"> • Санадҳои меъёрии дохилии ташкилоти қарзӣ (сиёсати баҳисобгирӣ, тартиби гардиши ҳуҷҷатҳо ва коркарди иттилооти баҳисобгирӣ, шаклҳои ҳуҷҷатҳои аввалия, тартиби гузаронидани барӯйхатгирӣ)

Расми 1. Танзими меъёрии низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот дар ташкилотҳои қарзӣ

Дар моддаи 10-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” чунин омадааст: “Субъектҳои дорои манфиати умум вазифадоранд, ки баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявиро мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ амалӣ

намоянд. Роҳбарони субъектҳои дорои манфиати умум вазифадоранд, ки хизматрасонии доимоамалкунандаи аудити дохило ро таъсис диҳанд” [1]. Ташкилотҳои қарзӣ ба субъектҳои дорои манфиати умум дохил мешаванд, аз ин ҷо онҳо вазифадоранд низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботро тибқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ба роҳ монанд.

СБҲМ ин маҷмуи стандартҳои дар миқёси ҷаҳон қабулшуда мебошанд, ки дар онҳо масъалаҳои эътироф ва баҳодиҳии объектҳои баҳисобгирӣ, тартиби ифшои иттилооти ҳисоботи молиявӣ оварда шудаанд. Истифодабарии СБҲМ дар ташкилотҳои ватанӣ барои рушди низоми миллии баҳисобгирӣ ва ҳисобот мусоидат кард, ки инро яқинанд таҳқиқоти олимони соҳа тасдиқ мекунанд. Хусусан, барои рушди баҳши бонкӣ СБҲМ нақши муайян доранд ва дар ҷумҳурӣ аввалин шуда бонкҳои тичоратӣ ҳисоботи молиявиро тибқи СБҲМ таҳия ва пешниҳод кардаанд. Ҳамин тавр, истифодабарии СБҲМ барои иттилооти молиявии шаффоф ва боътимод замина ба ҳисоб рафта, дар баланд бардоштани рақобатпазирии бонкҳо ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ мавқеи назаррас доранд.

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон” “пешбурд ва тартиб додани баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии БМТ мутобиқи СБҲМ анҷом дода мешаванд. БМТ баъди анҷом ёфтани ҳар моҳи ҳисоботӣ, ҳисоботи тавозунии мухтасаршударо, ки вазъи молиявии Бонки миллии Тоҷикистонро дар рӯзи кории охирини моҳи анҷомёфта инъикос мекунад, дар сомонаи худ нашр намояд” [2].

Дар боби 6-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” доир ба пешбурди ҳисобдорӣ, таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ талаботҳо оварда шудааст. Аз ҷумла, дар моддаи 42-юми қонуни мазкур омадааст, ки ташкилоти қарзӣ ҳисоботи молиявии худро, ки аз тавозун, ҳисобот дар бораи фоидуаи зиён, ҳисобот дар бораи гардиши пулӣ ва ҳисобот дар бораи тағйирот дар сармоя иборат мебошад, мутобиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва талаботи иловагии Бонки миллии Тоҷикистон омода мекунад [3].

Бояд қайд кард, ки бонкҳои тичоратӣ тибқи талаботи қонунгузорӣ дар намуди ҷамъияти саҳомӣ ташкил карда мешаванд. Дар моддаи 87-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ” доир ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии ҷамъияти саҳомӣ талаботи зерин оварда шудааст:

- ҷамъияти саҳомӣ вазифадор аст баҳисобгирии муҳосибиро пеш бурда, тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ҳисоботи молиявиро пешниҳод кунад;

- масъулияти ташкил, ҳолат ва саҳеҳии баҳисобгирии муҳосибӣ, сари вақт пешниҳод намудани ҳисоботи солона ва дигар ҳисоботи молиявӣ ба мақомоти дахлдор, инчунин ба дигар истифодабарандагони манфиатдор, ба зиммаи мақоми иҷроияи ҷамъияти саҳомӣ гузошта мешавад;

- саҳеҳии маълумоти ҳисоботи солонаи муҳосибӣ аз ҷониби Комиссияи тафтишотӣ ё ревизори ҷамъияти саҳомӣ тасдиқ карда шавад;

- ҷамъияти саҳомӣ вазифадор аст пеш аз наشري ҳисоботи молиявӣ барои тафтиши ҳарсола ва тасдиқи он аудиторро ҷалб намояд [4].

Яке аз ҳуҷҷати меъёрии муҳим дар баҳши бонкӣ доир ба низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот, ин Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб меравад. Тартиби мазкур мутобиқи моддаи 42 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» таҳия гардида, аз қисмҳои зерин иборат аст [5]:

- 1) Муқаррароти умумӣ;
- 2) Мундариҷа ва санаҳои пешниҳоди ҳисобот;
- 3) Тартиби пурқунии шаклҳои ҳисоботҳои молиявии ташкилоти қарзӣ;
- 4) Сохтори ҷадвалҳои ҳисоботӣ;
- 5) Муҳлат ва тартиби пешниҳоди ҳисобот.

Дар Тартиби мазкур зиёда аз 30 номгӯй ҳисоботҳо оварда шудаанд, ки аз ҷониби бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва ташкилотҳои амонатии қарзии хурд бояд ба БМТ пешниҳод шаванд.

Қисми асосии Тартиби мазкурро Сохтори чадвалҳои ҳисоботӣ ташкил медиҳанд, ки дар он пурра бандҳо ва сатрҳои чадвалҳои ҳисоботӣ шарҳ дода шудааст. Дар замимаи 1 сохтори чадвалҳои ҳисоботӣ оварда шудааст.

Ташкилотҳои қарзӣ ҳисоботро дар шакли электронӣ ва хаттӣ ба БМТ пешниҳод мекунанд. Ҳам барои пешниҳоди ҳисобот ва ҳам барои ислоҳи хатоҳои дар ҳисоботи электронӣ ошкорнамудаи ташкилоти қарзӣ муқаррар карда шудааст. Инчунин дар ин Тартиб қайд шудааст, ки нусхаи ҳисоботи молиявии солона, аз ҷумла ҳисоботи молиявии маҷмуии солонаи ташкилоти қарзӣ, ки аз аудити беруна гузаштааст, тибқи талаботи қонунгузори соҳаи бонкӣ ба Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи таркиби санадҳои меъёрии танзимкунандаи пешбурди баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар ташкилотҳои қарзӣ, хусусан бонкҳо нишон дод, ки дар ин самт номгӯӣ зиёди санадҳои меъёрӣ қабул карда шудаанд. Аз тарафи дигар, ба андешаи мо, норасоии баъзе санадҳои меъёрӣ ҷой дорад, ки қабул ва тасдиқи онҳо барои такмили низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи ташкилотҳои қарзӣ зарурат дорад. Ба чунин номгӯӣ ҳуҷҷатҳои инҳо мисол шуда метавонанд: тартиб ва ё тавсияҳои методӣ доир ба таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ; тартиби пешбурди баҳисобгирии молиявии баъзе объектҳо; тавсияҳои методӣ доир ба тартиби гузаронидани барӯйхатгирӣ; тавсияҳо доир ба ифшои иттилооти ҳисоботи молиявӣ; ва ғ. Ҳамзамон, бо рушди низоми бонкӣ, васеъ шудани фаъолияти бонкҳо талабот ба ворид кардани тағйирот ба қонунҳо, дастурамалҳо, қоидаҳо ва тартибҳои соҳаи бонкӣ торафт пайдо мешавад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март соли 2011, № 702
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011, № 722
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” аз 19 майи соли 2009, №524
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ” аз 5 март соли 2007, № 237
5. Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз «22» декабри соли 2022, №148 тасдиқ шудааст.

БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ҲАМЧУН ФУНКСИЯИ ТАШАККУЛДИҲИИ ИМКОНΙΑТҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ ИНДУСТРИАЛИКУНИИ МАМЛАКАТ

*Олимов Д.А., Бобомуродов П.Х., Муҳаммади М.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Муаллифони дар мақолаи худ муҳим ва зарур будани баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун функцияи ташаккулдиҳии имкониятҳои молиявӣ дар шароити индустриаликунии мамлакат асоснок намудаанд. Ба ақидаи муаллифони моҳиятан мазмун ва мундариҷаи маълумотҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ амалиётҳои гуногунҷабҳаи соҳаи қор ва фаъолиятро дар макон ва вақт бо ҷараёнгирии муайян дар бар мегирад. Аз ин рӯ, дар мақола муаллифони оид ба масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи индустриаликунии мамлакат сухан рондаанд.

Калидвожаҳо: индустриаликунӣ, истеҳсолот, баҳисобгирӣ, идоракуни давлатӣ, даромад, хароҷот, ҳисобҳо, банақшагирӣ, назорат.

Дар шароити тулонӣ гардидани таъсисёбии низоми пурраи муносибатҳои бозорӣ, қисми бештари илмҳои соҳавӣ ҷиҳатҳои муҳими масъалагузориҳои таҳассусиро тариқи қиёснамоӣ

бо маълумотҳои оммавӣ пеш мебаранд. Чунин ҳолат пеш аз ҳама тақозои дарк карда гирифтани заминаҳои назариявӣ ва методи ташаккулёфтани фанҳои таҳассусиро дар робита ба ҳаёти рузгордоии воқеӣ мегирад. Баҳравар шудан аз чунин заминаи маълумот дар бисёр мавридҳо боиси такони ҷиддии ақидаронӣ дар ин ё он ҷодаи илмҳои соҳавӣ, аз ҷумла баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит, умуман тадқиқи сиёсати рушди минтақавӣ мегардад. Бинобар ин, такмилдиҳӣ ва самаранок ба роҳ мондани таркиби сохтори баҳисобгирӣ ҳамчун фишанги идоракунии давлатӣ дарёфт ва сафарбар намудани имкониятҳои афкори мардумӣ ва ташаккули иттилооти шаҳрвандӣ ҳамчун зинаи сифатан нави маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Чунин меҳисобем, ки низоми амалкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ, новобаста аз номусоидии вазъи моддӣ, тавонист, ки то ба имрӯз талаботи истеъмолкунандагони зиёди ташкилоту муассисаҳаро қонеъ гардонад. Моҳиятан мазмун ва мундариҷаи маълумотҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ амалиётҳои гуногунҷабҳаи соҳаи қор ва фаёолиятро дар макон ва вақт бо ҷараёнгирии муайян дар бар мегирад [5, с. 142]. Чун аъна онҳо асосан ҳамчун ҷамъбасти вазъи молиявӣ, ҳисоббаробаркуниҳои уҳдадорихои молиявӣ ва пешбурди фаёолияти истеҳсолию маъмурии субъектҳои хоҷагидор ва хизматрасонро тибқи муқаррароти ҷойдошта ифода карда мегиранд. Чунин маълумотҳо аз рӯи таъинот танҳо аз нигоҳи ин ё он субъекти истеҳсолӣ ва хизматрасон ва дар робита ба истеъмолкунандагон фаҳмида мешавад, ки ин аз назари мо хело маҳдуд аст.

Дар ин самт зарур аст, ки ба маълумот ва ахбори баррасишаванда тавассути сикли ҳаётии он таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоем. Яъне маълумоте, ки бо ташаккулёбии ҷараёнгирии амалиёти баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ, ҳамзамон дар вақт ва макон ифодагари миқдор ва сифати ҷараёнгирии амалиётҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ эътироф пайдо намояд. Чунин маълумот ҳамчун замина барои баҳодиҳии ҳолат ва вазъияти ҷараёнгирии амалиётҳои ҳаёти фаёоли шаҳрвандӣ, қабули қарори муфид дар ин самт аз ҳисоби менечменти муқоисавӣ истифода бурда шавад. Ҳамин тавр, қимати ахбори баҳисобгирии муҳосибӣ дар баробари қабули қарори истеҳсолию хоҷагидорӣ ва дигар хизматрасониҳо, ки аслан ба соҳибқорон ва кулли қоршиносон мансуб доништа мешавад, имконияти васеътар мегирад. Муносибат барои баҳисобгирии муҳосибӣ ва иттилооти он давраи сифатан нави ташаккулёбӣ ворид мешавад. Масалан, аз рӯи майли мардумӣ дар самти аниқ интиҳоб карда тавонишани нафъу, хароҷоти мардумӣ, дарк карда гирифтани танзими расму ойин ва дигар ҳолатҳои ҳаётан муҳим, ки онҳо дар макон ва вақти муайян инъикоскунандаи ҷараёни таъсиси маълумоти идоравӣ аз ҳисоби функсияи баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ мавқеъ пайдо карданашон мумкин аст.

Шояд аз тарафи хонанда, ба хусус аз қабилӣ мутахассисони соҳаи молия ва иқтисод чунин тарзи баҳодиҳии паҳлуҳои объект ва мавзӯи омузиши масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ қобили қабул набуда, пазируфта нашавад. Лекин мантиқан мо худ шоҳиди он ҳастем, ки тамоми ҳодиса ва ҷараёнҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ баамаломатаи замони муосир хеле хуб ва донишашаванда тариқи нишондиҳандаҳои мушаххаси оммавӣ баррасӣ, натиҷагирӣ ва ҳулосабарорӣ мегарданд. Мутобиқи маълумотҳои расмӣ қисми бештари аҳолии кишвар (73,7%) ба деҳот рост меояд. Чунин қимат ҳамчун натиҷаи даврии ташаккулёбӣ ва дараҷаи нисбатан баландтари ахборот буда, моҳиятан дар заминаи баҳисобгирии соҳавӣ, масалан ташаккулёбӣ ва дарҷи миқдорию сифатии ҳаракати аҳоли ва таркиби теъдоди хонаводаҳо мебошад. Фақат ҳамин, ки бо тариқи ҳосаи мардумӣ мавриди муаррифӣ ва пешниҳод қарор мегиранд. Аксари қиматҳои муносибатҳои иқтисодию молиявӣ, аз қабилӣ фаёолияти истеҳсолӣ, тақсимотӣ, муомилот ва истеъмолий ҳарчи бештар натиҷаи муҷассамгардидаи иқтисод ва молия аз тариқи мазмуни шаҳрвандӣ мавқеи устувор гирифта истодааст. Худи ҳамин ҳодиса ва зухуротҳо зарурати асоснокии илмию назариявӣ ва методологии баҳисобгирии муҳосибии шаҳрвандиро ифода карда, зинаи омузиши илми баҳисобгирии муосирро ифода карда мегирад.

Даромад ва хароҷоти буҷет, истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти дохила, музди меҳнати номиналию воқеии қормандон ва ғайра, пайваста аз тариқи ҷорабиниҳои расмӣ давлатӣ алалхусус роҳбарияти давлат, ҳукумати кишвар мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Дар

мулоқотҳои дохилӣ ва берунӣ бо муаррифӣ ва фаҳмондадихии ҳаҷм, дараҷа ва динамикаи онҳо дар вақт ва макон, ин худ ифодаи як навъи сикли ҳаракати маълумоти мушаххаси баҳисобгирии муҳосибӣ таҳлилӣ, аудиторию назоратӣ мебошанд. Мазмун ва мундариҷаи иқтисодию молиявӣ онҳо дар давраи таъсисёбии худ бештар функцияи иҷтимоиро гирифта, ҳамзамон дар фазои шахрвандии худ аз руи сифатҳои нави тавсифдиҳандаи иқтисодию молиявӣ ҳамчун объект ва мавзӯи махсуси баҳисобгирии молиявӣ баромад карда метавонанд. Бо баррасӣ ва муаррифӣи расмӣ онҳо, шахрвандон аз ҳолат, ҳаракат, вазъи ҳозира ва ояндаи ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷомеа хело хуб маълумот мегиранд [3, с. 79].

Аз муваффақият ва дастовардҳо огоҳ мешаванд. Камбудии муайян ошкор шуда, таваҷҷуҳи омма ба ҳислати сар задани онҳо ҷалб мегарданд, чораҳои назоратӣ бартарафнамоии онҳо таъкид карда мешавад. Шафофияти ҳаёти, эътимоднокии воқеии онҳоро маҳаки баҳисобгирии шахрвандӣ қабул карда, бо назардошти аҳамиятнокии иҷтимоӣ метавонем, ки баҳисобгирии шахрвандиро ҳамчун соҳаи назария ва амалияи илми баҳисобгирии муҳосибӣ мақоми хоса диҳем. Ҷараёнгирии ҳаёти воқеии кишвар нишон медиҳад, ки баробари паҳн гардидани маълумотгирии шахрвандӣ, муҳити маънибардорӣ таъсис меёбад. Нишондиҳандаҳои баррасишаванда ҳамчун маводи хеле пурарзиш баромад мекунад. Майдони васеи омузиширо ба миён меоранд. Чунин маълумотгирӣ аз тарафи хурду калони аҳоли мафкураи муайяни заруриро дар соҳаҳои гуногуни кор ва фаъолият, аз сатҳи оддӣ то мураккаб таъмин месозад. Ҳатто то дараҷае, ки барои шарҳу, арзёбии фарзияҳои нисбатан мураккаб дар байни дигар табақаҳои ҷамъиятӣ, масалан олимони ва коршиносони соҳавӣ мавриди истифода ва пажӯҳиш қарор дода мешаванд. Ҳамин тавр ҷомеа бо маълумотҳои фарогир мешавад, ки истеъмолкунандаи маълумот шахрвандони мардумӣ буда, маълумоти таъсисёфта ба худ хос, мазмун ва мундариҷаи муҳосибӣро аз тариқи рангу образи васеътар таҷассум карда мегирад. Маҳз ташаккулёфтани ҳамингуна малумоти умумӣ ифодагари розу ниёзи мардуми кишвар ба ҳисоб мераванд. Онҳо чигунагии сиёсати иҷтимоию иқтисодиро дарк намуда, бо як самимияти хос аз пайи ноилшудан дар самти зиндагии шоиста мешаванд. Чунин маълумотҳо мақом ва мартабаи кишвари соҳибистиклоли Тоҷикистонро ҷӣ дар дохил ва берун аз он, асоснокии муаррифӣ медиҳанд. Ҳамаи ин ҳолатҳо метавонад ҳамчун заминаи мақоми илмию амалӣ пайдо карда гирифтани баҳисобгирии шахрвандӣ ва мардумиро дорад.

Барои мисол, таъсисёбии танҳо ҳамин гуна маълумотҳои муқоисавӣ рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар сатҳи 7,3 Ҷоиз ҷамъбаст гардида, ё ин, ки таваррум дар сатҳи 5,4 % Ҷоиз нигоҳ дошта шуда, ки ин нишондиҳандаҳо расмӣ ва барномавӣ пешниҳод гардидаанд, инҳо таҷассумгари рушд ва пешравӣ, заҳмати мардуми меҳнаткаши кишвар ва бо иттилооти мушаххаси маъмурӣ ҳамчун функцияи идоракунӣ ифода меёбанд. Рақамҳои зикршуда натавонанд маълумоти миқдорӣ, балки ченаки муайяни майли ҷараёнгирии паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ ва идорашавндагии онҳо мебошанд [1]. Маҳз ҳамин нишондиҳанда ҳаст, ки қору фаъолияти ҷомеа арзёбии тасирбахш гирифта майли рушди иҷтимоиро дар байни мардум образи эътимоднокӣ ва саодатмандӣ медиҳад. Дар ҷаҳорҷубаи муайяни ҳолати ҷорӣ ва стратегияи фаъолияти қулли субъектҳои воқеӣ ва ҳуқуқӣ заминаи обу ранги умедбахш медиҳад. Аҳборе ба шумор меравад, ки дар робита бо дигар аломатҳои таҳтунишондиҳандаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, мақоми сифатан нави онро дар шакли афкори мардумӣ ҳамчун объекти баҳисобгирии шахрвандӣ пайдо мекунад. Яъне арзишнокии амалиёти шахрвандӣ ва эътирофгардидани чунин ҳодисаҳо ҳамчун объект ва предмети омузиши касбӣ дараҷаи нисбатан баландгари таъсисёфтани аҳбори баҳисобгирии муҳосибӣи заминавӣ мебошад. Дар маҷмуъ устувори давлати Тоҷиконро дар арсаи дохилӣ ва байналмилалӣ воқеан ва ҳаёти нишон дода метавонад. Аз ин ҷо, ҷӣ қадар, ки афкори ҷомеа фаъолон аз ҳисоби баҳисобгирии муҳосибӣи шахрвандӣ эътимоднок, пурра ва саривақтӣ ташаккул ёбад, ин ҳамон қадар қиммати омузишӣ ва ҷораандешии самараноки идоракунӣи давлатӣ гирифта метавонад. Алаҳусус дар шароити навшавии вазифаҳо ва талаботҳои наво,

ки ҳаёти воқеӣ онҳоро ба миён меоварад. Шароити имруза муҳити бозорӣ буда, албата аз бисёр ҳолатҳои эҳтимолӣ вобаста аст. Тамоми субъектҳо дар ин самт бояд, ки омода бошанд. Дар чунин шароит танҳо ахбори шаҳрвандии илман асоснок ва боварибахш метавонад, ки чараёнҳои эҳтимолиро маҷрои муфид ва самараноки идорашаванда диҳад. Барои ин лозим аст, ки пеш аз ҳама вазъи таҳлилии корҳои мақомоти махсусгардонидашудаи ташаккулдиҳии иттилооти мардумӣ ба талаботҳои нав бо ташаббус ва ҷаҳоннокии мувофиқ таъсис ёбанд. Таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам нишон медиҳад, ки таъсисёбии малумотҳои шаҳрвандӣ бештар аз ҳисоби ташаббус ва навгонӣ ба тадқиқот ва пурсишҳои интихобӣ асос ёфта, бо ҷалби мутахассисон ва коршиносони нуқтасанҷ зич алоқаманд мебошад.

Чунин ба назар мерасад, ки бисёре аз нишондиҳандаҳои таркибӣ, махсусан минтақавӣ моҳияти татбиқи саривактӣ ва пуррагии барномаҳои рушди соҳаҳои воқеиро дар ноҳия ва минтақаҳои алоҳида пайдарпайии нишондиҳандавино дар бар нагирифта истодаанд. Бинобар ҳамин, тамоюл ва қонуниятҳои, барои дарёфт ва сафарбар кардани захираҳои ҷойдоштаи маҳалҳо аз нигоҳи тавачҷузоҳирнамоӣ ба маҳдудияти захираҳо, мотиватсия ва ташаббускорӣ, ҳавасмандгардонии ҷаҳоннокии таҳлилии кам доранд. Мақомотҳои идоракунии давлатӣ дар ноҳияҳо ва минтақаҳои алоҳида бояд тамоми сайёу кушиши худро барои дарёфти сабабҳои рушд ва нобарорихҳои соҳавӣ, махсусан дар самти амалӣ гардонидани барномаҳои махсусгардонидашуда такмили баҳисобгирии мардумӣ равона созанд.

Нишондиҳандаҳои амалқунандаи омории ин самтҳо ҳоло низ бештар ҳислати миқдорӣ дошта, онҳо дар самти ҷамъбасти натиҷавӣ аломатҳои сифатии маҳдуд доранд. Масалан рушди соҳаҳои растанипарварӣ ва ҷорводорӣ, ки хусусияти ҳоси таъсисёбии нишондиҳандаи муҳосибии шаҳрвандиро доро мебошанд, дар алоқамандӣ бо таъсиси нишондиҳандаҳои сифатӣ метавонанд иқтидори идоравии нисбатан самаранокро дар бар гиранд. Зарурият дар пеш истодааст, ки амалиётҳои баҳисобгирии идоракунии молиявӣ бо таври услубияти саҳеҳ, ифодагари воқеият барои қабули қарори инноватсионӣ дар идоракунии давлатии мақомотҳои маҳалӣ бошанд.

Ҳар як субъекти ин минтақаҳо ва умуман шаҳрванди кишвар тавонад бо дарки мазмун ва мундариҷаи сифати баҳисобгирии молиявии омавино ҳамчун нишондиҳандаҳои мушаххас, муқоиса ва ҳулосбарорӣ намуда, дар таъмини ҳадафҳои ҷорӣ ва ояндавии минтақа ва умуман кишвар саҳми мувофиқ гузорад. Яъне истифодабарандагони баҳисобгирии шаҳрвандӣ худро бояд ҳамчун қисми ҷудонашавандаи баҳисобгирии амалиётҳои хоҷагидорӣ бахшҳои воқеӣ ва идорақунандаи давлатӣ дар маҳалҳо эҳсос намоянд. Баргараф кардани диққати нокифоя дар тартиб додани ҳисоботҳои молиявӣ, қатъӣ риоя намудани тартиботи давлатӣ дар ин раванд, кафолати рушди босуботи минтақаҳо ва мунтазам арзёбӣ намудани сатҳи зиндагӣ ифода меёбад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 21 декабри соли 2022
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ”, аз 25 март соли 2011, №702
3. Бабаев Ю. А. Бухгалтерский финансовый учет: Учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Вузовский учебник
4. Каримов Б.Ҳ, Ойев Н.А., Бобиев И.А., Шоймардонов С.Қ., Баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ. - Душанбе: Ирфон, 2016. – 550 с.
5. Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. Принципы бухгалтерского учета. Пер. с англ. / Под ред. Я.В Соколова. – 2-е изд. стереотип. – М.: Финансы и статистика, 2004. - 496 с.

НИЗОМИ ҲАМГИРОИ ТАЪМИНОТИ БАҲИСОБГИРӢ-ТАҲЛИЛИИ ИДОРАКУНИИ ХАРОҶОТ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИ САБУК

Ҳоҷиева Ш.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаҳои таъмили низоми ҳамгиروي таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот бо дарназардошти хусусиятҳои фаъолияти корхонаҳои саноати сабук баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: қарорҳои идоракунӣ, таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилӣ, хароҷоти истеҳсолӣ, идоракунии хароҷот, арзиши аслий.

Низоми самарабахши идоракунӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ барои фаъолияти муносиби худ иттилооти дахлдорро аз сарчашмаҳои гуногун ҷамъоварӣ карда, бо корбурди усулҳои муосири коркард ва таҳлил онро барои истифода дар раванди қабули қарорҳои идоракунии муассир омода мекунад. Яке аз таъминкунандагони асосии иттилооти барои қабули қарорҳои идоракунӣ зарурӣ низоми баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки дар корхонаҳои истеҳсолии муосир унсурҳои асосии баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии андозро дарбар мегирад.

Унсурҳои асосии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар алоқамандии байниҳамигарӣ амал намуда, низоми ҳамгиروي баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии корхонаҳои истеҳсолиро ташкил медиҳанд. Азбаски дар низоми ҳамгиروي баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии истеҳсолоти муосир мақоми идоракунии хароҷот муҳим аст, дар адабиёти илмии соҳаи идоракунӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ бештар мафҳуми низоми ҳамгиروي баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот истифода мешавад. Хусусан олимони ва муҳаққиқони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ бештар масъалаҳои ташаккул ва амалкунии низоми ҳамгиروي баҳисобгирӣ-таҳлилио ҳамаҷун сарчашмаи иттилоотии аввалиндараҷа барои идоракунии корхонаҳои истеҳсолии муосир таҳқиқ мекунанд: «онҳо дар асарҳои худ лаҳзаҳои калидии табаддули маълумоти баҳисобгирӣ ва таҳлилио ба низоми иттилоотии ягонаи идоракунии корхона баррасӣ менамоянд» [4, с. 55].

Низоми ҳамгиروي баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот баҳши низоми умумии идоракунии корхона буда, бо истифода аз маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлилии молиявӣ, таҳлилии идоракунӣ ва дигар намудҳои иттилооти ба фаъолияти хоҷагидории корхона алоқаманд таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии қабули қарорҳои идоракунии тактикӣ ва стратегиро дар корхона бунёд менамояд. Ҳамин тавр, низоми ҳамгиروي баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот дар корхона ба ташаккули таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои қабули қарорҳои идоракунӣ дар асоси истифодабарии методика ва воситаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳлил мусоидат менамояд. Бинобар ин, мо дар таҳқиқоти худ мафҳуми низоми ҳамгиروي таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷотро ба кор мебарем.

Таҳлилии умумии адабиёти соҳаи идоракунӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ нишон медиҳад, ки низоми ҳамгиروي таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот барои ҳар як соҳаи фаъолияти истеҳсолӣ беназир аст, «зеро он хусусиятҳои хоси ҳар як соҳаро, ки ба равандҳои банақшагирӣ, ояндабинӣ, буҷетикунонӣ, баҳисобгирии хароҷот ва интиҳоби усули ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот, методикаи ташаккули ҳисоботи идоракунии дохилӣ таъсир мерасонанд, ба инобат мегирад» [6, с. 246].

Мушкилоти таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои яке аз бахшҳои нисбатан рушдфтои иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон – саноати сабук, ки соҳаҳои насочӣ, дӯзандагӣ, чарму пойафзол ва дигарҳоро дар бар мегирад, бо набудани иттилооти фаврӣ ва бонизом дар бораи хароҷот, инчунин бо сифати қарорҳои идоракунии

қабулшаванда алоқаманданд. Корхонаҳои саноати сабук дар шароити муосири иқтисодӣ на танҳо тавассути ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти баландсифат, балки бо истифода аз усулҳои босамари идоракунии хароҷот низ метавонанд дар бозор мавқеи сазовори худро дарёфт карда, ба бартариҳои рақобатӣ ноил гарданд. Бо ташкили низоми босамари идоракунӣ ва истифодаи усулҳои муосири баҳисобгирӣ, таҳлил ва назорати хароҷот дар доираи таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот корхонаҳои саноати сабук метавонанд бузургии арзиши аслии маҳсулотро кам ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотро дар тамоми намудҳои истеҳсолоти саноати сабук баланд бардоранд.

Бузургии арзиши аслий, ки асосан аз хароҷоти истеҳсолӣ ташаккул меёбад, дар корхонаҳои саноати сабук яке аз маҳакҳои асосии муайянкунандаи сатҳи рушди муҳити дохилии онҳо мебошад. Маҳз тавассути арзиши аслий имконияти таҳрири фаврӣ ва ҳадафноки раванди иҷроӣ қарорҳои идоракунии қабулгардида ба вуҷуд меояд. Аз нуқтаи назари мавҷудияти фишангҳои дохилии таъсиррасонӣ ба сатҳи ғоида ва даромаднокии корхона, маҳз танзими ҳаҷми хароҷоти истеҳсолӣ ва бузургии арзиши аслий ҳамчун фишангҳои зарурӣ амал мекунанд.

Ҳамин тавр, раванди идоракунии арзиши аслий ва хароҷоти истеҳсолӣ дар корхонаҳои саноати сабук ҳамчун фишанги таъсиррасонӣ ба раванди истеҳсолот барои роҳ наодан ба хароҷоти барзиёд ва ғайриистеҳсолӣ мебошад. Бинобар ин, таҳия ва «рушди тарзҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ идоракунии хароҷоти истеҳсолӣ дар асоси қорқардҳои муосири илмӣ ва амалӣ, маҳсулоти барномавии иттилоотӣ таҳлилий бо истифода аз воситаҳои техникаии муосир амалӣ карда мешавад» [5, с. 155].

Корхонаҳои саноати сабук, аз ҷумла саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ бо доштани хусусиятҳои истеҳсолӣ, равандҳои технологӣ ва таъиноти маҳсулоти ниҳойии худ аз корхонаҳои соҳаҳои дигар фарқ мекунанд. Омӯзиши фаъолияти як қатор корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки имрӯз ҳамаи иттилоот оид ба хароҷот ва арзиши аслии маҳсулот дар корхонаҳои саноати сабук дар доираи баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ташаккул меёбад ва ба истифодабарандагон пешкаш карда мешавад. Азбаски дар баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ нишондиҳандаҳои бунёдкунандаи арзиши аслии маҳсулот ба таври таърихӣ (ретроспективӣ) пешниҳод карда мешаванд, зарур аст, ки дар баробари таҳлил ва идоракунии хароҷоти воқеӣ ҳамчунин таҳлил ва идоракунии хароҷот (арзиши аслий) ва ғоидаи нақшавӣ низ ба ҷо оварда шавад. Бинобар ин, маҳз дар низоми ҳамгироии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот якҷоя бо баҳисобгирӣ ва таҳлили молиявӣ ҳамчунин баҳисобгирӣ ва таҳлили идоракунӣ, ки фаъолияти истеҳсолии корхонаро дар зинаҳои гуногуни идоракунӣ инъикос мекунанд, бояд ҳамчун унсурҳои асосӣ амал кунанд. Дар натиҷаи қабули қарорҳои идоракунии оқилона дар корхонаҳои саноати сабук натиҷаи молиявии фаъолияти корхона ва воҳидҳои сохторӣ он афзун мешавад.

Натиҷаҳои молиявии корхонаҳои саноати сабук бо хароҷоти истеҳсоли маҳсулот алоқамандии зич доранд, бинобар ин, онҳо бо низоми қабули қарорҳои идоракунӣ, ки ба беҳгардонии фаъолияти корхона нигаронида шудааст, ҳамбаста мебошанд. Бинобар ин, таҳия ва истифодаи таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот ба беҳгардии вазъи молиявии корхонаҳои соҳа меоварад. Дар навбати худ истифодаи низоми босамари таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати сабук барои дуруст ба қайд гирифтани амалиёти хоҷагидорӣ бо ташаккули арзиши аслии маҳсулот алоқаманд, таҳлили нишондиҳандаҳои асосии тавсифдиҳандаи арзиши аслий ва ғоида, омода намудани қарорҳо барои идоракунии муносиби хароҷот, истифодаи воситаҳои банақшагирӣ ва ояндабинӣ, назораи саривақтии хароҷот ва бартараф намудани тамоилот дар нишондиҳандаҳои хароҷот ва ғоида имкон медиҳад.

Ҳангоми арзёбии натиҷаҳои фаъолияти корхона хароҷоти истеҳсолии нодуруст ба қайд гирифташуда, даромадҳои беасос ё пеш аз муҳлат эътирофгардида боиси хулосаҳои нодуруст мегарданд. Барои роҳ наодан ба ҳолатҳои нодуруст инъикос кардани натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ корхона, мавҷуд будани хатоҳо ва номуайяниҳо дар ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот ва ғоида аз фӯрӯши он, таъмини беистии чараёнҳои иттилоотӣ ва дар ниҳоят барои

қабули қарорҳои идоракунии асоснок оид ба идоракунии арзиши асли маҳз низоми ҳамгиروي таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот масъул аст.

Имрӯз дар корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз мушкилоти асосӣ хангоми таҳияи низоми ҳамгиروي таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот низоми мавҷудаи баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот мебошад. Нишондиҳандаҳои дар низоми мазкур ҳисобшаванда асосан хосияти молиявӣ доранд, онҳо бо таъсири талаботи қонунгузори андоз, қоидаҳои баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андоз, ки бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар карда шудаанд, ташаккул меёбанд. Талаботи иттилоотии баҳисобгирии андоз ва баҳисобгирии молиявӣ ба ташаккули иттилоот дар низоми ҳамгиروي таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот боиси бо иттилооти фаврӣ дар бораи хароҷот таъмин нашудани равандҳои оморасозии қарорҳои идоракунии ҷорӣ мегардад.

Мушкилоти дигар дар таҳияи низоми ҳамгиروي таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот дар он ифода меёбад, ки иттилооти баҳисобгирии аввалии хароҷоти истеҳсолӣ, ки дар амалии баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои саноати сабук истифода мешавад, тақсим кардани хароҷоти воқеиро ба хароҷот аз рӯи меъёрҳо ва тамоилот аз меъёрҳои муқарраргардида пешбинӣ намекунад. Камбудии мазкур ба мушкилоти муайян дар баҳисобгирии ҷорӣ хароҷот боис мешавад. Ғайр аз ин, ҳамсонкунӣ ва ба як шакл даровардани ҳуҷҷатҳои аввалии баҳисобгирӣ, ки ҳоло дар низоми миллии баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ба назар мерасад, хосияти расмӣ дошта, бештар ба таъминоти методологии тартиби пешбурди баҳисобгирии аввалӣ дар корхонаҳо нигаронида шудааст. Маҷмуи лозимиҳои ҳатмии ҳуҷҷатҳои аввалӣ, ки моддаи 12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [2] муқаррар кардааст, ҳаҷми камтарини иттилоотро ифода мекунад, ки ба ақидаи таҳиякунандагони қонун ҳар як амалиёти хоҷагидорӣ субъекти иқтисодиро тавсиф мекунад. Субъектҳои иқтисодӣ, аз ҷумла корхонаҳои саноати сабук дар васеъ кардани маҷмуи лозимиҳо барои ҳарчи бештар инъикос кардани амалиёти хоҷагидорӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ маҳдуд нестанд. Ҳуҷҷатҳои аввалии баҳисобгирӣ метавонанд вобаста аз тағйирёбии технологияи баҳисобгирӣ (масалан, хангоми корбурди барномаҳои муҳосибӣ) ва омилҳои дигар шакл ва муҳтавои худро дигар кунанд.

Хусусияти муҳими корхонаҳои саноати сабук дар он ифода меёбад, ки дар таркиби хароҷоти истеҳсолӣ вазни қиёсии бештар (70-80%) ба хароҷоти моддӣ рост меояд, бинобар ин, масъалаи тақмили низоми ҳамгиروي таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот асосан бо муносибгардонии хароҷоти моддӣ вобаста аст.

Аз сабабе, ки дар корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол баҳисобгирии идоракунии дуруст ба роҳ монда нашудааст, гузаронидани таҳлили босифати хароҷоти истеҳсолӣ ва дар натиҷа ба ҷо овардани идоракунии муносиби арзиши аслии маҳсулот ғайриимкон аст. Танҳо бо истифода аз маълумоти баҳисобгирии идоракунии хароҷот роҳбарияти корхона идоракунии ҷорӣ равандҳои истеҳсолиро ба роҳ мемонад ва қарорҳои идоракунии фаврӣ қабул карда метавонад. Аз сифат ва бо воқеият мувофиқ будани маълумоти баҳисобгирии идоракунии хароҷот сифат ва самаранокии қарорҳои идоракунии қабулшаванда вобаста мебошад. Дар баробари ин «талабот ба иттилооти баҳисобгирии идоракунӣ дар ҳар як зинаи идоракунии корхона гуногун мебошад» [1, с. 36]. Набудани алоқаи баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андоз бо баҳисобгирии идоракунӣ боиси мушкилоти ҷиддии идоракунӣ мегардад, ки дар иштирок надоштани истифодабарандагони иттилоот дар раванди идоракунии хароҷот ифода меёбад. Маҳз ба ҳамин хотир дар баробари таҳлили молиявӣ бояд ба таҳлили идоракунӣ, ки дар низоми таҳлили иқтисодӣ вазифаҳои таъминоти фаврии таҳлилоиро иҷро мекунад, диққати махсус дода шавад.

Бо таҳияи низоми ҳамгиروي таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати сабук низоми муайяни баҳисобгирии идоракунӣ ташаккул меёбад, ки

тахия ва баҳисобгирии меъёрҳои хароҷот, робитаи баҳисобгирии хароҷот бо нишондиҳандаҳои аввалии молиявӣ, тартиби муайяни баҳисобгирии тамоилот аз меъёрҳои муқарраршударо дар бар мегирад. Дар ин маврид «омили аввалиндараҷаи ба тафовути асосии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ боисшаванда талаботи иттилоотии истифодабарандагони иттилооти молиявӣ мебошад» [3, с. 89]. Ҳадафи ҳисоботи молиявӣ, ки дар асоси маълумоти баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ташаккул меёбад, хусусиятҳои сифатӣ, принсипҳо ва ғояҳои асосгузори он, қорбурди методикаҳо ва қоидаҳои мушаххаси баҳисобгирӣ аз он вобаста аст, ки кадом гурӯҳи истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ таъминкунандаи асосии сармояи қорхона мебошад. Вобаста ба ин, дар таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот қанбаҳои молиявӣ (баҳисобгирии молиявӣ), андоз (баҳисобгирии андоз) ва идоракунии (баҳисобгирии идоракунии) чудо қарда мешаванд.

Қанбаи асосӣ дар низоми ҳамгироии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот, ки дар он иттилооти аввали дар бораи хароҷот ташаккул меёбад, баҳисобгирии молиявӣ мебошад. Дар ин маврид иттилоот дар бораи хароҷоти истеҳсолӣ дар баҳисобгирии молиявӣ бояд қуноне инъикос қарда шавад, ки он қангоми пешқаш қардидан дар ҳисоботи молиявӣ ба маҳақҳои нафънокӣ қароии қабули қарорҳои идоракунии асоснок мувофиқат қунад.

Дар доираи баҳисобгирии андоз (қанбаи андоз) иттилооте ташаккул меёбад, ки ба қоней намудани талаботи мақомоти фискалӣ (андоз) ниқаронида шудааст. Қанбаи андоз хусусиятҳои ташқили низоми идоракунии хароҷот ва таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷоти истеҳсолиро, ки ба доираи онҳо талабот ва меъёрҳои қонунгузори (қодекс)-и андоз қорид қарда мешаванд, пешқини менамояд.

Қанбаи идоракунии (баҳисобгирии идоракунии) ба қабули қарорҳои қаври аз қониби роҳқарияти субъекти иқтисодӣ ниқаронида шудааст. Иттилооти дар доираи баҳисобгирии идоракунии ташаккулёфта қароии истифодаи умум дастрас нест ва сирри тиқоратӣ ҳисобида мешавад. Ба маълумоти баҳисобгирии идоракунии талаботи қатъӣ оид ба тавзеҳ овардан (қушода додан) дар ҳисобот (ҳисоботи идоракунии) пешниҳод намешавад. Бинобар ин, таҳлили идоракунии, ки дар асоси маълумоти баҳисобгирии идоракунии ба қо оварда мешавад, ниқбатан қандиртар аст, зеро он ба эҳтиёқи менечменти қорхона ва тағйирот дар низоми идоракунии равандҳои истеҳсолӣ ба осонӣ мутобиқ мешавад.

Ҳамин тавр, низоми ҳамгироии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот дар қорхонаҳои саноати сабуқ ба ду баҳш чудо мешавад: баҳши баҳисобгирӣ ва баҳши таҳлилий. Дар навқати худ баҳши баҳисобгирӣ аз унсурҳои баҳисобгирии молиявӣ (баҳисобгирии молиявии хароҷот), баҳисобгирии андоз (баҳисобгирии хароҷот бо мақсадҳои андозқандӣ) ва баҳисобгирии идоракунии (баҳисобгирии идоракунии хароҷот) иборат мебошад. Маълумоти дар баҳисобгирии молиявӣ ташқкулёфта дар шакли ҳисоботи молиявӣ қамъбаст қарда мешавад, маълумоти баҳисобгирии андоз – дар ҳисоботи андоз ва маълумоти баҳисобгирии идоракунии – дар ҳисоботи идоракунии. Дар доираи баҳши таҳлилий дар низоми ҳамгироии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот таҳлили ҳисоботи молиявӣ, ҳисоботи андоз ва ҳисоботи идоракунии гузаронида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Аткинсон Энтони А., Банкер Раджив Д., Каплан Роберт С., Янг Марк С. Управленческий учет / Э.А. Аткинсон, Р.Д. Банкер, Р.С. Каплан, М.С. Янг / 3-е изд.: Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 874 с.
2. Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [Сарқашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/> қонуни-қумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-баҳисобгирии-муҳосибӣ-ва-ҳисоботи-молиявӣ
3. Миславская Н.А. Современные учетные системы и факторы, определяющие их развитие / Н.А. Миславская // Финансовый менеджмент. - 2004. - № 4. - С. 86-93
4. Озеран В.А., Бойчук Т.Н. Модель учетно-аналитического обеспечения системы управления расходами периода / В.А. Озеран, Т.Н. Бойчук // Международный бухгалтерский учет. – 2014. - № 15 (309). – С. 54-61

5. Петухова Е.В. Рекомендации по формированию учетно-аналитического обеспечения затрат на производство / Е.В. Петухова // Учет, анализ и аудит: проблемы теории и практики. – 2021. - № 27. – С. 152-158

6. Ҳочиева Ш.А. Таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилий чун унсури муҳими низоми идоракунии корхона / Ш.А. Ҳочиева // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. - № 2 (41). – С. 240-249

МАРКЕТИНГОВЫЕ РАСХОДЫ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ: УЧЕТНЫЙ АСПЕКТ

Рахимов С.Х.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

В настоящее время на отечественном рынке туристических услуг сложилась непростая ситуация. Туристические операторы и турагенты сталкиваются с политическими, экономическими и социальными препятствиями для клиентов и покупателей туристических услуг. События последних лет, связанные с мировым финансово-экономическим кризисом и пандемией COVID-19 негативно повлияли на туристические потоки и привели к сокращению общего количества иностранных туристов. Такие процессы обусловили усиление конкуренции между отечественными туристическими компаниями.

Для обеспечения существования в условиях конкуренции на рынке туристических услуг и продвижение туристических продуктов предприятия ищут способы заинтересованности покупателей и стимулирования спроса на свои туристические продукты. Практика доказывает, что успешная деятельность на рынке любого предприятия в значительной степени зависит от эффективной маркетинговой деятельности, охватывающей разработку продукта, определение потребительских потребностей, цены, политику сбыта и стимулирование продаж.

Маркетинговая деятельность сопровождается затратами, непосредственно влияющими на ее эффективность. При правильном управлении-распределении, использовании и контроле они принесут еще больше доходов в будущем. Однако данных о расходах маркетинговой деятельности туристических предприятий являются недостаточным.

Непосредственно затраты операционной деятельности туристических предприятий исследовано учеными О. Гончаренко, С. Король [5; 6] и др.

Расходы маркетинговой деятельности В. Васильев и Ю. Логвина рассматривают на примере одного из его инструментов с помощью выделение трех главных функций PR маркетинговой деятельности компаний. Авторы выделяют функции, связанные с контролем, реакцией на настроение и поведение общества, а также достижения взаимовыгодных отношений между всеми взаимосвязанными с объектом группами общества [1].

В исследовании Н. Конищевой интерес представляет обобщение информации о мерах антикризисного управления в сфере развития туризма и курортов, а также рекомендации по применению маркетинговых инструментов при реализации антикризисных программ развития туристического предприятия [2], являющихся основой реструктуризации его затрат.

Комплексно исследуя сущность маркетинга международных туристических услуг с целью разработки его теоретических и методологических устоев, Г. Заячковская отмечает, что "отправными" точками для развития собственно теории маркетинга международных туристических услуг есть теории маркетинга, маркетинга услуг, международного маркетинга, межкультурного маркетинга и маркетинга туризма [4].

Специфику и проблемы туристической отрасли, влияющие на процесс управления маркетинговыми коммуникациями и должны обязательно учитываться в практической деятельности туристических предприятий, исследуют Н. Хоменко и А. Лозовский [3].

Результаты указанных и других аналогичных исследований необходимо учитывать при организации учета и контроля затрат маркетинговой деятельности туристических предприятий.

Однако существующие исследования посвящены в основном расходам туристических предприятий в целом. Они основываются на систематизации затрат, связанных с калькулированием себестоимости туристического продукта и определением финансового результата. Однако отсутствует классификация затрат, комплексно отражающая особенности данной отрасли, элементы и функции маркетинговой деятельности и позволила бы выстроить систему их учета и контроля. Как результат, предложения по усовершенствованию управления маркетинговой деятельностью не могут получить необходимое информационное обеспечение и экономическое обоснование.

Под маркетинговой деятельностью туристических предприятий понимают комплекс мероприятий, включающий анализ рыночных возможностей, определение перспективного целевого рынка, выбор маркетинговой стратегии, разработку комплекса маркетинга и вспомогательных систем маркетинга [7].

В целях управления маркетинговой деятельностью и обеспечения ее экономической эффективности встает задача определения себестоимости ее результата. Для этого необходимым условием является получение информации о затратах маркетинговой деятельности предприятия, структура которой учитывала ее особенности.

Однако до сих пор не разработана удовлетворяющая классификация затрат потребности управления маркетинговой деятельностью на туристических предприятиях. К расходам маркетинговой деятельности применяют общие признаки классификации, в частности, по: способу отнесения к себестоимости, отношению к объему производства, видам, возможностью контроля, центрами расходов и центрами ответственности, функциями управления [10, с. 158]. Известна также классификация затрат маркетинговой деятельности по элементам маркетинг-микс "4P" [4].

На всех этапах эволюции концепции маркетинг-микс продукт остается ее ключевым элементом, составляющими его характеристики как товара/услуги (например, дизайн, цвет, упаковка, размер). Принятие решений по каждой из составляющих товара (услуги) требует определения, что именно покупает потребитель. Следующим шагом будет решение, какими характеристиками должен быть наделен товар или услуга, за которые потребитель согласен платить ту или иную сумму и формирование предложения [1].

Эффективность маркетинга услуг напрямую зависит от персонала, который предоставляет эти услуги и сам становится элементом предложения.

Указанное со временем обусловило расширение концепции "4P" пятым элементом – персонал или люди (people), учитывающий в маркетинговой деятельности контакт последнего и с производителем (компаниями, которые оказывают туристические услуги и обслуживают туриста во время тура), а с заказчиком или потребителем (туристом). В составе элемента "персонал" следует различать три категории: персонал первого контакта, вспомогательный и управленческий персонал. Важными признаками персонала есть квалификация и личные свойства каждого работника, а также их количество, мотивация и тренинги, которые обеспечивает туристическое предприятие [12].

В состав маркетинга-микс "5P" входят: продукт-услуга, цена, распределение (место продаж) услуг, продвижение туристических продуктов (услуг) и персонал.

Целесообразно остановиться на некоторых особенностях элементов маркетинга микс "5P" для туристической отрасли. Концепцию маркетинг-микс "5P" считают (например, Г. Заячковская) наиболее естественным маркетинговым инструментарием для сферы туризма [8]. Однако в маркетинге услуг важная роль отводится качеству обслуживания туристов или качества сервиса. Учитывая разницу в реализации товаров и услуг, последних было введено использование двух дополнительных "P": физический опыт (physical evidence) и процесс (process).

К первому принадлежит среда, в которой предприятия предлагают потенциальным клиентам услуги (например, обеспечение организационной техникой, освещение, интерьер, реклама). Вторым считается основным элементом концепции маркетинг-микс, содержащий действия и процедуры по потреблению услуги. Этот элемент представляет собой обобщение всех предыдущих элементов концепции маркетинг-микс [11].

Для предприятий, чья деятельность ориентирована на предоставление услуг, Б. Бумс и М. Битнер предложили концепцию "7P"[11]. Она включает следующие элементы: продукт (product), цена (price), место (place), продвижение (promotion), люди (people), процесс (process), физический опыт (physical) evidence). Как показала практика маркетинговой деятельности ведущих туристических предприятий мира, целесообразно подражать именно указанному алгоритму, получивший название "7P" [1].

Первые четыре элемента взяты из концепции "4P" без изменений. Вместе с тем, есть определенные содержательные отличия. Да, "продукт" по этой концепции является совокупностью людей, прямо или косвенно потребляющих услуги.

Этим учитывается, что опыт работников, менеджеров и потребителей часто добавляет весомую ценность предложения конечного продукта или услуги.

То есть в таком подходе первый элемент комплекса "7P" учитывает первый и пятый элементы маркетинг-микс "5P". Поэтому пятый элемент комплекса "7P" трактуется как люди, задействованные в продвижении туристического продукта, персонал, обслуживающий клиентов в момент приобретения туристического продукта [9]. Такой инструмент, как "физический опыт" представляет собой совокупность возможностей и среды, в которой происходит "доставка" услуг потребителю. То есть все элементы концепции, кроме "физического опыта", являются очевидными. Только этот элемент выступает неявным фактором, определить и распознать наиболее трудно.

Указанное обусловило появление другого содержательного наполнения концепции "7P": элемент "физический опыт" (physical evidence) заменен на "планирование" (planning) [1]. Такой подход вполне обоснован, учитывая, что разработка и выполнение плана маркетинга позволяет компании определить ожидания клиентов и средства их удовлетворения.

С учетом этого алгоритма (концепции) под результатом маркетинговой деятельности туристического предприятия понимают продукт, разработанный на основе изучения спроса в процессе его стратегического планирования, предложенное в нужном месте, адресно направленное на конкретные сегменты потребителей по привлекательным ценам, грамотно представлен и реализован с качественным обслуживанием [8].

Характер затрат маркетинговой деятельности туристических предприятий требует включать их в полную себестоимость туристического продукта. Однако до его производственной себестоимости такие расходы не входят.

Расходы маркетинговой деятельности Ж. Богданова относит к составу расходов на сбыт как расходы на рекламу и исследования рынка [10]. Однако верно утверждение выходящего Лукана из того, что маркетинговая деятельность обеспечивает организацию продвижения и сбыта товаров и услуг и утверждает, что затраты на сбыт являются составной частью затрат маркетинговой деятельности [6]. Уверенности в таком решении добавляет то, что не все виды расходов маркетинговой деятельности относятся к затратам на сбыт. Следовательно, целесообразно использовать именно второй подход, обеспечивающий системность учета и повысить эффективность контроля затрат маркетинговой деятельности.

Для идентификации затрат по видам операционной деятельности следует обратить внимание на содержание маркетинговой деятельности туристических предприятий, под которой понимают систему координации деятельности туристических предприятий в процессе разработки, производства, реализации туристического продукта/услуги в целях получения максимальной прибыли путем наиболее полного удовлетворения потребителя.

Соответственно, маркетинговой деятельности туристических предприятий присущи определенные функции [1].

Аналитическая – реализуется путём использования ряда инструментов анализа рынка и его составляющих для проведения маркетинговых исследований различных масштабов и целевого направления, результатом которых есть разработка обоснованных маркетинговых планов стратегического, тактического и оперативного уровня. Основное содержание аналитической функции состоит в проведении маркетинговых исследований для снижения неопределенности, риска и принятия обоснованных маркетинговых решений.

Производственная – предназначена для формирования и реализации инновационной составляющей в товарной политике предприятия через разработку и поддержку программ создания новых туристических продуктов и усовершенствование существующих.

Сбытовая – ориентированная на создание эффективной сбытовой сети для поддержки конкурентоспособности предприятия и реализации ее с наибольшей выгодой на предприятии. Эффективное исполнение сбытовой функции маркетинга является достаточно сложной и проблемной задачей, учитывая масштабы современного рынка, пространственные и временные препятствия на пути от производителя к конечному потребителю, необходимость привлечения к сбыту посредников и т.п.

Управление – систематическое целенаправленное влияние на маркетинговую деятельность через планирование, организацию, мотивацию и контроль для достижения маркетинговых целей предприятия.

Контрольная – направлена на измерение и оценку результатов реализации стратегий, планов и программ, определение корректирующих действий, которые в совокупности обеспечивают достижение маркетинговых целей. Контроль завершает и одновременно начинает новый цикл планирования маркетинговой деятельности, то есть это постоянная, систематическая, беспристрастная проверка и оценка состояния и процессов в области маркетинга, другими словами, – сравнение норм и настоящего состояния.

Для обеспечения выполнения указанных функций и оптимизации распределения ресурсов туристического предприятия расходы маркетинговой деятельности следует делить по их функциональному назначению.

Использование классификации затрат по функциям маркетинговой деятельности в сочетании с их классификацией по элементам маркетинг-микса "7P" при организации учета на туристическом предприятии позволит получить информацию, необходимую для эффективного управления маркетинговой деятельностью.

Таким образом, маркетинговая деятельность туристических предприятий характеризуется разнообразными по своему назначению затратами, которые в соответствии со своим содержанием и назначением значительно шире затрат на сбыт. Расходы маркетинговой деятельности туристических предприятий нужно группировать согласно избранной предприятием концепции маркетинговой деятельности.

Наиболее приемлемой и эффективной для туристических предприятий концепция маркетинг-микс "7P", содержащая такие элементы, как: продукт, цена, продвижение, место, люди, планирование и процесс. Эта концепция в большей степени адаптирована для туристических предприятий, а расходы, связанные с элементами маркетинговой деятельности, учитывают все его затраты.

Важную роль в процессе учета и контроля играет классификация затрат маркетинговой деятельности туристических предприятий по функциональным признакам. Организация учета затрат по элементам маркетинг-микс и функциями маркетинговой деятельности позволит создать информационную базу для управления маркетинговой деятельности, выбрать наиболее эффективные инструменты такой деятельности и повысить конкурентоспособность туристического предприятия.

Кроме того, разработка классификация затрат маркетинговой деятельности туристических предприятий по концепции маркетинг-микс "7P" требует усовершенствования со стороны учетной системы, а именно создания соответствующего синтетического счета с

аналитическими субсчетами по структуре классификации издержек. Также эта классификация освещает все расходы маркетинговой деятельности туристических предприятий, ранее трудно было выделить, упрощает управление и контроль.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васильев В. В. PR как инструмент повышения эффективности маркетинговой деятельности [Электронный ресурс] / В. В. Васильев, Ю. М. Логвин. - Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>.
2. Конищева Н. И. Маркетинговая деятельность туристических предприятий в условиях кризиса / Н. И. Конищева, Н. Л. Жукова, О. В. Вишневецкий // Современные технологии управления туристическим и гостинично-ресторанным бизнесом: II Всеукр. науч.-практ. конф. (Мариуполь, 24 сентября 2010 г.). - Мариуполь : Мариуполь. гос. ун-т, 2010. – С. 56–58.
3. Хоменко О.М. Значение маркетинговых коммуникаций в системе управления туристическим предприятием [Электронный ресурс] / О. М. Хоменко, А. М. Лозовский. — Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>.
4. Заячковская Г. А. Маркетинг международных туристических услуг: монография / Г. А. Заячковская. - Тернополь: Экономическая мысль ТНЭУ, 2011. - 394 с.
5. Гончаренко О. М. Учет затрат и анализ себестоимости туристического продукта: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук / Гончаренко Елена Николаевна. – К., 2012. – 23 с.
6. Король С.Я. Учет расходов туристического предприятия / С.Я. Король // Вестник Киев. нац. торг.-эконом. ун-та. – 2011. – № 4. – С. 72–84.
7. Котлер Ф. Маркетинг менеджмента / Ф. Котлер; пер. с англ. – СПб. : Питер Ком, 1999. - 765 с.
8. Дерий В. А. Термин "издержки" и их трактовка для нужд учета и контроля / В. А. Дерий // Галиц. экон. вестник. – 2010. – № 1(26). - С. 154-160.
9. Телетов О. С. Маркетинговые подходы к предоставлению туристических услуг в условиях рынка / А. С. Телетов, М. А. Хижняк // Маркетинг и менеджмент инноваций. - 2013. - № 3. - С. 200-212.
10. Беловодская О. А. Оценка эффективности маркетинговых затрат на туристическом предприятии [Электронный ресурс] / О. А. Беловодская, Я. М. Коцур, А. С. Шиполь. — Режим доступа: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream>.
11. Booms B. & Bitner, M. J. (1981). Marketing Strategies and Organization/Structures for Service Firms. Marketing of Services, Джеймс Н. Donnelly and William R. George, eds. Chicago: American Marketing Association. – С. 47-51.
12. Богданова Ж. А. Учетное отражение формирования себестоимости туристического продукта / Ж. А. Богданова // Вестник Житомир. гос. технол. ун-та. – 2011. – № 1 (55). – С. 27.

МУАММОҲОИ МУОСИРИ СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ ХАРОҶОТҲОИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТ

Абдуллоева М.Б., Абдурахимов А.А.
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Ташкили ба мақсад мувофиқи системаи идоракунии хароҷот дар корхонаи муосири саноатӣ имкон медиҳад, ки хароҷот ва даромаднокӣ ташиклотро ҳамаҷониба ва зуд идора карда шавад ва дар ниҳояти кор самаранокӣ фаъолияти онро баланд бардорад. Системаи идоракунии хароҷот ба усули раванди уникоси системаҳо асос ёфтааст ва ба қонунгузории муосири танзимкунандаи ин соҳаи фаъолият мувофиқат мекунад. Дар системаи идоракунии хароҷоти корхона фаъолияти иҷтимоию иқтисодии одамон, ки бо истеҳсолот зич

алоқаманданд, нақши ҳалқунанда мебозад. Маҳз ин система ҳама тағйирёбандаҳо ва унсурҳои дигари ин системаро пайгирӣ хоҳад кард.

Калидвожаҳо: системаи хароҷоти баҳисобгирии хароҷот, усулҳои идоракунии хароҷот, механизми таҳлили сур, захираҳои кам кардани хароҷот

Шароити муосири иқтисодии идоракунии ҳангоми таҳияи механизми идоракунии хароҷотҳои истеҳсоли баҳисобгирии алоҳидаи ҳиссаи хароҷоти шартан доимӣ ва тағйирёбандаро талаб мекунад. Ин аз он сабаб аст, ки миқдори фоида ва ҳадди даромаднокӣ, ки дар ин ҳолат истеҳсолот фоида надорад, вале безарар аст, ба таносуби ин хароҷотҳо ба маблағи умумии онҳо вобаста аст.

Механизми идоракунии хароҷот маҷмӯи вазифаҳои он мебошад, яъне идоракунии хароҷот тавассути вазифаҳои гуногун амалӣ карда мешавад.

Аммо, дар байни олимони дар бораи системаи идоракунии хароҷотҳо фикру ақидаҳои тамоман гуногун мавҷуданд. Г.А. Краюхин се вазифаи идоракуниро муайян мекунад: таҳияи қарорҳо, иҷрои қарорҳо, назорат ва вазифаҳои аз тарафи умум қабулгардидаро унсурҳои раванди идоракунии (пешгӯӣ, банақшагирӣ, ташкил, координатсия ва танзим, фаъолгардонӣ ва ҳавасмандгардонӣ, баҳисобгирӣ ва таҳлил) меноманд. Р.А. Фатхутдинов се вазифаи идоракуниро муайян мекунад: маркетинг, банақшагирӣ, идоракунии кадрҳо: А.Файол – асосгузори менеҷменти ғарбӣ – шаш вазифаро муайян мекунад: техникӣ, тижоратӣ, молиявӣ, суғуртавӣ, баҳисобгирӣ, маъмурӣ; П.П. Лабзунов ба ғайр аз панҷ вазифае, ки дар иқтисодиёт умуман қабул шудааст, вазифаҳои ҳисобу китоб, ҳисоб ва таҳлиро илова мекунад [4, с.57].

Мо ба ақидаи аксарияти олимони дар бораи таркиби функсияи идоракунии розӣ ҳастем, аз ҷумла:

- ❖ ташкилӣ, ки тавассути таҳияи меёрҳо ва стандартҳои истеъмоли захираҳо амалӣ карда мешавад;
- ❖ банақшагирӣ, ки тавассути таҳияи нишондиҳандаҳо, ки сатҳ ва динамикаи хароҷотро тавсиф мекунанд, амалӣ карда мешавад;
- ❖ функсияи ҳавасмандкунӣ, ки тавассути он кормандон барои кам кардани хароҷот ҳавасманд карда мешаванд;
- ❖ функсияҳои назоратӣ ва танзимкунанда, ки тавассути таҳлил ва назорати риояи меёрҳо, стандартҳо ва нишондиҳандаҳои иқтисодӣ амалӣ карда мешаванд.

Мукамалгардонии механизми идоракунии хароҷот оқилонатар истифода бурдани функсияҳои онро дар назар дорад. Истифодаи функсияи банақшагирӣ таҳияи нав ё такмил додани нишондиҳандаҳои мавҷударо дар бар мегирад. Масалан, як нишондиҳандаи "хароҷотгунҷоиш"-ро ба: "хароҷотгунҷоиш барои хароҷоти тағйирёбанда" ва "хароҷотгунҷоиш барои хароҷоти доимӣ" тақсим кардан мумкин аст.

Чудо кардани таъсири омилҳои гуногун ба тағйирёбии ҳар як нишондиҳандаи иқтисодӣ, аз ҷумла хароҷотҳои истеҳсоли, ба ақидаи мо, барои мақсадҳои зерин зарур аст:

- муайян намудани ҳамаи имкониятҳои мавҷудбуда, барои паст намудани хароҷотҳои истеҳсоли маҳсулот дар давраи нақшавӣ нисбат ба давраи ҳисоботӣ;
- ҳавасмандгардонӣ барои паст кардани ин хароҷотҳо.

Ҳамин тариқ, паст кардани хароҷот роҳи аз ҳама дастраси идоракунии хароҷотҳо дар «мӯҳлати кӯтоҳ», яъне дар ҳисоб кардани даромад дар ояндаи наздик мебошад (қариб ҳамаи идоракунандагон аз ин оғоз мекунанд).

Вазифаи касбии менеҷер ин интиҳоб кардани усули дурусти кор бо хароҷотҳо мебошад. Таҳлилгар ва муҳбири маълумоти "Эксперт" А.Бочкарев се гурӯҳи усулҳои идоракунии хароҷотҳоро вобаста ба он ки оё онҳо дар мӯҳлати кӯтоҳ, миёна ва дарозмуддат таъсир мебахшанд, ҷудо мекунад (расми 1).

Расми1. Идоракунии хароҷот [10, с.67]

Дар муддати кӯтоҳ, роҳи аз ҳама дастраси идоракунии ва хароҷот кам кардани онҳо баҳисоб меравад. “Кам кардани хароҷот махсусан дар лаҳзаҳои бӯҳрон самарабахш аст, - мегӯяд В.Кондратов, ҳол он ки дар “замони осоишта” ҳама чиз ба интиҳоби меъери баҳодихии оқилонаи хароҷот вобаста аст. Агар инҳо "кам кардани хароҷот дар сатҳи муайяни фурӯш" бошанд, суҳан дар бораи кам кардани хароҷотҳо меравад. Ва метавонем як меъереро интиҳоб намоем, ба монанди "максималии даромад дар сатҳи муайяни хароҷот". Ин маънои онро надорад, ки хароҷот дар як сатҳ мемонанд: агар ин афзоиш аз самаранокӣ зиёд бошад, онҳо метавонанд зиёд шаванд. Ин танҳо он аст, ки роҳбарони ширкат бояд суръати афзоиши баъзе элементҳои хароҷотҳоро пешакӣ муайян кунанд[4, с.58].

Дар давраи миёнамуҳлати тараққиёт механизмҳои ҳавасмандгардонӣ барои идоракунии хароҷот истифода мешаванд: бо роҳи пайваст кардани музди кори роҳбарон бо натиҷаи кори зершӯбаҳо самаранокии ин корро зиёд кардан мумкин аст.

Усулҳои асосии ташаккули механизми идоракунии хароҷотро дар корхонаҳои муосир дида мебароем. Бояд қайд кард, ки дар ин ҳолат танҳо системаҳои идоракунии хароҷот барои истифода дар марҳилаҳои гуногуни фаъолияти истеҳсоли-ҳочагидорӣ ба назар гирифта мешаванд.

Мувофиқи ин принсип, дар ин бахш таҳлил карда намешавад, масалан, системаи «таргет-костинг»-, ки иқтисодчиёни Япония кор карда баромадаанд, танҳо дар марҳалаи лоиҳакашии навъи нави маҳсулот истифода бурда мешавад.

Солҳои охир унсурҳои низоми “Direct-costing” ба таври васеъ истифода мешаванд. Идеияи хароҷоти тағйирёбанда, ки унсурҳои асосии концепсияи “Директ-костинг” гардид, соли 1936 аз ҷониби иқтисодчии амрикоӣ Джонатан Харрисон пешниҳод карда шуд. Он ба тақсимооти нисбатан шартии тамоми хароҷоти умумӣ ба доимӣ (вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми истеҳсолот) ва тағйирёбанда (вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми истеҳсолот) асос ёфтааст.

Дар баробари ин, хароҷоти тағйирёбанда бо хароҷоти мустақим (бо истеҳсоли навъҳои алоҳидаи маҳсулот алоқаманданд ва бевосита ба арзиши ин маҳсулот дохил мешаванд) ва хароҷоти доимӣ бо хароҷоти изофӣ (яъне хароҷоте, ки барои истеҳсолот характери умумӣ доранд) муайян карда мешаванд. Ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот танҳо аз рӯи хароҷоти тағйирёбанда анҷом дода мешавад, хароҷоти изофӣ ба натиҷаҳои молиявии давраи ҳисоботӣ, ки дар он ба вучуд омадаанд, ҳисоб карда мешаванд [5, с. 126].

Низоми баҳисобгирии хароҷот вобаста ба истифодабарии иқтидорҳои истеҳсоли, аз ҷумла дар баҳисобгирӣ тамоми хароҷоти тағйирёбанда ва як қисми хароҷоти доимӣ, ки мувофиқи коэффисиенти истифодаи иқтидорҳои истеҳсоли муайян карда мешаванд, дар бар мегирад.

Чорӣ намудани низоми “директ-костинг” имконият медиҳад, ки масъалаи ба арзиши аслии навъҳои алоҳидаи маҳсулот тақсими накардани хароҷоти иловагӣ ҳал карда шавад, зеро ҳангоми ба ҳисоб гирифтани “директ-костинг” ин хароҷотҳо умуман ба арзиши аслии дохил карда намешаванд. Илова бар ин, дифференциатсияи хароҷотҳои истеҳсоли имкон медиҳад, ки муносибати байни тағйирёбии ҳаҷми истеҳсолот ва рафтори арзиши аслии яктарафа муайян карда шавад. Ин имконияти банақшагирии хароҷотро бештар таъмин менамояд. Арзиши нақшавӣ дар асоси ҳаҷми муайяни истеҳсоли нақшавӣ муайян карда мешавад, аммо онро барои ҳар як ҳаҷми воқеӣ аз нав ҳисоб кардан мумкин аст.

Дар баробари ин ҳангоми банақшагирии ва ба ҳисоб гирифтани арзиши аслии дар асоси баҳисобгирии хароҷоти пурра арзиши аслии нақшавӣ танҳо ба ҳаҷми муайяни истеҳсоли маҳсулот мувофиқ меояд ва агар ҳаҷми аслии маҳсулот ба ҳаҷми пешбиникардаи нақша мувофиқ наояд, аз нав ҳисоб кардан мумкин нест.

Бартарии дигари муҳими низоми “Direct Costing” ин қобилияти таъмини заминаи иттилоотӣ барои таҳлили истеҳсоли безарар ва муайян кардани таносуби оптималии ҳаҷм ва фоида мебошад.

Таҳлил- CVP "яке аз абзорҳои(шарҳи) тавонотарин барои менечер" мебошад. Азбаски таҳлил-CVP барои пайгирии робитаи байни чунин хусусиятҳои муҳим, аз қабилӣ хароҷот, ҳаҷми истеҳсолот ва фоида кӯмак мекунад, он омилҳои асосӣ дар раванди қабули қарорҳои идоракунӣ оид ба муайян кардани навъҳои маҳсулот, ҳаҷми истеҳсолот, намуди стратегияи маркетингӣ ва ғайра мебошад.

Дар маркази “CVP – таҳлил” фоидаи ниҳой мафҳуми асосӣ мебошад. Фоидаи ниҳой ҳамчун "фарқи байни хароҷоти тағйирёбандае, ки аз фурӯш ба даст омадааст (агар ҳисобҳо барои тамоми ҳаҷми маҳсулоти фурӯхташуда анҷом дода шаванд) ё фарқи байни фурӯш ва нархи як воҳиди маҳсулот ва хароҷоти тағйирёбанда барои як воҳид маҳсулот ҳисоб карда мешавад” [5, с. 48].

Ҳангоми қабули қарорҳои идоракунӣ оид ба ҳаҷми истеҳсолот ва навъҳои маҳсулот, ба менечер маълумот дар бораи он ки истеҳсоли як навъи маҳсулот то чӣ андоза фоидаовар аст, лозиманд. Барои ин мақсадҳо нишондиҳандаи маржаи фоидаро истифода бурдан мумкин аст. Меъёри фоидаи маржиналӣ нишон медиҳад, ки бо афзоиши ҳаҷми фурӯш ба 1 сомонӣ маҳсулот фоидаи ниҳой чӣ қадар зиёд мешавад.

Ҳамин тавр, дар корхона истифода бурдани низоми «Директ-костинг» имкон медиҳад, ки тартиби таҳлили хароҷот, инчунин тавассути « CVP – таҳлил», номгуӣ маҳсулот ва ҳаҷми фурӯш беҳтар карда шавад.

Як қатор навъи хароҷотҳо мавҷуданд, ки ба ҳаҷми маҳсулот вобастаанд, вале мутаносибан, аз он тағйир намеёбанд. Масалан, чунин вазъиятро дида мебароем. Заводи чӯбу тахта масолеҳи чӯбу тахтаро бо истифода аз дастгоҳҳои хушккунии худаш хушк мекунад ва дар сурати зиёд шудани ҳаҷми ашёи хоми коркардшуда аз ҳаҷми максималии дастгоҳҳо, он гоҳ аз хизмати ташкилоти сеюм истифода мебарад. Дар баробари ин хароҷоти хушккунӣ бо истифода аз таҷҳизоти худӣ корхона ба доимӣ (истеҳлоки дастгоҳҳои хушккунӣ, музди меҳнати коргарони корхона) ва хароҷоти хизмати ташкилоти сеюм тағйирёбанда аст (зеро арзиши хизматрасонӣ аз ҳаҷми ашёи хоми коркард вобаста аст). Албатта, ҳангоми ба назар гирифтани ин гуна хароҷот метавонад ба чузӯҳои доимӣ ва тағйирёбанда тақсими карда шавад, аммо дар амал иҷрои ин тартиб аксар вақт душвор аст.

Камбудии дигари ин низом дар он аст, ки таҳлили безарарӣ, ки дар доираи он гузаронида мешавад, танҳо дар сурати риояи як қатор маҳдудиятҳои маълумоти боэътимод дода метавонад:

- ❖ нархи фурӯш бояд барои тамоми давраи пешбинишудаи фаъолияти истеҳсоли меъёри доимӣ бошад;
- ❖ тамоми хароҷот бояд ба доимӣ ва тағйирёбанда тақсими карда шаванд;
- ❖ арзиши хароҷоти тағйирёбанда барои як воҳиди маҳсулот бояд доимӣ боқӣ монад;
- ❖ ҳаҷми истеҳсолот бояд ягона омиле бошад, ки ба арзиши хароҷоти тағйирёбанда таъсир расонад.

Дар амал иҷрои ҳамаи ин шартҳо хеле кам таъмин карда мешавад ва дар сурати иҷро нагардидани ақаллан яке аз шартҳо, маълумотҳои «СVP – таҳлил» вазъияти реалиро инъикос намекунад, ки ин боиси қабули нодурусти қарорҳои идоракунии мегардад. Аз нуқтаи назари идоракунии камбудии асосии низоми «Директ костинг» дар он аст, ки он ба такмили баҳисобгирии хароҷоти воқеӣ нигаронида шудааст.

Вазифаи дигари асосӣ аз он иборат аст, ки ба ҳаҷми хароҷоти дар нақша пешбинишуда мувофиқ будани хароҷоти ҳақиқӣ сари вақт баҳо дода шавад, ки ин имкон медиҳад хароҷоти беасос сари вақт ошкор ва пешгирӣ карда шавад.

Дараҷаи тақсимоти хароҷот ва пайдарҳамии умумикунони онҳоро барои корхона барои ҳар як воҳиди зершӯба муайян кардан мумкин аст. Дар робита ба ин, мафҳуми «марказҳои хароҷот» ҷудо карда мешавад, яъне воҳидҳои сохторие, ки дар онҳо танзим, банақшагирӣ ва баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолиро бо мақсади мушоҳидакунии, назорат ва идоракунии хароҷоти захираҳои истеҳсоли ташкил карда, ба истифодаи онҳо баҳо додан мумкин аст.

Бартари асосии ин низоми баҳисобгирӣ дар он аст, ки он имкони оқилонатар муайян кардани захираҳои хароҷоти иқтисодиро медиҳад. Ба роҳбарияти корхона имконият медиҳад, ки фишангҳои реалии танзими сатҳи хароҷот дар ҳар як зерсохторро муайян намоянд, то ки корхона самараноктар кор кунад. Мутаассифона, ин системаи баҳисобгирии хароҷот хеле меҳнатталаб буда, хароҷоти иловагиро низ талаб мекунад ва аз ин рӯ, ҳанӯз дар байни корхонаҳои ватанӣ паҳн нашудааст.

Ҳамин тариқ, гурӯҳбандии гуногуни хароҷот ба роҳбарияти корхона имкон медиҳад, ки истеҳсоли тамоми маҳсулот чӣ гуна арзиш дорад (гурӯҳбандӣ аз рӯи унсурҳои хароҷот); фуруши навъҳои алоҳидаи маҳсулот (тасниф аз рӯи моддаҳои хароҷот); маҳсулоти алоҳида барои пӯшонидани хароҷоти доимӣ чӣ саҳм мегузорад ва чӣ гуна метавон ба сарфаи микёс ноил шуд; самарайи қори зершӯбаҳои алоҳидаи корхона (бо ёрии «марказҳои хароҷот») ва ғайра муайян карда шавад. Роҳбарон дар навбати худ бояд маълумотҳоро таҳлил намуда, қарор диҳанд, ки барои кам кардани хароҷот дар корхона дар қадом самт мубориза бурдан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Абдурахимов А.А. Тақсимоти хароҷот ва тадбиқи низоми “директ-костинг” ва “Абзорпшен-костинг” дар корхонаҳои саноатӣ. / “Муаммоҳои рушди иқтисоди миллӣ дар шароити ҷаҳони пасокоронавирусӣ”: Маҷмуаи маводи конфронс илмӣ-амалии байналлалӣ. Душанбе: Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкони ва хизмат 29 октябри соли 2021.-382 саҳ. С.278-283.
2. Абдурахимов А.А. Асосҳои меърии ташаккули хароҷотҳои истеҳсоли маҳсулот ва усулҳои ҳисобкунии арзиши аслии он. / Маҷмуи маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Механизми тадбиқи сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити индустриаликунони мамлакат :воқеият ва дурнамо”(23 октябри соли 2021),-Душанбе, ДДМИТ, 2021.-376 саҳ.С.106-113
3. Друри К. Учет затрат методом стандарт-кост. / К. Друри / Пер. с англ. М.: ЮНИТИ,-1998.-224 с.
4. Ивашкевич В.Б. Организация управленческого учета по центрам ответственности и местам формирования затрат //Бухгалтерский учет. -2008. - № 5. - С. 56-59
5. Каверина О.Д. Управленческий учет: системы, методы, процедуры. — М.: Финансы и статистика, 2005. -352 с.
6. Мишин Ю.А. Управленческий учет: управление затратами и результатами хозяйственной деятельности. — М.: Дело и Сервис, 2007. -175 с.
7. ПБУ 7/2001 «Расходы предприятий», приказ Минфина РФ от 13.08.2001г.№118
8. Управление затратами на предприятии: учебник / под общ. ред. Г.А. Краюхина. – СПб.: «Издательский дом «Бизнес пресса», 2013. – 277 с.
9. Холодов П.П., Зяблицкая Г. И. Управление текущими затратами организации // Молодой ученый. – 2012. – № 11. – С. 220-223.
10. Хруцкий В.Е., Сизова Т.В., Гамаюнов В.В. Внутрифирменное бюджетирование:

НАТИҶАИ ҒАЪОЛИЯТИ МУАССИСАҶОИ БУҶЕТИ ДАР ДАВРАИ ҲИСОБОТИ

Расулов Т.М.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Ализода Ш.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Барои тавсифи ғаъолияти муассисаҳои буҷетӣ зарур аст, ки мақсади ғаъолияти онҳо муайян карда шавад. Вобаста ба мақсади онҳо самти ғаъолият муассисаҳои буҷетӣ, ки аз мақсади онҳо бармеояд, муайян кардан лозим аст. Ҳар як самтро, ки аз мақсади асосии муассисаҳои буҷетӣ бармеояд, дар асоси ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии амалкунанда, ки самтҳои асосии сиёсати давлати дар соҳаи мухталиф муайян мекунад, асоснок карда мешавад. Ҳамчунин зарур аст, ки ҳар як вазифа амалишаванда, бояд аз ҷиҳати ҳуқуқи асоснок карда шавад.

Натиҷаҳои асосии ғаъолият бояд аз рӯи ҳар як самти ғаъолият аз рӯи нишондиҳандаи нақшавӣ ва ҳақиқӣ ҳаҷм ва сифати хизматрасони буҷетӣ, натиҷавӣ, ҳамин тавр аз рӯи имконият барои ба захираҳо дастрас шудан он натиҷаҳои лозимӣ бояд нишон дода шавад (шумораи кормандон, арзиши амвол, харачоти буҷет, ҳаҷми харҷд ва ғайра). Маълумотҳои оид ба натиҷаи ғаъолият тавсия карда мешавад, ки дар замири ахбороти маълумотномавӣ нишон дода мешавад.

Дар ин қисм чораҳои баланд бардоштани самарокии истифодаи воситаҳои буҷетӣ, мунтазамии раванди истифодаи воситаҳои буҷетӣ, мунтазамии раванди гирифтани маблағҳои буҷетӣ, зиёд кардани ҳиссаи харид дар асоси оз-мун, тақсими воситаҳои буҷетӣ вобаста ба ҳаҷми хизматрасонӣ ва бевосита аз рӯи натиҷаи охири пешниҳоди нишондодҳои ҳисоботӣ, ки маълумотҳои аз рӯи чораи мувофиқ қабул карда шудааст, бояд нишон дода шавад.

Бо мақсади гузаронидани таҳлили ҳисоботи иҷроӣ буҷет тақсимкунандаи асоси воситаҳои буҷет (Вазорат, Кумита, Агентӣ ва ғайра) бояд маълумотро оид ба тағйирёб™ нақшаи буҷет дар асоси ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ (модҳои кодекси буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба буҷет), ҳаҷми тағйирёбии во-ридшуда, сабабҳои воридкунандаи тағйиротҳо ба қисми харачоти буҷет дар давоми ҳисоботӣ пешниҳод намояд. Маълумотҳои оид ба ворид намудани тағйирот дар нақшаи буҷетӣ тақсимкунандаи асосиро зарур аст, ки дар замири ахбороти маълумотномавӣ пешниҳод карда шавад.

Барои таҳлили иҷроӣ буҷет бояд сабабҳои иҷронашудани буҷет аз рӯи ҳар як гурӯҳ, зергурӯҳи тасяй-фоти вазифаи харачоти буҷет нишон дода шавад. Маълумот оид ба ҳазинаи иҷроӣ буҷет бояд ба замири ахбори маълумотномавӣ нишон дода шавад. Натиҷаи таҳлили бонкӣ алоқамандии байни харачотҳои буҷет ва натиҷаи ги-

рифташуда аз рӯи самтҳои асосии ғаъолият (вазифаи асосӣ) бояд вобаста ба имконият бо баҳои миқдорӣ дар замири ахбороти маълумотномавӣ нишон дода шавад. Маълумот оид ба самаранокии харачоти буҷет пешниҳод карда мешавад.

Таҳлили иҷроӣ барномаи мақсаднок, зеро барномаҳо ва марҳилаҳои ҷудоғонаи он супоришдиҳанда, ки муассис аст, бо нишондоди сабаби иҷро нашудани наҷдлаи буҷет, дар давраи ҳисоботӣ дар замири ахбороти тавзеҳӣ пешниҳод карда мешавад.

Илова ба ин зарур аст, ки шаклҳои истифодашавандаи қарзҳои хориҷии мақсаднок мувофиқ ба барномаи давлати қарзҳои хориҷӣ, аз худ кардашуда, барои мақсади истифода кардан ва ахборот оид ба дастрас шудан барои кушодани сабаби иҷро нашудани мақсади гузошташуда (дар замири ахбороти тавзеҳӣ инъикос карда шавад).

Таҳдиди истифодаи матни моддаҳои Қонун (қарорҳо) оид ба буҷет, натиҷаи таҳлил оид ба иҷрои матни бонкҳо қонун, қарорҳо оид ба буҷет бо нишондоди сабаби пурра бонкҳои маблағгузорӣ карда нашудан ва пайдо яхудани бонкҳои бақияи истифодашудаи маблағҳои ҷудошудаи дар охири давраи ҳисоботиरो дар бар мегирад.

Натиҷаи таҳлил алоқаманди байн ҳаҷм (таркиб) хароҷоти буҷет ва натиҷаи гирифташуда аз рӯйи самтҳои асосии фаъолияти (вазифаҳои асосӣ) бояд дар замима «Маълумот оид ба самтҳои хароҷоти буҷет» пешниҳод карда шавад. Бақияҳои маблағҳои ҷудонашудаи дар охири давраи ҳисоботӣ истифодашударо дар бар мегирад.

Таҳлили нишондиҳандаҳои тавозуни бухгалтерӣ дар асоси маълумотҳо оид ба хароҷоти активҳои ғайримолиявӣ (аз рӯйи воситаҳои асосӣ, активҳои ғайримоддӣ, активҳои хайриистеҳсолӣ, захираҳои моддӣ) гузарониҷа мешавад. Маълумот оид ба ҳаракати активҳои ғайримолиявӣ дар замимаи тавзеҳи ахбороти (тавзеҳӣ, матни тавзеҳӣ) пешниҳод карда мешавад.

Илова бар ин, зарур аст, ки ҳолати техники, истифодаи самаранок, таъмини муассисаҳои буҷетӣ ва воҳидҳои таркибӣ, фондҳои истеҳсолӣ (мувофиқан ба бузургии онҳо, таркиб ва дараҷаи техники фондҳо, талаботи воқеӣ ба онҳо), чорабиниҳои асосӣ оид ба ҳолати беҳтар кардан ва нигоҳ доштани воситаҳои асосӣ оид ба хусусияти пуррагии онҳо ва саривақт воридшавии захираҳои моддӣ таҳдил ва омӯхта шавад.

Маълумот оид ба вазъи ҳисоботи қарздорӣ дебитӣ ва кредитӣ ба ҳолати 1-уми январи соли ҳисоботӣ ва ба таъри-хи рӯзи ҳисоботӣ бо нишондоди сабабҳои пайдо шудани маблағҳои қарздорӣ дар замима ба тавзеҳи ахборотӣ пешниҳод карда мешавад.

Маълумот аз рӯйи фаъолияти буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ, қарздорӣ дебиторк ва кредиторӣ дар алоҳвдагӣ тартиб дода мешавад.

Дар ин маврид ҳисобҳо аз рӯйи ҳақдиҳии андозҳо мувофиқи ҳар як шакли андоз дар дараҷаи мувофиқ ба буҷет инъикос меёбад.

Ғайр аз ин бояд ахборот оид ба асосҳои ҳуқуқии маблағи мавҷудаи молия омӯхта шавад. Маълумот аз рӯйи қарзҳои давлатӣ аз рӯйи ҳар як намуди қарз, алоҳида дар замимаи қайдҳои ахборотӣ ва шакли инъикос карда мешавад.

Дар ҳолати тағйирёбии тавозуни асъор дар аввали соли молиявӣ маълумот оид ба тағйирёбии бақияи асъори дар тавозун бударо ба замимаи тавзеҳӣ яқбора гузаронидан зарур аст.

Ҳисобот аз рӯйи андоз аз арзиши иловашуда мувофиқи боби 31-уми Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 225 андозсупоридагон ўҳдадоранд, ки ба ташкилотҳои андозгиранда аз рӯйи ҷойи воқеа ба ҳисобгирандашудагон эълomiaии андозро дар мўҳлати на дертар аз таърихи рўзи ҳар моҳ, бо нишондоди мўҳлати гузаштаи давраи андоз пешниҳод намояд.

Андозсупорицагон ҳар як се моҳ эълomiaии андозро дар муҳлати на дертар аз 20-уми ҳар моҳ, дар минбаъда бо нишондоди семоҳаи гузашта бояд пешниҳод намояд.

Боби 4-уми Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 134) доир ба намояндаи андоз аз вай дар натиҷаи мусбат ба онҳо андозсупоридагон, яъне аз шахсони воқеӣ даромадгиранда ҳисобгирии даромадҳо, ки аз онҳо шахсони воқеӣ дар давраи андозсунори пайдо шудааст, бурда мешаванд.

Намудҳои андоз ба ташкилотҳои андоз аз рӯйи ҷойи дар қайд буда онҳо маълумотро оид ба даромади шахсони воқеӣ дар давраи андозсупори ва маблағи ҳисобкарда шуда ва андози дошташударо ҳар сол на дертар аз 1-уми апрел бо назардошти мўҳлати гузошта андозсупори пешниҳод мена-моянд.

Мувофиқи боби 35-уми Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 263) андозсупоранда (яъне аз рӯйи шахсони воқеӣ ҳақ медиҳанд) ўҳдадор аст, ҳисобгириро аз рӯйи маблағҳои ҳисобкардаи ҳақдиҳӣ ва дигар шаклҳои мукофотдиҳӣ, маблағи ягонаи андози

ичтимой, ки ба онҳо дахл дорад, ҳамин тавр маблагӣ андозӣ аз рӯйи ҳар як шахси воқеъӣ ҳисобкарда шуда ба манфиати вай пардохт карда мешавад, ҷорӣ намояд.

Ҳар семоҳа на дертар аз таърихи 15-уми моҳ минбаъд бо нишондоди семоҳаи гузошта андозсупорида ба шӯъбаи минтақавӣ (ноҳиявӣ) фонди суғуртаи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ҳолатҳои зерин маълумот пешниҳод менамоянд.

- оид ба андозӣ ҳисобкардашуда ба фонди суғуртаи иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- оид ба истифодаи он барои пардохт, ёрдампулӣ аз рӯйи вақти корношоямӣ, барои вақти ҳомиладорӣ ва таваллуд, нигоҳубини кӯдак то давраи 1,5-сола расидани он; барои дигар шакли кӯмакпулиҳо аз ҳисоби суғуртаи иҷтимоӣ давлат;

- оид ба сарфи хароҷотҳо барои хизматрасонии корга-рон ва кӯдакони онҳо дар истироҳатгоҳҳои табобатӣ ва ғайра;

Андозсупорандагон эълومияи андозро аз рӯйи андоз на дертар аз 30-юми март ҳар сол ба назардошти даври андоз-супори гузашта пеишиҳод менамояд. Нусхаи эълумияи андоз бо қайди ташкилоти андоз ё дигар ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда эълумия ба ташкилоти андоз пешниҳод шуда, андозсупоранда онро ба ташкилоти минтақавӣ фонди нафақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол на дертар 1-уми июл, бо нишондоди дав-раи гузаштаи андозсупорӣ пеиғаиҳод менамояд.

Боби 18 ва 19-уми Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки андозсупоранда ново-баста аз ӯҳдадорӣ ба зиммаи ӯ гузошташуда ва пешпардохти аз рӯйи андоз, хусусияти ҳисобкунӣ ва пардохти андозҳо ва-зифадор аст, ки баробари гузаштани ҳар як ҳисобот ва дав-раи андозсупорӣ ба ташкилоти андоз, дар он маҳалла ҷойгир шудааст, эълумияро оид ба андоз пешниҳод намояд.

Намояндаҳои андоз баъди ба охир расидани ҳар як давраи ҳисоботи (даври андозсупорӣ, ки андозсупоранда андоз супорвдаанд вазифадоранд, ҳисобҳо оид ба андоз ба ташкилотҳои андозгиранда воқеъ дар маҳалла пешниҳод намоянд. Ҳамзамон андозсупорандагон аз рӯйи чамъбасти давраи ҳисоботи андозсупорӣ шакли соддакардашудаи эълумияи андозро пешниҳод менамоянд. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, онҳое, ки зарурияти ҳатмии ҳақиқии андоз нест, эълумияи андозро дар шакли соддагардида баъд аз гузаштани мӯҳлати андоз супорвдан пешниҳод менамоянд.

Андозсупорандагон эълумияи андозро на дертар аз 28 моҳ аз рӯзи ба охир расонидани мувофиқан даври ҳисоботи пешниҳод менамоянд. Андозсупорандагон маблагӣ ҳармо-ҳаи пешпардохтро аз рӯйи фоидаи ҳақиқии гирифташуда ҳисоб карда эълумияи андозро дар мӯҳлати муқаррар-кардашуда барои пешпардохти ҳақиқӣ пешниҳод менамояд.

Эълумияи андозро аз рӯйи натиҷаи даври андоз супо-рида аз тарафи андозсупорандагон на дертар аз моҳи март пешниҳод менамоянд.

Ташкилотҳое, ки дар таркибашон воҳидҳои махсуси мувофиқ доранд, баъди ҳар як даври ҳисоботӣ ва андоз ба ташкилотҳои андоз дар он ҷое, ки ташкилот воқеъ аст эълумияи андозро пурра аз рӯйи ташкилот бо назардошти тақсими мувофиқ аз рӯйи воҳидҳо пешниҳод менамояд.

Дар асоси боби 47-уми Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 336) ташкилоти ҳуқуқии субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобро оид ба андозӣ нақлиёт дар мӯҳлати муқаррар карда шуда месупоранд.

Дар ҳолате, ки агар ташкили эълумияи андоз аз тарафи субъекти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонун тасдиқ карда нашуда-аст, андозсупорандагон шахсони ҳуқуқӣ ба ташкилотҳои андоз аз рӯйи ҷойи андозсупорӣ, аз рӯйи шакли муқарраршуда, ки Кумитаи андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ кардааст, эълумияи андозро пешниҳод менамоянд.

Тартиби пешниҳоди эълумияи андоз аз рӯйи андозӣ замин дар боби 36-уми Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 268) муқаррар карда шудааст. Мувофиқи вай андозсупорандагон баробари ба охир расо-нидани мӯҳлати андоз супоридан бо ташкилотҳои андоз аз рӯйи ҷойи воқеъгардандаи ташкилот эълумияи андозро аз рӯйи қитъаи замин пешниҳод менамоянд.

Андозсупорандагон, ки дар даври андозсупорӣ андозро пешпардохт кардаанд, дар охири сол ба ташкилоти андоз, ки дар онҳо воқеъ аст, ҳисоби пардохтии андозро пешниҳод менамояд.

Эълонияи андоз аз тарафи андозсупорандагон на дертар аз 1-уми феврал бо нишондоди даври андози гузашта пешниҳод мекунад.

Ҳисоботи маблағ аз рӯи пешпардохти андоз аз тарафи андозсупорандагон дар даври андозсупорӣ на дертар аз рӯзи охири моҳ, бо назардошти давраи гузашта андозсупорӣ пешниҳод карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Каюмов Н.К. Еще раз о необходимости ускорения темпов экономического роста / Н.К. Каюмов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2006. – №2. – С.65-94.
2. Кушлина В.И. Государственное регулирование рыночной экономики. Учебник / В.И. Кушлина. – М. 2005. – 734 с.
3. Никитин В.М., Никитина Д.А. Теория бухгалтерского учета. Учебные пособия. / В.М.Никитин, Д.А.Никитина Москва: «Дело и сервис», 2008. -576с.
4. Родионов В.М. Бухгалтерский и налоговый учет в бюджетных учреждениях./ В.М.Родионов М.: Проспект, 2014.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. “Душанбе, 2016. “127 с.
6. Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический сборник // Агентства по статистики при Президенте Республики Таджикистан, 2016. -С.9.
7. Чибелов М.Е. Эффект и эффективность в бюджетном процессе / М.Е. Чибелов // Финансы. – 2009. -№1. -С.6-9.
8. Шарифов З.Р. Баҳисобгирии бухгалтерӣ дар муассисаҳои буҷетӣ/ З.Р.Шарифов//Душанбе «Ирфон»-2011 С. 180-185

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ВА ТАТБИҚИ ОНҲО ДАР МУҲОСИБОТ

Гадоев А.Ф.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон

Технологияҳои иттилоотӣ дар ҷомеаи муосир мавқеи беназирро ишғол мекунад. Дар ҷомеаи имрӯза, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои автоматикунӣ соҳаҳо, ба монанди логистика, баҳисобгирӣ, истеҳсоли яке аз шартҳои пешбурди саҳаи тичорат мебошад, афзоиши меҳнатро тавассути суръатбахшии ҷараёни кор афзоиш медиҳад. Лекин дар бисёр ҳолатҳо сохтори равандҳо дар дохили корхонаҳо бетағйир боқи мемонад.

Истифодаи техникаи ҳисоббарор ва технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи идоракунии имкониятҳои нисбатан иқтисодӣ ва оқилонаи ташкили равандҳои иттилоотӣ, баланд бардоштани тайғирпазири онҳо, васеъ намудани фоидаи омилҳои таҳлилшаванда ҳангоми қабули қарорҳо ва омилҳои асосноккунии онҳоро фароҳам меоваранд.

Айни замон барои ҷомеаи имрӯза маҳз он иқтисодӣ мавқеи муайянеро касб намуда метавонад, ки аз воситаҳои технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар фаъолияти касбии хеш васеъ истифода намуда тавонад.

Ба андешаи Веселков Ф., Ковалев С. ва Матс Л. «Дар ҷомеаи иттилоотӣ фаъолияти иқтисодчиён дар як низоме амалӣ мегарданд, ки онҳо бо технологияҳои иттилоотии динамикӣ таъмин гардидаанд. Самаранокии ҳалли масъалаҳои муосири иқтисодӣ на балки аз маҳорати

истифодаи технологияҳои иттилоотӣ аз тарафи иқтисодчиёни оянда вобаста аст, балки аз қобилияти омӯзиши ТИ наваз тарафи онҳо алоқаманд мебошад».

Системаҳои иттилоотӣ ва равандҳои соҳаи бизнес бидуни дастгирии иттилоит ғайри имкон мебошад ва системаи иттилоотӣ ва татбиқи онро таъмин мекунад.

Аксарияти корхонаву заводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо истифода аз моделҳои бизнеси кӯҳна кор мекунад, дар суръати ба бозор баровардани маҳсулоти наваз ҳам аз ҷиҳати сифат ва ҳам тақсимоти он ба рақибони хориҷӣ рақобат мекунад.

Баръакси дигар дастовардҳои илмию техникаи компютерӣ ва воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) қариб дар тамоми соҳаҳои фаъолияти зеҳнии инсон истифода шуда, ба пешрафти техника ва технология мусоидат мекунад. Азбаски дар айни замон фаъолияти истеҳсолию хоҷагии ҳар як ташкилот бо истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ алоқаи ногустанӣ дорад, дар ташкили баҳисобгирии ин объектҳо масъалаҳои баҳсталаб зиёданд. Ба маънои васеъ мафҳуми «технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ» маҷмӯи равандҳои технологӣ, усулҳо ва роҳҳои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, ҷустуҷӯ, интиқол, коркард ва паҳнкунии иттилоот ва пешниҳоди маҳсулот ва хидматҳо барои қонеъ гардонидани талаботи иттилоотӣ дар асоси истифодаи техникаи ҳисоббарор мебошад.

Ҷиҳати муҳимияти ТИ дар фаъолияти иқтисодчиён ва ё донишҷӯни соҳаи иқтисодӣ олимони зиёде андешаронӣ намудаанд. Аз он ҷумла, ба ақидаи Скорнякова А. А. «Дар айни замон ягон ширкат бе барномаҳои компютерӣ кор карда наметавонад. Онҳо дар қори на танҳо муҳосибон, балки дигар коргарон — анборчиён, кормандони раёсати кадрҳо, таъминоти моддию техникаи низ ёрдамчиёни ивазнашаванда мебошанд. Дар баробари ин, дар бозор мунтазам барномаҳои наваз ва мукамалтар пайдо мешаванд, аз ин рӯ масъалаи дурусти баҳисобгирии онҳо, ҷи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳам андоз барои муҳосибон махсусан муҳиманд» [3, с. 33].

Ба андешаи Нефедова Н. А. ва Капралова Е. В. «Барои ҳалли раванди таълим мавҷуд будани омӯзгор ва китоби дарсӣ қифоя нест, ки якҷанд нуқтаи назари масъаларо инъикос намояд. Барои густариши фаъолияти маърифатии хонандагон, сарчашмаҳои гуногуни иттилоот, ки ақидаҳо, нуқтаҳо оид ба як масъаларо муттаҳид мекунад, хонандагонро ба андешаи мустақилона, мувоҳида кардан, ҷустуҷӯи мавқеи асосноки худ ҳавасманд кардан майдони васеи иттилоотӣ лозим аст. Ин талаб мекунад, ки технологияи навоварона, воситаҳои техникаи, шаклу усулҳои наваз таълим ҷорӣ карда шавад» [2, с. 30].

Баҳисобгирии муҳосибӣ асоси тичорат аст, ки аз пешбурди дурусти он неқӯаҳволии молиявии ширкат вобаста аст.

Баҳисобгирии муҳосибӣ қори мураккаб, гуногунҷабҳа ва вазнини муҳосибонро дар бар мегирад, ки шумораи зиёде амалиётҳои муқаррарӣ, такрори такрорӣ ҳамон амалҳои пайдарпай ва ҳисоббарорӣ, инчунин тартиб додани ҳуҷҷатҳои гуногун, реестрҳо, журналҳои фармоишӣ ва ҳисоботҳоро дар бар мегирад. Истифодаи технологияи иттилоотӣ имкон медиҳад, ки меҳнати дастӣ ба қори худкор иваз карда шавад, дар ҳоле ки қори муҳосибӣ нисбат ба операторҳо барои ворид кардан ва коркарди иттилоот ҳамчун таҳлилгар ва назоратчи бештар истифода мешавад. Албатта, нармафзор сармуҳосибро иваз намекунад, аммо он метавонад қори ўро сарфа кунад, ҳама хатогиҳои математикиро дар баҳисобгирии муҳосибӣ дарёфт ва бартараф созад, вазъи молиявии ҷорӣ ширкат ва дурнамои онро арзёбӣ кунад, ба муҳосиб вақт диҳад, то тағйиротро ў омӯзад.

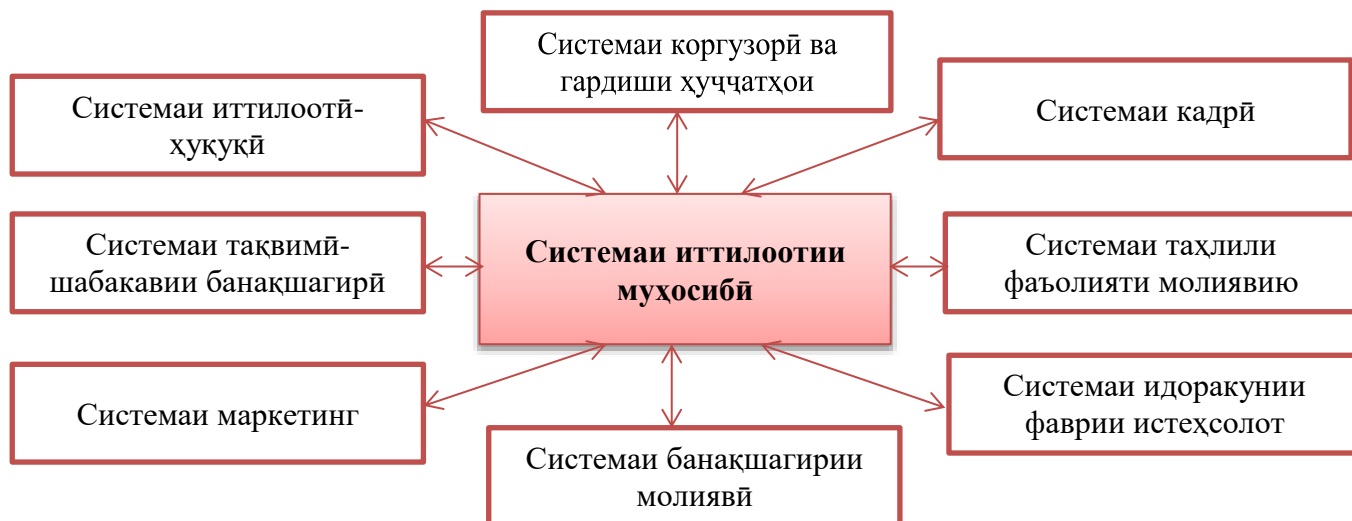
Агар хатогиҳои имконпазирро дар ҳисобгирии муҳосибӣ ба назар гирем, онҳо метавонанд чунин бошанд:

- аз безҳтиётӣ (масалан, хатоҳои арифметикӣ);
- набудани таҷриба ва малака (мушкилоти кадрӣ);
- амалиёти дидаю доништаи ғайриқонунӣ.

Хатогие, ки аз хунукназарӣ содир шудааст, бо роҳи ҷорӣ намудани барномаҳои махсуси баҳисобгирии коркарди иттилоот бартараф карда мешавад, албатта, 100% бартараф намудани хатогиҳо имконнопазир аст, аммо бо эҳтимолияти баланди он имконпазир аст.

Гарчанде ки дар ҷаҳон зиёда аз ҳазор нармафзори компютерӣ барои муҳосибон мавҷуд аст, аз рӯи самт ва хароҷоти соҳа, дар бештари давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон муҳосибон ва соҳибкорон бастаҳои ватаниро бартарӣ медиҳанд, ки барои иқтисодиёти имрӯза, тиҷорат ва имконоти тағйир додани қонунгузори танзимкунандаи расмиёти баҳисобгирӣ муҳиманд.

Худкорсозии баҳисобгирӣ босифат ва сохторнок асоси идоракунии самарабахши корхона мебошад.

Расми 1. Системаи иттилоотии баҳисобгирӣ муҳосибӣ дар системаи ҳамгирошудаи идоракунии корхона

Маълумоти босалоҳият коркардшуда, низомнокшуда ва сохторӣ кафолати идоракунии самараноки ташкилот мебошад. Баръакс, набудани маълумоти дурусти боэътимод метавонад ба қабули қарори нодуруст ва эҳтимолан ба талафоти назаррас оварда расонад.

Системаи ҳисоби хоҷагӣ фаъолона инкишоф ёфта, мунтазам тақвими меёбад. Муҳосиб имконият дорад, ки ба қари дастӣ роҳ надиҳад, ҳарчи зудтар ҳар гуна маълумотро гирад. Тартиби гурӯҳбандии маълумот дар нармафзори компютерӣ аз усулҳои дастӣ бо он фарқ мекунад, ки як маълумот дар шаклҳои гуногуни ҳисобот борҳо намоиш дода мешавад ва ин барои осон ва хеле тезонидани раванди ҳисобдорӣ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Гончарова Г.Н. Практика использования междисциплинарного электронного методического комплекса по специальности 38.02.01 Экономика и бухгалтерский учет (по отраслям) [Текст] / Г. Н. Гончарова, В. П. Лапп // Среднее профессиональное образование в информационном обществе : материалы I Междунар. науч.-практ. конф. (Челябинск, 10 дек. 2015 г.) / М-во образования и науки РФ ; М-во образования и науки Челяб. обл. ; М-во информационных технологий и связи Челяб. обл. (Челябинск). — Челябинск, 2015. — С. 106–107
2. Нефедова Н.А., Капралова Е. В.. Информационные технологии в обучении бухгалтеров//Образовательные технологии: наука и практика. Инновационное развитие профессионального образования. 2015. – С.30
3. Скорнякова А.А. Проблемы бухгалтерского учета использования информационно-коммуникационных технологий// Международный бухгалтерский учет. Проблемы учета. 9 (159) – 2011. - с. 33
4. Сташкевич И.Р. Информационно-образовательная среда профессиональной образовательной организации — смена образовательной парадигмы / И. Р. Сташкевич // Профессиональное образование и рынок труда. — 2014. — № 9 (13). — С. 26–28
5. Сташкевич И. Р. Использование информационных и телекоммуникационных технологий в системе среднего профессионального образования / И. Сташкевич Р., Башарина О. В. //

Развитие информационно-образовательной среды в организациях среднего профессионального образования : Теория и практика : материалы II Междунар. науч.-практ. конф. «Среднее профессиональное образование в информационном обществе» (Челябинск, 26 янв. 2017 г.). — Челябинск, 2017. — С. 9–13

АУДИТИ ҲИСОББАРОВАРКУНИ БО ҚАРЗДОРОН ВА КРЕДИТОРОН ҲАМЧУН ВАЗИФАИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНА

Абдурахимов А.А., Охунҷонова Т.Х.
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Мақола мафҳуми қарздорон ва кредиторонро муайян намуда, нақши аудити ҳисоббароваркуниҳо бо қарздорон ва кредиторонро ҳамчун вазифаи идоракунии корхона асоснок мекунад. Мохияти аудити дохилии ҳисоббароваркуниҳо бо қарздорон ва кредиторон ва марҳилаҳои аудит дар корхона барраси карда шудаанд.

Калидвожаҳо: қарздорон, кредиторон, идоракунии, аудити ҳисоббароваркуниҳо бо қарздорон, аудити ҳисоббароваркуниҳо бо кредиторон, аудити дохилии.

Асоси фаъолияти молиявии корхонаҳоро муомилоти доимии маблағҳои барои истеҳсол ва ба фуруш баровардани маҳсулот мебошад. Дар ҳар як давраи иқтисодӣ ин маблағҳо бояд гардиш карда шаванд, яъне бо фоида ба корхона баргардонда шаванд. Қарзи дебиторӣ яке аз манбаъҳои асосии ташаккули чараёни молиявии пардохтҳо мебошад. Қарзи кредиторӣ ҳамчун ўҳдадории қарзии ташкилот ҳамеша маблағи пардохтҳои эҳтимолиро дар бар мегирад, ки ба назорати доимии баҳисобгирии муҳосибӣ ниёз доранд. Қобилияти пардохтпазирии ташкилот, вазъи молиявӣ ва ҳолияти сармоягузорию он бештар аз ҳолати ҳисоббароваркуниҳо бо қарздорон ва кредиторони гуногун вобаста аст.

Муносибатҳои молиявии ҳар як корхона бо дигар корхонаю ташкилотҳо ҳисобу китобро бо таъминкунандагон, харидорон, ташкилотҳои соҳтмонӣ ва нақлиёт, гумрук, фирмаҳои давлатҳои хориҷӣ дар бар мегирад. Ташкили ин муносибатҳо ба натиҷаҳои ниҳии фаъолияти истеҳсоли бештар таъсири бевосита мерасонад. Тамоми доираи контрагентҳои корхонаҳоро дар маҷмӯи шартномаҳо метавон ба ду намуд тақсим кард: қарздорон ва кредиторон.

Ба маънои васеъ қарзи дебиторӣ ҳамаи ҳисобу китобҳои корхонаҳо — таъминкунандагон бо корхонаҳо — харидоронро (фармоишгарон) фаро мегирад ва шартҳои хатмии қарзи кредиторист, вале баъзан чунин нест. Масалан, дар мавридҳои, ки корхона — харидор пули молро дар рузи гирифтани он мепардозад, қарзи дебитории корхона — молрасон бо ташаккули қарзи кредиторӣ аз харидор ба охир намерасад.

Ба маънои дигар, қарзи дебиторӣ он чизест, ки контрагентон аз ин ширкат қарздор аст. Дар соҳаи муносибатҳо бо шарикон ва контрагентон ин қарз ҳангоми иҷрои шартномаҳо ба вучуд меояд, ки мувофиқи онҳо ташкилоти кредитор ҳуқуқи молумулкиро нисбат ба тарафи муқобил талаб карданро дорад (асосан ин даъвоҳои амволии ташкилоти мазкур нисбат ба харидорон ва муштариёне мебошанд, ки барои молҳо, корҳо ё хидматҳои расонидашуда пардохта нашудааст).

Қарзи дебиторӣ ин қарзест, ки аз молрасонҳо ва пудратчиён ҳангоми гирифтани мол ва хизматрасонӣ аз ҷониби ташкилот - харидор бидуни пардохти фаврӣ аз контрагентҳо гирифта мешавад. Аммо ба таъхир андохтани пардохт бояд танҳо дар ҳолатҳои дода шаванд, ки ширкат мизочи худро медонад ва қобилияти пардохти онро арзёбӣ карда, сатҳи хавфи пардохт накарданро, ки дар ин ҳолат ба вучуд меояд, муайян карда метавонад. Чунин қарзро ройгон ҳисоб кардан мумкин нест, зеро шахсе, ки онро гирифтааст, чун қоида, ҳуқуқи таҳфифҳоро аз даст медиҳад ё онҳоро ба миқдори хеле камтар мегирад, маҷбур мешавад, ки фоизҳо ва ҷаримаҳоро барои сари вақт пардохт накардааст.

Кредитор бояд шахси ҳуқуқӣ ё воқеие ҳисобида шавад, ки ба ташкилот аз рӯи қарз пул ё мол медиҳад ва ҳуқуқ дорад баъдан ҷуброни ин маблағро бо пули нақд ё бар ивази дигар мол ё хизматрасонӣ дорад. Ба маънои васеъ ба кредиторон бонкҳо, корхонаҳои, ки маҳсулот ва молҳоро бо пардохти минбаъда мефурӯшанд, коргароне, ки музди меҳнати ҳисобшуда, вале пардохта нашудаанд, мақомоти андоз аз рӯи андозҳои ҳисобшуда, вале пардохтнашуда ва ғ.

Қарзҳо ва кредиторҳо дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ аз қарзи кредиторӣ ҷудо карда мешаванд ва ҳамчун ӯҳдадориҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат тасниф карда мешаванд. Ба сифати қарзҳо дар назди кредиторон танҳо маблағҳои аз рӯи ҳисобнома-фактураҳои пардохтнашудаи молрасон ва пудратчиён, векселҳои, ки барои пардохт пешниҳод шудаанд, қарзҳо ба ташкилотҳои фаръӣ ва вобаста, ба кормандони ташкилот, пешпапдохтҳои гирифташуда, қарзҳо ба бучет ва фондҳои ғайрибучети ва ғайра ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Мафҳуми қарздор ва кредиторон таърихан ташаккул ёфтааст. Дар аввал, бо сабабҳои маълум, инҳо танҳо шахсони алоҳида буданд, вале дар миёнаи асри 16 «на танҳо шахсон, балки объектҳо низ ҳамчун қарздор ва кредиторон пайдо шуданд».

Олим ва тоҷири маъруфи Ҳолланд Якоб ван дер Шуэр (1625) чунин мешуморид, ки қарздор он касест, ки (соҳибкор), ки қабул мекунад ё ба кӣ мефиристад, харидорӣ мекунад, ба кӣ мефурӯшад ё аз кӣ умед ба гирифтани музд, ё ниҳоят, касе, ки бояд пардохт кунад; кредитор онест, ки мебарорад, бо кӣ ҳисоб мекунад, аз кӣ мегиранд, касе, ки бо ӯ муомила мекунад, мефурӯшанд, месупоранд, аз кӣ меҳаранд, он касест, ки бояд пардохта шавад.

Чанде баъд муаллифи дастури англисӣ барои тоҷирон, тоҷирон ва дигар тоҷирон «Калиди тичорат ё савдо», яъне илми муҳосибӣ навиштааст: «Қарздор ашӯи пул ё молест, ки шумо харидед, қарз гирифтаед ё қабулшуда; ё ӯ ҳамонест, ки аз шумо меҳарад, қарз мегирад ё қабул мекунад. Кредитор шахсест, ки шумо аз ӯ пул ё мол меҳаред, қарз мегирад ё қабул мекунад ё ӯ мол ё пулест, ки шумо мефурӯшед, қарз медиҳед ё ба шумо медиҳед [7].

Муҳосиб ва мутахассиси машҳури рус Н.П. Сериков ба ин аз мавқеҳои то андозае дигар муносибат кард. Ба андешаи ӯ, “ҳар қвитансия ё ҳар чизе, ки ба ихтиёр ё ихтиёри ман мерасад, қарздор ё қарздори ман мешавад; баръакс, ҳар масъала ва ҳар чизе, ки аз қудрат ё амри ман мебарояд, қарздор ё қарздиҳи ман мешавад” [6].

Ҳисоббарбаркуниҳо бо дебиторҳо ва кредиторон қисми муҳими баҳисобгирии амалиёт дар корхона мебошанд, зеро дар асоси онҳо даромад ва хароҷоти ташкилот ташкил ва муайян карда мешаванд, ки эътимоднокии ҳисобот аз он вобаста аст. Муҳимияти омӯзиши амалиёти ҳисоббарбаркунӣ бо қарздорон ва кредиторон аз арзёбии эътимоднокӣ ва зарурати ин ҳисобҳо иборат аст, ки имкон медиҳад, ки назорати онҳо ҳамчун вазифаи алоҳидаи идоракуни ҷудо карда шавад. Нақши ин ҳисобҳоро дар фаъолияти корхона баррасӣ кунед.

Тавре ки дар боло зикр гардид, қарздорон ва кредиторон шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ мебошанд, ки ташкилот бо онҳо ҳисоббарбаркуниро анҷом медиҳад. Қарздорон шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ мебошанд, ки дар назди корхонаи муайян қарздор мебошанд. Аксар вақт, қарздор харидороне мебошанд, ки маҳсулот ё хидматро харидаанд, вале барои он ҳаққи хидматро напардохтаанд. Дар ин марҳила қарзи дебиторӣ ба вучуд меояд, зеро ба ҳисоби корхона пардохти маблағ ҳанӯз дохил нашудааст. Он дар лаҳзае, ки корхона барои адои хизмат ё моли фурухташуда маблағ мегирад, баргардонда мешавад.

Кредиторҳо он шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошанд, ки корхона аз онҳо қарзи муайян дорад. Дар ин маврид чамбият метавонад вобаста ба мӯҳлати баргардонидани он қарзи кредиторӣ кӯтоҳмуддат ё дарозмуддат дошта бошад. Қарздиҳандагон таъминкуандагон ва пудратчиёни корхона, кормандон, муассисаҳои кредитӣ махсус ва дигар ташкилоту шахсон мебошанд [1].

Ҳисоббарбаркуниҳо бо қарздорон ва кредиторон дар баҳисобгирии муҳосибӣ дақиқ муайян карда шудаанд ва аҳамияти онҳо дар он аст, ки ҳаҷми ӯҳдадориҳои корхона, обрӯи қарз ва эътимоднокии ҳуҷҷатҳои ба истифодабарандагон берунӣ ва дохилӣ пешниҳодшуда аз дурустии ҳисоббарбаркунӣ вобаста аст.

Барои таъмини назорати амалиёти ҳисоббаробаркунӣ санчиши аудиторӣ истифода мешавад. Он мавҷудият ва мутобиқ кардани маълумоти воқеиро бо маълумоти дар хульятҳои дахлдор инъикосёфта, таносуби маълумот аз хульятҳои ибтидоӣ ва муҳосиботӣ дар назар дорад.

Гузaronидани аудити ҳисоббаробаркуниҳо бо қарздорон ва кредиторон аз мутахассисони аудити дохилӣ омодагии махсуси касбиро талаб мекунад.

Хусусияти аудит дар он аст, ки самаранок гузаронидани аудит бо баррасии на танҳо баҳисобгирии муҳосибӣ, балки ҷанбаҳои ҳуқуқӣ низ алоқаманд аст, ки дар якҷоягӣ аз мутахассисон дониши дахлдорро дар соҳаи ҳуқуқшиносӣ, иқтисод, баҳисобгирӣ ва аудит талаб мекунад. Муваффақияти фаъолияти минбаъдаи ташкилот, ки ба ҷорӣ намудани системаи самараноки идоракунии қарзи дебиторӣ нигаронида шудааст, аз дурустии аудит ва иҷрои дурусти натиҷаҳои он вобаста аст [2, с. 157].

Аудит аз ҷиҳати аҳамияти худ яке аз вазифаҳои идоракунии корхона мебошад, ки ба мо имкон медиҳад, ки дуруст ва пурраи иҷрои амалиёти вобаста ба ўҳдадорихо ва қарзҳо назорат карда шавад. Бинобар ин, тартиби тафтиши ҳисобу китобҳо бояд дар ҳуҷҷатҳои ташкилӣ муқаррар карда шавад, ки ин ба мо имкон медиҳад тадриҷан ҳамаи ҷузъиёти ҳисобу китоб ба назар гирифта шавад, ки минбаъд ҷустуҷӯи хатоҳо ва номувофиқиҳо осон мекунад.

Дар корхонаҳои калон дар доираи сохтори идоракунии шўъбаи аудити дохилӣ амал мекунад, ки бо санчиш ва баҳисобгирии амвол ва ўҳдадорихо машғул аст, ки ин хоҳиши ихтиёрии ташкилот мебошад.

Шарти зарурии мавҷудияти ташкилоти тичоратӣ аудити беруна мебошад, яъне гузаронидани аудит аз ҷониби ташкилоти аудиторӣ мустақил барои қабули қарори объективӣ оид ба дурустии маълумотҳои ҳисоббаробаркуниҳо ва қарзҳои ба вучуд омада.

Аудити дохилии ҳисоббаробаркуниҳо бо қарздорон ва кредиторон ҳамчун қисми баҳисобгирии идоракунии ба мо имкон медиҳад, ки маълумотро дар бораи агентҳои бемасулияти корхона, дар бораи зиёдатӣ ва камбудӣ дар амалиётҳо бо ҳисоббаробаркуниҳо муайян кунем, ки ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи рад кардани хизматрасониҳои муайян, ҳамкорӣ бо қарздорон ва қарздорони гуногун қарор қабул кунед.

Дар доираи идоракунии корхона аудити ҳисоббаробаркуниҳо бо қарздорон ва кредиторон аз руи схемаи зерин сурат мегирад [2, с. 159]:

1. Тадбирҳои омодагӣ – баровардани фармон дар бораи гузаронидани барӯйхатгири, таъини аъзоёни комиссияи барӯйхатгири, муайян кардани мўҳлати гузаронидани санчиш, муайян кардани ҳаҷми қор (тасдиқи рӯйхати қарздорон), таъмини ташкилии фаъолият.

2. Марҳилаи асосӣ (санчиши ҳуҷҷатӣ) - ҷамъоварии ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, таҳлили ҳуҷҷатҳои пешниҳодшуда, муқоисаи маълумот, дархост барои ҳуҷҷатҳои иловагӣ.

3. Марҳилаи ниҳоӣ – бақайдгирии натиҷаҳои санчиш, санчиши дурустии маълумоти дар натиҷаи санчиш бадастомада, тадбирҳои ҳамоҳангсозӣ, имзои санади қори иҷрошуда, таҳияи пешниҳодҳо оид ба инъикоси натиҷаҳои аудит дар баҳисобгирии муҳосибӣ, мувофиқ кардани маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ ба натиҷаҳои аудит, аз ҳисоб баровардани қарзҳои дебиторӣ.

Умуман, чунин механизми аудит барои тафтиши дигар ҷанбаҳои ҳисоби бухгалтерӣ дар корхона низ истифода мешавад.

Баланд бардоштани самаранокии аудити ҳисоббаробаркуниҳо бо қарздорон ва кредиторон аз [3] иборат аст:

- ❖ сари вақт ба кайд гирифтани ҳамаи ҷанбаҳои муомилот;
- ❖ таҳлили муфассали қарздорон ва кредиторони корхона барои рӯй додани рафтори ношоиста ва пайдо шудани қарзҳои шубҳанок;
- ❖ ташкили захирахое, ки барои баргардонидани ўҳдадорихо дар ҳолати ба даст наомадани маблағ ё имконнопазирии сари вақт пардохтани онҳо имкон медиҳад;
- ❖ кам кардани ҳаҷми қарзи кредиторӣ барои нигоҳдорӣ ва баланд бардоштани устувории молиявӣ.

Ҳамин тариқ, аудити ҳисоббаробаркуниҳо бо қарздорон ва кредиторон вазифаи муҳими идоракунии корхона барои назорати маблағҳои дар ҳисоббаробаркунӣ ҷалбшуда мебошад. Нақши аудити ҳисобҳо дар идоракунии корхона аз инъикоси маълумоти муфассал дар бораи ҳаракати маблағҳо, сари вақт назорат кардани фактҳои инҳирофӣ иборат аст. Бо мақсади мусоидат намудан ба гирифтани маълумоти бозтимод дар ҷараёни аудити ҳисоббаробаркуниҳо, корхона бояд самаранокии баҳисобгирии маълумотхоро оид ба қарзҳои пайдошаванда риоя кунад, қарздорон ва кредиторонро мунтазам таҳлил кунад, инчунин хангоми ба вучуд омадан ё имконнопазирии пардохти ўҳдадорихо захираҳои пулиро таъмин кунад.

АДАБИЁТ

1. Грызунова Н.В. Управление денежными потоками предприятия и их оптимизация / Н.В. Грызунова, М.Н. Дудин, О.В. Тальберг // Статистика и экономика. - 2018. - №1. - С. 67-73
2. Чернова М.В. Банкротство. Учет, анализ и аудит в конкурсном производстве / М.В. Чернова. - М.: Дело и сервис, 2017. - 256 с.
3. Герасименко О.А. Теоретические подходы к управлению финансовыми рисками организации / О.А. Герасименко, И.В. Осинцева // Репутациология. - 2018. - №1 (43). - С. 82-89
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молияви" аз 25 март соли 2011, № 702
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаолияти аудиторӣ" аз 22 июли 2013 № 993
6. Садыкова Л.Г. Принципы и методы управления дебиторской задолженностью на предприятиях / Л.Г. Садыкова // Экономические науки. - 2020. - №184. - С. 100-103
7. Садыкова Л.Г. Задолженность организации: виды, анализ возникновения и методы минимизации / Л.Г. Садыкова, Р.М. Нафикова // Социальные и экономические системы. - 2019. - №4 (10). - С. 129-137

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ

Анисаи Муҳиддин

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон

Рушди бозори умумичаҳонӣ, муҳити иқтисодии иттилоотӣ ва зеҳнӣ, ба таҷдиди иқтисоди ватанӣ барои рушди инноватсионӣ шароит фароҳам меорад. Ин баҳисобгирии мувофиқ ва таҳлили расмиёти марбут ба объектҳои нави баҳисобгирии фаъолияти инноватсиониро талаб мекунад. Дар мақола масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти инноватсионӣ баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: *инноватсия, объектҳои фаъолияти инноватсионӣ, маҳсулоти инноватсионӣ.*

Дар асарҳои илмӣ олимони соҳаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ инноватсия ҳамчун мубаддалшавии маҳсулот вобаста ба рушди афзалиятноки илмӣ-техникӣ ва технологияи нав маънидод мегардад. Ба масъалаи таҳлили раванди инноватсионӣ дар кишвари мо дар давоми солҳои охир ба таври назаррас дар чорҷӯбаи тадқиқотҳои иқтисодӣ аҳамияти зарурӣ дода мешавад.

Коршиносон ва муҳаққиқон тибқи меъёрҳои байналмилалӣ инноватсияро ҳамчун маҳсулоти натиҷаи ниҳони фаъолияти инноватсионӣ меҳисобанд, ки дар шакли маҳсулоти нав ё такмилёфтаи ба бозор баровардашуда зоҳир мегардад, ҷараёни нав ё такмилёфтаи

технология, ки дар кори амалӣ ё дар бархурди тоза нисбат ба ташкили меҳнат, истеҳсолот ва идоракунии истифода мешавад.

Сарфи назар аз тафсирҳои гуногуни «инноватсия» аксари муаллифон ба хулосае омаданд, ки фаъолияти инноватсионӣ мафҳуми хеле васеъ буда, якчанд марҳилаҳоро дар бар мегирад:

- рушди инноватсия дар шакли кашфиёти бунёдӣ, тадқиқоти амалӣ, конструкторӣ ё таҷрибавӣ дар ҳама гуна соҳаи фаъолият барои баланд бардоштани самаранокии он;

- санҷиши натиҷаҳои илмӣ бадастоварда дар истеҳсолот бо расмиёти минбаъдаи ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ;

- ва марҳалаи ниҳонӣ ба навоарӣ табдил додани — дар истеҳсолоти оммавӣ қорӣ намудани тақлифҳои ратсионализаторӣ ва аз он натиҷаи мусбат ба даст овардан.

Тартиби баҳисобгирии объектҳои фаъолияти инноватсионӣ дар Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, инчунин дар қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиф карда шудааст. Аммо дар муқаррароти концептуалии муосир, ки ташаккули баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳӣ ба он асос ёфтааст, ҳуди мафҳуми «навоарӣ» ва инчунин равишҳои ягонаи инъикоси объектҳои фаъолияти инноватсионӣ мутобиқи хусусиятҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ алоҳида мавҷуд нест. Вобаста ба ин, аниқ қардан ва ташаккул додани муқаррароти танзимкунандаи раванди бақайдгирӣ ва ифшои маълумот дар бораи фаъолияти инноватсионӣ барои корхонаҳои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ муҳим аст.

Аз нуқтаи назари баҳисобгирии муҳосибӣ, фаъолияти инноватсиониро метавон ҳамчун истеҳсоли захираҳои иттилоотӣ марбут ба фаъолияти инноватсионӣ дар низоми ҳисобдорӣ ва таҳлилӣ баррасӣ кард. Дар чунин низом фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун объекти алоҳидаи баҳисобгирӣ ҷудо карда мешавад [3, с. 133].

Олимони асосан объекти баҳисобгирӣ бо истинод ба предмети баҳисобгирӣ ва баръакс муайян мекунанд. Бояд қайд намуд, ки мафҳумҳои «объект» ва «субъект» бо ҳам алоқаманданд. Объектро бояд ҷузъи олами объективӣ мавҷуда ва субъектро ҳамчун хосиятҳои аз ҷиҳати субъективӣ муқарраргардидаи объект, ки мавҷудияти он эҳтимол дорад ва маълум бошад, ҳисоб қардан лозим аст.

Ба андешаи В. Жук, объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ҷузъҳои предмети он мебошанд, ки дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ инъикоси алоҳида пайдо мекунанд ва арзиши иттилоотиро дар маҷмӯъ барои ҳамаи истифодабарандагон ё ба таври интихобӣ барои гурӯҳҳо ё шахсон алоҳидаи онҳо ифода мекунанд.

Агар муассисаҳои махсусгардонидашуда (институтҳои илмӣ, академияҳо, марказҳои илмию техникаӣ ва ғ.) дар таҳияи навоарӣ ва дар истеҳсолоти оммавӣ қорӣ намудани онҳо ҷалб карда шаванд, пас корхонаҳои тичоратӣ ба қорҳои муайяни илмӣ манфиатдоранд ва омодаанд хароҷот ва хавфҳои бо онҳо алоқамандро бо назардошти самарои иқтисодии истифодаи онҳо ба дӯш гиранд.

Вобаста ба ин, ташкилотҳои тичоратӣ, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғуланд, ба як қатор проблемаҳои амалӣ ва методологии инъикоси чунин муомилоти тичоратӣ дар низоми баҳисобгирии корхона дучор меоянд. Мавзӯи баҳисобгирии муҳосибӣ омӯзиши табиати таъмини эҳтимол, консепсия ва идоракунии фазои иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад [4, с. 242].

Ҳамин тавр, аз як тараф, бояд дар бораи робита ва таъсири параметрҳо ва равандҳои институтсионалӣ ва иқтисодӣ ба инъикоси муомилоти иқтисодӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ қайд карда шавад, ва аз тарафи дигар, баҳисобгирии муҳосибӣ бо воқуниш ба дархостҳои иттилоотӣ вазифаҳои худро пурра иҷро мекунанд. Илова бар ин, субъект ва объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар доираи субъекти хоҷагидорӣ маҳдуданд.

Ин ба мо имкон медиҳад, ки предмети баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун ҷамъоварӣ (ҷамъкунӣ) ва истеҳсоли захираҳои иттилоотӣ, ки самти стратегӣ доранд ва бо равандҳо ва падидаҳои фаъолияти иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ бо назардошти дархостҳои институтсионалӣ алоқаманданд, баррасӣ карда шаванд. Дар муассисаҳои бучетӣ чунин равандҳо ва падидаҳо тамоми доираи фаъолияти муайяншуда ва ояндаи ҳаёти онҳоро фаро

мегиранд, ки ба ичрои вазифаҳои дар бучет пешбинишуда: истифодаи маблағҳои бучет аз ҷиҳати фондҳои умумӣ ва махсус, ичрои харҷномаҳои нигаронида шудаанд.

Мо объекти баҳисобгириро бо параметрҳои микдорию сифатии рӯйдодҳо ва амали воқеии фаъолияти иқтисодии корхона мешуморем, ки дар низоми баҳисобгирӣ бо назардошти дархостҳои иттилоотӣ (институционали) инъикос меёбанд. Объектҳои баҳисобгирии муассисаҳои бучетӣ нишондиҳандаҳои микдорӣ ва сифатии далелҳо ва амалҳои воқеии вобаста ба истифодаи мақсадноки захираҳо ва истифодаи арзишҳои дахлдор, аз ҷумла, интеллектуалӣ, истеҳсоли, иҷтимоӣ дар низоми ҳисобдорӣ мебошанд. Дар айни замон дар сатҳи қонунгузорӣ вобаста ба муайян намудани объектҳои баҳисобгирии фаъолияти инноватсионӣ норавшанӣ вучуд надорад. Тибқи қоидаҳои баҳисобгирӣ на худи объектҳои моликияти зеҳнӣ, балки ҳуқуқ ба онҳо бояд ба ҳисоб гирифта шаванд. Илова бар ин, аксарияти натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ, ки дар дороиҳои ғайримоддӣ муайяннашуда таҷассум ёфтаанд (онҳоро дороиҳои ғайримоддӣ меноманд), аз доираи муҳосибӣ берун мондаанд [2, с. 58].

Бояд гуфт, ки мазмуни нави мафҳуми «фаъолияти инноватсионӣ» ва вобаста ба ин фаъолият тағйироти инноватсионӣ, натиҷаҳо («инноватсияҳо», «маҳсулоти инноватсионӣ», «истеҳсоли инноватсионӣ»), фаъолияти фикрӣ, эҷодӣ, васеъ намудани объектҳои баҳисобгирии фаъолияти инноватсионӣ хусусияти илмӣ дошта, натиҷаҳо мебошанд. Дар баробари ин ташаккули ҷузъҳои объективии баҳисобгирии фаъолияти инноватсионӣ бевосита ба истеҳсоли (муайянқунии) маълумот дар бораи ин объектҳои мушаххас дар субъектҳои хоҷагидорӣ гуногун, аз ҷумла дар муассисаҳои бучетӣ ё корхонаҳои хусусӣ вобаста аст. Ин имкон медиҳад, ки объектҳои баҳисобгирии фаъолияти инноватсионӣ барои соҳаҳои бучетӣ ва тичоратӣ алоҳида нишон дода шаванд.

Аз ин рӯ, фаъолияти инноватсионӣ нишондиҳандаи асосии фаъолияти соҳибкорӣ буда, бо талаботи нави институтсионалӣ алоқаманд аст. Дар зери таъсири чунин дархостҳо объектҳои нави баҳисобгирӣ, аз ҷумла объектҳои баҳисобгирии фаъолияти инноватсионӣ ташаккул меёбанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ», №822 аз 16.04.2012 с.
2. Афонин И.В. Инновационный менеджмент: учебное пособие. –М.: Гардарики, 2007. -224 с.
3. Колесникова Е.Н. Ревизия и контроль в сельскохозяйственных производственных кооперативах; теория, методология и практика: монография. -Рязань: РФ МосУ МВД РФ, 2011. - 524 с.
4. Жук В.Н. Основы институциональной теории бухгалтерского учета: [монография] / В.Н.Жук-К: Аграрная наука, 2013.- 408 с.

УЧЕТ ТОРГОВОЙ КРЕДИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ

Саломов Ф.Ш.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

В статье освещаются практические аспекты ведения бухгалтерского учета кредиторской торговой задолженности в коммерческих предприятиях.

Ключевые слова: *счета к оплате, поставщик, торговая кредиторская задолженность, вексель.*

В современных условиях хозяйствования большинство покупателей может не оплачивать стоимость товара при его доставке, им предоставляется небольшая отсрочка,

ограниченная крайним сроком платежа. На период отсрочки платежа продавец товара предоставляет покупателю коммерческий кредит, иначе называемого *торговой кредиторской задолженностью*. Торговая кредиторская задолженность в бухгалтерском балансе представлена счетами к оплате и векселями к оплате, которые отражают краткосрочные обязательства перед поставщиками товаров и услуг.

При использовании счетов к оплате поставщик отправляет товар (продукцию) покупателю и выписывает накладную и счет (счет-фактуру), в которых указывает вид поставляемого товара, его цену, общую стоимость поставки и условия продажи. При этом цена включает в себя и сумму налога на добавленную стоимость. Формально покупатель не предоставляет никаких дополнительных письменных обязательств, свидетельствующих о том, что стоимость товаров взята в долг у поставщика.

Иногда вместо счетов к оплате применяют простой вексель. Покупатель при этом выписывает вексель, который служит подтверждением задолженности продавцу.

Учет счетов к оплате. Условия продажи для кредита, предоставленного посредством счетов к оплате могут сильно различаться. Эти условия, указанные в счете, можно разделить на несколько групп согласно длительности периода оплаты и условиям скидки: COD, CBD, «нетто-период» без скидки, «нетто-период» со скидкой, сезонная датировка [1, с. 305].

Условие COD (cash on delivery – оплата при доставке) означает оплату при получении товара. Риск продавца заключается в том, что покупатель может отказаться от товара. В этом случае продавец теряет затраты на отгрузку товара. Иногда продавец может потребовать предварительной оплаты – CBD (cash before delivery – оплата до доставки) для того, чтобы избежать риска.

При условии COD и CBD продавец не предоставляет покупателю кредит. Условие CBD следует отличать от условия поэтапного платежа, которое достаточно широко применяется в некоторых отраслях. При поэтапной оплате покупатель оплачивает услуги производителя на различных этапах производства вплоть до даты фактической поставки конечной продукции. Например, в международной практике авиационные заводы требуют поэтапной оплаты от авиакомпаний, поскольку деятельность этих заводов связана с большими объемами промежуточных вложений средств.

При предоставлении кредита в условиях «нетто-период» без скидки продавец определяет срок платежа. Условие «нетто 30» означает, что счет или вексель должен быть оплачен в 30-дневный срок.

В условиях «нетто-период» со скидкой помимо кредита продавец может предоставить покупателю денежную скидку, если задолженность оплачена в начале «нетто-периода». Например, условие «2/10, нетто 30» означает, что продавец предоставляет покупателю 2-процентную скидку, если задолженность оплачена в 10-дневный срок, в противном случае покупатель должен оплатить полную сумму в 30-дневный срок.

Для учета счетов к оплате (краткосрочной торговой кредиторской задолженности) планом счетов предусмотрен счет 22010 «Счета к оплате».

Первоначально по кредиту счета 22010 «Счета к оплате» отражается обязательство предприятия по оплате товаров и услуг на стоимость полученных активов или потребленных услуг. Если в счете поставщика указана скидка за досрочную оплату, то при получении счета-фактуры делается проводка для отражения кредиторской задолженности на стоимость приобретенных материалов (услуг) за вычетом суммы скидки, указанной в счете [2]:

10720 «Сырье и материалы»
10540 «Налоги, подлежащие возмещению»
22010 «Счета к оплате»

Если предприятие не воспользовалось скидкой (не оплатил счет в срок действия скидки), то сумма неиспользованной скидки классифицируется как расход от неоперационной деятельности. При оплате счета поставщика сумма скидки восстанавливается проводкой:

66170 «Прочие неоперационные расходы»
22010 «Счета к оплате»

Предприятие списывает кредиторскую задолженность по счетам к оплате с баланса только тогда, когда кредиторская задолженность (или часть ее) погашена, т.е. когда предусмотренное договором обязательство исполнено, аннулировано, или срок его действия истек. По дебету счета 22010 «Счета к оплате» отражаются все операции по погашению кредиторской задолженности.

Возврат поставщику всего объема или части приобретенных товаров до оплаты его счетов, уценка полученных товаров, другие отклонения на которые поставщик дал согласие, отражается проводкой по дебету счета 22010 «Счета к оплате» и кредиту счетов учета полученных материальных ценностей.

Если предприятие освобождено от выполнения предусмотренного договором обязательства (или части его), по решению суда, либо самим кредитором, то соответствующая сумма кредиторской задолженности списывается проводкой [2]:

22010 «Счета к оплате»

66070 «Прочие неоперационные доходы»

При этом документом, служащим основанием для списания кредиторской задолженности является решение суда, вступившее в силу в соответствии с законом, и письменный отказ кредитора от требования долга.

Кредиторская задолженность с истекшим сроком исковой давности списывается со счета 22010 «Счета к оплате» в кредит счета 66070 «Прочие неоперационные доходы» по факту истечения срока исковой давности. В случае восстановления обязательства, например, по решению суда, соответствующая сумма кредиторской задолженности по счетам к оплате отражается проводкой:

66170 «Прочие неоперационные расходы»

22010 «Счета к оплате»

Данная проводка составляется в том отчетном периоде, в котором обязательство было восстановлено.

Обязательство, предусмотренное договором, аннулируется также в связи с ликвидацией юридического лица - должника. При этом соответствующая сумма кредиторской задолженности по счетам к оплате списывается проводкой по дебету счета 22010 «Счета к оплате» и кредиту счета 66070 «Прочие неоперационные доходы».

Операции, отражаемые на счете 22010 «Счета к оплате», отвечающие определению «операция в иностранной валюте» учитываются как в иностранной валюте, так и в национальной, в пересчете по учетному курсу, установленному НБТ на день совершения операции. На каждую отчетную дату сальдо счета 22010 «Счета к оплате», выраженное в иностранной валюте, пересчитывается по учетному курсу, установленному на эту дату. При этом, возникшая разница относится на неоперационные доходы и расходы:

положительная разница (прибыль):

22010 «Счета к оплате»

66040 «Доход от курсовых разниц»

отрицательная разница (убыток):

66140 «Убытки от курсовых разниц»

22010 «Счета к оплате»

Краткосрочные обязательства предприятия, возникающие при приобретении активов в ходе инвестиционной деятельности, а именно внеоборотных активов и других инвестиций, учитываются на счете 22040 «Прочие счета к оплате».

Учет краткосрочных векселей к оплате. Векселя в отличие от счетов к оплате практически всегда подразумевают выплату процентов. Проценты по векселям к оплате отражаются отдельно на счете 22260 «Проценты к оплате».

Замена существующей краткосрочной кредиторской задолженности на вексель отражается проводкой:

22010 «Счета к оплате»

22021 «Краткосрочные векселя к оплате»

Учет векселей к оплате, отраженных в иностранной валюте аналогичен учету счетов к оплате.

На дату погашения векселя счет 22021 «Краткосрочные векселя к оплате» дебетуется в корреспонденции со счетами учета денежных средств или других активов.

Как и в случае с векселями к получению, процент по выданным предприятием векселям (векселям к оплате) может быть зафиксирован отдельно от суммы векселя (процентный вексель) или может быть заранее выплачен путем установления дисконта (беспроцентный вексель). В обоих случаях для учета векселей используется эффективная ставка процента, которая может совпадать с указанной на векселе ставкой процентного дохода, и тогда он учитывается по номинальной стоимости, или не совпадать с этой ставкой, и тогда он учитывается со скидкой (дисконтом) или премией (надбавкой).

Процентные векселя признаются в учете векселедателя по номинальной стоимости (стоимости погашения). Начисление процентов отражается проводкой по дебету счета 66110 «Расходы в виде процентов» и кредиту счета 22260 «Проценты к оплате» и не влияет на стоимость краткосрочного долгового обязательства, по которой оно было признано в учете.

Пример. 31 октября 2021 предприятие выпустило вексель с номиналом 10000 сомони. Вексель выпущен в обмен на товары стоимостью 10000 сомони на 60 дней, с процентным доходом в 12% годовых. Рыночная доходность этого векселя совпадает с процентным доходом по нему. Проводка при выпуске векселя – 31 октября 2021 года будет следующей:

10710 «Товары»	8475
10541 «НДС за приобретенные материальные ресурсы»	1525
22021 «Краткосрочные векселя к оплате»	10000

30 декабря, в день погашения векселя для отражения начисленных процентов за 60 дней ($10000 \times 0,12 \div 360 \times 60 = 200$ сомони) делается проводка:

66110 «Расходы в виде процентов»	200
22260 «Проценты к оплате»	200

В этот же день после оплаты векселя вместе с процентами по нему делается проводка:

22021 «Краткосрочные векселя к оплате»	10000
22260 «Проценты к оплате»	200
10210 «Счета в национальной валюте»	10200

Беспроцентные векселя выпускаются векселедателем со скидкой (дисконтом), которая представляет собой проценты по этому векселю, т.е. номинальная стоимость беспроцентного векселя содержит как сумму полученного займа, так и проценты к нему.

Беспроцентные векселя отражаются в учете двумя способами:

1) *по чистой стоимости* - по кредиту счета 22140 «Прочие краткосрочные долговые обязательства» отражается сумма, фактически полученная по векселю. Амортизация (погашение) скидки отражается непосредственно проводкой по дебету счета 66110 «Расходы в виде процентов» и кредиту счета 22140 «Прочие краткосрочные долговые обязательства». На дату погашения векселя его балансовая стоимость равняется номинальной стоимости - сумме, подлежащей выплате.

2) *по общей стоимости* - по кредиту счета 22140 «Прочие краткосрочные долговые обязательства» отражается номинальная стоимость векселя (стоимость погашения), а сумма скидки (дисконта) отражается по дебету контрсчета 22141 «Дисконты (скидки) по облигациям и векселям». Амортизация скидки учитывается проводкой по дебету счета 66110 «Расходы в виде процентов» и кредиту контрсчета 22141 «Дисконты (скидки) по облигациям и векселям». При представлении в бухгалтерском балансе обязательства по векселю к оплате дебетовое сальдо контрсчета 22141 «Дисконты (скидки) по облигациям и векселям» вычитается из сальдо счета 22140 «Прочие краткосрочные долговые обязательства».

Пример. 31 октября 2021 года предприятие выпустило беспроцентный вексель с номиналом 10000 сомони. Вексель выпущен на товары стоимостью 9800 сомони на 60 дней.

Вексель выпущен со скидкой, т.е. его номинальная стоимость в 10000 сомони больше чем его справедливая стоимость на дату выпуска, следовательно, рыночная доходность по векселю выше, чем 0%-ный доход, указанный на векселе. Рыночная доходность будет рассчитываться следующим образом:

$$\frac{10000 - 9800}{9800} \times \frac{360}{60} = 12,24\% \text{ годовых}$$

Рассмотрим порядок отражения в учете векселя по чистой стоимости (номинальная стоимость за минусом скидки) и по общей стоимости (номинальной стоимости).

1) Отражение векселя по чистой стоимости:

31 октября 2021 года выпуск векселя отражается следующей проводкой:

10710 «Товары»	8305
10541 «НДС за приобретенные материальные ресурсы»	1495
22140 «Прочие краткосрочные долговые обязательства»	9800

30 декабря 2021 года для отражения начисленных процентов по векселю (амортизации скидки) за 60 дней ($9800 \times 0,1224 \div 360 \times 60 = 200$ сомони) делается корректирующая проводка:

66110 «Расходы в виде процентов»	200
22140 «Прочие краткосрочные долговые обязательства»	200

В этот день балансовая стоимость векселя равняется 10000 сомони ($9800 + 200$). В отчете о прибыли или убытке на сумму 200 сомони показываются расходы в виде процентов.

Операция по погашению векселя отражается проводкой:

22140 «Прочие краткосрочные долговые обязательства»	10000
10210 «Счета в национальной валюте»	10000

2) Отражение векселя по общей стоимости:

31 октября 2021 года вексель к оплате отражается по номинальной (общей) стоимости:

10710 «Товары»	8305
10541 «НДС за приобретенные материальные ресурсы»	1495
22141 «Дисконты (скидки) по облигациям и векселям»	200
22140 «Прочие краткосрочные долговые обязательства»	10000

30 декабря 2021 года, т.е. в день погашения векселя для отражения начисленных процентов по векселю (амортизации скидки) и погашению векселя составляются проводки:

1) 66110 «Расходы в виде процентов»	200
22141 «Дисконты (скидки) по облигациям и векселям»	200
2) 22140 «Прочие краткосрочные долговые обязательства»	10000
10210 «Счета в национальной валюте»	10000

В отчете о прибыли или убытке на сумму 200 сомони показываются расходы в виде процентов.

АДАБИЁТ

1. Ван Хорн Дж.К. Основы управления финансами. Пер. с англ. /Гл. ред. серии Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 800 с.
2. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 444 с.

УЧЕТ ГОТОВОЙ ПРОДУКЦИИ И ТОВАРОВ

Курбанова С.М.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

В современных условиях особую актуальность приобрели вопросы учета готовой продукции и товаров в коммерческих организациях. В статье освещаются практические аспекты бухгалтерского учета выпуска, реализации готовой продукции и товаров.

Ключевые слова: *готовая продукция, выпуск готовой продукции, количественный учет, себестоимость готовой продукции, товары.*

Учет готовой продукции на предприятиях осуществляется в натуральных (для подсчета количества) и стоимостных показателях.

Производственно-диспетчерские службы цехов осуществляют оперативный учет выпуска продукции, увязывая графики выпуска с договорными обязательствами предприятия перед покупателями, обеспечивая тем самым ритмичность производства.

Выпуск готовой продукции из цеха оформляется ведомостью на сдачу готовой продукции из цеха на склад, накладной на сдачу готовой продукции, передаточным актом, маршрутными листами и другими первичными документами, которые подписываются руководителем подразделения, сдающего продукцию (цеха-изготовителя), и материально ответственным лицом склада (заведующим складом, кладовщиком). Все первичные документы составляются в двух экземплярах в натуральных показателях. Первый экземпляр, подписанный работником склада-получателя готовой продукции, возвращается в цех-изготовитель, а второй остается на складе. На основании первых экземпляров первичных документов составляется ведомость о выпуске готовой продукции в натуральном выражении (за пять дней, десять дней, месяц).

Готовая продукция на складе учитывается так же, как и другие материальные ценности. Как правило, готовая продукция сдается на склад в подотчет материально ответственному лицу, а крупногабаритная – представителю заказчика на месте изготовления или сборки. На каждый номенклатурный номер готовой продукции открывается карточка складского учета, записи в которую осуществляются на основе первичных документов. По данным карточек в конце месяца материально ответственное лицо составляет ведомость учета остатков готовой продукции (в разрезе номенклатурных номеров) и передает ее в бухгалтерию. Данный регистр используется для контроля за правильностью ведения складского учета. На автоматизированных складах ежедневно составляются ведомости учета выпуска продукции и движения по складам.

Количественный учет готовой продукции ведется в единицах измерения исходя из ее физических свойств (объем, вес, площадь и др.) или поштучно. Однородная продукция может учитываться в условно-натуральных измерителях (например, консервы в условных банках). Аналитический учет готовой продукции осуществляется не только в количественном, но и в стоимостном выражении.

Учет продажи готовой продукции начинается с выписки документов. На предприятии издается приказ отдела маркетинга на отгрузку продукции в соответствии с договорами поставки, который направляется на склад готовой продукции, на основании которого работники склада подбирают и упаковывают продукцию. В этом приказе приводятся следующие сведения: наименование продукции, сорт, размер, ее количество. На отобранную продукцию выписывается накладная или комбинированный документ – приказ-накладная. После того как продукция подобрана, кладовщики передают ее экспедитору. Приказ-накладную подписывает кладовщик, экспедитор, руководитель службы, который непосредственно занимается продажей продукции (отдел продаж). Обычно приказ-накладную составляют в двух экземплярах, первый из которых передается экспедитору. Он используется в транспортных документах для указания количества мест, массы груза, суммы оплаты за

перевозку. Второй экземпляр остается у кладовщика и служит для него оправдательным документом об отпуске готовой продукции со склада. На основании приказов-накладных материально ответственное лицо склада в карточках складского учета делает записи об отпуске готовой продукции. После этого второй экземпляр передается в бухгалтерию.

На следующий день после отправки продукции первый экземпляр приказа-накладная вместе с квитанцией об отправке груза также поступает в бухгалтерию. На крупных предприятиях с большим грузооборотом количество экземпляров может быть гораздо больше. Первый и второй экземпляры приказа-накладной вместе с приложенными документами (квитанциями), отражающими законность и правильность отгрузки продукции, передаются в финансовый отдел или финансовую группу предприятия, где проверяется правильность отгрузки, ее соответствие условиям поставки.

После этого на отправленную продукцию выписывается счет-фактура, в котором указывается сумма счета, ассортимент, количество, цена, отдельной строкой стоимость тары или другой упаковки, стоимость перевозки (иногда стоимость перевозки может включаться в сумму платежа), отдельной строкой выделяется сумма НДС, подлежащий уплате в бюджет.

При заключении договора на поставку продукции обязательно указывается место, до которого несет расходы по отправке сам поставщик.

Поставщик учет выданных счетов-фактур осуществляет в книге продаж в хронологическом порядке. Счета-фактуры составляются на все отправленные покупателю товары, в том числе на те, по которым действует нулевая ставка НДС. При получении аванса поставщик составляет счет-фактуру и регистрирует его в листе продаж.

Отпуск готовой продукции покупателям оформляется, как правило, накладными на отпуск материалов на сторону.

В зависимости от отраслевой специфики предприятия могут применять специализированные формы накладных и других первичных документов с указанием в них обязательных реквизитов.

Основанием для выписки накладных являются распоряжения руководителя предприятия или уполномоченного им лица, а также договор с покупателем (заказчиком).

Для контроля за отгрузкой и вывозом готовой продукции в крупных и средних предприятиях рекомендуется следующая схема движения первичных учетных документов [3, с. 255]:

- на складе или в отделе сбыта в четырех экземплярах выписывается накладной на отпуск готовой продукции и передаются они в бухгалтерию для регистрации в журнале регистрации накладных на отпуск готовой продукции и подписи их главным бухгалтером или лицом, им уполномоченным;
- из бухгалтерии подписанные накладные возвращаются в отдел сбыта (или другое аналогичное подразделение предприятия): один экземпляр накладной передается кладовщику (или другому материально ответственному лицу), второй служит основанием для выписки счета-фактуры, третий и четвертый передаются получателю готовой продукции, который обязан расписаться в получении продукции;
- при вывозе продукции через проходную получатель готовой продукции сдает один экземпляр накладной службе охраны, а другой экземпляр остается у него в качестве сопроводительного документа на груз;
- служба охраны регистрирует накладные на вывозимую готовую продукцию в журнале регистрации грузов и затем передает их в бухгалтерию по описи;
- бухгалтерия совместно с другими подразделениями предприятия (отдел сбыта, служба охраны) систематически осуществляет сверку данных об отпущенных со склада и фактически вывезенных ценностях путем сопоставления накладных на отпуск готовой продукции с журналом их регистрации.

Если продукция и товары сдаются транспортной фирмой, то экспедитор, сопровождающий груз, получает квитанцию о приеме материальных ценностей, возвращает накладную и квитанцию в бухгалтерию предприятия-поставщика для выписки покупателю счета-фактуры и других платежных документов.

Первичные учетные документы о поступлении готовой продукции на склад, ее отгрузке покупателю аналогично документам о движении материалов принимаются бухгалтером от кладовщика, контролируются, используются для формирования регистров аналитического и синтетического учета готовой продукции.

Кладовщик на основании оставшегося у него экземпляра приказа-накладной заполняет карточку учета готовой продукции, ведомость остатков готовой продукции на складах в сортовом выражении (по номенклатурным номерам). Названная ведомость используется для контроля учетных показателей наличия и движения готовой продукции, сформированных на складах и в бухгалтерии.

Для отражения в бухгалтерском учете продукции в качестве проданной, на которую право собственности приобретено покупателем, используются накладные, квитанция транспортной организации о приеме груза, транспортные накладные, акты выполненных работ, иные документы.

Учет наличия и движения готовой продукции осуществляют на счете 10740 «Готовая продукция». Этот счет используется предприятиями отраслей материального производства.

Аналитический учет готовой продукции осуществляется по видам готовой продукции, каждому материально ответственному лицу и по местам хранения.

В системе непрерывного учета запасов в дебет счета 10740 «Готовая продукция» с кредита счета 10730 «Незавершенное производство» списывается себестоимость готовой продукции, переданной на склад. В системе периодического учета передача готовой продукции, переданной на склад, проводками не отражается; изменение в стоимости готовой продукции на конец отчетного периода отражается по дебету или кредиту счета 10740 «Готовая продукция» в корреспонденции со счетом 55020 «Корректировка стоимости запасов».

В соответствии с МСФО (IAS) 2 «Запасы» готовая продукция должна оцениваться по наименьшей из двух величин: себестоимость и чистой стоимости продаж.

Сумма уценки готовой продукции до чистой стоимости продаж может отражаться двумя способами:

- списываться с кредита счета 10740 «Готовая продукция» в корреспонденции со счетом 55010 «Себестоимость реализации»;
- учитываться на отдельном аналитическом счете 10741 «Уценка готовой продукции» к счету 10740 «Готовая продукция». При это сумма уценки списывается с кредита счета 10741 в дебет счета 55010 «Себестоимость реализации». При представлении в финансовой отчетности остатков готовой продукции кредитовый остаток счета 10741 вычитается из остатка счета 10740 «Готовая продукция».

Величина восстановления любой стоимости, ранее уцененной готовой продукции, вызванного увеличением чистой стоимости продаж на отчетную дату, отражается в системе непрерывного учета по дебету счета 10740 «Готовая продукция» в корреспонденции со счетом 55010 «Себестоимость реализации».

Себестоимость потерь готовой продукции (недостача по результатам инвентаризации, кража, порча и пр.) в системе непрерывного учета списывается с кредита счета 10740 «Готовая продукция» в дебет счета 55010 «Себестоимость реализации».

В системе периодического учета проводки по списанию разницы готовой продукции не требуются, разница запасов списывается посредством корректировки стоимости готовой продукции по результатам инвентаризации.

Себестоимость реализованной готовой продукции в системе непрерывного учета списывается с кредита счета 10740 «Готовая продукция» в дебет счета 55010 «Себестоимость реализации».

Себестоимость готовой продукции, использованной на собственные нужды списывается с кредита счета 10740 «Готовая продукция» в дебет соответствующих счетов активов или расходов.

Учет товаров. *Товары* – часть материально-производственных запасов, которые приобретены или получены от других лиц и предназначены для продажи.

Для отражения операций наличия и движения товаров применяется счет 10710 «Товары». Этот счет используется предприятиями торговли, общественного питания, а также сбытовыми, снабженческими и производственными предприятиями для учета запасов, приобретенных для последующей продажи. В предприятиях, осуществляющих промышленную и иную производственную деятельность, счет 10710 «Товары» применяют для учета материалов, изделий, продуктов, приобретенных специально для продажи, или, когда стоимость готовых изделий, приобретенных для комплектации, не включается в себестоимость проданной продукции, а возмещается покупателем отдельно. Приобретенные товары и тара принимаются на учет по счету 10710 «Товары» по стоимости их приобретения.

При необходимости каждой определенной группе товаров может быть присвоен отдельный счет в рабочем плане счетов предприятия, например: 10711 «Товары на складе», 10712 «Товары в торговых залах», 10713 «Товары, переданные на комиссию», 10714 «Товары в пути» и т.п.

Операции, связанные с продажей товаров, могут быть разделены на две основные категории: операции по закупкам и операции по продажам. Способы учета таких операций немного отличаются друг от друга при системах периодического и непрерывного учета запасов. Прежде, чем рассматривать эти операции, необходимо представить некоторые условия, связанные с продажей товаров [1, с. 122].

Списание проданных товаров отражается в системе непрерывного учета проводкой:

55010 «Себестоимость реализации»

10710 «Товары»

В системе периодического учета на временных счетах 55030 «Расходы по транспортировке запасов», 55040 «Расходы на переработку», 55050 «Расходы на приобретение запасов» накапливаются затраты по приобретению и возврату товаров за период между инвентаризациями, а также затраты по использованию товаров для собственных нужд предприятия. Единственная их задача - это накопление общей себестоимости товаров, купленных для перепродажи, в течение отчетного периода. Покупки других активов, таких как оборудование, должны быть отражены на соответствующих счетах активов, но не на счете 55050 «Расходы на приобретение запасов». Временные счета не показывают, проданы ли товары или они еще имеются в наличии. По результатам последней инвентаризации остаток по счету 10710 «Товары» (остаток предыдущей инвентаризации) корректируется. При этом если результат последней инвентаризации меньше остатка счета 10710 «Товары» (за исключением случаев отсутствия виновных лиц), то сумма разницы между ними списывается проводкой:

55020 «Корректировка стоимости товаров»

10710 «Товары»

Если результат последней инвентаризации больше остатка счета 10710 «Товары», то составляется проводка:

10710 «Товары»

55020 «Корректировка стоимости товаров»

При системе непрерывного учета временные счета 55030 «Расходы по транспортировке запасов», 55040 «Расходы на переработку» и 55050 «Расходы на приобретение запасов» не нужны, так как все затраты по покупке товаров отражаются напрямую на счете 10710 «Товары».

При системе непрерывного учета возвращенные товары вычитаются из счета 10710 «Товары».

Пример. 2 ноября 2018 года приобретены товары на сумму 44000 сомони с отсрочкой оплаты. Счет-фактура поставщика датирован 1 ноября 2018 года, условия п/10, FCA. Доставка осуществлена специализированной транспортной фирмой. Счет-фактура транспортной фирмы на сумму 1200 сомони, датированного 1 ноября 2018 года, получен 3 ноября 2018 года, условия п/10. 6 ноября 2018 года товары на сумму 5600 сомони были возвращены поставщику из-за наличия брака в них. Оплата стоимости приобретенных товаров и транспортных услуг произведена 10 ноября 2018 года.

В системе периодического учета проводки такие:

2 ноября – отражено приобретение товаров:		
55050 «Расходы на приобретение запасов»		37288
10541 «НДС за приобретенные материальные ресурсы»		6712
22010 «Счета к оплате»		44000
3 ноября – отражены транспортные расходы:		
55030 «Расходы по транспортировке запасов»		1017
10541 «НДС за приобретенные материальные ресурсы»		183
22010 «Счета к оплате»		1200
6 ноября – отражен возврат товаров:		
22010 «Счета к оплате»		5600
55060 «Возврат приобретенных товаров»*		4746
10541 «НДС за приобретенные материальные ресурсы»		854

*Счет предложен авторами

10 ноября – отражена оплата стоимости приобретенных товаров (за вычетом стоимости возвращенных товаров) и транспортных услуг ($44000 - 5600 + 1200 = 39600$ сомони):

22010 «Счета к оплате»	39600
10210 «Счета в национальной валюте»	39600

В системе непрерывного учета проводки такие:

2 ноября – отражено приобретение товаров:		
10710 «Товары»		37288
10541 «НДС за приобретенные материальные ресурсы»		6712
22010 «Счета к оплате»		44000
3 ноября – отражены транспортные расходы:		
10710 «Товары»		1017
10541 «НДС за приобретенные материальные ресурсы»		183
22010 «Счета к оплате»		1200
6 ноября – отражен возврат купленных товаров:		
22010 «Счета к оплате»		5600
10710 «Товары»		4746
10541 «НДС за приобретенные материальные ресурсы»		854

10 ноября – отражена оплата стоимости приобретенных товаров (за вычетом стоимости возвращенных товаров) и транспортных услуг:

22010 «Счета к оплате»	39600
10210 «Счета в национальной валюте»	39600

АДАБИЁТ

1. Грэй С. Дж., Нидлз Б.Е. Финансовый учет: глобальный подход. – М: Волтерс Клувер, 2006. – 614 с.
2. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 444 с.
3. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 592 с.

БАҲИСОБГИРИИ САРМОЯГУЗОРИҶОИ КЎТОҲМУҲЛАТ ВА ДАРОЗМУҲЛАТ

Азиззода А.Ш.

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон

Имрӯз яке аз мушкилоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои тиҷоратӣ баҳисобгирии сармоягузориҷо (кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат) мебошад. Дар мақола ҷиҳатҳои амалии баҳисобгирии муҳосиби сармоягузориҷо кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат баррасӣ мешаванд. Гузаронишҳои асосии амалиёти сармоягузорӣ шарҳ дода шудаанд.

Калидвожаҳо: сармоягузориҷо, вомбаргҳо, васиқаҳо, сахмияҳо.

Баҳисобгирии сармоягузориҷо дар ҳисобҳои гурӯҳҳои 10300 “Сармоягузориҷо кӯтоҳмуддат” ва 11600 “Сармоягузориҷо дарозмуддат” бурда мешавад. Дар ҳисобҳои гурӯҳи 10300 “Сармоягузориҷо кӯтоҳмуддат” ахбор оид ба мавҷудият ва ҳаракати коғазҳои қиматноки кӯтоҳмуҳлате, ки корхона онҳоро бо мақсади гирифтани даромад асосан дар намуди фоизҳо, инчунин бо мақсади гирифтани фоида дар натиҷаи тағйирёбии кӯтоҳмуҳлати нархҳо ё маржаи дилер харид кардааст, инъикос карда мешавад. Сармоягузориҷо ба коғазҳои қиматноки қарзӣ (вомбаргҳо, васиқаҳо) дар ҳисобҳои гурӯҳи 10300 “Сармоягузориҷо кӯтоҳмуддат” он гаҳе ба ҳисоб гирифта мешаванд, ки агар муҳлати баргардонидани онҳо аз як сол зиёд набошад. Сармоягузориҷо ба коғазҳои қиматноки сахмӣ (сахмияҳо)-и муҳлати баргардониданашон муқаррарнашуда ва сармоягузориҷо ба коғазҳои қиматноки сахмии муҳлати баргардониданашон аз як сол зиёд дар ҳисобҳои гурӯҳи 10300 “Сармоягузориҷо кӯтоҳмуддат” ба ҳисоб гирифта мешаванд, агар ин гузоришҳо бе нияти гирифтани даромад дар муддати зиёда аз як сол ба ҷо оварда шуда бошанд.

Барои баҳисобгирии намудҳои ҳамсони гурӯҳҳои муҳими сармоягузориҷо кӯтоҳмуҳлат чунин ҳисобҳои алоҳида пешбинӣ шудаанд: 10310 “Коғазҳои қиматноки қарзӣ”, 10320 “Коғазҳои қиматноки ҳиссаӣ”, 10330 “Қарзҳо, вомҳои додасуда”, 10340 “Амонатҳои депозитӣ”, 10350 “Қисми ҷорӣ сармоягузориҷо дарозмуддат”, 10360 “Дигар сармоягузориҷо кӯтоҳмуддат”.

Чудо кардани сармоягузориҷо ба ҳисобҳои номбаршуда бо мақсади гурӯҳбандии сармоягузориҷо ба намудҳои дороиҳои молиявӣ, новобаста аз тақсими онҳо ба гурӯҳҳои дар боби 4 СБҲМ (IFRS) 9 “Олоти молиявӣ” пешбинишуда (чун минбаъд баҳододашаванда бо арзиши истехлокшаванда, бо арзиши одилона тавассути дигар даромади чомеъ, бо арзиши одилона тавассути фоида ё зарар) ва усулҳои баҳодиҳии минбаъдаи дар боби 5 СБҲМ (IFRS) 9 “Олоти молиявӣ” пешбинишуда (бо арзиши истехлокшаванда, бо арзиши одилона тавассути дигар даромади чомеъ, бо арзиши одилона тавассути фоида ё зарар) ба ҷо оварда мешавад. Ҳамин тавр, дар ҳамон як ҳисоб дороиҳои бо усулҳои гуногун баҳододашаванда ба ҳисоб гирифта шуда метавонанд.

Дар ҳисобҳои гурӯҳи 11600 “Сармоягузориҷо дарозмуддат” ахбор оид ба мавҷудият ва ҳаракати сармоягузориҷо дарозмуҳлат ба олоти сахмии дигар корхонаҳо, ки на барои фурӯш дар давраи ҳисоботии ҷорӣ таъин шудаанд, вомбаргҳои давлатӣ ва вомбаргҳои корхонаҳо, ки муҳлати баргардониданашон аз як сол зиёд аст, сахмҳо ба фаъолияти муштарақ, қарзҳои дарозмуҳлати додасуда ва дигар дороиҳои молиявии дарозмуҳлат инъикос карда мешавад.

Барои баҳисобгирии сармоягузориҷо дарозмуҳлат чунин ҳисобҳо пешбинӣ шудаанд: 11610 “Коғазҳои қиматноки қарзӣ”, 11620 “Қарзҳо, вомҳои додасуда”, 11630 “Сармоягузорӣ ба корхонаҳои фаръӣ”, 11640 “Сармоягузорӣ ба фаъолияти муштарақ”, 11650 “Сармоягузорӣ ба ширкатҳои муттаҳидшуда”, 11660 “Дигар сармоягузориҷо дарозмуддат”, 11661 “Дисконт (тахфиф) аз рӯи сармоягузориҷо дарозмуддат” (ҳисоби мутақобил), 11662 “Подош (изофанарх) аз рӯи сармоягузориҷо дарозмуддат” (ҳисоби мутақобил).

Баҳисобгирии сармоягузориҳо бо асъори миллий бурда мешавад. Дар ҳолате, ки агар амалиёт бо сармоягузориҳо ба мафҳуми “амалиёт бо асъори хориҷӣ”, ки дар параграфи 20 СБҲМ (IAS) 21 “Таъсири тағйирёбии қурбҳои асъор” муайян гардидааст, ҷавобгӯ бошад, пас онҳо хангоми эътирофкунии аввалӣ бо асъори миллий бо қурби баҳисобгирии БМТ ба ҳисоб гирифта мешаванд. *Амалиёт бо асъори хориҷӣ* – амалиётест, ки бо асъори хориҷӣ ифода гардидааст ё ҳисобикуниро бо асъори хориҷӣ пешбинӣ менамояд, аз ҷумла амалиёте, ки корхона дар чунин ҳолатҳо ба ҷо меорад: харидан ё фурӯхтани молҳо ва хизматрасониҳои нархашон бо асъори хориҷӣ ифодагардида; қарзгирӣ ё ба қарз додан, агар маблағҳои гирифташаванда ё додашаванда бо асъори хориҷӣ ифода гардида бошанд; дигар ҳолатҳои харидан ё хориҷшавии дороиҳо, қабул ё танзимкунии уҳдадориҳои бо асъори хориҷӣ ифодагардида. Дар санаи ҳисоботӣ бақияи ҳисоби дороиҳо, ки бояд бо асъори хориҷӣ гирифта шаванд, мувофиқи қурби баҳисобгирии БМТ барои ҳамин сана бозҳисоб карда мешавад. Фоида ё зарар аз фарқҳои қурбӣ чун фоида ё зарар аз фаъолияти ғайриамалиётӣ тасниф карда мешаванд ва дар ҳисобҳои 66040 “Даромад аз фарқияти қурбӣ” ва 66140 “Зарар аз фарқияти қурбӣ” ба ҳисоб гирифта мешаванд, агар харидкунӣ ё фурӯхтани дороиҳои молиявӣ фаъолияти амалиётӣ (асосии) корхона набошад.

Дар аввал дороиҳои молиявӣ кӯтоҳмуҳлат бо масрафҳои воқеии харид баҳо дода мешавад (дебети ҳисобҳои гурӯҳи 10300 “Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат” ё 11600 “Сармоягузориҳои дарозмуддат”), ки маблағи бар ивази дорой пардохтшуда ё пардохтшаванда ва масрафҳои иловагии бевосита бо хариди дорой алоқаманд (подош ба миёнаравҳо, мушовирони молиявӣ, брокерҳо ва дилерҳо, пардохт барои интиқоли маблағҳо ва дигарҳо)-ро дар бар мегирад.

Сармоягузориҳои баҷоовардаи корхона дар гузарониш бо дебити ҳисоби гурӯҳи 10300 “Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат” (11600 “Сармоягузориҳои дарозмуддат”) ва кредити ҳисобҳои баҳисобгирии сарватҳои бар ивази ин гузоришҳо додашаванда инъикос карда мешаванд. Масалан, бо пул харид кардани коғазҳои қиматноки қарзии дигар корхонаҳо бо чунин гузарониш инъикос карда мешавад:

10310 “Коғазҳои қиматноки қарзӣ”

10210 “Ҳисобҳо бо асъори миллий”

Хариди коғазҳои қиматноки қарзӣ бо мавқуф гузоштани пардохт ин тавр инъикос карда мешавад:

10310 “Коғазҳои қиматноки қарзӣ”

22040 “Дигар ҳисобҳо барои пардохт”

Коғазҳои қиматноки бар ивази саҳмияҳои корхона харидашуда дар гузарониш бо дебити ҳисобҳои баҳисобгирии сармоягузориҳо (масалан, ҳисоби 10310 “Коғазҳои қиматноки қарзӣ”) ва кредити ҳисобҳои 33010 “Саҳмияҳои одӣ” ё 33020 “Саҳмияҳои имтиёзнок” бо арзиши одилонаи коғазҳои қиматноки баровардашуда инъикос карда мешаванд. Ба фарқи байни арзиши одилонаи коғазҳои қиматноки харидашуда ва арзиши исмии саҳмияҳои додашуда чунин гузарониш карда мешавад:

10310 “Коғазҳои қиматноки қарзӣ”

33030 “Сармояи барилова пардохтшуда”

Хариди коғазҳои қиматнок бо роҳи ивазкунӣ бо дигар дороиҳо бо дебити ҳисобҳои гурӯҳи 10300 “Сармоягузориҳои кӯтоҳмуҳлат” (11600 “Сармоягузориҳои дарозмуддат”) бо маблағи баробар ба арзиши одилонаи дороиҳои додашуда инъикос карда мешавад, ба истисноии ҳолатҳои, ки арзиши одилонаи бозори коғазҳои қиматноки харидашуда саҳеҳтар аст.

Хариди коғазҳои қиматнок (масалан, вомбаргҳои кӯтоҳмуҳлат) бо иваз кардан ба молҳо ё хизматрасониҳо ин тавр ба ҳисоб гирифта мешавад.

Агар воридшавии сармоягузориҳо ва таҳвили молҳо ё хизматрасониҳо ҳамзамон бошад:

10310 “Коғазҳои қиматноки қарзӣ”

44010 “Даромад аз фурӯш”

22320 “ААИ барои пардохт”

Агар таҳвили молҳо ё хизматрасониҳо аз воридшавии сармоягузориҳо пештар бошад:

10310 “Коғазҳои қиматноки қарзӣ”

10410 “Ҳисобҳо барои қабул”

Агар воридшавии сармоягузориҳо аз таҳвили молҳо пештар ба амал ояд:

10310 “Қоғазҳои қиматноки қарзӣ”

22040 “Дигар ҳисобҳо барои пардохт”

Хариди қоғазҳои қиматнок (масалан, вомбаргҳо) бар ивази воситаҳои асосӣ (масалан, таҷҳизот) бо чунин гузарониш инъикос карда мешавад:

10310 “Қоғазҳои қиматноки қарзӣ”

11120 “Фарсудаҳои чамъшуда – мошин ва таҷҳизот”

11020 “Мошин ва таҷҳизот”

Фарқи байни арзиши одилонаи объекти воситаҳои асосӣ ва арзиши тавозунии он ба кредити ҳисоби 66070 “Дигар даромадҳои ғайриамалиётӣ” (фоида) ё дебети ҳисоби 66170 “Дигар хароҷотҳои ғайриамалиётӣ” (зарар) гузаронида мешавад.

Баҳодиҳии минбаъдаи сармоягузориҳои бо дебети ҳисобҳои 10300 “Сармоягузориҳои кӯтоҳмуҳлат” (11600 “Сармоягузориҳои дарозмуддат”) эътирофгардида вобаста аз он ба ҷо оварда мешавад, ки сармоягузориҳои мазкур ба қадоме аз гурӯҳҳои дороиҳои молиявӣ мансуб аст: минбаъд баҳододашаванда бо арзиши истеҳлоқшаванда, бо арзиши одилона тавассути дигар даромади ҷомеъ, бо арзиши одилона тавассути фоида ё зарар.

Ҳангоми хариди қоғазҳои қиматнок бо асъори хориҷӣ фарқи қурбӣ ба миён омада метавонад. Ин фарқ ба ҳисоби 66040 “Даромад аз фарқи қурбӣ” (мусбат) ё ба ҳисоби 66140 “Зарар аз фарқияти қурбӣ” (манфӣ) соқит карда мешавад.

Қоҳишҳои арзиши сармоягузориҳо ва барқароркунии қоҳишҳои арзиш бо кредит ё дебети ҳисобҳои гурӯҳи 10300 “Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат” (11600 “Сармоягузориҳои дарозмуддат”) дар робита бо ҳисобҳои дигар даромадҳо ё хароҷот аз ғайриамалиётӣ ба ҳисоб гирифта мешавад.

Ҳангоми хориҷшавии дороиҳои молиявӣ фарқи байни арзиши тавозунии дороиҳои мазкур ва маблағи бар ивази вай пардохтшуда ё пардохтшаванда дар ҳисобҳои 66020 “Даромад аз сармоягузориҳо” (фоида) ё 66120 “Зарар аз сармоягузориҳо” (зарар) инъикос карда мешавад (агар хариду фурӯши қоғазҳои қиматнок ғайриамалиётӣ асосии корхона набошад).

Агар сармоягузориҳои кӯтоҳмуҳлат ба сармоягузориҳои дарозмуҳлат гузаронида шаванд, пас ин гуна бозтаснифкунӣ бо чунин гузарониш инъикос карда мешавад:

11610 “Қоғазҳои қиматноки қарзӣ”

10310 “Қоғазҳои қиматноки қарзӣ”

Тартиби пардохт кардани даромадҳои қоғазҳои қиматноки қарзӣ бо шароити барориши онҳо муайян мегардад. Барои вомбаргҳо пардохти фоизҳо ду маротиба дар як сол бо андозаи муайян аз арзиши исмии онҳо (бо ҷудокунии баргаи мувофиқ аз вомбарг) ба ҷо оварда мешавад. Барои сертификатҳои амонатӣ фоизҳо ҳангоми ба пардохт пешниҳодкунии сертификат пардохт карда мешаванд.

Маблағи фоизҳои барои қоғазҳои қиматноки қарзӣ ҳисобузамшуда бо чунин гузарониш инъикос карда мешавад:

10550 “Фоизҳо барои қабул”

66010 “Даромад дар намуди фоизҳо”

Ҳангоми гирифтани фоизҳо чунин гузарониш карда мешавад:

10210 “Ҳисобҳо бо асъори миллӣ”

10550 “Фоизҳо барои қабул”

Ҳамзамон бо ҳисобузамкунии фоизҳо як қисми фарқи байни арзиши аввалӣ ва арзиши исмии қоғазҳои қиматноки қарзӣ ба натиҷаҳои молиявӣ корхона гузаронида мешавад. Фарқи байни арзиши аввалӣ ва арзиши исмии қоғазҳои қиматноки қарзӣ метавонад дар муҳлати муомилоти онҳо ба натиҷаҳои молиявӣ соқит карда шавад.

Агар нархи хариди қоғазҳои қиматнок аз арзиши исмии он (арзиши пӯшонидан) фарқ кунад, пас маблағи фарқ (тахфиф ё болонарх) дар муддати давраи аз харидкунӣ то фаро

расидани муҳлати баргардонидан тавре истехлок (соқит) карда мешавад, ки сармоягузори даромади доимӣ орад. Даврияти истехлоки тахфиф ё болонарх (подош, мукофот)-и вомбаргҳо ба даврияти ҳисобузамкунии даромади фоизии онҳо мувофиқат мекунад.

Истехлоки тахфиф дар гузарониш бо дебети ҳисоби гурӯҳи 10300 “Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат” ва кредити ҳисоби 66010 “Даромад дар намуди фоизҳо” инъикос карда мешавад. Истехлоки болонарх аз кредити ҳисоби гурӯҳи 10300 “Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат” (11600 “Сармоягузориҳои дарозмуддат”) ба дебети ҳисоби 66010 “Даромад дар намуди фоизҳо” соқит карда мешавад. Ҳангоми фаро расидани муҳлати баргардонидани дороии молиявӣ бо тахфиф ё бо болонарх харидашуда, арзиши тавозунии он ба арзиши пӯшонидани он баробар мешавад. Истехлоки тахфиф ё болонарх метавонад дар ҳисобҳои мутақобили алоҳидаи барои ҳисобҳои гурӯҳи 10300 “Сармоягузориҳои кӯтоҳмуҳлат” кушодашуда – 10361 “Тахфиф аз рӯи сармоягузориҳо” ва 10362 “Подош аз рӯи сармоягузориҳо” (барои ҳисобҳои гурӯҳи 11600 “Сармоягузориҳои дарозмуддат – 11661 “Дисконт (тахфиф) аз рӯи сармоягузориҳои дарозмуддат” ва 11662 “Подош (изофанарх) аз рӯи сармоягузориҳои дарозмуддат”) ба ҳисоб гирифта шавад. Ҳангоми дар ҳисоботи молиявӣ пешниҳод намудани арзиши сармоягузориҳои бақияи дебетии ҳисоби мутақобили 10362 “Подош аз рӯи сармоягузориҳо” (11662 “Подош (изофанарх) аз рӯи сармоягузориҳои дарозмуддат”) ба бақияи ҳисоби асосӣ зам карда шуда, бақияи кредитии ҳисоби мутақобили 10361 “Тахфиф аз рӯи сармоягузориҳо” (11661 “Дисконт (тахфиф) аз рӯи сармоягузориҳои дарозмуддат”) аз бақияи ҳисоби асосӣ тарҳ карда мешавад.

Мисол. Корхона вомбаргҳоро бо маблағи 50000 сомонӣ харид кард, ки арзиши исмии онҳо 40000 сомонӣ аст. Муҳлати баргардонидани вомбаргҳо 10 сол мебошад. Даромади вомбаргҳо 30%-и солона буда, дар охири ҳар сол пардохт карда мешавад.

Дар мавриди ба корхона ворид шудани вомбаргҳо чунин гузарониш карда мешавад:

11610 “Қоғазҳои қиматноки қарзӣ”	50000
10210 “Ҳисобҳо бо асъори милли”	50000

Дар охири сол даромади вомбаргҳо ба маблағи 12000 сомонӣ ($40000 \times 0,3$) ҳисобузам карда шуд, фарқи байни нархи харид ва арзиши исмии вомбаргҳо 10000 сомонӣ ($50000 - 40000$), барои як сол - 1000 сомонӣ ($10000 \div 10$) аст. Фарқи байни даромади солонаи вомбаргҳо ва фарқи солонаи байни нархи харид ва арзиши исмии 11000 сомонӣ ($12000 - 1000$)-ро ташкил медиҳад.

Дар охири сол барои ҳисобузам кардани даромади фарқҳои нишондодашуда чунин гузарониш карда мешавад:

10550 “Фоизҳо барои қабул”	12000
11610 “Қоғазҳои қиматноки қарзӣ”	1000
66010 “Даромад дар намуди фоизҳо”	11000

Ҳангоми ба суратҳои ҳисоби корхона ворид шудани маблағи ҳисобузамшудаи даромад чунин гузарониш карда мешавад:

10210 “Ҳисобҳо бо асъори милли”	12000
10550 “Фоизҳо барои қабул”	12000

Дар тавозуни муҳосибӣ дар аввали соли оянда арзиши вомбаргҳо ба маблағи 49000 сомонӣ ($50000 - 1000$) нишон дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Грэй С. Дж., Нидлз Б.Е. Финансовый учет: глобальный подход. – М: Волтерс Клувер, 2006. – 614 с.
2. Каримов Б.Ҳ., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 444 с.
3. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 592 с.

АУДИТОРСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Джабаров Г.Н.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

В статье рассматривается состояние аудиторской деятельности в Республике Таджикистан в условиях цифровой экономики и перспективы ее развития. В перспективе сфера аудиторских услуг достигнет стадии цифровой трансформации, то есть измениться вся система управления аудиторской организацией. Автоматизации аудита обусловлены тем, что на данном этапе, несмотря на достаточно высокие темпы развития цифровых технологий, в Таджикистане по сравнению с мировыми они все еще остаются достаточно низкими.

Ключевые слова: аудиторская инфраструктура, аудиторское предпринимательство, цифровизация аудита, аудиторские услуги, аудиторских проверок.

Современное представление о сервис-бизнесе связано с пониманием расширения роли и значения сектора услуг экономики, появлением и функционированием таких видов услуг как независимый аудит. Эффективность экономических перемен в определенной степени зависит от успешной организации и развития аудиторской инфраструктуры, обеспечивающей правовую направленность экономики. Аудит, как особая и признанная инфраструктура рынка, имеет большое значение в формировании и развитии свободных рыночных отношений [4]. Аудит, как особая инфраструктура рынка, имеет большое значение в создании и укреплении свободной рыночной экономики. Следовательно, чтобы вывести сегодня нашу страну из состояния экономического кризиса, смягчить процесс перехода на рыночные отношения, содействовать выходу хозяйствующих субъектов на мировой рынок и тем самым повысить уровень жизни населения необходимо, прежде всего, создать соответствующие условия для становления и дальнейшего эффективного функционирования аудиторской деятельности [1]. Преодоление экономического кризиса, развитие рыночных отношений и оздоровление экономики хозяйствующих субъектов требует создания соответствующих условий для осуществления аудиторской деятельности.

Важным является еще изучение опыта стран, имеющих общую историю и смежную экономическую модель с нашей республикой и при этом, достигших более высокого уровня развития в деле формирования рыночной экономики с ее важнейшим атрибутом - аудиторской инфраструктурой.

Суверенная Республика Таджикистан, в настоящее время, переживает сложный период в своей истории. По уровню многих основных социально-экономических показателей развития отраслей экономики, страна сильно отстает от находящихся на одном уровне развития государств ближнего и дальнего зарубежья. По уровню инвестирования страна занимает одно из последних мест. Практически отсутствуют такие важные атрибуты рынка как фондовые и товарные биржи, аудиторское предпринимательство [9]. Для выхода из создавшейся непростой ситуации и достижения намеченных целей нужны новые подходы и радикальные перемены в экономической политике, основывающиеся на философии рыночных отношений и современного предпринимательства.

В условиях динамично развивающегося конкурентного рынка любой экономической субъект находится в поиске способов повышения эффективности управленческой хозяйственной деятельностью и обеспечения не только финансовой стабилизации положения, но и финансового развития в перспективе [2]. В качестве одного из самых результативных механизмов можно выделить проведение аудиторских проверок достоверности бухгалтерской (финансовой) отчетности, а также использование сопутствующих аудиту услуг, которые дают

возможность проанализировать соответствие информации, представленной в отчетных документах, реальному положению дел в организации [7]. Аудиторская деятельность в настоящее время представляет собой самую активную сферу цифровизации не только в Республике Таджикистан, но и в мире. Перемещение деятельности любой организации в электронную среду проходит через три стадии:

- 1) автоматизацию;
- 2) цифровизацию;
- 3) цифровую трансформацию.

Аудит находится лишь на первой стадии, то есть происходит делегирование задач работникам аудиторских организаций и индивидуальных аудиторов вычислительным устройствам и комплексным электронным системам, осуществляющим хранение, обработку и передачу информации в соответствии с выбранным алгоритмом работы. По мнению специалистов, в перспективе сфера аудиторских услуг достигнет стадии цифровой трансформации, то есть изменится вся система управления аудиторской организацией [3]. Однако стоит отметить, что, несмотря на все новые возможности, открывающиеся в перспективе развития автоматизации и цифровизации аудита, существует множество вызовов как для самих аудиторских организаций и индивидуальных аудиторов, так и для их клиентов, а именно:

– недостаточное осознание со стороны аудиторов того, что программные инструменты являются их помощниками, а не полноценной заменой, так как итоговые решения по ходу проведения аудита должен принимать именно аудитор на основе профессиональных знаний и опыта[5];

– низкий уровень знаний сотрудников аудиторской организации об автоматизации процедур аудита, из-за чего программные продукты могут использоваться неправильно, что может привести к оказанию некачественных услуг аудируемым лицам;

– сотрудники аудиторских организаций зачастую не готовы к тотальному контролю их действий, который может быть реализован через удаленный доступ в используемых программных инструментах, поэтому среди коллектива может возникнуть сопротивление внедрению средств автоматизации в том объеме, в котором этого требует стратегия развития аудиторской организации[8].

Все вышерассмотренные вызовы автоматизации аудита обусловлены тем, что на данном этапе, несмотря на достаточно высокие темпы развития цифровых технологий, в Таджикистане по сравнению с мировыми они все еще остаются достаточно низкими. Причиной является то, что в обществе не выработалась культура цифровизации, то есть понимание того, что для эффективного использования средств автоматизации и информационных технологий необходим достаточный уровень знаний специалистов и их готовность к обучению использованию программных продуктов[6]. Для грамотного и эффективного внедрения средств автоматизации в деятельность аудиторской организации или индивидуального аудитора необходимы следующие виды обеспечения:

– информационное – данные, размещенные как на бумажных, так и на электронных носителях, в соответствии с разработанными правилами хранения информации, в том числе конфиденциальной;

– техническое – совокупность организационной и вычислительной техники, средства хранения информации, ее обработки и передачи, причем техника может находиться в собственности аудиторской организации или быть личным средством аудитора;

– математическое – комплекс алгоритмов, в соответствии с которыми происходит формирование результативных данных в программных инструментах автоматизации, а также алгоритмов расчета отчетных показателей аудируемого лица;

– технологическое – наличие описания (инструкции) технологии процесса ввода информации в систему, ее вывода, преобразования, а также защиты;

– организационное – правила взаимосвязи специалистов различных структурных подразделений аудиторской организации, разграничение прав доступа, в соответствии с которыми регламентирована работа сотрудников;

– правовое – документация, в соответствии с которой аудиторская организация имеет право оказывать аудиторские услуги, а также свод прав и обязанностей ее сотрудников;

– эргономическое – качественно оборудованные рабочие места сотрудников аудиторской организации для достижения эффективности и результативности их работы;

– функциональное – свод задач, стоящих перед аудиторской организацией как перед экономическим субъектом, на основе выбранных направлений аудиторской деятельности аудита, сопутствующих и связанных с аудитом услуг.

Вывод: необходимо отметить, что автоматизация аудита – это процесс, требующий времени, который необходимо для повышения качества оказываемых услуг. В качестве ключевых особенностей программных инструментов, которые позволяют снизить энергозатраты на проведение аудита, сохранив при этом законность осуществления аудиторской деятельности, можно назвать следующие:

– встроенная справочно-правовая система;

– наличие справочников с типовыми формами рабочих документов аудитора;

– автоматизированный расчет уровня существенности;

– взаимоувязка отчетных форм и автоматизированный перенос необходимых данных из них в рабочие документы.

Необходимо стремиться к развитию программных инструментов, которые будут выступать как подспорье аудитору как высококвалифицированному специалисту для повышения качества оказываемых им услуг, предоставят возможность наиболее полно реализовать на практике его знания и опыт, а значит, автоматизация процессов на всех этапах аудита целесообразна. Только в таком случае процесс автоматизации аудита, как один из этапов его цифровизации, станет положительным витком на пути развития сферы аудиторской деятельности, ведущим к повышению качества и эффективности всех оказываемых аудиторскими организациями или индивидуальными аудиторами услуг: и аудиторских проверок, и услуг, сопутствующих и связанных с аудитом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алехина А. А., Сидорова Е. А. Применение автоматизированных систем при проведении аудита // Устойчивое развитие науки и образования. 2017. № 7. С. 37–40.
2. Бездольная Т. Ю., Малахова Т. Ю. Оценка эффективности аудиторских проверок в условиях цифровизации аудита // Peoples' Friendship Institute of the Caucasus. 2019. С. 146–151.
3. Варнавский А. В., Бурякова А. О. Перспективы использования технологии распределенных реестров для автоматизации государственного аудита // Управленческие науки. 2018. № 3. С. 88–107.
4. Девяткин В. А. Оптимизация и автоматизация расчета уровня существенности при аудите ВЕСТНИК ВГУ. Серия: Экономика и управление. 2022. № 2
5. А. В. Кудряшова, Л. А. Уточкина бухгалтерской (финансовой) отчетности // Учет. Анализ. Аудит. 2015. № 1. С. 101–107.
6. Каморджанова Н. А. Цифровая экономика: изменения в аудите // Стратегии развития предпринимательства в современных условиях. 2018. № 2. С. 101–103.
7. Кобозева Н. В., Дунаева В. И. Качество аудиторских услуг: концепция, методика, инструменты. М.: ИНФРА-М, 2020.
8. Мельник М. В. Новые повороты учета, анализа и аудита // Учет. Анализ. Аудит. 2018. № 1. С. 110–124.
9. Романов А. Н., Одинцов Б. Е. Автоматизация аудита. М.: ИНФРА-М, 2019.

ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ШАРОИТИ АУТСОРСИНГ

Каримов Б.Х., Саломов Ф.Ш.

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон

Нуров Б.А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Мақола ба омӯзиши масъалаҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити аутсорсинг бахшида шудааст. Ташкили ҳамкориҳои байни корхона-фармоишагари аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ ва аутсорсер муайян карда шудаанд. Омилҳои ба рушди аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ таъсиррасон таҳқиқ шудаанд.

Калидвожаҳо: *баҳисобгирии муҳосибӣ, хизматрасониҳои муҳосибӣ, аутсорсинг, аутсорсер.*

Ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхона масрафҳои муайянеро талаб мекунад, ки пеш аз ҳама бо нигоҳдории ҳайати кормандони муҳосибӣ, таъмини ҷойи кории онҳо бо воситаҳои ва ашёи меҳнат, хариди барномаҳои компютери баҳисобгирии муҳосибӣ ва навкунии ҳамешагии онҳо марбут мебошанд. Масрафҳои нисбатан назаррас хароҷоти пардохти меҳнати муҳосибон, андозии иҷтимоӣ, компютерикунонии ҷойи кори муҳосиб мебошанд. Дар баробари ин ҳамеша хавфи ноухдабароӣ ва бесалоҳиятии муҳосиб мавҷуд аст, ки ин барои корхона гарон метавонад гарон бошад. Хатоҳои муҳосиб метавонанд ба пардохтҳои барзиёди андозҳо оваранд, нодуруст ҳисоб кардани андозҳо ва кам супоридани онҳо ба корхона таҳдиди ҷаримабандиро аз ҷониби мақомоти давлатии назорати молиявӣ ба вуҷуд меорад. Илова бар ин, хатоҳо дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ боиси таҳрифи маълумот дар бораи дороӣҳо ва ухдадорӣҳои корхона мегардад, ки ин ба сифати қарорҳои идоракунии дар асоси онҳо қабулшуда таъсири манфӣ мерасонад.

Шароити саҳти рақобат, истодагарӣ қардан дар шароити бухрони молиявӣ имрӯз қорхонаҳои тичоратиро ба қорбурди технологияҳои пешқадами ташкили соҳибқорӣ, аз ҷумла ба муқаммалсозии ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ водор мекунад. Яке аз технологияҳои муосир, ки ба муқаммалсозии ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ имкон медиҳад, аутсорсинг мебошад.

Мафҳуми аутсорсинг баромад аз забони англисӣ (outsourcing) дошта, ба таври таҳтуллафзӣ чун истифодабарии манбаъҳои берунӣ тарҷума мешавад. Маънии аутсорсинг чунин аст: ҳама манбаъҳо ба ҳамон намуди фаъолият сафарбар карда мешаванд, ки барои қорхона асосӣ аст, боқимонда вазифаҳои дастгирикунонда ё ҳамради фаъолияти асосӣ ба шарикӣ дар ин соҳаҳо қордон дода мешавад. Иҷрои ин гуна вазифаҳо метавон ба зиммаи ташкилоти дар соҳаҳои мазкур махсусгардонидашуда воғузур қард.

Аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ шакли ҳамқорӣ байни қорхонаҳо мебошад, ки дар мавриди он аутсорсер (ташкilotи қасбии муҳосибӣ, ташкilotи аудиторӣ, муҳосибии қасбӣ, аудиторӣ инфиродӣ) дар асоси шартнома иҷроӣ яке аз равандҳои тичоратии муҳими қорхона - баҳисобгирии муҳосибӣ, оmodасозӣ ва ба истифодабарандагон пешниҳод қардани ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ ва андоз)-ро ба зиммаи худ мегирад. Қорбурди аутсорсинг ба қорхона имкон медиҳад, ки таваччуҳи бештарро ба соҳаи асосии фаъолияти тичоратии худ равона қунад, сатҳи хавфҳои молиявиро паст, хароҷоти идорақунӣ ва молиявиро дар фаъолияти худ қам қунад. Муҳим аз ҳама ин аст, ки аутсорсер қори худро бо сифати баланд иҷро мекунад, чунки дар ҳайати қормандони он мутақассисони қорой донишу малақаҳои баланди қасбии муҳосибӣ қамъ омада, обрӯю эътибори ҳосаро дар бозор пайдо меқунанд.

Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» (моддаи 9, банди 2) ба роҳбарони субъектҳои хоҷагидорӣ (ташкilotҳо, қорхонаҳо) иҷозат медиҳад, ки вобаста ба ҳақми қорҳои баҳисобқорӣ чунин тарзҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибиро истифода баранд [2]:

1) дар корхона таъсис додани муҳосибот чун воҳиди сохторӣ, ки ба он сармуҳосиб (муҳосиб) роҳбарӣ мекунад;

2) дар басти вазифаҳо чорӣ намудани вазифаи муҳосиб;

3) дар асоси шартнома ба муҳосиботи марказӣ, ташкилоти муҳосибӣ (аудиторӣ) ё муҳосиби касбӣ (аудитори инфиродӣ) ҳавола кардани пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ;

4) ҳангоми зарурат шахсан ба зимма гирифтани пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ.

Тарзи якуми ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ – таъсис додани муҳосибот барои корхонаҳои бузург тавсия дода мешавад. Ба субъектҳои соҳибқорӣ миёна ва хурд истифодаи се тарзи дигари ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ мақбул аст. Вале солҳои охир мушоҳида мешавад, ки корхонаҳои соҳибқорӣ миёна ва хурд бештар ва баъзан корхонаҳои бузург ба корбурди тарзи сеюм – ба ташкилотҳои муҳосибӣ ё муҳосиби касбӣ ҳавола кардани вазифаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ тавачҷуҳ зоҳир мекунад. Ин тарзи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар доираи фаъолияти соҳибқорӣ махсус – аутсорсинг аз ҷониби субъектҳои бозори аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ (ташкилотҳои аутсорсерӣ) роҳандозӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имконияти ҳавола кардани пешбурди баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои хоҷагидорӣ ба ташкилотҳои аутсорсерӣ ишорат мекунад. Дар аксар ҳолатҳо пешбури баҳисобгирии муҳосибӣ ба ташкилотҳои аудиторӣ вогузор карда мешавад. Дар ин маврид корхона бо ташкилоти аудиторӣ шартномаи хизматрасониҳои пулакӣ (музднок) мебандад, ки расмиёти он мутобиқи муқаррароти боби 26 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешавад [1].

Мутобиқи банди 3 моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ дар баробари фаъолияти аудиторӣ ҳамчунин метавонанд хизматрасониҳои ҳамрадиф бо фаъолияти аудиториро анҷом диҳанд, аз ҷумла: ташкил, барқарор кардан ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, маслиҳати муҳосибӣ; маслиҳатҳо марбут ба андоз, ташкил, барқарор кардан ва пешбурди баҳисобгирии андоз, ба ҷо овардани ҳисобкунӣ ва ҳисобикунӣҳои андоз, тартиб додани ҳисобот (эълomia)-и андоз [3].

Қарор оид ба ҳавола кардани пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ба ташкилоти аудиторӣ (аутсорсер) бояд дар сиёсати баҳисобгирии корхона барои соли ҳисоботи дахлдор инъикос карда шавад.

Дар амалия чунин маҳакҳои асосӣ барои бастанӣ шартномаи хизматрасониҳои аутсорсерии муҳосибӣ ба инобат гирифта мешаванд:

- корхонаи фармоишгар бояд дорои ҳаҷми начандон калони амалиёти хоҷагидорӣ ва шумораи ками кормандон бошад;

- эҳтиёҷ ба қори сармуҳосиби корхона ҳафтае на беш аз 1-2 маротиба ба миён ояд;

- корхона дар ҳайати кормандон (басти вазифаҳо)-и худ бояд корманди муҳосибӣ (муҳосиб) дошта бошад, ки вазифаҳои ташаккули ҳуҷҷатҳои аввалӣ, нигоҳдорӣ ва ҳам нигоҳдориҳои онҳоро иҷро кунад;

- ҳангоми кор дар ҳудуди корхонаи фармоишгар (мизоч) барои мутахассис – намояндаи аутсорсер бояд тамоми шароити зарурии қорӣ фароҳам оварда шавад.

Ҳоло талабот ба хизматрасониҳои муҳосибӣ, ки дар бозори аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ пешниҳод карда мешаванд, мунтазам меафзояд. Сабаби асосии суръати баланди афзоиши баҳши муҳосибии хизматрасониҳои аутсорсингӣ дар бозор мураккабӣ ва доимо дигар шудани санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва андоз мебошад. Дар баробари ин, мизочони аутсорсерҳо мехоҳанд, ки назорати қатъии андозбандии корхонаҳои худро таъмин намуда, аз афзоиши беасоси андозҳо ҷилавгирӣ кунанд ва имкон пайдо кунанд, ки бо ёрии мутахассисони соҳа ҷиҳати ҳолатҳои андозбандии номақбул ба мақомоти андоз эътироз баён кунанд. Ҳамчунин ислоҳоти низомии миллии

баҳисобгирии муҳосибӣ ва гузариш ба стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) низ сабаби афзоиши талабот ба хизматрасониҳои аутсорсерҳо гардидааст. Бинобар ин, имрӯз дар сохтори хизматрасониҳои аутсорсерҳо пешбурди баҳисобгирии андоз, ҳисобкунии музди меҳнат, тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ дар асоси СБҲМ мавқеи намоёнро ишғол менамоянд. Сари вақт ба истифодабарандагон пешниҳод кардани ҳисоботи молиявӣ, кор бо бонкҳо, мақомоти андоз ва дигар мақомоти назоратӣ, дастгирӣ ҳангоми санчишҳои андоз ва санчишҳои аудиторӣ, бойгонӣ кардан ва нигоҳдории ҳуҷҷатҳо – намудҳои маъмули фаъолияти аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ мебошанд.

Ба аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ бештар намоёндагони корхонаҳои миёна ва хурд, инчунин соҳибкорони нав ба фаъолият шуруъкarda таваҷҷуҳ доранд. Азбаски корхонаи начандон калон натиҷаҳои фаъолияти худро дар ҳар як семоҳа ҳисоб ва ҷамъбасти мекунад ва ба мақомоти андоз аз натиҷаи фаъолияти семоҳаи худ ҳисобот (эълумияи андоз) месупорад, барои вай ба кори доимӣ ҷалб намудани корманди алоҳида ва ба ӯ пардохт кардани музди меҳнати собит мақбул нест. Дар чунин ҳолат аутсорсинг тарзи оқилонаи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ барои корхона мебошад, ки бартариҳои он дар амалия тасдиқ шудаанд. Вале, пеш аз он ки қарор оид ба ҷалби аутсорсер барои корхонаи мушаххас қабул карда шавад, роҳбарияти он бояд тамоми бартариҳо ва камбудииҳои истифодаи аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ ва хавфҳои дар ин маврид пайдошавандаро арзёбӣ кунад.

Имрӯз пайдо кардани муҳосибӣ хуб ва босалоҳият барои корхона на танҳо гарон аст, балки кори мушкил аст. Омодагии касбии аксари муҳосибон, ки дар бозори меҳнат кор мекӯянд, дар сатҳи паст қарор дорад. Хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти касбии олии ва миёна барои фаъолияти касбӣ омода нестанд. Муҳосибони соҳибтахассус, ки камшумор мебошанд, бештар дар якҷанд корхонаҳо фаъолият мекунанд ва ҷалб намудани онҳо ба фаъолияти доимӣ барои корхонаҳои хурд мушкил ва ҳам гарон аст. Харочоти нигоҳдории муҳосибони соҳибтахассуси худӣ барои корхонаҳо пардохти музди меҳнати собит, таъминоти моддию техникаи ҷойи корӣ, бозомӯзӣ, тақмили ихтисос ва дигар масрафҳоро дар бар мегиранд. Вобаста ба ин, аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ маъруфияти бештар пайдо мекунад. Дар баробари ин, бояд гуфт, ки «истифодаи аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ хавфҳои муҳосибӣ ва андозиро, ки бештар ба корхонаҳои миёна ва хурд хос мебошанд, ба ҳадди камтарин мерасонад» [4, с. 114].

Арзёбииҳои коршиносон тасдиқ мекунанд, ки муҳосибони бо соҳибкории хусусии касбӣ машғул аксари кормандони ташкилотҳои аутсорсингиро ташкил медиҳанд. Дар байни онҳо муҳосибони дар хона коркунанда, ки расман дар мақомоти андоз чун соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта шудаанд, ва ҳам онҳое ҳастанд, ки дар бозори ғайриқонунӣ («бозори сиёҳ») фаъолият мекунанд, ки арзёбӣ кардани шумораи онҳо ғайриимкон аст. Мизочони асосии муҳосибони хусусӣ ташкилотҳои савдо мебошанд, ки шумораи кормандонашон кам аст ва ҳам дар фаъолияти худ ҳаҷми ками ҳуҷҷатҳои аввалиро истифода мекунанд. Ба хизматрасониҳои муҳосибони хусусӣ ҳамчунин корхонаҳои хурди соҳаҳои гуногуни фаъолият, ки низомҳои махсуси андозбандӣ (низоми содакардашудаи андозбандӣ барои субъектҳои соҳибкории хурд, низоми содакардашудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, низоми содакардашудаи андозбандӣ барои бизнеси бозӣ, низоми содакардашудаи андозбандии фаъолияти парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва истеҳсоли ҳуҷҷати омехтаи паранда ва чорво)-ро истифода мекунанд, таваҷҷуҳ доранд. Талабот ба хизматрасониҳои муҳосибони хусусӣ на танҳо бо шарофати нархи нисбатан пастии онҳо зиёд аст. Корхонаҳои калон, ки баҳисобгирии муҳосибии худро ба ташкилотҳои касбии муҳосибии дар бозор маъруф ҳавола мекунанд, бештар тижорати шаффоф доранд ва қонунгузориҳои андозро риоя мекунанд.

Бо сабаби нарасидани кормандони соҳибхтисоси муҳосибӣ аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд мекунад. Дар ин маврид, бо шарофати истифодаи таҷрибаи хоричӣ дар ин самти бозори хизматрасониҳои молиявӣ барои корхонаҳои соҳибкории хурд, миёна ва бузург ноил шудан ба ҳадафҳои худ осон гардидааст. Бартариҳои истифодаи аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ барои корхонаҳои муосир дар чунин ҷиҳатҳо ифода меёбад:

- дар натиҷаи кори мутахассисони кордон оид ба ҳама масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракунии молиявӣ дар корхона қарорҳои идоракунии муносиб қабул карда мешаванд;

- пардохти меҳнати мутахассиси соҳибмаълумот ва кордон – корманди доимии корхона маблағи калонро талаб мекунад, бинобар ин, бо истифода аз хизматрасониҳои аутсорсер корхонаи фармоишгар хароҷоти пардохти меҳнати кормандонро кам мекунад, зарурати ба кори доимӣ дар корхона ҷалб кардани мутахассисони соҳибкасб ва кордон, ки музди кори баланд талаб мекунанд, аз байн меравад;

- дар ташкилотҳои аутсорсингӣ асосан кормандони дорои дараҷаи баланди тахассус ва кордон фаъолият мекунанд, бинобар ин, дар корхонаи фармоишгар хавфи нодуруст инъикос кардани амалиёти хоҷагидорӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳрифи ҳисоботи молиявӣ паст шуда, мувофиқан эҳтимоли нодуруст ҳисоб кардани маблағи андозҳо низ паст мешавад, имконияти ба маротиба кам кардани хароҷоти истеҳсолӣ ва маъмурий, маблағҳои пардохтҳои андоз ва дигар масрафҳо пайдо мешавад;

- ҳангоми аутсорсинг мучахҳаз кардани ҷойҳои кори муҳосибон бо воситаҳои техникӣ ва барномавӣ, инчунин баланд бардоштани дараҷаи тахассуси кормандон лозим нест, бо ин сабаб хароҷоти нигоҳдории кормандон дар корхонаи фармоишгар кам мешавад;

- имконияти воқеан арзёбӣ кардани фаъолияти молиявии корхона пайдо мешавад;

- хавфҳои ҳангоми пешбурди фаъолияти тижоратӣ дар бозор паст мешаванд;

- саҳеҳии маълумоти ҳисоботии гирифташуда қафолат дода мешавад;

- шартномаи хизматрасонии оқилона тартибдодашуда масъулияти пурраи аутсорсерро барои хизматрасониҳои муҳосибӣ қафолат медиҳад, ки ин барои корхонаи фармоишгар эҳтимоли ба миён омадани ҷаримаҳои аз ҷониби мақомоти назоратӣ муқарраршавандаро кам мекунад.

Бо вуҷуди бартариҳои номбаршуда, корбурди аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ метавонад бо хавфҳои муайян ҳамрадиқ бошад, чун:

- хавфи аз даст додани обрӯи корӣ, дар робита бо хизматрасонии номатлуби аутсорсер, зеро сатҳи тахассуси кормандони ташкилоти аутсорсингӣ ва сифати кори онҳо метавонад аз дараҷаи зарурӣ пасттар бошад;

- хавфи ифшо шудани сирри тижоратии корхона (ҳангоми ба ташкилоти берунӣ ҳавола кардани баҳисобгирии муҳосибӣ мушкilotи амниятӣ ба миён меояд, ки бо имконияти ихроҷи маълумот марбут аст);

- хавфи амалиётӣ (корбурди технологияҳои нокомил аз ҷониби кормандони ташкилоти аутсорсингӣ, салоҳиятнокии нобасандаи онҳо ҳангоми иҷрои корҳо, содир шуддани хатоҳо);

- барои корхонаҳои бузург хавфи паст шудани дараҷаи фаврият вучуд дорад (вокуниши дер ба мушкilotи пайдошуда дар баҳисобгирии муҳосибӣ).

АДАБИЁТ

1. Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/> кодекси-граждани-чумҳурии-тоҷикистон-қисми-якум
2. Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/> қонуни-чумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-баҳисобгирии-муҳосибӣ-ва-ҳисоботи-молиявӣ
3. Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/> қонуни-чумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-фаъолияти-аудиторӣ
4. Мялкина А.Ф., Евстратова Д.А. Аутсорсинг бухгалтерских услуг: проблемы и перспективы развития / А.Ф. Мялкина, Д.А. Евстратова // Ученые записки Тамбовского регионального отделения Вольного экономического общества России. – 2017. – Т. 18. - № 1-2. – С. 111-120

МЕСТО И ФУНКЦИИ СЧЕТНОЙ ПАЛАТЫ В СИСТЕМЕ ИНСТИТУТОВ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Кодирзода Ф.Д.
Таджикский национальный университет

В статье рассматривается роль Счетной палаты Республики Таджикистан в системе финансового контроля, так как произошли коренные изменения не только всей национальной экономики, но и системы финансового контроля страны. Выделены основные функции и направления деятельности Счетной палаты, как основного звена системы финансового контроля.

Ключевые слова: *счетная палата, финансовый контроль, ревизия, финансовые средства, бюджет.*

Новые социально-экономические и политические условия функционирования экономики Таджикистана привели к реформированию прежних и образованию новых типов органов финансового контроля. При этом отсутствие общей концепции организации и функционирования этих органов, закреплённой в нормативном порядке, привело к существенному разнообразию в принципах образования, юридическом статусе, функциях, задачах и полномочиях этих органов, в том числе, и вновь созданных контрольно-счётных органов. Неразвитая теоретическая и правовая база деятельности контрольно-счётных органов порождает различные, часто противоречивые подходы к принципиальному определению самого места счётной палаты в системе институтов контрольно-счётных органов.

Анализ показывает, что система контрольно-счётных органов представляет собой комплекс взаимосвязанных органов финансового контроля, действующих в реальных социально-экономических условиях с целью повышения эффективности использования государственных финансовых средств и собственности для развития всех отраслей и регионов страны. В свою очередь организации, выполняющие функцию финансового контроля, являются одним из ключевых элементов финансово-бюджетной системы государства и его субъектов. В настоящее время, как и ранее на протяжении всей истории развития Таджикистана, происходят серьёзные изменения в структуре и финансово-бюджетной системы, а также в сфере государственного контроля. Поэтому необходимо в связи с возникновением счётной палаты и других новых органов финансового контроля их приспособить к новым условиям хозяйствования или разработать принципиально новую концепцию системы государственного финансового контроля в республике, которая использовала бы новые институты такого контроля. Соответственно, неопределённость с системой государственного финансового контроля, места и функций этих институтов в новой экономической среде, создаёт трудности при формировании внутренней организации таких институтов. Известно, что вновь организованная контрольно-счётная организация в стране испытывает затруднения с принятием своего регламента и иных внутренних корпоративных документов.

Особенностью формирования счётной палаты является то, что в ее основе лежит законодательство Республики Таджикистан в сфере государственного финансового контроля. Но уже очевидно, что масштабы развития счётной палаты страны, наряду с важностью укрепления государственного финансового контроля, диктует необходимость внести некоторое единообразие в этот процесс и закрепить в нормативно-правовом порядке. Несмотря на наличие сегодня в структуре органов государственного управления специальных, в основном ведомственных институтов государственного финансового контроля, *общество не удовлетворено результативностью их деятельности.* Больше всего эта неудовлетворенность проявляется именно в области бюджетного контроля, а также при эффективности использования бюджетных средств.

В настоящее время в Таджикистане государственный финансовый контроль главным образом реализуется в регламентированной законодательством деятельности специальных государственных органов по оценке бюджетов, государственных программ, а также по надзору и проверке органов государственной власти, организаций и их объединений с целью соответствия целевому назначению, рациональности, полноте и своевременности направления и использования государственных финансовых ресурсов, вскрытия резервов в процессе их формирования и расходования, выявления отклонений от норм законности и эффективности финансово-хозяйственных операций и правил их отражения в отчетности, установления полноты и своевременности расчетов с государственным бюджетом и внебюджетными фондами, выявления резервов повышения эффективности деятельности и роста доходов государственного бюджета.

Работа по созданию Счётной палаты в Республике Таджикистан началась в середине 2007 года. Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон утвердил рабочую группу в составе членов Правительства Республики Таджикистан, перед которыми была поставлена задача разработать стратегию и план действий по созданию независимого органа внешнего аудита. Стратегия и план действий должны были удовлетворять критерии, установленные международным сообществом в соответствии с INTOSAI и отражённым в Лимской и Мексиканской декларациях о независимости высшего органа аудита [3, с. 6].

Стратегия и план действий, утверждённые Указом Президента Республики Таджикистан в 2008 г., положили начало этапу подготовки, соответствующей правовой и институциональной базы, необходимой для создания Счётной палаты Республики Таджикистан. Предполагалось, что эта правовая и институциональная база устранил недостатки, имеющиеся в действующей системе аудита государственного сектора, в том числе, недостаточную координацию между различными государственными органами аудита и как следствие, устранение дублирования их усилий.

Решение о создании Высшего органа аудита явилось прямым результатом оценки существовавшей тогда неэффективной системы государственного аудита и создания нового и независимого учреждения с мандатом на проведение аудита всех органов государственного сектора, расходующих бюджетные ресурсы и использующих государственное имущество. Это решение было призвано улучшить систему внешнего аудита в Республике Таджикистан [2, с. 492].

Ключевой вехой на пути создания Счётной палаты в Таджикистане стал 2008 год, когда была проведена учебная поездка в Германию, где члены рабочей группы на высоком уровне ознакомились с правовым статусом и методологией аудита ВОА Германии (Бундсрехнунсхоф), а также способом его взаимодействия с Министерством финансов Германии и Федеральным Парламентом (Бундестагом). Знания, полученные в ходе данной рабочей поездки, привели к введению в структуру Счётной палаты Республики Таджикистан ряда особенностей ВОА Германии, в частности, его коллегиальной структуры и в большей степени независимости по сравнению с исполнительной и законодательной ветвями власти.

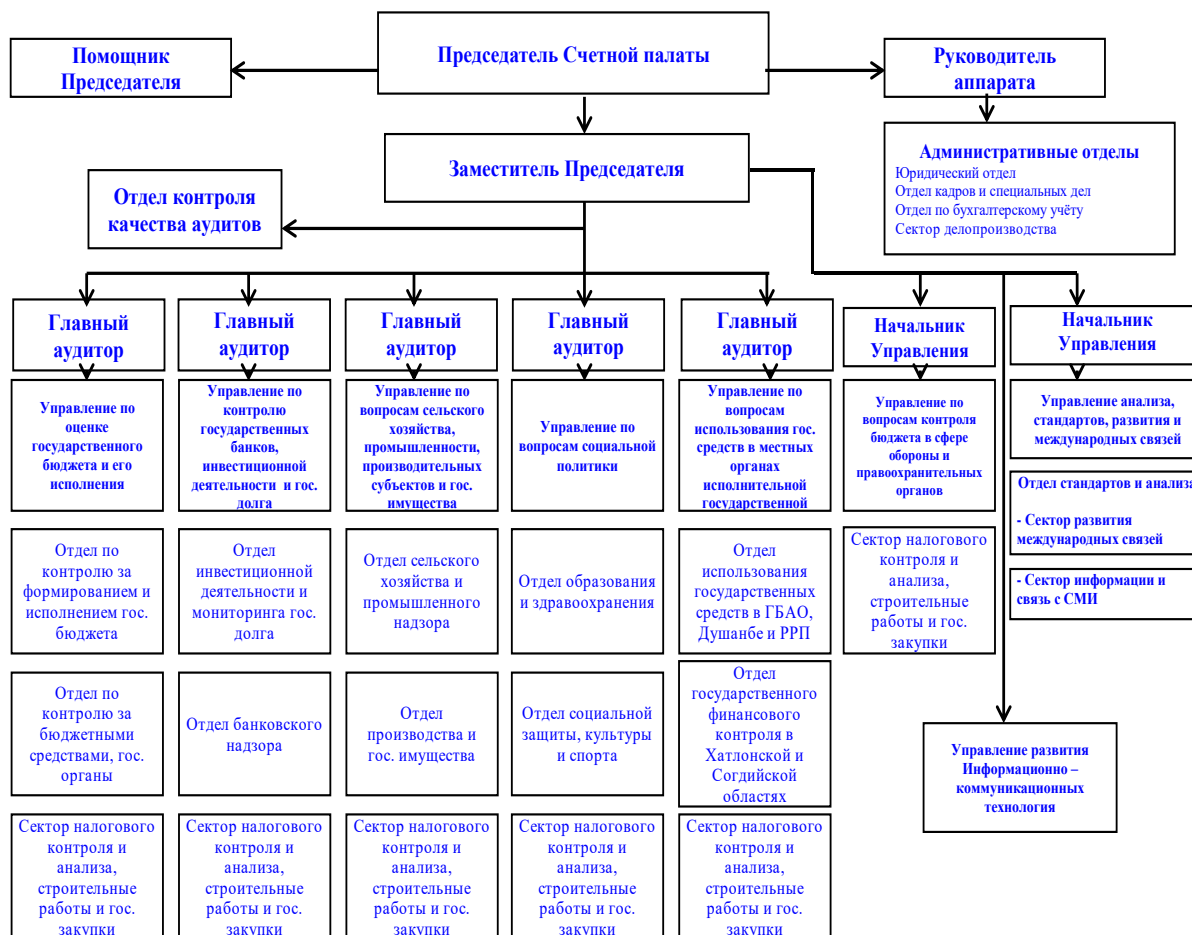
При технической и финансовой поддержке Всемирного Банка, рабочая группа экспертов Секретариата по экономическим вопросам Швейцарии завершила работу над проектом закона о новом органе аудита - Счётной палате Республики Таджикистан. Закон был принят Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан в мае 2011 г. и подписан Президентом Республики Таджикистан в июне 2011 г., после чего закон вступил в силу.

В декабре 2011 г., Правительство Республики Таджикистан приняло постановление, создавшее базу для укомплектования кадрами и выделения других ресурсов, необходимых Счётной Палате Республики Таджикистан для начала её деятельности.

В 2012 г. Счётной палате выделили помещения в соответствии с её потребностями на предстоящие годы. В сентябре 2012 г. Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан были утверждены назначенные Президентом Республики Таджикистан,

Председатель и Заместитель Председателя Счётной палаты, после чего в ноябре 2012 года последовало назначение пяти главных аудиторов.

Назначение Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан семи членов Счётной палаты, предложенных Президентом Республики Таджикистан, завершило создание и комплектование Коллегии Счётной палаты в соответствии с законодательством. Назначения и последующий приём на работу административного и вспомогательного персонала, выделение помещений и других ресурсов к концу 2012 г. завершили процесс создания органа, предназначенного выполнять функции Высшего органа аудита в соответствии с международной практикой [1, с. 5]. Следовательно, была сформирована структура Счетной палаты Республики Таджикистан, которая отображена на рис. 1.

Рис. 1 - Структура Счетной палаты Республики Таджикистан

В качестве высшего органа аудита, Счётная палата Республики Таджикистан, несёт ответственность за проведение обзора финансового управления и отчётности в государственном секторе, и предоставление независимого мнения об использовании государственных средств учреждениями и ведомствами государственного сектора.

В настоящее время Счётная палата призвана продвигать:

- надлежащее и эффективное использование государственных средств;
- содействие в формировании эффективной системы управления государственными финансами;
- надлежащего исполнения административно-хозяйственной деятельности;
- предоставления информации для общественности и организаций гражданского общества посредством публикации объективных отчётов и заключений.

При этом, основными задачами Счетной палаты Республики Таджикистан являются [1, с. 4]:

- организация и осуществление контроля за своевременным исполнением доходных и расходных статей государственного бюджета и бюджетов государственных внебюджетных фондов по объемам, структуре и целевому назначению;

- определение эффективности и целесообразности расходов государственных средств и использования государственной собственности;

- оценка обоснованности доходных и расходных статей проектов государственного бюджета и бюджетов регионов и областей;

- контроль за законностью и своевременностью движения средств бюджета в Национальном банке Республики Таджикистан, уполномоченных банках и иных финансово-кредитных учреждениях Республики Таджикистан;

- регулярное представление Маджлиси Намояндагон и Маджлиси Милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан информации о ходе исполнения государственного бюджета и результатах проводимых контрольных мероприятий и др.

Счетная палата осуществляет свою деятельность на основе принципов законности, объективности, независимости и гласности. Таким образом, Счётная палата имеет ключевую роль в сфере независимого внешнего аудита в рамках управления государственными финансами, в то же время её взаимоотношения с Министерством финансов, Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан и государственными учреждениями, и ведомствами имеют решающее значение с точки зрения обеспечения эффективности.

Действующий мандат Счётной палаты подробно описан в статьях 1 и 5 Закона Республики Таджикистан «О Счётной палате Республики Таджикистан» (2011 г.) и включает представление заключения на проект государственного бюджета для предстоящего года и его прогноза, а также представление заключения по исполнению государственного бюджета за предыдущий год.

Одновременно в соответствии со статьей 20 данного закона, цель аудиторских мероприятий взаимосвязаны со следующими действиями:

- оценка соответствия использования бюджетных и других государственных ресурсов законодательству Республики Таджикистан о государственном бюджете и иным нормативно-правовым актам Республики Таджикистан;

- оценка экономности приобретения и эффективность использования государственных ресурсов для достижения целей, намеченных в государственном бюджете, а также в целях результативности расходования бюджетных средств.

Предлагаемый в рамках Стратегии Развития Счетной Палаты на 2010-2023 год, пересмотренный мандат Счётной палаты подробно описан в статье №22 Закона Республики Таджикистан «О Счётной палате Республики Таджикистан». Таким образом, пересмотренный мандат также включает следующее:

- оценку степени соответствия подготовленного государственного бюджета реалистичным предположениям на основе соответствующих макроэкономических прогнозов;

- предоставление аудиторских заключений по использованию бюджетных и других государственных ресурсов на предмет их соответствия Закону Республики Таджикистан "О государственном бюджете Республики Таджикистан" и другим нормативно правовым актам Республики Таджикистан;

- проведение аудита эффективности с оценками степени продуктивности использования государственных ресурсов

- Новая Стратегия развития Счетной палаты на 2019-2023 годы предполагает ряд ключевых изменений в организационной структуре данного института. После доработки и утверждения Коллегией Счётной палаты, новая организационная структура вместе с пересмотренным Регламентом Счётной палаты создаст основу для выполнения требований по надлежащему взаимодействию с исполнительной и законодательной ветвями власти, а также обеспечению соответствия международной практике. Счётная палата Республики

Таджикистан планирует обеспечить соответствие своей структуры, задач и функций передовому опыту и исполнению аудиторской деятельности с наименьшими затратами и наибольшей эффективностью. С целью пересмотра текущей структуры Счётной палаты Республики Таджикистан, международными и местными экспертами совместно с технической рабочей группой Счётной палаты был проведён детальный анализ функций и задач каждого из управлений и отделов Счётной палаты. На этом этапе функции аудита четко определены и отделены от финансового контроля.

Таким образом, Счетная палата Республики Таджикистана является важнейшим контрольно-ревизионным органом, контролирующим эффективность использования бюджетных и внебюджетных государственных денежных средств, обеспечивающий экономическую безопасность национального хозяйства. Поэтому, в рамках реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистана на период до 2030 года поставлены соответствующие задачи по повышению эффективности использования финансовых ресурсов при реализации намеченных социально-экономических мероприятий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О Счётной палате Республики Таджикистан». – Душанбе: 2011. – 12 с.
2. Кодирзода Ф.Д. История формирования и роль контрольно-ревизионных институтов в обеспечении экономической безопасности / Мат. Межд. научно-практ. конф. «Экономика, финансы, учет, анализ и аудит: стратегические приоритеты развития в условиях цифровой экономики». – Душанбе: «ТНУ», 21-24.05. 2022. – 592 с.
3. Лимская декларация руководящих принципов контроля // Контроллинг. – 1991. - № 1. – С. 6-17.
4. Мексиканская декларация независимости. – Мехико: 2007. – 9 с.

МОҲИЯТИ АУДИТ ВА МАҚСАДИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ РУШДИ ИТИСОДИЁТ

Расулов Т.М.

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибқорӣи Тоҷикистон

Рушди муносибатҳои бозорӣ дар иқтисодиёт, равандҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёти миллӣ, пайдоршавии шаклҳои нави ташкилӣ-ҳуқуқии соҳибқорӣ ва гуногунии шаклҳои моликият – ҳама ин ба механизми назорати молиявӣ (иқтисодӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонид. Акнун назорати молиявӣ яке аз унсурҳои муҳими иқтисоди бозорӣ буда, дар намудҳои гуногун амалӣ карда мешавад. Дар сарзамини тоҷикон авҷи рушди назорати молиявӣ ба давраи ҳукмронии шоҳ Доро (солҳои 522-486 солшумории қуҳна) рост меояд. Империяи бузурги сермиллат ва артиши калон мавҷудияти дастгоҳи қавии назоратиро талаб мекард. Ҳисобдорҳо ва назоратчиён дар ин империя ҳам баҳисобгирии рӯшод ва ҳам баҳисобгирии маҳфири мебурданд. Дар баробари феҳристҳои муҳосибӣ, ки дар онҳо амалиёти хоҷагидорӣ ба қайд гирифта мешуданд, инчунин феҳристи мактубҳои беном бурда мешуд, ки инҳо ҳуҷҷатҳои асосии баҳисобгирӣ ва назорати хоҷагидорӣ баҳисоб мерафтанд. Ба шахси бо баҳисобгирӣ машғул унвони қариб расмӣ —чашм ва гӯши шоҳ| дода мешуд. Манбаъҳои гувоҳӣ медиханд, ки пардохти корҳо қисман бо пул ва қисман бо асл ба ҷо оварда мешуд. Корманд дар идора —дархост-супоришнома| гирифта, онро ба хазинадор меод ва хазинадор ба вай дар асоси феҳристи пардохткунӣ пул дода, доир ба додани пул дар феҳрист қайд мекард. Озука низ бо ҳамин гуна дархост-супоришнома дода мешуд. Ҳамин тавр, дар Форс баҳисобгирӣ барои идоракунии давлатии мулкӣ калон саҳми муҳим мегузошт, мансабдорон –кормандони баҳисобгирӣ на танҳо муҳосиб, балки назоратчи ҳам буданд [5, с. 5].

Яке аз намудҳои муҳим ва ояндадори амалисозии назорати молиявӣ дар замони муосир аудит мебошад. Мафҳуми аудит аз калимаи латинӣ —audire| мебарояд, ки маънояш —гӯш

кардан, шунидан, яъне фаҳмиши раванд ӯ зухурот ва баҳо дода тавонистани он мебошад. Ба ин маънӣ аудит чун амали тиббии гӯшкунӣ таппиши рағҳои хунгарди инсонӣ бемор барои муқаррар намудани ташҳис, ӯ амали устоӣ мошин – гӯш кардан ба садои муҳаррик ва дарёфт кардани иллати мошин баромад мекунад. Аудит дар соҳаи иқтисодиёт санҷиши вазъи иқтисодии корхонаро ифода мекунад. Дар баъзе адабиёти илмӣ аудит чун гӯш кардан ба маслиҳати коршинос, мутахассис маънидод карда мешавад [9, с. 17-18]. Фаъолияти аудиторӣ, ки шакли нисбатан нави фаъолияти иқтисодӣ мебошад, дар миёнаҳои асри 19 дар Британияи Кабир (Англия) дар асоси Санад оид ба ширкатҳо (Companies Act) тавлид ёфтааст. Ин санади қонунгузорӣ ба қавле қонун дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ буд, ки дар соли 1844 қабул карда шудааст ва тибқи он раёсати ширкатҳо водор карда мешуданд, ки на кам аз як маротиба дар сол шахси махсусро барои санҷиши ҳисобҳои муҳосибӣ ва ҳисоботи ба саҳомон пешкашшаванда даъват намоянд. Заминаҳои асосии ба миён омадани аудит чун соҳаи фаъолияти назорати молиявӣ ва санҷиши дурустии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ ин рушди фаъолияти соҳибқорӣ ширкатҳо (ҷамъиятҳои саҳомӣ) мебошад.

Пурра умед бастанӣ саҳомон ба роҳбарияти худӣ ширкат тавақали муайянро бунёд менамуд, чунки ҳолатҳои муфлисшавии ширкатҳо ба миён меомаданд, ки дар натиҷа саҳомон ва қарздиҳандагон сармояи худро гум мекарданд. Аз як ҷониб нобоварии саҳомон ва қарздиҳандагон пайдо мешуд, аз ҷониби дигар, - нобоварии мақомоти андоз ба саҳеҳии тавозуни муҳосибӣ ва ҳисобот оид ба даромад ва хароҷоти корхонаҳо, ки водор кард, то муҳосибон-аудиторҳои ба миён оянд, ки ҳисоботи ширкати саҳомиро омӯхта ва таҳлил намуда, оид ба саҳеҳии он хулосаҳои касбӣ таҳия намоянд. Дар мавриди муҳокимаи ҳисоботи солонии ширкат дар маҷлиси умумии саҳомон хулосаҳои аудитор шунда мешуданд ва фақат пас аз ин ҳисобот тасдиқ карда мешуд ӯ намешуд ва ба фаъолияти маъмурияти ширкат баҳо дода мешуд.

Ҳамин тариқ, аудиторҳо ва ширкатҳои аудиторӣ мустақил қафил мегардиданд, ки корхона ҳамон вазъи молиявиеро дорад, ки дар ҳисобот арз гардидааст. Ба маълумоти санҷиши аудиторӣ умед баста, истифодабарандагони гуногуни ҳисоботи молиявӣ метавонанд масъалаҳои сармоягузорӣ, фаъолияти истеҳсолии якҷоя (муштарақ) ва ҳамин гуна масъалаҳои дигарро баррасӣ ва ҳал намоянд [9, с. 25]. Ҷудошавии соҳибмулк аз соҳибқорӣ худ ва равандҳои бунёдшавии ахбори тавсифдиҳандаи босамарии соҳибқорӣ тазоди воқеии манфиатҳои соҳибмулк ва менечментро ба миён овард, ки аз тарзи муомилаи анъанавӣ ба мӯҷибии (мотиватсия) идорақунандагон, ки босамарии меҳнати идорақуниро бо босамарии фаъолияти объекти идорақунӣ ҳамбаста менамояд, боис шуда буд. Истифодаи амсилаи мазқури мучибии аз як ҷониб, амалан ноғузир аст, вале аз ҷониби дигар – вай заминаи мусоидро барои таҳрифсозии ҳисоботи молиявӣ муҳайё менамояд ва соҳибмулк ин гуна ахбори таҳрифшударо таҳлил намуда, оид ба вазъи молиявии соҳибқорӣ ба худ тааллуқдошта, натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ он хулоса бароварда ва дар бораи андоза ва шакли подош аз ин соҳибқорӣ қарори муҳим қабул менамояд. Бартараф намудани тазоди мазқур бе пайдо шудани субъекти сеюм – аудиторӣ мустақил (ҳолис) дар занҷираи —соҳибмулк – менечер, ки бояд бо ёрии усулҳои махсус ба саҳеҳии ахбори иқтисодӣ, ки менечмент дар ҳайати ҳисобот пешкаш менамояд ва соҳибмулк онро дар мавриди бунёд намудани ҳатти рафтори худ ҷиҳати соҳибқорӣ худ истифода мебарад, баҳо диҳад, ғайриимкон мебуд [3, с. 84].

Ҳамин тавр, пайдоиши аудит бо тафовути манфиатҳои шахсонӣ бевосита ба идорақунии корхона машғулбуда (маъмурият, менечерҳо) ва касоне ки корхона аз ҳисоби маблағҳои гузоштаи онҳо фаъолият мекунад (соҳибмулк аз сармоягузори, қарздиҳандагон), рабт дорад. Соҳибмулк аз дигар сармоягузори корхона дар мавриди баҳодиҳии вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона наметавонанд ва намехоҳанд фақат ба он ахборе тақя намоянд, ки идорақунандагон ва ҳадамоти муҳосибиву молиявии корхона пешкаш менамоянд.

Ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки дар паёмади фиребгарӣ ва сохтакорихоии маъмурият корхонаҳо ба муфлисӣ гирифта мешаванд. Соҳибмулкони бояд дилпур бошанд, ки маъмурият ва менечерҳои корхона онҳоро фиреб намекунанд, ҳисоботи молиявӣ ва дигар ахборе, ки онҳо пешниҳод мекунанд, вазъи молиявии воқеии корхонаро инъикос менамоянд. Аз ин хотир, соҳибмулкони ва дигар истифодабарандагони ҳисоботи молиявии корхона барои тасдиқ намудани саҳеҳии ахбори дар ҳисоботи молиявӣ овардашуда коршиносони махсус – аудиторҳои мустақил (беғараз)–ро даъват менамоянд. Талаботи асосӣ барои аудитор – бовиҷдонӣ, беғаразӣ, донишмандии нозуқиҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодагии баланди касбӣ мебошад [9, с. 18].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалияи фаъолияти аудиторӣ дар шакли муносири худ аз солҳои охири дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ қарор доштани Тоҷикистон маншаъ мегирад. Аввалин ташкилоти аудиторӣ он замон – ҷамъияти саҳомии «Инаудит» буд, ки дар соли 1987 тибқи қарори Шӯрои вазирони ИҶШС дар алоқамандӣ бо пайдоиши корхонаҳои муштарақ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ таъсис дода шуда буд. Сармоягузори хориҷӣ ба ҳифз ва фаоидаоварии гузоришҳои худ ҳавасманд буданд. Онҳо ба низоми назорати давлатии дар Иттиҳоди шӯравӣ амалкунанда бовар надоштанд, бино бар ин, ба онҳо ахбори воқеъбинона оид ба вазъи молиявии корхонаҳои муштарақ лозим буд. Бо ҳамин сармоягузори хориҷӣ ба пайдоиш ва рушди минбаъдаи аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири муҳим расониданд. Оғози марҳилаи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ва ба даст овардани истиқлолияти миллӣ марҳилаи минбаъдаи рушди аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ дар мамлакат санадҳои қонунгузори танзимкунандаи фаъолияти аудиторӣ мавҷуд набуданд. Бино бар ин, фаъолияти аудиторӣ дар аввал хусусияти ташаббусӣ дошт. Дар корхонаҳо ботадрич эҳтиёҷ ба хизматрасониҳои машваратӣ ва аудиторӣ пайдо мешуд, ки ин боис ба пайдо шудани пояҳои қонунгузори фаъолияти аудиторӣ гардид. Ҳамин тавр, аввалин санади қонунгузорӣ дар ин самт – Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» (№ 602 аз 21 майи соли 1998) қабул карда шуд. Дар соли 2006 тариқаи дигари Қонун «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» (№ 170 аз 3 марти соли 2006) қабул гардид. Аз боиси дигаршавии шароитҳои фаъолияти соҳибкорӣ, эҳтиёҷ ба мутобиқгардонии аудит ба стандартҳои байналмилалӣ қонунгузори танзимкунандаи фаъолияти аудиторӣ зуд-зуд ба тағйироту иловаҳо гирифта мешавад.

Ба рушди минбаъдаи аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи зиёди омилҳои дорои хусусияти иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва касбӣ буда таъсир расониданд. Вобаста ба ин дар санаи 22 июли соли 2013 тариқаи нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» қабул карда шуд. Дар он мафҳумҳои «аудит» ва «фаъолияти аудиторӣ» дар алоҳидагӣ шарҳ дода шудаанд [1]: - аудит - санҷишест, ки дар асоси шартнома бо дархости фармоишгар аз тарафи аудитори инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ мутобиқи стандартҳои аудит, бо мақсади изҳор намудани ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти марбут ба ҳисоботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ё стандартҳои миллии ҳисобдорӣ гузаронида мешавад; - фаъолияти аудиторӣ - фаъолияти соҳибкориест оид ба гузаронидани аудит ва дигар хизматрасонии марбут ба он, ки аудитори инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ амалӣ менамояд. Таърифҳои мазкур моҳияти аудит ва фаъолияти аудиториро нисбатан аниқтар тавсиф медиҳанд, онҳо имкон медиҳанд, ки таъинот ва мақсадҳои аудит мутобиқ ба талаботи байналмилалӣ ва меъёрҳои қонунгузори миллии дарк карда шаванд. Гузашта аз ин, барои боз ҳам чуқуртар дарк кардани моҳияти аудит ва мақсадҳои он дар шароитҳои муносири рушди иқтисодиёт зарур мешуморем, ки назари як қатор мутахассисон ва олимони соҳаро доир ба мафҳуми аудит баррасӣ ва таҳлил намоем.

Олимон ва мутахассисони тоҷик дар мавриди ошкор намудани моҳияти аудит асосан ба маънидодкунӣҳои дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» (№ 993 аз 22 июли соли 2013) таъя менамоянд. Чуноне Р.С. Тоҳирова аудиторро чун санҷиши дурусти пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва саҳеҳии ҳисоботи молиявии корхонаҳо, соҳибкорони инфиродӣ ва муассисаҳои давлатӣ (бучетӣ), ки аз ҷониби ширкатҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродии мустақил, инчунин мақомоти назорати молиявии давлатӣ ба ҷо

оварда мешавад, маънидод менамояд [9, с. 29]. Назари муаллифони хориҷӣ дар масъалаи моҳияти аудит мухталиф мебошад. Ҳамин тавр, Элвин А. Аренс ва Чеймс К. Лоббек аудиторро чун раванде маънидод менамоянд, ки тавассути он корманди мустақили босалоҳият оид ба ахбори аз ҷиҳати миқдорӣ баҳододашаванда ва ба низоми ҳосаи хоҷагидорӣ тааллуқдошта шаҳодатхоро ғун карда ва баҳо медиҳад, то ки дараҷаи мувофиқати ин ахборро ба маҳакҳои муқарраргардида муайян намуда, онро дар ҳулосаи худ изҳор намояд [2, с. 7]. Муаллифони алоҳида аудиторро чун раванди то сатҳи мақбул кам кардани хавфи ахборӣ барои истифодабарандаи ҳисоботи молиявӣ маънидод менамоянд [6]. Институти муҳосибони савгандии Шотландия чунин меҳисобад, ки —аудит маҷмӯи усулҳои ба муқаррар намудани босамарӣ ва мақсаднокии низоми идоракунӣ, аниқии ҳисоботи молиявӣ нигаронидашуда мебошад [4].

Муаллифи украинӣ Белуха Н.Т. аудиторро ҳамчун назорати мустақиле меҳисобад, ки ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои мустақил тибқи шартнома бо корхонаҳо ва соҳибкорон ба ҷо меоранд [3]. Муҳтавои фаъолияти аудиторӣ чун яке аз шаклҳои назорати молиявӣ-хоҷагидорӣ аз баҳодихии коршиносонаи фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ корхона аз рӯи маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ ва аудити дохилӣ иборат мебошад. Муҳаққиқони рус В.П. Суйтс ва В.А. Ситникова чунин меҳисобанд, ки аудит фаъолияти соҳибкорӣ оид ба санҷиши мустақилонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ (муҳосибӣ)-и ташкилотҳо ва соҳибкорони инфиродӣ мебошад [8, с. 8]. Ба ақидаи муҳаққиқони дигари россиягӣ Подолский В.И. ва Савин А.А., ки аудиторро ҳам чун илм ва ҳам чун соҳаи фаъолияти амалӣ баррасӣ менамоянд, аудит илми амалӣ оид ба усулҳо ва қоидаҳои назорати молиявӣ мустақил мебошад. Вай бо илмҳои амалӣ, чун баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ ва идоракунӣ), таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ дар асоси маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ, идоракунӣ фаврӣ (танзимкунӣ, ҷамоҳангсозӣ ва мониторинг), назорати молиявӣ (бо шумули шаклҳои гуногуни он) ҳамбастагӣ дорад. Аудити амалӣ намуди фаъолияти идоракунӣ мебошад, ки чун назорати молиявӣ мустақили пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳодихии ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) маънидод карда мешавад. Бино бар ин, маҳз принсипи мустақилӣ моҳияти асосии аудиторро муайян мекунад, бо ҳамин вай аз дигар намудҳои назорат фарқ менамояд ва фанни илмӣ ва фаъолияти амалии мустақил мебошад [7, с. 15].

Ҳамин тавр, маънидодкунҳои аудит зиёд мебошанд ва дар ҳар яки онҳо моҳият, таъинот ва мақсадҳои гузаронидани аудит ба назар мерасанд, ки асосан дар тасдиқкунии воқеият ва саҳеҳии ахбори ҳисоботи молиявӣ субъекти иқтисодии санҷидашаванда ифода меёбад. Бо вучуди ин, мо чунин меҳисобем, ки дар шароитҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва рушди низоми менечменти корхонаҳои муосир зарур аст, ки моҳияти аудит боз ҳам васеътар тавсиф дода шавад, ки ин бо таснифи намудҳо (дохилӣ ва берунӣ, ҳатмӣ ва ташаббусӣ ва дигар намудҳо), батартибдорӣ ва татбиқи амалии аудит алоқаманд аст. Аз диди батартибӣ аудит ин низоми сунъии ташкилкардашуда мебошад, ки мавҷудияти шакл ва муҳтаво дар назар дорад. Шакл – ин тарзи ташкили низоми санҷиши аудиторӣ, муҳтаво – шаҳодатҳои аудиторӣ (ахбор) мебошанд, ки санҷишгузаронанда барои асосноккунии ақидаи худ оид ба саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ корхонаи санҷидашаванда ва ҳалли масъалаҳои дигари аудит ҷамъоварӣ кардааст. Аз диди амалия аудиторро метавон чун раванди санҷишҳо ва дигар хизматрасониҳои ҳамроҳикунанда барои расидан ба мақсадҳои муқаррарнамудаи иҷрокунандаи аудит тавсиф намуд. Дар ин маврид шахсони санҷишгузаронанда ба бартараф намудани зуҳуроти номатлуб, ҳатоҳо дар баҳисобгириим уҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ мусоидат менамоянд. Аудит ба муқаррар намудани сатҳи на фақат саҳеҳии ахбори ҳисоботи молиявӣ, балки инчунин босамарӣ ва мақсаднокии низоми идоракунӣ дар ҳама зинаҳои тобеияти он, инчунин босамарии дигар низомҳои механизми хоҷагидорӣ субъекти иқтисодӣ нигаронида шудааст. Бо ин зарурати муайян намудани предмети аудит, яъне он ҷӣ, ки аудит онро дар раванди фаъолияти назоратӣ-аудиторӣ бояд омӯзад (дарк кунад), ба миён меояд. Масъалаи мазкур то

хол на дар матбуоти даврӣ, на дар китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ дигар, инчунин дар асарҳои илмӣ олимону муҳаққиқон аз ҷиҳати илмӣ пурра таҳқиқ нашудааст. Аз ин рӯ, ҷаҳд менамоем, ки ба ин масъалаи дорои аҳамияти методологӣ ва амалӣ рӯшанӣ андозем.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон — Дар бораи фаъолияти аудиторӣ
2. Аренс А., Лоббек Ч. Аудит: Пер. с англ.- М.: Финансы и статистика, 2003. - 560 с.
3. Баранов П.П. К вопросу о необходимости формирования научной теории аудита / Вестник НГУЭУ. – 2013 – № 4, с. 84-100
3. Белуха Н.Т. Аудит: учебник. - Киев: —Знания, КОО, 2000. - 769 с.
4. Бычкова С.М. Доказательства в аудите: монография. М.: Финансы и статистика, 1998. - 176 с.
5. Каримов Б.Ҳ., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Китоби дарсӣ. / Б.Ҳ. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 442 с.
6. Робертсон Дж., Лоуверс Т.Дж. Аудит / пер. с англ. М.: Контакт, 1993. - 496 с.
7. Подольский В.И., Савин А.А. Аудит: учебник. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – 605 с.
8. Суйц В.П., Ситникова В.А. Аудит: учебное пособие. –М.: КНОРУС, 2012. – 168 с.
9. Тоҳирова Р.С. Аудит. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 582 с.

НАҚШИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР РУШДИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ ВАТАНӢ

Қўзибоева Б.М., Нуриддинов М.Б.
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Муаллифон қайд намуданд, ки ҳисоботи молиявӣ дар тамоми кишварҳои ҷаҳон аз ҷониби ҳамаи субъектони хоҷагидорӣ таҳия ва пешниҳод мегардад. Сарфи назар аз тафовути мавҷудбуда дар шаклу мазмун, ки вобаста ба шароитҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҳуқуқии кишварҳои мухталиф ба миён омадаанд, мақсади ҳисоботи молиявӣ – ин то ҳадди ниҳой қонегъ гардонидани ниёзи иттилоотии доираи васеи истифодабарандагон мебошад.

***Калидвожаҳо.** Ҳисоботи молиявӣ, сармоягузoron, механизми бозоргонӣ, стандарти байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, активҳо, уҳдадорӣ, сармоя.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳот дар ҷабҳаҳои гуногуни иқтисодиёт гузаронида шуда истодааст. Яке аз ҷабҳаҳои асосии ислоҳот ин баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад.

Низомии баҳисобгирии муҳосибӣ барои бо маълумоти молиявӣ таъмин кардани истифодабарандагони ахбороти молиявӣ равона карда шудааст. Яъне расонидани маълумот оид ба ширкат то сармоягузoron (инвесторон) воқеӣ мебошанд.

Ташкили самараноки баҳисобгирии муҳосибӣ ин талаботи иқтисодиёти ватанӣ, ки ба бунёди механизми бозоргонӣ равона шудааст. Барои бо сифат идоракунии фаъолияти ширкат, ахбороти идоравии саривақтӣ ва бо сифат лозим аст. Раванди ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ барои ҷалби қарзҳо ва сармоягузориҳои хоричӣ дар шароитҳои муфид ба иқтисодиёти давлат мусоидат менамояд.

«Пешбурди сиёсати босалоҳият ва устувории молиявӣ дар ҳама давру замон омили асосии устувории давлат мебошад» Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон.

Бино ба гуфтаҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, “...мо мутахассисони соҳаи иқтисод ҳамаи нозуқиҳои соҳаҳои баҳисобгириро пурра омӯхта, барои баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии мардуми Тоҷикистони азизамон кушиш намоем...”[7].

Аз ҷумла дар Паёми навбатӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «20» апрели 2017 чунин омадааст:

- ❖ раҳой ёфтани мамлакат аз бумбасти коммуникатсионӣ;

- ❖ таъмини истиклолияти энергетикӣ;
- ❖ ҳифзи амнияти озуқаворӣ
- ❖ саноатикунони босуръат [7].

Барои ҳалли масоили дар болозикргардида омӯхтани таҷрибаи ҷаҳонии бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ ва тадқиқоти назариявӣ ва амалӣ дар ин самт зарур мебошад. Махсусан, тадқиқот дар соҳаи стандарти байналмилалии ҳисоботи молиявӣ ва мутобиқгардонии таҷрибаи хориҷии ташкили баҳисобгирии идоравӣ ба корхона ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим аст.

Яке аз ҷабҳаҳои асосии ислоҳот ин баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳот дар ҷабҳаҳои гуногуни иқтисодиёт гузаронида шуда истодааст. Аз ин лиҳоз, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ барои бо маълумоти молиявӣ таъмин кардани истифодабарандагони ахбороти молиявӣ равона карда шудааст. Яъне расонидани маълумот оиди ширкат то сармоягузори (инвесторон) воқеӣ мебошанд.

Ташкили самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ин талаботи иқтисодиёти ватанӣ, ки ба бунёди механизми бозоргонӣ равона шудааст. Барои бо сифат идоракунӣ фаъолияти ширкат, ахбороти идоравии саривақтӣ ва бо сифат лозим аст. Раванди ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ барои ҷалби қарзҳо ва сармоягузориҳои хориҷӣ дар шароитҳои муфид ба иқтисодиёти давлат мусоидат менамояд.

Барои ҳалли масоили дар болозикргардида омӯхтани таҷрибаи ҷаҳонии бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ ва тадқиқоти назариявӣ ва амалӣ дар ин самт зарур мебошад. Махсусан, тадқиқот дар соҳаи стандарти байналмилалии ҳисоботи молиявӣ ва мутобиқгардонии таҷрибаи хориҷии ташкили баҳисобгирии идоравӣ ба корхона ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим аст.

Ҳисоботи молиявӣ дар тамоми кишварҳои ҷаҳон аз ҷониби ҳамаи субъектони хоҷагидорӣ таҳия ва пешниҳод мегардад. Сарфи назар аз тафовути мавҷудбуда дар шакли мазмун, ки вобаста ба шароитҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҳуқуқии кишварҳои мухталиф ба миён омадаанд, мақсади ҳисоботи молиявӣ – ин то ҳадди ниҳой қонеъ гардонидани ниёзи иттилоотии доираи васеи истифодабарандагон мебошад [4, с.254].

Қаъби назар аз он, ки дар ҳар кишвар:

- ✓ стандартҳои ба худ хоси миллӣ қоидаҳои таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявиро муқаррар намудаанд;
- ✓ ҳисобот ба самъи истифодабарандагони мушаххас равона карда мешавад;
- ✓ моддаҳои ҳисоботи молиявӣ аз рӯи меъёрҳои гуногун эътироф карда шуда, низоми гуногуни ченкунӣ истифода мешаванд;
- ✓ шароитҳои ба худ хоси иҷтимоӣ – маишӣ ва ҳуқуқӣ арзи вучуд доранд, аммо дар амал мафҳумҳо ва истилоҳоти объектҳои баҳисобгирии бухгалтерии яқранг истифода мешаванд. Вобаста аз трансмилликунонӣ ва куллигардонии (глобаликунонии) равандҳои иқтисодӣ, зарурати ба шакли яқхела даровардан ва ҳамоҳангсозии баҳисобгирии бухгалтерӣ дар сатҳи байналмилалӣ ба миён омад.

Ин тавре шарҳ дода мешавад, ки тақрибан аксари истифодабарандагон қарорҳои иқтисодии бо сармоягузорӣ, насиядихӣ, баҳодихии сифатӣ ва тобеъияти ҳисобдихии идоракунӣ, баҳодихии қудрати пардохт, бозоргирӣ ва ғайрагони ширкатҳо вобаста бударо қабул мекунанд. Сарфи назар аз он, ки ҳисоботи молиявӣ маълумоти муқаммалро дода наметавонад, он ба воқеаҳои пешин равона гардида, мувофиқи баъзе меъёрҳои арзишӣ то дараҷае нисбӣ аст, таҳияву пешниҳоди он барои истифодабарандагон муҳим мебошад, чунки усули дигари маълумотгирӣ ҳоло ихтироъ нагардидааст.

Маҳз тавассути «хониш» ва таҳлили ҳисоботи молиявӣ, истифодабарандагон оиди вазъи молиявӣ, натиҷаҳои фаъолият, тағйиротҳо дар вазъи молиявии объект маълумот пайдо мекунанд.

Ҳисоботи молиявӣ барои ҳалли масъалаҳои зерин равона карда шудааст:

- ✓ пешниҳоди маълумоти возеҳ, муфид, сахеҳ ва воқеӣ ба истифодабарандагон;
- ✓ пешниҳоди маълумоте, ки ба истифодабарандагон барои мулоҳизаронӣ оиди маблағ, фурсат ва хавфи вобаста бо даромади интизорӣ ёрӣ мерасонад;
- ✓ пешниҳоди маълумот оиди захираҳои иқтисодӣ, уҳдадорихо, таркиби сармоя ва сарчашмаҳои он.

Дар шароити вусъатёбии муносибатҳои бозоргонӣ зарурати такмили низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботӣ ба миён меояд. Баҳисобгирии бухгалтерии муосир бояд ба доираи васеи истифодабарандагони иттилоот фаҳмо бошад. Бо ин мақсад баҳисобгирии ватаниро аз рӯи кулли меъёрҳо ба ҳаҷонӣ наздик намудан зарур аст. Бинобар ин мебояд низомнома ва дастуруламалҳоро доир ба баҳисобгирӣ ва ҳисобот, ки айни замон амал карда истодаанд, ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ намуда, ҳамзамон истифодаи принципҳои онҳоро ба таври сартосарӣ бояд таъмин кард.

Ҳисоботи молиявӣ – ин маълумот дар бораи ҳолати молиявӣ, натиҷаҳои фаъолият ва гардиши воситаҳои пулии корхона ба ҳисоб меравад. СБҲМ принципҳои умумии сохтан ва пешниҳод намудани ҳисоботи молиявӣ, тавсияҳо оиди сохтори он ва талаботи хурдтаринро аз рӯи мундариҷаи он муқаррар менамояд.

Мутобиқи СБҲМ маҷмӯи пурраи ҳисоботи молиявӣ аз чунин шаклҳо иборат аст:

- Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ - Шакли №1,
- Ҳисобот оиди фоида ва зарар - Шакли №2,
- Ҳисобот оиди маҷмӯи даромадҳо - Шакли №3,
- Ҳисобот оиди тағйирёбии сармояи худӣ - Шакли №4,
- Ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ - Шакли №5,
- Таҳқиқи андозӣ - Шакли №6 [3].

Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ бояд, ки чунин моддаҳои зеринро дарбар гирад:

1) **Активҳо:**

- ✓ воситаҳои пулӣ ва муодилҳои (эквивалентҳои) онҳо;
- ✓ қарздорӣ дебиторӣ тичоратӣ ва дигар қарздорӣ дебиторӣ;
- ✓ захираҳои моддию молӣ;
- ✓ дороиҳо аз рӯи пардохтҳои ҷорӣ андозӣ;
- ✓ воситаҳои асосӣ;
- ✓ дороиҳои ғайримоддӣ;
- ✓ сармоягузорӣ ба амволи ғайриманқул;
- ✓ дороиҳои биологӣ;
- ✓ дороиҳои андозии мавқуфгузошташуда;
- ✓ сармоягузорию, ки бо усули иштироки ҳиссаӣ ба ҳисоб гирифта шудааст;
- ✓ дороиҳои, ки ҳамчун барои фуруш пешбинишуда гурӯҳбандӣ карда шудаанд ва дороиҳои гурӯҳи хоричшавӣ, ки мутобиқи СБҲМ 5 «Дороиҳои дарозмуддат барои фуруш таъиншуда ва фаъолияти қатъкардашуда» ҳамчун барои фуруш пешбинишуда гурӯҳбандӣ карда шудаанд [4, с.88].

- ✓ қарздорӣ дебиторӣ дарозмуддат.

2) **Уҳдадорихо:**

- ✓ қарздорӣ кредиторӣ тичоратӣ ва дигар қарздорӣ кредиторӣ;
- ✓ уҳдадорӣҳои ҳисобкардашуда;
- ✓ даромадҳои мавқуфгузошташуда;
- ✓ уҳдадорӣҳо аз рӯи пардохтҳои андозии мавқуфгузошташуда;
- ✓ уҳдадорӣҳо аз рӯи андозии мавқуфгузошташуда аз фоида;
- ✓ уҳдадорӣҳои гурӯҳи хоричшавӣ, ки мутобиқи СБҲМ 5 «Дороиҳои дарозмуддати барои фуруш таъиншуда ва фаъолияти қатъкардашуда» ҳамчун барои фуруш пешбинишуда гурӯҳбандӣ карда шудаанд.

барои фуруш таъиншуда ва фаъолияти қатъкардашуда» ҳамчун барои фуруш пешбинишуда гурӯҳбандӣ карда шудаанд.

3) **Сармоя**

- ✓ сармояи оинномавӣ (ё ки гузошташуда);
- ✓ захираи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ;

- ✓ дигар захираҳо;
- ✓ дигар захираҳое, ки мутобиқи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон ва ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ба вучуд омадаанд;
- ✓ ғоидаи тақсимоношуда.

Соҳтани ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ дар ошкор намудани маълумотҳои оиди воситаҳои корхона ва сарчашмаи пайдошавии онҳо дар доираи моддаҳои дороиҳо ва уҳдадорӣҳо, инчунин муқоиса намудани маълумотҳои давраи ҳисоботӣ бо маълумотҳои давраи гузашта ифода меёбад. Маълумотҳои иловагӣ, ки мундариҷаи ин моддаҳо ошкор месозанд, мутобиқи талаботи стандартҳои дар шарҳи эзоҳот ба ҳисоботи молиявӣ дарҷ карда мешаванд.

Активҳо - инҳо захираҳои аз ҷониби корхона назоратшавандаанд, ки натиҷаҳои рӯйдодҳои давраҳои пешина буда, аз онҳо корхона дар оянда ба даст овардани ғоидаи иқтисодиро интизор аст. Дороиҳо вобаста ба дараҷаи бозоргирии онҳо метавонанд ба дороиҳои гардон ва дороиҳои ғайригардон гурӯҳбандӣ карда шаванд.

Уҳдадорӣҳо – ин қарздорӣҳои корхона, ки дар натиҷаи рӯйдодҳои давраи гузашта ба вучуд омада, ба камшавии захираҳои корхона, ки манфиатҳои иқтисодиро таҷассум менамоянд, оварда мерасонад. Уҳдадорӣҳо вобаста ба мӯҳлати пардохти онҳо метавонанд ба уҳдадорӣҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат тақсим шаванд.

Сармоя – ин ҳиссаест дар активҳои корхона, ки пас аз пардохти ҳамаи уҳдадорӣҳо боқӣ мемонад. Маблағи сармояи дар ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ нишондодашаванда аз ченаки(андозаи) дороиҳо ва уҳдадорӣҳо вобаста аст [4, с.12].

Мутобиқи СБҲМ 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» [2] корхонаҳо вазирадоранд, ки дорой ва уҳдадорӣҳо, инчунин даромад ва хароҷотҳо дар алоҳидагӣ пешниҳод намоянд. Ҳисоббаробаркуни, ки дар ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ ё ки ҳисобот оиди ғоида ва зарар гузаронида шудааст, ба истиснои ҳолатҳое, ки он моҳияти амалиёт ё дигар рӯйдодҳо инъикос менамояд, имконияти истифодабарандагонро ҷӣ аз рӯи дарки амалиётҳо ва дигар шарту рӯйдодҳое, ки аллакай фаро расидаанд ва ҷӣ аз рӯи баҳо додани гардиши воситаҳои пулии корхона дар оянда, паст мегардонад. Баҳодиҳии дороиҳо бо тарҳ намудани захираҳои баҳододашаванда, масалан, захираҳо оиди кӯҳнашавии захираҳо ва захираҳо оиди қарзҳои беэътиמוד ҳисоббаробаршаванда (взаимозачет) маҳсуб намеёбанд.

Аз ин ҷо ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар шароити ҳозира, бо пайдоиши шаклҳои мухталифи молиявӣ ва мувофиқан, истифодабарандагон мухталифи иттилоотӣ манфиатҳои гуногундошта, баҳисобгирии бухгалтерӣ ба молиявӣ ва идоракунӣ қисмат мешавад. Бинобар ин баҳисобгирии молиявӣ маълумоти заруриро ҳам барои истифодабарандагон дохилӣ ва ҳам беруна дарбар мегирад. Қисми асосии баҳисобгирии молиявӣ аз маълумоти ҷамъбасти иборат аст, ки мақсади асосии он – омода намудани шаклҳои гуногуни ҳисоботи молиявӣ ва пешниҳоди саривақтии он ба истифодабарандагон берунаи ҳавасманд мебошад.

Ҳамин тавр, ҳисобот ин низомии нишондиҳандаҳо мебошад, ки аз рӯи маълумотҳои ҳисобгирии хоҷагӣ тартиб дода шудааст, ё ин ки ҳисобот фаъолияти хоҷагиро бо ёрии низомии нишондиҳандаҳои ҷамъбасти тавсиф медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андозаи Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 17 декабри соли 2021, № 217
2. Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон Дар бораи ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ аз 25.03.2011 сол, № 702
3. Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ, ки мутобиқи Стандартҳои миллӣ ва Стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд. Фармони Вазорати молияи Чумҳурии Тоҷикистон аз 27.05.2011 с. таҳти №42. Ш. Душанбе
4. Баҳисобгирии молиявӣ: Дастури таълимӣ. Душанбе, «Ирфон», 2011 – 315 с.
5. Дастурамал дар бораи ҳисобгирӣ “Даромади корхонаҳо” аз 23.10.2001 №49

6. Дастурамал дар бораи ҳисобгирӣ “Хароҷоти корхонаҳо” аз 23.10.2001 №50
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2013,2015,2016,2017, 2018
8. Қурбонов З., Алиев А.Р., Эсанова М., Ҳафизова Р.А., Дадоматов Д.Н. «Дастури таълимӣ оиди гузариш ба стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ» Хучанд – 2010

ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Каримиён М.Б.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Рассматриваются актуальные вопросы оценки основных средств в бухгалтерском учете в условиях применения международных правил ведения бухгалтерского учета. Анализируется содержание законодательных и нормативных правовых актов с целью уточнения понятия оценки основных средств.

Ключевые слова: *основные средства, оценка основных средств, первоначальная стоимость основных средств, справедливая стоимость, балансовая стоимость, остаточная стоимость.*

Процессы интеграции национальной экономики в международную экономическую систему требуют создание системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности, соответствующей мировой учетной практике, отвечающей требованиям МСФО и рыночной экономики. Эти процессы заставляют пересмотреть критерии формирования учетной информации и финансовой отчетности, используемые сегодня в учетной системе Республики Таджикистан, требуют новое видение вопросов отражения в бухгалтерском учете элементов финансовой отчетности, в том числе и основных средств.

Для правильного отражения объектов основных средств в бухгалтерском учете и предоставления достоверной информации о них в финансовой отчетности важно правильно определить стоимость основных средств с помощью различных методов оценки. Выбор метода оценки зависит от экономического содержания основных средств.

В бухгалтерской литературе понятие «оценка» трактуется по-разному. Например, русский ученый Ю.В. Соколов отмечает, что оценка как элемент метода бухгалтерского учета «есть способ перевода учетных объектов из натурального измерителя в денежный» [6, с. 197].

В.Ф. Палий объясняет оценку как метод приведения различных элементов капитала к единой системе сбалансированных показателей, как способ достоверного определения денежного капитала и его прироста (уменьшения) в отчетном периоде в виде прибыли или убытка [4, с. 56]. По мнению американских ученых Э.С. Хендриксен и М.Ф. Ван Бреда оценка представляет собой «присвоение числового значения показателю или свойству объекта, например, такому, как актив, деятельность фирмы, продукция» [7, с. 306].

Таким образом, оценка – это метод бухгалтерского учета, с помощью которого устанавливается реальная стоимость объектов бухгалтерского учета. Реальная оценка объектов бухгалтерского учета позволяет повысить достоверность учета, представлять более точную информацию в финансовой отчетности, объективно оценить финансовое положение предприятия.

Закон Республики Таджикистан «Об оценочной деятельности» дает следующее определение оценки: оценка – это процесс определения оценщиком реальной стоимости объекта оценки на определенную дату с использованием избранных обоснованных средств, методов и процедур оценки [1].

Общие требования к учету имущества предприятия как элемента финансовой отчетности установлены статьей 15 Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности». Порядок оценки основных средств установлен Положением по

бухгалтерскому учету (ПБУ) 4/2002 «Учет основных средств» и МСФО IAS 16 «Основные средства».

В литературе существуют разные мнения по вопросу классификации видов стоимости и методов оценки объектов бухгалтерского учета. Авторы часто в качестве основ для классификации видов оценок основных средств считают приемлемыми подходы исторической и рыночной.

При использовании исторического подхода выделяют следующие виды стоимости: первоначальная стоимость (себестоимость, историческая стоимость), остаточная стоимость (ликвидационная стоимость) и амортизируемая стоимость.

Первоначальная стоимость (себестоимость) представляет собой сумму денежных средств или их эквивалентов, предоставленных в обмен на объект основных средств, или справедливую стоимость другого возмещения, уплаченного за объект в момент его приобретения или строительства.

Согласно пункту 7 ПБУ 4/2002 «Учет основных средств» основные средства принимаются к бухгалтерскому учету по первоначальной стоимости [5]. Пункт 15 МСФО 16 «Основные средства» также предусматривает, что объект основных средств, отвечающий критериям признания в качестве актива, оценивается по первоначальной стоимости [2]. При этом первоначальной стоимостью основных средств, полученных за оплату, признается сумма фактических затрат предприятия на их приобретение, строительство и производство без учета налога на добавленную стоимость и других возмещаемых налогов (за исключением случаев, предусмотренных законодательством Республики Таджикистан).

Согласно положениям пункта 6 части 6 статьи 266 Налогового кодекса Республики Таджикистан [3], налог на добавленную стоимость, уплаченный при осуществлении расходов на приобретение, изготовление, строительство, монтаж, обновление, а также восстановление (ремонт) амортизируемых активов (основных средств) не возмещается (не принимается к зачету). В соответствии с положениями части 6 статьи 190 Налогового кодекса Республики Таджикистан налог на добавленную стоимость, не подлежащий зачету (возмещению), включается в стоимость приобретенных активов (товаров, работ, услуг). Отсюда следует, что налог на добавленную стоимость, уплаченный при приобретении основных средств, прибавляется к их первоначальной стоимости и возмещается через амортизацию.

Таким образом, в соответствии с МСФО 16 «Основные средства» и положениям ПБУ 4/2002 «Учет основных средств» первоначальная стоимость объекта основных средств, признаваемая в бухгалтерском балансе, состоит из следующих элементов:

- цена приобретения объекта основных средств, включая таможенные (ввозные) пошлины и платежи, невозмещаемые налоги на приобретение, государственную пошлину (за регистрацию объекта основных средств) с вычетом скидок;
- все расходы, непосредственно связанные с доставкой актива в место назначения и доведением его до состояния, пригодного для использования (затраты на доставку);
- расчетная оценка расходов на ликвидацию (сноса) объекта основных средств, по отношению к которым предприятие либо при покупке этого объекта, либо в результате его использования в течение определенного периода в целях, отличных от производства продукции, принимает на себя обязательства в течение этого периода.

Признание затрат в первоначальной (балансовой) стоимости объекта основных средств прекращается в момент доставки актива в место и состояние, пригодные для его использования в соответствии с намерением руководства предприятия. Таким образом, затраты, понесенные в процессе использования или перемещения объекта, не включаются в балансовую стоимость этого объекта.

Относительно вопроса учета основных средств по первоначальной стоимости в литературе существует множество дискуссий. Основная причина таких споров заключается в том, что стоимость активов (в том числе основных средств) со временем меняется. Принятие

своевременных и обоснованных управленческих решений напрямую зависит от оперативности и достоверности учетной информации. Поэтому в связи с несоответствием первоначальной стоимости современным требованиям пользователей финансовой отчетности возможность ее использования для оценки основных средств представляется сомнительной.

Балансовая стоимость – это разница между первоначальной стоимостью объекта основных средств и суммой, начисленной по нему амортизации.

Остаточная стоимость – это расчетная сумма, которую предприятие может получить в данный момент от выбытия объекта основных средств за вычетом расчетных затрат на выбытие, если физическое состояние и срок службы этого объекта будут соответствовать ожидаемым в конце срока его полезного использования величинам. Другими словами, остаточная стоимость представляет собой ожидаемую чистую стоимость металлолома или вторичного сырья, которую можно получить из основного средства на предполагаемую дату выбытия. Однако существует разница между понятием остаточной стоимости, которое используется в отечественной и международной учетной практике. В отечественной учетной практике определяется остаточная стоимость после списания (списания с бухгалтерского баланса) объекта основных средств. В международной практике остаточная стоимость рассчитывается как ожидаемая ликвидационная стоимость объекта основных средств при его приобретении.

Амортизируемой стоимостью является первоначальная стоимость объекта основных средств или иная сумма, принятая за первоначальную стоимость за вычетом остаточной (ликвидационной) стоимости или иной представляющей ее суммы, например, восстановительной (переоцененной) стоимости этого объекта. Таким образом, сумма амортизируемой стоимости в условиях применения МСФО меньше суммы амортизируемой стоимости, используемой в отечественной учетной практике, и, как следствие, – меньше сумма годовой амортизации, исчисленной по объекту основных средств. На практике остаточная стоимость составляет небольшую сумму, поэтому при расчете амортизируемой стоимости объекта основных средств ее не учитывают.

Рыночный подход к оценке предусматривает использование следующих видов стоимости основных средств: восстановительная стоимость, справедливая стоимость и возмещаемая стоимость.

Разные сроки поступления основных средств на предприятие и разные сроки их использования на предприятии обуславливают необходимость приведения их стоимости к сопоставимому уровню. По этой причине используется метод оценки основных средств по восстановительной стоимости. Восстановительная стоимость показывает, сколько денег необходимо для замены объекта основных средств.

В бухгалтерском учете необходимость в применении восстановительной стоимости возникает в двух случаях: проведение переоценки объекта основных средств или его реконструкция. Следовательно, восстановительная стоимость – это стоимость, по которой объект основных средств принимается к учету после переоценки или реконструкции и отражается в бухгалтерском балансе. Другими словами, восстановительная стоимость – это первоначальная стоимость объекта основных средств с учетом результата переоценки или реконструкции. При этом не важно, уменьшилась или увеличилась в результате переоценки первоначальная стоимость основных средств.

Справедливая стоимость – это цена, которая была бы получена в результате сделки между участниками рынка на дату оценки при реализации объекта основных средств. При заключении договора сделки необходимо соблюдать следующие условия: участники договора не зависимы друг от друга; у них есть информация об условиях сделки, средних рыночных ценах на аналогичные объекты, а сделка купли-продажи совершается без принуждения.

Наши исследования показывают, что в настоящее время и в международной практике правила формирования первоначальной стоимости основных средств, поступающих на предприятие в случаях, отличных от обычной покупки (с оплатой), регламентированы не в полной мере. Как в МСФО, так и в национальных нормативных актах по бухгалтерскому учету

еще не полностью решены вопросы определения первоначальной стоимости основных средств, поступающих при выбытии участника предприятия в счет оплаты его доли в уставном капитале, отражения первоначальной стоимости основных средств, поступающих в предприятие безвозмездно. Кроме того, в МСФО не в полной мере рассмотрены аспекты определения первоначальной стоимости основных средств, вносимых в качестве вклада в уставный капитал, выявленные в ходе инвентаризации. Указанные проблемы приводят к возникновению вопросов, требующих решения и несоответствий в отечественной практике ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности, в результате чего возникает несоответствие информации в финансовой отчетности разных предприятий.

Поскольку согласно положениям МСФО, для определения стоимости на момент признания основных средств, которые получены в случаях, отличных от обычного приобретения с оплатой, используется справедливая стоимость, то можно и при формировании первоначальной стоимости основных средств, полученных безвозмездно, выявленных в результате инвентаризации, при выходе участника из общества в счет оплаты его доли в уставном капитале, также применять справедливую стоимость. В целях разработки единой методологии оценки основных средств в национальной учетной системе считаем необходимым в состав первоначальной стоимости основных средств, поступивших на предприятие в указанных случаях, включить расходы, непосредственно связанные с их поступлением (например, расходы на доставку).

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «Об оценочной деятельности» [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <http://ncz.tj/content> / закон-республики-таджикистан-об-оценочной-деятельности
2. МСФО IAS 16 «Основные средства» [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <http://finotchet.ru/articles/138/>
3. Налоговый кодекс Республики Таджикистан [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: https://www.andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code__18-03-2022-RT_tj.pdf
4. Палий В.Ф. Оценка в бухгалтерском учете / В.Ф. Палий // Бухгалтерский учет. – 2007. - № 3. – С. 56-59
5. Положение по бухгалтерскому учету ПБУ 4/2002 «Основные средства». Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 11 января 2002 года, № 6 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <http://minfin.tj/downloads/prikaz17.pdf>
6. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. - М.: Финансы и статистика, 2003. – 496 с.
7. Хендриксен Э.С., Ван Бреда, М.Ф. Теория бухгалтерского учета / Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с.

АРЗЁБИИ СИФАТИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ

Ҳукматов Д. Ҷ.

Филиали Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон дар вилояти Хатлон (ш. Леваконт)

Имрӯз низомӣ назорати дохилии корхонаҳои кишоварзӣ унсури зарурии механизми хочагидорӣ мебошад. Самаранокии кори корхона бевосита ба сифати низомӣ идоракунии ва назорати дохилӣ вобаста аст. Дар мақола масъалаҳои арзёбии самаранокии низомӣ назорати дохилӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ баррасӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: *корхонаҳои кишоварзӣ, низомӣ назорати дохилӣ, арзёбии сифати назорати дохилӣ, аудити дохилӣ.*

Барои он ки назорати дохилӣ дар корхона самаранок бошад, он бояд пайваста такмил дода шавад. Вале барои ин пеш аз ҳама арзёбӣ намудани самаранокии фаъолияти низоми аллакай амалкунандаи аудити дохилӣ, ошкор кардани мушкилот ва камбудихоӣ он зарур аст. Рушди минбаъдаи назорати дохилӣ ба ҳалли масъалаҳое ниёз дорад, ки бо баланд бардоштани сатҳи сифатии он алоқаманд мебошанд. Ин барои мустаҳкам кардани обурӯи касбии мутахассисони назорати дохилӣ ва баланд бардоштани сатҳи боварӣ ба иттилооти аз ҷониби онҳо омодашуда имкон медиҳад. Маҳз аз дурустии интихоби усули арзёбии сифат то чӣ андоза воқеъбинона будани баҳогузори ба фаъолияти низоми назорати дохилӣ вобаста мебошад.

Дар марҳилаи методӣ мутобиқи усули интихобшудаи арзёбии сифати кори низоми назорати дохилӣ номгӯи нишондиҳандаҳое муайян карда мешавад, ки бо ҳисоб кардани қимати онҳо ҳулоса оид ба сатҳи сифати фаъолияти ҳадамоти назорати дохилӣ дар корхона таҳия карда мешавад. Пас аз муайян кардани низоми нишондиҳандаҳо ҷамъоварии иттилооти зарурӣ ва ҳисобкунии нишондиҳандаҳои дахлдор анҷом дода мешавад. Дар натиҷаи иҷрои амалҳои арзёбӣ аз натиҷаи ҳисобкуниҳо ҳулосаҳо дар бораи сифати кори ҳадамоти назорати дохилӣ таҳия карда мешавад. Дар марҳилаи ниҳоии арзёбии сифати фаъолияти ҳадамоти назорати дохилӣ ҳуҷҷатҳои ҷамъбасти ба соҳибмулки корхона пешниҳод карда мешаванд ва ӯ роҳҳои бартарарф намудани камбудихоро дар низоми назорати дохилӣ муайян мекунад [3, с. 323].

Мутобиқи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон, дар корхонаҳои кишоварзии калон, ки дар шакли ҷамъиятҳои саҳомӣ ва ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуди шумораи муассисонашон аз 15 нафар зиёд, инчунин кооперативҳои истехсолӣ фаъолият мекунанд, барои иҷрои вазифаҳои назоратӣ ҳадамоти ревизионӣ – комиссияи ревизионӣ (ревизор) пешбинӣ шудааст. Вале, тавре аз омӯзиши адабиёт бармеояд, чунин ҳадамот «барои ҳалли масъалаҳои ба ҳадафҳои идоракунии босифати фаъолияти хоҷагидорӣ ҷавобгӯ – ошкор ва идора кардани хавфҳои ба истехсолоти кишоварзӣ хос, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ кишоварзӣ қодир нест» [1, с. 78]. Ба андешаи мо, имрӯз танҳо ҳадамоти аудити дохилӣ қодир аст, ки чунин масъалаҳоро ҳал кунад. Ҳангоми дар корхона мавҷуд будани воҳиди сохторӣ ё мутахассис оид ба аудити дохилӣ, вазифаҳои арзёбии самаранокии низоми назорати дохилӣ, албатта ба ин воҳиди сохторӣ ё мутахассис вогузор карда мешаванд.

Аудитори берунӣ саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ, яъне иттилоотеро арзёбӣ мекунад, ки аллакай ташаккул ёфта ва барои истифодабарандагон пешниҳод карда мешавад. Дар тафовут аз аудитори берунӣ, аудитори дохилӣ бояд пеш аз ҳама ҳолати ояндаро арзёбӣ кунад, таҳлили пешомади хавфҳои тичоратиро гузаронад, на ҳолати бавуқӯмадаро таҳлил ва арзёбӣ кунад. Ҳамин тавр, В.И. Пугачев ба он ишорат мекунад, ки «аудиторҳои дохилӣ саҳеҳии иттилооти аллакай омодашударо танҳо барои он аз санҷиш мегузаронад, ки ҷойҳои сусти низоми назорати дохилиро ошкор карда, ба ин васила самаранокии воситаҳои амалкунанда ва муҳити назоратии мавҷударо арзёбӣ кунанд» [4, с. 9].

Тавре А.М. Сонин қайд мекунад, «ошкор кардани амалҳои, ки барои ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошташудаи корхона, ки асоситарини онҳо баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхона мебошад, монеа мешаванд, - хусусиятҳои аудити дохилӣ мебошанд» [5, с. 17]. Ҳисоботҳои ҳадамоти аудити дохилӣ ба соҳибмулк барои шиносӣ пайдо кардан бо арзёбии самаранокии фаъолияти менечерҳои корхона оид ба идоракунии хавфҳо, қорбурд ва амалкунии воситаҳои назорат зарур мебошанд. Дар ин маврид ҳисоботи аудитори дохилӣ ҳосияти маҳфигӣ дошта, танҳо дар дохили корхона истифода мешавад.

Раванди арзёбии фаъолияти низоми назорати дохилӣ аз ҷониби ҳадамоти аудити дохилӣ дар корхонаи кишоварзӣ ниҳоят меҳнатталаб ва серхарҷ аст. Бинобар ин, аксаран аудиторҳои дохилӣ низоми назорати дохилии равандҳои тичоратии алоҳидаро арзёбӣ мекунанд.

Дар амалияи байналмилалӣ арзёбии низоми назорати дохилӣ мутобиқи амсилаи COSO (The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission - Кумитаи ташкилотҳо-сарпарастони Комиссияи Тредвей) ба ҷо оварда мешавад. Амсилаи мазкур барои арзёбии

амалкунии низоми назорати дохилӣ соли 1992 таҳия гардида ва дар соли 2013 такмил дода шудааст. Умумияти амсилаи COSO дар истифодаи он барои зинаҳои гуногуни идоракунӣ – воҳиди сохтори алоҳида ё умуман корхона зоҳир меёбад.

Ҳангоми аудити дохилӣ самаранокии тамоми низоми назорати дохилӣ ва ҳар як унсури он дар алоҳидагӣ арзёбӣ карда мешавад. Низоми босамари назорат барои бартараф кардани камбудии фаъолият имкон дода, бо ҳамин самаранокии фаъолияти корхонаро баланд мебардорад.

Вобаста ба методикаи гузаронидани аудити дохилии арзёбии низоми назорати дохилӣ ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки то ҳол методикаи ягонаи гузаронидани чунин намуни аудити дохилӣ вучуд надорад, зеро аудити дохилӣ пеш аз ҳама ба тақомули фаъолияти корхона нигаронида шудааст. Яъне корхонаи кишоварзӣ имкон дорад, ки методикаи худии аудити дохилии арзёбии низоми назорати дохилиро таҳия кунад, ки ба хусусиятҳои фаъолияти худ мутобиқ бошад. Дар назария ва амалияи фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ ва ҳам аудити берунии мустақил равишҳои умумӣ ба гузаронидани аудити арзёбии низоми назорати дохилӣ дучор меоянд, ки корхонаҳои соҳаҳои гуногун, аз ҷумла корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ онҳоро барои худ метавонанд истифода баранд.

Ҳамин тавр, В.В. Колесников чунин мешуморад, ки «самаранокии низоми назорат аз риояи санадҳои меърию ҳуқуқӣ ва талаботи ҳуҷҷатҳои дохилии танзимкунандаи фаъолияти корхона вобаста аст. Ин талабот дастаи муайяни нишондиҳандаҳоеро, ки барои ҳулосаи воқеъбинона баровардан оид ба самаранокии амалкунии низоми назорати дохилӣ имкон диҳад, дар бар намегиранд» [2, с. 58]. Бинобар ин, ҳар як корхона бояд мустақилона номгуи нишондиҳандаҳои барои арзёбии самаранокии амалкунии низоми назорати дохилӣ имкондиҳанда, амалҳои ҳисобкунии ин нишондиҳандаҳо, инчунин аломатҳои калидии арзёбиरो таҳия кунад.

Таҳқиқоти воқеъбинонаи вазъи арзёбии сифат ва самаранокии иқтисодии низоми назорати дохилӣ метавонад ба интиҳоби дурусти корхонаҳои кишоварзии омӯхташаванда, ки дорои хусусиятҳои яхелаи истеҳсоли бошанд ва дар шароити яхелаи иқтисодӣ фаъолият кунанд, таъя намояд. Ин гуна равиши таҳқиқот ба талаботи таҳлилпазирӣ ва қиёспазирии маълумоти дар раванди таҳқиқот истифодашаванда ҷавобгӯ аст. Бинобар ин, мо барои таҳқиқот якҷанд корхонаҳои кишоварзиро интиҳоб мекунем, ки бо хусусиятҳои истеҳсоли ва шароити иқтисодии фаъолияти худ бо ҳам монанд бошанд.

Мо ҳамчун объекти таҳқиқот чунин корхонаҳои кишоварзиро интиҳоб кардем: ҚДММ «50-солагии Октябр», хоҷагии деҳқонии «Файзи Деҳқон» (шаҳри Ҳисор), ҚДММ «Агросаноат», кооперативи тичоратии «Дӯстӣ» (шаҳри Турсунзода). Корхонаҳои интиҳобшуда ба истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ ва чорвопарварӣ машғул буда, дар як минтақаи табию иқлимӣ ҷойгир мебошанд. Ҷиҳати муҳими интиҳоби мазкур ин аст, ки ҳамаи корхонаҳои ба таҳқиқ фарогирифташуда дар солҳои охир фаъолияти хуб дошта, ба нишондиҳандаҳои нисбатан баланди ғоиданокӣ дар минтақа ноил гардидаанд.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар корхонаҳои мазкур низоми назорати дохилӣ ҳамчун хадамоти алоҳида амал намекунад, вале вазифаҳои он аз ҷониби хадамоти дигар (муҳосибот, шуъбаи молиявӣ-иқтисодӣ) иҷро карда мешаванд. Дар ҳама корхонаҳои таҳқиқшаванда шароит ва заминаҳои асосӣ барои амалкунии низоми назорати дохилӣ мавҷуд мебошанд. Барои дуруст ба роҳ мондани таҳқиқот ва омӯختани шароити ташаккули низоми назорат ва аудити дохилӣ мо ба роҳбарони корхонаҳои таҳқиқшаванда барои дастрас кардани ҳисоботи молиявӣ ва дигар маълумоти зарурӣ дархост пешниҳод кардем. Дар натиҷа, мо маълумоти зарурии тавсифдиҳандаи шароит барои таъсис додани хадамоти назорати дохилӣ дар корхонаҳои мазкурро ба даст овардем. Пеш аз ҳама, маълумоти ба мо дастрасшуда хусусиятҳои соҳавии истеҳсолот ва низоми баҳисобгирии муҳосибиро дар ин корхонаҳо тавсиф медиҳад.

Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дар дигар мамлакатҳо фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ аз ҷониби давлат танзим карда намешавад. Аудиторҳои дохилӣ, ки санҷиш ва арзёбии амалкунии низоми назорати дохилиро дар корхона ба ҷо меоранд, дар фаъолияти худ метавонанд қоидаҳои дохилӣ ва ҳамзамон стандартҳои байналмилалӣи аудити дохилӣ (СБАД)-ро истифода баранд. Дар ин маврид сардори хадамоти аудити дохилӣ барномаи таъмин намудан ва баланд бардоштани сифатро, ки фарогири ҳамаи намудҳои фаъолияти аудити дохилӣ мебошад, таҳия менамояд ва роҳандозӣ мекунад. Ин барнома ба хоҳири арзёбии мувофиқати фаъолияти хадамоти назорати дохилӣ бо стандартҳои дахлдор ва кодекси одоби аудиторӣ дохилӣ таҳия карда мешавад, ҳамчунин арзёбии самаранокӣ ва натиҷанокии низоми назорати дохилӣ ва ошкор намудани имконияти тақомули фаъолияти онро пешбинӣ менамояд. Сардори хадамоти аудити дохилӣ барои ҷалб намудани шурои директорон дар бунёди ҷорабиниҳо ва баҳодиҳии самаранокӣи барномаи таъмин намудан ва баланд бардоштани сифати аудити дохилӣ бояд мусоидат кунад. Аудиторҳои дохилӣ ба роҳбарии хадамоти назорати дохилӣ, ки объекти аудити дохилӣ ба ҳисоб меравад, дар ташкил ва беҳгардонии равандҳои идоракунии хавфҳо ёрдам мерасонанд, вале аз иштироки бевосита дар идоракунии хавфҳо худдорӣ мекунанд. Ҳамин тавр, аудити дохилӣ ба корхона дар нигоҳдории низоми назорати дохилии босамар ёрдам намуда, самаранокӣ ва натиҷанокии онро арзёбӣ мекунад ва бо ҳамин ба тақомули ҳамешагии низоми назорат дар корхона мусоидат мекунад.

Шароит ва хусусиятҳои фаъолияти корхонаҳои таҳқиқшавандаро ба назар гирифта, пешниҳод мекунем, ки арзёбии низоми назорат дар корхонаҳои кишоварзӣ тавассути санҷиш бо роҳи азтестгузаронӣ ба ҷо оварда шавад. Акнун барои арзёбии самаранокӣи низоми назорати дохилии яке аз корхонаҳои кишоварзӣ таҳқиқшаванда - ҶДММ «50-солагии Октябр» (шаҳри Ҳисор) азтестгузарониро иҷро мекунем. Маълумот аз натиҷаи пурсиши кормандони корхонаи мазкур дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Натиҷаи азтестгузаронии ҳолати воқеии назорати дохилӣ дар ҶДММ «50-солагии Октябр»

Самти арзёбӣ	Баҳо барои давраи ҷорӣ, %	Баҳо барои давраи оянда, %
1. Назорати самаранокӣи самти баҳисобгирӣ	15	18
2. Назорати дурустии иттилооти воридшаванда	22	26
3. Назорати саривақтӣ ва пуррагии инъикоси маълумоти аввалӣ дар баҳисобгирӣ ва коркарди онҳо	42	48
4. Назорати таъмини беҳатарии иқтисодӣ ва иттилоотӣ	70	78
5. Назорати иҷроӣ вазифаҳои ҷорӣ ва стратегӣ	34	40
Ҷамъи баҳо (ба ҳисоби миёна)	36,6	42

Аз натиҷаи тестгузаронӣ, ки дар ҷадвали 1 инъикос шудааст (бо ҷамъи баҳои 36,6), хулоса бароварда мешавад, ки дар ҶДММ «50-солагии Октябр» самаранокӣи назорати дохилӣ дар дараҷаи миёна қарор дорад. Яъне қоидавайронкунии ошкоршуда муҳим нестанд ва онҳоро метавон зуд ислоҳ кард. Дар оянда низ самаранокӣи амалкунии низоми назорати дохилӣ бо баҳои чанде баландтар дар дараҷаи миёна қарор мегирад.

Аудиторӣ дохилӣ дар раванди ҳисобкунӣ ва арзёбии самаранокӣи қори низоми назорати дохилӣ эҳтимолияти пайдо шудани таҳрифҳои муҳим дар ҳисоботи молиявӣи корхонаро умуман ва то аз ҷониби низоми назорати дохилӣ ошкор шудани онҳо ошкор мекунад ё дар ҳолате, ки дар корхона низоми назорати дохилӣ вуҷуд надорад. Маҳз ҳамин ҳолат, яъне вуҷуд надоштани низоми назорати дохилӣ дар ҶДММ «50-солагии Октябр» дар мавриди таҳқиқоти мо ба қор бурда мешавад. Барои ошкор кардани пайдошавӣи таҳрифҳои муҳим аудиторӣ дохилӣ низоми баҳисобгирӣи муҳосибӣи дар корхона амалкунандаро арзёбӣ мекунад. Инро метавон дар шакли саволнома анҷом дод (ҷадвали 2).

Чадвали 2. Саволномаи барои арзёбии эътимоднокии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҶДММ «50-солагии Октябр»

Саволҳо	Ҷавобҳо	
	Ҳа	Не
Дар корхона сиёсати баҳисобгирӣ тасдиқ шудааст?	+	
Баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхона дар асоси низомнома дар бораи сиёсати баҳисобгирӣ бурда мешавад?	+	
Сармуҳосиб дорои маълумоти олии иқтисодӣ аст ва шаҳодатномаи муҳосибӣ касбӣ дорад?		+
Сармуҳосиб дар се сол як маротиба аз курсҳои тақмили ихтисос мегузарад?		+
Барои кормандони муҳосибот дастурамалҳои вазифавӣ ҳастанд?	+	
Аттестатсияи кормандони муҳосибот чиҳати мувофиқат ба вазифаҳои иҷрошаванда гузаронида мешавад?		+
Дар корхона графикаи ҳуҷҷатгардиш вучуд дорад ва муҳлатҳои ба муҳосибот супоридани ҳуҷҷатҳои аввали риоя мешаванд?		+
Дар муҳосибот дастаҳои барномаҳои компютери муҳосибӣ (масалан, 1С) истифода мешаванд?	+	
Барномаҳои компютерӣ вобаста ба дигар шудани қонунгузорию андоз таҷдид карда мешаванд?	+	
Баҳисобгирии муҳосибӣ то 80% бо компютер бурда мешавад?	+	
Баҳисобгирии пардохти меҳнат дар барномаи компютерӣ ба таври алоҳида бурда мешавад?	+	
Дар корхона шӯъбаи аудити дохилӣ амал мекунад?		+

Акнун дар асоси саволнома эътимоднокии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ҶДММ «50-солагии Октябр»-ро арзёбӣ мекунем: аз 12 савол (100%) Ҳа – 7 ҷавоб, Не – 5 ҷавоб.

Ҳисоб мекунем:

$$7 \div 12 \times 100\% = 58\% - \text{хавфи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ.}$$

Ҳамин тавр, ташкили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ умуман ба талаботи феврият ва саҳеҳӣ ҷавобгӯ аст ва эътимоднокии он 58%-ро ташкил медиҳад.

Ҳамчунин, мо дар асоси пурсишнома нишондиҳандаҳои асосии натиҷанокии фаъолияти ҶДММ «50-солагии Октябр»-ро муайян кардем. Аз ҷумла, барои ошкор кардани эътимоднокии низоми назорати дохилӣ дар корхона саволнома тартиб дода ва ҷавобҳои дахлдорро гирифтём (чадвали 3).

Чадвали 3. Саволнома барои арзёбии эътимоднокии низоми назорати дохилӣ дар ҶДММ «50-солагии Октябр»

Саволҳо	Ҷавобҳо	
	Ҳа	Не
Дар корхона сиёсати баҳисобгирӣ тасдиқ карда шудааст?	+	
Дар сиёсати баҳисобгирии корхона шаклҳои ҳуҷҷатҳои аввалии истифодашаванда инъикос шудаанд?		+
Бо ҳама шахсони масъули моддӣ шартномаҳо оид ба масъулияти моддӣ пурра баста шудаанд?	+	
Пеш аз иваз шудани шахсони масъули моддӣ барӯйхатгирии дороиҳо гузаронида мешавад?	+	
Барӯйхатгириҳои ногаҳонии ҳазина ва анборҳо гузаронида мешаванд?		+
Аз ҷониби кормандони муҳосибот санҷиши мувофиқати ҳуҷҷатҳои истифодашаванда бо талаботи қонунгузорӣ гузаронида мешавад?	+	
Дар корхона доираи шахсони тахтиҳисоботӣ муқаррар карда шудааст?		+

Давраҳои ҳисоботдиҳии шахсони таҳтиҳисоботӣ оид ба маблағҳои таҳтиҳисоботӣ муайян карда шудаанд?		+
Дар корхона ҳолатҳои яққоякунии вазифаҳои сармуҳосиб ва ҳазинадор вучуд надоранд?		+
Пеш аз тартиб додани ҳисоботи молиявӣ барӯйхатгирии дороиҳо ва уҳдадориҳо гузаронида мешавад?		+
Дар моҳи маротиба пардохти музди меҳнати кормандон (пешпардохт ва музди меҳнат) ба ҷо оварда мешавад?		+
Ба кормандоне, ки аз ҳисоби пешпардохтҳои пешин қарздоранд, маблағҳои таҳтиҳисоботии нав дода намешавад?	+	
Дар корхона назорати истифодаи вақти корӣ бурда мешавад?	+	
Маблағҳои рухсатии меҳнатӣ дар муҳлати то як ҳафта аз оғози рухсатӣ ба кормандон дода мешаванд?	+	
Дар корхона Қоидаҳои тартиботи дохилӣ ва Қоидаҳои бехатарии техникӣ амал мекунанд?	+	

Дар асоси маълумоти пурсишнома тавассути азтестгузаронии низоми назорати дохилӣ дар ҚДММ «50-солагии Октябр», эътимоднокии онро чунин арзёбӣ мекунем:

Аз 15 саволи пешниҳодшуда (100%) ҷавоби Ҳа – 8, ҷавоби Не – 7 адад.

Аз ин ҷо: $8 \div 15 \times 100 = 53\%$ - ҳақиқати низоми назорати дохилӣ.

Низоми назорати дохилии ҚДММ «50-солагии Октябр»-ро чун дар дараҷаи қаноатбахш қарордошта арзёбӣ мекунем, зеро эътимоднокии он 53% мебошад. Бинобар ин, пурра ба низоми назорати дохилӣ умед бастан мумкин нест.

Ҳамин тавр, аудити дохилӣ чун воситаи муҳими арзёбии самаранокии низоми назорати дохилӣ баромад карда, ба баланд шудани эътимоднокии он мусоидат мекунад. Азбаски аудити дохилӣ чорабиниҳоро оид ба беҳгардонӣ ва назорати фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ дар бар мегирад, ин имкон медиҳад, ки захираҳои баланд бардоштани самаранокии на танҳо низоми назорати дохилӣ, балки тичорати корхона низ ошкор карда шаванд, ба таҳияи чорабиниҳои мушаххас оид ба тақомули равандҳои тичоратии корхонаи кишоварзӣ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Алексеева А.В. Функции внутреннего аудита состояния системы внутреннего контроля организации / А.В. Алексеева // Инновационное развитие экономики. – 2011. - № 2. – С. 78-81
2. Колесников В.В., Понарьина О.В. Тестирование системы внутреннего контроля и признаки ее эффективности / В.В. колесников, О.В. Понарьина // Ученые записки тамбовского отделения РoCМУ. – 2016. – Т. 7. - № 3 (24). – С. 57-60
3. Латышева З.И. Проблемы оценки системы внутреннего контроля в аграрных формированиях / З.И. Латышева, Н.Д. Жмакина, А.А. Гайдукова / Актуальные вопросы инновационного развития агропромышленного комплекса / Материалы международной научно-практической конференции (Курск, 28-29 января 2016 года). – Курск, Издательство: Курская государственная сельскохозяйственная академия имени И.И. Иванова, 2016. – С. 322-324
4. Пугачев В.В. Внутренний аудит и контроль. Организация внутреннего аудита в условиях экономического кризиса / В.В. Пугачев. - М.: Дело и Сервис, 2010. - 224 с.
5. Сонин А.М. Внутренний аудит: Современный подход / А.М. Сонин. - М.: Финансы и статистика, 2007. – 64 с.

ТАШКИЛИ БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГӢ ВА БУЌЕТИКУНОӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

Ҳафизов А.З.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Дар мақола ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии ташкили банақшагирии стратегӣ ва буҷетикунонӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибии корхонаҳои кишоварзӣ баррасӣ мешаванд. Зарурати татбиқ намудани буҷетикунонӣ чун олоти босамараи банақшагирии стратегӣ дар низоми идоракунии корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо: *корхонаҳои кишоварзӣ, стратегия, банақшагирии стратегӣ, баҳисобгирии идоракунии стратегӣ, буҷетикунонӣ.*

Вазъи молиявии ногувори аксари корхонаҳои соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар паёмади таъсири бухрони молиявӣ ба миён омадааст, аз низоми идоракунии онҳо талаб менамояд, ки ба масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташкили низоми босамари банақшагирии сарватҳои хоҷагидорӣ аҳамияти муҳим диҳанд. Ҳангоми қабули қарорҳои идоракунии ғайриоддӣ дар вазъияти ногувори хоҷагидорӣ дарк кардан муҳим аст, ки дар айни замон иқтисодиёти корхонаи кишоварзӣ дар ҷи гуна вазъ қарор дорад, дар ояндаи наздик ҷи мешавад, корхона дорои ҷи гуна сарватҳо барои пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ худ мебошад ва вай ба ҷи гуна натиҷаҳои оянда ҷаҳд менамояд. Дар ин маврид, ҳоса ба баҳисобгирӣ, таҳлили вазъ ва самаранокии фаъолияти корхона, мутобиқшавии саривақтӣ ба шароити берунии дигаршаванда ва банақшагирии дарозмуддат, ки бо ёрии он ба фаъолияти ҷорӣ корхонаи кишоварзӣ ҳадафҳои стратегӣ воғузур карда мешаванд, диққат бояд дод.

Ҳоло дар амалияи фаъолияти корхонаҳои кишоварзии ватанӣ ва хориҷӣ, инчунин дар адабиёти иқтисодӣ шумораи зиёди технологияҳои идоракунии ва олоти молиявие пешниҳод гардидаанд, ки пешбурди баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ва баҳисобгирии муҳосибии идоракунии, нигоҳдории сатҳи муқарраршудаи самаранокии равандҳои ташкилӣ-технологӣ ва босуботии кори корхонаҳои кишоварзиро таъмин менамоянд. Олоти асосии низоми идоракунии корхонаи кишоварзии муосир, ба ақидаи мо банақшагирии стратегӣ, баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ва буҷетикунонӣ мебошанд. Дар ин маврид, буҷетикунонӣ чун олоти банақшагирӣ ва самти муҳими мукамалсозии он дар корхонаи кишоварзӣ баромад менамояд.

Муҳаққиқони соҳаи баҳисобгирии идоракунии ҳангоми шарҳдиҳии мафҳум ва муайян кардани аҳамияти банақшагирии стратегӣ ва буҷетикунонӣ дар низоми баҳисобгирии идоракунии стратегӣ тавассути муҳтавои иқтисодии асосҳои ғоявии идоракунии стратегӣ ва ҳоса стратегия мулоҳизаронӣ мекунад [4, с. 25].

Калимаи стратегия баромади юнонӣ (strategos – санъати генерал) дошта, нақшаи муфассал ва ҳамачонибаро барои дар раванди фаъолият таъмин намудани ноилгардӣ ба мақсадҳои гузошташуда ифода менамояд.

Мафҳуми стратегия тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои инкишофи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар қаринаи шарҳи мафҳуми “дурнамоҳои давлатии рушди иқтисодию иҷтимоӣ” ифода ёфтааст, ки чун “биниши аз диди илмӣ асосноки вазъи ояндаи имконпазири иҷтимоию иқтисодӣ, илмию техникӣ, экологӣ ва иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он” муайян карда мешавад [3]. Муайян кардани дурнамои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ воситаи асосноккунии интихоби ин ё он стратегия ва қабули қарорҳои мушаххас аз ҷониби мақомоти ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ оид ба танзимкунии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад. Вобаста ба ин, мафҳумҳои стратегия ва муайян кардани дурнамои рушдро метавон ҷиҳати корхонаҳои кишоварзӣ низ ба ҳамин маънӣ ба кор бурд.

Муҳаққиқон чунин мешуморанд, ки банақшагирии стратегӣ – раванди таҳия намудани мақсадҳо ва вазифаҳои стратегии корхона бо баҳисобгирии имкониятҳо ва хавфҳои берунӣ, чиҳатҳои суғр ва қавии дохилӣ, инчунин маҷмӯи чорабиниҳо оид ба мустақкамкунии мавқеъҳои рақибонаи корхона дар ояндаи дарозмуҳлат мебошад. Вазифаи асосии банақшагирии стратегӣ ин таҳия намудани стратегияҳои таъминкунандаи татбиқи рисолат ва мақсадҳои рушди тичорат дар доираи имкониятҳои корхона ва сатҳи равододашудаи хавф мебошад.

Баҳисобгирии идоракунии стратегӣ гуфта, таҳия, татбиқ ва назорати қарорҳои идоракунии стратегии ба рисолат ва ҳадафҳои корхона, интиҳоб ва банақшагирии барориши маҳсулот, ба бозор ҳаволадиҳии маҳсулоти корхона, стратегияи муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо рақибон ва дигар масъалаҳо дахлкунанда фаҳмида мешавад [5, с. 62].

Бучетикунонӣ - банақшагирии фаъолияти корхона бо ёрии бучетҳо, яъне ҳуҷҷатҳои дохилии тасдиқшудае мебошад, ки фаъолияти истеҳсоли-иқтисодии корхона ва воҳидҳои сохтори онро дар шакли банизомдаровардашуда тавсиф медиҳанд. Бучет – ин нақшаи молиявӣ бо ифодаи арзишӣ - ҳуҷҷате мебошад, ки ҳамбастагии хароҷоти корxonаро бо даромадҳои гирифташуда (ё имконӣ) таъмин менамояд.

Ба қавли дигар, бучетикунонӣ чун технологияи ба баландбардории асоснокии қарорҳои идоракунии қабулшавандаи бо амалисозии вазифаи идоракунӣ алоқаманд нигаронидашуда фаҳмида мешавад. Дар ин маврид, асоснокӣ аз мақбулии молиявии ин ё он амали таъсиррасонии идоракунӣ муайян мегардад. Ин ҷо дарк кардан муҳим аст, ки технологияи баррасишаванда бояд низоми бутунеро ифода намояд, ки дар он амалҳои таъсиррасонии идоракунӣ бо ёрии вазифаҳои банақшагирӣ, баҳисобгирӣ ва таҳлил татбиқ карда мешаванд.

Бо доштани пояҳои методологии умумӣ низоми бучетикунонӣ барои ҳар як корхона вобаста ба мақсадҳо ва вазифаҳои гузошташуда, ки корхона бояд онҳоро ҳам дар лаҳзаи ҷорӣ фаъолият ва ҳам дар оянда дар шароити муҳити берунии доимо дигаршаванда амалӣ созад, мутобиқ кунонида мешавад [2, с. 24].

Баҳисобгирии муҳосибии идоракунӣ бо банақшагирӣ ва назорати бучетӣ (сметавӣ), ки қисмҳои таркибии вай мебошанд, алоқаи зич дорад. Равандҳои бозорӣ аз як ҷониб ба дигаршавии ҳаҷмҳои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти корхонаҳои кишоварзӣ таъсир мерасонанд, аз ҷониби дигар - ба рафтори масрафҳо ва ба ин восита ба фоида таъсир мерасонанд. Барои ошкор кардан ва таҳлил намудани динамикаи истеҳсоли маҳсулот ахбор оид ба масрафҳо лозим аст ва ин гуна ахбор набояд бо тақсимкунии сунъии хароҷоти бологузошташуда ба намудҳои маҳсулот таҳриф шуда бошад.

Ҳамин тавр, бучетикунонӣ – ин банақшагирии молиявӣ мебошад, ки ҳама ҷонибҳои фаъолияти корxonаро фаро гирифта, имкон медиҳад, то ҳама масрафҳои харҷгардида ва даромадҳо (натичаҳо)-и гирифташуда бо мафҳумҳои молиявӣ барои давраи оянда ифода карда шаванд.

Корбурди бучетикунонӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои молиявии фаъолияти худро банақшагирӣ кунанд ва вазъи корҳоро дар тамоми воҳидҳои сохторӣ дар асоси қиёскунии ахбори ҷорӣ бо нақшаҳои молиявӣ назора кунанд ва бо ин роҳ назорати даромадҳо ва хароҷотро бо аниқ муайян кардани сабабҳои истифодаи нооқилонаи маблағҳои пулӣ ба ҷо оранд. Илова бар ин, бучетикунонӣ мусоидат менамояд, ки тариқаҳои ҳолатҳои номатлуб муайян ва амсилабандӣ карда шаванд ва дар ин асос саривақт тадбирҳои зарурӣ амалӣ карда шаванд.

Дар раванди татбиқи бучетикунонӣ дар марҳилаи аввал гузаронидани таҳлили тичоратии фаъолияти корхона барои баҳодихӣ кардани вазъи ҷорӣ сохтор ва низоми идоракунии корхона зарур аст. Пас аз гузаронидани ин гуна таҳлис бояд ғояи бунёдсозии низоми бучетикунонӣ таҳия карда шавад, мақсадҳо, вазифаҳо ва принципҳои бунёдкунии он, ҳайат ва сохтори низом муайян карда шаванд. Вобаста ба он ки барои тартиб додани бучетҳо бо мақсади гирифтани маълумоти ояндабинӣ гузаронидани таҳлилҳои қиёсии тамоилҳои “нақша – ҳисобот”, инчунин барои ба ҷо овардани вазифаҳои назоратӣ пойгоҳи ахбории

баҳисобгирии идоракуни истифода мешавад, барои татбиқи бомуваффақонаи бучетикунонӣ ҳамзамон низоми баҳисобгирии идоракуни таҳия карда мешавад.

Ҳоло рағбати роҳбарон ва соҳибмулкони корхонаҳои кишоварзӣ ба низоми бучетикунонӣ ниҳоят баланд шудааст. Ин бо зарурати мукамалсозии низоми банақшагирӣ ва идоракунии сарватҳо, воситаҳои гардон, захираҳои истеҳсоли ва баландбардории истифодаи онҳо, талаботи рақобати бозор барои паст кардани масрафҳо ва баланд бардоштани сифати маҳсулоти кишоварзӣ алоқаманд аст.

Бучетикунонӣ ба таҳияи нақшаҳо ва бучетҳо асос ёфта, технологияи идоракуни мебошад, ки ба босамарона идора кардан, тақсим ва назорати равандҳои молиявӣ дар фаъолияти корхонаи кишоварзӣ имкон медиҳад.

Бучетикунонӣ нисбат ба низоми анъанавии банақшагирӣ ва идоракунии дохилӣ олоқи босамаратар мебошад, чунки низоми анъанавии банақшагирӣ ва идоракунии дохилӣ дар корхонаҳои кишоварзии муосир дорои баъзе камбудихо аст, чун:

- банақшагирӣ раванди меҳнатталаб буда, хадамоти банақшагирӣ-иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ шумораи зиёди ҳуҷҷатҳоро омода менамоянд, ки қисми онҳо барои таҳлил корношоям аст;

- маълумоти нақшавӣ аз маълумоти воқеӣ ба қадри назаррас тафовут доранд, раванди банақшагирӣ одатан аз истеҳсолот оғоз меёбад, на аз фурӯши маҳсулот;

- ҳангоми банақшагирӣ механизми масрафии нархгузорӣ бартарӣ дорад, нархи маҳсулот бе баҳисобгирии нархҳои бозорӣ вобаста аз арзиши аслии пурра ва меъёри даромадноки бунёд мешавад;

- тақсимкунии масрафҳо ба намудҳои тағйирёбанда ва доимӣ ба ҷо оварда намешавад, ҳангоми банақшагирӣ ва таҳлил мафҳуми фоидаи маржиналӣ ба кор бурда намешавад;

- таҳлили безарарии фурӯш ба ҷо оварда намешавад;

- ҳангоми банақшагирӣ самари фишанги амалиётӣ баҳодихӣ карда намешавад, муайян кардани захираи устувории молиявӣ ғайриимкон аст;

- дар низоми мавҷудбудаи банақшагирӣ бозътимодона ба ҷо овардани баҳодихии устувории молиявии корхона дар мутаассирӣ ба шароити дигаршавандаи фаъолият ғайриимкон аст.

Амалияи банақшагирӣ ва баҳисобгирии стратегӣ дар мамлакатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки бартарихҳои асосии банақшагирии бучетӣ инҳо мебошанд:

- банақшагирии ҳармоҳаи бучетҳои воҳидҳои сохтори корхона нисбат ба низоми анъанавии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии дар корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдоргардида нишондиҳандаҳои нисбатан аниқтари андозаҳо ва сохтори масрафҳоро таъмин менамояд;

- дар доираи бучетҳои моҳонаи тасдиқшуда ба воҳидҳои сохторӣ мустақилияти зиёдтар дар сарфаи фонди пардохти меҳнат пешкаш карда мешавад, ки ин ҳавасмандии моддии кормандонро барои иҷрои бомуваффақонаи супоришҳои нақшавӣ баланд менамояд;

- камкунии шумораи нишондиҳандаҳои назоратии бучетҳо имкон медиҳад, ки хароҷоти ғайриистеҳсолии вақти кории кормандони хадамоти иқтисодии корхонаи кишоварзӣ ихтисор карда шавад;

- банақшагирии бучетӣ барои ба ҷо овардани низоми сарфаи қатъии сарватҳои молиявии корхона имкон медиҳад, ки ин барои раҳо шудани корхона аз бухрони молиявӣ муҳим мебошад [1, с. 187].

Ба андешаи мо, ба ғайр аз бартарихҳои баррасишуда боз метавон чунин бартарихоро барои низоми бучетикунонӣ дар соҳаи кишоварзӣ илова намуд: муайян намудани талаботи воқеӣ барои маблағгузори фаъолияти кишоварзӣ, зиёд кардани чараёнҳои пулии солона, таъмин намудани сарфаи воситаҳои пулӣ, паст кардани қарздорихи дебиторӣ, инчунин таҳия намудани чорабиниҳои самараноки ба беҳгардонии вазъи молиявӣ ва баландбардории устувории молиявии корхонаи кишоварзӣ нигаронидашуда.

Натиҷаи татбиқи низоми бучетикунонӣ дар корхонаи кишоварзӣ ноил гардидан ба мақсадҳои умуман дар назди корхона ва ҳам дар назди менечерҳо ё шубҳаҳои гуногуни он гузошташуда мебошад. Натиҷаи татбиқи бомуваффақонаи низоми бучетикунонӣ метавонад баландбардории самаранокии фаъолияти корхонаи кишоварзӣ бошад.

АДАБИЁТ

1. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта. - М.: Финансы и статистика, 2001. – 208 с.
2. Гамлет Я.С. Необходимость внедрения бюджетирования в организациях. // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2016. - № 12. – С. 24-31
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои инкишофи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 8 декабри соли 2003, № 53
4. Рыбалко О.А., Шалаева Л.В. Стратегическое планирование и бюджетирование как базовые элементы современной системы управления. // Международный бухгалтерский учет. – 2012. - № 28 (226). –С. 25-38
5. Санин М.К. Управленческий учет: учебное пособие. – СПб.: СПбГУ ИТМО, 2010. – 80 с.

ХУСУСИЯТИ БАҲИСОБГИРИИ БУЧЕТӢ ВА ҲУЧЧАТҲОИ МУҲОСИБӢ БАРОИ ҲИСОБИ ИҶРОИ ХАРЧНОМА

*Расулов Т.М.,
Азиззода А.Ш.*

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон

Баҳисобгирӣ муҳосибӣ иҷроиши бучет ва харҷномаи муассисаҳои бучетӣ баҳисобгирӣ бучетӣ номида мешавад. Баҳисобгирӣ бучетӣ барои инъикоси раванди иҷроиши бучет, яъне баҳисобгирӣ даромаду хароҷотҳо, воситаҳои пулии бучетӣ, маблағгузориҳои чорабиниҳо, фондҳо, захираҳо ва ҳисоббарорӣҳое, ки дар просесси иҷроиши бучет ва иҷрои харҷномаи муассисаҳои бучетӣ ба вучуд меоянд хизмат мекунад. Вазифаи асосиаш ин самаранок, сариштакорона ва мақсаднок истифода бурдани, маблағҳои бучет, инчунин ба расмият даровардани амалиётҳои иҷрошуда дар ҳуҷҷатҳои махсуси ҳисобдорӣ мебошад.

Муассисаҳои бучетӣ - ин ташкилотҳои мебошанд, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимият ва идораи давлатии Ҷ.Т ва ҳокимияти маҳаллӣ барои амалӣ гардонидани вазифаҳои идоракунӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, илмӣ-техникӣ ва дигар вазифаҳои хусусиятӣ ғайритиҷоратӣ дошта таъсис дода мешаванд. Фаъолияти онҳо на камтар аз 70 % аз ҳисоби бучетӣ давлатӣ маблағгузорӣ карда мешаванд.

Ташкилотҳои бучетӣ вазифадор мебошанд:

- сари вақт пешниҳод кардани дархости бучетӣ ё дигар ҳуҷҷатҳои, ки дар бораи ҳуқуқи гирифтани маблағ шаҳодат медиҳанд.

- Истифодаи самарабахши маблағҳои бучетӣ сари вақт пешниҳод намудани ҳисоботу маълумот оиди фаъолияти худ.

Сиёсати давлатии баҳисобгарӣ ба воситаи дастурамалҳои зерин амалӣ карда мешавад.

- нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ бучетӣ;

- тартиби инъикоси амалиётҳо оид ба иҷрои бучетӣ низоми бучетӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳисобҳои баҳисобгирӣ бучетӣ;

- тартиби инъикоси ташкилотҳои, ки хизматрасонии ҳа- зинавӣ, иҷрои бучетҳо, амалиётҳо оид ба хизматрасонии ҳазинавӣ, иҷрои бучет дар ҳисобҳои баҳисобгирӣ бучетӣ татбиқкунанда;

- аз эътибор соқит кардани мукотиботи ҳисобҳои баҳисобгирӣ бучетӣ;

- дигар масъалаҳои ташкили баҳисобгирии бухгалтерии бучетӣ.

Баҳисобгирии бучетӣ дар мутобиқати дақиқ бо Дастурамал ва кулли санадҳои қонунии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иҷрои бучет қабулшуда ба амал оварда мешавад. Ҳисобҳои бучетӣ дар КҒ НҶХ, мувофиқи тавсифи дар қисми V овардашуда, муайян шудаанд.

Ҳамаи амалиётҳои, ки аз тарафи ташкилоту муассисаҳои бучетӣ гузаронида мешаванд, дар ҳуҷҷатҳои аввала ба кайд гирифта мешаванд. Барои қорӣ кардани ҳисобгирии бучавӣ дар муассисаҳои бучетӣ рӯйхатҳои, ки дар он равандҳо ва нишондодҳои ҳатмӣ инъикос ёфтааст, истифода карда мешавад.

Шакли рӯйхатҳои баҳисобгирии бухгалтерии бучетӣ, ки хусусияти хоси иҷрои бучетро доранд, инчунин қорӣ кардани онҳо аз тарафи ташкилотҳо мувофиқи низоми бучети ҚТ Тасдиқ карда мешавад.

Дастурамал дар бораи баҳисобгирии бучет аз қор қисм ибораг аст. Дар қисми якум асосҳои ташкили баҳисобгирии бучет инъикос ёфта, фаҳмиши он дода шуда, талабот оид ба расмият даровардан ва ҷо ба ҷо кардани ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва рӯйхатҳои баҳисобгирӣ дода шуда, дар он тартиби ислоҳи ХАТОГИҲО, ки дар вақти тартиб додани ҳуҷҷатҳо рӯй додааст мурағтаб гардида, нишон дода шудааст. Ҳамин тавр, дар ин қисм зарурияти татбиқи барӯйхатгирии амвол, ғайриҳо ва ўҳдадориҳои молиявӣ, худидоракунии баҳисобгирии бучетӣ нишон дода шудааст.

Вобаста ба тағйир ёфтани сиёсати бучет зарурияти таҳлили истифодаи самараноки бучет, баҳодихии таъсири он ба иқтисодиёт, идораи оқилонаи молиявӣ ба амал меояд. Барои ҳалли ин масъала маълумотҳои наву муҳим зарур аст, ки барои дастрас кардани он бояд системаи нави ҳисобгирӣ истифода карда шавад. Ба ҷумлаи чунин маълумотҳо, пеш аз ҳама, ахбор оид ба даромаднокии маблағгузориҳо дохил кардан мумкин аст.

Барои дастрас намудани маълумот оид ба даромаднокии маблағгузориҳои низоми нави ҳисобгирӣ, методи ҳисобкунии, ки дар ташкилотҳои тичоратӣ бештар истифода карда мешаванд, пешбинӣ шудааст. Ин усул имкон медиҳад ки ба натиҷаи молиявии ғайрияти ташкилотҳои бучети баҳо дода, динамикаи иҷрои ўҳдадориҳои ташкилоти болои ва гирандагони воситаҳои бучетӣ таъмин карда шавад.

Истифодаи усули ҳисобкунии на танҳо имконият медиҳад, ки бақияи маблағҳо ҳисоб карда шавад, балки ҳаракати ғайриҳо ва ўҳдадориҳо назорат карда шаванд. Дар вақти истифодаи он аҳамияти мағхуми «даромадҳо» ва «хароҷотҳо» дигар мешавад. Даромад на қабул, воридшавӣ, гузаронидани пул ба ҳисоб, балки зиёдшавии арзиши ғайриҳои тоза ҳисоб карда мешавад.

Ҳамаи амалиётҳои хоҷагидорӣ аз қониби муассиса гузаронидашаванда, бояд дар ҳуҷҷатҳои эътимоднок кайд карда шаванд. Ин ҳуҷҷатҳо ба сифати ҳуҷҷати ибтидоии муҳосиба хизмат менамоянд ва ҳангоми гузаронидани амалиётҳои хоҷагидорӣ ё дар ҳол баъд аз гузаронидани он тартиб дода мешаванд.

Муассиса ҳисоби баҳисобгирии амвол, ўҳдадориҳо ва амалиётҳои хоҷагидориро дар асоси кайди дугона дар счётиҳо ба ҳам алоқаманди ҳисобдорӣ, ки ба нақшаи қори ҳисоботҳои бухгалтерӣ дохил карда шуданд, пеш мебаранд. Барои таъмини саривактӣ ва эътимоднокии ҳисоби бухгалтерӣ ҳуҷҷат бояд маълумоти дуруст, ки амалиёти муайяни хоҷагидорию муассисаро инъикос намояд, дошта бошад. Ҳамаи ҳуҷҷатҳо бояд нишондиҳандаҳои ҳатмии муайян (реквизитҳо) дошта бошанд. Реквизитҳои ҳуҷҷатҳои ибтидоии ҳисоб ин нишондиҳандаҳои мебошанд, ки амалиёти хоҷагидориро тавсиф менамоянд, дар ҳуҷҷат кайд карда шудаанд ва ба он ҳуқуқи юридики медиҳанд.

Навиштаҷотҳо дар ҳуҷҷатҳои ибтидоии бо воситаи чернили (ручкаҳои рангӣ), ручкаҳои оддии шарикдор, қаламҳои кимиёви ва ё истифодаи воситаҳои техники махсус амалӣ гардонидани мешавад. Сатрҳои ҳолӣ дар ин ҳуҷҷатҳо ҳат қашида мешаванд. Дар ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ тоза кардани навиштаҷот ва ё ислоҳи он ба кайди иловагӣ роҳ доданамешаванд.

• Хатогихо дар ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ бо воситаи хат задани матни хато ё адади хатошуда ва дар болои он навиштани шакли дуруст ислоҳ карда мешавад.

• Ислоҳот бояд бо кайди «ислоҳ карда шудааст» эзоҳ дода шавад ва бо имзои шахсони дар ҳуҷҷат имзо гузошта, бо нишондоди санаи кайд тасдиқ карда шавад.

• Дар ҳуҷҷатҳои бонкӣ ва ҳазинавӣ ислоҳот даровардан мумкин нест.

• Ҳамаи ҳуҷҷатҳои ибтидоии ба бухгалтерия омада ҳатман, чи аз руи шакли дурусти пуркунӣ ва чӣ мазмунан (то чи андоза қонунӣ, мантиқан дуруст будани амалиёт), тафтиш карда мешаванд. Ҳуҷҷатҳое, ки ба ҳуҷҷатҳои воридшавӣ ва хориҷшавии ҳазина замима мегардад, бояд бо штамп (ё ба таври дастӣ) бо кайди сана, навиштаҷотҳои "Пардохта шуд" (оплачено), ё "Қабул карда шуд" (получено), гузошта шавад.

• Ҳуҷҷатҳои тафтишу ба ҳисоб қабулшуда аз рӯи таърихи иҷрои амалиёт низомбандӣ мешаванд ва дар ордерҳои мемориалии- ведомостҳои ҷамъоваранда кайд карда мешаванд. Барои ҳисоби бухгалтерӣ ордерҳои мемориалии гуногунро истифода мебаранд, аз ҷумла:

• ордери мемориалии №1- ведомости ҷамъкунандаи амалиётҳои ҳазинавӣ, ф.381;

• ордери мемориалии №2 ведомости ҷамъкунанда оид ба ҳаракати воситаҳои дар субсчётҳои 111200, 111210, 111220, 111230 буда, ф.381;

• ордери мемориалии №3- ведомости ҷамъкунанда оид ба ҳаракати воситаҳо аз ҳисоби маблағҳои ғайрибуҷавӣ, дар субсчётҳои 111251, 211990, ф.381;

• ордери мемориалии №5- ҷамъи ведомостҳо оид ба пардохти музди меҳнат ва стипендияҳо, ф.405;

• ордери мемориалии №6- ведомости ҷамъкунанда оид ба ҳисоббаробаркуниҳо бо қарздорон ва қарздохони гуногун, ф.408;

• ордери мемориалии №8 - ведомости ҷамъкунанда оид ба ҳисоббаробаркуниҳо бо шахсони зерҳисоб, ф.386;

• ордери мемориалии №9 - ведомости ҷамъкунанда оид ба даромад ва ҳаракати воситаҳои асосӣ, ф.438;

• ордери мемориалии №10 - ведомости ҷамъкунанда оид ба баромад ва ҳаракати ашёҳои камарзиш, ф.438;

• ордери мемориалии №11 - ҷамъи ведомостҳои ҷамъкунанда оид ба даромади маҳсулоти хурукворӣ, ф.398;

• ордери мемориалии №12 - ҷамъи ведомостҳои ҷамъкунанда оид ба хароҷоти маҳсулоти хурукворӣ, ф.398;

• ордери мемориалии №13 - ведомости ҷамъкунанда оид ба хароҷотҳои моддӣ, ф.396;

• ордери мемориалии №14 - ведомости ҷамъкунанда оид ба даромадҳо, фоида(зарар), ф.409;

• ордери мемориалии №15 - ҷамъи ведомостҳо оид ба ҳисоббаробаркуниҳо бо волидайн вобаста ба нигоҳубини кӯдакон дар муассисаҳои бачагона, ф.406.

Нисбати дигар амалиётҳои ордерҳои мемориалии алоҳида, ф.274, ки аз адади 16 сар карда рақамгузорӣ карда мешаванд, тартиб дода мешаванд. Ордерҳои мемориалии аз ҷониби Сармуҳосиб ё ҷонишини Сармуҳосиб имзо мешаванд.

Бо гузашти давраи ҳисоботӣ охири ҳар моҳ ҳамаи ордерҳои мемориалии, ведомостҳои ҷамъоваранда бо ҳамроҳии ҳуҷҷатҳои ба онҳо дахл дошта, ба таври хронологи гурӯҳбандӣ шуда, бастабандӣ мегарданд.

Ҳангоми кам будани амалиётҳои хоҷагидорӣ муассиса амалёти мазкурро, дар як папка, дар се моҳ (квартал) як маротиба амалӣ гардондан мумкин аст.

Дар болои папка маълумоти зерин кайд карда мешавад: номи муассиса; ном ва рақами тартибии папка; давраи ҳисоботи; рақами аввал ва охиринаи ордери мемориалӣ; адади варақҳо дар папка. Нигоҳдории ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, гурӯҳбандӣ ва ба бойгонӣ супоридан аз тарафи Сармуҳосиб таъмин карда мешавад. Ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ то ба бойгонӣ супоридан дар муҳосибот дар ҷевону сейфҳои махсус зери ҷавобгарии Сармуҳосиб нигоҳдорӣ мешаванд.

Дар бойгонии муассиса парвандаҳо бо ҳуҷҷатҳои муҳосибот то мӯҳлатҳои аз тарафи ташкилотҳои давлатӣ (бойгонии давлатӣ, ташкилотҳои болоӣ) муайян шуда, нигоҳдорӣ мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Давлатшоев О.Х. Стратегия развития бюджетно-налоговых отношений на современном этапе / О.Х. Давлатшоев, Н.З. Хабибова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социальноэкономических и общественных наук. – 2014. – №1(61). – С. 72-74.
2. Каюмов Н.К. Еще раз о необходимости ускорения темпов экономического роста / Н.К. Каюмов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2006. – №2. – С.65-94.
3. Кушлина В.И. Государственное регулирование рыночной экономики. Учебник / В.И. Кушлина. – М. 2005. – 734 с.
4. Никитин В.М., Никитина Д.А. Теория бухгалтерского учета. Учебные пособия. / В.М.Никитин, Д.А.Никитина Москва: «Дело и сервис», 2008. -576с.
5. Родионов В.М. Бухгалтерский и налоговый учет в бюджетных учреждениях / В.М.Родионов М.: Проспект, 2014.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. “Душанбе, 2016. “127 с.

БАҲИСОБИРИИ УҲДАДОРИҶОИ ДАРОЗМУҲЛАТ

Анисаи Муҳиддин

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Дар мақола ҷанбаҳои амалии баҳисобгирӣ муҳосибӣ уҳдадориҳои дарозмуҳлати корхонаҳои тиҷоратӣ баррасӣ мешаванд. Ба масъалҳои инъикоси уҳдадориҳо дар шакли вомбаргҳо диққати муҳим дода шудааст.

Калидвожаҳо: *Вомбаргҳо, барориши вомбаргҳо, меъери фоизи исмӣ, маблағи асосии қарз, вомбаргҳо барои пардохт.*

Барои рушди молиявии худ корхонаҳои муосирро зарур аст, ки сармоягузориҳои дарозмуҳлатро ба дороиҳо ва намудҳои фаъолияти дар оянда даромадоранда ба ҷо оранд. Ин масъала аксаран бо роҳи барориши уҳдадориҳои қарзии дарозмуҳлат дар намуди вомбаргҳо ҳалли худро меёбад. Баргариши муҳими уҳдадориҳои қарзӣ ин аст, ки бо мақсадҳои андозбандии фоидаи корхона маблағҳои фоизҳои онҳо аз фоидаи андозбандишаванда тарҳ карда мешаванд.

Вомбаргҳо – қоғазҳои қиматноке мебошанд, ки вомҳои аз сармоягузoron гирифтаи корхонаро ифода менамоянд. Вомбаргҳо бояд то лаҳзаи муайяни вақт баргардонида (пӯшонид) шаванд ва пардохтҳои давравии фоизҳоро талаб менамоянд. Вомбаргҳоро бояд аз сахмияҳо фарқ кард. Дорандагони сахмия (сахомон) соҳибмулкони корхона мегарданд, дорандагони вомбаргҳо – танҳо қарздиҳанда (кредитор) мебошанд.

Дорандаи вомбарг сертификати вомбаргро мегирад. Ин сертификат шаҳодат медиҳад, ки корхонаи барорандаи вомбарг ба дорандаи вомбарг қарздор аст. *Барориши вомбаргҳо* - шумораи умумии вомбаргҳои ҳамзамон баровардашуда мебошад. Масалан, барориши вомбаргҳо ба маблағи 1000000 сомонӣ метавонад аз ҳазор вомбарги арзиши исмӣ ҳар кадомашон 1000 сомонӣ иборат бошад.

Нарҳҳои вомбаргҳо чун фоиз аз арзиши исмӣ муқаррар карда мешаванд. Ҳамин тавр, нархи 105 чунин маъно дорад, ки нархи вомбарги арзиши исмӣ масалан, 1000 сомонӣ 1050 сомонӣ мебошад (1000 × 1,05). Агар вомбарг чун бо нархи 100 дар бозор мубодила шавад, пас вай бо арзиши исмӣ фурӯхта мешавад. Дар мавриде ки, агар нарх аз 100 зиёд бошад, пас вомбарг бо мукофот фурӯхта мешавад ва агар нарх аз 100 кам бошад, - бо тахфиф. Масалан,

вомбарг ба маблағи 1000 сомони ҳангоми мубодила бо нархи 95,5 бо тахфиф фурӯхта мешавад ва харидор барои вай 955 сомони (1000 × 0,955) пардохт мекунад. Меъёри фоиз асосан дар давоми тамоми муҳлати то баргардонидани вомбарг тағйир намеёбад. Вале дар бозор вомбаргҳои дорои меъёри фоизи тағйирёбанда низ мубодила шуда метавонанд.

Корхона барои баровардани вомбаргҳо (ва дигар коғазҳои қиматнок) аз лаҳзаи бақайдгирии барориши онҳо ва ба он додани рақами бақайдгирии давлатӣ дар Агентии рушди бозори коғазҳои қиматнок ва бақайдгирандаи махсуси назди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳақ дорад. Барориши вомбаргҳо (ва дигар коғазҳои қиматнок), ки аз бақайдгирии давлатӣ нагузаштаанд, ғайриқонунӣ мебошад. Маблағи фурӯши онҳо бояд мусодири карда ва ба сармоягузoron баргардонидани шавад [4].

Корхона вомбаргҳоро бароварда, бояд дар давоми тамоми муҳлати пешбинишудаи онҳо ба дорандагонашон фоизҳо пардохт кунад (аксаран як маротиба дар ним сол) ва маблағи асосии қарзро дар санаи баргардонидани пушонад.

Ҳангоми барориши вомбаргҳо зарурати дар баҳисобгирӣ ба ҷо овардани навишт оид ба иҷозат гирифтани барои барориш нест, вале аксар корхонаҳо ахбор дар бораи барориши вомбаргҳоро дар тавзеҳот ба ҳисоби 22610 “Вомбаргҳо барои пардохт” инъикос менамоянд. Дар тавзеҳоти мазкур миқдор ва арзиши вомбаргҳои барои барориш иҷозатдодашуда, меъёри фоизҳо, санаҳои пардохткунӣҳои фоизҳо ва муҳлати вомбаргҳо нишон дода мешавад.

Инъикос кардани қарзи вомбаргӣ дар баҳисобгирӣ бо арзиши бозории ҷорӣ ба ҷо оварда мешавад ва бино бар ин, аз таносуби меъёрҳои фоизи исмӣ ва бозорӣ вобаста мебошад. *Меъёри фоизи исмӣ* – меъёри фоизҳои ба дорандагони вомбаргҳо пардохтшаванда мебошад, ки ба арзиши исмии вомбарг ё маблағи асосӣ асос ёфтааст. Меъёр ва маблағи фоизҳо дар давоми тамоми муҳлати вомбарг дигар намешаванд. *Меъёри фоизи бозорӣ* – меъёри фоизе мебошад, ки бо он фоизҳо дар бозор барои вомбаргҳои дорои дараҷаи хавфи ҳамсони вомбаргҳои мазкур пардохт карда мешаванд. Меъёри фоизи бозорӣ чун меъёри фоизи босамара низ номбар мешавад. Вале корхона вомбаргҳоро бароварда, бояд қарор диҳад, ки чӣ гуна меъёри фоиз бояд муқаррар карда шавад, то ки вай ба вазъи ҷорӣ ва ояндаи бозори молиявӣ ҷавобгӯ бошад.

Ҳангоми барориши вомбаргҳо корхона ҳақд мекунад, ки меъёри фоизи исмиро ҳар чӣ қадар наздиктар ба меъёри фоизи бозорӣ муқаррар намояд. Азбаски корхона меъёрҳои фоизи бозориро назорат карда наметавонад, аксаран дар санаи барориши вомбарг фарқи байни меъёрҳои фоизи исмӣ ва бозорӣ ба миён меояд. Дар натиҷа нархи вомбарги баровардашаванда на ҳамеша ба арзиши исмии он баробар аст.

Агар меъёрҳои фоизи бозорӣ ва муқарраршуда баробар бошанд, пас вомбаргҳо бо арзиши исмӣ фурӯхта мешаванд. Дар ин ҳолат, пардохти фоизҳо даромади баробар ба меъёри бозории даромади фоизӣ барои вомбаргҳои дорои ҳамин гуна муҳлат ва дараҷаи хавфро меорад. Аммо, аксаран меъёрҳои фоизи бозорӣ ва муқарраршуда баробарандоза нестанд. Дигаршавии меъёри бозорӣ ва нархи барориши вомбаргҳо байни ҳам алоқаманд мебошанд. Масалан, агар меъёри бозории бузургиаш 12% аз меъёри муқарраршудаи бузургиаш 10% зиёд бошад, пас нархи барориши вомбарг набояд аз арзиши исмии он зиёд бошад, то ки ба сармоягузор даромади баробар ба меъёри бозорӣ оварад. Сармоягузoron намехоҳанд, ки масалан, 10000 сомони арзиши исмӣ барои вомбарги 10% даромадоранда пардохт кунанд, чунки вомбаргҳои рақобаткунанда даромади 12% меоранд.

Агар меъёри фоизи бозор аз меъёри фоизи исмӣ баланд бошад, пас нархе, ки бо он вомбарг бароварда мешавад, аз арзиши исмии он паст аст. Дар ин ҳолат ҳисобида мешавад, ки вомбаргҳо бо тахфиф бароварда шудаанд. *Тахфиф* ба маблағи барзиёдии арзиши исмӣ аз нархи барориши вомбарг баробар аст. Тахфиф барои вомбаргҳо дар давоми муҳлати қарз ба хароҷот соқит карда (пушонидани) мешавад. Раванди тақсим кардани ин гуна тахфиф дар баҳисобгирии муҳосибӣ *истеҳлоки тахфиф* ном дорад.

Агар меъёри бозории фоиз аз меъёри фоизи исмӣ паст бошад, пас нархи барориши вомбарг аз арзиши исмии он баланд аст. Дар ин ҳолат ҳисобида мешавад, ки вомбаргҳо бо мукофот (болонарх) бароварда шудаанд. *Мукофот* ба маблағи барзиёдии нархи барориши вомбарг аз арзиши исмии он баробар аст. Мукофот барои вомбаргҳо ҳангоми баргардонидани

вомбарг ба харидор бозпас гардонида намешавад, вай дар давоми давраи қарзи вомбаргӣ ба ҳисоби харочоти фоизҳо соқит карда шуда, бузургии онҳоро кам мекунад.

Мафҳумҳои *тахфиф* ва *мукофот* хусусиятҳои манфӣ ё мусбати барориши вомбаргҳоро ифода намекунад. Онҳо натиҷаи таҳрикуниҳои нархи фурӯш ба хоҳири бо ҳам мувофиқ кардани меъёри даромади фоизӣ ва меъёри бозории ҳамин гуна вомбаргҳо мебошанд.

Вомбаргҳо барои пардохт, инчунин тахфифҳои пӯшониданашуда (истехлокнашуда) ва мукофотҳо дар тавозуни муҳосибӣ асосан чун уҳдадориҳои дарозмуҳлат инъикос карда мешаванд. Вале, агар муҳлати баргардонидани вомбаргҳо як сол ё камтар бошад ва онҳо бояд аз ҳисоби дороиҳои кӯтоҳмуҳлат пӯшонидани шаванд, пас онҳоро бояд чун уҳдадориҳои кӯтоҳмуҳлат инъикос кард. Ҳамчунин ҳангоми як сол мондан то фарорасии муҳлати баргардонидани вомбаргҳо барои пардохт ба баҳши уҳдадориҳои кӯтоҳмуҳлат гузаронида мешаванд. Агар барориши вомбаргҳо бояд бо дороиҳои муайян баргардонидани шавад ё бо барориши дигари вомбаргҳо иваз карда шавад, пас вомбаргҳо чун уҳдадориҳои дарозмуҳлат инъикос карда мешаванд. Шартҳои муҳими қарордод доир ба вомбаргҳо дар замимаҳо ба ҳисоботи молиявӣ аксаран бо рӯйхати ҳама бароришҳои вомбаргҳо, намудҳои онҳо, бо нишон додани меъёрҳои фоиз, ҳама коғазҳои қиматноки бо вомбаргҳо алоқаманд, санаҳои пардохти фоизҳои онҳо, санаҳои баргардонидани вомбаргҳо ва меъёрҳои фоизи босамара зикр карда мешаванд.

Мисолҳои баҳисобгирии вомбаргҳои бо арзиши исмӣ (мисоли 1), бо тахфиф (мисоли 2) ва бо мукофот (мисоли 3) баровардашударо баррасӣ мекунем.

Мисоли 1. 1 январи соли 2018 корхона барои барориши вомбаргҳои 11%-ӣ ба маблағи 1000000 сомонӣ ва муҳлати 5 сол иҷозат гирифт. Мутобиқи шартномаи қарзи вомбаргӣ фоизҳо бояд 1 январ ва 1 июли ҳар сол пардохт карда шаванд. Фарз мекунем, ки вомбаргҳо 1 январи соли 2018 бо арзиши исмӣ фурӯхта шудаанд.

Барои дар баҳисобгирӣ инъикос кардани фурӯши вомбаргҳо 1 январи соли 2018 чунин гузарониш карда мешавад:

10210 “Ҳисобҳо бо асъори миллӣ”	1000000
22610 “Вомбаргҳо барои пардохт”	1000000

Азбаски фоизҳо 1 январ ва 1 июли ҳар сол пардохт карда мешаванд, дар санаи 1 июли соли 2018 корхона бояд ба дорандагони вомбаргҳо барои ним сол ба маблағи 55000 сомонӣ фоизҳо ҳисобузам кунад ($1000000 \times 0,11 \times 0,5$ сол):

66110 “Харочот дар намуди фоиз”	55000
22260 “Фоизҳо барои пардохт”	55000

Ҳангоми пардохт кардани фоизҳо чунин гузарониш карда мешавад:

22260 “Фоизҳо барои пардохт”	55000
10210 “Ҳисобҳо бо асъори миллӣ”	55000

Агар рӯзи ҳисобузамкунии фоизҳо ва рӯзи пардохт кардани онҳо бо ҳам рост оянд, пас метавон як гузарониш тартиб дод:

66110 “Харочот дар намуди фоиз”	45000
10210 “Ҳисобҳо бо асъори миллӣ”	45000

Мисоли 2. 1 январи соли 2018 корхона вомбаргҳои 11%-иро ба маблағи 1000000 сомонӣ ва муҳлати 5 сол бо меъёри фоизи бозории 12% баровард. Фоизҳо ҳарсола ду маротиба (1 январ ва 1 июл) пардохт карда мешаванд.

Барои муайян кардани нархи фурӯши вомбарг бояд арзиши ҳозираи ду чараёни пулии ояндаи бо вомбарг алоқаманд – арзиши исмии вомбаргҳо, ки дар охири соли 5-ум пардохт карда мешавад ва фоизҳое, ки дар ҳар як ним сол дар давоми 5 сол пардохт карда мешаванд, бо меъёри бозорӣ ҳисоб карда шаванд. Азбаски фоизҳо дар ҳар як ним сол пардохт карда мешаванд, барои ҳисобкунии миқдори пардохтҳои фоизҳо чун 10 давра ($2 \text{ маротиба} \times 5 \text{ сол}$) ва меъёри фоиз 6% ($12\% \times 0,5 \text{ сол}$) қабул карда мешавад.

Бузургии аввалиро бо ин формула меёбем:

$$V = FV \times \frac{1}{(1+i)^n}$$

дар ин чо: PV – маблағи дар айни замон пардохтшаванда, яъне арзиши овардашудаи ҳозира (чорӣ); FV – арзиши ояндаи сармоягузориҳо пас аз n сол; i - меъёри фоиз; n – миқдори пардохтҳои фоизҳо ё шумораи давраҳои ҳисобузамкунии фоизҳо.

$$PV = 1000000 \times \frac{1}{(1+0,06)^{10}} = 1000000 \times 0,5584 = 558400 \text{ сомонӣ.}$$

Барои ҳисобкунии арзиши ҳозираи фоизҳои дар ҳар як нимсола ба маблағи 55000 сомонӣ ($1000000 \times 0,11 \times 0,5$ сол) дар давоми 5 сол пардохтшаванда (аннуитет) ин формуларо истифода мебарем:

$$A = R \frac{1 - (1+i)^{-n}}{i}$$

$$A = 55000 \times \frac{1 - (1+0,06)^{-10}}{0,06} = 55000 \times 7,36 = 404800 \text{ сомонӣ.}$$

Ҳамин тавр ҳосил мекунем:

		Арзиши ҳозира
Маблағи асосии қарз:	$1000000 \times 0,5584$	558400 сомонӣ
Фоизҳо:	$55000 \times 7,36$	404800 сомонӣ
Нархи фурӯши вомбарг:		963200 сомонӣ

Дар ҳолати мазкур вомбаргҳо бо тахфиф бароварда шудаанд, чунки меъёри бозории фоиз (12%) аз меъёри исмӣ (11%) зиёд аст, ки дар натиҷа нархи фурӯши вомбарг аз арзиши исмӣ он ба андозаи 36800 сомонӣ кам аст ($1000000 - 963200 = 36800$). Маблағи 36800 сомонӣ - тахфиф (дисконт)-и вомбаргҳо мебошад.

Барои дар баҳисобгирӣ инъикос кардани фурӯши вомбаргҳо чунин гузарониш карда мешавад:

10210 “Ҳисобҳо бо асъори миллий”	963200	
22691 “Дисконт (тахфиф) аз рӯи вомбаргҳои дарозмуддат”	36800	
22610 “Вомбаргҳо барои пардохт”		1000000

Тавре аз гузарониш дида мешавад, ҳисоби 10210 “Ҳисобҳо бо асъори миллий” ба маблағи гирифташуда (963200 сомонӣ) дебет карда, ҳисоби 22610 “Вомбаргҳо барои пардохт” ба маблағи арзиши исмӣ вомбаргҳо (1000000 сомонӣ) кредит карда шудааст, фарқи байни онҳо (36800 сомонӣ) ба дебети ҳисоби 22691 “Дисконт (тахфиф) аз рӯи вомбаргҳои дарозмуддат” гузаронида шудааст.

Ҳисоби 22691 “Дисконт (тахфиф) аз рӯи вомбаргҳои дарозмуддат” барои ҳисоби 22610 “Вомбаргҳо барои пардохт” ҳисоби мутақобил мебошад. Бино бар ин, дар тавозуни муҳосибӣ барои ҳосил кардани арзиши чорӣ вомбаргҳо аз бақияи ҳисоби 22610 “Вомбаргҳо барои пардохт” бақияи ҳисоби 22691 “Дисконт (тахфиф) аз рӯи вомбаргҳои дарозмуддат” тарҳ карда мешавад.

Тахфиф барои вомбарг пӯшониданаи ҳисобида мешавад, чунки вай дар давоми муҳлати қарз соқит (истехлок) карда мешавад. Бо ҳамин сабаб маблағи тахфиф сол ба сол кам шуда, арзиши тавозунии вомбаргҳо (арзиши исмӣ тарҳи тахфифи вомбаргҳо) зиёд мешавад. То вақти баргардонидани вомбаргҳо арзиши тавозунии онҳо ба арзиши исмӣ онҳо баробар шуда, маблағи тахфиф ҳеч мешавад.

Ҳамин тавр, пас аз фурӯхтани вомбаргҳо дар тавозуни муҳосибии корхона дар санаи 1 январи соли 2018 уҳдадорӣ оид ба вомбаргҳо барои пардохт ин тавр менамояд, сомонӣ:

Уҳдадориҳои дарозмуҳлат	
Вомбаргҳо барои пардохт – 1000000	
Тахфиф барои вомбаргҳо – (36800)	
Арзиши тавозунии вомбаргҳо – 963200	

Вақте ки вомбаргҳо бо тахфиф бароварда мешаванд, маблағи воқеӣ (меъёри фоизи босамара)-е, ки корхона пардохт мекунад, аз меъёри фоизи исмӣ вомбаргҳо зиёд мебошад.

Ин аз сабабест, ки корхона бояд барои пардохти фоизҳои эълоншуда ва тахфифи вомбаргҳо харочот ба ҷо орад. Гарчанде корхона ҳангоми барориши вомбаргҳо маблағи аз арзиши исмии онҳо камро гирифта бошад ҳам, дар санаи баргардонидани вомбаргҳо вай бояд тамоми арзиши исмии онҳоро пардохт кунад. Фарқи байни нархи вомбарг, ки ҳангоми барориш гирифта шудааст, ва арзиши исмии он бояд ба маблағи пардохтҳои ҷамъонаи фоизҳои вомбаргҳо зам карда шавад, то ки харочоти воқеии фоизҳо ба ҳисоб гирифта шавад. Ҳисобкунии харочоти воқеии умумии корхона оид ба пардохти фоизҳо ҳангоми барориши вомбаргҳо бо тахфиф чунин аст, сомонӣ:

Пардохтҳои пешбинишуда ба дорандагони вомбаргҳо:	
Арзиши исмии вомбаргҳо	1000000
Фоизҳо ($1000000 \times 0,11 \times 5$ сол)	550000
Ҳамагӣ	1550000
Тарҳи маблағи ҳангоми барориши вомбаргҳо гирифташуда	(963200)
Ҳамагӣ харочоти пардохти фоизҳо	586800
<i>Ё усули алтернативӣ:</i>	
Пардохтҳои фоизҳо ($1000000 \times 0,11 \times 5$ сол)	550000
Тахфифи вомбаргҳо	36800
Ҳамагӣ харочоти пардохти фоизҳо	586800

Маблағи умумии масрафҳои фоизҳо – 586800 сомонӣ бо ҷамъ кардани маблағи пардохти фоизҳо – 550000 сомонӣ ва тахфифи вомбаргҳо – 36800 сомонӣ ҳосил шудааст. Ҳамин тавр, тахфифи вомбаргҳо меъёри фоизи исмии вомбаргҳоро зиёд карда, онро ба меъёри фоизи босамара табдил медиҳад. Меъёри фоизи босамара масрафҳои воқеии фоизҳои вомбаргҳоро барои муҳлате, ки ин вомбаргҳо бароварда шудаанд, ифода менамояд.

Барои он ки харочоти ҳарсолаи фоизҳо меъёри фоизи босамараро ифода намоянд, тахфиф бояд дар байни солҳои тамоми даврае, ки вомбаргҳо барои он бароварда шудаанд, тақсим карда шуда, харочоти фоизҳоро дар ҳар як давра зиёд кунад. Раванди тақсим кардани ин гуна тахфиф истехлоки тахфифи вомбарг ном дорад. Ҳамин тавр, маблағи харочоти фоизҳои вомбаргҳо дар давраи муайян аз пардохтҳои воқеии фоизҳо зиёд буда, ҳиссаи дахлдори тахфифи вомбаргҳоро дар бар мегирад.

Соқиткунии тахфифи вомбаргҳо бо усули меъёри фоизи босамара ба ҷо оварда мешавад. Мутобиқи усули мазкур барои ҳисобкунии маблағи фоизҳо ва истехлоки тахфифи вомбаргҳо барои ҳар як давра меъёри фоизи доимӣ ба арзиши тавозунии вомбаргҳо дар оғози ҳар як давра ба кор бурда мешавад. Ин меъёри доимӣ ба меъёри бозорӣ ё меъёри босамара дар лаҳзаи барориши вомбаргҳо баробар аст. Маблағи тахфифи истехлокнашудаи вомбаргҳо, ки он бояд дар давоми ҳар як давра истехлок карда шавад, ба фарқи байни пардохтҳои фоизи бо истифодаи меъёри фоизи босамара ҳисобкардашуда ва пардохтҳои воқеии фоизҳо ба дорандагони вомбаргҳо баробар аст [1, с. 296].

АДАБИЁТ

1. Грэй С. Дж., Нидлз Б.Е. Финансовый учет: глобальный подход. – М: Волтерс Клувер, 2006. – 614 с.
2. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 444 с.
3. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 592 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бозори қоғазҳои қиматнок”

ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ - ҲАМЧУН ИТТИЛООТ БАРОИ ҚАБУЛИ ҚАРОРҲОИ ИҚТИСОДӢ

Файзиева Н.А., Абдурахимов А.А.
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Дар мақола мушкилоти оmodасозии иттилооти баландсифат барои қабули қарорҳои иқтисодӣ баррасӣ ва гурӯҳбандӣ карда шудааст. Тадқиқотҳо оид ба арзёбии арзиши барқарорсозии дороиҳои ташкилот оварда шудаанд. Шакли тавозун (ҳолати молиявӣ) ва таснифоти нави қарзҳои дебиторӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: қарорҳои идоракунии, ҳисоботи молиявӣ, арзиши дороиҳо, шакли ҳисобот, қарзи дебиторӣ

Ҳисобот муҳимтарин воситаи идоракунии рушди устувори сохторҳои иқтисодӣ мебошад, зеро он тамоми нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ташкилотро дар бар мегирад. Низомномаи баҳисобгирии муҳосибӣ (НБМ) 5/2001 «Ҳисоботи баҳисобгирии ташкилот» ва СБҲМ 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» талабот ва хусусиятҳои сифатро муайян мекунанд, ки ҳисоботи ташкилот бояд ба манфиатҳои истифодабарандагон мувофиқат кунад.

Соли 1980 Шӯрои таҳияи стандартҳои баҳисобгирии ҳисоботи молиявӣ изҳорот оид ба концепсияҳои баҳисобгирии молиявӣ - «Хусусиятҳои сифатии иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ»-ро нашр кард, ки барои омӯختани хусусиятҳои ҳисоботи молиявӣ, ки онҳоро барои қабули қарорҳои иқтисодӣ муфид мегардонад, пешбинӣ шудааст.

Барои истифодаи нишондиҳандаҳои ҳисоботи кофӣ аст, ки онҳо боэтимод, мувофиқ, эътимоднок ва тафсиршаванда бошанд [7]. Баъзеҳо чунин амволро ба монанди муқоиса илова мекунанд. Агар ҳисобот мувофиқи принсипи ҳисобкунӣ ва чунин хусусиятҳои сифатӣ, ба монанди фаҳмоӣ, аҳамиятнокӣ, эътимоднокӣ таҳия карда шавад, он гоҳ талаботи эътимоднокӣ ва пешниҳоди объективӣ риоя карда мешавад [10].

Мувофиқи СБҲМ, Принсипҳои таҳия ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ гуфта мешавад, ки истифодабарандагон бояд ҳам ҳисоботи молиявии корхонаи худро барои давраҳои гуногун муқоиса кунанд ва ҳам ҳисоботи молиявии ширкатҳои гуногунро муқоиса кунанд. Хусусиятҳои сифатии иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ маҷмӯи хосиятҳои мебошанд, ки имкон медиҳанд, ки маълумоти молиявӣ дар ҳисобот ҳамчун муфид, мувофиқ ва боэтимод нисбат ба истифодабарандагони манфиатдор чамъоварӣ ва пешниҳод карда шаванд.

Мақсади асосии ҳисоботи молиявӣ «ба ҳамаи истифодабарандагони эътимолӣ, ки ба гирифтани маълумот дар бораи вазъи молиявии корхона ва тағйироти он, дар бораи натиҷаҳои фаъолияти хочагидорӣ, самаранокии идоракунии ва дараҷаи масъулияти роҳбар манфиатдор бошанд, ба маълумоти зарурии муфид дода мешавад. кори супурдашуда» [9].

Ҳисоботи бисёре аз корхонаҳои Тоҷикистон аз сабаби он, ки тақрибан 30% тичорати ширкатҳои Тоҷикистон дар сояи андозбандӣ қарор дорад, ба талаботи мутобиқат ҷавобгӯ нест, ки ин маънои онро дорад, ки ҳисоботи ин ташкилотҳо вазъи воқеии корҳоро инъикос намекунад. Чунин гузоришдихӣ дар системаи бозгашт истифода намешавад, зеро он арзиши пешгӯӣ надорад.

Ба ақидаи як қатор муаллифон, вазифаи асосии ҳисоботи молиявӣ ташаккул додани маълумоти пурра ва боэтимод дар бораи фаъолияти ташкилот ва вазъи амволи он мебошад. Барои истифодабарандагони дохилӣ ва хориҷӣ: роҳбарон, муассисон, сармоягузoron, кредиторон ва дигар истифодабарандагон зарур аст, ки риояи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар фаъолияти тичоратии ташкилот назорат кунанд [4].

Сармоягузoron ва кредиторон истифодабарандагони асосии ҳисоботи молиявӣ ба ҳисоб мераванд. Маҳз ҳамин гурӯҳи истифодабарандагон метавонад ба афзоиши ҳаҷми захираҳои иқтисодии ташкилот, мутаносибан ба афзоиши даромади ташкилот таъсир расонад.

Идоракунии сохтори тичорӣ аксар вақт ҳамчун муносибати байни сармоягузoron, кредиторон ва гурӯҳи роҳбарикунанда баррасӣ мешавад, ки ба маълумоти дахлдор дар бораи фаъолияти ташкилот ниёз доранд [6].

Манбаи асосии иттилоот барои қабули қарорҳои иқтисодӣ аз ҷониби истифодабарандагони манфиатдор маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ мебошад [2]. Ҳисоботи молиявии ташкилот фаҳмиши мувофиқи ноил шудан ба ҳадафҳои фаъолияти ҷорӣ корхона ва дурнамои рушди устувори онро таъмин намуда, робитаи байни раванди ташаккул ва хароҷоти базаи захираҳои корxonаро фароҳам меорад. Барои таҳлили вазъии молиявии корхона ва пешгӯии рушди устувори он бояд системаи баҳисобгирӣ, истилоҳот, конвенсияҳои онро омӯзед, инчунин номукамалӣ ва маҳдудиятҳои онро дарк кунед [3].

Ҳисоботи молиявии ташкилот, ки системаи ягонаи нишондиҳандаҳо мебошад, манбаи асосии таҳлили вазъии молиявии ташкилот ва қобилияти пардохтпазирии он, устувории молиявӣ ва фаъолияти он мебошад. Ҳамин тариқ, он ҳамчун воситаи банақшагирӣ, назорат хизмат мекунад ва асоси асосии қабули қарорҳои идоракунии барои оптимизатсияи фаъолияти ташкилот мебошад. Дар баробари ин, самаранокии қарорҳои идоракунии, ки дар асоси таҳлили шаклҳои ҳисобот қабул карда мешаванд, бештар аз пуррагӣ ва эътимоднокии нишондиҳандаҳои моддаҳои он вобаста аст.

Идоракунии самараноки сохторҳои соҳибкорӣ ба беҳбуди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути гузоришдиҳии босифат ва бозътимод ҳамчун воситаи назорат, ки ба манфиатҳои сармоягузoron ва тамоми ҷомеа хизмат мекунад, мусоидат мекунад. Қарорҳои қабулшуда аз маълумоти дар ҳисоботи молиявӣ пешниҳодшуда вобастаанд. Аксар вақт манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни корбарон на танҳо мувофиқат намекунанд, балки ба низоъ меоянд.

Яке аз унсурҳои асосии ҳисоботи молиявӣ маълумот дар бораи арзиши дороиҳо мебошад. Тибқи стандартҳои Тоҷикистон, амволе, ки ташкилот тавассути муомилоти вазнин ва ғайр аз саҳми муассисон ба даст овардааст, метавонад бо ду роҳ баҳо дода шавад:

- аз рӯи маблағи хароҷоти воқеӣ (барои амалиёти хариду фурӯш);

- аз рӯи арзиши одилона (барои амалиёт бо пардохти ғайринақдӣ) ПБУ 3/2002, 4/2001, 1/99, 6/2001, СБҲМ 2 «Захираҳо» ва СБҲМ 36 «Беқурбшавии дороиҳо» усулҳои зерини арзёбии дороиҳоро муайян мекунанд.

СБҲМ 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» эълон мекунад: «Мақсади ҳисоботи молиявӣ пешниҳод кардани маълумот дар бораи вазъии молиявӣ, натиҷаҳои фаъолият ва тағирот дар вазъии молиявии ширкат мебошад, ки барои доираи васеи истифодабарандагон муфид аст. Ҳисоботи молиявӣ натиҷаҳои фаъолияти дастгоҳи идоракунии ширкатро нишон медиҳад. Саволе ба миён меояд: дороиҳо бояд дар ҳисоботи молиявӣ бо кадом арзиш инъикос карда шаванд? Манфиатҳои гурӯҳҳои гуногун ба ҳам мепайвандад, бинобар ин методологияи кори баҳисобгирӣ аз манфиатҳои ашхоси дар раванди иқтисодӣ иштирокдошта вобаста аст [10].

Дар адабиёти илмӣ оид ба арзёбии эҳтимолии инъикоси дороиҳо дар ҳисоботи молиявии ширкат муҳокимаи фаъол вучуд дорад. Фридман Ч. ва Ордвей Ник арзиш ҳамчун маблағи пуле, ки харидор омода аст барои молу мулк баҳогузорӣ шаванда пардохт кунад [11]. Дар вебсайти Ҷамъияти нархгузорони Тоҷикистон таърифи зерини арзиш дода шудааст: "Арзиш далели таърихӣ нест, балки арзёбии арзиши молҳо ва хидматҳои мушаххас дар лаҳзаи мушаххас аст" [12].

Мутобиқи НБМ 4/2002 "Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ" воситаҳои асосӣ бо арзиши аслии худ (арзиши таърихӣ) ва дар тавозуни ташкилот бо арзиши боқимондаи худ инъикос карда мешаванд. Дар натиҷа, бо мурури замон ҳисоботи молиявии ширкатҳои ватанӣ ҳамчун пойгоҳи иттилоотӣ барои қабули қарорҳои иқтисодӣ муфидии худро аз даст медиҳад. Ба гуфтаи Я.В. Соколова: «... Нархи харид аз ҳисоби тахминҳо ғоиданоктарин нест, зеро қарорҳои иқтисодӣ вобаста ба оянда, дар асоси вазъияти ҳозираи корҳо дар ташкилот қабул карда мешаванд ва маълумот дар бораи нарх ба гузашта нигаронида шудааст». [10].

Маълумоти тавозунӣ ҳамчун заминаи иттилоотӣ барои арзёбии қобилияти пардохтпазирии ширкат амал мекунад. Арзёбии амвол бо арзиши боқимонда ба ин ҳадафҳо муҳолиф аст, зеро дороиҳо ҳамчун гарав барои қарзҳои ширкат ҳисобида мешаванд. Арзёбии арзиши боқимонда ба амортизатсияшаванда истифода мешавад ва фарқияти байни арзиши аслии дороиҳои истеҳлоқшаванда ва амортизатсияи ҷамъшуда мебошад. Арзиши боқимонда нишон медиҳад, ки кадом қисми сармоягузорӣ ба хароҷоти ташкилот ҳисоб карда намешавад. Агар қисми зиёди арзиши амвол аллакай аз ҳисоб бароварда шуда бошад, пас роҳбарияти ташкилот бояд дар бораи сармоягузориҳои иловагӣ қарор қабул кунад. Арзёбии амвол бо арзиши боқимонда наметавонад ба кредиторон ва сармоягузoron барои қабули қарорҳои иқтисодӣ маълумоти муфид диҳад. Ин арзёбӣ барои роҳбарият барои муайян кардани самти сармоягузорӣ муфид хоҳад буд.

Баҳодихии дурусти амволи ташкилот бо арзиши одилона ё бозор. Биёед фарқиятҳои байни онҳоро муайян кунем: фарқияти байни ин ҳисобҳо дар интиҳоби объекти арзёбӣшаванда аст. Арзёбии одилона ба объекти аз ҷониби ташкилот бо арзиши бозорӣ ба даст овардашуда хос аст. Истифодабарандагони иттилоот на ба нархҳое, ки амвол бо кадом нархҳо ба даст оварда шудаанд, балки ба нархҳое, ки имрӯз онро метавон фурӯхт, то ӯҳдадорихои худро аз ҳисоби даромад пардохт кунад. Кредиторони ташкилот маълумоти муфидтар дар бораи дороиҳои ширкат бо арзиши бозор хоҳад буд.

Арзиши одилона ё мубодила табиатан арзёбии объективӣ мебошад [6]. Аз рӯи арзиши одилона Фома Аквинский «нархеро, ки ҳамчун ченаки арзиши ашёи барои ҳаёт муфид хизмат мекунад» фаҳмид [1]. Дар адабиёти илмӣ панҷ шарт муайян карда шудааст, ки зарурати риояи онҳо имкони татбиқи арзиши одилонро пешакӣ муайян мекунад: мавҷудияти бозори фаъл, мавҷудияти маълумот дар бораи нархҳо, огоҳӣ ва мустақилияти тарафҳои муомилот, маркетинги салоҳиятдор ва тасдиқи имконпазир аз ҷониби баҳогузори касбии мустақил [8]. Ба гуфтаи В.В. Ковалева ва Вит. В.Ковалева, арзиши одилона ба андозаи бештар воқеияти арзёбӣ ва ҳисоботро, сарфи назар аз он ки чӣ гуна муайян карда мешавад, инъикос мекунад. Онҳо таъкид мекунанд, ки истифодаи «нархҳои таърихӣ маънои онро дорад, ки арзёбии объектҳо аз ҷиҳати хароҷоти сарфшуда боэътимод ва аз ҷиҳати мувофиқати ин баҳоҳо ба нархҳои ҳозира эътимоднок аст; интиҳоби арзишҳои одилона ба вазъияти комилан муқобил оварда мерасонад» [7]. Ҳангоми арзёбии вазъи кунунии корҳо арзиши одилонаи амвол ба таври объективӣ ба кредиторон (ӯҳдадорихои кӯтоҳмуддат) ва сармоягузoron барои қабули қарорҳои иқтисодӣ маълумот медиҳад.

Арзиши ивазкунӣ, ба ақидаи олимон, маблағи «...тамоми хароҷоте, ки ташкилот бояд пардохт кунад, агар онҳо бо объектҳои нави шабех бо нархҳои бозорӣ иваз карда шаванд, тарифҳои, ки дар санаи аз нав арзёбӣ вучуд доранд» [5]. Т.Н. Малкова қайд мекунад, ки дар амал арзиши ивазкунӣ маънои «...арзиши бозорӣ харидро дорад ва ба маблағи барои ба даст овардани дороиҳои якхела барои иваз кардани дороиҳои мавҷуда бояд пардохта шавад» баробар аст [8]. Ин таъриф дар байни таърифи бозор ва арзиши иваз аломати шахсият мегузорад.

Натиҷаҳои бадастомада имкон медиҳанд, ки равиши инъикоси арзиши дороиҳо дар тавозуни ташкилот муайян карда шавад. Дороиҳо дар тавозуни ташкилот бояд бо арзиши одилона, бозорӣ ё ивазкунӣ ба ҳисоб гирифта шаванд. Азбаски арзиши бозорӣ ба корхонаҳое мувофиқат мекунад, ки мавқеи аниқи фурӯши дороиҳоро доранд, аз ин рӯ, ягона усули имконпазири арзёбӣ арзиши ивазкунӣ мебошад.

Арзёбии дороиҳо бо арзиши барқарорсозӣ аз ҳама мувофиқ аст, зеро ин баҳодихӣ ба ҳадафи ҳисоботи молиявӣ мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ мувофиқат мекунад.

Аз нуқтаи назари баҳодихии қарзҳои (ӯҳдадорихои) дебиторӣ муаммо ба миён меояд, ки дар он як қисми қарзи дебиторӣ бо сабабҳои гуногун дода намешавад. Муаллиф пешниҳод мекунад, ки қарзҳоро ҳамчун, шубҳанок ва воқеӣ, ки ситонида мешаванд, тасниф карда шаванд.

Қарзи шубҳанок ин захира аст, яъне ҳисобкунии талафоти эҳтимолӣ, ки метавонад бо сабаби он, ки қарздороне, ки аз ширкат қарздоранд, дар оянда ба онҳо пардохт карда наметавонанд.

Дар ҳисобот, аксар вақт вазъияте вучуд дорад, ки қарзи дебиторӣ танҳо дар сурати мавҷуд будани ҳуҷҷати тасдиқкунандаи муфлисии қарздор аз ҳисоб бароварда мешавад. Дар баробари ин дар тавозуни ташкилот аз як давраи ҳисоботӣ ба давраи дигари ҳисоботӣ маблағи дебитории шубҳанок гузаронида мешавад, ки ин маблағро дар ҳисобҳо зиёд мекунад.

Мушкилоти дигаре, ки имкон намедихад, ки ҳисобот ҳамчун базаи иттилоотӣ барои қабули қарорҳои иқтисодӣ аз ҷониби истифодабарандагон истифода шавад, ин сохти ҳолати молиявии корхона мебошад. Ба шакли мавҷудаи ҳисобот методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар навбати худ ба он зиддиятҳои байни шарҳҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии фактҳои ҳолати иқтисодӣ он таъсир мерасонанд.

Шакли ҷойгиркунии моддаҳои асосии тавозун нақши ҳалкунанда намебозад, муҳимтар аст, ки мундариҷаи ҳар як моддаро дуруст шарҳ диҳед ва қобилияти баровардани ҳулосаҳои дуруст дар асоси арзишҳои миқдории моддаҳои тавозунӣ.

Истифодабарандагони асосӣ менечерони молиявӣ ва иқтисодчиён мебошанд, ки вазифаи асосии онҳо истифодаи самараноки захираҳои корхона бо мақсади афзун намудани сарвати соҳибони ширкат, инчунин сармоягузoron ва кредитороне мебошанд, ки метавонанд дар бораи сармоягузорӣ (таъмини) қарор қабул кунанд. захираҳои ин ширкат.

Ҳангоми арзёбии пардохтпазирии ҷорӣ корхона, яъне қобилияти корхона барои пӯшонидани ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддати худ дар муддати кӯтоҳ нишондиҳандаи муҳим коэффитсиенти пардохтпазирӣ ё коэффисиенти пардохтпазирии ҷорӣ мебошад. Он муайян мекунад, ки то чӣ андоза дороиҳои ҷорӣ ӯҳдадориҳои ҷорӣро фаро мегиранд.

Чамъбасти гуфтаҳои боло, мо метавонем дар бораи ҳисоботи молиявӣ ҳамчун базаи иттилоотӣ барои истифодабарандагон барои қабули қарорҳои иқтисодӣ як қатор ҳулосаҳо барорем.

Идоракунии корхона ҳамчун муносибати байни сармоягузoron, қарздиҳандагон ва гурӯҳи роҳбарикунандаи олий баррасӣ мешавад, ки ба маълумоти дахлдор дар бораи фаъолияти ташкилот дар формати тафсиршаванда ниёз дорад.

АДАБИЁТ

1. Аквинский Ф. Сумма теологии. — Киев: Ника Центр: Эльга; СПб.: Алетейя, 2007.
2. Баканов М.И. Инвестиционный анализ. — М.: ЮНИТИ, 2009. — 157 с.
3. Бернстайн Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретации. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 624 с.
4. Бухгалтерский учет /А.Д.Ларионов, В.А. Ерофеева, Ж.Г. Леонтьева и др.; Под ред А.Д. Ларионова. — М.: Гроссбух, 1999. — 386 с.
5. Ерофеева В.А. Клушанцева Г.В., Кемтер В.Б. Бухгалтерский учет с элементами налогообложения. — СПб.: Изд-во Р. Асланова Юридический центр Пресс, 2004. — 629 с.
6. Карзаева Н.И. Оценка и ее роль в учете и финансовой политике организации. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 224 с.
7. Ковалева В.В., Ковалев Вит. В. Учет, анализ и финансовый менеджмент. — М.: Финансы и статистика, 2008. — 688 с.
8. Малькова Т.Н. История бухгалтерского учета: -М: Высшее образование, 2008. — 448 с.
9. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности. - М.: Информ-М, 2003. — 472 с.
10. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета. — М.: Финансы и статистика, 2003.
11. Фридман Дж., Ордуэй Ник. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости. Пер. с английского. — М.: «Дело Лтд», 1995. — 480 с.
12. www/mrsa.ru/menu_md.htm

13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ" аз 25 март соли 2011, № 702.

14. Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани Шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд. Фармоиши Вазорати Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2011 № 42.

МУАММОҶОИ ҚОРИ ҚАРДАНИ СБҶМ ДАР ҚОРҶОНАҶОИ ВАТАНИ

Давлатмамадова А.Б., Давлатов Н., Пулодзода О.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷисоботи молиявӣ дар тамоми кишварҳои ҷаҳон аз ҷониби ҳамаи субъектони хоҷагидорӣ таҳия ва пешниҳод мегардад. Сарфи назар аз тафовути мавҷудбуда дар шакли мазмун, ки вобаста ба шароитҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҳуқуқии кишварҳои мухталиф ба миён омадаанд, мақсади ҳисоботи молиявӣ – ин то ҳадди ниҳой қонеъ гардонидани ниёзи иттилоотии доираи васеи истифодабарандагон мебошад.

Қаъи назар аз он, ки дар ҳар кишвар:

1. Стандартҳои ба худ хоси миллӣ, қоидаҳои таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявиро муқаррар намудаанд;
2. Ҷисобот ба самъи истифодабарандагони мушаххас равона карда мешавад;
3. Моддаҳои ҳисоботи молиявӣ аз рӯи меъёрҳои гуногун эътироф карда шуда, низоми гуногуни ҷенкунӣ истифода мешаванд;
4. Шароитҳои ба худ хоси иҷтимоӣ – маишӣ ва ҳуқуқӣ арзи вучуд доранд, аммо дар амал мафҳумҳо ва истилоҳоти объектҳои баҳисобгирии муҳосибии яқранг истифода мешаванд. Вобаста аз трансмилликунонӣ ва куллигардонии (ҷаҳонишавии) равандҳои иқтисодӣ, зарурати ба шакли яқхела даровардан ва ҳамоҳангсозии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар сатҳи байналмилалӣ ба миён омад.

Қӣ тавре, ки маълум аст аксари истифодабарандагон қарорҳои иқтисодии бо сармоягузорӣ, насиядихӣ, баҳодихии сифатӣ ва тобеъияти ҳисобдихии идорақунӣ, баҳодихии қудрати пардохт, бозоргирӣ ва фоидаоварии ширкатҳо вобастабударо қабул меқунанд. Сарфи назар аз он, ки ҳисоботи молиявӣ маълумоти муқаммалро дода наметавонад, он ба воқеаҳои пешин равона гардида, мувофиқи баъзе меъёрҳои арзишӣ то дараҷае нисбӣ аст, таҳияву пешниҳоди он барои истифодабарандагон муҳим мебошад, ҷунки усули дигари маълумотгирӣ ҳоло ихтироъ нагардидааст.

Маҳз тавассути омӯзиш ва таҳлили ҳисоботи молиявӣ, истифодабарандагон оиди вазъи молиявӣ, натиҷаҳои фаъолият, тағйиротҳо дар вазъи молиявии объект маълумот пайдо меқунанд.

Ҷисоботи молиявӣ барои ҳалли масъалаҳои зерин равона карда шудааст:

1. Пешниҳоди маълумоти возех, муфид, саҳеҳ ва воқеӣ ба истифодабарандагон;
2. Пешниҳоди маълумоте, ки ба истифодабарандагон барои мулоҳизаронӣ оиди маблағ, фурсат ва хавфи вобаста бо даромади интизорӣ ёрӣ мерасонад;
3. Пешниҳоди маълумот оиди захираҳои иқтисодӣ, ўҳдадорихо, таркиби сармоя ва сарчашмаҳои он.

Дар шароити вусъатёбии муносибатҳои бозаргонӣ зарурати такмили низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ ба миён меояд. Баҳисобгирии муҳосибии муосир бояд ба доираи васеи истифодабарандагони иттилоот фаҳмо бошад. Бо ин мақсад баҳисобгирии ватаниро аз рӯи кулли меъёрҳо ба ҷаҳонӣ наздик намудан зарур аст. Бинобар ин мебошад низомнома ва дастуруламалҳоро доир ба ҳисобгирӣ ва ҳисобот, ки айни замон амал карда истодаанд, ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ намуда, ҳамзамон истифодаи принципҳои онҳоро ба таври сартосарӣ бояд таъмин кард.

Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) дар чараёни беҳтаргардонӣ, мутобиқнамоӣ ва минбаъд наздикшавии ҳисоботи молиявӣ дар тамоми ҷаҳон, нақши муҳимро бозиданд. Онҳо:

1. Ҳамчун асос барои талаботҳои миллӣ нисбати ба ҳисобгирӣ ва ҳисобот дар аксарият мамлакатҳо;

2. Ҳамчун намунаи байналмилалӣ аз ҷониби мақомоти ҷудоғонае, ки бо қор қарда баромадани талаботҳои шахсии худ машғуланд (аз ҷумла, мамлакатҳои дорой истеҳсолоти мутараққӣ, ҳамчунин афзоиши миқдори бозорҳо ба мисли Хитой ва аксарияти мамлакатҳои Осиё, Аврупои Марказӣ ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ);

3. Аз ҷониби биржаҳои фондӣ (сармоявӣ) ва сохторҳои амрдихандае, ки ба ширкатҳои хориҷӣ ва ватанӣ пешниҳоди ҳисоботи молиявиро мувофиқи СБҲМ иҷозат медиҳанд, ё худ талаб мекунанд;

4. Аз ҷониби сохторҳои миллӣ, аз ҷумлаи Иттиҳоди Аврупо, ки оиди қомилан тақия намудан ба Қумитаи СБҲМ (КСБҲМ) мавриди қорқарди меъёрҳои ба эҳтиёҷоти бозори сармоя ҷавбгӯянда эълон намудааст;

5. Аз ҷониби миқдоран афзудаистодаи ширкатҳо, ҳатто дар кишварҳои, ки истифодаи СБҲМ – ро эҳтиёҷ нест, истифода мешаванд.

Пешниҳоди маълумоти саҳеҳ доир ба фаъолияти молиявӣ - хоҷагӣ масъулияти ниҳоят дақиқро талаб мекунад. Аз рӯи сифат ва бозғимодии ҳисоботи молиявии пешниҳодшуда, мутобиқати он ба низомномаҳои амалкунанда доир ба ба ҳисобгирӣ муҳосибӣ ва қонунгузорӣ минтақавӣ, ба қордонии менечерони хоҷагидорӣ ва самаранокии усули идорақунӣ баҳо медиҳанд. Аз ин хотир, мақсади тақияи ҳисоботи молиявӣ, усулҳои ба ҳисобгирӣ муҳосибӣ, тавсифномаҳо, ки муфид будани иттилооти молиявӣ ва ҷузъиёти он, принципҳои инъикоси амалиётҳои хоҷагиро дар ба ҳисобгирӣ муайян мекунанд, дар қонсепсияҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар қ гардида, онҳо самтҳои асосии омода намудану пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ мебошанд [4].

Ҳисоботи молиявӣ бо мақсади пешниҳоди маълумот оиди моҳияти фаъолияти ширкат, мавҷудияти доройҳои қардон ва ғайриқардон, натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ - хоҷагӣ ва тағйирёбии вазъи молиявии ширкат ба доираи васеи истифодабарандагон тақия мегардад [1].

Мутобиқи СБҲМ, мақсади ҳисоботи молиявиро пешниҳоди маълумот оиди вазъи молиявӣ, натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ ва ҳаракати воситаҳои пулии ширкат, ки барои доираи васеи истифодабарандагон мавриди қабули қарорҳои иқтисодӣ муфиданд, ташқил медиҳанд. Ҳисоботи молиявӣ ҳамзамон натиҷаҳои идорақуниро бо захираҳои, ки ба роҳбарият боқарӣ гардидааст, инъикос мекунад. Бо ин мақсад ҳисоботи молиявӣ маълумотро оиди нишондодҳои зерини ширкат дарбар мегирад:

- доройҳо;
- ўҳдадорӣҳо;
- сармоя;
- даромад ва хароҷот, аз ҷумла қоида ва зарар;
- ҳаракати воситаҳои пулӣ.

СБҲМ истифодаи усули ҳисобқунӣ, мавқуфгузорӣ ва тақсимодро барои мутобиқгардонии даромад ва хароҷоти давраи ҳисоботӣ талаб мекунанд.

Мувофиқи СБҲМ мавриди тақияи ҳисоботи молиявӣ истифодаи усули ҳисобқунӣ, ки хусусиятҳои зеринро дорост, зарур аст:

✓ амалиёт ва рӯйдодҳо қангоми ба амал омадани онҳо бояд эътироф қарда шаванд, на қангоми воридшавӣ ва пардохти воситаҳои пулӣ;

✓ он ҳуқуқи гирифтани воситаҳо ва ё худ захираҳои дигари молиявиро медиҳад, ки дар тавозуни муҳосибӣ ҳамчун дорой инъикос мегарданд;

✓ он барои пардохти воситаҳои пулӣ ва хизматрасонӣ ўҳдадор месозад, ки дар тавозуни муҳосибӣ ҳамчун ўҳдадорӣҳо дар қ гардидаанд;

- ✓ дар ҳисобот оиди фоида ва зарар инъикоси даромад ва харочот ба он даврае, ки онҳо тааллуқ доранд, талаб карда мешавад;
- ✓ усули ҳисобкунӣ бо усули мувофиқаткунонӣ мутобиқ карда шудааст, яъне даромад дар лаҳзаи бавуқӯиҳои фурӯши молу ҳадамот, новобаста аз вақти воридшавии воситаи пулӣ, эътироф мегардад [3].

Мавриди истифодаи усули ҳисобкунии харочот дар он вақт эътироф мегардад, ки даромади бо он вобаста буда эътироф гардидааст, новобаста аз он, ки воситаҳои пулӣ кадом вақт пардохт мегарданд.

Муттасилии ғаёлият. Ҳар як ширкат бо мақсади амалӣ намудани ғаёлияти муттасилона ва бадастории фоида таъсис дода мешавад. Пас, ҳисоботи молиявӣ дар асоси фарзияи он, ки ширкат ғаёлият дорад ва дар оянда ҳамчунин амал хоҳад кард, таҳия мегардад. Пешбинӣ шудааст, ки ширкат мақсади ихтисори ҳаҷми корро дар ғаёлияти худ надорад. Дар ҳолати пайдо шудани чунин зарурат, ҳисоботи молиявӣ бояд дар асоси дигаре бо шарҳу маънидод кардани сабабҳо таҳия гардад.

Бариловаи ин фарзият бояд зикр намуд, ки ҳисоботи молиявӣ ҳамчунин мувофиқи принципҳои зерин таҳия мегардад:

- ✓ пайдарпай (мунтазамӣ). Ширкат бояд сиёсати баҳисобгирии қабулшударо мунтазам аз як давраи ҳисоботӣ то дигараш истифода барад, пешниҳод ва таснифи моддаҳо дар ҳисоботи молиявӣ аз як давра ба давраи дигар нигоҳ дошта шаванд. Дар ҳолати аз асосҳо ва усулҳои истифодашудаи стода даст кашидан, моҳият, сабаб ва асоснокии тағйиротҳо бояд дар эзоҳнома маънидод карда шаванд, ҳамзамон бояд муқоисашавандагӣ бо давраҳои пешин бояд таъмин карда шаванд;

- ✓ мувофиқати даромад ва харочот. Мутобиқи усули ҳисобкунӣ, хароҷоте, ки дар қараёни даромадгирӣ ба амал меояд, бояд дар он даврае, ки даромад эътироф карда шудааст, ба ҳисоб гирифта шаванд;

- ✓ пайравӣ. Ҳар як ҳисоботи молиявии минбаъда бояд аз пешина барояд;

- ✓ баҳодихӣ. Дар баҳисобгирии муҳосибӣ баҳодихӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявиро бо ифодаи пулӣ бояд анҷом дод;

- ✓ автономӣ. Захираҳои субъекти иқтисодӣ бояд аз захираҳои молик ҷудоғона ба ҳисоб гирифта шаванд;

- ✓ муҳимият ва муттаҳидкунӣ. Ҳар як моддаи муҳим дар ҳисоботи молиявӣ бояд ҷудоғона пешниҳод гардида, маблағҳои наҷандон муҳим бояд муттаҳид карда шаванд;

- ✓ ошқорсозии комил. Дар ҳисоботи молиявӣ оиди вазъи иқтисодӣ, натиҷаҳои ғаёлият ва сохтори сармояи ширкат бояд тамоми маълумоти зарурӣ дарҷ гардад. Ҳадаф аз ошқорсозии пурра дар он аст, ки ба истифодабарандагони беруна барои қабули қарорҳои беҳтарин ва сарфақорона маълумоти амиқ дода шаванд.

- ✓ баҳисобгирии мутақобила. Дорой ва ўҳдадорихо набояд мутақобилан ба ҳисоб гирифта шаванд. Баҳамории (ҳисобкунии мутақобилаи) даромад ва хароҷот мумкин аст, агар ин амалро СБҲМ иҷозат диҳанд ва ё талаб кунанд, ё худ фоида, зарар ва хароҷот, ки дар натиҷаи амалиётҳои якхела ба вучуд омадаанд, муҳим набоянд;

- ✓ даврагӣ. Ширкат ҳисоботи молиявиро бояд мувофиқи фосолаҳои муайян таҳия ва пешниҳод наояд. Аксаран, қонунгузори амалкунанда даврият ва вақти пешниҳоди ҳисоботи молиявиро муқаррар мекунад. Мутобиқи СБҲМ ҳисоботи молиявӣ бояд аққалан як маротиба дар як сол пешниҳод карда шаванд [5].

Маҷмӯи пурраи ҳисоботи молиявӣ иборат аст аз:

- ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ (тавозуни муҳосибӣ), (шакли № 1);
- ҳисобот оиди фоида ва зарар, (шакли № 2);
- ҳисобот оиди маҷмӯи даромадҳо, (шакли № 3);
- ҳисобот оиди тағйирёбии сармояи худӣ (шакли № 4);
- ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ, (шакли № 5);
- таҳқиқи андозӣ, (шакли № 6).

Чузьҳои асосии ҳисоботи молиявӣ: дороиҳо, ӯҳдадориҳо, сармоя, даромад, хароҷот, фоида ва зарар мебошанд.

Чузьҳои ҳисоботи молиявӣ нишондодҳои умумианд, ки оиди мавҷудияти воситаҳои асосӣ ва гардон, дороиҳои ғайримоддӣ ва ӯҳдадориҳои ташкилот шаҳодат медиҳанд.

Масъалаҳои умдатарини баҳисобгирии чузьҳои ҳисоботи молиявӣ - ин эътирофкунӣ ва баҳодихии онҳо мебошанд. Эътирофкунӣ ва ченкунӣ меъёрҳои муқаррар мекунад, ки ба воситаи онҳо шарту шароити ба ҳисоботи молиявӣ дохил намудани чузьҳо муайян карда мешаванд [6].

Эътирофкунӣ - ин ҷараёни ба тавозун ва ё ҳисобот дохил намудани объектест, ки ба шартҳои зерин ҷавобгӯст:

- эҳтимолияти бадастории фоида ва ё камшавии нафъи иқтисодӣ мавҷуд аст;
- имконияти баҳодихии боэътимоди хароҷоти ҳақиқии харид ё арзиши объект мавҷуд аст.

Дарӣ дар тавозуни муҳосибӣ эътироф мешавад, агар эҳтимолияти ба дастории нафъи иқтисодии минбаъда барои ширкат вучуд дошта, арзиши ченшавандаи боэътимодро дорост.

ӯҳдадорӣ дар тавозуни муҳосибӣ эътироф мегардад, агар эҳтимолияти камшавии захираҳои, ки нафъи иқтисодиро дар худ таҷассум мекунад, дар натиҷаи батанзимдарории ӯҳдадориҳои ҷорӣ мавҷуд буда, бузургии пардохти он боэътимод муайян карда шавад [3].

Даромад дар ҳисобот оиди фоида ва зарар эътироф мешавад, агар афзоиши нафъҳои иқтисодии оянда, ки бо афзоиши боэътимод баҳододашавандаи дороиҳо ва камшавии ӯҳдадорӣ вобастагӣ дорад, ҷой дошта бошад. Ин маънои онро дорад, ки даромад ҳамзамон бо афзудани дороиҳо ва ё худ камшавии ӯҳдадориҳо эътироф мегардад.

Хароҷот дар ҳисобот оиди фоида ва зарар эътироф мегардад, агар камшавии нафъҳои иқтисодии оянда, ки бо камшавии дороиҳо ва ё афзудани ӯҳдадорӣ вобастагӣ доранд, ба амал ояд [4]. Эътирофи хароҷот дар як вақт бо эътирофкунии камшавии дороиҳо ё худ афзудани ӯҳдадориҳо ба амал бароварда мешавад. Хароҷот дар асоси алоқамандии мустақими масорифи ба вучудомада ва воридот мувофиқи моддаҳои даромад эътироф мегардад (масалан, эътирофи арзиши аслии моли фурӯхташуда бо эътироф гардидани даромад аз фурӯш). Хароҷот фавран эътироф мегардад, агар масрафи қабл аз ин ба вучудомада дигар фоидаи иқтисодии минбаъдаро ба амал наоранд.

Баҳодихӣ - ин ҷараёни муайянкунии андозаи пулии эътироф ва инъикоси чузьҳо дар ҳисоботи молиявист.

Дар ҳисоботи молиявӣ бо дараҷаҳои гуногун ва мувофиқати мухталиф усулҳои зерин истифода мешаванд:

1. Арзиши ҳақиқии харид. Дороиҳо аз рӯи маблағи барои онҳо пардохташуда ва ё арзиши одилонаи пешниҳодӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. ӯҳдадориҳо аз рӯи маблағи воридот бар ивази ӯҳдадорӣ ё аз рӯи маҷмӯаи воситаҳои пулии пардохташаванда ба ҳисоб гирифта мешаванд.

2. Арзиши ҷорӣ. Дороиҳо аз рӯи маҷмӯаи воситаҳои пулии дар айни замон пардохташаванда инъикос меёбанд. ӯҳдадориҳо аз рӯи маҷмӯаи воситаҳои пулии дисконтирониданашуда, ки ҳангоми шароити муътадили хоҷагидорӣ пардохт мегардад, инъикос карда мешаванд.

3. Арзиши эҳтимолии фурӯш. Дороиҳо аз рӯи маҷмӯаи воситаҳои пулӣ, ки айни замон дар натиҷаи фурӯши дороиҳо дар шароити муътадил дастрас шудаанд, инъикос меёбанд. ӯҳдадориҳо аз рӯи арзиши пардохтшуда, яъне аз рӯи маҷмӯаи воситаҳои пулии дисконтирониданашуда ва ё худ воситаҳои муносиби барои пардохтшавӣ дар шароити муътадили қорӣ пешбинишуда, инъикос меёбанд.

4. Арзиши дисконтирониданашуда. Дороиҳо/ӯҳдадориҳо бо баҳои ҷорӣ арзиши дисконтирониданашудаи воридот/ пардохти софи воситаҳои пулии минбаъда инъикос меёбанд.

Ширкатҳо, вобаста ба эҳтиёҷоти истифодабарандагони иттилооти молиявӣ, барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ метавонанд:

- консепсияи молиявии сармоя;
- консепсияи ҷисмонии сармояро қабул намоянд.

Хулоса, Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) дар чараёни беҳтаргардонӣ, мутобиқнамоӣ ва минбаъд наздикшавии ҳисоботи молиявӣ дар тамоми ҷаҳон, нақши муҳимро бозидаанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», 25 март соли 2011, № 702
2. Шерназаров А., Умаров З., Хайдаров А. Назарияи ҳисобдорӣ. – Душанбе, 2002 с.
3. Раҳимов С.Х., «Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит», Душанбе – 2011
4. Шарифов З.Р. «Баҳисобгирии бухгалтерӣ дар муассисаҳои бучетӣ». - Душанбе: «Ирфон», 2015, 316 с.
5. Бобомуродов П.Х. «Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ», Душанбе, «ЭР-граф»- 2012, 216
6. Раҳимов С.Х., Олимов Д.А. «Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ», Душанбе, «ЭР-граф»- 2014, 265.

БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР НИЗОМИ ТАЪМИНОТИ ИТТИЛООТИИ СУБЪЕКТИ ИҚТИСОДӢ

**Зарринаи М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ дар муҳити муносири соҳибкорӣ вазифаи душвор ва хавфнок аст, бинобар ин, таҳияи стратегияи ягона, ки ҷузъи муҳими он таъмини иттилоотии раванди идоракунӣ мебошад, ниҳоят зарур аст. Иттилоот асоси қабули қарорҳои идоракунӣ мебошад. Масъалаҳои таъмини иттилоотии субъектҳои хоҷагидориро мутахассисони соҳаҳои гуногун матраҳ намуда, ба хусусиятҳои хоси иттилооти ҷамъоварда тавачҷӯх зоҳир мекунанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки маълумоти асосӣ дар бораи ҳолат ва фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос меёбад.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии идоракунӣ, иттилоот, системаи иттилоотӣ, маълумот, баҳисобгирии молиявӣ, идоракунӣ, бизнес.

Фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ дар муҳити муносири соҳибкорӣ вазифаи душвор ва хавфнок аст, бинобар ин, таҳияи стратегияи ягона, ки ҷузъи муҳими он таъмини иттилоотии раванди идоракунӣ мебошад, ниҳоят зарур аст. Иттилоот асоси қабули қарорҳои идоракунӣ мебошад.

Масъалаҳои таъмини иттилоотии субъектҳои хоҷагидориро мутахассисони соҳаҳои гуногун матраҳ намуда, ба хусусиятҳои хоси иттилооти ҷамъоварда тавачҷӯх зоҳир мекунанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки маълумоти асосӣ дар бораи ҳолат ва фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос меёбад. Аммо дар доираи баҳисобгирии муҳосибӣ на танҳо ҷамъоварӣ, муайянкунӣ ва ҷамъбасти иттилоот, балки ташаккули нишондиҳандаҳои, ки барои гурӯҳи муайяни истифодабарандагон муҳиманд, амалӣ карда мешавад. Омӯзиши таърихи рушди баҳисобгирии муҳосибӣ таъсири назарияҳо ва манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни истифодабарандагонро ба чараёни такмили он нишон медиҳад, ки боиси мантиқан ҷудо шудани якчанд намуди баҳисобгирӣ: молиявӣ, идоракунӣ ва андозгардид.

Баҳисобгирии молиявӣ барои ҳифзи манфиатҳои умумии корпоративӣ ва пешниҳоди иттилоот дар сатҳи нишондиҳандаҳои муттаҳидкардашуда, ки барои истифодабарандагони беруна муҳиманд, пешбинӣ шудааст, ки дар байни онҳо сармоягузoron мавқеи муҳимро ишғол

мекунад. Чун азбаски имрӯз бизнес ба вучуд омад ва ғаёлона инкишоф меёбад, талабот ба нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ зиёдтар мегардад, ки таҳти таъсири он стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ таҳия мешаванд. Дар баробари ин, бояд ба назар гирифт, ки ҳисоботи молиявӣ барои саҳҳомон муҳим аст, на барои муштариён.

Дар баробари ин, шароити саҳти бозор нисбат ба таъминоти иттилоотии идоракунии ҷорӣ ва стратегӣ, ки тавассути зерсистемаи баҳисобгирии идоракунии амалӣ карда мешавад, талаботи торафт ҷиддитаро мегузорад. Агар пайдоиши ин самти баҳисобгирӣ бо инкишофи баҳисобгирии истеҳсоли алоқаманд бошад, пас он дар асри XIX ташаккул ва инкишоф ёфта, ҳамчун самти илмӣ тақсим шудани баҳисобгирии идоракуниро бештари муаллифон ибтидои асри XX меноманд.

Баҳисобгирии идоракунии ба илмҳои марбут ба таъмини истифодабарандагони берунӣ ва дохилӣ дар бораи ғаёлияти субъектҳои хоҷагидорӣ мансуб аст [8]. Мафҳуми мукамалтарини баҳисобгирии идоракунии дар стандартҳои таҳиякардаи IMA дода шудааст: «Баҳисобгирии идоракунии раванди муайян кардан, андозагирӣ, ҷамъоварӣ, таҳлил, омода кардан, тафсир ва пешниҳоди иттилооти молиявие мебошад, ки аз ҷониби роҳбарият барои банақшагирӣ, арзёбӣ ва назорати ташкилот истифода мешавад. ва истифодаи дурусти захираҳо ва ўҳдадорӣҳои худро барои онҳо таъмин намояд» [6]. Ин таъриф дар адабиёти ватанӣ татбиқи васеъ пайдо кардааст, зеро он моҳият, мазмун ва мақсади баҳисобгирии идоракуниро дар марҳилаи ташаккули он инъикос мекунад. Мутобиқ ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бархе масъалаҳои самтҳои асосии рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, ташкили ҳисобгирии хароҷот аз рӯи соҳаҳои ғаёлият, низоми баҳисобгирии идоракунии дар асарҳои Бобоев М.У., Шарифов З.Р., Калемуллоев М.В., Каримов Б.Х., Мирзоалиев А.А., Низомов С.Ф., Содиков С.И., Уроқов Д.У., Хушвахтзода Қ.Х., Шобеков М. ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Масалан, олими тоҷик Низомов С.Ф. мафҳуми баҳисобгирии идоракуниро чунин шарҳ додааст: “баҳисобгирии идоракунии низоми ҳамгироии бо ҳам алоқаманде, ки унсурҳои (зернизомҳо) - и муташаккили ба худ хосро доро буда, ҷараёни табдилёбии иттилооти баҳисобгирӣ-таҳлиро бо мақсади қабули қарорҳои фаврӣ, тактикӣ, стратегӣ ва масоили умдаи идоракунии таъмин менамоянд, ки ба менечерон ҷиҳати иҷрои вазифаҳои зарур аст” [7].

Худи истилоҳи «баҳисобгирии идоракунии» аз ду калима таркиб ёфтааст, бинобар ин баъзе муаллифон ба «баҳисобгирӣ» ва баъзеи дигар ба «менечмент» афзалият медиҳанд. Инчунин бояд дарк кард, ки баҳисобгирии идоракунии дорои мазмун, шакли ба худ хос буда, дар низоми иттилоотии субъектҳои хоҷагидорӣ ҷои хеле муҳимро ишғол мекунад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ, пеш аз ҳама, тартиби ҷамъоварии маълумот мебошад. Баҳисобгирии муҳосибӣ шакли дақиқи муайян дорад, яъне роҳҳои ҷамъоварӣ, инъикос ва ҷамъбасти иттилоот. Агар баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун як соҳаи алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ баррасӣ кунем, ки ба хароҷот нигаронида шудааст (ки воқеан дар марҳилаҳои аввали рушди баҳисобгирии идоракунии ба амал омада буд), пас ҷамъоварӣ ва ҷамъбасти маълумот бояд дар ҳисобҳои мувофиқи талаботи коиди асосии баҳисобгирӣ — навишти дугарафаи инъикос карда шавад.

Бар асоси ҳадаф, баҳисобгирии идоракунии барои қонеъ кардани ниёзҳои иттилоотии менечерони сатҳҳои гуногуни идоракунии, ки манфиатҳои онҳо хеле гуногунанд, тарҳрезӣ шудааст, аммо барои ин риояи принципҳои баҳисобгирии анъанавӣ (асосан консервативӣ) на ҳамеша имконпазир аст. Як қисми иттилооте, ки аз манбаъҳои беруна гирифта шудааст, бе истифодаи сабти дукарата дар шакли ҷадвал ҷамъоварӣ карда мешавад ва сипас дар ҳисобҳои ва барои асосноккунии иқтисодии қарорҳои идоракунии истифода мешавад.

Бо рушди технологияҳои истеҳсоли ва муносибатҳои бозорӣ идоракунии соҳибкорӣ мураккабтар шуда, талаботи менечерон ба иттилоот васеъ мегардад. Амалия ба инкишофи назария таъсир мерасонад, мутобиқшавии субъектҳои хоҷагидориро ба шароити тағйирёбанда таъмин менамояд. Баҳисобгирии идоракунии, ки ба таври дуруст илми ҷамъиятӣ ҳисобида

мешавад, дар зери таъсири манфиатҳои соҳибкорӣ дар рушди пайваста қарор дорад, бинобар ин ба стандартҳои баҳисобгирии анъанавӣ мувофиқат намекунад. Ҳаҷм, сифат ва технологияи коркарди иттилооте, ки кормандони роҳбарикунанда истифода мебаранд, ҷудошавии баҳисобгирии идоракуниро ба зерсистемаи алоҳидаи фазои ягонаи иттилоотии ягонаи субъекти хоҷагидор муайян мекунад.

Тайёр кардан ва ворид намудани маълумот ба зерсистемаи баҳисобгирии молиявӣ вақти кофиро талаб мекунад: на танҳо факти ҳаёти иқтисодӣ инъикос меёбад, балки дурустии ҳуҷҷатгузори он мувофиқи талаботи қонун санҷида мешавад. Баъзан ин равандҳо якҷанд рӯзро дарбар мегиранд, бинобар ин, маълумот ба зерсистема дер ворид мешавад. Баҳисобгирии молиявӣ бо як шахси ҳуқуқӣ маҳдуд аст, аммо аз нуқтаи назари идоракунӣ тамоми ҷараёни маълумотро "аз манбаи асосии ғайриҷаҳид то истеъмолкунандаи ниҳой" пайгирӣ кардан лозим аст ва ин аз доираи баҳисобгирии молиявӣ берун аст. Ҳисоботи молиявӣ ва нишондихандаҳои умумӣ ба талаботи ҳозираи хизматрасонии маркетинг, истеҳсолӣ ва идоракунӣ ҷавоб дода наметавонанд.

Баҳисобгирии идоракунӣ барои қабули қарорҳои муассир вобаста ба тақсимои захираҳо, омехтаи маҳсулот, сегментҳои истеҳсолот ва тақсимот ва оптимизатсияи занҷири умумии арзиш маълумот медиҳад. Бинобар ин вай қисми таркибии системаи идоракунӣ буда, пеш аз ҳама, ахбороти заруриро ҷамъ мекунад, ҳатто агар он бо фактҳои ҳаёти иқтисодӣ, ки аллакай ба амал омадаанд, алоқаманд набояд ҳам.

Яке аз талаботи нисбатан нав ба иттилоот ин баҳодихӣ ва баҳисобгирии дороиҳои эътирофнашудаи субъекти хоҷагидор, аз қабилӣ сармояи зеҳнӣ (инсонӣ), арзиҳои ҳавфҳо, дороиҳо, ўҳдадорӣҳо бо хароҷоти гуногун (одилон, гарав, барҳамдиҳӣ ва ғ.), азнавбаҳодихии натиҷаҳо дар асоси қурби асбӯрҳои гуногун ва ғайра, ки ин метавонад танҳо дар зерсистемаи баҳисобгирии идоракунӣ инъикос ёбад, мебошад.

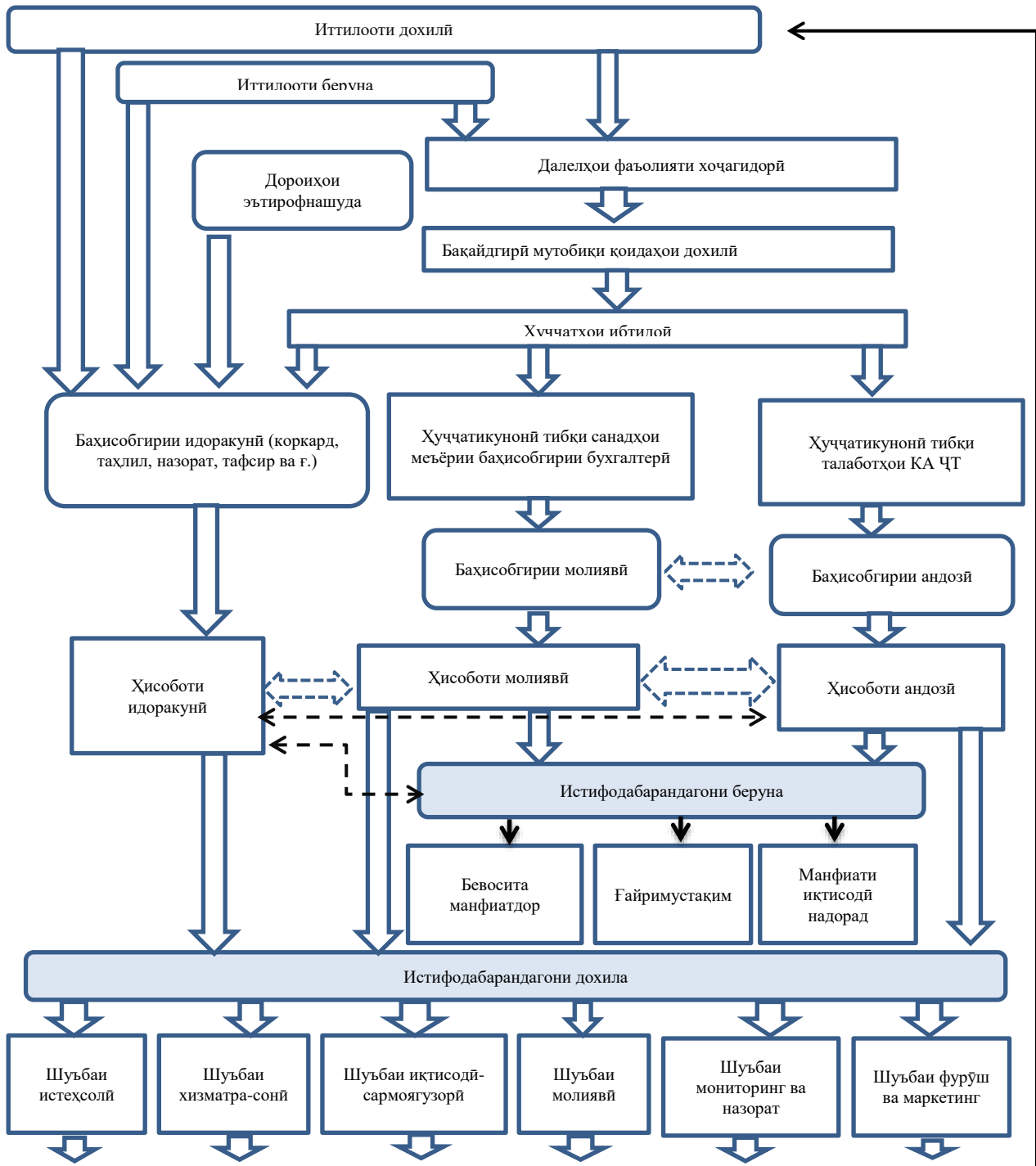
Бо назардошти хусусияти ҳосилҳои худ, баҳисобгирии идоракунӣ бо ғайриҷаҳидҳои гуногун алоқамандӣ дорад ва бояд ба муҳити дохилии субъект, мутақобила бо хизматҳои гуногун мувофиқат кунад. Дар расми 1 робитаи манбаъҳои иттилоот, намудҳои гуногуни баҳисобгирӣ ва истифодабарандагон дар системаи ягонаи иттилоотии субъекти хоҷагидорӣ нишон дода шудааст.

Таҳқиқоти амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ нишон медиҳад, ки агар чанд сол пеш баҳисобгирии идоракунӣ танҳо дар субъектҳои хоҷагидорӣ қалон гузаронида мешуд, имрӯз шумораи корхонаҳои хурду миёна, ки баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун як самти алоҳида ҷудо мекунад, меафзояд. Ин тамоюл бо зарурати тағир додани услуби пешбурди тичорат алоқаманд аст ва ин, дар навбати худ, аз сабаби:

1) тағйирот дар шароити тичорат (афзоиши рақобат, маҳдудиятҳои захираҳо, афзоиши талаботи истеъмолкунандагон, истифодаи ғайриҷаҳидҳои интихоби рақобатӣ таъминкунандагон ва ғ.),

2) пурзӯр намудани назорати мақомоти давлатӣ аз болои пешбурди соҳибкорӣ (сарфаҳмӣ ошкор намудани субъектҳои хоҷагидор, ки бо пули нақд пардохта мешаванд, муайян намудани роҳҳои ғайриқонунӣ баргардонидани андоз аз арзиши иловашуда, пурзӯр намудани талабот нисбати иштирокчиёни тендер ва ғайра).

Системаи иттилоотии субъекти хоҷагидорӣ дар доираи фазои иттилоотӣ мавҷуд аст, ки дар навбати худ сохтори донишҳои марбут ба зерсистемаи идоракунӣ (предмети назорат) ва объекти идоракуниро дар бар мегирад, ки ҳарду ифшои механизми ғайриҷаҳиди субъекти хоҷагидориро таъмин мекунад, системаи иқтисодӣ имкон медиҳад, ки сатҳи илрои рисолати он аз љониби ин система арзёбӣ шавад [3]. Баҳисобгирии идоракунӣ қисми зиёди иттилоотро аз фазои иқтисодии субъект, ки бо манфиатҳои иқтисодӣ ва муносибатҳои иқтисодӣ, аз ҷумла шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ муайян карда мешавад, мегирад [9].

Расми 1 - Алоқамандии манбаъҳои иттилоотӣ, намудҳои гуногуни баҳисобгирӣ ва истифодабарандагон дар низоми ягонаи иттилоотии субъекти хоҷагидор.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки баҳисобгирии идоракуний доимо инкишоф ёфта, мазмуни он вобаста ба эҳтиёҷоти корхона васеъ шуда, шаклаш вобаста ба имкониятҳои системаҳои ахбор тағйир меёбад. Агар дар асри 20 баҳисобгирии идоракуний вазифаи чамъоварӣ, чамъбаст ва коркарди маълумоти муфассалро дар бораи хароҷот иҷро мекард, дар охири асри 20 ва ибтидои асри 21 дар бораи субъекти хоҷагидорӣ ва ҳамкориҳои он бо фазои тичоратии атроф маълумот чамъоварӣ кард, имрӯз он ҳамчун истеъмолкунандаи иттилоот ва ёвари фаъол дар тичорат ва қабули қарорҳои стратегӣ амал мекунад. Дар натиља, вазифаҳои баҳисобгирии

идоракунӣ васеъ шуда, нақши он дар системаи иттилоотии субъекти хољагидорӣ беш аз пеш муҳим мегардад.

АДАБИЁТ

1. Барфиев К.Х. Теория понятийного аппарата управленческого учета сельскохозяйственных организаций на основе учетно-аналитического комплекса / К.Х. Барфиев, С.О. Мирзохонов // Крымский научный вестник. - 2016. -№1(7). -С. 317
2. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник для вузов / М. А. Вахрушина. -7 изд., испр. – М.: ИКФ Омега-Л, Высш. фин. обр.2008. - 569 с.
3. Иванов, А.П. Структуризация информационного пространства экономических систем [Электронный ресурс]: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05: защищена 19.07.2004 / Иванов Андрей Павлович; Костромской государственной университет им. Н.А. Некрасова – Кострома, 2004. – Режим доступа: <http://economy-lib.com/disser/108534/a#?page=2>
4. Ивашкевич В.Б. Бухгалтерский управленческий учет. Учеб. пособие. -М.: Юристъ, 2003. - 618с.
5. Калемуллоев М.В. Производственный учет в системе управленческого учета: Автореф. дис. кан. экон. наук. - М.,1999. – 23 с.
6. Международные принципы управленческого учета [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.cimaglobal.com/principles>
7. Низомов С.Ф. Управленческий учет и контроль в строительстве: теория, методология и практика [Текст]: монография/ С.Ф. Низомов - Душанбе: «Сохибкор», 2013. - 272с.
8. Рахлис Т.П. Современный механизм ценообразования на предприятиях черной металлургии: обоснование и функционирование / Т.П. Рахлис, А.П. Миронова, А.С. Жаксалыкова // Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире. – 2014. – Т.2. – № 6. – С. 48- 56
9. Чекмарев В.В. К теории экономического пространства / В.В. Чекмарев // Изв. С.-Петербур. ун-та экономики и финансов. – 2001. – № 3. – С. 25-30
10. Шобеков М., Шамсиддинов М.М. Низомии ҳисоботи дохилӣ: мафҳум, моҳият ва мушкилот/ М. Шобеков., М.М. Шамсиддинов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. №3 (28) – С.105-110

МАФҲУМИ ХАРОҶОТИ МЕЪЁРӢ ВА НИЗОМИ «СТАНДАРТ-КОСТ»

Дадоматов Д.Н.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Самаранокии кори ҳар як корхона аз баҳисобгирии босифати идоракунӣ, аз ҷумла таҳияи салоҳиятнокии низомии баҳисобгирии хароҷот вобаста аст. Бисёр таснифоти баҳисобгирии хароҷот ва арзиши маҳсулот ва хидматҳо мавҷуданд. Ҷудошавии онҳо бо он шарҳ дода мешавад, ки дар раванди расидан ба ҳадафи баҳисобгирии хароҷот ҳар як корхона дар алоҳидагӣ ба вазифаҳои усулҳои гуногун диққат дода, усули аслии худро интихоб мекунад. Дар ин мақола низомии баҳисобгирии хароҷот "стандарт-кост" таъкид шудааст. Мақсади ин мақола муайян кардани хусусиятҳои низомии баҳисобгирии хароҷоти «Стандарт-кост», инчунин татбиқи он барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Калидвожаҳо. *Арзиши маҳсулот, стандарт-кост, хароҷоти мустақим, хароҷоти доимӣ ва таъғйирёбанда, самаранокии фаъолият.*

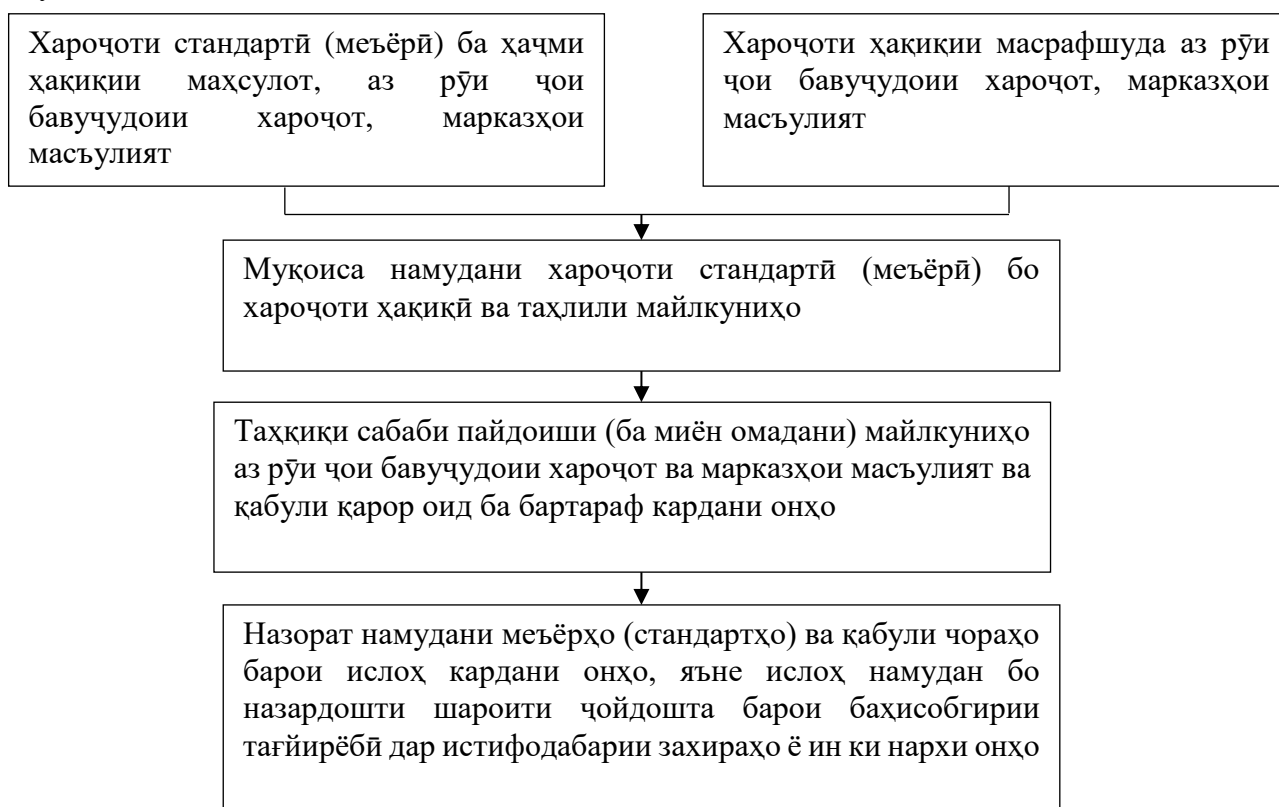
Самаранокии идоракунии хароҷот бо имконияти назорати хароҷот муайян карда мешавад. Ин дар асоси таҳлили майлқуниҳои меъёрӣ (стандартӣ) бо хароҷоти ҳақиқӣ амалӣ мешавад.

Харочоти меъёрӣ харочоти стандартӣ пешакӣ таҳия шуда, қаблан муқарраркардашударо (муайянкардашуда) ба як воҳиди маҳсулот ифода карда, ба сифати маҳакҳое, ки харочот дар шароити иқтисодии истеҳсолии меъёрӣ чигуна бояд бошад (на ин ки чигуна буд) баромад мекунад. Вобаста аз ин, харочоти меъёрӣ харочоте, ки пешакӣ муқаррар карда шудаанд барои расидан ба мақсадҳо дар шароити самаранокии истеҳсолотро дар бар мегирад. Категорияи харочоти меъёрӣ аз харочоти сметаӣ (харҷнома) фарқ мекунад. Смета ҳамаи тарафҳои фаъолиятро фаро мегирад, аммо меъёр иттилоотро ба як воҳиди маҳсулот. Бинобар ин, меъёр истеҳсоли интизории як воҳиди маҳсулотро инъикос мекунад, смета бошад – ҳаҷми умумии истеҳсолотро.

Низоми «Стандарт-кост» барои муайян кардани (андозагирии) харочот дар ибтидои асри ХХ ба миён омад, ки дар мамлакатҳои тараққикарда ба таври васеъ истифода карда мешавад. Низоми «Стандарт-кост» дар ибтидо ҳамчун як воситаи идоракунии харочот ва назорат ташаккул ёфтааст. Низоми мазкур дар ибтидо ҳамчун воситаи назорат ва банақшагирии харочот ташаккул ёфта, дар вақти истифодабарии ҳам низомиҳои фармоишӣ ва ҳам низоми ҷараёни баҳисобгирии харочот ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот истифода карда мешавад.

Моҳияти низоми «Стандарт-кост» иборат аз он аст, ки ҳамаи харочоте, ки ба ҳисоби захираҳо ва арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда таъсир мерасонанд, то саршавии истеҳсолот ба сифати харочоти меъёрӣ, стандартӣ, пешакӣ муқарраркардашуда, на ин ки нишондиҳандаҳои ҳақиқии харочот муайян карда мешавад.

Хусусияти низоми «Стандарт-кост» аз он иборат аст, ки дар якҷоягӣ бо таҳлили нуқтаи безарарӣ ва нишондиҳандаҳои меъёрӣ (стандартӣ) дар низоми баҳисобгирӣ заминаи назорати буҷетҳоро таъмин месозад. Фаъолияти низоми "Стандарт-кост" дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Зинаҳои фаъолияти низоми "Стандарт-кост"

Вазифаи асосии низоми «Стандарт-кост» аз баҳисобгирии талафот, таҳлили майлқуниҳо ва муайян кардани дараҷаи таъсири онҳо ба ғайри қарорҳои мебошад. Низоми

«Стандарт-кост» дар баҳисобгирии меъёрии (стандартӣ) хароҷот асос ёфта, дар назар дорад, ки майкуниҳои ба миён омада дар алоҳидагӣ инъикос карда шаванд.

Аз расми 1 бар меояд: низоми ҳисобкунии арши асли аз рӯи хароҷоти меъёрӣ имконият медиҳад, ки майкуниҳои ошкоркардашудаи ҳақиқӣ аз меъёрӣ мушаххас таҳлил карда шаванд. Мисол, ҳар як ҷузъиёти майлқунии ошкоршудаи хароҷот аз рӯи марказҳои масъулият муайян карда мешавад, сониян аз рӯи нарх ва миқдори захираҳо бояд таҳлил карда шаванд. Менечери маркази масъулият майлқуниҳои ошкоршударо таҳқиқ карда (омӯхта) ҷои бавучудои ва сабаби онро муайян месозад ва ҷораҳо барои бартараф кардани он таҳрезӣ менамояд. Агар муайян шавад, ки майлқунӣ бо сабаби доимоамалқунанда рух дода бошад, меъёр вобаста ба ин аниқ (саҳех) карда мешавад.

Ҳамчун низом имконият медиҳад, ки на танҳо раванди ҳисобгирӣ, инчунин ҷараёни идоракунӣ мукамал гардонда шавад. Низоми «Стандарт-кост» бартарихи назаррасро дорост:

1) Низоми «Стандарт-кост» имконият медиҳад, ки меҳнатталабии баҳисобгирӣ паст карда шавад, зеро ба сарфакорӣ дар пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ оварда мерасонад. Чунки ҳамаи хароҷоти мустақими моддӣ ва меҳнатӣ пешакӣ муқаррар карда мешавад ва имконият фароҳам меояд, ки дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ танҳо майлқуниҳо аз рӯи омилҳо назорат карда шаванд. Мисол, аз рӯи миқдори масолеҳи истифодашаванда, аз рӯи нарх, аз рӯи вақти корӣ ва ғайра.

2) Дар низоми «Стандарт-кост» баҳисобгирӣ дар ҳисобҳои масолеҳ, истеҳсолоти нотаом, маҳсулоти тайёр ва фурӯш (ҳам дар Дт ва ҳам дар Кт) хароҷот аз рӯи меъёр ба роҳ монда мешавад, на аз рӯи андозаи ҳақиқии хароҷот. Дар натиҷа имконият фароҳам меояд, ки баҳисобгирӣ низ аз рӯи меъёр ва нишондиҳандаҳои ҳақиқии хароҷот мувозӣ (параллелно) бо мақсади ошкоркардани майлқуниҳо дар интиҳои давраи ҳисоботӣ бурда шавад. Дар охири давраи ҳисоботӣ дар ҳисобҳои баҳисобгирӣ танҳо майлқуниҳо муайян карда шавад.

3) Дар вақти истифодабарии низоми «Стандарт-кост» дар ҳисобгирии ҷорӣ тағйирёбии меъёр ба назар гирифта намешавад. Дар низоми баҳисобгирии меъёрӣ бошад дар ҳисобгирии ҷорӣ тағйирёбии меъёр ҷой дорад;

4) Низоми «Стандарт-кост» ба ҷараёни фурӯш равона шуда имконият медиҳад, ки нарх асоснок карда шавад. Низоми баҳисобгирии меъёрӣ бошад, барои баҳисобгирии арзиши аслии меъёрӣ равона карда шудааст;

5) Дар истифодабарии низоми «Стандарт-кост» хароҷоти аз меъёр барзиёд муайянкардашуда ба шахсони ҷавобгӯ (масъул) ва натиҷаи молиявӣ бурда мешавад. Дар низоми баҳисобгирии меъёрӣ бошад ин хароҷот ба хароҷоти истеҳсолӣ зам карда мешаванд;

б) Раванди ҳамроҳ кардани хароҷотро ба маҳсулот дар вақти андозагирии ҳаҷми фонда ва баҳодихии арзиши захираҳои моддию-молӣ содда мегардонад;

7) Пояи асосии низоми мазкур дар асоси идоракунӣ аз рӯи майлқуниҳо амалӣ намудани назорати идоракунӣ ба ҳисоб меравад;

8) Дар интиҳои давраи ҳисоботӣ баҳодихии захираҳоро дар асоси арзиши аслии меъёрӣ содда мегардонад.

Дар ташкили ҳисоб намудани хароҷоти меъёрӣ 2 роҳро аз ҳамдигар ҷудо мекунам:

1) Хароҷот метавонанд дар асоси хароҷоти ҳақиқии давраи гузашта муқаррар карда шаванд;

2) Хароҷот метавонанд дар асоси ҳисобкуниҳои муҳандисӣ ва техникӣ аз рӯи ҳар як ҷараёнҳои истеҳсолии пешбинишуда, намудҳои масолеҳи истифодашаванда, баҳодихии талаботи истеъмолӣ захираҳо дар истеҳсолот муқаррар карда шаванд.

Принсипҳои асосии ташкили баҳисобгирии хароҷоти меъёрӣ башумор мераванд:

1) бамеъёргирии хароҷот аз рӯи амалиётҳо, намудҳои маҳсулот ва марказҳои масъулият;

2) истифода намудани хароҷоти меъёрӣ ҳангоми банақшагирӣ (пешгуинамой), зеро меъёрӣ хароҷот мақсадро ифода мекунам, ки бояд иҷро карда шаванд;

3) таҳлили техникӣ ва баҳодихии муҳандисии истифодабарии вақти корӣ, миқдори масолеҳҳои истифодашаванда аз рӯи ҳар як амалиёт ва зинаҳои истеҳсолот.

Харочоти меъёрӣ аз 3 унсури харочоти истехсолӣ иборат мешавад:

1. Харочоти мустақими моддӣ (масолехҳо);
2. Харочоти мустақими музди меҳнат;
3. Харочоти меъёрии умумиистехсолӣ.

Харочоти меъёрӣ масолехҳои асосӣ аз рӯи баҳодихии мушаххаси техникӣ ва муҳандисии миқдорӣ барои истехсоли маҳсулоти зарурӣ ба ҳар як намуди масолех ва асоснок кардани нархи маъқули хариди он муайян карда мешавад.

Харочоти меъёрӣ ба масолехи асосӣ (X_m) бо роҳи зарбкунии миқдори (t , kg , $дона$, m , m^3 ва ғ.) меъёрии масолехҳо (Q_m) ба арзиши меъёрии онҳо (нархи масолехҳо (P_m)) ҳисоб карда мешавад.

$$X_m = Q_m \times P_m$$

Харочоти мустақими меъёрии музди меҳнат (X_{mm}) вобаста аз вақти кории меъёрӣ (T_{vk}), ки барои иҷро намудани ҳар як амалиёт зарур буда дар алоҳидагӣ ва ставкаи меъёрии музди меҳнат, яъне арзиши пардохти меҳнат барои як соат (A_{pm}) ҳисоб карда мешавад.

$$X_{mm} = T_{vk} \times A_{pm}$$

Харочоти меъёрии умумиистехсолӣ ҳамчун суммаи харочоти доимӣ ва тағйирёбандаи умумиистехсолии пешбинишудаи давраи ҳисоботӣ муайян карда мешавад. Ҳаҷми харочоти умумиистехсолӣ дар асоси ставкаи тақсимкунии харочоти умумиистехсолӣ муайян карда шуда, дар баробари ин, интиҳоб намудани асоси тақсимкунии харочоти умумиистехсолӣ ҷойи маҳсууро ишғол менамояд. Бо ин мақсад бояд коэффисенти меъёрии харочоти умумиистехсолӣ ҳисоб карда шавад. Коэффисенти меъёрии харочоти умумиистехсолӣ (K_{xy}) ҳамчун таносуби суммаи харочоти умумиистехсолии (X_{xy}) банақша гирифташуда ба базаи интиҳобкардашудаи тақсимкунии харочоти умумиистехсолӣ (B_t) муайян карда мешавад.

$$K_{xy} = X_{xy} / B_t$$

Бо чунин роҳ харочоти меъёрии умумихоҷагӣ ва коэффисенти тақсимкунии харочоти умумихоҷагӣ вобаста аз базаи интиҳобкардашудаи тақсимкунӣ ҳисоб карда мешавад.

Дар вақти пешбурди баҳисобгирӣ аз рӯи низоми «Стандарт-кост» ҳамаи харочот аз рӯи меъёрҳо инъикос карда мешаванд, барои ҳар як намуди майлқуниҳо ҳисоби алоҳидаи синтетикӣ ҷудо карда шуда, дар навбати худ ин ҳисобҳо метавонанд вобаста ба омилҳое, ки ба майлқуниҳо сабабгор шудаанд ба ҷузъҳо ҷудо карда шаванд (ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1.

Ҳисобҳои кулӣ ва ҷузъӣ аз рӯи омилҳои майлқуниҳо

Кулӣ	Ҳисобҳои ҷузъии тартиби дуюм (омилҳо)
Аз рӯи масолехи асосӣ	1) майлқунӣ аз рӯи нархи масолех, 2) майлқунӣ аз рӯи харчи масолехҳо.
Аз рӯи музди меҳнати коргарони асосии истехсолӣ	1) майлқунӣ аз рӯи ставкаи музди меҳнат, 2) майлқунӣ аз рӯи маҳсулнокии меҳнат.
Аз рӯи харочоти бариловаи тағйирёбанда ва доимӣ: А) Аз рӯи бариловаи харочоти тағйирёбанда	1) майлқунӣ аз рӯи харочоти тағйирёбанда, 2) майлқунӣ аз рӯи самаранокӣ, яъне тағйирёбии асоси тақсимкунӣ.
Б) Аз рӯи харочоти бариловаи доимӣ	1) майлқунӣ аз рӯи харочоти доимӣ, 2) майлқунӣ аз рӯи самаранокӣ, яъне тағйирёбии асоси тақсимкунӣ.

Дар ин ҳисобҳо майлқуниҳои номусоид (манфӣ, дилҳоҳ не) дар дебети ҳисоб дарҷ карда мешавад, ва майлқуниҳои мусоид (мусбӣ, дилҳоҳ) дар кредити ҳисоб дарҷ карда мешавад.

Хулоса, баробари тақомули муносибатҳои бозаргонӣ баҳисобгирии идорақунӣ дар низоми «Стандарт-кост» масъалаҳои мураккаби зеринро ҳал менамояд:

- муайян намудани сатҳи иқтидори истехсолӣ ва вазъи молиявии муассиса;

- аниқ қардани мавҷудияти моликият, вазъ ва ҳаракати воситаҳои асосӣ ва гардишӣ;
- таҳлили нишондиҳандаҳои молиявӣ ва омода намудани пешниҳодот оид ба қабули қарорҳои идорақунӣ;
- таъмини назорат аз болои нигоҳдории қимматҳои моливу моддӣ, воситаҳои пулӣ ва тамоми моликияти муассиса;
- мониторинги амалиёти ҳисоббаробарқунӣ ва қарзӣ, идорақунии харочот, таъминоти самаранокӣ ва рақобаттобоварӣ.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ" (аз 25 март соли 2011 №702). www.mmk.tj
2. Низомнома оид ба калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот (кор, хизмат) дар корхона ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №210 аз 12 майи соли 1999). www.moliya.tj
3. Дадоматов Д.Н. Организация контроля системы учета в условиях применения международных стандартов финансовой отчетности / Дадоматов Д.Н. // Ахбори ДДТТ. Серия общественных наук. – 2021. - №4/1 (38). ISSN 2308-054X. С. 154-159
4. Бобоев М.У., Низомов С.Ф. Управленческий учет: учебное пособие. -Душанбе: «Илм», 2010 - 103 с.
5. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: учебник - М.: Омега-Л, 2010. – 570 с.
6. Зарипов Э.Ш. Баҳисобгирии муҳосибии идоравӣ. Душанбе: «Комрон-П», 2012.- 236 с.
7. Низомов С.Ф., Мирзоалиев А.А., Рахимов С.Х. Баҳисобгирии идорақунӣ: китоби дарсӣ.- Душанбе: «Илм», 2017.- 332 с.

ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СФЕРЕ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА, АНАЛИЗА И АУДИТА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Хаитов С.П.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Приобретение государственной независимости, переход к рыночным отношениям стало основой перехода к новым экономическим отношениям, которые потребовали разработку новой государственной политики в сфере бухгалтерского учета и отчетности. В статье обосновываются данные изменения, и указывается роль государственной правовой политики в переходе и укреплении новых отношений. Показывается, что данная отрасль развивается вместе с новыми технологиями, которые дают возможность более четкого учета и отчетности, а также бухгалтерской дисциплины в развитии общества.

Ключевые слова: *информационная технология, направлений, достоверная документация, бухгалтерский учет, анализа и аудит, правовая политика, цифровизация экономики, административная ответственность.*

С обретением государственной независимости, Республика Таджикистан вступила в новый этап исторического развития - построение суверенного, демократического, правового, светского, унитарного и социального государства, когда его устойчивое политическое, экономическое и социально-культурное развитие зависит от принятия и реализации эффективной государственной правовой политики в каждой сфере управления и народного хозяйства. Поэтому, защита прав и свобод человека и гражданина, укрепление законности и правопорядка, предотвращение транснациональных преступлений, обеспечение устойчивого экономического развития и реализация стратегических задач государства, обеспечение энергетической независимости, продовольственной безопасности и выход из

коммуникационного тупика не представляются возможными без обеспечения верховенства закона и правопорядка [14].

Следует отметить, что информационная сфера является системообразующим фактором в жизни общества. Она активно влияет на финансовое состояние финансово-правовой политики, в том числе в Таджикистане. Все это организует систему, которая существенным образом зависит от обеспечения информационной технологии. Сама информация в юридической литературе определяется как «сведение, уменьшающее неопределенность в той области, к которой относится».

Анализ современного этапа развития общества, состояния экономики и финансов свидетельствует о том, что она характеризуется возрастающей ролью информационного обеспечения, представляющей собой совокупность различных информаций данной области, информационной структурой, осуществляющей сбор, формирование, распространение и использование информации, а также составляющей системы регулирования, возникающих при этом общественных и финансово-правовых отношений на современном этапе развития общества.

Учитывая, то, что технологический процесс проявляется разнородно, можно отметить, что еще многие отрасли экономики в Республике Таджикистан технологически не оснащены полностью ИКТ, в том числе системой бухгалтерского учета, анализа и аудита, которые связаны с переработкой больших массивов информации, представляющее собой сегодня благоприятную почву для применения микроэлектроники.

О современном состоянии проблемы в этом направлении в стране можно отметить, что банки, страховые компании, торговые предприятия все шире и шире начинают использовать ИТ - технологию различного типа: терминалы, автоматы для выдачи чеков, автоматизированные системы расчетов, электронные счета и т.д. Это открывает перспективу для создания более новых и мощных автоматизированных объектов и их эффективного использования для развития мировых процессов, что позволяет социально-экономическому росту.

Исходя из этого, проводимая политика Республики Таджикистан в сфере автоматизированных информационных систем бухгалтерского учета, анализа и аудита на современном этапе, является одним из важнейших отраслей в деле построения и развития суверенного государства, способствует устойчивому развитию политического, экономического и социально-культурного развитие общества.

Так как ведение бухгалтерского учета с применением компьютера на современном этапе считается нормой работы во всех предприятиях и организациях, бухгалтерские программы предоставляют широкие возможности для автоматического поиска любого документа и проводимых операциях в бухгалтерском учете посредством бухгалтерских проводок, а также недопущении арифметических ошибок. В рабочих компьютерах с легкостью формируются все первичные и окончательные отчетные документы.

Современное построение АИС бухгалтерия представляет собой очень сложную исследовательскую работу, имеющую свою специфику, отражающую прозрачность финансового учета организации и предприятия и его хозяйственное состояния, исходящий с точной, правильной, логической взаимосвязи, как по вертикали, так и по горизонтали на основе нормативно-правовых актов и международных бухгалтерских стандартов.

Следует отметить, что основная цель правовой политики Республики Таджикистан в данном направлении заключается в гармонизации законов и стандартов к международным требованиям. Внутренние акты в Республике Таджикистан, составляющие основные элементы правовой политики Республики Таджикистан составляют государственные стратегии, концепции, программы, нормативно-правовые акты и правоприменительные акты. Отметим, что изменения в управлении экономикой и переход к рыночным отношениям, в том числе АИС начинаются с изменения правовой политики в сфере и обязательно происходят на основе

вышеуказанных актов, которые оказывают значительное влияние на организацию и ведение бухгалтерского учета, анализа и аудита.

В республике осуществляется переход к международным системам учета, что требует разработки новых форм в его методологии. На основе международных требований и новых методологий учета, принятая в сфере бухгалтерии, значительным изменениям подвергаются информационная система бухгалтерского учета, анализа и аудита. Но традиционная форма организации ее компьютерной обработки также от бухгалтера требует знания объективной оценки финансового состояния предприятия, овладение методами финансового анализа и налогового учета, умения работать с ценными бумагами, обоснования инвестиций в условиях рынка и др. [11, с. 302].

Поэтому с целью реализации и формирования правовой политики Республики Таджикистан, основывающейся положениями Конституции [1], а также международно-правовыми актами, признанными Республикой Таджикистан, и соответствующими требованиями Закона Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» [7], Правительством Республики Таджикистан приняты следующие законы, регулирующие сферу бухгалтерского учета, анализа и аудита: Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» [8], «Об аудиторской деятельности» [9], «О внутреннем аудите в государственном секторе» [10]. Также были приняты более 15 нормативно-правовых актов, регулирующих именно сферу информационно-коммуникационных технологий, которые в дальнейшем будут определять задачи, и способствовать документальной ревизии в области АИС бухгалтерского учета, анализа и аудита:

- проверка законности операций, соблюдения финансовой и сметной учета и отчетности;
- борьба с расхищением общественной, государственной и частной собственности, выявление случаев хищений и незаконного расходования средств и материалов;
- проверка правильности постановки бухгалтерского учета, доброкачественности документов, оформляющих отдельные операции, и правильности бухгалтерских записей;
- проверка правильности материального учета складского хозяйства.

Следует подчеркнуть, что до середины 60-х годов XX столетия, в практике контрольно-ревизионной деятельности органов внутриведомственного контроля, преобладали частные, а не комплексные ревизии. Они проводились, как правило, бухгалтерами-ревизорами без привлечения специалистов разного профиля, при недостаточном использовании приемов фактического контроля. Поэтому как раньше, так и сегодня наличия грамотного бухгалтера необходимо для экономического развития предприятий, организаций, в целом государства, а со знанием IT-технологий тем более.

Исходя из этого, можно привести учение К. Маркса, где отмечается, что изменениям в действительности должны предшествовать изменениям в сознании. Следует понять, что, с переходом Республики Таджикистан в эру технологий по стандартам XXI столетия, должны предшествовать изменения в понимании АИС и в системе бухгалтерского учета, анализа и аудита, то есть, цифровизации экономики, так как обществу, которое отстает в изучении, освоении и в производстве современной технологий становится труднее догнать других в этом. Проблема в том, что за этот период, появятся уже новые поколения технологий с новыми функциями и программами.

Также не лишне напомнить бухгалтерам мудрые ленинские слова: «...экономист всегда должен смотреть вперед, в сторону прогресса техники, иначе он немедленно окажется отставшим, ибо кто не хочет смотреть вперед, тот поворачивается к истории задом: середины тут нет и быть не может» [2, с. 125].

Недооценка роли бухгалтерского учета в известной мере явилась результатом неправильного высказывания Сталина о превосходстве статистики над учетом. Как известно, Сталин утверждал, что «учет без статистики ни на шаг не двинется вперед» [12, с. 214].

В этой связи, поскольку к бухгалтерской информации предъявляются повышенные требования по достоверности, то при проектировании и эксплуатации АИС бухгалтерии необходимо учитывать многочисленные схемы логико-арифметической увязки показателей.

Это способствует обеспечению целостности база данных (БД), а также необходимый уровень достоверности и полноты показателей в выходных документах [13, с. 221].

В современных условиях глобализации, финансового и экономического кризиса, эскалации региональных и цивилизационных противоречий, наиболее важным средством защиты государственного суверенитета, построения гражданского общества, устойчивости правового государства и защиты интересов народа Таджикистана является правильное, системное и соответствующее общечеловеческим ценностям и национальным интересам проведение правовой политики государства.

Современная информационная технология намного упрощает обработку учетных вопросов, так как переход к безбумажной технологий позволит системе на много ускорить процесс учета и отчетности бухгалтерской системы, где имеется тесная связь с финансово-расчетными операциями на одном рабочем месте – бухгалтера, так как массовый поток документов обуславливает необходимого привлечения технических средств обработки и передачи данных с большим объемом памяти и качественной проходимости.

Исходя, из множества возможностей ИКТ бухгалтеру понадобится выбрать наиболее оптимальную программу для автоматизации бухгалтерского учета. Поэтому новая эра ИКТ требует от бухгалтера знание ПК, а также оперативно пользоваться всеми специальными функциями программных модулей.

В настоящее время в Таджикистане пользуется программа, которое является базой для создания информационной технологий для сравнительно широкого класса предприятий и состава решаемых функциональных задач бухгалтерии, который разработан фирмой «1С», является – «1С: Бухгалтерия». Гибкость и настраиваемость «1С: Бухгалтерия» позволяет вести учет почти во все направления без каких-то особенностей и дополнительных доработок и настроек [13, с. 224].

Как известно Министерство финансов Республики Таджикистан осуществляет государственный финансовый контроль путем рассмотрения проектов финансовых планов министерств и ведомств, проекты государственных бюджетов республики за финансовый год, а также бухгалтерские отчеты и балансы министерств и других бюджетных учреждений страны.

Поэтому создание единого основного контрольного органа в Таджикистане на базе Агентства по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией не способствовал формированию государственного финансового контроля на подлинно демократических принципах. Исходя из этого, переход на новой АИС бухгалтерского учета, анализа и аудита, где обработка учетных задач охватывает все уровни преобразования информации – от этапа создания первичного учетного документа до становления бухгалтерской отчетности и ее анализа, данная система позволит, сократить уровень нагрузки в бухгалтерские расчеты до минимума, которые до этого выполнялись вручную. Поэтому ИКТ должна существенно облегчить работу бухгалтера, а не создавать ему дополнительных трудностей.

Поэтому овладение методами системы ИКТ немислимо без совершенствования информационных систем и использования современных персональных компьютеров – необходимого инструмента в работе бухгалтера, так как основу деятельности управления любого экономического объекта составляют информационные системы, имеющие сложное построение, состав которых зависит от вида деятельности и размера предприятия, организации. Поэтому огромную роль в процессе управления играет бухгалтерский учет, где сосредоточено около 60% всей информации.

Как утверждает, в своих научных трудах Ф.М. Расулов в последние годы в развитых странах повсеместно внедряется новый вид контроля, который зародился ещё в Швеции в 60-х годах XX в. и называется аудитом (контролем) эффективности. Суть его в том, что формальная законность и бухгалтерская точность являются не конечной целью, а лишь

началом контроля. Основной задачей проверки является действенность и результативность государственных операций, которая в международной практике апробирована и широко применяется в работе органов внешнего государственного финансового контроля, а задача которого – бюджетирование, ориентированный на результат. Это вид государственного финансового контроля формирования и исполнения бюджета, при котором планирование, выделение и расходование средств осуществляется в соответствии с целями и задачами государственной политики и должны обеспечивать достижение получателями установленных конечных социально-экономических результатов, а также выполнение возложенных на них задач и функций. Он основывается на анализе использования государственных средств, с точки зрения эффективности их расходования, достижения конечных результатов и поставленных целей.

Таким образом, контрольный орган должен дать оценку дальнейшей оптимизации расходов государственных ресурсов с точки зрения возможностей повышения результативности [15, с. 154].

Появление аудиторского финансового контроля в Таджикистане связано с переходом к рыночным отношениям и изменением методов регулирования экономики.

Законодательную основу аудита образовала Закон Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г., №601 «Об аудиторской деятельности» [4]. В настоящее время аудиторская деятельность регулируется Законом РТ от 3 марта 2006 г., № 170 «Об аудиторской деятельности» [9] в соответствии, с которым аудиторская деятельность, аудит - это предпринимательская деятельность по независимой проверке бухгалтерского учета и бухгалтерской (финансовой) отчетности у индивидуальных предпринимателей и юридических лиц (аудируемые лица).

В становлении и развитии в Таджикистане аудиторского финансового контроля нашел отражение опыт развитых зарубежных стран, где такая форма контроля широко распространена.

Также в соответствии с Законом Республики Таджикистан от 18 июня 2008 г. № 396 «О Казначействе», казначейство наделено широкими контрольными правами: производить в министерствах, ведомствах, на предприятиях, в учреждениях и организациях, в банках и иных финансово-кредитных учреждениях проверки денежных и бухгалтерских документов, отчетов, планов, смет и т.п.; получать от банков, иных финансово-кредитных учреждений справки о состоянии счетов предприятий, учреждений и организаций, использующих государственные средства; изымать документы, свидетельствующие о нарушении порядка исполнения государственного бюджета и правил совершения операций с внебюджетными средствами.

Исходя из этого, следует, также отметить, что в соответствии с Законом о бухгалтерском учете все хозяйственные операции должны оформляться оправдательными документами, построенными на основе унифицированной системы документации, то есть, единых нормативных документов Министерства финансов Республики Таджикистан и Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, так как, бухгалтерская документация это полная и достоверная документация свидетельствующее о фактах совершения финансовой, материальной, кассовой или иной операции, имеющие юридическую силу.

Необходимо также указать, что в соответствии с установленными положениями главы 4 Закона Республики Таджикистан «О противодействии коррупции» Ответственность за совершение правонарушений, связанных с коррупцией, исходя из специфики и степени опасности для общества, определяется трудовым, гражданским, административным и уголовным законодательством. За злостное уклонение уполномоченного к ведению бухгалтерского учёта лица или руководителя организации от документирования финансово - хозяйственных операций, предусмотренных нормативными правовыми актами Республики Таджикистан, или включения в финансовые, бухгалтерские и статистические документы и отчёты искаженных сведений о деятельности и финансово - хозяйственных операциях, а равно уничтожение финансовых и иных учётных документов устанавливается ответственность в

соответствии с законодательством Республики Таджикистан. Согласно УК РТ, особенно главы 27 преступление в сфере экономической деятельности многие составы преступлений охватывают и анализируемых проблем в сфере бухгалтерского учета, а со введением 1С бухгалтерии и переходом ИКТ- учет и отчетность становятся прозрачными, естественно уменьшается количество таких правонарушений, что дает огромную экономическую выгоду и для государства, и для предприятия.

Естественно, в пределе одной статьи невозможно осветить все вопросы касающейся правовой политики Республики Таджикистан в сфере автоматизированных информационных систем бухгалтерского учета, анализа и аудита на современном этапе.

Будем чрезвычайно рады, если наш скромный труд в какой-то мере послужит на благо соотечественников и внесет хотя бы небольшую лепту в решение рассматриваемых вопросов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Таджикистан, принятая всенародным референдумом 6 ноября 1994 г. с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г.
2. Ленин В.И. Соч., т. 5 стр. 125
3. Закон Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г., №601 «Об аудиторской деятельности» Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 1998, № 10. Ст. 98
4. Закон РТ от 3 марта 2006 г., № 170 «Об аудиторской деятельности» Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2006, №3. Ст. 160
5. Законом РТ от 18 июня 2008 г. № 396 «О Казначейства» Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2008. № 6. Ст. 454
6. Закон РТ «О борьбе с коррупцией» (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2005 год, №7, ст. 402; 2007 год, №7, ст.660; 2008 год, №10, ст.800; 2011. - №12, ст.837; 2014 год, №3, ст.148)
7. Закон Республики Таджикистан от 26 марта 2009 г. № 506 «О нормативных правовых актах» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2009. № 3. Ст. 99
8. Закон Республики Таджикистан от 25 марта 2011 г. № 702 «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2011. № 3. Ст. 169
9. Закон Республики Таджикистан от 3 марта 2006 г. № 170 «Об аудиторской деятельности» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2006. № 3. Ст. 160
10. Закон Республики Таджикистан от 21 июля 2010 г. № 631 «О внутреннем аудите в государственном секторе» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2010. № 7. Ст. 563
11. Информационные системы в экономике: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» и специальности экономики и управления (060000) / Под ред. Г.А. Титоренко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. С. 302. – 463 с.
12. Сталин И.В. Соч., т. 6, стр.214
13. Информационные системы в экономике: [учебное пособие] / Г.Н. Исаев. – М.: Омега-Л, 2006. С. 224. – 462 с.
14. Концепция правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 годы утверждена Указом Президента РТ от 6 февраля 2018г, №1005
15. Расулов Ф.М. Развитие законодательства о финансово-контрольной деятельности в Таджикистане (1917-2014гг.). Дисс. на соискание ученную степень канд. юрид. наук по специальности 12.00.01. - Душанбе, 2014. С. 154

ТАҲЛИЛИ ИҚТИСОДИИ МУҚОИСАВИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР ММД

Чулиев М.Х.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ дар рушди ММД ва механизмҳои фаъолгардонии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври мушаххас баён карда шудааст. Муаллиф диққати асосиро ба таъсиррасонии низоми бонкии кишвар дар асоси рақамҳои омори, дорониҳои бонкӣ, ҳаҷми пасандозҳои аҳоли ва бақияи қарзҳо арзёбӣ намуда, ба ояндаи ММД-ро баҳогузорӣ кардааст.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, ММД, механизми асосии фаъолгардонии бахши бонкӣ, иқтисодиёти миллӣ, низоми молиявӣ.

Яке аз механизмҳои самаранок ривоч ёфтани тамоми самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ ин фаъол будани бахши бонкӣ дар ин самт мебошад. Талабот ва таҳаввулотҳои замони муосир собит намуд, ки бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрбонкӣ механизмҳои асосии таъминкунандаи рушди иқтисоди миллӣ мебошанд. Маълум аст, ки ҳар як давлати мустақил дорони як қатор иқтидорҳои истифоданашавандаи рушди иқтисодиёти миллии худ мебошанд, ки чунин иқтидорҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ зиёд мебошад.

Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи кунунӣ дар ҳоли афзоиш қарор дорад аммо таъсири иқтисодии он дар самти рушди иқтисодиёти кишвар қаноатмандкунанда нест. Зеро бонкҳои тичоратӣ дар айни замон танҳо ҳамон вазифаҳоеро иҷро менамояд, ки танҳо ба даромади худӣ онҳо нигаронида шудааст, на ба рушди комили иқтисодӣ.

Дар сатҳи иқтисодиёте, ки зиёд аз 50 дарсад он ба молҳои воридотӣ нигаронида шудааст дар чунин ҳолат фаъолнокии бахши институтсоналии низоми бонкӣ яке аз механизмҳои воқеан имконпазири рушди низоми бонкӣ маҳсуб меёбад. Беҳуда нест, ки дар давлатҳои ғарб қисми зиёди намоёндогони элитаи иқтисодиро бонкҳо ташкил медиҳанд ва ҳукумат ҳамеша бо онҳо дар ҳамкорӣ мебошад. Зеро пешрафти иқтисодиёти ин давлатҳо аз рушди низоми бонкӣ вобастагии зич дорад. Воқеияти рушди ҳаматарафаи низоми бонкӣ ин қобилияти таъсиррасонии онҳо ба рушди самтҳои афзалиятноки иқтисодию иҷтимоӣ буда бо таъсири ниҳодҳои аҳамияти таъсиррасонидошта амалӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давраи соҳибистиклолӣ низоми бонкӣ дар ташаккули дурусти сохторҳои алоҳидаи иқтисодӣ мавқеи муҳим дошта, то имрӯз вазифаҳои худро қисман иҷро менамоянд. Дар шароити иқтисодиёти давраи гузариш дар ҳар як давлат низоми бонкӣ нақши асосиро мебозад [7, с 45]. Ҳол он ки дар давраи аввали соҳибистиклолӣ як қатор мушкilotҳои низоми бонкӣ ва иқтисодиёти давлатро домангир буд, бо андешидани як қатор чораҳои зарурӣ ин масъалаҳо ҳал гардида нақши низоми бонкӣ дар пешбурди фаъолияти иқтисодии давлат инъикос ёфт.

Вобаста ба ин, бонкҳои тичоратӣ қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи иқтисодиёти миллӣ ва ташкилкунандаи механизмҳои ҳозиразамони муносибатҳои ҳозираи пули буда, фаъолияти онҳо бо қонеъгардонии эҳтиёҷоти тақрористеҳсолкунӣ дар зинаҳои гуногуни истеҳсолот алоқамандии зич дорад. Низоми бонкӣ дар айни замон механизми асосии бахши иқтисодӣ буда, ба манфиатҳои истеҳсолкунандагон дар самтҳои зерин: саноат, кишоварзӣ, тичорат ва савдо, хоҷагии қишлоқ, соҳибкорӣ хурду миёна, ташкили дурусти муомилоти пулӣ ва алоқаманд ба инҳо хизмат мекунад. Дар сатҳи ҷаҳон, минтақа ва маҳал, бонкҳо дар доираи қудрат ва нуфузи назарраси худ бо анҷом додани амалҳои зерин, ки сармоӣ бузурги пулиро аз корхонаю ширкатҳо, аз савдогарон, деҳқонон, давлат ва шахсон алоҳида, ки дар ихтиёри онҳо мебошанд истифода менамоянд. Ҳамин тариқ, зарурат ва аҳамияти сохторҳои бонкӣ ҳам барои соҳибкорӣ ва ҳам барои рушди ҳаматарафаи иқтисодиёти кишвар зарурӣ мебошад.

Дар айни замон бонкҳои тичоратӣ бояд аз нуқтаи назари нишондиҳандаҳои макроиқтисод ҳамчун агентҳои бозор баррасӣ гардида, пеш аз ҳама, аз нуқтаи назари

манфиати худ ба манфиатҳои ояндасозӣ давлатӣ низ чораандешӣ намоянд. Вобаста ба мансубияти нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ, бонкҳои тичоратӣ ҳамчун механизми асосӣ ва ҷамъиятии тақсимоти маблағҳо дар тамоми самтҳо мебошанд, ки бояд дар ҳамкориҳои возеҳ бо дигар бонкҳо бо риояи қоидаҳо ва талаботи ягонаи дохили низом амал намоянд.

Дар айни замон нақши бонкҳои тичоратиро дар системаҳои молиявии муосир нодида гирифтани ғайримон аст. Гуфтан мумкин аст, ки дар марҳалаҳои аввали инкишофи соҳаи бонкӣ аслан бонкҳо ба соҳаҳои савдо, аз қабилӣ тичорат хизмат расонида, амалиёти мубодилаи мол, пардохтҳои гуногун ва қарзхоро анҷом медоданд.

Гуфтан мумкин аст, ки вобаста ба ташаббусҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти тараққиёти истеҳсолоти саноатӣ амалиёти қарздиҳи кутоҳмуддати сиклҳои истеҳсолиро ба вуҷуд овард. Ин заруриятро ба инобат гирифта Пешвои Миллат дар Паёми худ чунин қайд намуданд: “Дар ин раванд, бояд яқҳо бо ташкилотҳои қарзӣ оид ба бехтар намудани сифати доройҳои низоми бонкӣ, афзоиш додани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат ба соҳибкорони истеҳсоли ва ғаёл намудани низоми рейтингӣ милли барои ташкилотҳои қарзӣ ва ширкатҳои суғурта тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд”.

Бонки милли ва ташкилотҳои қарзӣ барои ба низоми бонкӣ ҳарчи бештар ҷалб кардани сармояи дохиливу хориҷӣ бо роҳандозии технологияҳои молиявӣ инноватсионӣ васеъ намудани хизматрасониҳои бонкӣ ва дар ин замина яқҳо бо вазорату идораҳои дахлдор пурра ҷорӣ кардани амалиёти ғайринақдӣ, аз ҷумла ҷиҳати аз байн бурдани омилҳои инсонӣ ҳангоми ҳисоббаробаркунии пулӣ бо аҳоли ҳамаи чораҳои заруриро амалӣ намоянд [2, с 4]. Дар ҳошияи суҳанҳои Пешвои миллат қайд кардан зарур, ки пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат ва имтиёзноқро маҳаки рушди иқтисодиёт номидан мумкин аст. Дар сатҳи иқтисодиёти давлат ҷӣ қадаре, ки қарзҳои имтиёзноқ зиёд пешниҳод гарданд то ҳамон андоза таъсири мусбати он ба иқтисодиёт зиёд мегардад. Механизми асосии ғаёлгардонии баҳши бонкӣ ба иқтисодиёти давлат аз ташаккули инфрасохтори мутамаркази имтиёзҳои давлатӣ ва ташаббусҳои бевоситаи низоми бонкӣ иборат мебошад.

Дар сатҳи иқтисодиёти Тоҷикистон новобаста аз мушкилотҳои ҷойдошта низоми бонкӣ яқе аз низомҳои ғаёл аст, ки вазифаҳои худро дар назди мизочон ба таври комил иҷро менамояд. Вобаста ба ин, имрӯз низоми бонкӣ яқе аз сохторҳои муҳимтарини иқтисоди давлат буда, ба тезонидани ҷараёни истеҳсолот ва манбаъҳои коркарднашуда мебошад. Тараққиёти сектори бонк ва соҳаи истеҳсолоти молӣ дар баҳши воқеии иқтисодиёт бо ҳам зич алоқаманданд.

Дар баробари ин бонкҳо бо роҳи ба роҳ мондани ҳисобу китоби пулӣ, додани қарз ба самтҳои афзалиятноқи иқтисодиёт, ҳамчун миёнарав дар самаранокӣ тақсимоти сармояи умумии баланд бардоштани истеҳсолот ва ба афзоиши ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ мусоидат мекунанд. Вобаста ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи иқтисодиёти имрӯза метавон ҳиссаи низоми бонкӣ ва ғаёлнокии онро аз рӯи яқчанд нишондиҳанда дар сатҳи иқтисодиёти давлат ва рушди он баҳо дод (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Ҳиссаи муқоисавии нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ дар ММД барои солҳои 2012-2020

Нишондиҳанд аҳо	Солҳо									Тағйирёбӣ
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
ММД(млн. сомонӣ)	36,1	40,5	45,6	48,4	54,4	61,0	68,8	77,4	82,5	46,4 млн. сомон
Доройҳои низоми бонкӣ(млн.сом онӣ)	10,5	12,3	14,8	18,6	21,1	20,9	21,2	21,9	26,3	15,8 млн. сомон
Ҳиссаи доройҳои низоми бонкӣ дар ММД	29,5	30,3	32,4	38,4	38,7	34,2	30,8	28,2	31,8	2,3%

Бақияи қарзҳо(млн. сомонӣ)	5,29	7,40	9,66	11,2 2	9,82	8,51	8,68	9,70	10,88	5,59
Ҳиссаи қарзҳо дар ММД(млн.сомонӣ)	14.6	18.3	21.2	23.2	18.0	13.9	12.6	12.5	13.2	1,4 б.ф
Пасандозҳои аҳоли(млн. сомонӣ)	2,86	3,53	4,06	5,11	5,28	4,34	4,11	4,24	5,34	2,48 млн. сомонӣ
Ҳиссаи пасандозҳои аҳоли дар ММД (бо фоиз)	7.9	8.7	8.9	10.6	9.7	6,7	5.8	5.5	6.5	-1,4 б.ф

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Аз таҳлили маълумотҳои мазкур маълум аст, ки ҳиссаи нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ хусусияти иҷтимоӣ доранд дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дошта таносуби муқоисавии зиёдшавии онҳо дар ММД-и кишвар назаррас ва қаноатмандкунанда нест. Аз ин таҳлилҳо маълум мегардад, ки механизмҳои фаъолгардонии бахши бонкӣ ба иқтисодиёти кишвар кам ба назар мерасад. Дар таҳлили ҷадвали мазкур аён аст, ки афзоиши дорониҳои низоми бонкӣ дар муқоиса ба соли 2012 15,8 миллиард сомонӣ, бақияи сандуқи қарзии низоми бонкӣ 5,59 миллиард сомонӣ, пасандозҳои аҳоли 2,4 миллиард сомонӣ афзоиш ёфтаанд. Аммо ҳиссаи муқоисавии ин нишондиҳандаҳо дар ММД-и кишвар тамоили манфӣ дорад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки дорониҳои низоми бонкӣ дар ММД-и кишвар дар муқоиса ба соли 2012 2,3% афзоиш ёфта, ҳиссаи қарзҳо ба андозаи 1,4 банди фоизӣ ва ҳиссаи пасандозҳои аҳоли ба 1,4 банди фоизи коҳиш ёфтаанд, ки ин камфаъолии ҳиссаи низоми бонкро дар сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар нишон медиҳад. Ҳол он, ки чуни нишондиҳанда дар кишварҳои ҷаҳон ба монанди: ИМА, Хитой, Иттиҳоди Аврупо, Германия, Бразилия, Ҳиндустон, Россия, Қазоқистон ва монанди инҳо тамоили мусбат дошта ҳиссаи нишондиҳандаҳои мазкур қисмати бештари ММД-и ин давлатҳоро нишон медиҳад. Аз таҳлили маълумотҳои мақур гуфтан мумкин аст, ки афзоиши инҳисса дар муқоиса бо ММД қаноатмандкунанда нест, зеро тамоили рушди нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ, аз он ҷумла: ҳаҷми қарзҳои дода шуда ва ҳаҷми пасандозҳои дар низоми бонкӣ гузошта шуда ин нишондиҳандаи ҳиссаи фаъолнокии низоми бонкиро дар иқтисодиёти мамлакат нишон медиҳад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки фаъолнокии механизмҳои мавҷуда ва имконпазирии фаъолгардонии низоми молиявӣ бонкӣ ба иқтисодиёт фаъол нест. Аз ин лиҳоз, барои фаъолгардонидани механизмҳои низоми молиявӣ бонкӣ ба иқтисодиёт ташкили муҳити зерин дар шароити имрӯза ҳатмӣ ва зарур аст:

1. Ташкили муҳити рақобати солим дар сатҳи низоми бонкӣ бо истифода аз техникаву технологияи муосир. Дар шароити муосир ташкил намудани муҳити рақобат имконпазирии иҷрои амалиёти самаранок ва имтиёзноро дар сатҳи бозори бонкӣ афзоиш дода дастрасии мизоҷонро ба тамоми амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ бештар мегардонад. Инчунин бонкҳо ва дигар ташкилотҳои дар ин муҳити рақобат фаъолияткунандаро маҷбур месозад, ки барои мавқеъгирии худ дар ин бозор ба нархи амалиёт ва хизматрасониҳои худ аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд;

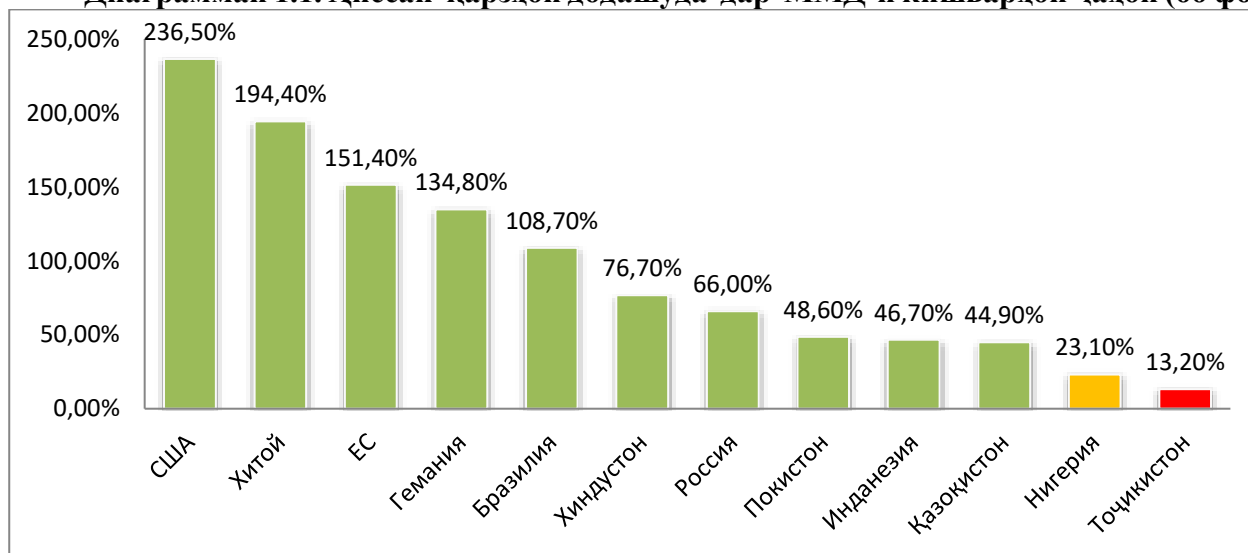
2. Тақвияти низоми бонкдорӣ исломӣ бо риояи меъёрҳо ва муқарароти қонунҳои ислом. Таҷриба кӯтоҳи бонкдорӣ исломӣ дар мисоли ҚСҚ "Тавҳидбонк" нишон дод, ки ҳаққи хизматрасонии ин бонк ба талабот ва имкониятҳои иқтисодии шахсони ҳуқуқию воқеӣ мувофиқ мақсад мебошад. Санаи 26-уми июни соли 2019 номи ҚСҚ "Соҳибкорбонк" ба ҚСҚ "Тавҳидбонк" тағйир ва ба бонки исломӣ табдил дода шуд. Айни замон ҚСҚ "Тавҳидбонк" дорони 5 филиал ва 56 маркази хизматрасонии бонкӣ дар аксарияти манотиқи кишвар мебошад. Ҳаҷми дорониҳои он дар соли 2020 88 927 247 ҳазор сомониро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли 2019 4,3% зиёд мебошад. Ҳаҷми қарзҳои додашудаи он ба соҳаҳои гуногуни

иктисодиёт 11 852 950 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли 2019 1,5 маротиба зиёд мебошад. Албатта дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз механизмҳои дигари фаъолгардонии бахши бонкӣ ба рушди иқтисодиёти миллий ин тақвияти низоми бонкдорӣ исломӣ мебошад [1, с 28-29].

Таҷриба нишон медиҳад, ки яке аз механизмҳои таъсиррасоне, ки фаъолгардонӣ ва фаъолнокии низоми бонкиро дар сатҳи иқтисодиёти давлат инъикос менамояд ин нархи хизматрасониҳои бонкӣ мебошад, ки ба ҳавасмандгардонии ҷараёни тақрирестехсол ва имкониятҳои истеҳсоли мусоидат менамояд. Аз рӯи таҳлил ва нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ гуфтан мумкин аст, ки фаъолнокии низоми бонкӣ ба таври назаррас дида мешавад, аммо масъалаи таъсир ва имконияти имтиёзҳо ба рушди иқтисодиёт тамоюли комилан манфӣ дорад.

Дар шароити имрӯза яке аз механизмҳои имконпазири рушди иқтисодиёти миллий ва фаъолгардонии самтҳои афзалиятноки он зиёд намудани ҳаҷми қарздиҳӣ ва сармоягузорӣ мебошад. Дар давоми 30-соли соҳибистиклолӣ ҳаҷми қарздиҳӣ ба иқтисодиёти миллий ва имтиёзҳои пешниҳодгардидаи бонкҳо қаноатмандкунанда нест. Ба ин хотир, бамаротиб афзоиш додани истеҳсолоти дохилӣ ин аз қарздиҳии низоми бонкӣ саҳт вобаста мебошад. Аз таҷриба маълум аст, ки як қатор давлатҳои пешрафта ва мувафақ дар сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ аз қарздиҳии васеи низоми бонкӣ бархурдор мебошад ва ҳиссаи қарзҳои додашуда дар ММД-и ин кишварҳо назаррас мебошанд. Чунин тамоюл дар кишвари мо дар сатҳи паст қарор дошта афзоиши он назаррас нест (диаграммаи 1.1)

Диаграммаи 1.1. Ҳиссаи қарзҳои додашуда дар ММД-и кишварҳои ҷаҳон (бо фоиз)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз маълумотҳои диаграммаи мазкур маълум аст, ки ҳиссаи қарзҳои додашуда дар ММД-и давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон зиёд аз 100%-ро ташкил медиҳад, ки ин ба рушди ҳаматрафаи иқтисодиёт мусоидат менамояд. Ҷаъ тавре, ки дар боло қайд карда шуд ҳиссаи қарздиҳӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт дар муқоиса ба ММД-и дар давоми 30-соли Соҳибистиклолӣ қаноатмандкунанда нест. Ин нишондиҳанда дар муқоиса ба ММД-и ҳамагӣ 13,20%-ро ташкил медиҳад, ки ин қаноатмандкунанда нест. Аз ин лиҳоз пеша намудани ҷораҳои зерин ба манфиати рушди иқтисодиёту иҷтимоӣ мебошад:

1. Афзоиш додани ҳиссаи қарздиҳӣ ба бахшҳои воқеии иқтисодиёт ба андозаи рушди ҳамасолаи иқтисодиёти кишвар ва ММД;
2. Ба таври катъӣ коҳиш додани қарздиҳӣ бо асъори хориҷӣ ва афзоиш додани ҳаҷми қарздиҳӣ бо пули миллий;
3. Фаъол гардонидани бахши дастгирии давлатӣ дар самти афзоиш додани ҳаҷми қарздиҳӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт;

4. Баробар ба коҳиши меъёри фоизи пасандозҳо, коҳиш додани меъёри фоизи қарз ва ҷорӣ намудани имтиёзҳои ба қарз алоқаманд.

Барои дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои рушди иҷтимоию иқтисодии давлат тамоми ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки ба татбиқи масъалаҳои зерин дар низоми фаъолияти худ ҷораҳои зарурӣ андешанд:

1. Коҳиш додан ва пешгирӣ намудани афзоиши ҳаҷми пасандозҳо ва қарзҳо бо асбоби хориҷӣ ва ҳаҷми қарзҳои таснифшуда;

2. Маҳдуд кардани роҳҳои мустақим ва ғайримустақими дучоршавии ҳолатҳои таҷаммуъ;

3. Вусъат додани шаффофият ва эътимодноқӣ дар низоми бонкӣ.

Масъалаи фаългардонии низоми молиявӣ бонкӣ ба иқтисодиёт дар шароити имрӯза яке аз механизмҳои имконпазир ва умедворкунанда дар сатҳи иқтисодиёти давлат мебошад. Чунин фаългардонӣ дар шароити имрӯза хусусияти дутарафа дорад, ки ин аз як тараф ба бонкҳои тиҷоратӣ ва аз дигар тараф аз бахши воқеии иқтисодиёт ва дар умум, аз қарзгирандагон вобастагии зиёд дорад.

Низоми бонкӣ дар таъмини рушди иқтисодиёти мамлакат саҳми назаррас дошта бошад. Барои ин зарур аст, ки ба тамоми меъёрҳои, ки устувории низоми молиявӣ бонкиро таъмин менамоянд аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд. Меъёрҳои таъминкунандаи устувории низоми бонкӣ бояд асосӣ ва заминаи густариши муносибатҳои иқтисодӣ ва рушди он мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Бонқдорӣ тараққиёти ҷаҳонишавӣ. Маҷалаи Бонки миллии Тоҷикистон. Январ-Март 2021. - С. 28-29

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 26.01.2021 12:15, шаҳри Душанбе. - С. 4

3. Раҳимов З. Совершенствование управления банковской системой Таджикистана в условиях рынка / Монография. З.Раҳимов. – Душанбе «Ирфон» 2005. С. 6.

4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

5. Ш.Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ / Раҳимзода Ш - Душанбе- Эр-граф. 2018 С. 270

6. Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ. Диссертатсия докторӣ 08.00.10 / Хайрзода Ш.Қ. – Душанбе 2021. – С. 51

7. Ҷураев Б.М. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар пешрафти иқтисодиёт. Ҷавонон ва илми муосир. Душанбе 2011. – С. 45

ТАШҲИСИ ЭҶТИМОЛИЯТИ МУФЛИСШАВИИ ҚОРҲОНА

Расулов Т.М.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон

Муфлисшавӣ (нотавонии молиявӣ) гуфта ҳолати қодир набудани қорҳона барои дар ҳаҷми пурра қонеъ нақардани талабҳои қредиторон оид ба уҳдадорӣҳои пулӣ ва (ё) иҷро қардани уҳдворӣҳои пардохтҳои ҳатмӣ, ки суд эътиоф қардааст ё қорҳона худ эълон намудааст, фаҳмида мешавад (модаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ», №46,8 декабри соли 2003).

Қорҳонаҳо барои қонеъ қардани талаботҳои қредиторон (қарздехон) оид ба уҳдадорӣҳои пулӣ ва иҷроқунии пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет аз ҳисоби амволи се моҳ аз лаҳзаи эътибор пайдо қарданашон иҷро нашуда бошанд ва агар маблағи умумии уҳдадорӣҳояшон аз арзиши амволи онҳо зиёд бошад.

Барои муайян намудани мавҷудияти аломатҳои муфлисшавии қорҳона ҳаҷми уҳдадорӣҳои пулӣ, аз қумла ҳаҷми қарз барои молҳои таҳвилгардида, қорҳо ва хизматрасонӣҳои иҷрошуда, маблағи қарҳо бо назардошти фоизҳо, ки онҳоро қорҳона бояд

пардохт намояд, ба истиснои уҳдадориho дар назди шаҳрвандоне, ки қарздор барои расонидани зиён ба ҳаёт ва саломатиашон масъул аст, уҳдадориho оид ба пардохти подоши муаллифӣ ва ҳамчунин уҳдадориho дар назди муассисон (иштирокчиён) ки аз чунин иштирок бармеоянд, мавриди тавачҷӯх қарор мегирад.

Ҳамчун уҳдадориhoи пулӣ аз рӯи талабҳои кредиторон дар он ҳолат муқараршуда ҳисобида мешавад, ки агар он бо ҳалномаи суд ё ҳуҷҷатҳои шаҳодатдиҳандае, ки дар онҳо корхона ин талабҳоро эътироф намудааст, тасдиқ шуда бошад.

Корхона, кредитор, прокурор ва дар ҳолатҳои бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқараршуда шахсони дигар ҳуқуқи боа риза ба суд муроҷиат намудан оид ба муфлис эътироф намудани корхона бо сабаби иҷро накардани уҳдадориhoи пулиро доранд.

Корхона, прокурор, мақомоти андоз, мақомот оид ба идоракунии амволи давлатӣ ва дигар мақомоти ваколатдор дар хусуси муфлисшавии корхона бо сабаби иҷро накардани пардохтҳои ҳатмӣ ҳуқуқи боа риза ба суд муроҷиат намуданро доранд.

Парванда оид ба муфлисшавӣ дар асоси аризаи пешниҳодшуда дар бораи муфлис эътироф намудани корхона оғоз карда мешавад.

Ҳалномаи суд дар бораи муфлис эътироф намудани корхона ва кушодани истехсолоти (парвандаи) озмунӣ дар ҳолатҳои муқаррар гардидани аломатҳои муфлисшавии идоракунии бкрунӣ қабул карда мешавад.

Истехсолоти озмунӣ- амалиёти муфлисшавист, ки нисбат ба корхонаи муфлис эътирофгардида бо мақсади мутаносибан қонеъ намудани талабҳои кредиторон татбиқ карда мешавад.

Дар ҳалномаи суд оид ба муфлис эътироф намудани корхона бояд чунин нишондодҳо бошанд:

- ✓ Дар бораи муфлис эътироф намудани корхона;
- ✓ Дар бораи кушодани истехсолоти озмунӣ;
- ✓ Дар бораи таъин намудани мудирӣ озмунӣ.

Ҳалномаи суд дар бораи муфлис эътироф намудани корхона ва кушодани истехсолоти озмунӣ бояд фавран иҷро гардад, агар суд тартиби дигарро муқаррар накарда бошад.

Ҳабари муфлис эътироф гардидани корхона аз тарафи суде, ки дар бораи муфлис эътироф намудани он ва оид ба кушодани истехсолоти озмунӣ ҳалнома қабул кардааст, дар воситаҳои ахбори умум аз ҳисоби даъвогаре, к и бо ариза оид ба муфлис эътироф намудани корхона муроҷиат кардаст, нашр карда мешавад.

Амалия нишон медиҳад, ки аксаран сабабҳои рӯҳ додани вазъи муфлисшавӣ инҳо мебошанд:

1. Сабабҳои объективӣ- сабабҳое, ки шароитҳои хоҷагидорӣ корхонаро фароҳам овардаанд ва муҳити молиявӣ берунаи онро муайян намудаанд. Масалан, ноқомии системаҳои молиявӣ, пулӣ, қарзӣ, андозӣ, пояҳои меъёрӣ ва қонунгузориҳои ислоҳоти иқтисодӣ, дараҷаи баланди таваррум.

2. Сабабҳои субъективӣ- сабабҳое, ки бевосита ба фаъолияти хоҷагидорӣ корхона мансубанд ва аз ҷониби он муайян карда мешаванд. Масалан, ташхис қарада натавонистани муфлисшавӣ, паситшавии ҳаҷмҳои фурӯш аз сабаби омӯзиши бади талабот ба маҳсулоти корхона, набудани шабакаи фурӯши мол ва таблиғ, пастшавии ҳаҷмҳои истеҳсолот, сифат ва нархи маҳсулоти корхона, афзоиши бевосита арзиши аслии маҳсулот ва дигар намудҳои хароҷот ва дар натиҷа, даромаднокии паст, идоракунии бесамари сармоӣ қарзӣ ва дар умум интиҳоби нодурусти сиёсати молиявӣ, нархгузорӣ ва инноватсионӣ.

Барои таъмин намудани пардохттавонӣ ва пешгирӣ намудани муфлисшавӣ ба корхона менечменти касбияташ баланд зарур аст, то ки корхонаро барои ноилгардӣ ба ҳадафҳои стратегӣ ва аз вазъияти ноговори молиявӣ баромадан равона карда тавонад. Ҳадафи асосии менечменти молиявӣ- таъмин намудани бозоргирии ҷорӣ ва тулонӣ мебошад, к ибо мувофиқақунонидани вурӯд ва хуруҷи ҷараёнҳои молиявӣ ба даст меояд:

Вуруди воситаҳои молияв -хуручи воситаҳои молиявӣ.

Иҷрошавии шартӣ бозоргирӣ ҳамчоя бо баландшавии даромадноқӣ натиҷаҳои молиявии мусбат ва ҳамин тариқа афзоиши арзиши корхонаро таъмин менамояд:

Натиҷаи молиявӣ

= вуруди воситаҳои молиявӣ

_ хуручи воситаҳои молиявӣ.

Вайроншавии мутаносибии молиявӣ, яъне паст шудани даромадноқӣ, бозоргири ва устувории молиявӣ – ана ҳаминҳо ба пардохтнотавонӣ ва муфлисшавии корхона меоваранд.

Бонги асосӣ оид ба наздикшавии муфлисшавӣ- тағйирёбиҳои тез ва муҳим дар сохтори тавозуни муҳосибӣ ва ҳисобот оиди роҳи соф манфӣ бошад (зарарҳо аз сармояи худӣ зиёд бошанд), пас корхона муфлиси имконӣ аст.

Нишондиҳандаҳои тафсифдиҳандаи аломатҳои муфлисшавии корхона аксаран ба ду гуруҳ ҷудо мешаванд:

1) Нишондиҳандаҳое, ки қиматҳои ғайриқаноатбахши онҳо оид ба вазъи молиявии ҷорӣ ногувор ва эҳтимолияти душвориҳои молияви дар ояндаи наздику дур дарак медиҳанд:

✓ талафотҳои муҳими гоҳ-гоҳ такроршаванда ё устувор дар фаъолияти истехсолии асосӣ;

✓ мавҷудияти қарздорҳои кредитори ва дебитории муҳлатгузашта, чун манбаҳои молиякунонии гузоришҳои дарозмуҳлат истифодабарии аз ҳад зиёди қарзҳои кутоҳмуҳлат, афзоиши ҳиссаи воситаҳои қарзи дар маблағи умумии манбаҳои молиявӣ;

✓ қиматҳои пасти коэффисиентҳои бозоргири;

✓ норасоии доимии сармояи гардон;

✓ сиёсати инвеститсионии бесамара;

✓ истифодабарии таҷҳизоти истехсолии кӯҳна ва фарсудашуда;

✓ вайроншавии муносибатҳои шартномави ҳам бо таъминкунандагони ашёи хом ва маводҳо ва ҳам бо харидорону истеъмолкунандагони маҳсулот ва ғ.

2) Нишондиҳандаҳо, ки қиматҳои ғайриқаноатбахши онҳо оид ба эҳтимолияти тез бадшавии вазъи молияви дар оянда дарак медиҳанд, гарчанде асос намедиҳанд, ки вазъи молиявии ҷорӣ чун ногувор ҳисобидашавад;

✓ касбияти паст ва (ё) ихтисори шумораи кормандони дастгоҳи идоракунии корхона;

✓ бекорхобиҳо, бозистиҳо, вайроншавии раванди технологи;

✓ тағйирдиҳии нобасандаи фаолият ва манбаҳои молияви;

✓ набудани гузоришҳои асоси барои навкунии истехсолоти худӣ ё норасоии онҳо ва ғ.

Яке аз маҳакҳои асосии муфлисшавии пардохтнотавони мебошад.

Пардохтнотавонӣ – қодир набудани қарздор барои пурра таъмин намудани талабҳои қарздор оид ба уҳдадорҳои пулӣ ва (ё) иҷро кардани уҳдадорҳои оид ба гузаронидани пардохтҳо ба буҷет мебошад

Пардохтнотавонии мутлақ – ғайриимкон будани барқарорсозии пардохтнотавонист, ба бемаъни будани идомадиҳии фаъолияти корхона, яъне муфлисшавӣ меоварад.

Нотавонии молиявии корхона дар чунин шаклҳо баромад карда метавонад:

❖ «тасодуфи» (бетолёна), яъне на бо айби худӣ корхона, балки дар оқибати ҳолатҳои номуайяну ғайриҷашмдошт (масалан, офати табиӣ) ба миён омадааст дар ин маврид давлат бояд ба корхонаҳо бахри баромадан аз вазъияти бухрони ёри расонад;

❖ «дуруғин», яъне дар натиҷаи қасдан ноаён намудани амволи худ бо мақсади канорачуи қардан аз пардохти қарзҳо ба миён омадааст. Дар ин маврид муфлисшавӣ (сохта,қасдона) метавонад чун ҷиноят ҳисобида шавад;

❖ «беэҳтиётна», яъне дар оқибати қори бесамара, иҷрои амалиёти хафова, набудани нақшакаши ва пешомандбинии рушди корхона ба миён омадааст. Аксаран «муфлисшавии беэҳтиётна» пай дар пай фаро мерасад. Барои саривақт пешбини ва пешгири

кардан вай, лозим аст, ки вазъи молиявии корхона мунтазам тахлил карда шавад ва чойҳои «дардманди» он ошкор карда шуда, барои беҳсозии молиявии корхона чораҳои мушаххас дида шаванд.

Конуни Чумхурии Тоҷикистон «дар бораи муфлисшави» тартиб ва шароитҳои бачоорӣ чорабинихоро оид ба пешгирикунӣ муфлисшави, тартиби гузаронидани амалиётҳои муфлисшавиро танзим мекунад;

✓ санатсияи тосуди – чораҳои баркарорсозии қобилияти пардохтгаҳии қарздор, ки аз ҷониби соҳибмулкӣ қорхона бо мақсади пешгири қардани муфлисшави дида мешаванд;

✓ мушоҳида – амалиёте, ки нисбат ба қорхона аз лаҳзаи аз тарафи суд қабул қардани ариза дар бораи муфлис эътироф намудани вай бо мақсади таъмини хифзи амволи қорхона ва гузаронидани тахлили вазъи молиявии он ба ҷо оварда мешавад;

✓ идорақунии беруни (санатсияи суди) – амалиёти муфлисшавии, ки нисбат ба қорхона бо мақсади баркарорсозии қобилияти пардохтгаҳии он бо воғузоштани вақолатҳои идорақунии амволи қорхона ба мудирӣ беруна ба ҷо оварда мешавад;

✓ истехсолоти озмуни – амалиёти муфлисшавии, ки нисбат ба қорхонаи муфлис эътирофқардида бо мақсади мутаносибан қонё намудани талабҳои қарздохон ба ҷо оварда мешавад.

✓ мудир (мудирӣ муваққати, мудирӣ беруна, мудирӣ озмуни) – шахсе, ки барои гузаронидани амалиётҳои муфлисшави аз ҷониби суд таъин қарда мешавад.

✓ моратория – боздоштани амалҳои қарздор оид ба иҷрои уҳдадорӣҳои пули ва пардохтҳои хатми;

✓ беҳдошти молияви – амалиёти муфлисшави, ки нисбат ба қорхона бо мақсади баркарорсозии пардохтгаҳии он ва тибқи навбат барқароронидани қарзҳо ба ҷо оварда мешавад.

✓ созишномаи мусолиха – амалиёти муфлисшави, ки дар ҳама давраҳои баррасии парвандаи муфлисшави бо мақсади қатқунии истехсолот оид ба муфлисшави бо роҳи ноилқардии созишнома дар байни қорхона ва қредиторони вай ба ҷо оварда шавад.

Нишондихандаи асосии муайянқунандаи пардохтгаҳии қорхона ин дарачаи пардохтгаҳии аз руи уҳдадорӣҳои қори мебошад. Вобаста аз таъиноти нишондихандаи дарачаи пардохтгаҳии аз руи уҳдадорӣҳои қори, ки дар асоси маълумотҳои соли ҳисоботии охирини пешин ҳисоб қарда шудааст, қорхонаҳо ба се ғуруҳи мартабави қудо қарда мешаванд.

1) Қорхонаҳои пардохтгаҳон – қорхонаҳо, ки барояшон қимати нишондихандаи дарачаи (қоэффисенти) пардохтгаҳии аз руи уҳдадорӣҳои қори аз мох зиёд нест;

2) Қорхонаҳои пардохтгаҳотавонии ғуруҳи якум – қорхонаҳо, ки барояшон қимати нишондихандаи дарачаи пардохтгаҳии аз руи уҳдадорӣҳои қори 3 – 12 мох мебошад;

3) Қорхонаҳои пардохтгаҳотавони ғуруҳи дуҷум – қорхонаҳо, ки барояшон қимати нишондихандаи дарачаи пардохтгаҳии аз руи уҳдадорӣҳои қори аз 12 мох зиёд аст.

Нишондихандаи дарачаи пардохтгаҳии аз руи уҳдадорӣҳои қори қун таносуби воситаҳои қарзии қорӣ қорхона бар даромада аз ғуруши миёнамоҳона бо андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо ва дигар пардохтҳои хатми ҳисоб қарда мешавад.

Дарачаи умумии пардохтгаҳии қун таносуби маблағи ҳама уҳдадорӣҳои қорхона бар даромад аз ғуруши миёна – моҳона ҳисоб қарда шуда, вазъи умуми пардохтгаҳии қорхона, ҳаҷми воситаҳои қарзии он ва муҳлатҳои эҳтимолии пушонидани қарздорӣҳои қорхонаро шарҳ медиҳад.

Дар навбати худ соҳтори қарзҳо ва тарзҳои қарзгирии қорхона бо тақсимқунии нишондихандаи «Дарачаи умумии пардохтгаҳии» ба қоэффисентҳои қарздори аз руи қарзҳои бонқи, ба дигар қорхонаҳо, андозҳо ва пардохтҳои хатми шарҳ дода мешавад.

Дар ҳолатҳои, ки агар қарзҳои моли аз дигар қорхонаҳо (қарздорӣҳои қредиторӣ) дар соҳтори қарздорӣ қорхона ҳисаи зиёд дошта бошанд, ғаъолияти ҳоҷақидорӣ қорхона қун манфи маънидод қарда мешавад.

Нишондихандаҳои асосии (маҳакҳои) муфлисшавии аз руи ҳисоботи молияви ва баъзеашон аз манбаъҳои иловагии аҳбор – феҳристиҳои баҳисобгирии муҳосиби ҳисоб карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Артеменко В.Г. «Анализ финансовой отчетности» - Москва, 2008г, 272с.
2. Астахов «Бухгалтерский учет внешнеэкономической деятельности» - Ростов на Дону, 2006г, 448с.
3. Баҳисобгирии молиявӣ. Дастури таълимӣ. ИҶБАК, Душанбе, 2004, 296с.
4. Беликова Т.Н. «Как грамотно читать баланс» - Москва, 2008г, - 176с.
5. Кукукина И.Г., Астраханцова И.А. Антикризисное управление предприятием. Учеб.пособие.Москва 2002г
6. Қонуни ҶТ «Дар бораи муфлисшавӣ» аз 8 декабри соли 2003-юм. № 46.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти с.2011, №702

МЕТОДОЛОГИЯ ОЦЕНКИ СТЕПЕНИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО АУДИТА

Камолова Ш.С.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

В рыночной экономике многие предприятия, предприниматели и менеджеры остро нуждаются в компетентной помощи, советах, высококвалифицированных специалистов в различных областях знаний. Вот почему многие предприятия нуждаются в ежегодной проверке финансовой отчетности, как в качестве ответственности в соответствии с действующим законодательством, так и в целях своевременного устранения ошибок при подготовке годового отчета. В широком смысле контроля и регулирования аудита понимается определение или идентификация фактически полученных финансовых показателей эффективности. Аудит обеспечивает основу для анализа финансово-хозяйственной деятельности бизнеса, что позволяет выявить сильные и слабые стороны последнего, принять обоснованные решения, а также предотвратить административные взыскания. Одним словом, зрелый руководитель полностью понимает необходимость аудиторских проверок и как правило, не откладывает их в долгий ящик.

При разработке качественных аудиторских услуг одним из условий для обеспечения конкурентоспособности экономики является соответствие системы бухгалтерского учета, финансовой отчетности и внутреннего контроля международным стандартам. Необходимо уделить особое внимание вопросам совершенствования системы качества для регулирования аудита в экономике и рыночном процессе, а также исследования текущего состояния рынка аудиторских услуг. В этой связи чрезвычайно важно выявлять тенденции в развитии аудита, его особенности в новых условиях, влияние определенных факторов, в том числе финансового контроля. Аудит регулирования играет особую роль в системе управления, однако не все так просто, и дальнейшая деятельность компании напрямую будут зависеть от квалификации аудиторов.

Финансовый контроль аудируемого лица - это проверка специально уполномоченными органами или отдельными организациями аудита, соблюдение участниками финансовых, денежных, кредитных, валютных операций требований законодательства, норм и правил, установленных государством и собственниками. Однако пользователь должен принимать мнение аудитора как выражение уверенности в непрерывности деятельности аудируемого лица в будущем, и как подтверждение эффективности ведения дел руководством данного лица.

Контроль аудита является одним из наиболее эффективных инструментов для обеспечения выполнения задач, определяемых менеджером компании. Таким образом, объем аудиторского контроля уже, чем другие области контроля. Проведение аудиторского контроля только усиливает контроль за достижением желаемого уровня рентабельности, эффективности и деятельности компании и создает хорошие предпосылки для создания конкурентных преимуществ.

Ученые характеризуют контроль как самостоятельный процесс. Например, В.Г. Афанасьев считает, что аудиторская контроль - это наблюдение и проверка соответствия процесса функционирования объекта принятым управленческим решениям - законам, планам, нормам, стандартам, правилам, заказам и т.д.; выявление результатов воздействия субъекта на объект, отклонения от требований управленческих решений, от принятых принципов организации и регулирования.

Американские эксперты А. Аренс и Ж. Лоббек определяют аудит как процесс, посредством которого компетентный независимый работник накапливает и оценивает доказательства количественной информации, связанной с конкретной экономической системой, чтобы определить и выразить в своем заключении степень, в которой эта информация соответствует установленных критериев [5, с. 13].

Поэтому, с точки зрения Белуха Н.Т., акт аудиторского контроля может быть важным доказательством правды, для клиента, налоговых служб, если он составлен на основе результатов научных исследований финансово-хозяйственной деятельности отражаются в бухгалтерском учете и отчетности в соответствии с методологией и нормативно-правовым регулированием [4, с. 318].

Согласно Бруккин Н.Д., контроль - это функция управления, которая включает в себя оценку и анализ эффективности работы организации. Контроль связывает все функции управления, позволяет вам выдержать необходимое направление организации и своевременно исправлять неверные решения.

Профессор К. Адамецкий полагает, что проверка хода выполнения необходима на протяжении «всей дороги», хотя следует помнить, что контроль - это всего лишь средство, а не цель. Более подробный и точный план, тем более подробным и точным должен быть контроль. В принципе, контроль не должен быть слишком сложным и дорогостоящим [8, с. 67].

Регламент аудита оказывает сильное влияние на контроль качества, если он ориентирован на международные стандарты финансовой отчетности, приоритетом которого является удовлетворение потребностей внутренних и внешних заинтересованных пользователей экономической информацией, необходимой для принятия управленческих решений.

Проблема разработки аудита от «номеров аудита, финансовой отчетности до аудита бизнеса», которая понимается как идентификация и отражение в отчете аудитора будущих рисков, которые угрожают стабильности организации, частично решает правило и стандарты аудита «Аудиторское заключение по финансовой отчетности».

Развитие качественно-ориентированных аудиторских услуг призвано значительно снизить риск инвесторов и кредиторов, а также устранить недостатки в процессе подготовки и представления финансовой информации, что отрицательно сказывается на степени ее прозрачности и полезности.

Развитие - это приобретение благодаря организации нового качества, которое укрепляет его жизнеспособность в меняющейся среде. Развитие - это направленное естественное изменение, в результате которого возникает новое качественное состояние объекта его состава или структуры [1, с. 9].

Одним из показателей экономического развития страны является увеличение спроса на качественные аудиторские услуги, что обеспечивает интеграцию отечественных предприятий

в мировую экономику. Поэтому требования к такому типу услуг постоянно расширяются, что подталкивает их к развитию.

К сожалению, в нашей стране недостаточное внимание уделяется развитию аудита. Не было проведено комплексное исследование процессов формирования новой системы учета и аудита в Таджикистане, а также недостаточно изучены аспекты развивающейся системы рынка аудиторских услуг в экономике. Тенденции в современной сфере аудита таковы, что для того, чтобы аудит не отставал от времени и игнорировал современные технологии, это правильный способ уменьшить интерес к аудиту клиентов в будущем. Чтобы оставаться конкурентоспособным в долгосрочной перспективе, сегодня он должен развиваться как широкий спектр консалтинговых услуг. Аудиторам предлагается довольно выгодный вариант с точки зрения экономической целесообразности - разработка новой линии бизнеса с минимальными инвестициями.

Такой аудит, как правило, дороже, чем у других компаний, он целесообразен в случае соответствующих требований акционеров или зарубежных партнеров. Если у компании уже есть служба внутреннего контроля или аудита, это поможет службе внешнего аудита проводить обзор намного быстрее в зависимости от уже выполненной работы. Обычно, раскрывая концепцию аудита, рассмотрите его основную цель, и в приведенной ниже таблице мы откроем определение аудита:

Таблица 1.

№	Авторы	источник	Определения аудита
1.	Т. Г. Шешукова М. А. Горолилов	Аудит: теория и практика применения международных стандартов [5, с. 184]	Определение аудита в отечественном законе соответствует международным положениям
2.	А. Ф. Аксененко	Аудит: современная организация и развитие [2]	Аудит представляет собой независимую экспертизу и анализ публичной финансовой отчетности хозяйствующего субъекта
3.	Н. Т. Белуха	Аудит [4, с. 318]	Содержание аудиторского контроля включает экспертную оценку финансово – хозяйственной деятельности предприятия по данным бухгалтерского учета, баланса, отчетности, внутреннего аудита
4.	П. И. Камышанов	Практика. Пособие по аудиту [7]	Аудита можно определить, как своеобразную экспертизу бизнеса
5.	В. В. Бурцев	Организация системы внутреннего контроля коммерческой организации [6]	Выделяет четыре стадии процесса управления: <ul style="list-style-type: none"> ➤ планирование; ➤ организация и регулирование реализации управленческого решения; ➤ учет; ➤ анализ
6.	Фабио Беста (1845-1923)	Контроль и аудита основные методические приемы и технология [6]	Более сложная концепция контроля – это контроль, осуществляемый на каждой стадии управленческого процесса, ее основоположник
7.	А. Д. Шеремет, В. П. Суйц	Аудит [3, с. 39]	Аудит – это независимое рассмотрение специально назначенным аудитором финансовых отчетов предприятия и выражение мнения о них при соблюдении правил, установленных законом.

Особенности инноваций в экономике можно объяснить тем, что крупнейшие предприятия находятся на стадии разработки. В то же время только комплексный подход позволит найти решения вопросов применения управленческих решений, их влияния на систему бухгалтерского учета и аудита и, как следствие, на национальную экономику Республики Таджикистан. На отечественных предприятиях актуальной проблемой является выход на мировые рынки, привлечение инвестиций, улучшение материально-технического состояния и повышение конкурентоспособности. Именно эти причины должны способствовать формированию и развитию рынка аудиторских услуг в Таджикистане. Но не все компании поставили себе путь к мировому рынку. Но в этом случае они подчиняются определенным требованиям. Поэтому для этой категории компаний время от времени приходится прибегать к аудиторским услугам.

В Республике Таджикистан, введение системы контроля качества в области аудита, необходимо проводить с исключительной осмотрительностью и систематически, поскольку ее непосредственное использование при производстве товаров, работ и услуг приводит к усложнению в управлении организации. И контроль за фактическими полученными финансовыми результатами, а также может вызвать субъективные подходы и ошибки в налоговом планировании.

Современный этап инновационного развития рынка аудиторских услуг в Таджикистане является одним из наиболее важных вопросов, связанных с развитием различных форм управления и интеграции страны в мировое сообщество. Для достижения успеха необходимо достичь деловых отношений:

- Исследование и анализ контроля аудита в инновационной экономике;
- Налоговый консалтинг для всех типов организаций;
- Управление проектом для внедрения и развития;
- Государственная поддержка развития рынка аудиторских услуг;
- Постоянные деловые контакты с зарубежными аудиторами, с тем чтобы

получить самую свежую информацию в области контроля качества и регулирования аудита в экономике нашей страны.

Наша страна остро нуждается в профессионалах во всей области науки, включая бухгалтерский учет и аудит. Всем известно, что на данный момент в нашей стране все дела производятся в электронном виде с использованием технологий, и было бы хорошо, если бы в области аудита были созданы такие программы, которые облегчили работу аудитора. Но в нашей стране это все еще немного раньше, поскольку обрабатывается вся бухгалтерская информация в организациях в бумажной форме.

С ростом интеграции отечественных бизнес-структур в мировую экономику существенно возросла потребность в уровне и качестве финансовой информации. Принимая во внимание данное обстоятельство правительством страны, в течение последнего десятилетия было принято много мер с целью упорядочения и регулирования системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности, приближая существующую систему к общепринятой международной практике [3, с. 39]

В настоящее время из-за замедления роста рынка аудиторских услуг и высокого уровня конкуренции со стороны крупных зарубежных аудиторских компаний необходим маркетинговый компонент в деятельности внутренних аудиторских фирм, способствующий увеличению доли инициативного аудита для дальнейшего расширения регионального рынка услуг качества аудита. Эффективное использование маркетинговых инструментов обеспечит необходимый уровень конкурентоспособности, сосредоточится на наиболее полной и высококачественной удовлетворенности клиентов. Исходя из этого, на сегодняшний день важной задачей является разработка механизма регулирования аудита. Внедрение концепции маркетинга в области аудиторских услуг позволит сосредоточить ограниченные человеческие ресурсы в наиболее важных сферах деятельности, обосновать необходимость предоставления

новых видов связанных услуг, обеспечить их продажу на существующих и новых рынках, определить степень соответствия услуг, предоставляемых клиентам.

Для целей налоговой оценки бизнес-проектов любая крупная сделка требует всестороннего изучения возможных последствий. Для этих целей аудит должен:

1. достоверно рассчитать налоговые последствия реорганизации бизнеса клиента, инвестиционных и финансовых проектов, других крупных сделок;

2. Определить налоговые риски и возможности снижения налоговой нагрузки на проект [8].

Основная цель всех пользователей - получить объективную и достоверную информацию о статусе и результатах деятельности предприятия. Поскольку создание и ведение финансовой отчетности входит в компетенцию самого предприятия, необходимо реализовать общие правила для составления финансовой отчетности, которые понятны пользователям, что обеспечит их информационные потребности и гарантирует объективность информации, о которой сообщается.

В то же время использование правил внутреннего аудита сыграло определенную роль в переходе к рыночной экономике в стране. Однако существующая мировая система аудиторских услуг и конъюнктура внешних рынков обуславливают необходимость повышения качества аудиторских услуг, предоставляемых отечественными аудиторами. Поэтому изучение положений аудита с целью заимствования положительных глобальных практик для всего бухгалтерского сообщества становится неотложной необходимостью успешного перехода в будущее.

Результаты проведенных исследований дают основания полагать, что система внутренних стандартов аудита еще не обеспечивает надлежащего качества аудиторских услуг. Наиболее эффективным для развития рынка аудиторских услуг является применение методов управления рынком, включая маркетинг, стратегическое управление. Оптимальный баланс рынка аудита зависит от результатов статистических исследований, сложности использования методов и аудиторских документов в аудиторских проверках.

Чтобы повысить эффективность и качество аудиторской работы и дать каждому аудитору понять, какие методы экономического анализа и когда необходимо использовать его при проведении высококачественного аудита, стандарты внутреннего аудита для применения экономических анализ в качественном аудите должен быть разработан в организации аудита.

Развитие предприятия, растущая роль международной интеграции в сфере экономики требует обеспечения унификации систем бухгалтерского учета и аудита, гармонизации, единообразия и прозрачности, принципов качественного регулирования аудита, применяемых в разных странах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан “Об аудиторской деятельности” от 22 июня 2013 года, № 993
2. Актуальные проблемы учета, анализа, аудита и статистики в Республики Таджикистан. Материалы Республиканской научно-практической конференции. Душанбе, 2017
3. Актуальные проблемы развития экономики и образования. Материалы третьей международной научно-практической конференции. (19-20 июня 2015 года). Душанбе: «Ирфон» 2015. - 595 с.
4. Бухгалтерский учет и аудит. Рахимов С.Х. Рахимов З. - Душанбе, «Эр - граф», 2011
5. Контроль и аудит: Бровкина Н. Д. Учебник. пособие. высшее образование / под. Издание проф. М. В. Мельник. - М.: ИНФРА-М, 2010
6. Каримов Б.Х. Ойев Н.А. Бобиев И.А. Шоймардонов С.К. Бухгалтерский финансовый учет. Учебное пособие. Душанбе: Ирфон, 2016. – 550 с.
7. Международный теоретический и научно-практический журнал «Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии». –Б.: Махprint, 2015. № 2 (9) 2015. 500 с.

БАХШИ II. НАҚШИ СОҶАҶОИ АЛОҶИДА ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

ЗАМИНАҶОИ ИҚТИСОДИИ РУШДИ САӢЁҶӢ ДАР ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН

Асрорзода У.С.

Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Шароит ва омилҳои рушди сайёҳӣ ҳамчун самти афзалиятноки иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, дурнамои рушди он муайян карда шудааст. Ба масъалаҳои омода кардани мутахассисон барои кор дар соҳаи сайёҳӣ диққати махсус дода мешавад.

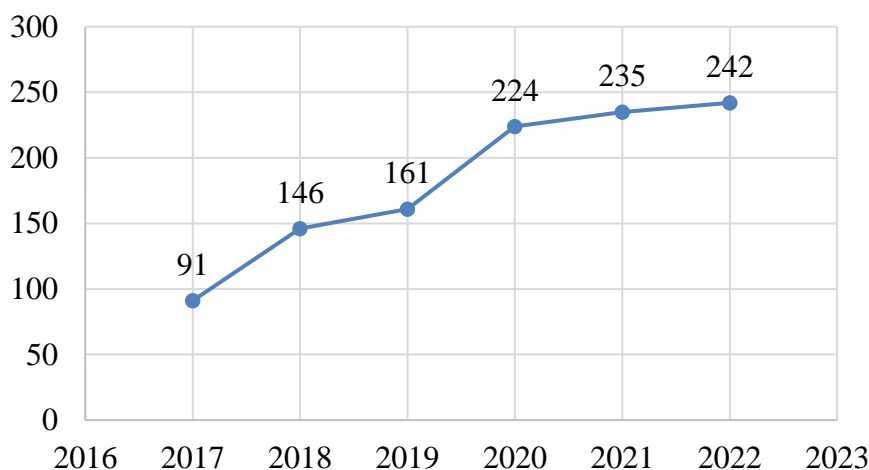
***Калидвожаҳо:** сайёҳӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, субъектҳои бозори сайёҳӣ, захираҳои сайёҳӣ.*

Сайёҳӣ падидаи беназири иҷтимоӣю иқтисодие мебошад, ки имрӯз ба яке аз соҳаҳои пешбари иқтисодиёти ҷаҳонӣ мубаддал гардидааст. Аксари давлатҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи сайёҳиро ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёт ва фарҳанги миллии, ки ба афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, воридшавии асъори хоричӣ, рушди саноат ва савдо, инфрасохтор, сармоягузорӣ ва дигар соҳаҳои хоҷагидорӣ мусоидат менамояд, эътироф кардаанд. Соҳаи сайёҳии муосир барои кишвар - ин бунёд намудани ҷойҳои кори иловагӣ, вусъат бахшидан ба рушди инфрасохтори нақлиёт, сохтмони роҳҳо, анғезаи афзоиши истеҳсоли молҳои истеъмолӣ ва ҳунарҳои мардумӣ мебошад.

Мақоми арзандаи соҳаи сайёҳиро дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ба инобат гирифта, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша ба муҳимии масъалаи рушди ин соҳаи афзалиятноки иқтисодиёти миллии таъкид менамоянд. Яке аз иқдомҳои асосии Сарвари давлат, ки ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон такон бахшид, ин эълон гардидани соли 2018 ҳамчун «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» мебошад, ки ҳангоми ироаи Паёми Сарвари давлат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 декабри соли 2017 муаррифӣ гардид [7]. Ҳамчунин бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои рушди сайёҳӣ ва бо назардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 26 декабри соли 2018 ироа гардид, солҳои 2019-2021-ро чун «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намуданд [8].

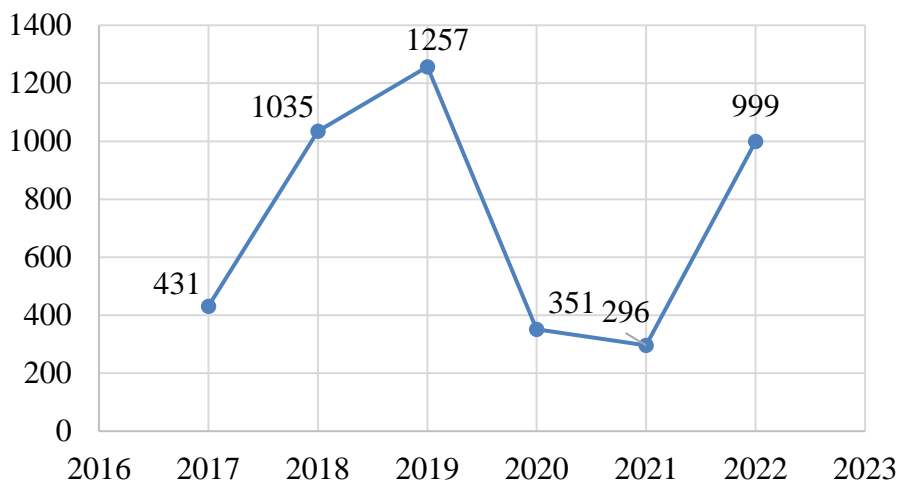
Аз соли 2017 шуруъ карда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи рушди соҳаи сайёҳӣ рӯ ба беҳбудӣ овардаанд. Аз ҷумла, шумораи ширкатҳои сайёҳии фаъолияткунанда дар давраи солҳои 2017-2022 аз 91 воҳид ба 242 воҳид расидааст (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Шумораи ширкатҳои сайёҳӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунад (воҳид) [5, с.183; 6]

Агар шумораи сайёҳони хориҷиро, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, дар давраи мазкур таҳлил кунем, мебинем, ки дар солҳои 2020-2021 ин нишондиҳанда паст шудааст (дар соли 2021 нисбат ба соли 2019 ба андозаи 4,2 маротиба). Албатта, сабаби кам шудани шумораи сайёҳони ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташрифоварда дар ин давра пандемияи COVID-19 мебошад, ки дар саросари ҷаҳон фаъолнокии сайёҳиро паст кардааст. Баъди ба эътидол омадани вазъи эпидемиологӣ нишондиҳандаи мазкур боз баланд шуда, дар соли 2022 қариб ба 1 млн. нафар расидааст (диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. Воридшавии сайёҳони хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳазор нафар) [4; 5, с.183]

Дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 зикр гардидааст, ки соҳаи сайёҳӣ дар замони муосир яке аз самтҳои сердаромадтарини иқтисодиёти ҷаҳон ба ҳисоб рафта, дар таъмини шуғл ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум нақши муҳим дорад. Аз ин рӯ, таъмини шароити мусоид барои рушди сайёҳӣ ва такмили сиёсати давлатии идоракунии соҳа, ки ҳадафи он таъмини рушди устувори соҳаи сайёҳии кишвар ба ҳисоб меравад, аз ҷумлаи афзалиятҳои муҳими сиёсати иқтисодию иҷтимоии мамлакат мебошад [10].

Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки бо вучуди имконият ва захираҳои бойи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди сайёҳӣ, «истифодаи нооқилонаи захираҳои сайёҳӣ, рушди нобасандаи иншооти инфрасохтори сайёҳӣ ва идоракунии номуносиби онҳо имкон намедиҳад, ки кори босамари корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ таъмин карда шавад» [1, с.181].

Дарвоқеъ, ҳануз дар мамлакат соҳаи сайёҳӣ ба дараҷаи рушде нарасидааст, ки ба иқтисодии захиравии худ мувофиқ бошад. Аз сабаби набудани инфрасохтори муносиби хитзматрасони сайёҳӣ, номукамалии механизмҳои танзими давлатии идоракунии соҳаи сайёҳӣ дар сатҳҳои ҳокимияти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, набудани ҳавасмандӣ барои ҷалби сармояи хусусӣ ба рушди соҳа, истифода нашудани усулҳои босамари таҳлили иқтисодии фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, муҳайё набудани шароити мусоид барои будубоши сайёҳон, иншооти сайёҳӣ барои соҳибкорон ва мизочон – сайёҳони хориҷӣ ва шаҳрвандони мамлакат дастнорас боқӣ мемонанд.

Омили муҳим барои рушди соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ мавҷуд будани захираҳои сайёҳӣ ҳамчун ҳадафи асосии сайёҳон барои ташриф овардан ба иншооти сайёҳӣ мебошад. Омил дар сайёҳӣ - шарт ё ҳолати муайяни амалияи пешбурди фаъолияти сайёҳӣ мебошад, ки заминаҳои рушди онро бунёд мекунад.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон сарватҳои табиӣю иқлимӣ, ҷуғрофӣ ва таърихӣю фарҳангӣ бо ҳам рост омадаанд. Худуди кишварро асосан қуҳҳо ташкил медиҳанд (93%-и масоҳати кишвар маҳалҳои қуҳӣ мебошанд). Манзараҳо, олами наботот ва ҳайвоноти қуҳсор нотақрор ва дилкаш аст. Дар маҳалҳои қуҳӣ дарёҳо, кӯлҳо, пирияхҳо, чашмаҳои обҳои гарм ва шифобахш зиёд мебошанд. Маҳз ҳаминҳо таваҷҷуҳи сайёҳонро ба вучуд оварда, муҳимтарин нишондиҳандаҳои иқтисодии сайёҳӣ, аз қабилӣ шумораи сайёҳон, нархи хизматрасониҳои сайёҳӣ, иншооти сайёҳӣ, маконҳои ташрифоварии сайёҳон ва интиҳоби мавсимии онҳо, давомнокии будубош ва дигар афзалиятҳои сайёҳонро муайян мекунад.

Дар адабиёт барои таснифи гурӯҳҳои асосии омилҳои сайёҳӣ, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва тамоюлҳои рушди хизматрасониҳои сайёҳӣ таъсир мерасонанд, асосан ду равиш истифода мешавад. Мувофиқи равиши якум омилҳои сайёҳӣ, ки ба рушди сайёҳӣ таъсир мерасонанд аз ҷиҳати тағйирёбӣ ҷудо карда мешаванд: собит ва тағйирёбанда [2, с.104].

Гурӯҳи омилҳои собит маҷмуи омилҳои табиӣю иқлимӣ, ҷуғрофӣ ва фарҳангӣю таърихӣ дар бар мегирад, ки аз вақт вобаста набуда, хосияти доимӣ ва бетағйирӣ доранд. Онҳоро инсон ба эҳтиёҷоти сайёҳӣ мутобик ва барои истифода дастрас мегардонад. Омилҳои табиӣю иқлимӣ ва ҷуғрофӣ дар табиати дилкаш ва нотақрор, иқлими ба саломатии инсон созгор, сохти сатҳи замин ва манзараи маҳал, сарватҳои табиӣ (ғорҳо, чашмаҳои обҳои гарм ва маъданӣ ва ғ.) ифода меёбанд. Иншооти сайёҳиеро, ки дар асоси омилҳои табиӣю иқлимӣ ва ҷуғрофӣ фаъолият мекунад, сайёҳон асосан ба хотири солимгардонӣ, барқарорсозии саломатӣ ва рушди ҷисмонии худ интиҳоб мекунад. Сарватҳои фарҳангӣю таърихӣ, ёдгориҳои меъморӣ, зиёратгоҳҳо низ ҳамчун омилҳои собит тасниф карда мешаванд ва тамошои онҳоро сайёҳон ба хотири рушди маънавии худ мепазиранд. Бо баланд шудани сатҳи дониш ва маърифати аҳоли аҳамияти захираҳои фарҳангӣю таърихӣ барои сайёҳон бештар мегардад.

Ба гурӯҳи омилҳои тағйирёбанда омилҳои демографӣ (афзоиши шумораи аҳоли, афзоиши аҳоли дар шаҳрҳо бо назардошти кам шудани аҳолии деҳот, тағйирёбии таркиби синнусолии аҳоли), иҷтимоӣ (баланд шудани сатҳи некуаҳволии аҳолии дохилӣ ва хориҷӣ), иқтисодӣ (дигаршавии сохтори истеъмоли молҳо ва хизматрасониҳо, зиёд шудани ҳиссаи хизматрасониҳои сайёҳӣ дар таркиби сабади истеъмоли), фарҳангӣ (баланд шудани сатҳи фарҳанги аҳолии мамлакатҳои гуногун, ҳавасмандӣ ба сафар, тамошо ва ошноӣ бо фарҳанги дигарон), моддӣю техникаӣ ва сиёсӣ дохил мешаванд. Онҳо «метавонанд арзиш ва аҳамияти гуногуни дар замон ва макон тағйирёбанда дошта бошанд» [9, с.136].

Тавре пажӯҳишгарон С.М. Курбанова ва К.К. Акназаров қайд мекунад, асоси рушди сайёҳиро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омилҳо ташкил медиҳанд: кам кардани номутаносибии байни захираҳои табиӣ ва дараҷаи истифодаи онҳо; тарғиби маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳии миллӣ бо мақсади ҷалби ҳарчи бештари сайёҳони хориҷӣ; дастгирии давлатии корхонаҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори онҳо [3, с. 58].

Рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои алоҳидаи мамлакат аз мавҷуд будани имконияти моддӣ барои будубош ва зисти сайёҳон (меҳмонхонаҳо), муассисаҳои савдо, тарабхонаҳо ва дигар иншооти хизматрасонӣ ба сайёҳон дар маҳали мазкур, сифати хизматрасонӣ дар иншооти сайёҳӣ, зарфияти маҳал барои қабул ва ҷойгир кардани сайёҳон, вазъи экологӣ, сатҳи рушди умумии иқтисодиёт, таъмин будани маҳал бо захираҳои меҳнатӣ ва имконияти молиявии минтақа вобаста мебошад.

Равиши дуҷум барои таснифи омилҳои рушди сайёҳӣ ҷудо намудани онҳо ба намудҳои берунӣ ва дохилӣ мебошад. Ин омилҳо бевосита бо соҳаи сайёҳӣ алоқаманд нестанд.

Омилҳои берунӣ ба рушди сайёҳӣ ва фаъолияти корхонаҳои соҳа тавассути дигаргуниҳои демографӣ ва иҷтимоӣ - синну соли аҳоли, шумораи аҳолии дорои шуғл (аз ҷумла, занҳо), маҳдудиятҳо дар муҳочирати аҳоли, барвақт ба нафақа баромадан, давомнокии рухсатиҳои меҳнатӣ, давраҳои ба рухсатӣ баромадан ва ба ҳиссаҳо тақсим кардани рухсатӣ, огоҳ будан ва маълумот доштани аҳоли дар бораи имкониятҳои сайёҳии маҳал, сатҳи зиндагии оилаҳо дар маҳалҳои ҷойгиршавии иншооти сайёҳӣ ва дигар нишондиҳандаҳо таъсир мерасонанд [11, с.85].

Омилҳои берунӣ, ки ба рушди сайёҳӣ таъсир мерасонанд, инчунин омилҳои иқтисодӣ ва молиявиро дар бар мегиранд, ба мисли: беҳбуд (бадшавӣ)-и вазъи иқтисодӣ ва молиявӣ, афзоиш (камшавӣ)-и даромадҳои шахсии аҳоли: талаботи аҳоли ба хизматрасониҳо дар иншооти сайёҳӣ вобаста ба қисми даромаде, ки барои истироҳат ва солимгардонӣ ҷудо мегардад. Баланд шудани сатҳи таҳсилот, дониш, маърифат, фарҳанг ва эҳтиёҷоти зебоишинии аҳоли – омилҳои иҷтимоӣ иқтисодии рушди сайёҳӣ мебошанд. Ҳамчун унсурҳои эҳтиёҷоти зебоишиносӣ метавон рағбати одамонро ба шинос шудан бо тарзи ҳаёт, таърих, фарҳанг ва шароити зисту зиндагонӣ дар маҳалҳо ва кишварҳои гуногунро баррасӣ кард. Рушди инфрасохтори нақлиёт ва савдо, беҳгардии шароити амнияти сайёҳӣ ва сафар низ ба омилҳои берунӣ рушди сайёҳӣ мансуб мебошанд.

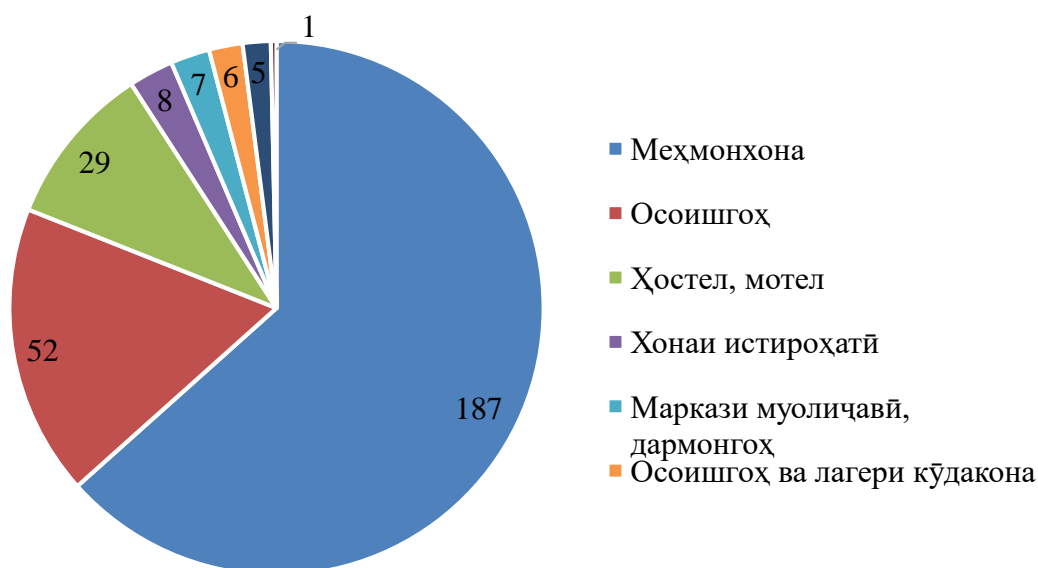
Дар байни омилҳои берунӣ, ки ба рушди сайёҳӣ таъсир мерасонанд, омилҳои мавсим мақоми махсус дорад. Ҳаҷми фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ вобаста ба мавсими сол метавонад тағйир ёбад. Маъмурияти онҳо ба хоҳири паст кардани сатҳи таназзули мавсимии талабот ба хизматрасониҳои сайёҳӣ дар фаъолияти худ тадбирҳои заруриро роҳандозӣ мекунанд, чун қорӣ намудани тафовутҳои мавсимии нархҳо: баланд бардоштани нархҳо дар мавсими авҷи эҳтиёҷ ба сайёҳӣ; паст кардани нархҳо дар мавсими таназзули эҳтиёҷ ба сайёҳӣ; нархҳои муътадили байнимавсимӣ. Ҳамин гуна ҳолатҳо дар ҳамаи иншооти сайёҳӣ – осоишгоҳҳо, санаторияҳо, истироҳатгоҳҳо, маҷмааҳои варзишию солимгардонӣ, меҳмонхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мешаванд.

Омилҳои дохилӣ ба рушди сайёҳӣ ва фаъолияти корхонаҳои соҳа бевосита таъсир мерасонанд. Онҳо падида ва тамоюлоти калидии дар соҳаи сайёҳӣ зоҳиршаванда буда, пеш аз ҳама шароити моддию техникаро, ки барои рушди сайёҳӣ дар маҳалҳои алоҳида муҳим мебошанд, дар бар мегиранд. Дар навбати худ, шароити моддию техникаи барои рушди сайёҳӣ аз иқлим, табиат ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ маҳал, таъмин будани ин ё он маҳали кишвар бо захираҳои сайёҳӣ ва истифодаи босамари иқтисодии сайёҳии маҳал, вазъи сиёсӣ дар кишвар ва атрофи он, вазъи иқтисодӣ ва некуаҳволии шаҳрвандон вобаста мебошад. Аз ҳама муҳим барои рушди сайёҳӣ дар шароити имрӯза – суботи сиёсӣ мебошад.

Омилҳои асосии ин гурӯҳ бо рушди фаъолияти корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, ки ба сайёҳон хизматрасонӣ мекунанд (субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ) - меҳмонхонаҳо, осоишгоҳҳо, марказҳои муолиҷавӣ ва дармонгоҳҳо, хонаҳои истироҳатӣ, пансионатҳо, пойгоҳҳои сайёҳӣ, инчунин ташкилотҳои нақлиётӣ, хӯроки омма, савдо ва дигар муассисаҳои соҳаҳои хизматрасонӣ алоқаманд мебошанд.

Ба ҳолати 1 март соли 2023 дар мамлакат 295 воҳиди субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ, аз ҷумла 187 меҳмонхона, 52 осоишгоҳ, 29 ҳостел ва мотел, 8 хонаи истироҳатӣ, 7 маркази муолиҷавӣ ва дармонгоҳ, 6 осоишгоҳ ва лагери кӯдакона, 5 пойгоҳи сайёҳӣ ва 1 пансионат фаъолият мекунанд (диаграммаи 3).

Диаграмма 3. Шумораи субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ (воҳид) [4]

Дар байни омилҳои дохилӣ, ки ба рушди соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ таъсир мерасонанд, нақши омилҳои бозори сайёҳӣ назаррас аст. Аз ҷумла, чунин омилҳо аз хосияти бозори сайёҳӣ вобаста буда, ба фаъолияти корхонаҳои сайёҳӣ ва иншооти инфрасохтори он таъсири муҳим мерасонанд [2, с.105]:

- вазъи талабот ва тақлифот дар бозори сайёҳӣ;
- таҳкими ҳамоҳангсозии фаъолияти субъектҳо ва таназзули инҳисор дар бозори сайёҳӣ;
- ҷалби соҳибкорӣ хусусӣ ба бозори сайёҳӣ;
- саҳми воситаҳои ахбори омма ва робита бо ҷомеа дар равандҳои пешниҳод ба бозор, таблиғ ва фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ;
- истифодаи босамари захираҳои инсонӣ (баланд бардоштани саҳм ва нақши кормандон дар фаъолияти корхонаҳои сайёҳӣ ва сифати хизматрасонии онҳо, рушди касбияти кормандон, фарҳанги соҳибкорӣ ва хизматрасонӣ ба сайёҳон).

Истифодаи босамари захираҳои инсонӣ дар шароити муосир яке аз омилҳои асосии рушди сайёҳӣ мебошад. Бо вучуди анъанаҳои ғании меҳмоннавозӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол фарҳанги мувофиқи соҳибкорӣ вучуд надорад.

Бояд гуфт, ки ҳаёти кормандон дар ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ ҳамчун унсур таркибии маҳсулот ва хизматрасониҳо ба ҳисоб рафта, яке аз захираҳои асосии таъминкунандаи бартарҳои рақибона дар бозори сайёҳӣ мебошанд. Бинобар ин, сифати хизматрасониҳо дар субъектҳои бозори сайёҳӣ бевосита аз сатҳи кордонӣ ва салоҳиятнокии касбии ҳаёти кормандон вобаста мебошад. Имрӯз яке аз вазифаҳои муҳимтарин барои маъмурияти ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ баланд бардоштани сатҳи дониш, кордонӣ, фарҳанги муошират ва хизматрасонии кормандон мебошад.

Дар доираи иҷрои ҳадафҳои Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2022, № 17 дар заминаи Муассисаи давлатии таълимии «Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат» (собиқ Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат) Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (ДБССТ) таъсис дода шудааст. Дар донишгоҳи мазкур, ки иқтисодӣ баланди таълимию илмӣ ва пойгоҳи техникаи муносиби замонавӣ дорад, кормандон ва мутахассисони болаёқати соҳаи сайёҳӣ омода карда мешаванд. Аз ҷумла, дар донишгоҳ омодагии мутахассисон аз рӯи ихтисосҳои муосири соҳаи сайёҳӣ – саёҳат ва меҳмондорӣ, кишваршиносӣ ва сайёҳӣ, иқтисодиёт ва идораи сайёҳӣ, менеҷмент дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣ, географияи сайёҳӣ ва менеҷменти саёҳат, иқтисодиёт ва идора дар корхонаҳои

хочагии меҳмондорӣ ва тарабхона, кори осорхона ва ҳифзи ёдгории таърихӣ фарҳангӣ (мероси фарҳангӣ ва сайёҳӣ), таъминоти забони робитаҳои байнифарҳангӣ, забонҳои хориҷӣ (русӣ, англисӣ, хитой), полиси сайёҳӣ, сайёҳии осоишгоҳии табобатӣ, тибби сайёҳӣ ба роҳ монда шудааст. Ғайр аз ин, дар факултети муштараки байни Донишгоҳи давлатии сайёҳӣ ва хизмати Россия (РГУТИС, вилояти Москва, округи шаҳри Пушкин) ва ДБССТ мутахассисон бо ихтисосҳои туризм, фаъолияти меҳмонхона, сервис омода карда мешаванд.

Дар ДБССТ корҳо барои дар амал татбиқ намудани сиёсати давлатӣ дар самти рушди сайёҳӣ ва маориф, баланд бардоштани маърифати соҳибкории сайёҳӣ, ба меъёрҳои стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ сохтани барномаҳои таҳсилотӣ ва нақшаҳои таълимии ихтисосҳои самти сайёҳӣ шуруъ гардидаанд. Дар доираи иҷрои корҳои мазкур таҳия ва дар амал татбиқ намудани стандартҳои давлатии таҳсилоти олии касбӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии дорой мақоми байналмилалӣ пешбинӣ гардидааст. Пешбурди корҳо дар ин самт имкон фароҳам месозад, ки дар донишгоҳ барномаҳои таҳсилотии муштарақ бо шарикони хориҷӣ – муассисаҳои таҳсилоти олии касбии самти сайёҳӣ қорӣ гардида, табодули академии донишҷӯён, такмили ихтисоси омӯзгорон, таҳсилоти дудиплома ва дуалӣ ба роҳ монда шаванд. Ёдрас бояд шуд, ки бо иҷрои корҳои мазкур то имрӯз аллакай 3 барномаи таҳсилотии ДБССТ аз аккредитатсияи байналмилалӣ гузаронида шудааст ва 10 барномаи таҳсилотии дигар барои гузаштан аз чунин аккредитатсия омода мебошанд. Дар ДБССТ мунтазам машғулиятҳои онлайнӣ профессорони хориҷӣ аз Донишгоҳи давлатии сайёҳӣ ва хизмати Россия, Донишқадаи давлатии фарҳанги Қазон (Россия), Донишгоҳи Тойо (Япония), Донишгоҳи Бреда (Нидерланд), Донишгоҳи иқтисодиёт, молия ва савдои байналмилалӣ Қазоқистон ва дигар муассисаҳои таълимию илмӣ баргузор мегарданд.

Ҳамчунин дар дигар муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат, чун Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ раванди таълим ва оmodасозии кормандони соҳаи сайёҳӣ ба роҳ монда шудааст. Дар шаҳрҳои Душанбе, Хоруғ, Панҷакент ва ноҳияи Варзоб марказҳои таълимии омӯзиши кормандони тарабхонаҳо ва меҳмонхонаҳо ташкил карда шудааст. Хулоса ва воқунишҳои роҳбарон, менечерҳои ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ оид ба омодагӣ ва сатҳи хизматрасонии касбии хатмкунандагон ва шунавандагони марказҳои таълимии мазкур дар бештари ҳолатҳо мусбат мебошанд.

Омӯзиши адабиёт ва таҳқиқи вазъ дар бозори сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ба хотири рушди муносиби соҳаи сайёҳӣ чандин омилҳоеро, ки барои фаъолияти босамари ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ монеа эҷод мекунанд, бартараф кардан лозим аст. Аз ҷумла, дар навбати аввал бояд чунин корҳо анҷом дода шаванд:

- такмили таъминоти ҳуқуқии пешбурди фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори он;

- мучаҳҳазсозӣ ва навкунии пойгоҳи техникий иншооти инфрасохтори сайёҳӣ бо сабаби сатҳи баланди фарсудаҳои ҳисмонӣ ва маънавии таҷҳизоти онҳо;

- қорӣ намудани механизмҳои босамари ҳавасмандгардонӣ ва ҷалби сармояи давлатӣ ва хусусӣ ба соҳаи сайёҳӣ;

- фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва пурра арзёбӣ кардани иқтисодии сайёҳӣ аз нигоҳи қолибияти сармоягузории минтақаҳои алоҳидаи кишвар;

- истифодаи шаклҳо ва усулҳои муосири маблағгузории барномаҳо ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ (аз ҷумла маблағгузории лоиҳавӣ, маблағгузории венчурӣ, қарзи инноватсионӣ);

- андешидани тадбирҳо барои тавсеаи ҳавасмандии иқтисодӣ ва ангеаҳои рушди сайёҳии воридотӣ ва дохилӣ;

- истифода аз имкониятҳои маркетинг, таблиғ ва технологияҳои рақамӣ барои ба бозори дохилӣ ва берунӣ пешниҳод кардани маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ;

- вусъат бахшидани раванди сохтмон ва навсозии иншооти инфрасохтори сайёҳӣ (осоишгоҳҳо, пансионатҳо, хонаҳои истироҳатӣ, маҷмааҳои варзишию солимгардонӣ ва ғ.), баланд бардоштани сифат ва фарҳанги хизматрасонӣ ба сайёҳон;

- таҳияи стандартҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашудаи хизматрасониҳои сайёҳӣ;

- бурдани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва истеҳсоли дар самти ҷустуҷӯ ва истифодаи захираҳои табию солимгардонӣ, таҳия ва татбиқи таҷҳизоти технологияи муосир, усулҳои нави ташхис, табобат ва солимгардонӣ дар озоишгоҳҳо ва пансионатҳо;

- омодаسازی ва бозомӯзии кормандони ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ дар асоси барномаҳои нави таҳсилотӣ ва таъминоти илмӣ-методи муосир.

Ташкили рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба рушди намудҳои афзалиятноки сайёҳӣ, ки барои ҳарчи бештар ва ҳамаҷониба истифода кардан аз захираҳои мавҷудаи рушди сайёҳӣ ва корбурди заминаҳои иқтисодии он имконият медиҳанд, асос ёбад. Бо истифодаи дурусти захираҳои сайёҳӣ ва идоракунии оқилонаи ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ дар мамлакат метавон рушди бобарори намудҳои барои иқтисодиёти миллӣ афзалиятноки сайёҳӣ - табобатию солимгардонӣ, экологӣ, варзишӣ, кӯҳнавардӣ ва шикорро таъмин кард.

АДАБИЁТ

1. Каримов Б.Ҳ., Раҳимов М.А. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). - С. 180-188
2. Кондрашов Е.Г. Факторы формирования предпринимательства в туристической сфере России / Е.Г. Кондрашов // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2011. - № 9 (63). – С. 103-107
3. Курбанова С.М., Акназаров К.К. Развитие туризма в Республике Таджикистан на основе природно-рекреационных ресурсов / С.М. Курбанова, К.К. Акназаров // Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем. Сб. ст. по материалам LXVIII междунар. науч.-практ. конф. – № 2 (61). – М.: Изд. «Интернаука», 2023. – 98 с., с. 56-63
4. Омори сайёҳӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/site/omori-sayyohi>
5. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022 / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – 414 с.
6. Омори ширкатҳои сайёҳӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/safar-ba-tojikiston/shirkathoi-sayyohi/omori-shirkathoi-sayyohi>
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017 [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <http://prezident.tj/node/16771>
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018 [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <http://prezident.tj/node/19088>
9. Пшеничных Ю.А. Основные условия, факторы формирования и развития туристского региона / Ю.А. Пшеничных // Известия ТРТУ. - 2004. - № 4 (39). - С. 135-138
10. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/sanadho/qonunho>
11. Тягунова Н.М., Спорыш О.А. Анализ основных факторов и условий развития туристско-рекреационного комплекса Полтавской области / Н.М. Тягунова, О.А. Спорыш // Вестник Белгородского университета потребительской кооперации. – 2010. - № 4 (36). - С. 84-89

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рахимов М.А., Рахимов С.Х.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

В условиях формирования рыночных отношений, залогом успешного развития туристической индустрии в Республики Таджикистан является эффективная реализация комплекса маркетинговых мероприятий с целью достижения максимального эффекта в конкурентной борьбе. Проведение маркетинговых исследований сопровождается большими финансовыми затратами для любой туристической фирмы. Особых затрат требует и рекламная деятельность фирмы.

Реклама в туризме является одним из важных средств осуществления связи между производителем и потребителем туристических услуг. Действуя в системе маркетинга, реклама превращается в мощное средство борьбы за потребителя. Современный маркетинг предоставляет неотложности таким направлениям развития рекламы, как: инструмент и средств ведения конкурентной борьбы; средство усиления монополизации в отрасли; катализатор для концентрации капиталов и объединения туристических организаций, предприятий разных сфер туристического обслуживания, а также предприятий других сфер экономики [2, с.55].

Наиболее распространенными на рынке туристической рекламы нашей республики, из-за их приемлемых цен и разветвленной системы распространения являются товары в печатной форме – справочники и деловая периодика.

В настоящее время развитие информационных сетевых рыночных услуг ощущается в такой сфере, как реклама туристического продукта. Создание и расширение деформационных компьютерных сетей повлекло за собой изменение акцентов на распространении информации. Сегодня широкое распространение получили так называемые WEB-сайты общего доступа, на которых можно предоставлять всю нужную информацию для потребителя – адрес, цены, планы выпуска продукции и многое другое в виде гипертекстовых файлов [4, с.168].

В современных условиях информация о туристическом продукте распространяется в глобальной компьютерной сети Internet, однако в настоящее время действующие WEB-сайты являются не очень эффективными в роли информационных инструментов. Размещенная на WEB-сайтах информация обычно содержит устаревшие данные и вовремя не обновляются.

Особенно это касается маршрутов и расписаний автобусов, поездов, списков номеров телефонов и прочее. Качество оформления большинство таких WEB-сайтов удовлетворительное, но их версии на иностранных языках содержат ошибки. Существуют также проблемы по предоставлению информации относительно мероприятий, проводимых в городе, то есть разнообразных ярмарок, культурно-массовых и спортивных мероприятий.

Если в промышленно развитых странах на WEB-сайтах можно заказать номера в гостиницах или билеты на зрелище, то на отечественные WEB-сайты только предоставляют информацию. В современных условиях есть проблемы с контролем и координацией информации на WEB-сайтах. Так, размещенная на них общая информация достаточно поверхностной и непрактичной с точки зрения потенциальных туристов. В целом можно сделать следующие выводы об информационно-рекламном обеспечении туристического продукта:

- недостаточное количество эффективной практической информации о место пребывания для туристов;
- низкий уровень координации и контроля за состоянием информации на WEB-сайтах;
- фрагментарность и устаревшая информация, размещенная на WEB-сайтах;
- односторонность представления рекламы туристического продукта через Internet;
- нет обратных связей с WEB-сайтами частных фирм, в результате чего невозможно узнать, что они предлагают.

В определенной степени недостатки подачи рекламной информации о туристическом продукте в Internet вызваны в меньшей степени новизной, а в большей - отсталости развития национальной информационной инфраструктуры. Для повышения эффективности рекламной деятельности на туристическом рынке необходимо максимально сгладить влияние указанных недостатков и расширение рынка сбыта. Однако, если у туристической фирмы есть финансовые проблемы, то этот подход необходим [1, с.254].

Метод планирования рекламных затрат с ориентацией на конкурентов тоже несовершенен. Во-первых, конкуренты бывают разные. Так, если один конкурент тратит большие средства на проведение рекламной компании, а другой – минимальные, то фирме, планирующей рекламные расходы, трудно принять оптимальные решения. Во-вторых, не всегда есть возможность получения достоверной информации о планировании средств на рекламные мероприятия других компаний.

Полагаем, что такой метод планирования расходов на рекламу практикуется от фирмы. Однако проведение маркетингового исследования относительно планов конкурентов для финансирования рекламы необходимо. Это позволит туристической фирме разработать собственную конкурентную стратегию [3, с.74].

На практике распространен метод планирования рекламных расходов по принципу "фиксированного процента". Этот подход достаточно прост, поскольку предполагает планирование процента рекламных затрат к объему реализации рекламных услуг за прошлый год. В случае если объем реализации услуг достаточный или возрос, то по этому методу сумма затрат на рекламу тоже возрастет, и наоборот. Считаем, что в этом методе неправильно выбрана база для расчета рекламных затрат. Ведь объем реализации туристических услуг за прошлый год – это результат деятельности фирмы, а маркетинг – это условие ее успешной деятельности.

Полагаем, что по этому методу теряется логический подход к планированию. Объем реализации туристических услуг является важным показателем при оценке эффективности маркетинговых затрат, но не может являться базой для объективного подсчета рекламных затрат.

В практике маркетинговой деятельности используется экспертный (интуитивный) метод планирования рекламных затрат. Этот метод эффективен в случае отсутствия достоверной информации о конкурентах, но когда есть опытные эксперты-маркетологи, которые могут сделать точный прогноз необходимых рекламных затрат. Трудности использования этого метода связаны с необходимостью наличия у туристической фирмы опытных маркетологов, которые могут сделать точный прогноз затрат на проведение рекламной кампании.

По методу максимизации маркетинговых затрат предполагается рост затрат на рекламные мероприятия. Мы считаем, что любое увеличение маркетинговых затрат должно быть обоснованным. В этом методе не учтенным является принцип оптимизации маркетинговых затрат. Если использовать этот метод в условиях постоянных изменений и динамизма всех элементов рынка, то туристическая фирма с использованием этого метода может оказаться в сложной финансовой ситуации. Поэтому этот метод достаточно рискован.

Для оценки эффективности рекламных мероприятий в практической деятельности используют следующие показатели:

- процент покупателей, обративших внимание на рекламу;
- изменение популярности услуг фирмы в результате рекламирования;
- количество продаж туристического продукта в результате рекламы;
- расходы на рекламу на количество потенциальных покупателей по определенному виду рекламы;
- денежные расходы на количество потенциальных покупателей по всем используемым средствам рекламы.

Считаем, что данные указанных показателей необходимы и могут анализировать и оценивать коммуникативную эффективность рекламы в индустрии туризма.

Коммуникативная эффективность рекламы характеризуется уровнем привлечения внимания потенциальных клиентов, яркостью и глубиной их впечатлений. Такая оценка актуальна для проведения пробного маркетинга с целью выбора конечного варианта рекламных обращений, во время и после проведения рекламных мер. Однако, для оценки экономической эффективности рекламы значение этих показателей не достаточно. Понятно, что экономическая эффективность рекламы зависит от коммуникативной. Однако для ее оценки большинство авторов предлагают анализировать объем реализации туристического продукта как основной объект маркетингового воздействия. Считаем, что такой подход верен, поскольку для увеличения объемов реализации туристических услуг осуществляется вся рекламная деятельность компании.

По своей экономической природе расходы на рекламу являются текущими. Сразу эти издержки являются основным условием роста размера реализации туристического продукта. Очень часто значительные суммы, которые тратятся на рекламу туристического продукта на первых стадиях его жизненного цикла, могут способствовать получению прибыли через значительный период времени.

Учитывая эти условия, можно считать затраты на рекламу одной из форм инвестиционных затрат. Поэтому, полагаем, для оценки эффективности рекламных расходов можно производить расчет целесообразности этих вложений по известным показателям – чистой нынешней стоимостью капиталовложений, индексом доходности и сроком их окупаемости [5, с.96]. Такая оценка будет не только основанием для целесообразности вложенных средств на рекламные мероприятия, но и позволит спрогнозировать и оценить их эффективность.

Процесс планирования рекламного бюджета во многом зависит от опыта и знаний специалистов – маркетологов, а потому носит субъективный характер. Предлагаемые показатели оценки эффективности рекламных затрат позволят проанализировать количественно влияние маркетинговых затрат на изменение объемов реализации туристического продукта, а также расчетно обосновать целесообразность финансовых вложений в рекламную деятельность в процессе ее планирования.

Мы рассмотрели только один из аспектов анализа эффективности рекламной деятельности в туризме. Понятно, что для комплексной оценки эффективности рекламных мероприятий необходимо анализировать характер влияния факторов на принятие этих мероприятий; анализировать внутреннюю деятельность фирмы, жизненный цикл ее туристического продукта; состояние экономики страны в целом и остальные причины, которые совсем определяют величину и эффективность рекламных издержек в маркетинговой деятельности компании.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гуляев В.Г. Организация туристической деятельности: учебн. пособ. / В.Г. Гуляев. – М.: Изд-во "Нолидж", 2001. – 324 с.
2. Дурович А.П. Маркетинг в туризме: монография / А.П. Дурович. – Минск: Изд-во ООО "Новое знание", 2001. – 234 с.
3. Квартальнов В.А. Туризм: учебник / В.А. Квартальнов. – М.: Изд-во "Финансы и статистика", 2001. – 315 с.
4. Кириллов А.Т. Маркетинг в туризме/А.Т. Кириллов, Л.А. Волкова. – СПб.: Изд-во С-Петербургского ун-та, 1996. – 264 с.
5. Яновская Н. Туризм: организация и учет / Н. Яновская. – Харьков: Изд-во "Фактор", 2000. – 229 с.

НАҚШ ВА МАҚОМИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ЧАҲОНИШАВӢ

Хоркашов И.С.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон

Сармояи инсонӣ дар ҳама давраи замонаҳо дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа мавқеи назаррас дорад, вале дар шароити ҷаҳонишавӣ иқтисодиёт мақоми сармояи инсонӣ боз ҳам айёнтар мегардад. Ҷомеаи ҷаҳонӣ дар марҳилаи нави рушди иқтисодиёт қарор дорад, ки асоси пешрафти иқтисодии кишварҳо аз мавҷудияти сармояи инсонӣ ва баҳусус ташаккули донишҳо, қобилияту истеъдодҳо ва маҳорату тавонмандӣҳои қувваҳои қорӣ вобастагии амиқ дорад.

Махсусан дар шароити пешрафти илму техника, ки ба суръати қайҳонӣ ҳаракат дорад, мутахассиси касбӣ омили муҳим дар ташаккули захираҳои инсонӣ, ки ин намуди захираи пешрафти илму техникаро дар ҷаҳони муосир таъмин намудааст, арзёбӣ мегардад.

Тағйиротҳое, ки то ба имрӯз дар таъмини рушди устувори иқтисодиёт, ташкили соҳибқорӣ ва идоракунӣ, тарзи ҳаёт, раванди таълим, саломатӣ ва фаъолиятҳои дигар дида мешаванд, маҳз маҳсули боздеҳии сармояи инсонӣ, яъне қобилиятҳои касбии инсон ба ҳисоб меравад.

Барои бештари ташкилотҳои муваффақи замони муосир идоракунӣ донишҳо асоси навовариҳои ҷадид ва бартарии рақобатпазирии онҳо мебошанд. Идоракунӣ захираҳои инсонӣ, баҳусус сармояи донишҳо дар замони муосир ду нави вазифаҳоро ба ташкилотҳо фароҳам меорад: тактикӣ, ки ба ташаккули донишҳои касбии ҷавобгӯии талаботи истеъмолкунандагон боисшаванда; стратегӣ, вобаста ба рушд ва татбиқи стратегияҳо барои рушд ва инкишофи захираҳои инсонӣ мусоидаткунанда.

Дар иқтисодиёти имрӯза нақши асосиро захираҳои инсонӣ ҳамчун омили асли дар раванди репродуктивӣ иҷро намуда истодааст. Ин аз нуқтаи назари интегратсияи муҳити иқтисодӣ, афзоиши нақши тичорати инноватсионӣ, қорӣ намудани модели системаҳои электронӣ, хатти интернетӣ, технологияҳои барномавии ҳозиразамон ва технологияҳои иттилоотӣ доништа шудааст.

Инсоният дар идоракунӣ ташкилоту ширкатҳо на танҳо объектро идора менамояд, балки муайянкунанда ва пешбарандаи фаъолияти ташкилотҳо ва ширкатҳо доништа мешавад. Ӯ бояд на танҳо донишҳои қаблан ҳосилшударо донад, балки он донишҳое, ки дар шакли маҳсулот, хидматҳо ва технологияҳо аз тарафи истеъмолкунандаҳо пешниҳодшавандаро низ тасаввур карда тавонад, ки маълумотнокии ояндабинии ӯро нишон медиҳад.

Дар шароити иқтисодиёти имрӯза, як шахс ҳам дар таркиби комплекси бисёрҷонибаи муносибатҳои истеҳсолӣ ва ҳам дар системаҳои робитаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ иштирок мекунад. Мувофиқ ба ин талаботи асосии корфармо нисбат ба кормандон бояд мувофиқ ба талаботи асосии иқтисодиёти имрӯза муайян карда шавад.

Дар иқтисодиёти муосир, идоракунӣ сармояи инсонӣ барои расидан ба афзалиятҳои рақобатнокӣ, таъмини сифатҳои баланди маҳсулот ва баҳусус рушди иқтисодиёт мусоидат менамояд. Имкониятҳои ин рушд дар асри XXI ба таври дақиқ бо захираҳои инсонӣ ҳамчун интиқолдиҳандаи дониш алоқаманд аст.

Механизми бозаргонии фаъолияти иқтисодиёти муосир бо дарназардошти қонунҳои асосии он, омили инсонӣ мақоми захираи асосии истеҳсолотро гирифтааст, ки ин унсур имрӯзҳо дар асоси худташаккулёбӣ рушд ёфта истодааст.

Вобаста ба ин масоил Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22-юми декабри соли 2017 оид ба сармояи инсонӣ чунин қайд намудаанд: «Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳарриқи пуриктидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин,

илми муосири ватанӣ бояд ҷавононро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисодӣ рақамӣ сафарбар намояд» [1].

Масъалаи идоракунӣ ва рушди сармояи инсонӣ дар асарҳои файласуфони форсу тоҷик, ки дар замонҳои гуногун зиндагӣ намудаанд, яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор рафта, онҳо оид ба ин масъала, фикру ақидаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд, аз ҷумла Конфутсий, Сукрот, Платон, Аристотел, Ал-фаробӣ, Абӯалӣ ибн Сино, Ҷалолиддини Румӣ, Имом Ғаззолий ва дигарон оид ба ташаккули ҷомеаи инсонӣ ва неқӯаҳволии мардум асарҳои мондагор эҷод кардаанд. Дар ин асарҳо онҳо ба қобилиятҳои касбии меҳнатии одамон, малакаҳои донишу ҳунар ва сатҳи маълумотнокии онҳо диққати махсус додаанд.

Олими бузурги соҳаи тиб Абӯалӣ ибни Сино таъкид менамояд: «Рӯҳи инсон монанди шиша аст, дониш нерӯест ба монанди оташ, ва ҳикмати Худованд равшан аст. Агар ҷароғ сӯзон аст, шумо зинда ҳастед, агар он хомӯш шавад, шумо мемиред» [2]. Бо назардошти он, ки назарияи муосири сармояи инсонӣ донишро ҳамчун унсурҳои асосии сармояи инсонӣ арзёбӣ мекунад, мутафаккири бузурги тоҷик Абӯалӣ ибни Сино, мушкilotи сармояи инсонро баррасӣ мекунад. Умуман, Абӯалӣ ибни Сино ва дигар олимони дар боло зикршуда, фикру ақидаҳои худро оид ба рушди инкишофи сармояи инсонӣ вобаста ба вақт ва мушкilotи иҷтимоии замони худ баён кардаанд. Гарчанде ки мафҳумҳои мухталифе дар ин мавзӯ ҷой доранд ва онҳо хеле гуногунанд, ягонагии фикр ва ақидаҳо дар бораи ҷанбаҳои ин масъала дар тамоми марҳалаи таърихӣ тамаддуни инсон ҳис карда мешавад.

Асосҳои бунёдии концепсияи сармояи инсонӣ дар пажӯҳишҳои муассисони назарияи классикӣ иқтисодӣ В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо оварда шудаанд. Онҳо аввалин шуда, ин сармояи асосии истеҳсолоти ҷамъиятиро мавриди омӯзиш қарор доданд ва оид ба аҳамияти қувваи корӣ, қобилияти инсон, таҳсилоти он дар афзоиш ёбӣ ва рушди иқтисодӣ давлат ва аҳолии он ақидаҳои худро пешниҳод намуданд, ки то ҳол арзиши баланди худро гум накардаанд.

Аввалин фаҳмишхоро В. Петти оид ба гурӯҳи «қувваҳои фаъоли ҷомеаи инсонӣ» [3] дар илм ҷорӣ кард ва ин олим аввалин таҳқиқхоро оид ба сармояи инсонӣ ва идоранамоеи он анҷом додааст. Вай дар заминаи моликияти миллии кишвар омили муҳимтарини афзоиши молу мулки давлатхоро медид ва аз тарафи дигар, қисми ҷудонашавандаи онро мегузошт, яъне сармояи инсонӣ ягона сармояест, ки воситаи асосии истеҳсолот махсуб ёфта, инчунин ташкилкунанда ва идоракунандаи давлат ба ҳисоб меравад.

Олими машҳури классик А. Смит низ қисми зиёди умри худро дар таҳқиқ ва рушди инкишоф ёбии ин сармояи асосии истеҳсолот бахшидааст ва ин олими машҳур нақши асосиро ба тавоноии дониши касбии инсонӣ дар робита бо омилҳои моддӣ истеҳсолот таъкид кардааст. Ӯ чунин мепиндорад, ки: «Баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат асосан ба малакаи касбӣ ва донишу маҳорати касбии корманд ва баъдан ба таъмини мошину таҷҳизоте, ки ӯ кор мекунад, вобаста аст» [4]. Ин олими машҳури соҳаи иқтисодӣ чунин мешуморад, ки доштани беҳтарин техникаю технологияи замони муосир дар ҳолати надоштани дониши касбии кофӣ баҳри рушд ва инкишофи ташкилот ҳеҷ манфиате нахоҳад дошт. Олими дигар Д. Рикардо бошад, нақши таҳсилоти инсон ё аҳолиро дар идоракунӣ ва рушди иқтисодии кишвар кайд кардааст [5]. Яъне, ӯ чунин мешуморад, ки инсонии маълумотдор ё аҳолии дорои маълумот ҳеҷ вақт на ба зарари худ ва на ба зарари ҷомеа, агар таъсири дигар омилҳо дар ин ҷо мушоҳида нашавад, фаъолият наменамояд.

Олими машҳури иқтисодии классик К. Маркс оид ба «сармояи инсонӣ» ва нақши он дар рушди иқтисодии ҷомеа, таҳқиқот ва фаъолиятҳои зиёди илмӣ намудааст. Аввалин назарияхоро оид ба меҳнат ҳамчун категорияи иқтисодӣ, нақш ва аҳамияти меҳнат дар ҷараёни истеҳсолот ва баҳусус «умумияти қобилияти ҷисмонӣ ва маънавии кормандон, ки дар раванди истеҳсолот истифода мешаванд» [6], аз тарафи ин олими машҳур кор карда шудааст. К. Маркс ғояҳои аввалинро оид ба меҳнат таҳия намуд. Ӯ муҳимияти дониши инсонро дар ҷараёни истеҳсолот аз нуқтаи назари илмӣ исбот намуда, ба ташкилнамоии меҳнат гузоштани сармояҳои калонро пешниҳод намуд.

Инчунин илми иқтисодиёт ва бахшҳои классикони он анъанаи муайянеро барои муайян кардани мавқеи идоракунии сармоияи инсонӣ дар системаи муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва дар навбати аввал дар истеҳсоли молу маҳсулот, ба даст овардани ғоида, тақсим ва истеъмоли онҳо диққати махсус меоданд. Таъкид гардидааст, ки тамоми раванди истеҳсолот ба истифода аз қобилияти меҳнати коргарон ва воситаҳои истеҳсоли вобастагӣ дорад. Дар баробари пешрафт ва инкишофи техникаю технологияи замони муосир, талабот ба қобилиятҳо ва донишҳои касбӣ-хунараӣ афзоиш ёфта истодааст. Бо дарназардошти ин ҳолат муносибат байни кордиханда ва корманд тақмил дода шуд. Ҳама ин дигаргуниҳо боиси он гашт, ки назарияи навини муносибатҳои касбии инсонӣ пайдо шуда, баъдтар ин назария ба мафҳуми пурраи сармоияи инсонӣ табдил ёфт.

Аз ҷиҳати асри XX аксари иқтисодчиён дар бораи консепсияи идоракунии сармоияи инсонӣ назарияҳои навини худро пешниҳод карда истодаанд ва кӯшиш мекунанд, ки аввалин заҳматхоро барои муайян кардани самаранок истифодабарии сармоияи инсонӣ дар рушди иқтисодиёт нишон диҳанд. Онҳо воситаҳо ва усулҳои гуногуни иқтисодӣ, математикӣ, омӯрӣ ва дигар усулхоро истифода карда, арзиши сармоияи инсонӣ, таъсири системаи миллии маориф дар рушди иқтисодии кишвар, хароҷоти оилавӣ вобаста ба баланд бардоштани арзиши сармоияи иқтисодии шахс, ташаккул ва истифодаи хароҷоти давлатӣ ва дигар арзишхоро, ки барои тарбия ва таълимоти касбии аҳоли ва ташаккули сармоияи инсонӣ заруранд, муайян намоянд. Қойгоҳи муайянеро дар ташаккули назарияи муосири сармоияи инсонӣ ақидаи олимони хориҷӣ, чун Л. Дублин, Ф. Крам, И. Фишер ва С. Форсүт ишғол менамояд, ки барои олимони иқтисодии замони муосир замина гузошта истодааст.

Ташаккули назарияи навини идоракунии сармоияи инсонӣ ҳамчун соҳаи илми мустақил бо таҳқиқоти олимони солҳои 60-уми нимаи дууми асри XX алоқаманд аст. Ин таҳқиқотҳо ба шароитҳои махсуси иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар нимаи дууми асри гузашта ташаккул ёфта буданд, мувофиқ менамоянд.

Ин гуфтаҳо аз нуқтаи назари илми менеҷмент чунин маънидод намудан мумкин аст:

1. Гузариш ба истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ дар асоси пешравиҳо ва дастовардҳои баланди илмию технологӣ. Ин раванд аз меҳнати қавӣ ва маҳорати махсуси нерӯи инсонӣ вобаста буд, ки дар натиҷаи онҳо нақши сармоияи инсонӣ дар раванди истеҳсолот муайян карда мешуд.

2. Дар натиҷаи тағйирёбии ҷиддии равандҳои истеҳсоли дар бисёр соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, ҳиссаи хароҷоти меҳнати зиёди коргар дар сохтори хароҷоти маҳсулоти ниҳой муҳимтар гардид. Муайян карда шуд, ки истеҳсоли бештари маҳсулот дар бисёре аз равандҳои тичоратӣ бо баландшавии моликияти зеҳнӣ ва фаъолиятҳои касбӣ (дар истеҳсолот дар афзоиши шиддатнокии меҳнат, даромадҳои соҳибкорӣ, фондҳои ҷамъиятӣ ва ғайра) зоҳир мешафт.

3. Суръатбахшии равандҳои ташаккули сармоияи инсонӣ дар фаъолиятҳо, инсондӯстии муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон, устуворӣ ва эътимоднокии «ақидаи арзишманди инсонӣ» дар ҳама сатҳҳои идоракунии иқтисодиёт – дар системаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва намудҳои гуногуни он ба вуҷуд омаданд.

4. Иқтисодчиёни зиёди назариявии методӣ-методологии консепсияҳои сармоияи инсонӣ дар идеяи иқтисодии ҷаҳонӣ пайдо гашт ва ин имконият дод, ки ақидаҳои илмиро дар соҳаи консепсияҳои сармоияи инсонӣ бештар таҳлилу таҳқиқ намуда, дар асоси илмҳои нави мустақил, ки таҳлили сармоияи инсонӣ дар онҳо дида мешавад ва ё асос меёбад, бештар гардиданд.

Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки ҳама он дигаргуниҳо, ки дар иқтисодиёти ҷаҳони имрӯза дида мешаванд, маҳз аз инкишофи донишҳои касбӣ-таҳассусии захираҳои инсонӣ вобастагии калон доранд.

Асосгузори назарияи муосири сармоия инсонӣ ва идораи самараноки он дорандагони ҷоизаи нобелӣ дар солҳои 1979 ва 1992 олимони иқтисоддони амрикоӣ Т. Шулс ва Г. Беккер доништа мешаванд.

Аввалин таҳқиқотҳо дар баҳши сармоия инсонӣ ба олими соҳаи иқтисодии амрикоӣ Т. Шулс марбут мебошад. Ноил гаштани ин олим ба ин унвон дар нашри мақолаҳои илмӣ ӯ бо номҳои «Ташаккулдиҳии сармоия маълумотгирӣ» [7] ва «Маблағгузорӣ ба сармоия инсонӣ» дар солҳои 1960 ва 1961 вобаста мебошад. Ин олим дар мақолаи илмӣ худ «Маблағгузорӣ ба сармоия инсонӣ» чунин қайд менамояд: «Консепсияи маблағгузорӣ ба мавҷудияти воситаҳои, ки воқеан вучуд доранд, асос ёфта, моликияти иқтисодии хизматрасонии оянда ба ҳисоб рафта, арзиши муайяни худро дорад. Фаҳмиши сармоия ҳамчун воситае, ки хизматрасониҳои ояндаро фароҳам меорад, ба мо имкон медиҳад, ки бо як мақсади муайян онро ба гурӯҳҳо тақсим намоем: сармоиягузориҳои инсонӣ ва ғайриинсонӣ» [8].

Консепсияи пешниҳоднамудаи Т. Шулс оид ба сармоия инсонӣ ва самаранок истифодабарии он аз нуктаҳои муҳим иборат мебошад, ба монандӣ:

1. «Сармоия инсонӣ» ин сарчашмаи даромади иловагии инсонҳо ба ҳисоб меравад ва ба дониш, навоарӣ ва истеъдодҳои навини идоракунии инсонӣ асос меёбад;
2. Маълумотнокӣ яке аз шаклҳои сармоия инсонӣ ба ҳисоб рафта, омили асосии баландбардории рушди иқтисодӣ аст, ки дар баробари ин даромаднокии институтҳои ҷамъияти инсонӣ хуб мегардад;
3. Сармоиягузориҳои маълумотнокӣ ин сармоия инсонӣ ба ҳисоб меравад, чунки доим бо инсон якҷост;
4. Маълумотнокӣ ҳамчун сармоия, сарчашмаи хушҳолӣ ва даромаднокии инсонҳо мебошад;
5. Сармоиягузорӣ дар соҳаи маориф яке аз маблағгузориҳои оянда аст, ки ба пешрафти истеҳсолот ва пайдошавии маҳсулоти нав, бахусус идораи раванди истеҳсолот мусоидат менамояд.

Ҳамчун категорияи иқтисодӣ мафҳуми «сармоия инсонӣ» давра ба давра ташаккул ёфта, васеъ ва ҷаҳиш мегирад. Гарчанде солҳои аввали рушди назарияи иқтисодӣ ин омилро ҳамчун омили иҷтимоӣ ҳисобида, дар он ҷамъи хароҷоти барои омӯзиш ва тарбияи насли инсонро дар назар доштанд, ҳамчун омили истеъмолии иқтисоди ҷомеа фаҳмида мешуд.

Донишмандони таърихӣ то мелодӣ ва асрҳои миёна оид ба ин масоил назарияҳои маҳсули худро доштанд. Солҳои охир донишмандони муосир оид ба зарурият ва моҳияти ин захираи муҳими иқтисодиву иҷтимоӣ ҷомеаи ҷаҳонӣ таҳқиқотҳои алоҳида гузаронида истодаанд.

Олими шинохтаи соҳаи иқтисод Г. Беккер назарияи сармоия инсониро таҳия кард. Ӯ дар ин самти муҳими илмӣ саҳми бузурги худро гузошт ва офарандаи умумии таълими мактаби илмӣ дар доираи консепсияи сармоия инсонӣ ба ҳисоб меравад. Дар китоби худ «Сармоиягузорӣ дар захираҳои инсонӣ», ки соли 1962 нашр шудааст, Гарри Беккер қайд менамояд: «Захираи инсонӣ тавассути сармоиягузорӣ дар шахс ташаккул меёбад». Ҳамчунин донишманди мазкур маблағгузорию сармояро дар сатҳи дониш, таҷрибаҳои он дар ҷараёни истеҳсолот, хароҷотҳои тиббӣ, муҳочират ва даромадҳо ҳамчун самтҳои асосӣ баррасӣ намудааст [9]. Ба андешаи Г. Беккер хароҷот барои рушди нерӯи истеҳсолӣ, потенциали фарҳангӣ фардӣ инсон бо тарзҳои гуногун мусоидат мекунад.

Дар охири асри гузашта, таҳқиқотчиёни хориҷӣ таъсири сармоиягузориҳо дар соҳаи маориф ба шаклҳои алоҳидаи сармоия инсонӣ дар сатҳи идоракунии корпоративии ширкатҳо дар соҳаи иқтисодӣ таҳлил карда буданд. Дар ин давра корҳои К. Ванга, Г. Грейсон, Н. Герланда, Ҷ. Минтсер, О. Нордхог, Г. Псахаропулос ва Т. Шулс ҷой шудаанд. Аз ҷумла, онҳо ба андешаи истифодаи "арзиши" сармоия инсонӣ дар амалисозии идоракунии маълумотгирӣ, таҳсилот ва қобилияти меҳнатӣ сару кор доштанд. Дар ин давра васеъшавии фаъоли иқтисодӣ ба ҷомеаи инсонӣ, омӯзишҳои фарҳангӣ ва илмҳои компютерӣ бахшида шуда буданд [10].

Дар асоси таҳқиқотҳои чандсолаи олими соҳаи иқтисод Л. Туроу оид ба назарияи сармояи инсонӣ ба чунин хулоса омад, ки: «Сармояи инсонӣ имкониятдиҳандаи одамон баҳри баландбардории иқтидори истеҳсолӣ, идоранамоии самараноки он ва хизматрасониҳои онҳо фаҳмида мешавад» [11]. Мувофиқ ба ин гуфтаҳо, мутахассиси соҳибкасб метавонад, ки истеҳсолотро хуб идора кунад ва дар баробари ин беҳтарин хизматрасониҳоро барои аҳоли пешниҳод намояд. Дар баробари ин гуфтаҳо ин олими машҳури соҳаи иқтисод қайд менамояд, ки: «Соҳиби сармояи инсонӣ – ин соҳиби моликияти инсонӣ ба ҳисоб намеравад. Имкониятҳои табиӣ, муҳити ишғолнамуда ва қобилиятҳои инсон ҳамчун омил ба ташаккул ва рушд намудани сармоягузорӣ ба захираҳои инсонӣ хизмат мерасонад» [12].

Ташаббуси чандсолаи таҳқиқотҳои олимони хоричӣ оид ба назарияи сармояи инсонӣ ва идоранамоии самаранокии он боис бар он гашт, ки дар соҳаи илм баҳши алоҳида барои рушд ва инкишофи сармояи инсонӣ пайдо гардад ва дар бисёр донишгоҳу донишкадаҳо барномаҳои стратегӣ мавриди омӯзиш қарор гирад. Чунин таваҷҷуҳ боиси он гашт, ки зерқисматҳои ин баҳши муҳимми ҷамъиятӣ пайдо гардад, ба монандӣ: иқтисодиёти маориф, иқтисодиёти донишҳо, иқтисодиёти зехнҳо, иқтисодиёти мустақили фардӣ, иқтисодиёти рақамӣ ва дигар бахшҳои ин мафҳум.

Гарчанде оид ба мафҳуми «сармояи инсонӣ» то имрӯз баҳсҳо идома доранд, баъзеҳо ҷамъи сармоягузориеро меноманд, ки барои баланд бардоштани қобилияти зехнии истеъдодиву ҳунарии одамон сарф карда шудааст. Баъзе аз иқтисодшиносон сармояи инсониро ҳамчун омилҳои интенсивии истеҳсолии рушди иқтисодӣ, рушди ҷомеа, оила, корхона ва давлат меноманд. Сармояи инсонӣ дар худ маълумоти касбӣ, нерӯи зехнии эҷодӣ, кашфиёти ва шоистагии ҳунари доштара дар бар гирифта, дар муҳити фаъолиятҳои касбӣ ҳунари барои таъмини вазифавии ҳар як шахсият имкон медиҳанд.

Аз рӯи ақидаи иқтисодшиноси рус Корчагин Ю.А.: «Сармояи инсонӣ – омилҳои асосии ташаккул ва рушди инноватсионии иқтисодӣ ва иқтисоди донишҳо буда, ҳамчун таъминкунандаи зинаи дигари олии рушди ҷомеаи инсонии навин баромад мекунад» [13].

Мувофиқи ақидаи донишманд С. Фишер: «Сармояи инсонӣ ин андозае мебошад, ки вучуди одамонро фаро гирифта, даромад меорад. Сармояи инсонӣ дар худ истеъдоду қобилиятҳои модарзодӣ ва донишу маҳорате дорад, ки дар вақти зиндагонӣ ҳар як инсон онро дар худ пайдо месозад» [14].

Ба ақидаи Э. Денисон: «Омилҳои асосии баландбардории ҳосилнокии меҳнати ҳар як корманд ин дараҷаи маълумотҳои ӯ буда, онро ҳамчун қисми таркибии сармояи инсонӣ бояд шинохт» [15].

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки сармояи инсонӣ ба яке аз категорияҳои муҳимми иқтисодиву иҷтимоӣ ва ҳатто сиёсӣ табдил ёфта, имрӯзҳо донишмандон онро ҳамчун сармояи фардӣ, сармояи инсонии ширкатҳо ва ҳатто миллату давлатҳо ҷудо менамоянд.

Баъзе аз донишмандон сармояи инсониро дар таркиби бойигарии милли аз 65–70% ва ҳатто баъзеҳо то 80% ҳисоб менамоянд. Мо низ вобаста аз сохтори аслии ташаккули маҷмӯи бойигарии милли пурра бар он андеша ҳастем, ки ҳиссаи сармояи инсонӣ дар МБМ на камтар аз 70% мебошад.

Мувофиқ ба ақидаи олими тоҷик, профессор Ғаниев Т.Б.: «Барои таъмини фаъолнокии сармояи инсонӣ дар ҷараёни истеҳсолӣ ва тичорату хизматрасониҳо моро зарур аст, ки сармоягузориҳои стратегӣ дарозмуддатро дар баҳши рушди нерӯи зехнии инсонӣ равона намоем. Ин равишро бо роҳи додани маълумоти олии касбӣ ва таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ тарбияи хуби ахлоқӣ гирифтани инсоният, рушди пайваستاи соҳибкориву ҳунармандӣ, ТТИИЭ, ташаккули пешвой, таъмини бехатарии фаъолияти касбиву ҳунари ва муҳити озодии иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву санъати волои инсонӣ муҳайё созем» [16].

Пас дар равиши рушди концептуалии сармояи инсонӣ мақоми асосиро омӯзиш ва пайдо кардани роҳу равиши самаранок ва роҳ ёфтан ба дили инсонии комил мебошад, ки хоҳиши созандагиву эҷоду ҳунару истеъдоди баланди худнишондиҳиву худрушдёнбандагӣ дошта,

самаранокии олии иқтисодиро таъмин хоҳад кард. Яъне, чамъи он хислатҳои хоси касбиву ҳунари, ки имконоти баланди ба даст овардани даромади бузург ва олии сатҳи зиндагониро дар оянда таъминкунанда мебошад, мо бояд ҳамчун нерӯи сармояи инсонӣ шиносем. Чунин сармоя дар натиҷаи гирифтани иттилооти бефосилаи касбиву ҳунари ва омӯзишу таълими касбӣ дар тамоми давраи зиндагонии фардӣ пайваста пурзӯр гашта, боздеҳии устувори нотақрорро соҳиб мегардад.

Олими шинохтаи тоҷик Ғаниев Т.Б. оид ба назарияи сармояи инсонӣ чунин мефармояд: «Сармояи инсонӣ дар асоси истеъдоди ҳунарии нотақрори модарзодӣ инчунин хароҷоти муайяни молиявӣ пулӣ ва таҷрибаи фаъолияти касбӣ ва муҳити таъсиррасони касбиву ҳунари, инчунин фаъолияти созандаи касбиву эҷодиву кашфиётӣ бозташаккулёбиву пурқувватшавӣ дорад. Дар навбати худ ин ганҷинаи бузурги ташаккули фарҳанги навини рушди ҷомеаи инсонӣ мебошад» [17].

Ҳамин тариқ, маълум мегардад, ки рушди сармояи инсонӣ пойдевори асосии иқтисоди иттилоотиву инноватсионӣ буда, имконоти васеи амалисозии эҷоду кашфиёт ва тавонмандиву ҳунароҳои нотақрори инсониро доро мебошад. Аз ҷониби дигар, иқтисоди инноватсионӣ низ худ муҳити созандаи касбиву ҳунари, имконоти васеи амалисозии истеъдоду тавонмандии касбиву ҳунарии ташаккулёбии сармояи инсонӣ мебошад. Яъне ин ду равиши ташаккулёбӣ бо ҳам алоқамандии ногустастанӣ дошта, ҳам рушди сармояи инсонӣ ва ҳам рушду афзояндагӣ ва идоракунии иқтисодиёти замони муосирро таъмин сохта, пойдевори асосии рушди иқтисоди глобалии ҷаҳонӣ дар асри XXI ба ҳисоб мераванд.

Вобаста ба ин масоили пурарзиши ҷомеаи имрӯза Ҳодиев Д.А. дар рисолаи илмӣ худ оид ба назарияи сармояи инсонӣ чунин қайд менамояд: «Сармояи инсонӣ – ин муҳтавои дониш ва қобилияти эҷодӣ, инчунин малакаҳо ва қобилиятҳо, сатҳи саломатӣ, сифатҳои шахсӣ ва ҳавасмандгардонӣ, ки тавассути сармоягузориҳо дар соҳаи маориф, омӯзиши касбӣ ва техникӣ, ҳифзи саломатӣ, муҳочират ва таълими кӯдакон чамъ оварда шуда, бо мақсади даромад дар оянда фаҳмида мешавад» [18].

Аз нуқтаи назари Ҳодиев Д.А. барои он, ки дар оянда шахс даромади хуб ба даст орад, бояд дорои дониши баланди касбӣ, дараҷаи хуби саломатӣ, сифатҳои баланди одамӣ ва қобилияти эҷодӣ буда, дар шароити навини иқтисодӣ, ки талаботҳои истеъмолкунандагон зудтағйирёбандаанд, тавонад мувофиқ ба хоҳиши онҳо фаъолияти пурсамар намояд.

Оид ба мафҳум ва консепсияи «Сармояи инсонӣ» таҳлили ҳамҷониба сурат гирифта, моҳияти он мувофиқ ба дарк ва фаҳмиши муаллифи мақола чунин шарҳ дода шудааст: «Сармояи инсонӣ - ин маҷмӯи қобилиятҳои модарзодӣ, чамъи донишҳои азхудкардашуда, дорои саломатию зиндагии дараҷаи оӣ, таҷрибаи баланди касбӣ, ҳавасмандии зиёд ба фаъолият ва зехнияти хуби масъулиятшиносӣ барои мақсадгузориҳои муфид ва ба даст овардани фоидаи фаҳмида мешавад». Инчунин фаҳмиши «ташаккулёбии сармояи инсонӣ», «нақш ва аҳамияти сармояи инсонӣ», «мақсаднокии равандҳои ташаккулдиҳии сармояи инсонӣ», «механизмҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ташаккулдиҳии сармояи инсонӣ» ва дигар масъалаҳое, ки аз ин мафҳум вобастагии зиёд доранд, бахусус идоранамоии он, бе дарки ин мафҳум ҳеч аҳамияте надоранд.

Бояд қайд кард, ки ташаккул ва инкишофи назарияи сармояи инсонӣ дар идоракунии иқтисодиёти муосир аз раванди азхудкунии донишҳои навин ва ақидаҳои илмӣ вобастабудае мебошад, ки ҷавобгӯи талаботи имрӯзаи ҷомеа бошад. Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт ва рушди ҷаҳонии бозори меҳнат, яку яқбора зиёдшавии ширкатҳои трансиллӣ ва байналмилалӣ, инсонҳоро водор ба он намуда истодааст, ки беҳтарин мутахассисонро омода намуда, рақобатро дар ин шароит ба даст оваранд. Яъне, одамони фаъолу тавонманд, ки дониши касбиву ҳунариашон ҳамчун захира ва омили асосии рушди ояндаи ширкат, муассиса ва ташкилотҳо гаштаанд, метавонанд зиндагии хубу осоишта дошта бошанд. Аз ин нуқтаи назар, омӯзиш, донистану эҳтироми истеъдодҳои баланди ақлонию зехнӣ ва истифодаи дурусти мақсадноки он яке аз вазифаҳои муҳимми имрӯзаи рушди иқтисоди кишварҳо ва

ҳатто таъмини бехатарии сиёсӣ ва рушди устувори иқтисодиву иҷтимоии замони муосир гаштааст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (22.12.2017, шаҳри Душанбе. <http://www.prezident.tj/node/16771>
2. Энциклопедия мудрости/К. Андриевская и др. - МОЖАЙСК: Изд-во «РООССА», 2007. – 682 с.
3. Петти В. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 324 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1956. – 490 с.
5. Антология экономической классики. Т. 1 – М.: 1993. – 308 с.
6. Антология экономической классики. Т. 1 – М.: 1993. – 310 с.
7. Schulz T. Capital Formation bi Edukathion // Journal of Politikal Economu. – 1960, p.25
8. Schulz T. Investment in Human Capital // American Economic Revien.– 1961, March
9. Becker G. S. Investment in Human Capital: A. Theoretical Analysis // Journal of Politikal Economy. Supplement. Oct., 1962.
10. Nordhoug O. Human Capital in Organizations: Competence, Training and Learning. Oslo: Scandinavian University Press, 1993
11. Туроу Л. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1999. – 432 с.
12. Thurou L. Jnvestment in Human Capital. Belmont, 1970. - С. 116-117
13. Корчагин Ю.А. Широкое понятие человеческого капитала. Воронеж: ЦИРЭ. 2005. - С.12
14. Фишер С., Дорнбуш Р. и др. Экономическая теория. М. ЮНИТИ, 2002. -С.23
15. Ключков В. В. Человеческий капитал и его развитие. В книге: Экономическая теория. Трансформирующая экономика. / Под ред. Николаевой И. П. - М.: Юнити, 2004. – 417 с.
16. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. – Душанбе, «Ирфон». – 2017. – 158 с.
17. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. – Душанбе, «Ирфон». – 2017. – 166 с.
18. Ходиев Д.А. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода (на примере Республики Таджикистан) // дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05–Ходиев Дадахон Абдуллоевич. - Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2011. – 27 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Джабборов Ф.А.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Исследования современных тенденций в мирохозяйственном развитии показывают, что в начале XXI столетия наблюдается трансформация экономики, которая проявляется в том, что происходит смена сырьевой индустриальной направленности экономики и переход к экономике, основанной на применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), которая получила название – «цифровая экономика».

Согласно существующим определениям этого термина – «цифровая экономика» (digital economy), характеризует таких понятий, как «информационная экономика» (information economy), «экономика знаний» (knowledge economy), «интернет экономика» (internet

есопоту), «сетевая экономика» (net esopoty), «электронная экономика» (eesopoty), «новая экономика» (new esopoty) и т.д.

Рассмотренные понятия (термины) цифровизации экономики применяются в качестве введения новых явлений в экономической литературе, обусловленных появлением всемирной информационной сети, массовым внедрением компьютерных технологий, основанной на постоянном совершенствовании программного обеспечения.

Происходящий процесс перехода на использование инструментария цифровой экономики связан с становлением и развитием информационного пространства, под которым, в данном контексте понимается совокупность массивов данных, информационных технологий, технического, технологического и программного обеспечения их функционирования в информационных телекоммуникационных системах, которые взаимодействуют на принципах, обеспечивающих их спрос на необходимые информационные потребности. Таким образом, по нашему мнению, цифровая экономика отражает приведенные комплексные процессы и понятия, характеризующие ее качественную сущность.

Важность понятия цифровой экономики предопределяет необходимость проведения анализа этого понятия. Для выяснения эволюции этого термина, необходимо дать определение информационной экономики. Так, например, исходя из мнения академика РАН В.Л. Макарова, информационная экономика представляет собой совокупность следующих факторов:

- во-первых, экономику, в которой ВВП в основном формируется за счет производства, обработки, хранения и распространения информации и знаний;
- во-вторых, экономику, где акцентирована роль электронно-информационных технических средств связи в развитии всех основных ее сфер.

Близкое определение информационной экономики приводится М.А. Никитенковым, который считает, что—это «ступень в развитии производительных сил, характеризующаяся увеличением роли информации и знаний в жизни общества, возрастанием доли информационных и коммуникационных технологий, информационных продуктов и услуг в ВВП, созданием глобального информационного пространства, обеспечивающего эффективное информационное взаимодействие людей, их доступ к мировым информационным ресурсам и удовлетворение их социальных и личностных потребностей в информационных продуктах и услугах» [4, с. 159].

Впервые понятие (термин) «информационная экономика» было введено в 1976г., сотрудником центра междисциплинарных исследований М. Поратом (Стэнфорд). Издание книги М. Кастельса «Информационная эпоха: экономика, общество и культура», в котором впервые были изложены идея, что производительность и конкурентоспособность предприятия (фирмы) зависят, прежде всего от того, насколько возможно проявление генерирования, обработки и эффективного использования информации, полученной на основе знаний [2, с. 94].

Исследование тенденции развития информационной экономики показало, что в дальнейшее развитие в виде трансформации в экономику знаний, которая, в свою очередь, направлена на производство продукта, в виде владения информацией. Следовательно, из этой концепции наибольшую ценность имеет не владение информацией, а владением определенным объемом знаний. Такая тенденция предопределило появление нового термина «экономика, основанная на знаниях», или «экономика знаний», применение которой способствует устойчивого роста и конкурентоспособности. Основная цель такой «экономики знаний» состоит не только в применении полученных знаний, но и создает необходимое условие для производства продукции, основанной на инновационных технологиях, оказания услуг высокой квалификации.

Опережающее развитие информационной экономики предопределило также возникновение понятий «интернет-экономика» и «сетевая экономика», под которой в данном контексте понимается «экономика, связанная с производством и распределением сетевых благ» [7, с. 39].

Появление новых терминов и понятий предопределило о необходимости их формирования в общее направление, используя понятия «новая экономика» (new economy). В частности, под термин «новой экономикой» воспринимается «...экономика новых высокотехнологичных отраслей, или, более широко, - такое влияние высоких технологий на экономическое окружение, которое ведет к существенному изменению отдельных макроэкономических параметров...» [6, с. 16-23].

Отличительной особенностью новой экономики стало широкое применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Согласно определению Совета доступа США, ИКТ представляет собой комплекс информационных технологий, оборудования, совокупность интегрированных систем, цель и функциональным назначением которых является создание, преобразование, копирование, автоматический сбор и обработка, хранение и анализ данных или информации [8, с. 45].

Такое развитие экономического и научно-технического прогресса обусловило трансформацию традиционных условий развития экономики, что в итоге привело к появлению новых социально-экономических закономерностей и концепций. Одним из основных направлений развития социально-экономических концепций стало существенный рост значимости цифровой экономики как самостоятельного направления.

Цифровая экономика обладает целым комплексом важных показателей, к которым в частности относится переход на цифровизацию, основанную на широком применении ИКТ.

Использование ИКТ способствует значительному увеличению взаимозависимых и взаимообусловленных связей между экономическими субъектами. Современные технологии обработки, передачи и хранения информации кратно повышают скорость и надежность проводимых операций, в частности минимизируют затраты на транзакции. Если в традиционной экономике основными факторами считались труд, земля и капитал, той цифровой экономике основным фактором становятся знания, понимаемые в широком смысле, например массивы данных, информационные потоки, технология и т.д.

Таким образом, под термином «новая экономика» понимается не только в плане использования концепции «информационного аспекта», но и достижение нового качественного инновационного технологического уровня народного хозяйства страны, затрагивающей, в том числе и функционирующие производительные силы общества.

В настоящий период экономического развития, цифровая экономика проникает во все сферы деятельности, и её рост является весьма устойчивым. Рассмотрим гносеологию понятия термина «цифровая экономика» В табл. 1 приведены несколько определений термина «цифровая экономика», которые используются в экономической теории.

Такое многообразие в терминологии показывает, что в настоящее время еще не в полной мере можно судить о выработке единого подхода к определению термина «цифровая экономика».

По нашему мнению, под термином «цифровая экономика» можно принять определение, по которому она понимается как определенный сектор экономики, цель которого состоит в разработке такой управленческой политики, для обеспечения эффективности функционирования экономики и повышения ее конкурентоспособности, на основе внедрения инновационных информационно-коммуникационных технологий.

Внедрение цифровой экономики будет способствовать также увеличению разрыва в экономическом развитии между развивающимися и развитыми странами, что связано с различными возможностями стран в переходе на цифровые технологии и те возможности, которые при этом появляются.

Таблица 1. Обзор вариантов определений термина «цифровая экономика»

Вариант	Автор	Ссылка
«Цифровая экономика — это виртуальная среда, дополняющая нашу реальность»	В.В. Иванов	Урманцева А. Цифровая экономика: как специалисты понимают этот термин [Электронный ресурс] // РИА Новости / РИА Наука - Москва, 2016 г.
«Цифровая экономика» как новая парадигма экономического развития, связанная с использованием цифровых технологий»	В.М. Матвеева	Матвеева В.М. Цифровая экономика: тренды и перспективы // Инновационное развитие социально-экономических систем: условия, результаты и возможности: сб. материалов V Международной науч.-практ. конф. М., 2017. С. 98-104.
«Цифровая экономика представляет собой эффект применения новых технологий в области информации и коммуникации, влияющие на все сферы социально-экономической деятельности»	Н.А. Стефанова И.В. Сударушкина,	Цифровая экономика // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2017. Т. 6. № 1 (18). С. 182-184.
«Электронная экономика (или «цифровая экономика») – деятельность, направленная на развитие электронной коммерции, а также проведение денежного обмена на основе использования электронных технологий»	А.А. Харченко, В.Ю. Конюхов	Цифровая экономика как экономика будущего // Молодежный вестник ИрГТУ. 2017. № 3 (27). С. 17.
«Цифровая» (электронная) экономика – это экономика, существующая в условиях гибридного мира	Кешелава А.В.	Введение в «Цифровую» экономику» / А.В. Кешелава В.Г. Буданов, В.Ю. Румянцев и др.; под общ. ред. А.В. Кешелава; гл. «цифр.» конс. И.А. Зимненко // ВНИИ Геосистем. 2017. 28 с.

Следует отметить и возможные негативные последствия ожидаемого технологического бума, который проявится в результате внедрения цифровой экономики. Возрастание роли использования автоматизированных средств в системе управления может привести к вероятным сбоям, что обусловит возможность возникновения техногенных катастроф. Это, в свою очередь, предопределяет необходимость разработки механизмов их предотвращения, исходя из конкретных ситуаций.

В современных условиях особую значимость приобретают решение вопросов, связанных с переходом на цифровизацию национальной экономики. Прежде всего, необходимо проведение исследований, которые обуславливают разработку и обоснование соответствующего комплекса методологических положений, определяющих подходы к реформированию промышленного производства страны. Основой процесса реформирования промышленного производства страны является внедрение цифровых технологий в реальный сектор экономики. Сложность решения поставленной задачи заключается в том, что цифровизация национальной экономики требует преобразования всей производственной системы, которая в свою очередь, усложняется появлением новых вертикальных и горизонтальных связей, регулирующих функционирование промышленного производства на новой основе применения современных информационно-коммуникационных технологий.

Опыт развитых стран показывает, что такой процесс реформирования промышленного производства страны, является достаточно наукоемким, трудозатратным и капиталоемким мероприятием, который состоит из нескольких последовательных этапов. Для проведения процесса реформирования необходимо проведение систематизации всех этапов, как с точки зрения учета всех качественных и количественных характеристик, так и определения существующих закономерностей между ними. Решение задачи по выявлению всех этапов проведения процесса реформирования промышленного производства страны по проведению цифровой трансформации реального сектора экономики, также даст возможность спрогнозировать перспективы цифровизации промышленного производства страны.

Следует отметить, что переход на концепцию постиндустриального общества, ставящей своей целью развитие цифровой экономики, на наш взгляд, неоправданно снижает значение промышленного производства в развитии национальной экономики, как основы формирования благосостояния общества. Принимая во внимание приведенный аргумент, отметим, что для обеспечения опережающего роста экономики важно добиться сбалансированного развития всех составляющих отраслей народного хозяйства страны. Если учитывать тот факт, что в развитых странах мира наиболее высокие темпы роста принадлежат сфере услуг, которая, в определенном смысле, является драйвером развития отраслей экономики, тем не менее, основу формирования успешной стратегии национальной экономики определяет именно производственный сектор. Такой вывод основан на исследовании ряда экономических кризисов крупнейших экономик мира [5, с. 471].

Исходя из вышеизложенного, можно констатировать, что термин «цифровая экономика» рассматриваемое в аспекте обобщающего понятия, охватывает как рассмотренные отличительные признаки исследуемых экономических структур, но также и содержит совокупность факторов, которые характеризуют свойственные качественные параметры. Отметим, что согласно с новыми явлениями, которые не наблюдались в индустриальный и постиндустриальный периоды, необходимо определить сущность и содержание новых экономических направлений, которые проявляются при установлении взаимосвязи с цифровыми технологиями. Это, в свою очередь, способствует значительной трансформации в установившихся механизмах функционирования экономики, которые происходят под воздействием экономического и научно-технического прогресса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. М.: Академия, 1999. 4. Белл Д., Иноземцев В.Л. Эпоха разобщенности: размышления о мире XXI века. М.: Свободная мысль: Центр исследований постиндустриального общества, 2007. - С.132
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 94
3. Красильникова Е.В. Системные признаки интернет экономики // Известия Саратовского университета. Серия: Экономика. Управление. Право. 2011. Т.11, №1. С.32–37
4. Никитенкова М.А. Информационная структура США: государство и рынок / РАН. Ин-т США и Канады. – М.: Academia, 2009. – С. 159
5. Пискунов А.И., Глезман Л.В. Развитие промышленных предприятий в условиях становления цифровой экономики // Креативная экономика. – 2019. – Том 13. – № 3. – С.471-482. doi:10.18334/ce.13.3.40085
6. Стрелец И.А. Новая экономика: гипотеза или реальность? // Мировая экономика и международные отношения. 2008. № 2. С. 16–23
7. Туфетулов А.М. Информационная экономика информационное общество // Актуальные проблемы экономики и права. 2007. №3. С.39–46
8. Information and communications technologies (ICT). Standards and Guidelines. – Washington DC: U.S. Access Board, 2011. – p. 45

СТРАТЕГИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И БЛАГОСОСТОЯНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА

Кодирзода Д.Б.
Таджикский национальный университет

Статья посвящена роли стратегических документов развития национальной экономики в повышении уровня и качества жизни населения Республики Таджикистан. Особый акцент сделан на разработке и реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и ее роли в повышении общественного благосостояния.

Ключевые слова: *экономический рост, благосостояние населения, занятость, безработица, рынок труда, заработная плата.*

Экономическое развитие стран мира на всех этапах функционирования направлено на удовлетворение потребностей населения и повышения их благосостояния. Все принимаемые стратегические документы развития не только национальной экономики, но и в рамках международных организаций, направлены на решение задач по повышению качества и уровня жизни населения. Так, например, в соответствии со статьей 25 Конвенции МОТ №117 «Об основных целях и нормах социальной политики»: «Каждый человек имеет право на такой жизненный уровень, включая пищу, одежду, жилище, медицинский уход и необходимое социальное обслуживание, который необходим для поддержания здоровья и благосостояния его самого и его семьи» [3, с. 14]. Отсюда главной целью политики в области социально-трудовых отношений должно быть обеспечение каждому трудоспособному человеку условий, позволяющих своим трудом поддерживать необходимый жизненный уровень.

Важнейшим экономическим показателем жизненного уровня населения является степень соответствия минимальной заработной платы, средней заработной платы, пенсии, среднедушевых доходов прожиточному минимуму. В соответствии с международным правом минимальный размер оплаты труда, а также пенсий, социальных пособий ориентируется на величину прожиточного минимума, который отражает низшую границу цены рабочей силы, позволяющей поддерживать здоровье и работоспособность человека на нормальном уровне, соответствующем требованиям физиологии. Низкий размер оплаты труда приводит к нарушению рыночных трудовых отношений и подрывает заинтересованность в трудовой деятельности. В данных условиях становится необходимой выработка государственной политики, направленной на повышение жизненного уровня населения. Основная роль по обеспечению общественного благосостояния должна принадлежать государству, посредством реализации перераспределительного механизма.

К сожалению, государственному перераспределению не удалось сыграть существенную роль в поддержании обеспечения даже минимального уровня доступа к жизненно важным услугам, а уровень трансфертов был недостаточным для смягчения последствий бедности. Существующая система пенсионного обеспечения нуждается в анализе и серьезном реформировании в целях повышения ее эффективности, пороги пенсионного возраста не являются реалистичными. Необходимо создание экономических, организационных и законодательных условий, направленных на восстановление стимулирующей роли заработной платы, повышение ее удельного веса в денежных доходах населения. Решение данных вопросов требует целенаправленной, системной, комплексной деятельности всех звеньев государственного механизма.

Важнейшим фактором, влияющим на общественное благосостояние, являются цены на товары и услуги. Кризисные явления в экономике привели к высокому уровню инфляции, что непосредственно отразилось на потребительском спросе и снизило покупательную способность большинства населения страны. Учитывая значительное обесценивание доходов за последние годы, целесообразно провести индексацию доходов наименее обеспеченных

групп населения: пенсионеров, студентов, малоимущих, инвалидов и работников бюджетной сферы. Кроме того, следует усилить государственный контроль за формированием издержек и обоснованностью цен на предметы первой необходимости.

Одним из центральных компонентов благосостояния является увеличение занятости населения. Актуальность решения проблемы обеспечения продуктивной занятости в республике и повышения эффективности труда связана с разработкой и реализацией, как активных, так и пассивных мер регулирования рынка труда. Анализ ситуации на рынке труда Республики Таджикистан показывает, что вопросы создания новых рабочих мест и снижения уровня безработицы требуют разработки и реализации комплексных мер. В статье 1 Закона Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» отмечено, что: «Занятость это любая, не противоречащая нормативно-правовым актам Республики Таджикистан деятельность трудоспособных граждан, связанная с удовлетворением их личных и общественных потребностей, приносящая им доход, заработок» [1, с. 1]. В данном определении можно выделить два важных момента: во-первых, соответствие нормативно-правовым актам, действующим в республике и, во-вторых, получение дохода, обеспечивающего удовлетворение потребностей наемного работника на соответствующем уровне.

Между тем, функционирование рынка труда, как и любого другого рынка, характеризуется неравновесием, причины которого наряду с прочими имеют институциональную природу. Это неравновесие находит отражение в диспропорциях между спросом и предложением услуг труда и рабочих мест, общей численностью безработных и официально регистрируемым их числом, устойчивым сокращением доли официально регистрируемых безработных в их общей численности, в увеличении скрытой безработицы, расширении теневой занятости, перемещении работников из традиционных отраслей в альтернативный сектор экономики и др. Выявление факторов складывающегося институционального неравновесия позволит определить инструменты и меры активной и эффективной государственной политики занятости, в частности, и социальной политики в целом. Эти диспропорции особо заметны при анализе спроса и предложения рабочей силы на рынке труда Республики Таджикистан.

Анализ показателей таблицы характеризуют ситуацию на рынке труда Таджикистана, где наблюдается устойчивый рост лиц, незанятых трудовой деятельностью, ищущие работу и состоящие на учете в службе занятости. К сожалению, большой проблемой является большая доля молодежи в возрасте 15-29 лет в структуре безработных, которые составляют 41,3 процентных пункта (см.: табл. 1).

Таблица 1 – Показатели функционирования рынка труда Республики Таджикистан, на конец года, тыс. человек [5, с. 92].

	2017	2018	2019	2020	2021	2021г. к 2017г., в %
Лица, незанятые трудовой деятельностью, ищущие работу, состоящие на учете в службе занятости	79,6	92,6	106,5	103,5	106,3	133,5
Из них имеют статус безработного, всего	49,7	47,5	49,0	49,9	54,6	109,9
- женщины	25,5	22,6	21,9	23,8	26,8	105,1
- молодежь в возрасте 15-29 лет	40,0	46,6	50,8	52,0	43,9	109,8
Заявленная предприятиями потребности в работниках	8,0	9,0	10,2	9,4	12,7	158,8
Нагрузка незанятого населения на одну заявленную вакансию	10,0	10,3	10,4	11,0	14,0	140,0

За анализируемый период численность безработных в стране увеличилось на 33,5 процентных пункта, хотя эти официальные цифры не являются выразителями реальной ситуации на рынке труда, так как в 2021 году из 5653 тыс. трудовых ресурсов всего занятыми являются 2534 тыс. человек, а 2403 тыс. человек (без учащихся) это недоиспользование рабочей силы в экономике.

В числе основного направления активной политики занятости трудоспособного населения можно выделить усиление роли рыночных механизмов по формированию благоприятной предпринимательской среды. Государство должно всемерно расширять и поощрять предпринимательство, которое пока носит характер первоначального накопления финансового капитала и имущества непромышленного назначения. Именно создание экономических условий для интенсивного развития малого и среднего бизнеса будет способствовать организации новых предприятий и рабочих мест. В этой связи представляется целесообразным разработка и реализация программ по поддержке регионального и отраслевого предпринимательства, с учетом специфики конкретного региона.

Приоритетным направлением реализации государственной политики занятости на современном этапе развития Республики Таджикистан должно стать содействие женской занятости посредством предпринимательства, которые в структуре безработных республики составляют 25,2 процентных пункта. Рост участия женщин в предпринимательстве через развитие предпринимательской инициативы среди безработных женщин является эффективной мерой борьбы с женской безработицей. Службы занятости Республики Таджикистан отводят важную роль в своей работе ориентации безработных граждан на самозанятость и овладение различными видами предпринимательской деятельности, особенно выполнению работ на дому [2, с. 60-61].

Основная часть женщин, выполняющих работ на дому заняты в сельском хозяйстве, охоте и лесоводстве (46,8 процентных пункта) и в сфере образования (25,8 %). Кроме того, за анализируемый период более высокие темпы роста занятости женщин наблюдается в сельском хозяйстве, охоте и лесоводстве (41,8 процентных пункта), где условия труда являются более трудными и ручными. Не смотря на поручения Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона пока сферы посредничества и страхования не стали более «женственными», где заняты всего 1,2 процента работающих женщин (см.: табл. 2).

Таблица 2 – Распределение численности женщин, выполняющих работу на дому по видам экономической деятельности в Таджикистане (тыс. человек) [5, с. 90-91].

	2017	2018	2019	2020	2021	2021г. к 2017г., в %
Среднегодовая численность женщин-рабочих и служащих, из них:	473,4	529,3	554,2	567,2	590,2	124,7
Сельское хозяйство, охота и лесоводство	194,8	236,4	254,4	262,9	276,3	141,8
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	1,6	1,3	1,4	1,3	1,2	75,0
Обрабатывающая промышленность	16,1	15,1	15,3	14,8	15,3	95,0
Строительство	3,4	3,7	4,0	3,8	3,3	97,1
Гостиницы и рестораны	2,3	2,5	2,5	2,2	2,6	113,0
Финансовое посредничество	5,6	5,7	7,2	7,4	6,9	123,2
Государственное управление и оборона, обязательное обеспечение	13,5	15,1	14,1	14,8	15,3	113,3
Образование	129,1	137,1	141,9	146,4	152,5	118,1
Здравоохранение и социальные услуги	72,9	77,5	78,3	78,5	81,5	111,8

Для активизации предпринимательской деятельности в республике необходима проработка комплекса вопросов, касающихся совершенствования нормативно-правовой базы, налогового законодательства, упрощения системы регистрации и лицензирования предприятий. Изменения в законодательстве, а именно снижение налогового бремени должно привести к выходу большинства предприятий страны из «серых», полуправовых областей экономики и увеличению налоговых поступлений в бюджеты разных уровней. Введение дифференцированной системы налогообложения позволит стимулировать развитие малых и средних предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции, а также местных промыслов и кустарной промышленности.

Для достижения оптимальной занятости наряду с осуществлением активных мер регулирования рынка труда следует усилить пассивную политику занятости населения. Данная политика должна предусматривать оценку потребности рынка труда в рабочих кадрах, создание условий для самозанятости безработных, организацию общественных оплачиваемых работ (повышение их социального статуса, расширению их видов и масштабов с учетом региональных потребностей в воссоздании социальной инфраструктуры), а также поощрение предприятий и юридических лиц, принимающих на работу безработных граждан.

Немаловажное значение имеет разработка концепции и механизма функционирования системы подготовки, переподготовки и повышения квалификации безработных. Обучение основам информатики, иностранным языкам, работе на компьютере и приобретение второй специальности позволит повысить их конкурентоспособность и облегчит их трудоустройство. Профессионально-квалифицированная структура подготовки рабочих и специалистов в учреждениях профессионального образования должна строиться в зависимости от потребностей территориальных рынков труда.

Политика на рынке труда должна быть направлена на усиление мотивации к труду и предоставление незанятым гражданам более широкого доступа к программам содействия занятости посредством своевременных консультаций по вопросам трудоустройства, а также широкого информирования о вакантных рабочих местах. Одним из направлений регулирования занятости населения в стране должно стать перераспределение рабочей силы по отраслям и видам деятельности. В связи с этим необходимо расширение сети служб занятости, аккумулирующих информацию о потребностях в рабочей силе и имеющихся вакантных местах каждого региона, а также дающих возможность получения работы в любой из районов республики. Функционирование таких служб будет способствовать рациональному перемещению трудовых ресурсов и повышению их территориальной мобильности.

Правительством Республики Таджикистан для определения перспектив развития страны, в целом и промышленности, в частности, разработана и принята Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. В данном документе для решения основных проблем, в рамках стратегических приоритетов развития промышленности будет обеспечено выполнение действий по следующим основным направлениям: формирование и развитие кластеров индустриально-инновационной направленности, взаимодействие в рамках которых образовательных учреждений и предприятий обеспечит развитие научных исследований и инновационной деятельности, членство в кластере облегчит доступ к новым технологиям; практическая реализация мер по глубокой переработке местного сырья и материалов; содействие формированию национальных брендов и повышение имиджа и продвижения продукции предприятий Таджикистана на внутреннем и мировых рынках; содействие формированию конкурентоспособных производственных цепочек и кластеров, обеспечивающих импортозамещение и развитие экспорта. Предполагается, что реализация намечаемых действий позволит достичь увеличения доли промышленности в структуре ВВП страны, обеспечивающая переход экономики страны из аграрно-индустриальной в индустриально-аграрную [4, с. 82-83].

Таким образом, проведенный анализ показывает тесную связь между темпами экономического роста национальной экономики и повышением общественного благосостояния. Поэтому, необходимо принимать и реализовать мероприятия (стратегии, концепции, программы или планы), направленные на эффективное использование имеющихся экономических ресурсов страны, с целью создания новых рабочих мест, позволяющих снижать уровень безработицы в республике и повышать благосостояние населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О содействии занятости населения». – Душанбе: 2003. – 12 с.
2. Кодирзода, Д.Б. Общественное благосостояние: особенности формирования и регулирования / Д.Б. Кодирзода. – Душанбе: Ирфон, 2023.
3. Конвенция МОТ, № 117 «Об основных целях и нормах социальной политики». – Женева: 22 июня 1962. – 1432 с.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе: 2016. – 103 с.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе: 2022. – 413 с.

МАБЛАҒГУЗОРИИ САРМОЯГУЗОРИҶО БА ИНФРАСОХТОРИ САЙЁҶӢИ

Аҳмади Зоҳидҷон

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон

Дар мақола мушиқоти рушди сайёҳӣ, ки бо маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ алоқаманд мебошанд, таҳқиқ карда шудаанд. Ба дастгирии давлатии маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ диққати муҳим дода шудааст.

Калидвожаҳо: *инфрасохтори сайёҳӣ, сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ, манбаъҳои маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорӣ, самтҳои афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ.*

Соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ботадрич ба як бахши алоҳида ва даромадорандаи иқтисодиёт таъдил меёбад. Гарчанде ҳиссаи сайёҳӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД)-и мамлакат чандон зиёд нест (аниқтараш, муайян нашудааст, зеро чунин маълумот аз боиси набудани методологияи мукаммали ҳисобкунии нишондиҳандаи мазкур дар омили расмӣ оварда намешавад), таҳлили маълумоти мавҷуда имкон медиҳад, ки сайёҳӣ чун яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ баррасӣ карда шавад.

Имрӯз дар соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он мушиқоти зиёде мавҷуд мебошанд, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои дар ин самт фаъолияткунанда монеа месозанд. Барои пурратар истифода бурдани иқтисодии захираҳои рушди сайёҳӣ дар мамлакат маблағҳои муайяни сармоя лозим мебошанд. Дар мамлакат фароҳам овардани шароити мусоид чӣ қадар ҷалби сармояи хусусӣ барои бунёд ва навсозии осоишгоҳҳо, хонаҳои истироҳатӣ, маҷмааҳои варзишӣ-фароғатӣ, меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо ва дигар муассисаҳои инфрасохтори сайёҳӣ зарур аст.

Дар шароити кунунии бӯҳрони молиявӣ, ки бештари ширкатҳои туроператорӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ ба захираҳои молиявӣ иловагӣ ниёз доранд, ба онҳо фароҳам овардани имконияти иловагӣ ва шароити имтиёзнок барои ҷалби қарзи бонкӣ шартҳои муҳим барои пешкаш намудани хизматрасониҳо ва маҳсулоти нави таъиноти сайёҳӣ, омодагии кормандони баландихтисос, бунёди роҳҳои нақлиётӣ ба мавзӯҳои сайёҳӣ, маконҳои қабул, ҷойгиркунӣ ва хизматрасонии сайёҳон мебошад.

Сабаби асосии камбудихое, ки барои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеа эҷод мекунад, пеш аз ҳама нарасидани маблағҳои зарурӣ барои сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ мебошад. Маҳз ба ҳамин хотир имрӯз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон

масъалаи ҷалби сармоягузориҳо ва дарёфти манбаъҳои маблағгузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ, ки барои сохтмон, навсозӣ, татбиқи технологияҳои нави хизматрасониҳои сайёҳӣ, афзоиши воридшавии асъор ба бучети давлатӣ, ташкили ҷойҳои нави қорӣ ва дар ниҳоят, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мубрам аст. Бинобар ин, имрӯз вусъат бахшидан ба фаъолияти сармоягузорӣ ба корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ ба хотири баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо ва ҷалби сайёҳони дохилию хориҷӣ ба мамлакат зарур аст.

Сармоягузориҳо чун омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва фишанги асосии идоракунии рушди объектҳои инфрасохтори сайёҳӣ арзёбӣ мешаванд. Аз ҳаҷм ва сохтори сармоягузориҳо суръатҳои рушди соҳа ва нишондиҳандаҳои молиявӣ-иқтисодии қорӣ он дар ояндаи тӯлонӣ, хусусиятҳои сифатии иншоот ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, иқтидори ҷойгиркунии ва ғунҷоиши иншооти сайёҳӣ, мутаносибии сохтори рушди соҳа дар асоси якҷоягии корхонаҳои гуногуни соҳаи сайёҳӣ (ҳамбастагии рушди меҳмонхонаҳо, нақлиёт, шабакаҳои хӯроқи омма, алоқа ва ғ.), вазъи умумии талабот ва пешниҳодоти сайёҳӣ (муҳити рақобат) вобаста мебошанд [4, с. 40].

Мақомоти ҳокимияти давлатӣ тадбирҳо оид ба баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ ва фароҳам сохтани шароити мусоид барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори онро амалӣ месозанд, дар раванди маблағгузорию бевоситаи объектҳои инфрасохтори сайёҳӣ иштирок мекунанд. Сармоягузориҳо барои корхонаҳои алоҳидаи соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он «гузоришҳои молиявиро ба муҳлати муайян дар ташкил ё тавсеаи фаъолияти соҳибқорӣ ифода менамоянд, дар ин маврид ҳам маблағҳои худӣ ва ҳам маблағҳои қарзӣ истифода шуда метавонанд» [7, с. 345].

Барои амалӣ сохтани тадбирҳо ва роҳандозӣ намудани тамоюли мусбат дар инфрасохтори сайёҳӣ ҳалли масъалаҳои сершумори эҷодкунандаи монеаҳо ба рушди сайёҳӣ, чун бунёд намудани намои ҷолиби мавзёҳои сайёҳӣ, бартараф намудани рушди нобарорбари объектҳои инфрасохтори сайёҳӣ, кам кардани ҳиссаи баланди хароҷоти нақлиётӣ дар арзиши маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ, баланд намудани сатҳ ва сифати хизматрасониҳои касбӣ, омӯзиш ва омодагии кормандон, идоракунии сифат ва идоракунии босубот зарур аст. Ҳалли масъалаҳои мазкур қатъиян зиёд кардани ҳаҷм ва густариши манбаъҳои маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳиро талаб менамояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, имконияти сайёҳии таърихӣ-фарҳангӣ, қуллаҳои баланди кӯҳӣ, обҳои муссафову шифобахш ва табиати нотақрори мамлакатро барои ҷалби ҳарчӣ бештари сайёҳон истифода мебарад. Ҷиҳати пайдо намудани роҳҳои ҳалли мушкилоти дар соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он ҷойдошта, ба хотири ҷалби сармоягузорӣ давлат дар аввал самтҳои афзалиятноки онро муайян карда, барои онҳо имтиёзҳо муқаррар менамояд.

Самтҳои афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ, ки дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муқаррар гардидаанд, инҳо мебошанд [5]:

- сайёҳии экологӣ;
- сайёҳии табобатию солимгардонӣ;
- саёҳати сайругаштӣ;
- сайёҳии таърихию фарҳангӣ;
- сайёҳии кӯҳнавардӣ ва шикор.

Ҳамчунин, дар марҳилаи аввал ба давлат зарур аст, ки бахши хусусиро барои сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ ҳавасманд гардонад, барои беҳгардонии фаъолияти мавзёҳои сайёҳӣ заминаҳои зарурии иқтисодӣ ва ҳуқуқиро таъмин намояд. Тавре таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, мавзёҳои мазкур пас аз гузаштани муҳлати 3-5 сол ба манбаи муҳими воридшавии асъори хориҷӣ табдил меёбанд.

Ба хотири татбиқи муносиби Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 Нақшаи ҷорабиниҳои амалисозии Стратегияи рушди сайёҳӣ барои солҳои

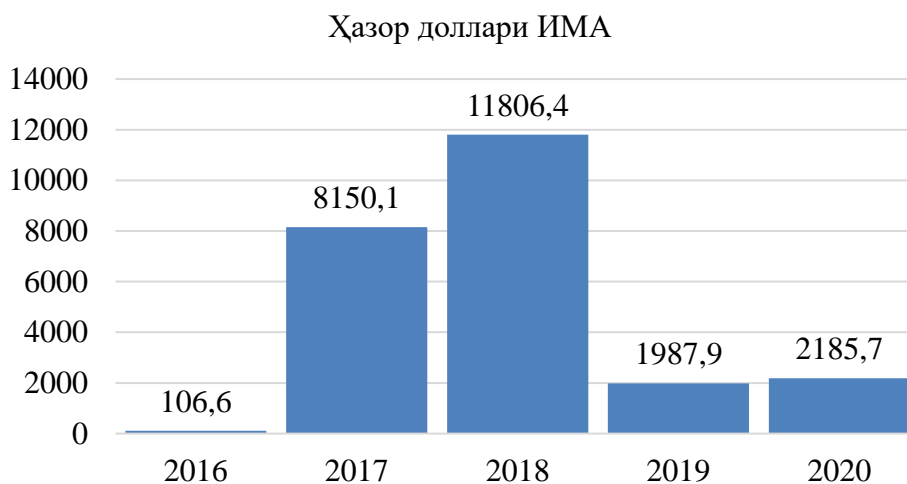
2019-2022 таҳия гардида, амалӣ мешавад. Дар доираи иҷрои нақшаи мазкур дар мамлакат тадбирҳои муҳим дар самти ташаккули инфрасохтори сайёҳӣ роҳандозӣ карда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки дар солҳои 2020-2022 бо сабаби пандемияи ковид-19 фаъолияти корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ коҳиш ёфт. Ба ҳолати пеш аз оғози пандемия, яъне соли 2019 шумораи шахсони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 1319200 нафарро ташкил додааст, ки аз онҳо 1257300 нафар чун сайёҳ ба қаламрави мамлакат ворид шудаанд. Дар моҳҳои январ-сентябри соли 2020 ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 355500 нафар ворид шудаанд, аз онҳо 317200 нафар сайёҳон мебошанд, ки ин шумора нисбат ба ҳамин давраи соли пешин 63,2% кам мебошад [3].

Ба хотири рушди инфрасохтори сайёҳӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкорихоро бо ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ густариш медиҳад. Ба ҳолати имрӯз дар мамлакат ду лоиҳаи бузурги сармоягузорӣ – «Рушди иқтисодиёти деҳот» ва «Рушди сайёҳӣ» амалӣ шуда истодааст, ки аз ҳисоби ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ маблағгузорӣ мешаванд. Барои амалисозии лоиҳаи «Рушди иқтисодиёти деҳот» аз ҳисоби Бонки Умумичаҳонӣ 15 млн. доллари ИМА ва барои амалисозии лоиҳаи «Рушди сайёҳӣ» аз ҳисоби Бонки Осиёи Рушд 10 млн. доллари ИМА маблағгузорӣ шудааст. Маблағҳои барои амалисозии лоиҳаи «Рушди иқтисодиёти деҳот» аз ҷониби Бонки умумичаҳонӣ сармоягузоришуда барои рушди инфрасохтори сайёҳӣ, аз ҷумла барои ба сатҳи ҷаҳонӣ расонидани мавзёҳои таърихӣ табиӣ «Чилучорчашма» ва мадрасаи «Ҳоча Машҳад» (ноҳияи Шаҳритус, вилояти Хатлон), мамнуъгоҳҳои «Қалъаи Ҳулбук» (ноҳияи Восеъ, вилояти Хатлон) ва «Қалъаи Ямчун» (ноҳияи Ишкошим, вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон), сохтмони меҳмонхонаҳои хурд, ҳучраҳои қабули сайёҳон, дӯконҳои фурӯши армуғон ва дигар иншооти инфрасохтори сайёҳӣ дар атрофи мавзёҳои сайёҳии вилояти Хатлон ва вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон сафарбар карда шудаанд. Маблағҳои аз ҷониби Бонки Осиёи Рушд барои амалисозии лоиҳаи «Рушди сайёҳӣ» ҷудогардида ба рушди инфрасохтори роҳу пулҳои мавзёҳои сайёҳӣ, таъмини барқ ва алоқа, беҳтар намудани омори соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла таҳия ва тақмили методологияи ҳисобкунии нишондиҳандаҳои омори сайёҳӣ, чун аниқ муайян кардани саҳми сайёҳӣ дар ММД, таъсиси ҷойҳои корӣ, саҳми сайёҳӣ дар соҳаҳои нақлиёт, хӯроки умумӣ ва савдои чакана, дигар ҷанбаҳои мукамалсозии омори сайёҳӣ сафарбар карда мешаванд.

Дар солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд тадбирҳоро вобаста ба пешниҳод намудани имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ ба корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ роҳандозӣ намудааст. Аз ҷумла, субъектҳои иқтисодии дар соҳаи сайёҳӣ фаъолияткунанда тибқи муқаррароти банди 7, қисми 2, моддаи 189 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давоми панҷ сол аз санаи бақайдгирии давлатии худ, дар сурати доштани иҷозатнома барои пешбурди фаъолияти сайёҳӣ аз супоридани андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ озод карда шудаанд [1]; инчунин тибқи муқаррароти сарҳати 8, қисми 4, моддаи 251 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, воридоти таҷҳизоти техника, масолеҳи сохтмонӣ ва маводи дигар барои таъмини эҳтиёҷоти иншооти сайёҳӣ (аз ҷумла меҳмонхона, осоишгоҳ ва истироҳатгоҳҳои табобатӣ, марказҳои сайёҳӣ ва иншооти дигари сайёҳӣ), ба истиснои молҳои дар дохили ҷумҳурӣ истеҳсолшаванда аз супоридани андоз аз арзиши иловашуда озод карда шудаанд. Воридоти мазкур ҳамчунин тибқи муқаррароти қисми 13, моддаи 345 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз супоридани бочи гумрукӣ низ озод аст [2]. Дар ин маврид, рӯйхати иншооти сайёҳӣ, номгӯй ва миқдори таҷҳизоти техника ва масолеҳи сохтмонии воридшаванда ва маводи дигар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад.

Дар давоми солҳои 2016-2020 ба маблағи 24236,8 ҳазор. доллари ИМА сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба меҳмонхона ва тарабхонаҳо, ки иншооти муҳими инфрасохтори сайёҳӣ мебошанд, ворид гардидаанд. Дар ин маврид суръати афзоиши воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо тағйирёбанда мебошад (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ таҳия намудааст

Аз диаграммаи 1 ба назар мерасад, ки ҳиссаи бештари сармоягузориҳо ба меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо ба солҳои 2017-2018 рост меояд (мувофиқан 33,6% ва 48,7%-и ҳаҷми умумии воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар давраи таҳлили). Ҳаҷми воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо дар соли 2019 якбора паст шуда, 16,8%- соли пешинро ташкил додааст. Қимати нишондиҳандаи мазкур дар соли 2020 баланд шуда, ба 110%-и соли пешин расидааст.

Иншооти муҳими дигари инфрасохтори сайёҳӣ осоишгоҳҳои табобатӣ, истироҳатгоҳҳо ва фароғатгоҳҳо мебошанд. Дар бораи воридшавии сармоягузориҳои мустақим ба ин гурӯҳи иншооти инфрасохтори сайёҳӣ маълумоти омили расмӣ дастрас нест.

Ҳоло барои корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ механизмҳо ва усулҳои гуногуни маблағгузорӣ барои амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дастрас мебошанд, чун: худмаблағгузорӣ, ҷалби сармояи саҳомӣ, маблағгузори қарзӣ, лизинг, маблағгузори бучетӣ, маблағгузори омехта, маблағгузори лоиҳавӣ.

Дар мавриди худмаблағгузорӣ корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, ки ба татбиқи лоиҳа манфиатдор мебошанд, худ маблағҳо, таҷҳизот ва дигар воситаҳои заруриро барои иҷрои лоиҳаи сармоягузорӣ пешкаш менамоянд. Худмаблағгузорӣ ба ҷо овардани сармоягузори танҳо аз ҳисоби манбаъҳои дохилии корхона (фоидаи соф, истеҳлок) пешбинӣ менамояд.

Усули ҷалби сармояи саҳомӣ (баровардани саҳмияҳо ва гузоштани саҳмҳои дигар ба сармояи оинномавии корхона) маблағгузори ҳиссаии лоиҳаҳои сармоягузори пешбинӣ менамояд. Усули мазкур асосан барои маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузори бузург ва дорои муҳлатҳои тӯлонии боздеҳии маблағҳои гузошташуда ба кор бурда мешавад.

Маблағгузори қарзӣ дар шакли қарзҳои бонкӣ ва баровардани вомбаргҳои ҳадафнок ба ҷо оварда мешавад. Агар ки корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори аз ҳисоби маблағҳои худӣ таъмин карда натавонанд, қарзи бонкӣ чун яке аз шаклҳои босамараи маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузорӣ баромад мекунад. Усули мазкур ҳангоми маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузори дорои меъёри баланди даромаднокии аз меъёри бозориҳои фоизи қарз баландтар ва муҳлатҳои кӯтоҳи бозпасгирии маблағҳои гузошташуда ба кор бурда мешавад.

Лизинг (иҷораи молиявӣ) намуди фаъолияти сармоягузорӣ мебошад, ки дар мавриди он иҷорадеҳ (лизингдех) дар асоси шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) уҳдадор мешавад, ки

моликияти объекти ичораи молиявӣ бударо аз фурӯшандаи муайян харид карда, онро бо пардохти муайян барои истифодабарии муваққатӣ ба ичорагир (лизинггир) пешкаш намояд.

Маблағгузории бучетии лоиҳаҳои сармоягузорӣ асосан тавассути маблағгузорӣ дар доираи барномаҳои ҳадафноки давлатӣ ба ҷо оварда мешавад. Ин тарзи маблағгузорӣ истифодаи маблағҳои бучетии давлатиро дар чунин шаклҳои асосӣ пешбинӣ менамояд: сармоягузориҳо ба сармояҳои оинномавии корхонаҳои амалкунанда ё навтаъсис, қарзҳои бучетӣ (аз ҷумла қарзи андозӣ), пешкаш намудани кафолатҳо ва мусоидати молиявӣ.

Усули маблағгузории омехта дар амалия маъмул буда, истифодаи ҳамзамони на як, балки якчанд тарзҳои маблағгузорию дар бар мегирад. Масалан, дар баробари маблағгузории саҳомӣ метавон усули маблағгузории қарзиро истифода бурд.

Маблағгузории лоиҳавӣ усули маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад, ки бо тарзи махсуси таъмини бозпас гирифтани гузоришҳо тавсиф мешавад: бозпас гирифтани маблағҳои гузошташуда ва гирифтани даромад аз ҳисоби чараёнҳои пулие ба ҷо оварда мешавад, ки онҳоро худи иншооти дар доираи иҷрои лоиҳа сохташуда тавлид менамояд [б, с. 14]. Дар доираи тарзи мазкури маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамчунин истифодаи якҷояи намудҳои гуногун сармоя – бонкӣ, тичоратӣ, давлатӣ, байналмилалӣ имкон дорад. Дар тафовут аз аҳдномаи қарзии анъанавӣ хавфи сармоягузорӣ метавонад дар байни иштирокчиёни лоиҳаи сармоягузорӣ тақсим карда шавад.

Сохтори манбаъҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ аз хусусиятҳои муносибатҳои молиявӣ бо соҳаи фаъолияти корхона алоқаманд вобаста мебошад. Барои корхонаҳо – ташкилотҳои сайёҳӣ (ташкilkунандагони хизматрасониҳои сайёҳӣ), танзимгарони сайёҳӣ (туроператорҳо) ва хусусан агентҳои сайёҳӣ (турагентҳо) бештар сатҳи пасти дороиҳои ғайригардон (дарозмуҳлат), бартарӣ доштани маблағҳои ҷалбгардида дар сохтори манбаъҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ хос аст. Раванди ҳамгирии амудии корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, тавзеаи тичорат (хариди воситаҳои нақлиёт, сохтмони иншооти сайёҳӣ) дар соҳа талабот ба ҷалби маблағҳои қарзиро афзун мекунад. Маблағгузорӣ ба сармояи асосии корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ аз ҳисоби манбаъҳои худӣ ва ҷалбшаванда ба ҷо оварда мешавад.

Талабот ба маблағгузории иловагии фаъолияти меҳмонхонаҳо, осоишгоҳҳо, хонаҳои истироҳатӣ, маҷмааҳои варзишӣ-фароғатӣ чун иншооти муҳимтарини инфрасохтори сайёҳӣ на танҳо дар марҳилаи сохтмон, балки дар марҳилаи истифодабарӣ барои азнавсозӣ ва дигаркунии таъиноти онҳо низ баланд мебошад.

Истифодаи маблағгузории саҳомӣ бо роҳи ҷалб намудани сармояи саҳомӣ ва дигар намудҳои маблағгузории ҳиссаӣ бар асари ҳаҷмҳои фаъолияти начандон калони аксари корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ маҳдуд мебошад. Бинобар ин, имрӯз ҳам шаклҳои асосии манбаъҳои дохилии маблағгузории корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ фоидаи соф (тақсимнашуда) ва истехлок боқӣ мемонанд.

Бо вучуди пешниҳод шудани миқдори зиёди барномаҳои хизматрасониҳои қарзӣ аз ҷониби бонкҳои тичоратии мамлакат, маъмулан, бар асари меъёрҳои баланди фоизи қарз, ки қобилияти қарзбаргардонии корхонаҳои инфрасохтори сайёҳиро паст мекунад, қорбурди ин олоти молиявӣ дар соҳаи сайёҳӣ маҳдуд аст.

Ба андешаи мо, барои ҷалби манбаъҳои муносиби маблағгузории сармоягузориҳо ба хотири рушди сайёҳӣ дар мамлакат ба равандҳои ташкилӣ-иктисодии ба ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ мусоидаткунанда диққати муҳим ҷудо намудан зарур аст. Заминаи мусоид барои роҳандозӣ намудани равандҳои мазкур - баланд бардоштани сифат ва фаврияти қабули қарорҳои идоракунӣ дар соҳаи сармоягузорӣ, ташкили равандҳои муносиби алоқамандии байниҳамдигарии вазифаҳои методологӣ ва идоракунӣ ба татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ нигаронидашуда мебошад.

Самар аз истифода ва татбиқи механизмҳои созанда дар фаъолияти сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ тавассути қорбурди воситаҳои давлатии ба дастгирии барномаҳои саёҳӣ нигаронидашуда, таъмини сатҳи муносиби ҷолибияти сармоягузории иншооти инфрасохтори сайёҳӣ барои сармоягузони дохилӣ ва хориҷӣ, мусоидат ба ҳамгирии маблағҳои

сармоягузoron аз чониби ниҳодҳо ва муассисаҳои молиявӣ-қарзӣ ба даст меояд. Вобаста ба ин, самаранокии рушди инфрасохтори сайёҳӣ ба сатҳи дастгирии давлатии он мутаносиб мебошад.

Ҳамин тавр, ташкил ва роҳандозӣ намудани чунин механизмҳои нисбатан муносиб ва самараноки дастгирии ҷалби сармоягузориҳо ба инфрасохтори сайёҳиро тавсия медиҳем:

- таъсиси агентҳои махсусгардонидашуда оид ба рушди сайёҳӣ, ки дар самти ҷалб намудани маблағҳо барои амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ фаъолият мебаранд;

- таъсиси мавзёҳои махсуси рушди афзалиятноки сайёҳӣ ва солимгардонӣ ба хотири ташаккули фазои самаранок барои рушди тичорат ва сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://www.andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code__18-03-2022-RT_tj.pdf
2. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/кодекси-гумруки-ҷумҳурии-тоҷикистон>
3. Омори сайёҳӣ дар 9 моҳи соли 2020 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://stat.wv.tj/pages/sajeni_1.pdf
4. Плотникова Н.К., Здоров С.А. Роль инвестиций в повышении эффективности использования рекреационных ресурсов в сельском гостиничном бизнесе и туризме / Н.К. Плотникова, С.А. Здоров // Научный вестник МГИИТ. - 2014. - № 4 (30). - С. 39–49
5. Стратегия рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/sanadho/qonunho>
6. Судас Л.Г., Бобылева А.З., Львова О.А. Зарубежный опыт проектного финансирования в сфере энергетики [Электронный ресурс] / Л.Г. Судас, А.З. Бобылева, О.А. Львова // Государственное управление. Электронный вестник // Режим доступа: URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=17919061> – 2011. - № 29. – С. 14-33
7. Тен С.Б. Инвестиции как фактор развития регионального туризма / С.Б. Тен // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - 2013. - № 1 (45). - С. 339-346

ТАҲЛИЛИ ҚАРЗДИҲИИ ИМТИЁЗНОКИ БОНКҲО БА СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Тохтаров И.Х.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Мақола ба таҳқиқи масъалаҳои қарздиҳии имтиёзнок ба соҳаи кишоварзӣ бахшида шудааст. Истеҳсолоти кишоварзӣ дорoi хусусиятҳои хоcе мебошад, ки хавфи зиёди қарзиро ба миён меоранд. Бинобар ин, бонкҳои тиҷоратӣ барои қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ манфиатдор нестанд. Дар мақолаи мазкур шароити ташаккули низоми қарздиҳии имтиёзнок ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ таҳқиқ мешавад. Барои татбиқ намудани низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ пешниҳодҳо таҳия шудаанд.

***Калидвожаҳо:** корхонаҳои кишоварзӣ, қарзи бонкӣ, қарздиҳии кишоварзӣ, меъёри фоизи қарзи бонкӣ, қарздиҳии имтиёзнок, қарзҳои кӯтоҳмӯҳлат, қарзҳои дарозмӯҳлат.*

Рушди соҳаи кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи он дар иқтисодиёти миллӣ, таъмини ҳарчи бештар ва бештари аҳолии мамлакат бо озуқа ва фаъолияти босамари корхонаҳои соҳаҳои саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ аз вазъи молиявӣ ва фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, таъмин будани онҳо бо воситаҳои асосӣ ва гардон вобаста мебошад. Дар таъмини корхонаҳои кишоварзӣ бо воситаҳои асосӣ ва гардон нақши муҳимро низоми бонкӣ бо истифодаи усулҳои пешрафта ва босамари қарздиҳӣ ва дастгирии соҳибкорони соҳаи кишоварзӣ иҷро менамояд.

Дар воқеъ, дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ, ки аксари корхонаҳои кишоварзии мамлакат бо надоштани воситаҳои худии барои таъмини рушди фаъолияти худ басанда дар вазъи молиявии ногувор қарор доранд, барои онҳо қарзи бонкӣ сарчашмаи асосии навкунии воситаҳои асосии истеҳсолӣ ва пуркунии воситаҳои гардон мебошад. Чунин хусусиятҳои хоси истеҳсолоти кишоварзӣ, ба монанди мавсимӣ ва давомнокии даври истеҳсолӣ паёмадҳои ин падидаро нисбат ба дигар соҳаҳои фаъолияти истеҳсолӣ боз ҳам номатлубтар мегардонанд. Бинобар ин, имрӯз масъалаи қарздиҳии бахши кишоварзии иқтисодиёти милли мубрамии хоса касб кардааст. Аз як чониб, хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, ки мо номбар кардем, зарурати ҷалби сарватҳои молиявии иловагиро тақозо мекунанд. Аз чониби дигар, - ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ, аз ҷумла бонкҳои тижоратӣ, ки маблағҳои муваққатан озодаи субъектҳои гуногуни хоҷагидорӣ ва аҳолиро ҷамъ мекунанд, «барои қарз додан ба корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ чандон манфиатдор ҳам нестанд, зеро ба ғайр аз идоракунии барои бахши молиявӣ анъанавӣ хавфҳо, онҳо маҷбуранд, ки ҳамчунин хавфҳои махсуси дар соҳаи кишоварзӣ бо таъсири омилҳои гуногуни табиӣ-иқлимӣ, биологӣ ва мавсимӣ ба миён омадаро низ ба ҳисоб гиранд» [2, с. 65].

Ҳолати нигаронкунанда, ки аз таҳқиқи фаъолияти қарздиҳӣ мушоҳида мешавад, ин аст ки дар мамлакат то ҳол низоми босамари таъминоти молиявӣ қарзии корхонаҳои кишоварзӣ, ки ба талаботи муносири иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯ бошад, ташаккул наёфтааст. Ҳангоми афзоиши ҳаҷми қарздиҳӣ (асосан дар солҳои 2018-2021) ба соҳаҳои иқтисодиёти милли ҳиссаи онҳо дар соҳаи кишоварзӣ назаррас нест (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Ҳиссаи кишоварзӣ дар сохтори соҳавӣ қарздиҳии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Маблағҳои қарзи бонкҳо	Солҳо						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳамагӣ	4186,2	3810,3	3537,5	3913,3	5021,1	6370,5	8089,5
аз ҷумла:							
қарзҳои кӯтоҳмуҳлат	2338,5	2284,1	2091,6	2479,9	2720,1	2543,2	3043,2
қарзҳои дарозмуҳлат	1847,7	1526,2	1445,9	1433,4	2301,0	3827,3	5046,3
Ба корхонаҳои кишоварзӣ	295,7	192,1	185,7	236,0	265,3	290,3	379,3
аз ҷумла:							
қарзҳои кӯтоҳмуҳлат	197,1	161,6	163,9	215,0	255,3	279,2	365,2
қарзҳои дарозмуҳлат	98,6	30,5	21,8	20,9	10,1	11,1	14,1

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ таҳия кардааст [3, с. 404]

Аз маълумоти дар ҷадвали 1 овардашуда мушоҳида мешавад, ки дар давраи таҳлилӣ, оғоз аз соли 2018 ҳамасола ҳаҷми маблағи қарзҳои бонкӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёфтааст. Дар ин давра ҳамзамон зиёдшавии маблағи қарзҳои бонкӣ ба соҳаи кишоварзӣ равонагардида низ ба назар мерасад. Бо вучуди ин, ҳиссаи қарзҳои бонкӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ пешниҳодшуда назаррас нест: дар соли 2018 – 6,0%, соли 2019 - 5,3%, соли 2020 – 4,6% ва дар соли 2021 – 4,7%. Дар соли 2018 таносуби қарзҳои кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат дар таркиби маблағи қарзҳои бонкӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ равонагардида чунин аст: қарзҳои кӯтоҳмуҳлат - 91,1%, қарзҳои дарозмуҳлат – 8,9%. Ҳамин тавр, дар таносуби мазкур дар солҳои минбаъда ҳиссаи қарзҳои дарозмуҳлат тамоюл ба камшавӣ дорад: соли 2019 – 96,2% ва 3,8%; соли 2020 – 96,2% ва 3,8%; соли 2021 – 96,3% ва 3,7%. Дар ҳаҷми умумии қарзҳои кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлати бонкҳо ҳиссаи корхонаҳои кишоварзӣ мувофиқан дар соли 2018 – 8,7% ва 1,5%, соли 2019 – 9,4% ва 0,4%, соли 2020 – 11% ва 0,3%, соли 2021 – 12% ва 0,3%-ро ташкил медиҳад. Маълумоти овардашуда шаҳодат медиҳад, ки бонкҳо барои пешниҳод кардани қарзҳои дарозмуҳлат, ки онро корхонаҳои кишоварзӣ асосан барои хариди воситаҳои асосии истеҳсолӣ ва мучаҳҳазгардонии техникаи худ истифода мекунанд, рағбат надоранд.

Таҳлили фаъолияти қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ нишон медиҳад, ки бештари корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан қарзҳои кӯтоҳмуҳлати бонкиро барои пӯшонидани масрафҳои мавсимии худ истифода мекунанд. Онҳо мушкилоти ҷорӣ худро ҳал намуда, барои гирифтани қарзи дарозмуҳлат ҷуръат намекунанд, гарчанде эҳтиёҷшон ба ин намуди қарз зиёд аст. Зеро корхонаҳои кишоварзӣ дар раванди қарзгирӣ, баргардонидани маблағи қарз ва фоизҳои он бо сабаби мавҷуд будани хавфҳои қарзӣ ба мушкилоти зиёд дучор мешаванд. Пеш аз ҳама, мушкилот дар пешниҳод намудани гарав ба миён меоянд. Арзиши амволи ғайриманқул, ки ҳамчун объекти гарав барои гирифтани қарз аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ талаб карда мешавад, дар маҳаллҳои деҳот, ки корхонаҳои кишоварзӣ онро ҷойгир мекунанд ва фаъолият мекунанд, нисбат ба арзиши объектҳои ғайриманқули дар шаҳрҳо ҷойгирбуда пасттар аст. Бинобар ин, аксари корхонаҳои кишоварзӣ барои ба бонк супоридани гарави бозоргир, ки маблағи дархостшавандаи қарзро таъмин карда тавонад, қодир нестанд.

Мушкилоти дигар – сатҳи баланди меъёрҳои фоизи қарзи бонкӣ мебошад. Бонкҳои тичоратӣ қарзҳоро ба субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла ба корхонаҳои кишоварзӣ танҳо бо фоизҳои баланд пешниҳод мекунанд.

Корхонаҳои кишоварзӣ вобаста ба хусусиятҳои фаъолияти истеҳсолии худ, махсусан бо назардошти даври истеҳсоли тӯлонӣ қарзҳои бонкиро ба муҳлати камтарини беш аз 6 моҳ (аз 6 то 12 моҳ) мегиранд. Онҳо қарзро бештар дар мавсими қорҳои баҳорӣ, дар моҳҳои феврал-март гирифта, пас аз ҷамъоварии ҳосили зироат ва гирифтани даромад аз фурӯши он, метавонанд маблағи қарзро ба бонк баргардонанд. Лекин корхонаҳои кишоварзӣ дар давоми давраи нашъунамои зироат имконияти супоридани фоизҳои қарзро надоранд. Бинобар ин, бонкҳои тичоратӣ аксаран дар муҳлати то 6 моҳи аввали давраи қарз ба корхонаҳои кишоварзӣ барои насупоридани фоизҳои имтиёз медиҳанд, вале қайд бояд кард, ки фоизҳои ба ин давра ростоянда ба уҳдадорҳои қарзгир зам шуда, сарбории зиёдтарро барои қарзадокуни ба миён меоранд.

Бонкҳои тичоратӣ меъёри баландтарини фоизи солоноро барои қарзҳои бо пули миллии пешниҳодшаванда, ки муҳлаташон аз 6 моҳ то 1 сол аст, талаб мекунанд (дар соли 2022 ба ҳисоби миёна 27,7%), барои қарзҳо бо пули миллии, ки муҳлаташон аз 1 сол зиёд аст, меъёри фоизи миёнаи солони 24,8% мебошад. Чунин фоизҳои баланд ба он хотир талаб карда мешаванд, ки ҷуноне бештар қайд кардем, барои корхонаҳои кишоварзии дар соҳаи зироатпарварӣ фаъолияткунанда ин муҳлати муносибтарин барои қарзгирӣ мебошад. Фоизҳои барои қарзҳои муҳлаташон то 1 моҳ бо меъёри миёнаи 22,3%, аз 1 моҳ то 3 моҳ - 19,2% ва аз 3 моҳ то 6 моҳ - 21,2% солони пешниҳод карда мешаванд [1]. Аз чунин вазъи мушоҳидашуда хулоса бароварда мешавад, ки бонкҳои тичоратӣ ҳангоми қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ танҳо манфиатҳои тичоратии худро ба ҳисоб мегиранд ва бо зиёд шудани талаботи мавсимӣ ба қарз, фоизи онро баланд мекунанд. Таъмини соҳаи кишоварзӣ бо маблағҳои қарзӣ бояд рушди соҳаро ҳавасманд кунад, вале низоми муносири қарздиҳии бонкҳои тичоратӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ ягон хел имтиёз пешниҳод намекунад.

ҚСП «Аввалин Бонки Молиявии Хурд» ба хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои кишоварзӣ ва соҳибкороне, ки дар соҳаҳои зироатпарварӣ ва чорвопарварӣ фаъолият мекунанд, барои хариди воситаҳои асосии истеҳсоли, воситаҳои гардон, коркарди ҳосил, рушди фаъолият ва зиёд намудани иқтисоди истеҳсоли қарзи махсуси кишоварзӣ пешниҳод мекунанд, ки маблағи он то се миллион сомонӣ, ба муҳлати то 48 моҳ ва фоизи солони 21-27% мебошад. Бо вучуди зиёд будани маблағи қарзи мазкур, бонк барои гирифтани қарз расмиёти мураккаби вобаста ба таъминоти қарз (гарав) ва доштани зоминро талаб мекунанд.

ҚСП Бонки «Арванд» барои хариди таҷҳизот ва техникаи кишоварзӣ ва мусоидат ба рушди соҳаи кишоварзӣ ба маблағи то як миллион сомонӣ, муҳлати то 60 моҳ, меъёри фоизи солони аз 25% боло ва гарав (амволи манқул ва ғайриманқул, таҷҳизот ва техникаи харидашаванда) қарз пешниҳод менамояд.

Бояд қайд кард, ки якчанд бонкҳои тичоратии мамлакат ҳоло қарзҳои махсуси кишоварзиро қорӣ намудаанд, ки ба қарзҳои имтиёзнок мансуб мебошанд. Аз ҷумла, Бонки давлатии амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбонк» дар доираи лоиҳаи қарзии «Кишоварз» ба хогири саҳмгузори дар рушди соҳаи кишоварзӣ ва баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии аҳолии деҳоти мамлакат барои хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои кишоварзӣ ва соҳибкорони инфиродии дар соҳаи кишоварзӣ фаъолияткунанда қарзҳои имтиёзноки кишоварзиро бо шартҳои муайян пешниҳод менамояд. Вале маблағи ин гун қарзҳо дар доираи то сад ҳазор сомонӣ маҳдуд буда, онҳо ба муҳлати то 36 моҳ ва фоизи солонаи 10% пешниҳод карда мешаванд. Қарзҳои мазкур бо пули милли дода шуда, таъминоташон амволи манқул ва ғайриманқул мебошад. Дар ин маврид, муҳлати имтиёз барои пардохти қарзи асосӣ то 6 моҳ мебошад.

Таҷрибаи қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ дар мамлакат нишон медиҳад, ки бо чунин фоизҳои баланди қарзҳои бонкҳои тичоратӣ ҳангоми паст будани даромаднокии истеҳсолоти кишоварзӣ баргардонидани қарз аз ҷониби корхонаҳои кишоварзӣ таъмин намегарад. Ҳамчунин, ошкор гардид, ки бонкҳои тичоратӣ барои қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ манфиатдор нестанд, зеро соҳаи кишоварзӣ дорои хавфҳои зиёди қарзӣ мебошад. Мавҷудияти хавфҳои махсуси қарзҳои кишоварзӣ омилӣ чиддии маҳдудкунандаи қарздиҳӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Ба ин гуна хавфҳои махсус аз ҷумла мансуб мебошанд:

- ноустувории баланди вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ бо сабаби даромаднокии пасти соҳа;

- мувофиқат накардани талаботи дарозмуҳлати истеҳсолоти кишоварзӣ ба муҳлатҳои қӯтоҳи пешниҳоди қарзҳои бонкӣ;

- хусусиятҳои мавсимии истеҳсолоти кишоварзӣ, вобастагии он аз шароити табиӣ-иклимӣ;

- душвориҳо ҳангоми фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ;

- мавҷуд набудани амволи ғайриманқули бозоргир барои таъминоти қарз (гарав);

- набудани имтиёзҳо барои қарзҳои соҳаи кишоварзӣ.

Истеҳсолоти кишоварзии дорои хавф бонкҳои тичоратиро водор менамояд, ки барои қарзҳои худ меёрҳои баланди фоизро пешниҳод кунанд, худӣ раванди қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ тӯлонӣ ва душвор буда, барои қарзгиранда мушкилиҳо ба миён меорад.

Ҳамин тавр, дараҷаи пасти дастрасии корхонаҳои кишоварзӣ ба қарзҳои бонкӣ яке аз мушкилоти асосие мебошад, ки барои рушди соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеаи чиддӣ эҷод мекунад.

Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ дар қарздиҳии кишоварзӣ шаҳодат медиҳад, ки ҳангоми дастнорас будани қарзи бонкҳои тичоратӣ сарчашмаи муҳими маблағгузории рушди корхонаҳои кишоварзӣ ин маблағгузории бучетӣ ва қарздиҳии имтиёзнок мебошад.

Маблағгузории бучетӣ аз ҳисоби маблағҳои бучети ҷумҳуриявӣ ва бучетҳои маҳаллӣ татбиқ шуда метавонад. Маблағҳои бучетӣ дар доираи барномаҳои давлатии дар соҳаи кишоварзӣ татбиқшаванда ба корхонаҳои кишоварзии дорои аҳамияти стратегӣ ҷудо карда мешаванд.

Барои татбиқ намудани низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ мукамалсозии механизми ин гуна қарздиҳӣ зарур аст. Ба андешаи мо, барои мукамалсозии механизми қарздиҳии кишоварзӣ ва ташаккули низоми қарздиҳии имтиёзнок ба корхонаҳои кишоварзӣ тадбирҳои муайяни ташкилӣ-иқтисодиро роҳандозӣ бояд кард.

Пеш аз ҳама, қарзи бонкӣ бояд барои тамоми корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дастрас бошад. Ба ин хотир, бояд низоми қарзӣ-молиявӣ ва муомилоти пулӣ дар мамлакат муътадил гардонида шавад. Бинобар ин, бояд дар сатҳи давлатӣ қарорҳои дахлдор ҷиҳати ташаккул ва қорӣ намудани қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ қабул карда шаванд. Давлат бояд вазифаҳои қарздиҳии дарозмуҳлати корхонаҳои кишоварзиро бо пешниҳоди фоизҳои мақбул ба зиммаи худ гирад, зеро вазъи имрӯзаи бонкҳои тичоратӣ, ки худ дар ҳолати ногувори молиявӣ қарор доранд, барои пешниҳод кардани қарзҳои имтиёзнок, аз ҷумла қарзҳои

муҳлаташон аз 1 сол зиёд ба корхонаҳои кишоварзӣ имкон намедиҳад. Ҳамчунин давлат бояд усулҳои босамари қарздиҳии лизингӣ ва қарздиҳӣ дар шакли молиро барои корхонаҳои кишоварзӣ ба қор барад. Барои ғаёл гардонидани қарздиҳии кишоварзӣ ва ҳавасмандсозии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба гирифтани қарз, зарур аст, ки меъёри фоизи қарзи бонкӣ барои соҳаи кишоварзӣ аз меъёри миёнаи фоидаи корхонаҳои кишоварзӣ паст бошад.

АДАБИЁТ

1. Бюллетени омили бонкӣ. Октябр 2022 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://www.nbt.tj/upload/iblock/d72/4m9jyozezt4b513n4rc0r2tw32zfbp97/BULL_10.pdf
2. Гурфова С.А., Танашева Т.А. Проблемы кредитования организаций АПК [Текст] / С.А. Гурфова, Т.А. Танашева // Известия Кабардино-Балкарского государственного аграрного университета им. В.М. Кокова. – 2017. - № 4 (18). – С. 64-69
3. Омил солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022 (нашри расмӣ) [Матн] / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – 414 с.

ТАЪМИНОТИ МОЛИЯВИИ РАВАНДҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ

Рустам А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мақола масъалаҳои интихоби сарчашмаҳои муносиби маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиёти миллии баррасӣ мешаванд. Вобаста ба муҳтавои сарчашмаҳои маблағгузорӣ, шаклҳо ва усулҳои маблағгузорию сармоягузориҳо ақидаҳои мухталиф арзёбӣ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: таъминоти молиявии сармоягузорӣ, маблағгузорию лоиҳаи сармоягузорӣ, худмаблағгузорӣ, маблағгузорию лоиҳавӣ, маблағгузорию бучетӣ.

Рушди ғаёлияти сармоягузорию корхонаҳо, соҳаҳои иқтисодиёт ва баҳши иҷтимоии мамлакат ташаккули низоми муносиби маблағгузорию талаб мекунад. Низоми таъминоти молиявии равандҳои сармоягузорӣ аз ягонагии таркибии сарчашмаҳои маблағгузорию ғаёлияти сармоягузорӣ, шаклҳо ва усулҳои маблағгузорӣ иборат аст. Имрӯз ғаёлияти сармоягузорию субъектҳои хочагидорию соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллии ва баҳши иҷтимоии мамлакат иштироки ташкилотҳои давлатӣ ва байналмилалӣ, инчунин корхонаҳои баҳши хусусиро талаб менамояд.

Маблағгузорию лоиҳаи сармоягузорию мо чун раванди муайян кардани сарчашмаҳои ташаккули воситаҳои сармоягузорӣ, ки барои амалисозии лоиҳа ва таъмини шароити мусоиди азхудкунии маблағҳои сармоягузорӣ зарур мебошанд, ифода менамояд. Усули маблағгузорию сармоягузорию чун тарзи ташаккули сарчашмаҳои маблағгузорию сармоягузорӣ бо истифодаи механизмҳои дахлдор муайян карда мешавад. Шакли маблағгузорию сармоягузорию – маҷмуи қарорҳои молиявӣ оид ба ташаккули механизми таъминкунандаи басандагии сарчашмаҳои маблағгузорӣ барои амалӣ намудани сармоягузорӣ мебошад. Сарчашмаҳои маблағгузорию сармоягузорию воситаҳои ташаккули захираҳои сармоягузорӣ мебошанд, ки беистӣ ва босамарию ғаёлият ва рушди дарозмуҳлати корхонаҳо таъмин мекунад.

Яке аз шаклҳои муҳимтарини маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорӣ ин худмаблағгузорӣ мебошад, ки ба истифодаи захираҳои молиявии худии корхона, пеш аз ҳама фоида ва маблағҳои ҷамъшудаи истеҳлок асос меёбад. Ҳангоми гирифтани натиҷаҳои молиявии ғаёлият, пас аз пардохт кардани андозҳо ба бучет дар корхона фоидаи соф боқӣ мемонад, ки ҳиссаи он метавонад чун сармоягузорӣ барои васеъ кардани истеҳсолот сафарбар карда шавад. Дар ин маврид, истифодаи оқилонаи фоида ба ҳисоб гирифтани нақшаҳои рушди

минбаъдаи корхона, манфиатҳои соҳибмулкони, сармоягузори ва кормандони онро талаб менамояд. Умуман, «ҳар чӣ қадаре, ки ҳиссаи бештари ғоида барои васеъ кардани ғайрифаъолияти хоҷагидорӣ рағбона қарда мешавад, эҳтиёҷ ба маблағгузори иловагӣ қамтар аст» [6, с. 25].

Бояд қайд қард, ки имрӯз бо сабаби зиёд будани маблағи андозҳои аз даромади қорхонаҳо пардохтшаванда, нақши ғоида чун сарчашмаи маблағгузори сармоягузориҳо қоҳиш ёфтааст. Дар баробари ин нақши истеҳлок дар ташаккули маблағҳои сармоягузори баланд мешавад.

Истеҳлок – мағҳуми иқтисодӣ мебошад, ки муҳтавои дугонӣ дорад. Аз як қониб, он чун хароҷоти истеҳсоли, аз қониби дигар – чун захираи нағсоӣ ва барқароркунии воситаҳои ағсоӣ мебошад. Хароҷот ва захираҳо тағассути низоми нишондиҳандаҳои иқтисодӣ (арзиши ағли, нарх, ғоида) ва таҳлилӣ (боздеҳӣ ва фарогирии воситаҳои ағсоӣ, даромаднокии истеҳсолот) бо ҳам алоқаманд мебошанд.

Дар амалияи хоҷагидорию собиқ Иттиҳоди Шуравӣ усули баробарандозаи ҳисобузамкунии истеҳлок бо ғоизҳо аз арзиши аввалии воситаҳои ағсоии истеҳсоли ба қор бурда мешуд, яғне ҳарсола маблағҳо аз рӯи меёрҳои муайянгардида соқит ва дар фонди мағсус – фонди истеҳлок қамъ қарда мешуданд. Ин маблағҳо дар охири муҳлати хизмати объекти воситаҳои ағсоӣ ба арзиши аввали (харид)-и он баробар мешуданд ва истеҳлок чун иғодаи пулии фарсудашавии воситаҳои ағсоӣ баррасӣ мешуд. Дар ин мағрид, ҳиссаи маблағҳои қамъшудаи истеҳлок аз қониби мақомоти давлатии идоракунии болоӣ гирифта шуда, дар байни қорхонаҳои ба нақшаи сохтмони ағсоӣ ва ба истиғода додани иқтидорҳои истеҳсоли воридшуда тақсим қарда мешуд. Ғайр аз ин, ҳиссаи маблағҳои истеҳлок аз қорхонаҳо гирифта шуда, барои татбиқи ҳар гуна барномаҳои иқтимоӣ рағбона қарда мешуд. Дар натиҷа қорхонаҳои давлатӣ аз ҳисоби маблағҳои боқимондаи истеҳлок наметавонистанд, ки мустақилона пойгоҳи моддию техникий истеҳслоти худро нағ қунанд ва бо истиғодаи техникаи фарсудашуда ғайрифаъолият меқарданд.

Бо қабули якҷанд санадҳои меёрӣ дар Қумҳурии Тоҷикистон рисолати истеҳлок ба қуллӣ дигар шуд. Аз қумла, тибқи муқаррароти банди 17 Низомномаи баҳисобгирии муҳосибию 4/2002 «Баҳисобгирии воситаҳои ағсоӣ», ки соли 2002 қабул шудааст, истеҳлок акнун на чун иғодаи пулии фарсудашавии воситаҳои ағсоӣ, балки чун механизми пӯшонидани арзиши воситаҳои ағсоӣ баррасӣ мешавад [3]. Ҳисобузам қардани истеҳлок танҳо дар доираи муҳлати истиғодаи нағғовари объекти воситаҳои ағсоӣ, новобаста аз натиҷаҳои қори қорхона дар давраи ҳисоботӣ ба қо оварда мешавад. Акнун ягон мақомот самтҳои истиғодаи маблағҳои қамъшудаи истеҳлоқро назорат ва танзим намеқунанд, онҳо дар ихтиёри худ қорхонаҳо мебошанд. Имқонияти истиғодаи тарзҳои дигари ҳисобузам қардани истеҳлок, дар илова ба усули баробарандоза пешбини шудааст. Вале тағсия дода мешавад, ки ҳамон як усули қабулшуда дар тағоми муҳлати истиғодаи нағғовари объекти воситаҳои ағсоӣ ба қор бурда шавад.

Худмаблағгузори қамъоварӣ намудани маблағҳои худии қорхона, интиқоби тарзҳои муносиби истиғодаи онҳо, воқуниши қандир ба шароити бозор, мунтазам нағ қардани воситаҳои ағсоии истеҳсолиро пешбини менамояд. Он чун сарчашмаи нисбатан муҳимми рушди истеҳсолоти ағсоӣ ва татбиқи технологияҳои нағи истеҳсоли ба ҳисоб меғарад.

Бояд қайд қард, ки қорбурди худмаблағгузори ва нағсоии воситаҳои ағсоӣ аз ҳисоби ғоида ва маблағҳои қамъшудаи истеҳлок танҳо барои қорхонаҳои бомувағғақият амалқунанда имқонпазир аст. Барои қорхонаҳои нағ, ки мағсус барои амалисоии лоиҳаҳои сармоягузори тағсис дода мешаванд, истиғодаи худмаблағгузори ғайриимқон аст, чунки дар ин гуна қорхонаҳо ҳоло маблағҳои ғоида ва истеҳлок мағҷуд нестанд. Дар баробари ин, сарчашмаҳои худӣ барои ба қо овардани лоиҳаҳои сармоягузорию бузург ва дарозмуҳлат басанда нестанд. Бинобар ин, қорхонаҳои сарчашмаҳои иловагии маблағгузорию онҳо, пеш аз ҳама сарватҳои қарзиро истиғода мебаранд.

Давлат метағонад ба қорхонаҳои барои амалисоии лоиҳаҳои нисбатан муҳимми сармоягузори қарзҳои ҳадағноқи сармоягузори пешқаш қунанд, ағар ин гуна маблағҳо дар лоиҳаи бучети давлатӣ барои соли нағбатӣ пешбини шуда бошанд. Бартарию истиғодаи

сарчашмаи мазкур фоизи начандон баланд – меъёри имтиёзнок мебошад, ки онро бевосита давлат муайян мекунад, ё ҳиссаи он дар шакли мусоидати давлатӣ ба бонки пешниҳодкунандаи қарз пардохт карда мешавад.

Дар мавриди маблағгузори қарзӣ (қарзҳои бонкӣ) «назорати қатъии берунии истифодабарии сарватҳои молиявӣ барои амалисозии лоиҳа пешкашгардида муқаррар карда мешавад, талафоти молиявӣ муайян аз ҳисоби зарурати ба расмӣ даровардани амволи ба гарав гузошташуда ва хароҷоти пардохти фоизҳо барои истифодаи маблағҳо ба миён меоянд» [7, с. 56].

Истифодаи қарзҳои бонкӣ чун сарчашмаи маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо мавҷудияти якҷанд мушкilot, ки бо сабаби дараҷаи баланди номуайянии натиҷаҳои амалисозии ин гуна лоиҳаҳо ва гароншавии истифодаи сарчашмаи мазкури маблағҳо аз ҳисоби афзоиши меъёри фоиз ба миён меоянд, алоқаманд аст. Дар робита бо ин, қарзи бонкӣ бештар ба сифати сарчашмаи иловагӣ дар баробари маблағҳои мавҷуда ба қор бурда мешавад. Ҳамзамон, бонкҳо ҳангоми пешниҳод намудани қарзҳои сармоягузорӣ, албатта таъминоти онҳоро талаб менамоянд, ки ин метавонад барои қарзгир мушкilotи иловагӣ эҷод намояд.

Дар амалияи байналмилалӣ татбиқи лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ баъзан механизмҳои қарздиҳии якҷоя ва лизинг истифода мешаванд. Дар мавриди қарздиҳии якҷоя якҷанд бонк барои амалисозии лоиҳаи бузург ва дорои сатҳи баланди хавф маблағ пешниҳод мекунад. Маблағи қарз ва ҳам хавфҳои бо амалисозии лоиҳа алоқаманд дар байни бонкҳо мутаносибан бо ҳаҷми маблағи ҷудонамудаи ҳар як бонк тақсим карда мешаванд. Лизинг ҳамчун амалиёти иҷораи молиявӣ гузориши маблағҳоро ҳамзамон ба дороиҳои моддӣ ифода намуда, дар баробари ин аломатҳои қарзро дорад, зеро он муҳлатнок ва бозпасгирифташаванда буда, ҳамчунин дар мавриди он шартҳо ва муҳлатҳои пардохт муқаррар карда мешаванд.

Тибқи муқаррароти моддаи 693 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси шартномаи иҷораи молиявӣ иҷорадеҳ (лизингдеҳ) уҳдадор мешавад, ки дорои нишондодаи иҷорагир (лизинггир)-ро аз фурӯшандаи муайянкардаи вай харидорӣ кунад ва ин дороиро ба вай ба ихтиёрдорӣ ва истифодаи муваққатӣ барои мақсадҳои соҳибкорӣ пешниҳод намояд [2]. Ҷудо кардани хусусиятҳои зерини лизинг ҳамчун усули маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузорӣ мақбул аст: иҷорагир объекти ба иҷораи молиявӣ гирифташавандаро худ мустақилона интиҳоб мекунад, сипас иҷорадеҳ онро аз ҳисоби худ харид мекунад; муҳлати иҷораи объект аз муҳлати истехлоки он камтар аст; пас аз ба анҷом расидани муҳлати амали шартнома иҷорагир метавонад объекти ба иҷора гирифтаашро бозпас гардонад ё онро бо арзиши бақиявӣ харид кунад; лизингдиҳанда ташкилотҳои молиявӣ (бонкҳо ва ташкилотҳои махсуси лизингӣ) мебошанд.

Маблағгузори сахмӣ ҷалби сарватҳои молиявиро барои амалисозии лоиҳаи сармоягузорӣ аз ҳисоби зиёд намудани сахмҳои муассисон ба сармояи оинномавии корхона (сахмияҳо) пешбинӣ менамояд. Ин тарзи маблағгузорӣ ба принсипи тақсими Ҷоида ва ҷудо кардани хавфҳо мувофиқи бузургии гузоришҳо ба сармояи оинномавӣ асос меёбад.

Барориши сахмияҳо хоса барои корхонаҳои ҷолиб аст, ки «муҳлати татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар онҳо якҷанд солро дар бар мегирад, зеро сармоя ба муҳлати номуайян ҷалб гардида, уҳдадорӣ оид ба бозпас гардонидани он пешбинӣ намешаванд, ҳамчунин ба беҳгардонии сохтори сармояи корхона боис мешавад» [1, с. 37]. Камбудии асосии маблағгузори сахмӣ афзоиши хавфи аз даст додани имконияти идоракунии моликият аз ҳисоби афзоиши шумораи муассисон мебошад.

Шакли нисбатан маъмули маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузорӣ барориши вомбарг (қоғазӣ қиматноки қарзӣ) мебошад. Тавассути барориши вомбаргҳо корхона сармояи дарозмуҳлати қарзиро барои маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҷалб карда метавонад. Тартиб ва шартҳои барориши вомбаргҳоро маҷлиси умумии саҳомон муайян мекунад. Вомбаргҳо бо қарори шурои директорони корхона бароварда мешаванд.

Чалби маблағҳо барои амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо роҳи барориши вомбарғҳо ба аз даст додани назорати идоракунии корхона намеорад (чун дар ҳолати барориши сахмияҳо). Барои вомбарғҳо меъёри нисбатан пасти фоиз муқаррар карда мешавад (дар муқоиса бо фоизи қарзи бонкӣ), зеро онҳо бо амволи корхона таъмин карда мешаванд ва ҳангоми муфлисшавии корхона дар мавриди қонунгардонидани даъвоҳо бартарӣ доранд. Бар асари дараҷаи пасти хавф барои сармоягузориҳои вомбарғҳо нисбат ба сахмияҳо дорои имконияти бештари паҳншавӣ (фурӯхташавӣ) мебошанд.

Яке аз шаклҳои маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузориҳои дорои дараҷаи баланди хавф маблағгузориҳои венчурӣ (аз англисӣ: venture - хавфнок) мебошад, ки бештар барои амалисозии лоиҳаҳои инноватсионӣ ба кор бурда мешавад. Маблағгузориҳои венчурӣ имкон медиҳад, ки маблағҳо барои иҷрои марҳилаҳои аввалии татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои инноватсионии дорои хавфи зиёд ва баланд шудани арзиши корхонаи бо мақсади тичоратикунонии лоиҳаи мушаххас таъсисдодашуда сафарбар карда шаванд [4, с. 11].

Бартариҳои асосии маблағгузориҳои венчурӣ нисбат ба дигар шаклҳои маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ин набудани манфиат барои ба даст овардани ҳуқуқи моликият ба корхонаи татбиқкунандаи лоиҳаи сармоягузорӣ мебошад, мувофиқан дар марҳилаи ниҳонии амалисозии лоиҳа сармоягузориҳои венчурӣ аз сармояи корхонаи мазкур хориҷ мешаванд. Яке аз роҳҳои чунин хориҷшавӣ бозпас харид кардани сахмияҳо аз ҷониби соҳибони дигари корхонаи маблағгузоришаванда мебошад.

Маблағгузориҳои лоиҳавӣ шакли бо воситаҳои қарзӣ таъмин намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо муҳлати пешакӣ муайянгардида буда, кафолати таъмини бозпас гардонидани маблағҳои қарзӣ даромадҳои дар натиҷаи татбиқи лоиҳа гирифташаванда мебошанд. Дар ин маврид, уҳдадориҳо ва манфиатҳои иштирокчиёни лоиҳаи сармоягузорӣ пешакӣ муайян ва мувофиқа карда мешаванд. Хусусияти асосии ин шакли маблағгузорӣ мақсаднокии истифодаи сарватҳои молиявӣ ва сатҳи начандон баланди хавф мебошад. Иштирокчиёни раванди маблағгузориҳои лоиҳавӣ метавонанд ҳам корхонаҳо ва ҳам шахсони воқеии бевосита ба натиҷаҳои лоиҳа ҳавасманд, таҳвилкунандагон, харидорон, давлат, ташкилотҳои молиявӣ бошанд. Бартариҳои муҳимми тарзи мазкури маблағгузорӣ тамаркузи маблағҳои зиёд барои ҳалли масъалаи мушаххас, кам шудани хавфҳо аз ҳисоби васеъ гардидани доираи иштирокчиён, ҳамчунин имконияти истифодаи якҷояи сармояи байналмилалӣ, давлатӣ, бонкӣ ва тичоратӣ мебошанд.

Мо дар асоси таҳқиқоти худ метавонем бо боварӣ тасдиқ кунем, ки имрӯз ҷолибияти маблағгузориҳои лоиҳавӣ дар ҷаҳон ва хоса дар мамлакатҳои рӯ ба рушд барои ба ҷо овардани лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ баланд мешавад. Ин тарзи маблағгузорӣ дар муддати на чандон тӯлонии мавҷудияти худ рушд ёфта, самаранокии худро дар амалисозии лоиҳаҳои муҳимми истехсолӣ, инфрасохторӣ ва иҷтимоӣ исбот намудааст. Метавон гуфт, ки ҳатто дар шароити муносири паёмадҳои бухронӣ маблағгузориҳои лоиҳавӣ бартариҳои худро нисбат ба дигар шаклҳои иҷрои лоиҳаҳои сармоягузорӣ нигоҳ медорад.

Бо вучуди дар мамлакатҳои хориҷӣ ба таври васеъ паҳн гардидани маблағгузориҳои лоиҳавӣ ин шакли маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон нав аст. Ҳоло дар мамлакат асосҳои ҳуқуқии падидаи мазкур коркард нашудаанд. Худи мафҳуми «маблағгузориҳои лоиҳавӣ» дар ягон санади қонунгузорӣ баррасӣ нашудааст.

Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳамасола миқдори зиёди лоиҳаҳои сармоягузориҳои давлатиро дар соҳаҳои гуногуни афзалиятноки иқтисодӣ ва иҷтимоӣ амалӣ месозад, истифодаи тарзи маблағгузориҳои лоиҳавӣ дар равандҳои амалисозии ин лоиҳаҳо муҳим ва саривақтӣ мебошад. Дар марҳилаҳои аввалии татбиқи маблағгузориҳои лоиҳавӣ вобаста ба ғайримуқаррарӣ будани амалияи мазкур ҳам барои бонкҳо, ҳам барои субъектҳои хоҷагидорӣ ва мақомоти давлатии ташаббускори лоиҳаҳои сармоягузорӣ метавонанд душворӣ ба миён оянд. Бинобар ин, ба хотири ташаккул ва рушди маблағгузориҳои лоиҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил намудани замина ва фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳамкории байни сармоягузориҳои имконӣ ва ташаббускорои

лоиҳаҳои сармоягузори зарур аст. Ҳамчунин бояд корҳо оид ба паст намудани сатҳи хавфҳо барои қарздиҳандагон анҷом дода шаванд.

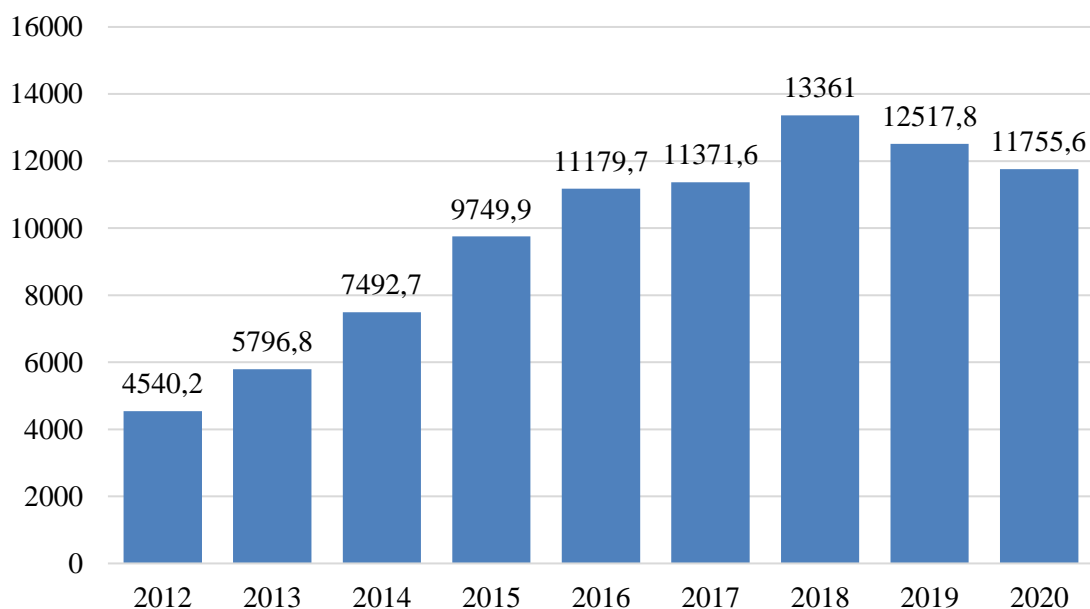
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз шаклҳои асосии маблағгузориҳои лоиҳаҳои давлатии сармоягузори истифодаи маблағҳои бучети давлатӣ мебошад. Маблағгузориҳои бучетии лоиҳаҳои сармоягузори дар шакли барномаҳои ҳадафӣ ва дастгирии молиявии давлатӣ бо роҳи гузоришҳо ба сармояи оинномавии корхонаҳо, пешкаш кардани ҳар гуна мусоидатҳо ва кафолатҳои молиявӣ, қарзҳои сармоягузори ва андозӣ ба ҷо оварда мешавад.

Ба хотири дастгирии лоиҳаҳои сармоягузори давлат бахшҳои афзалиятноки иқтисодиётро муайян мекунад. Барномаҳои давлатӣ, минтақавӣ, маҳаллӣ, идоравӣ ва ҳадафнок ҷудо карда мешаванд. Маблағгузориҳои бучетӣ дар асоси озмун танҳо пас аз гузаронидани таҳлили амиқи лоиҳа ҷиҳати мувофиқати он ба талаботи барномаи давлатӣ ба ҷо оварда мешавад. Шаклҳои маблағгузориҳои бучетӣ аз хосияти масъалаҳои мушаххаси дар рафти амалисозии лоиҳа ҳалшаванда вобаста мебошанд. Дар раванди татбиқи лоиҳаи сармоягузори давлат ҳуқуқи назорати истифодаи мақсадноки маблағҳои бучетиро нигоҳ медорад. Дар доираи маблағгузориҳои бучетӣ аксаран механизмҳои маблағгузориҳои лоиҳаҳои истифода мешаванд, ки дар мавриди онҳо сарчашмаи баргардонидани қарз маблағҳои дар натиҷаи амалисозии лоиҳа гирифташаванда мебошанд.

Хароҷоти маблағгузориҳои сармоягузориҳои давлатӣ дар бучети дахлдор пешбинӣ карда мешаванд, агар онҳо ба барномаи ҳадафноки давлатӣ ворид гардида бошанд, ё ин ки дар ин бора қарори дахлдори мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатӣ қабул шуда бошад. Объектҳои моликияти давлатӣ ва маҳаллӣ метавонанд дар марҳилаи тартибдиҳӣ, баррасӣ ва тасдиқкунии бучети давлатӣ барои соли навбатӣ ба барномаҳои ҳадафноки давлатӣ ворид карда шаванд.

Тавре таҳқиқоти мо нишон медиҳанд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузориҳои ба сармояи асосӣ дар давоми солҳои 2012-2020 ба андозаи 2,6 маротиба зиёд шудаанд (расми 1). Аз диаграмма ба назар мерасад, ки аз оғози давраи таҳқиқшаванда (соли 2012) то соли 2018 афзоиши маблағгузориҳои ба сармояи асосӣ ба амал омада, дар солҳои 2019-2020 нишондиҳандаи мазкур паст шудааст.

Расми 1. – Маблағгузори ба сармояи асосӣ дар давраи солҳои 2012-2020
млн. сомонӣ (бо нархҳои амалкунанда)

Дар давоми солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ислоҳоти иқтисодӣ як қатор тадбирҳо андешида шудаанд, ки ба таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ ва густариши муносибатҳои бозорӣ, таҳкими идоракунии давлатии иқтисодиёт, баланд бардоштани устувории молиявии субъектҳои иқтисодӣ, рушди инноватсионии бахши воқеии

иктисодиёт ва саноатикунони босуръати мамлакат нигаронида шудаанд. Ҳамаи ин имкон медиҳад, ки мамлакат дар самти ҷалб кардани сармояи дохилӣ ва хоричӣ ба муваффақияти назаррас ноил гардад.

Ҷалби сармоягузориҳои хоричӣ барои татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок дар шароити маҳдудияти сарчашмаҳои молиявии дохилӣ яке аз омилҳои асосии рушди минбаъдаи иқтисодиёти миллӣ мебошад. Вобаста ба ин, ба хотири ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва берунӣ ва таҳия кардани лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ барои рушди иқтисодиёти миллӣ бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2021, № 358 Барномаи давлатии сармоягузориҳо барои солҳои 2021-2025 қабул карда шудааст.

Ҳамин тавр, амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ омили муҳимми рушди иқтисодиёти миллӣ мебошад. Сармоягузорӣ ба бунёди объектҳои таъиноти иҷтимоӣ ва истеҳсолӣ, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ташкили ҷойҳои кории нав, беҳгардонии вазъи молиявии корхонаҳо ва зиёдшавии воридшавии маблағҳо ба қисми даромади бучети давлатӣ мусоидат менамояд. Дар ниҳоят сармоягузорӣ ба баланд шудани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат меоварад. Бино бар ин, рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ зиёд намудани ҳаҷми сармоягузориҳо ва баланд бардоштани натиҷанокии амалисозии лоиҳаҳои сармоягузориҳо тақозо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Барабанова И.Ю. Механизмы и методы финансирования инвестиционных проектов предприятия / И.Ю. Барабанова // Вестник университета. – 2013. - № 4. – С. 35-40
2. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/> кодекси-граждани-ҷумҳурии-тоҷикистон-қисми-дуюм
3. Положение по бухгалтерскому учету «Учет основных средств» ПБУ 4/2002 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://minfin.tj/downloads/prikaz17.pdf>
4. Саидмуродов Л.Х., Сафоев А.К. Хусусиятҳои амалишавии лоиҳаҳои сармоягузорӣ: сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва гурӯҳбандии хавфҳо / Л.Х. Саидмуродов, А.К. Сафоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. - № 1 (30). – С. 12-21
5. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021 – 702 с.
6. Чараева М.В. Исследование современной парадигмы финансового обеспечения инвестирования в реальный сектор Российской экономики / М.В. Чараева // Вестник Ростовского государственного экономического университета. – 2011. - № 2. – С. 22-32
7. Чеботарева З.В., Суховой С.В. Источники финансирования инвестиционных проектов / З.В. Чеботарева, С.В. Суховой // Евразийский союз ученых. – 2018. - № 3-4. – С. 54-57

ЗАНЯТОСТЬ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И НЕФОРМАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

Кодирова М.Д.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

В статье рассматривается взаимосвязь между предпринимательской деятельностью и масштабами теневой экономики, характерные для всех моделей экономических систем. Выделены причины, особенности и масштабы развития отдельных форм неформальной деятельности в целом в мировой экономике и в Республике Таджикистан, в частности.

Ключевые слова: *предпринимательство, занятость, предприятия, экономика, закон.*

Тесная связь малого бизнеса с неформальным сектором экономики, во многом объясняется длительным опытом функционирования предпринимательских элементов в условиях господства планово-распределительной системы, когда предпринимательство

носило во многом деформированный или неформальный характер. Многие владельцы малых и средних предприятий, вышли из числа управленцев высшего и среднего звена государственных предприятий. Однако в неформальные экономические отношения в до перестроечной экономики Таджикистана были втянуты не только руководители того или иного уровня, но и значительная часть рядовых граждан. Экономическая самодеятельность населения формировала индивидуальный сегмент негосударственного сектора экономики, а также частично составляла неофициальный сегмент экономической системы или так называемую неформальную экономику.

Неформальный сектор экономики выступает составной частью любой экономики. В различных формах и масштабах он присутствует во всех национальных моделях экономики, как развитых, так и развивающихся стран. Это сектор не является антиподом формального сектора. По сути, когда речь идет о формальном и неформальном секторах, то имеется в виду два поля деятельности одних и тех же экономических субъектов. Эти территории деятельности во многом пересекаются и дополняют друг друга. Различия между этими двумя пространствами экономической деятельности заключаются в том, что в первом случае экономическая деятельность ограничена рамками формальных общественных институтов, а во втором - протекает вне этих рамок на основе создания собственных, условно говоря, институтов.

Неформальный сектор экономики складывается из определенных типов экономической деятельности, не опосредованных формальными экономическими отношениями. Это могут быть, как не нарушающие закон, так и нарушающие закон виды экономической деятельности [2, с. 4]:

- легальная экономическая деятельность, базирующаяся на хозяйственных связях, не опосредованных официальной отчетностью и формальными договорами, а осуществляемая в рамках родственных, натуральных, соседских и т.п. отношений;

- неформально-легитимная деятельность, охватывающая экономические отношения, базирующиеся на недостатках в законодательстве;

- нелегальная - теневая экономика, не соответствующая или уклоняющаяся от действующего законодательства, нарушающая легитимные экономические механизмы и принятые хозяйственные нормы;

- нелегальная - криминальная экономика, нарушающая законодательство и являющаяся согласно его нормам преступной.

Первые два типа экономической деятельности можно классифицировать, как легитимные, а вторые два, как нелегитимные. Третий тип трудового ресурса она имеет еще два источника формирования, а именно незадействованные в экономике материальные и финансовые ресурсы. По существу, только четвертый тип экономической деятельности является откровенно опасным для общества.

Если рассматривать неформальную экономику под углом зрения обеспечения занятости или получения денежного вознаграждения за тот ли иной труд, то она состоит из следующих видов деятельности, составляющих некриминальный сегмент неформальной экономики [5, с. 376]:

- уклонение от уплаты налогов постоянными работниками (большая часть самозанятых), корпорациями, а также в рамках регулярно декларируемых трансакций;

- профессиональная деятельность, основная и вторичная занятость, приносящая доход, и осуществляемая на постоянной основе вне легальных, регулируемых контрактами обязательств;

- профессиональная деятельность, приносящая доход время от времени на случайной основе (случайные и эпизодические заработки).

По мнению специалистов, неформальная экономика характеризуется следующими общими чертами [5, с. 148]:

- нацеленностью на выживание, а не накопление капитала;
- нацеленность на обеспечение занятости, а не на максимизацию средней прибыли;
- гибкостью и множественностью способов быстро заработать;
- трудоемкими работами на нерегулируемых рынках труда с высокой степенью неопределенности;
- доступностью подобной работы и использования в ней семейных и местных ресурсов;
- родством, соседством, этничностью и принадлежностью к одной и той же местности (землячеством);
- незарегистрированным предпринимательством, интегрированными легальными, нелегальными и криминальными видами деятельности беднейших слоев, нацеленных на выживание и др.

Таким образом, многие перечисленные свойства неформального сектора экономики идентичны ряду социальных и экономических свойств малого предпринимательства. Этим сходствам свойств и обусловлена в определенной мере более тесная связь неформального сектора экономики с малым предпринимательством, чем с другими видами предпринимательства, а также то обстоятельство, что субъекты малого предпринимательства на первых этапах своего существования зачастую выступают именно, как незарегистрированные хозяйственные субъекты. К таким родственным свойствам можно отнести: небольшая численность занятых в хозяйственных единицах; достаточно высокая доля работающих не по найму в общей численности занятых; гибкость и маневренность; стремление заполнить «экономические» ниши, незанятые крупными и средними компаниями из-за низкой доходности; использование местных ресурсов и ориентация на местные рынки; использование труда членов семьи; ориентация в основном на индивидуализированный и/или трудоемкий продукт и др.

Принятие законодательных актов без учета интересов и запросов населения привело к тому, что граждане относятся к большинству законов не как к нормам, выработанным обществом в лице своих представителей, а как к бюрократическим запретам, принимаемым властью для того чтобы изъять у населения как можно больше денег. «Отсюда и восприятие многих законодательных актов как результата «сговора начальства». Такие нормы люди без всяких угрызений совести обходят, когда им это выгодно, и экономическая деятельность уходит «в тень», - писал Л. Косалс [1, с. 69].

Истинные объемы неформально занятых по найму у предпринимателей без образования юридического лица на основании имеющихся статистических данных оценить невозможно. Безусловно, какая-то часть занятых по найму у предпринимателей без образования юридического лица работает на условиях легального найма. Однако, есть все основания полагать, что даже у тех, кто работает легально, истинная заработная плата значительно превышает заработную плату, которая указывается в ведомости. На широкое распространение неофициальных доплат к заработкам работников частного сектора указывается в ряде исследований [6, с. 103]. Если принять предположение о том, что у подавляющей массы работающих по найму у физических лиц в заработной плате есть теневая составляющая, то эту категорию также можно рассматривать в качестве неформально занятых. Это тем более допустимо, поскольку ряд исследователей неформального сектора в качестве критерия отнесения того или иного вида экономической деятельности к категории неформальной рассматривают такой критерий, как «экономическая активность нерегистрируемая статистикой» [3, с. 41].

Отдельные исследования также проведены в Республике Таджикистан по определению доли занятых в теневом секторе экономики. Так, например, Ф.С.Мамадалиев отмечает, что в 2000 году доля занятых в теневом секторе экономики Таджикистана составлял 429,3 тыс. человек, а в 2014 году уже вырос до 577,2 тыс. человек, что на 34,5 процентных пункта больше [4, с. 99].

Далее он пишет, что: «с помощью показателя занятых в теневом секторе и на основе имеющихся официальных статистических данных можно рассчитать объем теневой экономики.

Результаты анализа показывают, что за анализируемый период 2000-2014 гг. наблюдается относительный рост объема теневой экономики. Если в 2000 году объем теневой экономики составил 45,1 % от ВВП, то в 2014 году этот показатель составляет 54,5 % от ВВП, что на 9 процентов больше» [4, с. 100].

Эти данные характеризуют реальную ситуацию с размерами теневой занятости и доли теневого сектора в ВВП Таджикистана, но последние годы правительством страны приняты безотлагательные меры по созданию новых рабочих мест, сокращению доли неформальной занятости в экономике республики.

Стремление минимизировать официально оформленный найм скорее всего свойственен и малым предприятиям. Очевидно для малых предприятий также характерно наличие теневой составляющей в заработной плате. В пользу этого тезиса о наличии неформальных отношений в сфере найма на малых предприятиях косвенно свидетельствуют и имеющиеся статистические данные о первичной и вторичной занятости на малых предприятиях. Численность работников, привлеченных малыми предприятиями по совместительству или на условиях договора подряда, постоянно сокращается. В сочетании с тем, что численность постоянных работников демонстрирует тенденцию к росту (незначительное сокращение этого показателя наблюдалось только по итогам 1998 года) это может означать, что с одной стороны, положение дел на малых предприятиях не так уж плохо и это позволяет работодателям расширять число работников, входящих в постоянный штат и составляющих кадровое ядро предприятия, с другой стороны, что та часть работников, по отношению к которым применяется модель гибкого найма, переходит на неоформленные договорные отношения. Это тем более представляется возможным, что какая-то часть привлекаемого дополнительного персонала для реализации тех или иных работ уже давно имеет деловые отношения с руководством предприятия и легко может перейти от официально оформленных договоров к договорам в устной форме. О наличии теневой составляющей в занятости на малых предприятиях свидетельствует тот факт, что незначительный рост первичной занятости и сокращение вторичной занятости на малых предприятиях происходит на фоне роста объемов продукции (работ, услуг), произведенными малыми предприятиями.

Очевидно на первых этапах своего становления малое предпринимательство в большей степени развивалось в рамках формальных отношений. Именно тогда и был создан основной костяк малых предприятий частной и смешанной формы собственности, который очевидно в определенной мере существует и до сих пор. Анализ динамики числа субъектов малого предпринимательства показывает, что число малых предприятий и фермерских хозяйств остается практически неизменным, начиная с 1993 года. До 1998 года активно увеличивалось число предпринимателей без образования юридического лица. Все это позволяет высказать предположение, что малое предпринимательство в Таджикистане до определенного этапа развивалось в основном в рамках формальной экономики, а затем меняет свою траекторию в сторону увеличения объема неформальных отношений, которые захватывают так же и сферу занятости, причем в неформальные отношения занятости втягиваются все больше и больше людей. Свидетельством этому является увеличение численности занятых в теневом секторе Таджикистана с 429,3 тыс. человек в 2000 году до 577,2 тыс. человек в 2014 году.

Неформальная занятость совершенно не обязательно носит криминально теневой характер, а принимает именно форму официально не оформленной занятости, что в свою очередь можно рассматривать с позиций, как негативного, так и позитивного подхода. «Нельзя однозначно сказать, что неформальная занятость – это негативное явление. Негативное влияние неформальной занятости, безусловно, проявляется в занижении

официальных налоговых поступлений в государственный бюджет, но с другой стороны, большая часть доходов, заработанных в неформальном секторе, незамедлительно тратится в формальном, что несомненно, является положительным фактором. Поскольку этот сектор малопроизводителен, его развитие может препятствовать экономическому росту, иногда представляя собой нерациональное отвлечение ресурсов. Развитие неформального сектора, как правило, увеличивает неравенство в распределении доходов. Трудовые права работающих в этом секторе не защищены законом. Неформальная занятость может способствовать развитию коррупции и преступности», - отмечает Ф.С. Мамадалиев [4, с. 110].

С точки зрения позитивного подхода неформальная занятость приносит пользу, как человеку, так и государству. Польза для человека, вовлеченного в отношения неформальной занятости заключается в том, что она, прежде всего, обеспечивает его рабочим местом и приносит ему доход, позволяющий ему обеспечить себе и своей семье определенный социально приемлемый уровень жизни и удовлетворение потребностей членов семьи. Помимо этого, для индивида, обладающего предпринимательскими способностями, занятость не по найму в неформальном секторе в качестве незарегистрированного предпринимателя может явиться своеобразной школой и поможет ему приобрести опыт, необходимый для создания формальной хозяйственной структуры и создания новых рабочих мест для безработных. Польза государству от неформальной занятости заключается в том, что она сокращает предложение на рынке труда и, следовательно, снижает социальную напряженность, вызванную угрозой безработицы и снижением уровня доходов людей. Кроме того, она в определенной степени мобилизует предпринимательский потенциал населения и сокращает иждивенческие настроения в обществе, привлекая людей к новым формам организации труда и создания потребительских товаров и услуг, удовлетворяющих возрастающие потребности членов общества и предпринимательского сектора.

Таким образом, анализ современной экономической литературы показывает, что позитивные и негативные стороны неформальной занятости, как и неформальной экономики, существуют в некоем диалектическом единстве. Очевидно использование ее позитивного потенциала, и ограничение ее деструктивных свойств заключается в том, чтобы неформальная занятость не превышала некоего порога, за которым следует существенное ослабление социальной сферы, а также ослабление позиции государства, как регулятора рынка труда. Эти вопросы должны быть в центре внимания соответствующих государственных институтов, регулирующих, как социально-экономические отношения, так и трудовые в условиях трансформации всех сфер общественной жизни. При этом, регулирующие функции государственных институтов должны реализовываться с учетом интересов наемных работников, заинтересованных в обеспечении своих семей средствами к существованию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Косалс Л. Теневая экономика как особенность российского капитализма / Л.Косалс // Вопросы экономики. - 1998. - № 10. - С. 69-76
2. Кузнецова Т.Е. Неформальный сектор экономики: структура, масштабы, противоречивость функций и результатов / Т.Е. Кузнецова, С.А. Хавина. - М.: Институт экономики РАН, 2000. - 310 с.
3. Кузнецова Т.К. Неформальная занятость населения / Т.К. Кузнецова. - М.: Институт экономики РАН. - М.: 1997. - 240 с.
4. Мамадалиев Ф.С. Теневая экономика: теория, практика и особенности проявления в Таджикистане / Ф.С. Мамадалиев. - Душанбе: Ирфон, 2015. - 187 с.
5. Неформальная экономика: Россия и мир / Под ред. Т. Шанина. - М.: Логос, 2017. - 451 с.

б. Четвернина Т. Социальная защищенность наемных работников в новом частном секторе: мифы и реальность / Т. Четвернина, С. Ломоносова // Вопросы экономики. – 2001. - № 9. - С. 102-109

ИДОРАКУНИИ СОҲИБКОРӢ АЗ НУҚТАИ НАЗАРИ ИҚТИСОДИ ИСЛОМӢ

Алишоев Х.Ҳ.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Дар ҷаҳони иқтисоди исломӣ манбаи тамоми қонунҳо танҳо қонунҳои шариат ва Қуръон мебошанд. Аз ин рӯ, рад кардани ҳуқуқи инсон ба қонуншиканиҳо, риояи қатъии қонунии Шариати Ислом мебошад.

Дар ҳолати таҳлили таъсири этикаи дини ислом ба иқтисодиёт, назариячиёни мусалмон муносибати байни маънавиёти ислом, арзишҳои маънавӣ ва ахлоқии он ва концепсияи шахсияти рафтори иқтисодии онро таҳқиқ намудаанд. Дар натиҷаи таҳқиқот хислатҳо ва хусусияти асосии шахсиятеро ба вучуд меоранд, ки дорои рушди худидорақунӣ, ақли солиму қавӣ ва ташаббускор бошад. Дар ин ҷода муносибати қор ва фаъолияти меҳнатӣ низ тағйир ёфтааст. Қобилияти қор қардан ба манфиати худӣ шахс, оила ва ҷомеа аз ҷониби Ислом ба унвони вазифаи ахлоқии ҳар як шахрванд ба ҳисоб меравад. Муколамаи созанда муайян кардааст, ки ҳамкорӣ миёни намоёндагони ин динҳо дар соҳаи бизнеси байналмилалӣ, ки дар ниҳоят кодекси дахлдори этикиро дар соли 1993 қабул намуданд.

Тавре ки дар ин кодекс зикр шудааст, "Соҳибкорӣ як қисми тартиботи ҷамъиятӣ мебошад, ҳадафи асосии он самаранок таъмин намудани эҳтиёҷоти инсонӣ ва моддӣ тавассути истехсол ва тақсим кардани мол ва хизматрасонӣ мебошад". Менечерон, шӯрои директорони корхонаҳо ва ширкатҳо, саҳмдорон маслиҳатҳои мушаххас гирифтаанд ва барои мусулмонон ин корест, ки тибқи уҳдадорӣ динӣ анҷом медиҳанд. Низомии арзишҳои ҷаҳонӣ саъю кӯшиш ва масъулиятро тақозо мекунад, қайд карда мешавад, ки раванди истехсоли бояд барои расидан ба некӯаҳволии ҷомеа равона карда шавад. Дар айни замон, омӯзиши таъсири мусбати ҷаҳони ислом дар соҳаи соҳибкорӣ ва фарҳанги тичорат ҳоло тафаккури мунтазами системаро дар бар намегирад.

Барои ба даст овардани натиҷаҳои баланд дар ҳар як намуди фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкор бояд маҷмӯи иттилоот, дониш, ақидаҳо оид ба қоидаҳо, шаклҳо ва тарзҳои тичорат, қонунҳои кишваре, ки дар он фаъолиятҳо, принципҳои алоқаи тичоратӣ амал мекунанд, дошта бошад. Сарфи назар аз шариати қонун ва ахлоқ, қонун наметавонад ба сифати меъёри ахлоқии ҷомеа тамаркуз карда шавад.

Одатан арзиши одилона, ғайр аз оинномаҳои ҳуқуқӣ, ки вайронкунии миқёси ҷинояткорӣ, муносибатҳои байниҳамдигарӣ намоёндагони ширкатҳои гуногунро танзим мекунанд, инчунин тартиботи меъёр ва принципҳои рафторро дар гурӯҳи алоҳидае, ки ба афзоиши самаранокии он мусоидат мекунанд, фароҳам меорад. Фарҳанги муоширати тичоратӣ ба ташкил ва инкишофи муносибатҳои кооператсионӣ ва шарикӣ байни ҳамшарикон, роҳбарон ва тобеъон, шарикон ва рақибон мусоидат мекунад.

Барои маълумоти пурра оид ба қувваҳои пешбарандаи сабки идорақунии соҳибкорӣи исломӣ, баррасии концепсияи Исломии бизнес ба мақсади қор хоҳад буд.

Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки ин концепсия ба ахлоқ асос ёфтааст. Дар забони арабӣ, концепсияи этикӣ ҳамчун ахлоқ, ки дар тарҷума маънои «рафтори ҳавасмандкунанда» ифода шудааст. Концепсияи ҳавасмандгардонӣ, чунон ки маълум аст, ниятҳои дохилӣ, ирода ва тарзи рафтори ҳаёт ва рафтори одамро дар бар мегирад. Аён аст, ки ҳавасмандгардонӣ асоси рафтор аст. Бинобар ин, таълимоти дини ислом ба таҳияи сабабҳои бадахлоқона ва роҳи дурусти ҳаёт равона карда шудааст.

Принсипҳои этикии исломӣ муайян кардани интихоби фардии шахсро на танҳо ба ҳадди аксар расонидани манфиатҳои шахсӣ, балки инчунин барои неқӯаҳволии ҷомеа истифода мебаранд. Низоми иқтисоди исломӣ моликияти хусусӣ ва рақобати бозориро дастгирӣ мекунад, аммо дар айни замон тақсимои одилонаи манфиатҳоро мунтазам назорат мекунад. Пеш аз ҳама, ҳамаи сарватҳо ба Офаридгор тааллуқ доранд ва онҳо барои истифодаи муваққатӣ ба инсон дода мешаванд. Бинобар ин, инсон бояд бодикқат ва мутаносибан захираҳои табиӣ, табиатро барои наслҳои оянда нигоҳ дорад.

Мувофиқи ақидаи назариячиёни мусулмон, восбаства ба ғоизи қарз дар низоми пулӣ далелҳои зеринро пешниҳод кардан мумкин аст:

- вайрон кардани принсипи боадолатона. Қарзгиранда бояд пешакӣ ғоизи қарзи дар шартнома насбшударо пардохт намояд, новобаста аз ғаъолият, ҳатто ҳангоми талафот;
- ағзоиши қарзҳои истеъмолий, давлатӣ ва байналхалқӣ;
- вайрон кардани баланс дар низоми тақсимои даромад ва манфиатҳо;
- тамаркузи ҳокимияти иқтисодӣ ба дасти гурӯҳҳои маҳдуд;
- ағзоиши сатҳи таваррум.

Консепсияи иқтисодӣ исломӣ принсипҳои умумии баробариро, ки дар бисёре аз муқаррароти Қуръон инъикос ёфтаанд ва дар асоси баробарӣ асос ёфтаанд, пешниҳод менамояд:

- мусоҳибаҳо дар пеши якдигар;
- ҳама дар назди қонун ва адолат;
- мардон ва занон дар назди Худо;
- масъулияти иҷтимоӣ.

Постулатҳои асосии ин консепсия рибо (манъ кардани ғоизҳои қарз) ва закот (қарз ва вазиғаи пардохти як қисми даромад ба ғоидаи камбизоатон) ба ҳисоб мераванд.

Ислом ба ҳар шахс ташвиқ мекунад, ки неъматҳои моддии худро зиёд кунад, онро барои ғоидаи ҷомеа истифода барад ва ғоидаовар бошад. Барои дар оянда соҳибӣ кардан ба молу мулк ҳар шахс ба ағзоиши даромадҳои худ манфиатдор аст ва дар навбати худ инҳо омилҳои истеҳсолот мебошанд.

Бо вуҷуди ин, ағзоиши сармоя дар ҳудудҳои, ки суботи иҷтимоиро вайрон намекунад, дар шаклҳои, ки ахлоқро вайрон накунад, иҷозат дода мешавад. Агар якчанд нафар ғанитар гарданд ва камбизоатию қашшоқии аксарияти аҳоли ба назар расад, он тамоми ҷомеаро вайрон мекунад, ҳасад, боварӣ ва дигар ҳиссиёту фикрҳои бардурӯғро дар бар мегирад. Аз ин рӯ, фарҳанги тичоратии мусулмонон ин намуди соҳибкориро, ки ба манфиати ҷамъият ва ахлоқ равона карда намешавад, роҳ намедихад.

Дар доираи назарияи ширкат дар дохили иқтисодиёти исломӣ, ҳадафи асосии шахс ба даст овардани неъматҳои моддӣ ва маънавӣ мебошад. Истеҳсолгарони исломӣ, инчунин истеъмолгарони исломӣ кӯшиш мекунад, ки неъматҳои ин ҷаҳонро ба таври фаровон ағзоиш диҳанд, то ки неъматҳои ҳаёти абадиро ба даст оранд. Бинобар ин, ғаъолияти иқтисодии онҳо аз рӯи меъёрҳои ахлоқии динӣ муайян карда мешавад. Дар асоси назарияи ширкат ва истеҳсолот қоидаҳои ахлоқии зерин ҷой доранд:

- ба ҳадди аксар расонидани манфиатҳои иҷтимоии умумии одамон.
  - мақсад ва ғаъолиятҳои истеҳсолии ширкат бояд мувофиқи Шариат ба роҳ монда шавад (масалан, саноати сабук бояд молҳои истеҳсол намояд, ки ба манфиати ҷомеа бошад, соҳаи кишоварзӣ истеҳсоли молҳои ҳалолро ба роҳ монад ва ғайраҳо);
  - шакли одилонаи тақсими даромадҳо бо диққат додан ба андозсупорӣ маҳсус ба монанди закот ва хайрия;
  - назорати дучониба дар идоракунии: шариатӣ - дар асоси эътиқоди дохилӣ, беруна – аз тарафи мақомоти ваколатдор;
  - манъ кардани расонидани зиён ё зарар ба дигарон, кам кардани талафоти иҷтимоӣ;
- Тавсифи асосии ширкатҳои исломӣ инҳоянд:

• ширкат дар фаъолиятҳои худ ба қоидаҳои ахлоқи шариятӣ маҳдуд аст ва ҳадафи қонъ гардонидани эҳтиёҷоти асосии ҷомеа бо кам кардани хароҷот ва таъсиси нархҳои қобили қабулро ба роҳ меонад;

• ширкат дар асоси рақобати кушод бидуни истифодаи фиреб ғоида ба даст меорад;

• ширкат дар шароитҳои, ки даромади умумии он ба хароҷоти умумӣ баробар аст, қор мекунад.

• қорфармо метавонад музди меҳнатро дар муқоиса бо сатҳи бозори меҳнат боло муқаррар намояд, агар он боварӣ дошта бошад, ки ин одилона хоҳад буд;

• ширкат масъулияти иҷтимоиро ба дӯш дорад;

• принципҳои асосии бизнес инҳоянд: мушарақа, мудараба, истисна ва дигар намудҳои, ки аз маҳдудиятҳои рибо, гарар ва мейсир озод мебошанд.

• ҳуқуқ ва вазифаҳои агентҳои бозор пешакӣ муқаррар гардида, дар шартнома қайд карда мешаванд.

Дар тичорати исломӣ ҷаҳор намуди шарикӣ вучуд дорад: Инан, Муфавада, Вучӯҳ ва Амал.

Инан ин ҳамкорӣ ҳам дар соҳаи соҳибкорӣ ва ҳам дар соҳаи маблағгузорӣ бо тақсими даромад аз рӯи иштирок дар ҳарду самт ва талафот вобаста ба ҳиссаи иштирок дар сармоя мебошад. Дар шакли ташкилот Инан ин як ширкати дорои масъулиятш маҳдуд мебошад. Он шахсонро дар бар мегирад, ки ба фаъолияти қорхона сармоягузориҳои гуногун кардаанд ва масъулиятҳои гуногун доранд. Мувофиқи ин, ғоидаи гирифташуда, ки андозаи он пешакӣ дар шартнома пешбинӣ шудааст, низ гуногун аст.

Муфавада ин шартномаи дарозмуддат байни нуқтаҳои тичоратӣ дар бораи тичорати мутақобила ва савдои мутақобила, дастгирӣ ва суғурта мебошад. Муфавада дар шакли ташкилот ин ҷамъияти дорои масъулиятш номаҳдуд мебошад, ки барои суғуртаи хавфи бизнес ва расонидани ҳадамоти миёнаравӣ пешбинӣ шудааст. Аъзоёни ин ҷамъият дар сармоя саҳмиҳои баробар доранд. Мувофиқи созишнома, ғоидаи дар дохили Муфавада гирифташуда баробар ба ҳамаи шарикон тақсим карда мешавад.

Вучӯҳ ин шартнома оид ба гирифтани қарз мебошад. Шарикон қарзҳои беғоизро гирифта, фаъолияти яқоя анҷом медиҳанд. Ғоидаи пешакӣ гуфтушунид шудааст ва ҳар як иштирокчиӣ лоиҳа талафотро ба маблағи ҳиссаи истифодашудаи қарз ба ӯҳда мегирад.

Амал ин шарикӣ мебошад, ки ба меҳнати яқояи иштирокчиён (ҳам ҷисмонӣ ва ҳам зехнӣ) бе ҷалби сармоя асос ёфтааст ва, вақте ки ду ё зиёда истеҳсолкунандагон ҳар гуна намуди фаъолиятро интиҳоб мекунанд ва қори худро бо истифодаи меҳнати худӣ анҷом медиҳанд, ба роҳ монда мешавад. Амал яқояшавии воситаҳои пулии шариконро рад мекунад ва ба онҳо яқояшавии саъю кӯшишҳои шахсиро пешниҳод менамояд; ғоида дар асоси созишнома оид ба саҳми ҳар яке ба фаъолияти умумӣ тақсим карда мешавад.

Маҳдудиятҳои тичорати исломӣ

Дар тичорати исломӣ як қатор маҳдудиятҳо низ мавҷуданд. Ба маҳдудиятҳои фаъолияти соҳибқорӣ исломӣ инҳо дохил мешаванд:

• судхӯрӣ;

• муомилаҳои номуайяне, ки дорои хатарҳои зиёд аст;

• фаъолиятҳои, ки бо ахлоқи ислом алоқамандӣ надоранд (қиморбозӣ, лотереяҳо, ҳаннотии қоғазҳои қиматнок);

• суғуртаи анъанавии тичоратӣ;

• истеҳсол ва тильорати молҳои манъшуда;

• ташкили монополия, инчунин бо мақсади ташкили нархҳо барои молҳои монополӣ;

• истифодаи нобаробари захираҳои табиӣ ё монеа барои барқарорсозии онҳо.

Ҳамчун категорияи алоҳида, мо метавонем ин фаъолиятҳоро, ки дар ҳама ҷо ғайриқонунӣ мебошанд, нишон диҳем:

• қоррупсия;

- фиреби тичоратӣ, маълумоти нодуруст, фиреб, ошкор намудани сирри тичоратӣ;
- қаллобӣ ва истехсоли пулҳои қалбакӣ.

Барои фаҳмидани муносибати мусбати концепсияи рафтори исломӣ моделҳои гуногунро дар Русия, Англия ва Ҷопон муқоиса намудан мумкин аст.

Ба ҷадвали 1 нигоҳ намуда қайд намудан мумкин аст, ки ҳамаи моделҳо решаҳои таърихӣ, сабабҳои минтақавӣ ва рафтори иҷтимоию иқтисодиро доранд ва дар баъзе мавридҳо бо интиҳоби мавқеъ ва интизориҳои оянда муайян карда мешаванд.

Моделҳои русӣ, дар ҳоле, ки иқтисоди ин кишвар аз ҷониби бисёре аз шарикҳои гуногун вобастаанд, бинобар ин хусусияти фарқкунанда дорад. Моделҳои исломӣ дар баъзе ҷиҳатҳо ба моделҳои русӣ наздик аст, аммо ин қор ҳамеша дар амал татбиқ намешавад. Моделҳои Англисӣ ва Ҷопонӣ, сарфи назар аз як қатор тафовутҳо дар марҳилаи кунунӣ, тамоюлҳои мухталифро ба ҳам мепайвандад.

Ҷадвали 1. Моделҳои асосӣ ва гуногуни рафтори иқтисодӣ

Моделҳои русӣ	Моделҳои исломӣ	Моделҳои Англисӣ	Моделҳои Ҷопонӣ
1. Дар иқтисодӣ -иҷтимоии Федератсияи Русия ҳамчун алоқҳои байни тамаддунҳои ғарбӣ ва шарқӣ амал мекунад. Иқтисодиёт ба навъи шарқ наздиктар аст. Меъёрҳои бузурги давлат ба шаклҳои иҷтимоии тақсими он (маориф, тандурустӣ) мебошад.	1. Ба таври махсус таъкид кардани афзоиши арзишҳои этикӣ ба арзишҳои моддӣ ва неъматҳои иқтисодӣ. Дикқати асосӣ дар тақсими одилонаи молу мулк дар байни ҳамаи аъзоёни ҷомеа мебошад.	1. Анъанаи капитализми протестантӣ. Ба ғоидаи фикрҳои молиявӣ фаъолона равона карда шудааст: манъ кардани вақти беҳуда, вазифаи кори пуршиддат, ба дараҷаи миёна, пардохт ва такмил додани маблағҳо ҳамчун вазифаи асосӣ.	Меҳру муҳаббати содиқона ба раис, низоми музди меҳнати дарозмӯҳлат, ўҳдадори камтар барои хатар. Афзалияти манфиатҳои роҳбарият нисбат ба манфиатҳои кормандон, манфиатҳои саҳмдорони коллективӣ, пасандозҳо, ростқавлӣ ва амалия.
2. Калисо одамро баракат медиҳад, аммо он ба таври расмӣ нест, меъёри муқаррарӣ вучуд надорад.	Пардохт оид ба фоизи қарз дар соҳаи молиявӣ ва қарзӣ манъ карда шудааст.	2. Сармоягузор аз ўҳдадориҳо ба хавф ва давлат даст кашида, ба ширкатҳои бузург ниёз дорад.	
3. Озодии нисба ба начотдиҳӣ мебошад.	Иштироки бевосита дар фаъолияти ширкатҳо.	3. Одам бояд тамоми кӯшишҳоро ба харҷ диҳад, ки корашро анҷом диҳад, пул қор кунад ва ин ба беҳбудии худ ва қобилият дар иҷрои вазифаи худ ишора мекунад.	
4. Заъифии шахсӣ бо пурқуватии коллективӣ.			
5. Раванди рушд ба рушди моликияти афзоиши дар истехсолоти оварда расонид.			

Дар охир хулоса намуда қайд менамоем, ки принципҳои асосии концепсияи исломии идоракунии соҳибқорӣ инҳо буда метавонанд:

- озодии фаъолияти соҳибқорӣ ва шартномавӣ;
- одилона;

- конуният;
- рафтори ахлоқии менечерон ва маъмурон;
- хайрия .

Дар айни замон, таъкид карда мешавад, ки фарҳангҳои этикии дигари идоракунӣ низ омӯхта мешаванд, эҳтиром карда мешавад ва унсурҳои инфиродӣ қабул карда мешаванд, ки ба қонунҳои Шариат муҳолиф нестанд.

АДАБИЁТ

1. Алишоев Х.Х. Исламская экономическая мысль и практические аспекты её использования в постсоветском пространстве.- Душанбе: «Ирфон», 2013.- С. 236
2. Беккин Р.И. Исламская экономика. Краткий курс. – М: АСТ: Восток-Запад, 2008. - 288 с.
3. Исламская экономика в Судане // Проблемы современной экономики. — 2007. — № 3 (23)
4. Исламская экономика: между капитализмом и социализмом // Вопросы экономики. — 2007. — № 10
5. “Islamic Capital Market Fact Finding Report” (2004), Report of the Islamic Capital Market Task Force of the International Organization of Securities Commissions, July 2004, <http://www.iosco.org>.
6. “Islamic Financial Services Industry Development: Ten-Year Framework”, A joint initiative of the Islamic Research & Training Institute, Islamic Development Bank & Islamic Financial Services Board, 2006
7. Abu Dhabi Islamic Bank, <http://www.adib.ae>

АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТОРГОВОЙ СЕТИ

Каримова Т.Х.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Актуальность данной темы обусловлена тем, что в кризисных условиях, когда потребители начинают менять свои предпочтения, важно вовремя отслеживать эти изменения и принимать соответствующие меры по управлению ассортиментом и складскими запасами.

Антикризисное управление представляет собой целостную систему приемов и методов управлением предприятия, которые взаимосвязаны, эти приемы и методы направляются на предупреждение или устранение кризисных явлений, неблагоприятных для бизнеса [4, стр.3].

В условиях кризиса многие торговые компании испытывают дефицит денежных средств. В связи с этим в предприятии возникают определенные проблемы. Испытывая финансовые трудности, клиенты торговых компаний вынуждены изменить свои ассортиментные предпочтения: приобретать аналогичную продукцию по меньшей стоимости или вовсе отказываться от части ассортимента, поэтому ритейлеры пересматривают свои ассортиментные матрицы, выводя из них медленно оборачиваемый и низкорентабельный ассортимент. Поведение потребителя в этой ситуации, а также изменения его ассортиментные предпочтения прогнозировать довольно сложно.

В условиях такой неопределенности перед руководителем торгового предприятия стоит задача эффективного, а главное оперативного управления ассортиментом и складскими запасами.

Целью данной работы является определение ряда проблем в области управления ассортиментом и складскими запасами в супермаркете «Ёвар» в условиях кризиса, а также предложение рекомендаций, направленных на сохранение стабильности бизнеса.

Рассмотрим основные внешние факторы, воздействующие на торговое предприятие «Ёвар» в период финансово-экономического кризиса, а также наиболее критичные последствия от воздействия этих факторов (рис. 1).

Рис. 1. Влияние основных кризисных факторов на деятельность предприятия

В период нестабильности для торгового предприятия возникают риски задержки платежей, потери клиентов из-за некачественной работы персонала и неэффективного взаимодействия. Лавинообразное снижение цен на рынке, неэластичность спроса и кадровые ошибки ведут к большим финансовым потерям. В таких условиях возникает необходимость оптимизировать дебиторскую задолженность, для чего целесообразно классифицировать должников и определить для каждого из них политику взыскания долгов. Ряд покупателей в период кризиса заинтересованы в отсрочке платежа, и для предприятия важно принимать обоснованные решения по предоставлению им кредитных линий. Также важным является привлечение и удержание покупателей в условиях постоянного изменения рыночных условий.

Для решения данных задач руководству супермаркета «Евар» целесообразно использовать следующие инструменты: данные о текущей задолженности, включая срок просроченной задолженности; доля покупателя в структуре доходов и структуре валовой прибыли, информация об эффективности источников рекламы, об эффективности работы персонала, динамика спроса, рыночная конъюнктура, различные сценарии продаж, сравнение показателей работы менеджеров, привязка системы оплаты труда к показателям, информация о классе сотрудника: "генератор прибыли"; "среднячок", которого можно эффективно обучить; "балласт", от которого нужно избавляться.

Для решения проблем с закупками предприятию необходимо правильно выбирать поставщиков с учетом изменяющихся в период кризиса цен и условий поставок. Закупать следует только то, что необходимо в условиях постоянного изменения планов и прогнозов продаж товаров. Классифицировать задолженности поставщикам следует по рискам для бизнеса, а также определить очередность погашения задолженностей.

Для принятия управленческих решений по данному аспекту деятельности предприятия можно использовать следующую информацию: база поставщиков с ценами, условиями поставок, история отношений с поставщиком, актуальные планы производства и снабжения, бюджет на закупки, календарные планы закупок, бюджеты на закупки, информация о прогнозируемом наличии денежных средств для платежа на определенную дату, база поставщиков с условиями поставок.

В условиях кризиса не стоит пренебрегать стратегическим управлением. Ошибка в планах, неучтенные факторы, непредусмотренные сценарии развития событий могут нанести бизнесу непоправимый урон. Возникает задача осуществления долгосрочного планирования

стратегических целей, определять сценарии их достижения с учетом сценариев развития кризиса, контролировать показатели в ключевых точках.

Для правильных управленческих решений необходимы следующие данные: ключевые показатели текущей деятельности, прогнозы развития ключевых внешних факторов (спрос, конкуренция, доступность финансов, развитие технологий), ключевые показатели через 1, 3 и 5 лет с учетом различных сценариев развития бизнеса.

Для сохранения стабильного положения предприятия на рынке руководству необходимо регулярно осуществлять ряд антикризисных управленческих воздействий на бизнес-процессы предприятия.

Сохранив отношения с покупателями и обеспечив стабильность поставок, обеспечив устойчивые показатели производства и продаж, оптимизировав структуру затрат и управление, наращивая долю рынка за счет успешной конкуренции, увеличив ликвидность и снизив зависимость от кредиторов, предприятие может использовать кризис как отправную точку для реализации новых возможностей.

Логистические проблемы целесообразно решать с помощью использования современных систем автоматизации. В первую очередь имеет смысл организовать на складе адресное пространство, повысив тем самым точность учета. Штрафные санкции за ошибочно доставленный товар является не лучшим способом поддержания морального духа персонала предприятия, особенно в период участвовавших неплатежей. Именно поэтому имеет смысл задействовать информационную систему, позволяющую обеспечить автоматический отбор товара с мест хранения на складе, поскольку этот процесс занимает до 60% общего времени выполнения всех складских операций [1, стр.60].

Достаточно часто складские площади используются неэффективно. Но даже в кризисные периоды дефицит складских площадей по-прежнему сохраняется. Как только система автоматизации склада "выжмет" из мест хранения по максимуму, тут же возникает возможность диверсифицировать бизнес, используя высвободившийся объем склада для оказания услуг ответственного хранения другим предприятиям [2, стр.54].

Таким образом, в супермаркете «Ёвар» по результатам анализа должна быть разработана программа по улучшению его финансового состояния. Эти действия производятся с целью недопущения кризисных ситуаций на предприятии или вывода его из затруднительного положения путем комплексного использования внутренних и внешних резервов.

К числу основных стратегических задач развития торгового предприятия в кризисных условиях относятся: оптимизация структуры капитала предприятия и обеспечение его финансовой устойчивости; максимизация прибыли; создание эффективного механизма управления предприятием; использование предприятием рыночных механизмов привлечения финансовых средств; обеспечение инвестиционной привлекательности.

На основании выявленных проблем в деятельности супермаркета «Ёвар» одним из основных направлений улучшения финансового состояния является поиск внутренних резервов по увеличению прибыльности и экономической эффективности его деятельности, и создание отдела антикризисного управления, который заранее будет отслеживать вероятные проблемы и принимать превентивные меры по их устранению.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антикризисные инструменты для торговли: управление ассортиментом и складскими запасами. Электронный ресурс – Режим доступа: http://www.balanceplus.com.ua/antikrizis_text/13.php
2. Антикризисное управление. Учебник. / Под ред. Э.М. Короткова. – М.: ИНФРА–М, 2009. – 432с.
3. Литвак Б.Г. Управленческие решения: Учебник. – М.: Тандем: ЭКМОС, 2008. – 248с.
4. Одаренко Т.Е., Сапожник М.В. Антикризисное управление предприятием: сущность и преодоление // Таврический научный обозреватель №2(19) февраль 2017

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К КЛАССИФИКАЦИИ БИЗНЕС-УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

Джумъев Б.М.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

В последние годы в зависимости от повышения роли и значения бизнес-услуг в развитии экономики и расширения спектра таких услуг по мере развития информационно-коммуникационных технологий повышается интерес ученых и исследователей по систематизации его видов и разработки новых классификаций таких услуг. Однако, многообразие форм и видов бизнес-услуг, а также регулярное совершенствование новых видов бизнес-услуг не позволяет разработать единственную классификацию, которая бы охватила все услуги. Классификация осуществляется на основе деления видов услуг по соответствующим признакам. Разработка общепринятой классификации бизнес-услуг позволяет не только группировать каждую под отрасль сектора бизнес-услуг на основе их специфических особенностей и экономической сущности, но позволит правильно оценивать закономерности формирования и развития определенных видов бизнес-услуг с учетом совершенствования системы статистического учета таких услуг.

Несмотря на то, что в экономической литературе встречаются различные классификации бизнес-услуг, большинство из них не могут выражать все свойства услуг, оказываемые между предприятиями и организациями. Так как в условиях развития цифровой экономики и повышения роли знаниеемких бизнес-услуг в формировании экономики знания, появляются новые виды услуг и исчезают невостребованные. В этих условиях существующие классификации бизнес-услуг не отвечают требованиям современной экономики, что актуализирует вопросы разработки новых видов услуг, которые раскрывают более широкие виды деятельности между организациями и предприятиями.

В экономической литературе многие ученые и международные организации разрабатывали классификацию услуг по различным критериям. К таким классификациям относятся классификации Д. Белла, К. Лавлоку, Международная стандартная отраслевая классификация, классификация услуг, принятой МВФ, Временный Единый Классификатор Продукта Организации Объединенных Наций и др. Однако, относительно классификации бизнес-услуг было уделено меньше внимания. В большинстве имеющихся классификаций основными критериями группировки услуг является способ предоставления их поставщикам, а не покупателям.

Поэтому использование имеющихся классификаций бизнес-услуг не позволяет оценивать качество закупаемых услуг профессиональными покупателями.

Таким образом, из-за неоднородности видов услуг как экономическая категория, считаем целесообразным определить охват содержания понятия «бизнес-услуги». В экономической литературе наиболее часто цитируемыми классификациями бизнес-услуг являются классификация Института управления поставками и школы бизнеса В. П. Карей в Университете штата Аризона в рамках исследования цепочки поставок и закупок, а также классификация Винстры, Аксельсона и др.

Винстра Ф. и др. предлагают классификацию, состоящую из четырех различных видов бизнес-услуг [1]:

- компонентные услуги – это довольно неизменяемая часть приобретаемых услуг, которую бизнес-клиенты предоставляют конечному потребителю;
- полуобработанные услуги - это такие виды услуг, которые после изменения их структуры со стороны бизнес-клиентов предлагаются конечному потребителю;
- инструментальные услуги - это услуги, которые используются как средство или инструмент, покупаемые предприятием для производства собственной продукции или оказываемых услуг;

• потребляемые услуги - это такие виды бизнес-услуг, которые полностью используются покупаемым предприятием и не являются частью предлагаемых услуг конечному потребителю.

Данная классификация услуг имеет много преимуществ для оценки B2B сделок. Во-первых, это классификация является наиболее независимой от подотраслевых характеристик бизнес-услуг и позволяет предприятиям лучше управлять качеством предоставляемых услуг. Например, услуги по сохранению здания и сооружения могут быть отнесены, как к категории потребляемых услуг для производственных предприятий, так и к компонентным услугам для агентств недвижимости и риэлтерских компаний.

Таким образом, предприятия и организации могут принимать различные методы управления качеством бизнес-услуг для одних и тех же видов услуг. Кроме того, применение данной классификации на практике позволяет предприятиям и организациям предоставлять информацию о предлагаемых бизнес-услугах своим клиентам, даже если они не разрабатывали общую схему управления качеством услуг для полного спектра предоставляемых услуг.

Широкий охват сектора услуг делает трудным выделить все виды бизнес-услуги из широкого спектра предлагаемых услуг. В экономической литературе, также выделяются две категории частных услуг, такие как профессиональные услуги (или бизнес-услуги) и персональные услуги.

По классификации Винстры Ф., бизнес-услуги включают в себя компьютерные, профессиональные услуги (юридические, бухгалтерские, маркетинговые, технические, инженерно-архитектурные, рекламные и консультирование), исследования и разработки, а также другие услуги, такие как услуги агентств по трудоустройству работников и услуги колл-центров.

Североамериканская система отраслевой классификации выделяет следующие основные виды профессиональных услуг: информационные услуги (публикации, программное обеспечение, телекоммуникации и Интернет); финансовые и страховые; недвижимость; профессиональные, научные и технические услуги (бухгалтерский учет, юридические, консалтинговые и инжиниринг); управление компаниями и предприятиями, управленческие услуги и обработка отходов.

Необходимо отметить, что по мере развития экономики и науки, категория бизнес-услуг расширилась, эти услуги прошли определенные этапы своего жизненного цикла, что в итоге привело к разработке новых видов и исчезновению старых, а также совершенствованию структуры рынка бизнес-услуг посредством пополнения видов и подвидов бизнес-услуг по мере развития научно-технического прогресса и инновации.

Таким образом, бизнес-услуги в более широком виде сформировались после перехода страны в рыночные условия. Бизнес-услуги создают необходимые условия для функционирования целого комплекса экономики страны и способствуют развитию широких производственных и иных отношений между различными субъектами первичных, вторичных и третичных секторов экономики.

По мере формирования и развития рынка бизнес-услуг и видов бизнес-услуг можно различать первоначальные бизнес-услуги и современные виды бизнес-услуг. Например, бухгалтерские услуги и консультационные услуги возникли еще в древности. Как справедливо отмечает Оганисян Н.А., в древние времена общество прибегало к консультационной помощи, бухгалтерские и аудиторские услуги появились в XIX веке, хотя другие услуги, как аутсорсинг является явлением XX века.

Международная теория и практика не имеют единого подхода к определению и классификации бизнес-услуг. В классификации ВТО особо выделена перечень услуг, именуемая как бизнес-услуги. В литературных источниках они часто именуется как деловые

услуги. Согласно трактовке ВТО к бизнес-услугам обычно относятся услуги в форме В2В. Здесь в качестве субъектов процессов продажи и покупки выступают юридические лица [2].

Иностраный исследователь Аксельсон Б. классифицирует бизнес-услуги по следующим категориям [3]:

- услуги в сфере информационных и коммуникационных технологий (услуги связанные с ИКТ, услуги по внедрению оборудования, техническое обслуживание, телекоммуникационные услуги);
- финансовые услуги (финансы, банковское дело и страхование);
- услуги по обслуживанию объекта (уборка, ресторанное обслуживание, охрана);
- услуги по организации бизнеса (управленческое консультирование, экологическое консультирование, управление рисками, бухгалтерский учет и аудит, юридические услуги);
- транспортные и распределительные услуги (складирование, транспортные услуги);
- научно-исследовательские и технические услуги (техническое обслуживание, ремонт и помощь, разработка и инжиниринг).

В работах Червякова Л. М., Мальцевой А. А. выделяются 3 вида бизнес-услуг, такие как аренда, услуги для бизнеса, и услуги для развития бизнеса (табл. 1). В данной классификации в рамках бизнес-услуг объединяются также услуги, которые связаны с ведением бизнеса.

По мнению Котоминой О.В. «важная особенность знаниеемких бизнес-услуг состоит в высоком уровне их кастомизации, т.е. четкой спецификации потребностей клиента и оказании услуг, наилучшим образом удовлетворяющих эту потребность» [4].

Котомина О.В. различает 10 видов интеллектуальных бизнес-услуг таких как: «рекламные услуги, маркетинговые, аудиторские, IT-консалтинг, кадровый консалтинг, инжиниринговые услуги, финансовое посредничество, юридические услуги, услуги в области недвижимости и девелопмента и риэлтерские услуги, дизайнерские услуги» [4].

Таблица 1.

Классификация бизнес-услуг

№ пп	Виды бизнес-услуг	Наименование подвидов бизнес-услуг
1.	Услуги аренды	– услуги аренды офисных помещений; – услуги аренды производственных помещений; – услуги аренды лабораторных помещений; – услуги аренды конференц-центра (переговорной); – услуги аренды высокотехнологического оборудования;
2.	Услуги для бизнеса	– информационные услуги; – офисные услуги; – административно-хозяйственные услуги; – ресурсообеспечение и логистика; – организационные услуги;
3.	Услуги для развития бизнеса	– услуги по поиску и привлечению инвестиций; – экспертиза инновационных решений; – консалтинговые услуги; – юридические услуги; – коучинг и менторство; – осуществление трансфера технологий; – услуги в области составления счетов, бухгалтерского учета и отчетности налогообложения; – финансовые услуги, включая услуги по финансовому посредничеству, и связанные с ним вспомогательные услуги; – услуги по найму рабочей силы и обеспечению персоналом (аутстаффинг)

Песоцкая Е.В. и Муравьев А.М., отмечают, что бизнес-услуги имеют недостаточную структуризацию и в науке не имеется однозначный подход к классификации форм бизнес-услуг [5].

Николайчук Н.Е. по целевому принципу различает 31 видов бизнес-услуг, такие как производственные услуги, строительство, инжиниринг и надзор за строительством, транспортно-экспедиторские услуги, лизинг технических средств, риэлтерские услуги, торгово-посреднические услуги, информационно-вычислительные услуги, услуги связи, банковские услуги, страховые услуги, инвестиционные услуги, юридические услуги, консалтинг, маркетинговые услуги, рекламные услуги, паблик рилейшнз, франчайзинг, коммерческие разработки и внедрение технических новшеств, предпродажные услуги, послепродажные услуги, бухгалтерские услуги, услуги в сфере повышения квалификации, медицинское обслуживание предприятий и организаций, офисные услуги, услуги по проведению корпоративной разведки и организации, контрразведки, услуги по разрешению конфликтов, услуги по найму рабочей силы и подбору кадров, проведение различного рода экспертиз, геология и разведка недр, услуги по организации переездов и прочие услуги [6].

Кулибанова В.В. условно разделяет бизнес-услуги на две группы: деловые услуги и услуги делового сервиса. По его мнению: «деловая услуга предназначена для роста капитала клиента и повышения эффективности его деятельности. Услуги делового сервиса отражают определенные экономические отношения между контрагентами, которые необходимы для развития деятельности и увеличения капитала, как поставщика, так и потребителя услуг» [7].

Сараев А.Л. и Сараев Л.А. выделяют четыре важные критерии, по которым можно проводить классификацию бизнес-услуг, таких как критерии целевого сегмента рынка потребления услуг, характера и объемов потребления бизнес-услуг, целевого предназначения бизнес-услуг и влияния бизнес-услуг на прибыль клиента и роста капитала его компании [8].

В классификации ВТО/ ГАТС бизнес-услуги делятся на 6 групп (табл.2).

Таблица 2

Классификация бизнес-услуг в соответствии с ВТО/ ГАТС

КЛАССИФИКАЦИЯ УСЛУГ	ОПРЕДЕЛЕНИЕ	НАИМЕНОВАНИЕ
1. Профессиональные услуги	Профессиональная услуга — независимая услуга, оказываемая физическим лицом, осуществляющим профессиональную деятельность в конкретной области услуг в ответ на запросы организаций или отдельных клиентов (граждан).	– юридические; – аудиторские; – инженерные услуги; – услуги в области налогообложения; – архитектурные; – медицинские; – стоматологические; – ветеринарные и др.
2. Компьютерные и связанные с ними услуги	Компьютерные услуги, оказываемые с помощью компьютера, обслуживание компьютерной техники.	– услуги по применению программного обеспечения; – услуги по обработке данных; – услуги по обслуживанию и ремонту вычислительной техники.
3. Услуги в области исследований и разработок	Деятельность поставщиков услуг в сфере фундаментальных, прикладных и экспериментальных разработок.	– деятельность в сфере научных исследований и разработок; – экспериментальная или теоретическая деятельность; – исследования и разработки в области биотехнологии;

		– научные исследования и разработки в области нанотехнологий и др.
4. Услуги, связанные с недвижимым имуществом	Услуги в сфере покупки и продажи собственного недвижимого имущества.	– риэлтерские услуги; – услуги по оценке помещений и др.
5. Услуги по аренде/лизингу без операторов	Вид экономической деятельности по передаче собственности на временное владение и пользование за определенную плату.	– услуги по аренде судов; – аренда воздушных судов и других транспортных средств) и др.
6. Другие услуги, связанные с предпринимательской деятельностью	Вид деятельности, направленное на поддержку предпринимательской деятельности.	– консультационные услуги по вопросам управления; – услуги по исследованию рынка и выявлению общественного мнения; – услуги в области рекламы; – по подбору персонала; – полиграфические и издательские услуги и др.

При разработке классификации форм бизнес-услуг также следует учесть характеристику ряда факторов, которая определяет особенности формирования и развития рынка бизнес-услуг. К таким факторам относятся ограниченность числа потенциальных клиентов бизнес-услуг, наличие высокого уровня профессионализма клиентов, территориальная поляризация производителей и потребителей бизнес-услуг, непосредственные отношения поставщика и потребителя услуги в ходе ее предоставления.

Игнатьева А.В. и Максимов М.М. дают классификацию бизнес-услуг по критериям направлений их развития. В частности они выделяют следующие виды бизнес-услуг: – аудит, бухгалтерское обслуживание, юридическое обслуживание, управленческое консультирование, деловая информация, реклама и отношения с общественностью, тренинг, рекрутмент и инвестиционное обслуживание [9].

Зорин М. в качестве приоритетных видов бизнес-услуг выделяет инжиниринг, логистические услуги, IT-услуги, правовые услуги, финансовые услуги, консалтинговые, научно-исследовательские услуги, маркетинговые и рекламные услуги, PR, и услуги бизнес-образования, рекрутмент [2].

Голубкова И. и Михалова В., в качестве новых направлений развития бизнес-услуг, выделяют стратегические бизнес-услуги [11]. Поставщики таких услуг специализированные в отрасли, которые имеют стратегическое значение для фирм клиентов, сами не в состоянии из-за финансовых и кадровых ресурсов обеспечить себя такими услугами. Другие компании вынуждены приобрести такие услуги у специализированных фирм, так как они не могут нанимать специалиста того уровня, который способен предоставить такие услуги из-за высокого уровня специализации и хорошего уровня образования. Сотрудники таких фирм, предоставляющих стратегические бизнес-услуги, в основном, высокообразованные, часто они также работают в передовых центрах исследований и разработок, а предоставляемые ими услуги носят индивидуальный и специфический характер. Поэтому другие компании совсем не в состоянии предоставить такие услуги. Одним из возможных способов решения этой проблемы является аутсорсинг.

Поскольку сфера бизнес-услуг становится все более заметной в развитии промышленности и повышении степени индустриализации страны, повысились требования относительно значения таких услуг не только для роста ВВП, но и также сохранения поддержания биосферы с точки зрения экологии. Таким образом, зеленые бизнес-услуги – это услуги между предприятиями и организациями, направленные на удовлетворение их

потребностей путем соблюдения экологических норм и принципов, что в итоге гарантирует более устойчивое и экологическое развитие промышленности и ВВП страны [12].

Таким образом, проведенное исследование принципов и критерий классификации бизнес-услуг показало, что несмотря на уже имеющуюся множество классификаций бизнес-услуг по различным критериям, процесс разработки классификации бизнес-услуг нельзя считать полностью завершенным.

Исследование показывает, что до настоящего времени не разработана классификация бизнес-услуг по видам знаний, которые необходимы для оказания и пользования таких услуг. Хотя в общем виде выделяются знаниеемкие виды бизнес-услуг, в научной литературе еще не приведена классификация бизнес-услуг в зависимости от конкретных типов и видов знаний, которые необходимо для оказания бизнес-услуг. Исходя из этого, мы предлагаем более совершенную классификацию бизнес-услуг по требуемому виду необходимого знания и опыта на четыре группы:

1. Бизнес-услуги, требующие технических знаний.
2. Бизнес-услуги, требующие управленческих знаний.
3. Бизнес-услуги, требующие профессиональные знания.
4. Бизнес-услуги, требующие интегрированные знания.

К первой группе относятся услуги по обеспечению безопасности, программное обеспечение и компьютерные услуги, техническое обслуживание, инжиниринг.

Ко второй группе относятся услуги в сфере управления недвижимостью, управленческий и стратегический консалтинг, маркетинговые услуги, рекламные услуги, услуги в сфере публич релейшнс и др.

К третьей группе относятся услуги в сфере администрирования, бухгалтерского учета и аудита, временный набор рабочей силы; транслейтинга, налоговые и юридические консультации, подготовка кадров и др.

К четвертой группе относятся сложные виды бизнес-услуг, которые требуют различных форм знаний, таких как услуги в сфере исследования и разработок, инжиниринговые услуги, стратегический консалтинг и др.

Предлагаемый вариант классификации бизнес-услуг может дополнить существующие классификации услуг в экономической литературе. Практическое использование данной классификации услуг позволит поставщикам услуг лучше оценивать способности своих работников по оказанию соответствующих видов бизнес-услуг и удовлетворять потребности своих клиентов. Кроме того, так как причина приобретения услуги извне для многих конкретных предприятий и организаций являются нехваткой соответствующего уровня знания и опыта работников внутри предприятий, при осуществлении заказа они будут опираться на наличие знаний и опыта поставщиков услуг по той сфере, которые требуются для решения проблемы в их хозяйственной деятельности. Кроме того, данная классификация по праву остается наиболее оптимальной при защите прав потребителей в условиях появления разногласия между поставщиками и потребителями бизнес-услуг. Вместе с тем, предлагаемую нами классификацию можно использовать при определении нужд страны в человеческих ресурсах для оказания бизнес-услуг и подготовки кадров в данной области. Таким образом, в предлагаемой классификации находят отражение важнейшие экономические критерии, которые определяют соответствие поставщика бизнес-услуг на оказание соответствующего вида деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Wynstra F. An application-based classification to understand buyer–supplier interaction in business services / F.Wynstra, W.Van der Valk. // International Journal of Service Industry Management. – Eindhoven: 2006. -Vol. 17, - № 5.– P.480
2. Зорин М. Логистика в составе клиентоориентированного сервиса деловых услуг / М.Зорин // Логистика. – М.: Агентство Маркет Гайд, 2012. – №12. – С.55

3. Axelsson B. Companies buy services, don't they? / B.Axelsson // Proceedings 9th IPSERA Conference, Canada, 2000. – P.43
4. Котомина О. В. Межрегиональный обмен интеллектуальными деловыми услугами в России / О.В. Котомина // Известия РАН серия географическая. – М.: Российская академия наук, 2015. - № 5. – С. 28
5. Песоцкая Е.В. Рынок услуг управленческого консалтинга: структурная диагностика / Е.В. Песоцкая, А.М. Муравьев // Экономическое возрождение России. - Санкт-Петербург: 2006. - № 3. – С.60
6. Николайчук В.Е. Маркетинг и менеджмент услуг / В.Е. Николайчук // «Деловой сервис». – СПб.: Питер, 2002. – С.67
7. Кулибанова В.В. Маркетинг: сервис / под ред. А.Н. Азрилияна. СПб.: Питер, 2000.-С. 86.
8. Сараев А.Л. К оценке прибыли и затрат предприятий, модернизирующих структуру производства / А.Л.Сараев, Л.А.Сараев // Вестник Самарского государственного университета, 2013. - № 1 (102). - С. 186
9. Игнатъева А.В. Исследование систем управления. / А.В.Игнатъева, М.М.Максимов // – М.: Юнити, 2014. – С.123
10. Зорин М. Логистика в составе клиентоориентированного сервиса деловых услуг / М.Зорин // Логистика. – М.: «Агентство Маркет Гайд», 2012. – №12. – С.55
11. Holubcova I. Present and future of outsourcing and business services in new EU member states / I.Holubcova, V.Michalova // Global Academic Society Journal: Social Science Insight. – Bratislava, 2008. –Vol. 1, – №1. – P. 31
12. Aithal P. S. How service industries can transform themselves into green business industries / P.S.Aithal, S.Preethi, J.Preethi // MPRA Paper No.71767, posted 06 Jun 2016 UTC – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71767/> (Дата обращения – 23.12.2017 г.)

МУКАМАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ПЕШНИХОДИ ХИЗМАТРАСОНИХОИ ДАВЛАТИИ ЭЛЕКТРОНИ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Ҳабибуллозода М.Ҳ.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣи Тоҷикистон

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар фаъолияти мақомоти давлатӣ, пеш аз ҳама бояд ба иҷроиши эҳтиёҷоти аввалиндараҷа ва муҳими аҳоли ва ҳифзи манфиатҳои иҷтимоии онҳо мусоидат намояд. Рушди ҷанбаҳои иҷтимоӣ - иқтисодии ҳаёти аҳоли, беҳтарсозии шароити зиндагии мардум масъалаҳои афзалиятнок ҳангоми ғуруши хизматрасониҳои давлатии электронӣ ба шумор меравад. Мақсади асосии гузариш ба механизми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ тариқи электронӣ бояд ба таъмини сатҳи муайяни қонеъгардии шаҳрвандон аз ҳариди хизматрасониҳои давлатӣ ба воситаи мурочиат ба мақомоти салоҳиятнокӣ давлатӣ оид ба ҳалли масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва таъминоти хизматрасониҳои тиббӣ ба ҳисоб меравад.

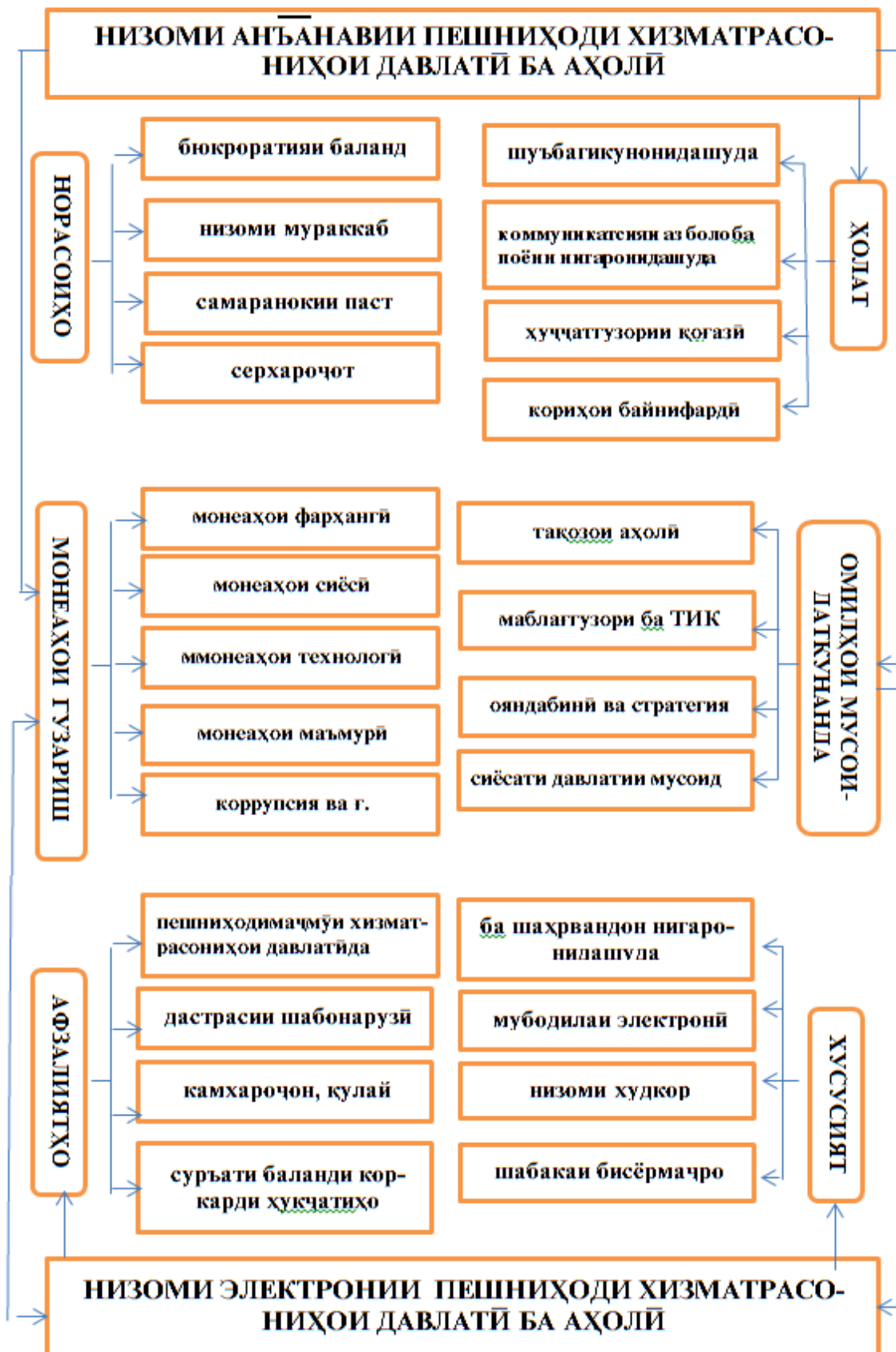
Маъмулан дар раванди гузариш ба хизматрасониҳои давлатии электронӣ гузаронидани як қатор чорабиниҳои ташкилӣ ва омодагӣ дар назар дошта мешавад, ки гузариши марҳила ба марҳилаи пешниҳоди хизматрасониҳои давлатиро дар шакли электронӣ ифода менамояд. Барои бомуваффақият гузаштан аз низоми анъанавии пешниҳоди хизматрасониҳо ба низоми электронии он, зарур аст механизми гузариш коркард карда шавад. Чунин механизм дар расми 1 оварда шудааст, ки дар он ҳолати имрӯзаи пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ, омилҳои мусоидаткунада ва монеаҳо барои гузариш ва раванди гузариш ба низоми электронии пешниҳоди хизматрасониҳо таҷассум ёфтаанд.

Дар низоми электронии хизматрасониҳо шаҳрванд ба мадди асосӣ гузаронида шуда рақамиқунонии раванди он асоси ислоҳотро ташкил медиҳад. Ҳангоми гузариш ба

хизматрасониҳои электронӣ мונהое ҷой доранд, ки равандро суст мегардонад ва дар баробари ин омлҳои мусоидаткунандае ҳастанд, ки чунин равандро метезонад [2, с. 72].

Дар қисми аввали механизми пешниҳодшаванда сохтори анъанавии мураккаби пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ таҷассум ёфтаст, ки бюрократияи баландро ифода менамояд. Ин низом ба масъалаҳои дохилии идоракунӣ асос ёфта тақсимои вазифаҳои маъмуриро дар байни кормандон, идораҳо ва мақомот ифода намуда иерархияи намудии назорат, ва сохтори стандартишударо дарбар мегирад. Камбудии ин низом дар сохтори мураккаби пешниҳоди хизматрасонӣ, ғайрифайол будани раванди пешниҳоди хизматрасонӣ, қабули тулонии қарорҳо, ба таъхир афтодани иҷроиши амалиёт, зарурати мутобиқаткунии мунтазами он ба талаботҳои нав таҷассум меёбад. Ин тарзи пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ дар шароити муосири рушди иқтисодиёт ғайрисамарабахш буда такроршавии вазифаҳоро нишон медиҳад. Бюрократияи баланд ба шахрвандон имконият намедиҳад дар раванди хариди хизматрасониҳо фаёл буда шафофияти иҷроиши онро пайгирӣ намоянд.

Ҳолати пешгӯишуда дар механизми мазкур истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсиониро дар фаъолияти мақомоти давлатӣ ифода менамояд. Гузариш ба он идоракунӣ нисбатан самарабахш ва маҳсулнокро ифода намуда, ба дастрасии васеи хизматрасониҳои давлатӣ, интиҳоби васеи он мусоидат менамояд ва ҳамчунин масъулияти мақомоти давлатиро дар байни шахрвандон баланд мебардорад. Муҳити электронии ҳамкорӣ бо шахрвандон дастрасии хизматрасониҳоро тариқи Интернет ба шахрвандон бо васитаи дастгоҳҳои гуногуни иттилоотӣ иртиботӣ ба мисли телефони мобилӣ, марказҳои хизматрасонӣ дар соҳаи Интернет, дастгоҳҳои бесим ва ғайраҳо имконпазир мегардонад. Дар ин низом ҳамчунин чор принсипи муҳим дар мадди назар гузошта шудаанд:

Расми 1. Механизми гузариш ба низоми электронии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ

1. Шаҳрвандон дар маркази асосӣ гузошта шудаанд, ки мувофиқи ин принцип ҳукумат ба проблемаҳои шаҳрвандон диққати ҷиддӣ дода ба онҳо хизматрасониҳоро новобаста аз минтақаи ҷойгирбудаашон бо имкониятҳои фарох пешкаш менамояд.

2. Принципи шарикӣ давлат бо аҳоли ба назар гирифта шудааст, ки он ба шаҳрвандон имконияти иштирок дар қабули қарорҳои давлатӣ оид ба самараноктар пешниҳод намудани хизматрасониҳоро медиҳад.

3. Принципи мубодилаи электронӣ, ки истифодаи интернетро ҳумчун усули асосии барқарор кардани иртиботот, ҳамкори байни аҳоли ва давлат, дар назар дорад. Дар ин раванд барои шаҳрвандон зарур намергардад, ки оид ба махсусгардонии идораҳо ва мақомотҳои давлатӣ дар масъалаҳои гуногун маълумоти зиёдтар пайдо намоянд.

4. Шабакаи бисёрмаҷро иртибототи мустақимро бо кормандони беруна, гурӯҳҳои қорӣ байнишӯбавӣ ва истифодаи муштаракӣ иттилоотро имконият медиҳад.

Илова бар ин ҳангоми гузариш аз низоми анъанавии пешкашқунии хизматрасониҳои давлатӣ ба низоми электронӣ як қатор монеаҳо вучуд доранд, ки дар механизми мазкур муайян карда шуда усулҳои бартараф кардани онҳо дақиқ карда шудааст.

Монеаҳо, ки раванди гузаришро суст мегардонанд ба шаш гурӯҳ ҷудо карда шудаанд, гарчанде, ки баъзе аз чунин монеаҳо паҳлуҳои васеъро ифода намоянд [2, с.75].

1. Монеаҳои сиёсӣ

Монеаҳои сиёсӣ, ин монеаҳо мебошанд, ки ба фаъолияти роҳбарони мақомоти алоҳидаи давлат оид ба бетарафӣ ё муҳолифаташон барои гузариш ба шакли электронии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ, набудани ояндабинии сиёсӣ аз тарафи онҳо, ҳамчунин стратегияи муккамали гузариш ба ҳукумати электронӣ ва амолӣ онҳо дахл доранд.

2. Монеаҳои маъмурӣ

Монеаҳои маъмурӣ масъалаҳои зиёдро дар бар мегирад, ки дар раванди ташкили инфрасохтори заиф, лоиҳаҳои мураккаб ё заифи гузариш ба низоми нав, норасогии ҳамкорӣ байни ташкилотҳо ва шӯбаҳои алоҳидаи махсусгардонидашуда ба пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ, омодагии пасти кормандон, таъиноти пасти барномаҳои компютерӣ ва амсоли онҳо дахл доранд.

3. Монеаҳои муҳолифат ба инноватсия

Ин гурӯҳ мונהаҳоеро ифода менамояд, ки барои ворид намудани инноватсия дар тамоми сатҳи ҳукуматдорӣ муҳолифат нишон медиҳанд. Махсусан кормандони мақомоти давлатӣ барои мутобик надонистани муҳити қориашон ба ислоҳоти нав, аз сабаби зарурати гузаштан аз такмили ихтисос барои пешниҳоди хизматрасониҳо муҳолиф баромаданашон имконпазир аст. Дар оянда чунин навҷорисозӣ ислоҳоти сохториро тақозо менамояд, ки дастурамалҳои нави хизматиҳо бавучуд оварда уҳдадорҳои пешкашқунандагони хизматрасониҳоро тағйир медиҳад.

4. Монеаҳои технологӣ

Бисёре аз хизматрасониҳои электронӣ дар асоси низомҳои пештарқабулкардидаи идорақунии маъмурӣ ва инфрасохтори шабакавии ТИК асос мегирад, ки байни низом ва маъмурият номувофиқати техниқиро пеш меорад. Дигар монеаҳои технологӣ, ки ҷой доранд ба муаррифии боэътимод, инфрасохтори заиф, набудани стандарти ягонаи муайянқунандаи сифат, намуди зоҳирии портали электроноӣ, пайвастшавии боэътимоди Интернет ва масъалаҳои вобаста ба бехатарӣ ва махфият алоқаманданд.

5. Монеаҳои фарҳангӣ

Монеаҳо, ки ба фарҳанги ташкилии ҳукумати электронӣ ва иҷтимоӣ алоқаманд аст. Ба ин дохил мешавад беиттилоотӣ шаҳрвандон, иштироки ғайрифаволи шаҳрвандон, муҳолифати мутахассисон, дараҷаи пасти саводноқии электронии шаҳрвандон, монеаҳои забонӣ, эҳтимолияти зиёд шудани даҳолати аҳоли ба қарорҳои сиёсӣ ва ноҳамаии амалдорон барои ҷалби онҳо дар идорақунии давлатӣ.

6. Монеаҳои ҳуқуқӣ

Норасогии қонунҳои дахлдор, меъёрҳои танзимии ҳуқуқӣ, ки ба ташаккул ва рушди хизматрасониҳои давлатии электронӣ мусоидат менамояд ба монеаҳои ҳуқуқӣ дохил мегардад.

Омилҳои мусоидаткунандаи рушди ҳукумати электронӣ дар механизми мазкур чунин гуруҳбандӣ карда шудаанд.

1. Ояндабинӣ

Банақшагирии гузариш ба шакли электронии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ бояд аз дақиқ муайян намудани нақшаи гузариш, ҳадафҳо оғоз гардад, ки он масъалаҳои рушди ҷамъиятро ифода намуда тавонад. Манфиатҳои шаҳрвандон ҳангоми чунин ояндабинӣ ба эътибор гирифта шуда бошад.

2. Коркаи стратегияи гузариш ба шакли электронии хизматрасониҳои давлатӣ

Зарур аст амализозии ташабусҳо оид ба хизматрасонии давлатии электронӣ аз рӯи стратегияи пешакӣ тарҳрезӣшуда амали карда шуда нақшаи махсуси ҷорабиниҳо коркард карда шаванд. Дар стратегияи мазкур, зарур аст муассисаҳои давлатӣ барои таҳия ва амаликунии барномаҳои гузариш ба шакли электронии ҳуҷҷатгузориҳои давлатӣ ҳавасманд гардонида шаванд. Илова бар ин роҳҳои бартараф намудан номуайяниҳои дар самти интиҳоби технология ҷой дошта, дараҷаи самаранокии он, истифодаи ТИК барои ҳадафҳои фарох дар стратегия дақиқ карда шавад.

3. Дастгирии роҳбарият

Дастгирии роҳбарият дар дилхоҳ сатҳ омили муҳими рушд ва муваффақияти бахши хизматрасонии давлатии электронӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ лоиҳаҳои гузариш ба хизматрасониҳои электронӣ бояд зери назорати мунтазами вазоратҳо ва мақомоти алоҳидаи махсусгардонидашуда бошад. Дастгирии роҳбарият дар сатҳҳои болои барои банақшагирии лоиҳаҳои гузариш, дарёфти захираҳои зарурӣ, ҳавасмандгардонии кормандон ва таъмини ҳамоҳангии байни вазоратҳо ва ташкилотҳо нақши ҳалкунандаро дорост.

4. Ҳавасмандгардонии тақозои шаҳрвандон

Тақозои шаҳрвандон метавонад раванди ислоҳотро тезонида шаҳрвандонро барои хариди хизматрасониҳои тариқи электронӣ бештар мусоидат намояд. Мақомоти давлатӣ дар ин самт ҳавасманд мегарданд, ки барои амализозии лоиҳаи гузариш ба ҳукумати электронӣ фаъол гардида раванди ислоҳотро тезонанд.

5. Зиёд намудани маблағгузориҳо

Дар раванди гузариш ба низоми электронии хизматрасониҳо барои ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошташуда ҷудо намудани маблағҳои пулии муайян пеш меояд, ки муайян намудани сарчашмаҳои он ва таъмини шаффофият ва мақсаднок истифода шудани онҳо зарур меояд. Мавҷудияти маблағгузориҳои кофӣ омили муҳим барои мақомоти пешкашкунандаи хизматрасониҳои давлатӣ ба шумор меравад.

Дар баробари омилҳои дар боло зикргардида, ки ба гузариш ба шакли электронии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ мусоидат менамояд, эътироф кардан зарур аст, ки истифодаи ТИК дар фаъолияти идоракунии давлатӣ метавонад танҳо дар ҳама ҳолат самара диҳад, ки раванди воридсозӣ ва истифодаи он дуруст идора карда шавад. Аз ин рӯ идоракунии тағйироте ки аз сабаби воридкунии технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ ба вучуд меояд масъалаи муҳим дар раванди гузариш ба шакли электронии хизматрасониҳои давлатӣ ба шумор меравад.

Ҳамин тавр истифодаи тавсияҳои дар боло зикргардида имконият медиҳад, ки истифодаи технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ тағйиротҳои куллиро ба вучуд орад. Гарчанде, ки дар ин раванд нақши дигар омилҳои дохилии ташкилотро ихтотакунанда низ калидианд.

АДАБИЁТ

1. Ҳабибуллоев М.Ҳ. Проблемы формирования и перспективы развития рынка электронных государственных услуг в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета, (научный журнал) Серия: Экономика. Душанбе: Сино, 2017, с.130-133

2. Ҳабибуллозода М.Ҳ. Ҳолат ва дурнамои рушди хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ // Монография Душанбе Ирфон 2021, 136 с.
3. Ҳабибуллоев М.Х. Теоретические аспекты предоставления электронных государственных услуг населению // Вестник Таджикского национального университета, (научный журнал) Серия: Экономика. Душанбе: Сино №2, 2017, стр.70-74

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Рустамов Р.У.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Экономика представляет собой многоуровневую, многозвенную и многоаспектную систему, в современной экономической литературе обычно при вертикальной структуризации экономики с функциональной точки зрения выделяют макро и микроуровни. На макроуровне, отражаются происходящие в стране процессы общего экономического роста или спада, инфляции, изменения занятости, инвестиционной активности и др., на микроуровне функционируют хозяйствующие субъекты – предприятия, организации. Между функциональными уровнями действуют мощные разнонаправленные восходящие, нисходящие и «наклонные» связи, без учета которых невозможно объяснить ни поведение экономики в целом, ни состояние отдельного предприятия.

Неблагоприятность внешней деловой среды, а также исторические особенности становления и развития предпринимательства определили ряд особенностей, отличающих внутренние предприятия от зарубежных. На основе проведенного нами анализа развития предпринимательских структур, к числу основных проблем и ограничений экономического роста, а также причин возникновения кризиса на предприятии в настоящий момент можно отнести [2, с. 3]:

- совмещение в рамках одного предприятия нескольких видов деятельности, невозможность в большинстве случаев ориентироваться на одну продуктовую модель развития;
- избыточную величину основных производственных фондов, а также их низкий технический уровень, изношенность и «отсталость» оборудования,
- неоднородность технологического пространства и, как следствие, потери качества в технологических цепях;
- низкий уровень качества отечественной продукции;
- высокая материалоемкость производства;
- проблемы в области налогообложения;
- низкий уровень рентабельности продукции большинства отраслей экономики.
- нехватка инвестиций в реальный сектор, особенно в отрасли обрабатывающей промышленности.
- проблема получения кредитных средств, в особенности это касается малого предпринимательства. Почти все предприятия имеют трудности в привлечении долгосрочных кредитов;
- нехватка оборотных активов и их низкая оборачиваемость;
- низкий уровень профессиональной подготовки работников предприятия, не соответствующий современным рыночным условиям функционирования экономики.
- общий низкий технический уровень и низкая технологическая оснащенность в сочетании со значительным инновационным потенциалом;
- высокая степень приспособляемости к сложной экономической обстановке, усугубляемой дезорганизацией в системе государственного управления;

- низкий управленческий уровень, недостаток знаний, опыта и культуры рыночных отношений;

- неразвитость системы самоорганизации и инфраструктуры поддержки малого предпринимательства.

Предприниматели отмечают также проблему слишком высоких налоговых ставок, сложность и запутанность налоговой системы, сложность и несовершенство законодательства, регистрирующего предприятия, регламентирующего их деятельность, например, сертификацию продукции, лицензирование и т.д.

Отражающей экономико-организационные проблемы, которые послужили в последствии фактором формирования комплекса мер по развитию предпринимательства [3, с.108].

Основные проблемы, сдерживающие развитию предпринимательства следующие проблемы: трудности с приобретением сырья и оборудования; рост цен на сырье и материалы; трудности с арендой и приобретением помещений; проблемы со сбытом товаров и услуг; нехватка денежных оборотных средств; нормативно-правовые и административные барьеры, дефицит средств на развитие, большие налоги и т.д.

Меры, направления: нормативно-правовое; финансово-кредитное; обеспечение безопасности; информационно-техническое; организационное, кадровое и консультационное обеспечение; внешнеэкономическая деятельность.

В государственной программе должны быть отражены механизмы денежно-кредитной, налоговой, бюджетной, и ценовой политики, материально-технического снабжения, системы официальных гарантий, которые обеспечивали бы создание равных стартовых условий в развитии предпринимательской деятельности.

Наряду с проблемами, связанными с неблагоприятным воздействием факторов внешней среды, существует ряд внутренних причинв деятельности предпринимательских структур, препятствующих их развитию:

- недостаточная ориентация предприятий на потребности рынка и отсутствие стратегии развития;

- недостаточная загрузка производственных мощностей;

- неэффективные структуры;

- отсутствие у руководителей необходимых знаний, опыта для успешной работы в рыночных условиях;

- недостаток квалифицированных менеджеров, устаревшие принципы управления;

- отсутствие информационной системы управления.

Конкурентоспособная компания сегодня – это обладающая ясным пониманием своих стратегических целей, определенным видением будущего,

компетентным персоналом и эффективными механизмами адаптации, позволяющими сохранить устойчивость в условиях современного рынка, характеризуемого высоким уровнем неопределенности и повышенными рисками:

- Способность быстро принимать и реализовывать решения;

- Способность обучаться;

- Способность обмениваться информацией;

- Способность распространять и применять лучшую практику;

- Оптимальная организационная структура;

- Отработанные бизнес –процессы;

- Квалифицированный персонал;

- Эффективные системы управления;

- Способность взаимодействовать с поставщиками, с потребителями;

- Взаимодействие с инвесторами и финансовыми институтами;

- Взаимодействие с государством;

Другими словами, это организация, обладающая наряду с компетенциями в соответствующих отраслях экономики, высокими динамическими способностями.

Именно динамические способности предопределяют успех бизнеса сегодня, в том числе:

- способность быстрее других адекватно понимать сложившуюся на рынке ситуацию и распознавать изменения в потребностях потребителей;

- способность в кратчайшие сроки принимать решения и осуществлять действия, соответствующие новым возможностям или угрозам;

- способность организовать непрерывный инновационный процесс самосовершенствования;

- способность быстро и эффективно производить требуемые изменения.

Если внимательно посмотреть на те организации, который данный момент действуют на территории Таджикистана, то мы обнаружим, что их реакция на происходящие события, как правило, существенно запаздывает, решения могут не приниматься в течение нескольких лет, даже принятые решения исполняются неэффективно. В таких условиях рынка такие компании не только выживают, но даже создается ложное впечатление, что они успешно развиваются. В действительности, они еще просто не столкнулись с реальной и конкретной конкуренцией.

При осуществлении хозяйственной деятельности, как мы показали, предприятия сталкиваются с различного рода проблемами. Характер проблем зависит от множества факторов: отрасли и его производственной специфики. Предприниматели, которые находятся в неустойчивом и нестабильном положении, что способствует возникновению различных видов кризисов, и что делает необходимым детальное изучение и все стороны проработку теоретических вопросов возникновения кризисных явлений на предприятия, изучение понятия и сущности кризисов, а также исследование методов управления, направленных на прогнозирование кризисов и их преодоление.

Состояние число промышленного предприятий и производства продукции в этой сфере в РТ представлено в таблице 1.

Таблица 1.

Общие показатели промышленного предпринимательства за 2017-2022 г.
Республике Таджикистан

Наименование	годы						Отклонение %
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Число предприятий, единиц (тыс).	2043	1999	2161	2164	2283	2397	117,3
Объем промышленной продукции (млн. сомони)	19453	23597	26098	29543	32143	38829	199,6
Среднегодовая численность промышленно-производственного персонала тыс. человек	81,2	80,9	85,6	84,2	84,3	85,3	105,8
Производства потребительских товаров (млн. сомони)	1442	1516	1814	1878	1696	2017	139,8

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2022 года. стр. 251.

Калибране производства потребительских товаров включая алкогольных напитков (млн. сомони) в течение 6 года.

Как видно из таблицы и показанные цифры в течение 6 лет самая низкая численность предприятия и промышленной предпринимательства соответственно 2017г.(1999) но по производству промышленной продукции низкий показатель соответствует 2016г (19453).

Представление в таблице 1 среднее производство труда соответственно составляет 161719 и 1579583,6 (чел) то что этот цифр в последние годы больше чем предыдущий: (204464 чел., и 3312113,7чел), первое (85,3*2397), второе (85,3*38829)

По мнению автора предпринимательская деятельность в сфере промышленности дает мощный стимул к высокопроизводительному труду, получения прибыли и, в конечном счете, лучшего удовлетворения общественных потребностей. Развитие предпринимательства в промышленности определяется состоянием и уровнем рыночных отношений и, прежде всего, наличием необходимых условий для свободы частного сектора в экономике [4, с. 65].

Таким образом, неотъемлемым атрибутом рыночного хозяйства является предпринимательство. Главной отличительной чертой предпринимательской деятельности является свободная конкуренция. Расширение предпринимательства в промышленности приведет к улучшению жизнедеятельности населения и а также оно даёт:

- увеличение количество свободных рабочих мест;
- увеличение ВВП;
- внедрение инновационной технологий в сфере промышленного производства;
- повышение уровня благосостояния населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Предпринимательство: Учебное пособие. - Мн.: Высшая школа. 2000.
2. Попков В.П. Обеспечение устойчивости развития предпринимательских структур на основе инвестиционного планирования / В.П. Попков, А.И. Балашов, Ю.В. Мячин. – СПб: Нестор, 2004. – 165 с.
3. Фатхудинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент / Р. А. Фатхудинов. – М.: Маркетинг, 2002. –356 с.
4. Герчигова И.Н. Регулирование предпринимательской деятельности: государственное и межфирменное: Учеб. Пособие. – М.: Консалтбанкир, 2002.

ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ҲАМЧУН ВОҲИДИ ЧЕНАКИ ФАӢОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ

Сафоев А.К.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон

Чунон чӣ дар таҳқиқотҳои худ Андрианов А.Ю., Воробёв С.В. ва дигарон қайд менамоянд: «Ба шароити бозор тобеъ гардондани иқтисодиёти мамлакат боиси аз нав дида баромадани фаъолияти хоҷагидорӣ тамоми корхонаҳои ҷумхурӣ, аз ҷумла раванди сармоягузорӣ зарурият ба миён меоварад. Ба таври умум эътироф карда мешавад далеле, ки қобилиятнокӣ ва нашъунамои ҳар як корхона, ҳар як низоми иҷтимоию иқтисодӣ бештар ба сиёсати оқилонаи сармоягузорӣ вобаста аст». Албатта, дар низоми иқтисодии бозорӣ барои суръати тараққиёти мамлакат воситаи зиёди сармоягузорӣ ҳам дохилӣ - ватанӣ ва ҳам берунӣ - хориҷӣ зарур аст. Ҳар як сармоягузор аз сармоягузорӣ манфиати шахсии худро меҷӯяд, аммо бо вучуди ин, аз дараҷаи хавфе, ки метавонад бо он дучор гардад, меҳаросад.

Зери лоиҳаи дарозмуддати сармоягузорӣ минтақавӣ он лоиҳае фаҳмида мешавад, ки дар он самтҳо ва усулҳои сармоягузорӣ маблағҳо бо мақсади ба даст овардани ғоида муайян карда мешаванд. «Дар адабиёти умумии эътирофшудаи иқтисодӣ, ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ дарозмуддат танҳо лоиҳаҳои сармоягузорие ворид мегарданд, ки дар давоми 5 сол ва боло татбиқ карда мешаванд. Бояд хотиррасон кард, ки ҳангоми гурӯҳбандӣ аз рӯи шартҳои дороиҳо ба дороиҳои кӯтоҳмуддат дороиҳое дохил мешаванд, ки мӯҳлати истифодаашон то як сол аст». Лоиҳаҳои сармоягузорӣ минтақавӣ, ки мӯҳлати татбиқи дарозмуддатро пешбинӣ

менамоянд, чун қоида, дар соҳаи энергетика, амволи ғайриманқул, нақлиёт ва амсоли инҳо амалӣ карда мешаванд, аммо таҳлили минбаъдаи мо нишон дод, ки ҳиссаи зиёди лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар самти саноат равона гардидаанд. Инро бо он метавон тавсиф намуд, ки «Бинобар аҳаммияти бузурги соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат, ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва таъмин намудани иҷроӣ ҳадафҳои стратегии миллий, аз ҷумла раванди саноатикунони босуръати кишвар, солҳои 2022–2026 - «Солҳои рушди саноат» эълон карда шуд.

Муҳимтарин самти тақмили таҳлили сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои сармоягузори дарозмӯҳлат, ки дар бахши саноат дар шароити муосир татбиқ мешаванд, ин дараҷаи манфии таъсири хавф мебошад. Масалан, ба андешаи Д. Белл «Агар дар ҷомеаи саноатӣ моликият ва меҳнат унсурҳои муҳими ҷомеа ба шумор раванд, пас дар ҷомеаи баъдисаноатӣ иттилоот ва донишҳои назариявӣ асосӣ ҷомеаро ташкил медиҳанд. Дар ин гуна ҷомеа мутахассисони касбӣ гурӯҳҳои иҷтимоӣ маҳсуб наёфта, балки табақаи касбӣ-техникӣ: мутахассисони илмӣ, техникӣ, маъмурӣ ва фарҳангиро ташкил медиҳанд. Инчунин, мавқеи иҷтимоии инсон на аз рӯи дороиҳо ва мансубияти синфӣ табақавӣ, балки аз рӯи қобилият ва касбияти ӯ муайян карда мешавад».

Ҷомеаи баъдисаноатӣ - ин чунин ҷомеа ё мамлакате мебошад, ки иқтисодиёташ дар натиҷаи инқилоби илму техника ва даромади дараҷаи зиёди асосии аҳолии мамлакат бартарияташ аз афзалияти истеҳсоли соҳаи маҳсулот ба истеҳсоли соҳаи хизматрасонӣ гузашта аст. Захираҳои истеҳсолии ин намуди мамлакатҳо - ахборот ва донишҳои назариявӣ ба ҳисоб меравад. Корҳои илми - таҳқиқотӣ қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Хусусияти сифатҳои баланди ин ҷомеа ин сатҳи маълумотнокӣ, касбият, омӯзишӣ ва ихтирооткории кормандон мебошад.

Дар давраи ислоҳоте, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз истиқлолият ба даст овардан ба амал омадааст, соҳаи саноат мисли тамоми низоми иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат ба бӯҳрони шадид дучор гардидааст. Дар охири солҳои 1990-ум назар ба охири солҳои 1980-ум ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва ҳиссаи маҳсулоти технологияҳои баландсифат кам шудаанд, яъне «ба андозаи муайян аз саноатикунонӣ ба тосаноатикунонии хоҷагидорӣ мамлакат сурат гирифт. Ин боиси афзоиши ҳиссаи ҷузҳои захираҳои содиротӣ гардид, ки хавфҳои макроиқтисодӣ ва сиёсии давлатро афзоиш дод, чунки ба вобастагии конъюнктураи нархи беруна ба молҳои содиротӣ оварда расонид. Аз нуктаи назари геоекологӣ таъсири иқтисодиёт ба муҳити табиӣ кам шуд (ҳаҷми умумии партовҳои моддаҳои зараровар кам шуд), аммо дар натиҷаи хусусигардонии иқтисодиёт, ҳамзамон хавфи хатарҳои табиӣ ва техногенӣ ба миён омад. Аз соли 1997 инҷониб дар соҳаи саноат тағйироти мусбӣ ба амал омадааст. Бо сабабҳои маълум имрӯз иқтисодиёти кишвар асосан ба бахшҳои истихроҷи (захираи табиӣ) соҳаи хоҷагидорӣ нигаронида шудааст, ки ба вобастагии ҷиддӣ аз захираҳои эҳтимолии қаламрав ва мувофиқан боиси бад шудани вазъи экологӣ, яъне тезу тунд шудани проблемаҳои геоекологӣ оварда мерасонад.

Аз солҳои 2000-ум сар карда, ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ дар маҷмӯи маҳсулоти ватанӣ зиёд шудан гирифт, табиист, ки вазни қиёсии шахсоне, ки дар саноат кор мекунанд, дар шумораи умумии шахсоне, ки дар иқтисодиёт кор мекунанд, зиёд мегардад. Ин аз аҳамияти баланди соҳаи саноат, нисбатан суст таракки ёфтани иқтисодиёти тосаноатӣ шаҳодат медиҳад. Аз ин рӯ, азнавсозии истеҳсолоти ватанӣ, афзоиши минбаъдаи ҳосилнокии меҳнат ва тағйир додани сохтор ба самти диверсификатсия ва афзоиши ҳиссаи соҳаҳои технологияи баланд ин шартӣ зарурӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва ҳалли бисёр проблемаҳо мебошад. Таҷрибаи таърихӣ кишварҳои нисбатан пешрафтаи дигар нишон медиҳад, ки азнавсозии куллии саноат дар шароити андозаи зиёди давлат ҳангоми гузоштани захираҳои сармоягузори бузург имконпазир мебошад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ давлат бояд на фақат нақши ягона ва муайянро дар ин раванд, балки дар интиҳоби векторҳои пешбаранда (стратегӣ) бозад. Оё тичорати хусусӣ ҳатто бо дастгирии

фаъоли давлат кодир ба азнавсозӣ ва ҳалли мушкилоти рӯ ба рӯи чома аст ва оё он мехоҳад, ки чунин тағйиротҳои масъалаҳои муҳими илму сиёсати муосир алоқаманданд, амалӣ намояд.

Лоихаҳои бузурги сармоягузорӣ, ки барои ояндабинии миёнамӯҳлат ва дарозмуддат пешбинӣ шудаанд, ин то андозае нишондиҳандаи рушди давлат мебошанд, зеро ба тағйир додани фазои иҷтимоию иқтисодӣ то андозае мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, барои таҳлили дурнамои рушди мамлакат, азнавсозии он, заминаи омории лоихаҳои бузурги сармоягузорӣ истифода шудааст. Аз ҷумла, аз тарафи мо лоихаҳои сармоягузорие, ки дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ дар солҳои 2016-2020 дар давраи дарозмуддат амалӣ мешаванд, интихоб ва барои таҳлил муайян карда шуд. Лоихаҳои сармоягузориҳои интихобшуда ва муайяншудаи сармоягузориҳои дарозмуддат дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 як қатор лоихаҳои калонеро ифода менамояд, ки аз рӯи макони татбиқ, аз рӯи соҳаи саноат, аз рӯи хусусияти истеҳсолот, аз рӯи ҳаҷми маблағҳои сармоягузорӣ, аз рӯи манбаҳои сармоягузорӣ, аз рӯи ҳаҷм ва мӯҳлати татбиқ амалӣ мегарданд.

Ҳангоми қабули лоихаҳои дарозмуддати сармоягузориҳои минтақавӣ давлат ба рушди баробарии минтақаҳои кишвар тавачҷӯҳи хоса зоҳир менамояд. Бо таҳлили ҷанбаҳои методологӣ ва амалии танзими давлатӣ ва мушкилоти ҷалби сармоягузорӣ ба лоихаҳои дарозмуддати сармоягузориҳои минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд кардан зарур аст, ки нақш ва аҳамияти лоихаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 бузург аст. Тавре ки қаблан зикр кардем, дар доираи БСД асосан он лоихаҳоеро ворид менамоянд, ки афзалияти бузург доранд ва боиси расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат мегарданд. Аммо бояд гуфт, ки на ҳама лоихаҳои сармоягузорие, ки дар доираи БСД амалӣ мешаванд, дарозмуддат мебошанд. Ҳангоми татбиқи лоихаҳои дарозмуддати сармоягузориҳои минтақавӣ ҳукумати мамлакат истифода аз ниҳодҳои худ кӯшиш менамояд, ки ҳам сармоягузориҳои хоричӣ ва ҳам дохилро ҷалб намояд.

Аз ҷадвали 1 чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки сарчашмаҳои лоихаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 ба маблағгузориҳои берунӣ ва дохилӣ тақсим мешаванд. Ҳар як маблағи муайян дар солҳои алоҳида чудо карда шудааст ва дар ниҳояти кор барои як давраи муайян дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ ҳисоб карда мешавад.

Ҷадвали 1.

Сарчашмаҳои маблағгузориҳои Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020, ҳаз. доллари ИМА

Сарчашма	2016	2017	2018	2019	2020	Ҳамагӣ дар солҳои 2016-2020	Вазни қиёсӣ бо %
Маблағгузории беруна	223561,0	250490,0	256820,0	134435,0	120965,0	986271,0	96,7 аз ҷумла:
Қарз	202164,0	232370,0	233750,0	120995,0	109515,0	898794,0	88,1
Грант	21397,0	18120,0	23070,0	13440,0	11450,0	87477,0	8,6
Маблағгузории дохила	7995,0	9024,0	9810,0	5120,0	1805,0	33754,0	3,3 аз ҷумла:
Бюджет	7145,0	6494,0	3550,0	1220,0	1330,0	19739,0	1,93
Дигар сарчашмаҳо	850,0	2530,0	6260,0	3900,0	475,0	14015,0	1,37
Ҳамагӣ	231556,0	259514,0	266630,0	139555,0	122770,0	1020025,0	100

Сарчашма: Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2015, №772 тасдиқ шудааст. - саҳ. 14

Тавре ки аз маълумотҳои ҷадвал дида мешавад, маблағгузориҳои беруна дар маҷмӯъ дар давраи муайян 986271,0 ҳаз. доллари ИМА ё 96,7%-и ҳаҷми умумии маблағгузориҳо ташкил медиҳад, ки нисбат ба дигар сарчашмаҳои маблағгузорӣ хеле зиёд аст. Дар доираи маблағгузориҳои беруна дар қисмати қарз 898794,0 ҳаз. доллари ИМА ё 88,1% маблағи умумиро

ташкил медиҳад. Маблағгузори қарзӣ, чун қоида, ҳангоми маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои сармоягузори босуръат ва хеле самаранок истифода мешавад. Грантҳо танҳо дар сурати мавҷуд будани қарзҳои молиявӣ барои лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки дар маҷмӯъ 87477,0 ҳаз. доллари ИМА ё 8,6%-и маблағи умумии Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020-ро ташкил медиҳанд, амалӣ карда мешаванд.

Таҳлил чадвали 1 нишон медиҳад, ки маблағҳои ҷудонамуда аз ҳисоби бучети давлатӣ коҳиш ёфтааст, яъне давлат сол то сол ҳиссаи худро кам карда, маблағҳоро аз ҳисоби манбаъҳои ғайрибучетӣ зиёд мекунад. Кам гардидани ҳиссаи қарз аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳукумати мамлакат вобастагии худро аз институтҳои байналмилалӣ молиявӣ беруна кам мекунад. Саҳми грантҳо зиёд шудааст, ки ин ҷо ҳукумати мамлакат стратегияи оқилонаи давлатӣ ҷалби грантҳоро таҳия кардааст. Ҳиссаи манбаъҳои ғайрибучетӣ афзудааст. Ҳукумати мамлакат инро дуруст дарк намудааст, ки барои сармоягузорӣ ба бахшҳои иқтисодӣ ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ на танҳо сармоягузори хориҷӣ, балки сармоягузори дохилиро низ ҷалб кардан зарур аст. Ҳамзамон дар санади нави қонунгузори Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон банди нав ворид карда шудааст, ки на танҳо ба сармоягузори хориҷӣ, балки ба сармоягузори ватанӣ низ ҳангоми сармоягузорӣ ҳуқуқи имтиёзу сабукиҳо медиҳад. Бинобар ин, зиёд намудани ҳаҷми сармоягузори аз ҳисоби манбаъҳои ғайрибучетӣ ба мақсад мувофиқ мешуморем.

На ҳама лоиҳаҳои дарозмуддати сармоягузорӣ дар доираи БСД барои солҳои 2016-2020 донорҳои худро ёфтаанд. Азбаски мақсади таҳқиқ дар ин банд таҳлили омӯзиши лоиҳаҳои сармоягузори дарозмуддати минтақавӣ ҳамчун воситаи ҳамворакунии рушди фазои саноатикунӣ босуръати минтақаҳо мебошад, пас лоиҳаҳои сармоягузори афзалиятнок дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 мисоли таҳлил шуда метавонад.

Лоиҳаҳои сармоягузори пешниҳодшуда тақсими сармоягузори аз рӯи солҳо надоранд, аммо тавре маълум аст дар таҳқиқоти худ Бабури В.Л. қайд менамояд, ки «Сармоягузориҳои гузашташуда аз рӯи муҳлат дар марҳилаи аввал ва ниҳой ба таври назаррас фарқ мекунад». Аз ин рӯ, мебояд қабул намуд, ки маблағҳо дар тамоми давраи татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ ба таври баробар сармоягузорӣ карда мешаванд. Мӯҳлати миёнаи татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар замима аз 3 то 5 сол мебошад. Бо назардошти душвориҳои, ки дар ҳамаи марҳалаҳои лоиҳақашӣ ва сохтмон ба амал меоянд, ин рақамро дилпуруна ба яқин сол зиёд кардан мумкин аст. Ҳамин тариқ, ақсарияти лоиҳаҳои сармоягузорӣ миёнамуҳлат ва дарозмуддат мебошанд ва ҷӣ қадаре ки лоиҳаҳои сармоягузори дарозмуддат ва калонҳаҷм зиёд бошанд, ҳамон қадар ҳаҷми фаъолияти иқтисодӣ (таваррум, тағирёбии нархи мол ва ғ.) зиёд мешавад, аммо таъсири он ба фазои минтақаҳои ҷуғрофӣ (аз ҷумла иҷтимоӣ-иқтисодӣ) ҳамон қадар назаррастар аст.

Татбиқи лоиҳаҳои калон ва дарозмуддати сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки бо таъсири зиёди лоиҳаҳои калон ба сохтори умумии саноат ва азнавсозии истеҳсолот ва тамоми низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ яқин самтҳои асосӣ ва натиҷаҳои минбаъдаи ин таъсирро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Консерватсияи мавҷудаи самти захираҳои содиротии иқтисодӣ;
2. Афзоиши вазни қисми зинаҳои поёнии истеҳсолот, тараққиёти соҳаи санотӣ технологияҳои пешқадам;
3. Тақсими татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои ҳамвора намудани татбиқи фазои;
4. Мушкилоти камсармоягузорӣ дар минтақаҳои нисбатан ақибмонда, дар натиҷаи баргараф намудани камбудҳои инноватсионӣ;
5. Афзоиши дифференсияи қаламравӣ ва номуносибӣ дар тараққиёти саноат ва аксаран дар тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо.

Таҳқиқот ба мо имкони қонунӣ раванди саноатикунӣ нав ҳулосабарорӣ намуданро медиҳад. Бо итминон метавон гуфт, ки азнавсозии низоми иқтисодии мамлакат ба рушди

назарраси соҳаи инноватсия нигаронида нашудааст, гарчанде ки дар ҷомеаи тосаноатии ташаккулёбанда ин бартарии асосии рақобат хоҳад буд. Ҳамаи ин метавонад ҳамчун қафомонии иқтисоди Тоҷикистон аз кишварҳои нисбатан пешрафта, аз ҷумла аз ҷиҳати дараҷаи зиндагонии аҳоли ва ба даст овардани саноатикунони босуръат ҳисса гузоранд. Аммо барои муайян намудани векторҳои пешбаранда давлат стратегияҳои соҳавӣ ва минтақавии рушди то соли 2030 таҳия намуда, дар ҳуҷҷати асосӣ бо номи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 се сценарияи роҳҳои рушдро овардааст: «Инерсионалӣ, саноатӣ ва саноатӣ-инноватсионӣ». Дар ин ҳуҷҷат аввал дар бораи роҳи оптималии рушд сухан мерафт, аммо тавре ки таҳқиқот нишон медиҳад, навоарӣ дар солҳои оянда омили муайянкунанда нахоҳад буд. Дар баробари ин, эҳтимолияти рушди инерсионалӣ, ки бо нигоҳ доштани сохтори мавҷудаи иқтисодиёт алоқаманд аст, баландтар аст. Роҳи саноатӣ-инноватсионии рушд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он ҳамчун давлати саноатӣ-инноватсионӣ рушд хоҳад кард, бо равандҳои саноатӣ-инноватсионие, ки дар шароити муосир бархӯрд мекунад, маҳдуд аст.

Дар раванди татбиқи ин сценарияҳо, шартҳои зерин пешбинӣ шудаанд:

1. Ҳадафҳои стратегӣ ва татбиқи манфиатҳои афзалиятноки миллий;
2. Тамоюли демографӣ;
3. Самаранокии истифодабарии захираҳои имконпазир;
4. Имконияти сармоягузорӣ;
5. Ҳамгирии муассир дар ҳамгиришавии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ.

Дар шароити муосир, бо мушоҳидаи тамоюли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ба марҳилаи рушди ҷомеаи баъдисаноатӣ, бо амалиномаи таҷдиди азнавсозии низоми иҷтимоӣ-иқтисодии ба баланд бардоштани ҷузҳои инноватсионӣ ҳамчун асоси маҳсулоти рақобатнок имконпазир аст. Аммо дар ин ҷода ҳам омили субъективии сиёсати номуайяни давлат ва ҳам қонуниятҳои объективии иқтисодию ҷуғрофӣ мавҷуд аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои иқтисодии бузурги захиравӣ мебошад, табиатан шаклҳои экстенсивии хоҷагидориро инкишоф дода, наметавонад иқтисоди хеле интензивиро инкишоф диҳад. Агар мо ба низом ва равишҳои эволюсионӣ баргардем, он гоҳ ҳама гуна низом барои ноил шудан ба рушди оптималии фазой-вақтӣ барои худ кӯшиш менамояд.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамчун воҳиди ченаки фаъолияти сармоягузорӣ таъкид кардан зарур аст, ки сиёсати сармоягузорию корхонаҳои саноатӣ ташаккули системаи мақсадноки фаъолияти сармоягузорӣ, интиҳоби роҳҳои нисбатан самарабахши ноил шудан ба онҳо мебошад. Ташаккули сиёсати сармоягузорӣ муайян кардани ҳадафҳои дарозмуддати корхона, интиҳоби сармоягузориҳои ояндадор ва ғайраҳо, таҳияи афзалиятҳои дар рушди корхона, арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорию алтернативӣ, таҳияи пешгӯиҳои технологӣ, маркетингӣ, ояндабинии молиявӣ, арзёбии оқибатҳои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию дар бар мегирад.

Сиёсати сармоягузорӣ ба таъмини оптималии истифодаи захираҳои сармоягузорӣ, омезиши оқилонаи манбаъҳои гуногуни маблағгузорӣ, ноил шудан ба нишондиҳандаҳои мусбати интегралӣ самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва дар умум, ба самтҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокӣ рушди истеҳсолот нигаронида шудааст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев А.Х. Шаклҳои сармоягузорӣ /А.Х. Абдуллоев. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе: Сино, - 2018. - №7. – 68 с.
2. Бақоев Ш.С. Такмилдиҳии механизмҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию минтақавӣ (дар мисоли вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон) / Диссер. ном. илм. иқт. Бохтар – 2020. – 164 с.
3. Султонзода И.М. Асосҳои назариявии танзими сармоягузорию мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти миллий (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон). Диссер. ном. илм. иқт. - 2021. - 171 с.
4. Правила подготовки инвестиционных проектов и реализация среднесрочных программ государственных инвестиций, грантов и капитального строительства в Республике

Таджикистан//Утверждено постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2011 г., № 370. - Душанбе - 6 с.

5. Гаффаров Ф.М. Организация управления реализацией региональных инвестиционных проектов /Ф.М. Гаффаров// Вестник Тад-жикского национального университета. - 2018. - №3. – С. 79

6. Комилов Н.О. Управление инвестиционными проектами в пищевой промышленности Таджикистана /Н.О. Комилов// Автореферат канд. экон. наук. - Душанбе, 2004. - 22 с.

9. Обидов Ф.Ф. Концепция формирования региональных инвестиционных проектов с использованием механизма государственно-частного партнерства /Ф.Ф. Обидов// Вестник Российско-Таджикский (Славянский) Университет. Душанбе, - 2021. - №1 (73)

МАВЌЕИ КОММУНИКАТСИЯҲОИ МАРКЕТИНГӢ ДАР РУШДИ САӢӢӢ

Исмоилов А.А.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайӢӢ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон

Дар марҳилаи муосир маркетинги ширкати сайӢӢ бояд на фақат коркарди хизматрасониҳои босифат, нархгузорию қобили қабул ва ҷалби бештари мизочонро дар бозорҳои мақсаднок дарбар гирад, балки инчунин ширкат бояд низоми коммуникатсия ба низом даровардашударо бо мизочони имрӯза ва эҳтимолӣ дошта бошад. Бинобар ин ҳар як ширкати сайӢӢ ногузир нақши сарчашмаи коммуникатсияро мебозад ва аз воситаҳои гуногуни дастраскунии иттилоот оиди хизматрасониҳоро истифода мебарад. Айни замон ширкатҳои сайӢӢи пешрафта низоми хеле мураккаби коммуникатсиониро доро мебошанд, ки тавассути он ҳамкориҳои ширкат бо мизочон, миёнаравҳо ва ҷомеа роҳандозӣ карда мешавад.

Дар соҳаи сайӢӢ коммуникатсия ҳамчун:

- сарчашма ва паҳнкундаи иттилоот;
- воситаи таъсиррасонӣ ба бозор;
- воситаи афзунгардонии самаранокии фаъолияти маркетингӣ баромад мекунад.

Коммуникатсияи маркетингӣ – ин маҷмӯи мурракабест, ки аз чунин қисматҳо иборат мебошад: ирсолкундаи иттилоот (коммуникатор), воситаҳои паҳнсозии иттилоот, гирандаи иттилоот, алоқаи баракс ва ғ.

Дар соҳаи маркетинги сайӢӢ коммуникатсия барои ҳалли чунин вазифаҳо равона карда мешавад: ташаккулдиҳии талабот, ҳавасмандгардонии фуруш, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхона ва афзунгардонии ғоидаи он.

Бо назардошти ин вазифаҳо коммуникатсияи маркетингӣ се намуд дорад: асосӣ, ёрирасон ва иловагӣ (расми 1).

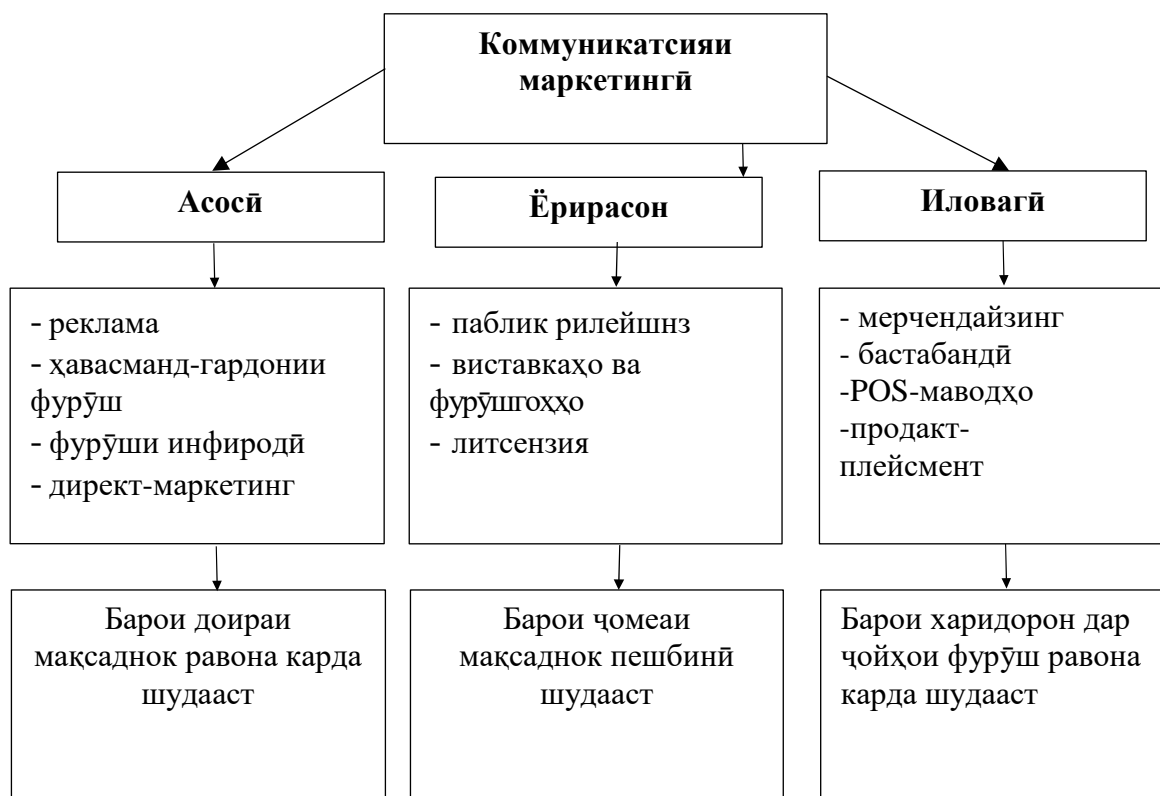
Амалисозии низоми коммуникатсионӣ раванди мураккаб буда, коркарди стратегияи коммуникатсионӣ, тайёр ва гузаронидани ҷорабиниҳо аз рӯи ҳар як қисмати низоми коммуникатсиониро дар бар мегирад.

Стратегияи коммуникатсионӣ – ин маҷмӯи роҳу усулҳост, ки расидан ба мақсадҳои ниҳонии ширкатро таъмин менамояд.

Коркарди стратегияи коммуникатсионӣ чунин марҳилаҳоро дарбар мегирад:

- муайянсозии доираи мақсадноки бозор (кормандони ширкат, мизочони ҳақиқӣ ва эҳтимолӣ, миёнаравҳои маркетингӣ, сохторҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, истеҳсолкундагонии маҳсулоти сайӢӢ);

- муайянкунии мақсадҳои коммуникатсия (зиёд намудани ҳаҷми фуруш, ба миён овардани воқифият, ташаккулдиҳии муносибати мусбӣ, пешниҳоди иттилоот, ба миён овардани афзалияту имтиёзҳо, анғезидани талабот, ташаккулдиҳии эътиқод, ба миён овардани имиджи мусбӣ);

Расми 1. Маҷмӯи стандартии коммуникатсияи маркетингӣ, ки барои ширкатҳои сайёҳӣ пешниҳод карда мешавад

- муайянсозии таркиби маҷмӯи коммуникатсионӣ (маркетинги бевосита, ярмаркаҳо, намоишгоҳҳо, алоқа бо ҷомеа, ҳавасмандгардони фурӯш, реклама);
- коркарди бюджет (хароҷоти пешбурди маҳсулоти сайёҳӣ аз даромади ба дастмеомада бояд камтар бошад);
- таҳлили натиҷаҳо (баҳодиҳии ақсулнигоҳи доираи мақсаднок ба ҷораҳои ташаккулдиҳии талаботу ҳавасмандгардони фурӯш).

Дар раванди коммуникатсия ба офариниши имиджи (симо, тасавурот) мусбӣ нисбати ширкат ё маҳсулоти алоҳидаи он аҳамияти аввалиндарача дода мешавад.

Имидж – ин мақсаднок ба миён овардани симои ширкат ё маҳсулоти он ҳамчун воситаи таблиғоту ташвиқот мебошад.

Имиджи мусбии ширкат (маҳсулот) ба афзуншавии рақобатпазирии ширкати сайёҳӣ дар бозор, ҷалби мизочону шарикон, тезонидани фурӯш ва зиёдшавии ҳаҷми он, сабукгардони дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ, инсонӣ, иттилоотӣ ва моддӣ, пешбурди амалиётҳои тичоратӣ мусоидат менамояд.

Ташаккулдиҳии имиджи ширкат ба чунин принципҳо таъяс менамояд: воқеият, нодирӯ бесобиқа будан, самтнокӣ, оригинальность, наравленность, фаҳмогӣ ва оддият, мавзуният.

Якҷоя бо имидж дар ташаккулдиҳии симои мусбии ширкат сабуку услуби фирмавӣ (стиль) таъсири муайян мерасонад.

Сабуку услуби фирмавӣ аз маҷмӯи тасвирот, калимаҳо, нақшҳо ва овозҳо иборат мебошад, ки барои ҳаммонанд кардани маҳсулоту хизматрасониҳои ширкати сайёҳӣ истифода шуда, имкон медиҳад, ки маҳсулоти ширкати мазкур аз маҳсулоти рақибон фарқ карда шавад (логотип, аломат ё ранги фирмавӣ ва ғ.).

АДАБИЁТ

1. Дубровин И.А. Маркетинговые коммуникации. – М.: Дашков и К, 2016 г.
2. Иган Дж. Маркетинг взаимоотношений. Анализ маркетинговых стратегий на основе взаимоотношений. – М.: Юнити-Дана, 2014 г.
3. Синяева И.М. Паблик рилейшнз в коммерческой деятельности. – М.: Юнити-Дана, 2014 г.

ОЦЕНКА УРОВНЯ СУБЪЕКТОВ ЭКОНОМИКИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Джураева Х.Х.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Предпринимательская деятельность всегда имеет способность быстро адаптироваться ко всем изменениям, происходящим на региональном рынке. Кроме того, когда различные направления предпринимательской деятельности в регионе развиваются, то увеличивается занятость среди экономическо-активного населения региона. Тем самым от субъектов экономики и его развития зависит насколько населения регионов самообеспечены, самодостаточны и на каком уровне находится их благосостояние. [1.С.67–79]

В Хатлонской области проживает более 35% населения республики, она обеспечивает более четвертую часть произведенного ежегодно в стране валового внутреннего продукта. В 2017 г. объем валового регионального продукта, произведенного в расчете на душу населения, по отношению к объему ВВП на душу населения республики составил 72,6%. В регионе на душу населения инвестиций направляются также меньше, чем в целом по республике. Так, сюда направляются ежегодно от 15,0 до 40,0% инвестиций от их общего ежегодного объема по стране в целом [2].

В научном исследовании показано, что в основном во всех регионах с каждым годом увеличивается доход субъектов экономики региона, что дает надежду на дальнейшее развитие промышленности Хатлонской области. Наглядно доходы субъектов экономики региона представлены в таблице 1.

Таблица 1. Доход от промышленного производства Хатлонской области за период 2019-2021 гг. (тысяч сомони)

	Города и районы	Полез. ископаемые	Легкая и пищевая промышленность	Другие виды прод.	Электроэнергия	Водоснабжение
1	г. Куляб	8789,3	568946,2	128538,1	163564,8	28068,8
2	Восеъ	5735,5	216422,2	41875,3	44567,8	2869,3
3	Фархор	445	360558,3	84757,5	36459	9426,3
4	Ҳамадони	13956,9	322729,3	21291,1	34436,9	7122,5
5	Данғара	2945,7	1754520	164612,6	3347297	2807
6	Ховалинг	229162,7	15830,2	1912,79	28765,4	308,7
7	Муъминабад	88,6	59667,5	1371,3	12883,2	335,6
8	Ш. Шохин	97938,5	26829,4	7400,3	10891,8	262,3
9	Темурмалик	28163,7	27535,6	5828	9102,8	582,7
10	Балджуван	12729,9	33433,5	2358,7	4086,7	46,6
11	г. Бохтар	26,2	1168947	170934,6	108628,5	34691
12	Вахш	156,8	433012,6	26472,5	43663,3	2181,4
13	Дустӣ	872,2	382468,5	16712	48355,7	106,8
14	Хуросон	1584,3	379376,5	11266,4	37472,8	672,6
15	Кубодиён	322,3	257704,5	47783,9	54161,4	176,3
16	Дж. Балхӣ	2682,9	189123,5	253519,7	78552,4	9292,8
17	Кушониён	6665	753203,8	18595,1	90485,5	2723
18	А. Чомӣ	42,9	343359,2	28196,8	38263,6	6065
19	Джайхун	64467,7	180637,3	14682,8	55475	689,8

20	Пяндж	333,4	261028,4	19614,2	40533,1	2246,6
21	Шахритус	1430,9	448667,1	54613,2	44322,7	2371,8
22	г. Леваканд	1197,3	98171,3	34231,2	637393,5	2908
23	Яван	737,3	621946,8	3611082	387324,4	8685,2
24	Нурек	1938,9	18856,8	22189,1	4141419	10228,1
25	Н. Хусрав	-	25225,3	2169,4	9027	546,2
Всего по региону		482413,9	8948201	3997696	4792009	135414,4

Составлена на основе данных ежегодного статистического сборника «Истехсоли махсулоти корхонаҳои саноати бо ифодаи пули ва дар намуди асли» за 2020 и 2021 гг.

Таблица показывает, что в области по доходам за период 2019-2021 гг. преобладает в основном легкая промышленность, которая состоит из текстильной и пищевой промышленности. Далее идет производство электроэнергии, источник которого сосредоточен на реке Вахш и представлена ГЭС «Гурек» и «Сангтуда 1». Немаловажное для области значение имеет также и производство других видов продукции, под которыми понимаются производство металлической, неметаллической, пластмассовой, деревянной продукции, которая присутствует во всех городах и районах региона, однако уступает по уровню доходов легкой промышленности. В таблице приведены данные по доходам от производства полезных природных ископаемых, которые составляют – 482413,9 тысяч сомони. В результате исследования отмечается, что в таких районах, как Фархор, Муминабад, А. Джоми и г. Бохтаре данная отрасль находится на очень низком уровне, а в районе Н. Хисрав и вовсе отсутствует. Это прежде всего обусловлено тем, что возможность добычи и производства полезных ископаемых отсутствует практически во всех названных районах, в силу трудоемкости и нерентабельности данного направления. Более наглядно сложившаяся ситуация представлена на диаграмме 1.

На основе диаграммы 1. можно выявить промышленную специализацию городов и районов Хатлонской области

Таблица 2. Специализация районов и городов Хатлонской области

		1	2
1	г. Куляб	Легкая промышленность	Электроэнергия
2	Восеъ	Легкая промышленность	Полезные ископаемые
3	Фархор	Легкая промышленность	Электроэнергия
4	Ҳамадонӣ	Легкая промышленность	Электроэнергия
5	Данғара	Электроэнергия	Легкая промышленность
6	Ховалинг	Полезные ископаемые	Электроэнергия

7	Муьминабад	Легкая промышленность	Электроэнергия
8	Ш. Шохин	Полезные ископаемые	Легкая промышленность
9	Темурмалик	Полезные ископаемые	Легкая промышленность
10	Балджуван	Легкая промышленность	Полезные ископаемые
11	г. Бохтар	Легкая промышленность	Другие виды продукции
12	Вахш	Легкая промышленность	Электроэнергия
13	Дустй	Легкая промышленность	Электроэнергия
14	Хуросон	Легкая промышленность	Электроэнергия
15	Кубодиён	Легкая промышленность	Другие виды продукции
16	Дж. Балхй	Другие виды продукции	Электроэнергия
17	Кушониён	Легкая промышленность	Электроэнергия
18	А. Чомй	Легкая промышленность	Электроэнергия
19	Чайхун	Легкая промышленность	Электроэнергия
20	Пяндж	Легкая промышленность	Электроэнергия
21	Шахритус	Легкая промышленность	Полезные ископаемые
22	г. Леваканд	Электроэнергия	Легкая промышленность
23	Яван	Другие виды продукции	Легкая промышленность
24	Нурек	Электроэнергия	Другие виды продукции
25	Н. Хусрав	Легкая промышленность	Электроэнергия

Составлена на основе данных Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистика Хатлонской области за 1991-2021 гг. статистический сборник стр. 66

Из таблицы видно, что в основном все города и районы Хатлонской области, в промышленной отрасли, специализируются на текстильном производстве и производстве электроэнергии. Только потом, производство других видов продукции и производство полезных ископаемых. Самый низкий уровень доходов составляет сфера водоснабжения, хотя во районах Фархор, Пяндж и в г. Нуреке, доходы от водоснабжения гораздо выше, чем производство полезных ископаемых.

В Хатлонской области, как и во всей республике, промышленное производство хоть и не в таких масштабах, как сельское хозяйство, играет значительную роль в отраслевой структуре регионального субъектов экономики, так как именно в процессе производства, промышленные предприятия создают необходимую для потребителя товары и оказывают населению определенные виды услуг. Здесь основной является функция производства, а такие работы и услуги, как хранение, транспортировка, реализация товаров и другие имеют сопровождающие функции [3, с. 18]. Следовательно, деятельности субъектов экономики Хатлонской области охватывает следующие направления:

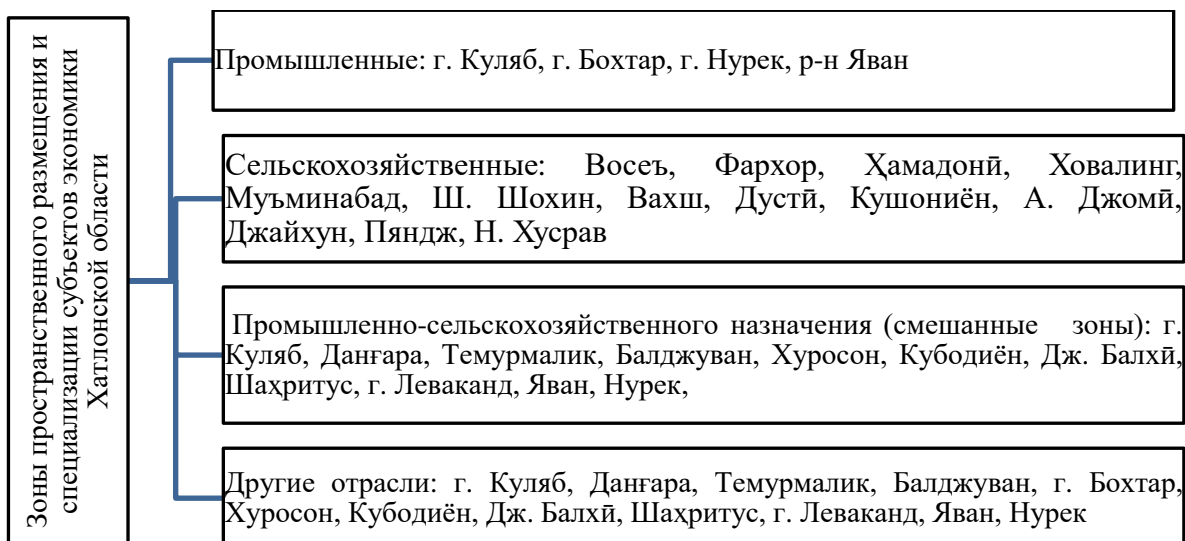
- промышленность (трансформаторы, хлопковое волокно, мясо и колбасные изделия, молочные изделия, животные жиры, растительное масло, хлеб и хлебобулочные изделия, нефть, газ);

- сельское хозяйство (зерно и кукуруза, хлопок, картофель, овощи, бахчевые, фрукты, виноград, животные корма);

- другие отрасли (инвестиции в капитальное строительство, оборот розничной и оптовой торговли, обеспечение питанием совместно с услугами гостиниц и ресторанов, объём платных услуг населению).

В результате исследования, все 25 городов и районов Хатлонской области были сгруппированы в категории, что позволило выделить региональные зоны каждого из ее городов и районов. (рис. 1.).

Рисунок 1. Зоны пространственного размещения и специализации субъектов экономики Хатлонской области [4 с.66]

Исходя из этого можно сделать вывод, что для пространственного развития субъектов экономики в Хатлонской области, недостаточно иметь только необходимые для этого природные и трудовые ресурсы. Необходимо прежде всего это существование высокого уровня человеческого капитала, где в совокупности используются знания, умения и навыки, в целях удовлетворения многообразных потребностей населения рассматриваемого региона. Экономическая деятельность субъектов экономики в Хатлонской области на сегодняшний день рентабельным - это свыше 170 хлопкоочистительных предприятий и 49 швейных фабрик.

Анализируя данные, можно сказать, что значительный рост субъектов экономики Хатлонской области произошел в период 2017 по 2021 гг. Столь значительный рост количества предприятий объясняется как ускорением темпов развития самого субъектов экономики, так и изменениями законодательства Республики Таджикистан о предоставлении предпринимателям различных льгот, особенно крупным предприятиям.

Что касается основных направлений развития субъектов экономики в Хатлонской области, то можно сказать, что в период с 2016 по 2021 гг., ситуация изменилась в положительную сторону (таблица 3).

Таблица 3. Показатели основных направлений предпринимательской деятельности Хатлонской области (тысяч сомони) [5, с. 51]

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Общий объем промышленного производства	5047700,0	6753100,0	7294000,0	8661099,7	8810896,4	10203308
Общий объем сельскохозяйственного производства	12324439	12819225	13338563	14467871	16985021	20694523,1
Общий объем оборота розничной торговли, ремонт автомобилей, мотоциклов и др.	3887057,9	4607689,8	4874203,7	6658737,3	6941311,2	8258899,1
Платные услуги населению	1565405,9	1686726,6	1836804,7	2064480,8	2063779,9	2166743,9
Грузовые перевозки	21106,9	21497,7	21664,3	22423,9	23277,6	24955,5

Источник: Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистика Хатлонской области за 2014-2019 гг. статистический сборник стр.

51. Ежегодный сборник. Социально-экономическое состояние Хатлонской области январь-декабрь 2020 и 2021 гг.

Исходя из этого рассмотрим численность работников предприятий задействованных в различных направлениях экономики региона.

Таблица 4. Численность работников, по основным видам направлениям (тысяч человек)

Виды предпринимательской деятельности субъектов	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2015
Сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство	255,4	250,4	290,5	294,3	309,3	308,6	310,9	1,2
Электроэнергия, газ и водоснабжение	9	9	10,6	10,3	9,5	9,3	10,7	2,0
Перерабатывающая промышленность	7	6	5,9	5,5	5,6	5,9	4,2	1,2
Общий объем оборота розничной торговли, ремонт автомобилей, мотоциклов и др.	4,8	4,2	4	4,5	4	4	4,1	0,9
Строительство	5	5,2	5,1	5,8	5,4	4,8	4,9	1,0
Другие виды коммунального, социального и личного обслуживания	9,2	9,6	5,6	5,8	6,2	6,4	8,2	1,3
Транспорт, аренда складов и связь	3,4	3,4	2	2,1	2,2	2,2	3,2	0,9

Таблица показывает, что основная масса работников в Хатлонской области задействовано в сельском хозяйстве, включая охоту и и лесное хозяйство. Некоторая доля работников приходится на сферу производства электроэнергии, газа и водоснабжения. Далее идет виды коммунального, социального и личного обслуживания. Меньшее количество работников задействованы в предприятиях, занимающихся оптовой и розничной торговлей, ремонтом автомобилей, мотоциклов, бытовых приборов численность которых в каждом рассматриваемом периоде не превышает 4 тысяч человек. Однако это не означает, что в данном направлении мало работников, так как большинство населения региона, работающих в этом направлении, являются индивидуальными предпринимателями, и их масса в общем объеме производства в регионе очень высока. Что касается наименьшего количества работников, которые задействованы в экономической деятельности Хатлонской области, то это, как видно из таблицы в сфере транспорта, складирования и сферы связи. Более наглядно данная ситуация показана на диаграмме 2.

Диаграмма 2._ Численность работников, по основным видам направлениям (тысяч человек)

После анализа проблем специализации городов и районов Хатлонской области, численность различных форм хозяйствования, а также отраслевая структура деятельности субъектов экономики региона, необходимо проанализировать доходы от общей деятельности субъектов экономики Хатлонской области за определенный период.

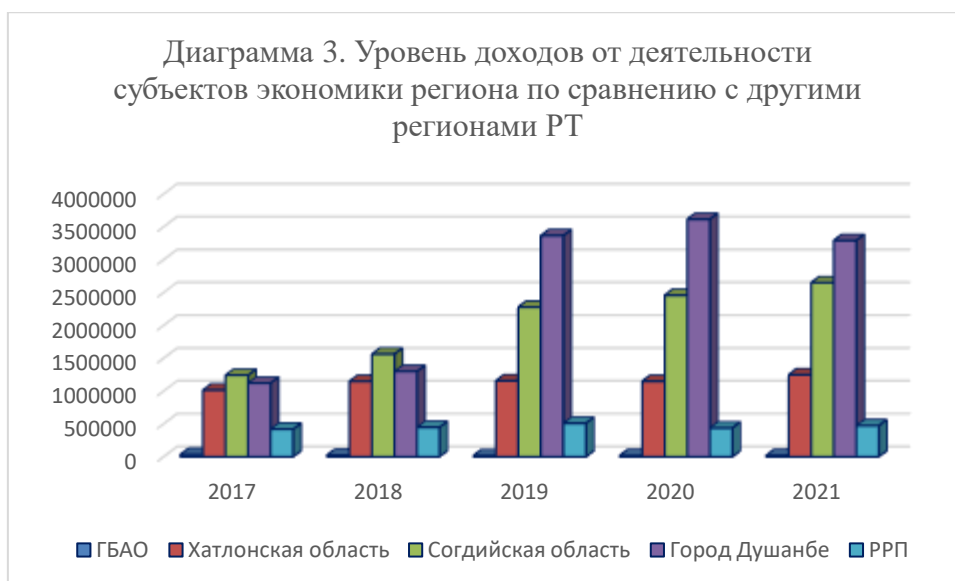
Таблица 5. Доходы от деятельности субъектов экономики Хатлонской области [6.]

Виды деятельности	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2017
Сельское хозяйство, охота, лесное и рыбное хозяйство	328108,9	367089	369836	372162,8	308086,3	0,9
Перерабатывающая промышленность	-	-	43277	106748	121322,1	2,8
Строительство	47662,9	57357,6	57786,9	57391,4	74494,8	1,6
Другие виды деятельности	506218,4	571282,1	532280,4	459178,3	519530,3	1,0
Торговля, ремонт автомобилей, бытовых и индивидуальных средств	60936	68829,1	69344,3	68869,7	89765,7	1,5
Гостиницы и рестораны	21893,4	25237,3	25426,2	26086,3	52572	2,4
Транспорт, аренда складов и связь	17265,1	19501,5	19647,6	19513,1	21611,1	1,3
Здравоохранение и социальные услуги	33514,7	37856	38139,2	37878,3	60606,6	1,8
Всего по области	1015599,4	1147152,6	1155737,6	1147827,9	1247988,9	1,2

Источник: таблица составлена на основе данных ежегодного статистического бюллетеня за 2018, 2019, 2020, 2021, 2022 гг.

Из таблицы видно, что в основном доходы от деятельности субъектов экономики Хатлонской области, приходится на другие виды деятельности (легкая и пищевая промышленность, которые в 2021 году составили 519530,3 тысяч сомони. Однако необходимо отметить, что динамика уровня доходов здесь не очень высока. По сравнению с 2017 годом, доходы в 2021 году увеличились всего лишь в один раз. Что касается перерабатывающей промышленности, которая в 2017 и 2018 гг. практически не функционировала, то можно увидеть, что показатель за рассматриваемый период увеличился в 2,8 раза. Также рассмотрим доходы от деятельности других субъектов экономики региона: гостиница и рестораны – 2,4

раза, здравоохранение и социальные услуги - 1,8 раза, строительство - 1,6 раза, торговля и ремонт – 1,5 раза, транспорт, аренда складов и связь – 1,3 раза, и сельское хозяйство, охота и рыбное хозяйство – 0,9 раза. В целом по Хатлонской области, доходы от всей деятельности субъектов экономики региона за период 2017 по 2021 гг. увеличились всего в 1,2 раза.

Однако необходимо отметить, что Хатлонская область по некоторым показателям, значительно превосходит ГБАО и РРП. Это означает, что в Хатлонской области есть высокий региональный потенциал, и данная область в ближайшее время, может выйти на первое место по некоторым показателям. На диаграмме 3. рассчитано среднее значение доходов всех регионов Республики Таджикистан за 2017-2021 гг. в процентах к общему итогу по республике.

Для развития субъектов экономики в Хатлонской области необходимо разработка конкретных программ, способных при грамотном использовании, развивать и поддерживать малое и среднее предпринимательство с целью реализации в быстрокупаемых высокоэффективных проектов. [7. С 80, 8. Стр 283-286]. Развитие конкуренции, насыщенного товарного рынка, создание новых рабочих мест, смягчение социальной напряженности на рынке труда, повышение инвестиционной активности инвесторов в приоритетные для области направления деятельности субъектов экономики. Благодаря программам по развитию предпринимательской деятельности в регионе, в частности в Хатлонской области, малое предпринимательство должна поддерживаться благодаря финансово-кредитной политике региона, что позволит на постоянной основе осуществлять кредитование малого субъектов экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Низомова Т.Д. Проблемы развития малых предприятий в Республике Таджикистан // Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2002, № 3. – С.67–79
2. Ежегодный статистический сборник «Истехсоли махсулоти корхонаҳои саноати бо ифодаи пули ва дар намуди асли» за 2020 и 2021 гг.
3. Джураева Х.Х. «Основные вопросы развития пространственной и региональной экономики Хатлонской области». Финансово-экономический вестник №3(32), научно-практический журнал. Стр. 18-29. Душанбе 2022г.
4. Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистика Хатлонской области за 1991-2021 гг. статистический сборник
5. Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистика Хатлонской области за 2014-2019 гг. статистический сборник стр. 51. Ежегодный

сборник. Социально-экономическое состояние Хатлонской области январь-декабрь 2020 и 2021 гг.

6. Ежегодный статистический бюллетень за 2018, 2019, 2020, 2021, 2022 гг.

7. Государственная программа поддержки субъектов экономики в Республике Таджикистан на 2012-2020 годы, принятая Правительством Республики Таджикистан 30 апреля 2012 года:

8. Анализ состояния и развития субъектов экономики в Хатлонской области. Вестник БГУ имени Носира Хусрава том-2. Стр 283-286 № 1 -4 (80) 2020г том 2.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ РЕАЛИЗАЦИИ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ В РЕГИОНЕ

Якубов А.А.

Тажикский государственный университет права, бизнеса и политики

Гоибназаров А.Ш.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

В статье рассматриваются некоторые факторы индустриализации экономики региона. Обосновываются возможные сценарии развития индустриализации и её влияние на социально – экономическое положение региона. Изложено мнение, что индустриализация должна брать начало в аграрном секторе экономики, так как интенсификация данной отрасли находится на очень низком уровне. Повышение интенсификации сельского хозяйства способствует росту показателей экономической эффективности не только по этой отрасли, но и по связанным с ней секторам экономики. Путем внедрения концепцию малой механизации и развивая кооперацию в агропромышленном секторе, можно решить проблему привлечения иностранных инвестиций в региональную экономику, которых на сегодняшний день недостаточно для реализации стратегии ускоренной индустриализации.

Ключевые слова: индустриализация, регион, экономический рост, интенсификация, сектор, капитал, аграрный сектор.

В современных условиях развития национальной экономики Республики Таджикистан наибольшее влияние на конечное формирование рыночных отношений оказывают многочисленные институциональные факторы. Они являются основными тормозящими факторами становления капиталистических отношений в республике. Низкий уровень технической и технологической оснащённости, слабая государственная поддержка, неорганизованный характер рынка, отсталость промышленности, не соответствующая требованиям инфраструктура, низкий уровень конкурентоспособности являются примерами сложившихся экономических отношений. Сегодня Республика Таджикистан, выступая как суверенное государство, находится на пути становления и развития рыночных отношений. Основой национального производства составляет аграрное производство, которое также характеризуется слабым ростом.

Анализ происходящих процессов показывает, что экономические исследования региональной проблематики, тех или иных изменений в производственных отношениях, динамики количественных и качественных показателей показывают, что ситуация оценивается иногда с прямо противоположных позиций. Часто специалисты, заведомо негативно относящиеся к проводимым реформам, оперируют данными об уровне и динамике производства сельскохозяйственной продукции до и после начала осуществляемых преобразований и на этой основе делают выводы, что реформирование даёт лишь отрицательные результаты.

Цель индустриализации экономики Республики Таджикистан, в том числе и в региональном масштабе заключается в достижение устойчивого экономического роста. Такая миссия было сформулирована ещё в 2016 году при разработке и принятия «Национальной

стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Как отмечается в этом документе «Высшей целью долгосрочного развития Таджикистана является повышение уровня жизни населения страны на основе обеспечения устойчивого экономического развития» [1]. Исходя из этого, в дальнейшем переход экономики республики на индустриальный тип развития будет играть важную роль в благосостоянии и экономического процветания в стране.

На основе «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» [2]. развитие страны в социально-экономическом направлении предполагает подъем народного хозяйства на принципиально новый научно – технический и организационно – экономический уровень, перевод его на рельсы интенсивного развития. На сегодняшний день в Республике Таджикистан ведутся активные дискуссии о потенциале новой индустриализации государства. В рамках данной стратегии Правительство Республики Таджикистан разработало соответствующую программу интенсивной индустриализации страны на 2020 – 2025 гг. [3], основой чего является развитие производства наравне с научно – техническим прогрессом (НТП), кардинальной структурной перестройки экономики, новых методов хозяйствования, активным внедрением преимущественно эффективных форм управления и организации производства.

При исследовании факторов индустриализации в Республике Таджикистан, в том числе в региональных уровнях, следовало бы обратить особое внимание концептуальным основам обеспечения экономического роста и развития в современных условиях.

Современное понимание экономического роста в значительной степени основано на неоклассической модели экономической теории, разработанной Робертом Солоу ещё в середине XX века [4]. В модели Солоу накопление капитала является основным фактором, способствующим экономическому росту и развитию. При этом в качестве основного показателя, измеряющего экономического развития выступает производительность труда в различных отраслях экономики, которая имеет прямой связь с уровнем индустриализацией экономики. Производительность труда рассчитывается как увеличение выработки на одного работника, результат увеличения суммы капитала на одного работника или накопления капитала. По определению Западного экономиста Дж. Фагерберга углубление капитала будет продолжаться до тех пор, пока экономика достигает своего устойчивого состояния, в которой чистые инвестиции растут с той же скоростью, что и рабочая сила, а капиталовооружённость остается постоянной [5].

Имеется и другие рассуждения об соотношения экономического развития и уровня индустриализации. Чем дальше экономика находится ниже своего устойчивого состояния, тем быстрее она должна расти. В устойчивом состоянии весь рост доходов на душу населения происходит за счет экзогенных технологических изменений и скорость технологического процесса предполагается постоянной и не подверженной влиянию экономических стимулов. При этом капитал и труд фактически объясняют часть роста выпуска, а учет качества рабочей силы (человеческого капитала) оказывает большего влияния на экономическое развитие, так как повышение производительности труда происходит именно в условиях внедрения инновационных методов ведения и организации производственной деятельности.

Важно отметить, что в условиях достижения экономического роста с внедрением технологических изменений, т.е. с ускоренной индустриализацией экономики происходит весьма важный экономический процесс. Это отражается в зависимости производительности и роста главного макроэкономического показателя, отражающая экономическую рост – ВВП на душу населения. При инновационном подходе индустриализации предельная производительность труда и капитала не будет иметь прямой зависимости с ВВП (т.е. не снижается с ростом ВВП на душу населения). Такая закономерность достигается только в условиях высокой индустриализации экономики.

В промышленно развитых странах НИОКР являются основной движущей силой технологических изменений. Но как показывает их практика, это не единственный механизм технологических изменений. Фирмы и отдельные сотрудники постоянно работают над собой в целях увеличения выпуска продукции и производительности труда, даже если технология или ресурсы остаются неизменными. А в рамках развивающихся стран, в том числе в Республике Таджикистан деятельность в области НИОКР имеет относительно ограниченный характер. В этих условиях международное перемещение технологий имеет важное значение для роста производительности в развивающихся странах.

Действительно международные экономические отношения, особенно международная торговля и привлечение прямых иностранных инвестиций, являются важными факторами передачи технологий и увеличения роста производительности в развивающихся странах. Однако распространение технологий может быть эффективным только в том случае, если уровень человеческих ресурсов достаточно высок, стимулы к совершенствованию технологий сильны, а институты в экономике функционируют в достаточном уровне. Поэтому при реализации технологической модернизации в процессе международных экономических отношений на этот вопрос следует обратить особого внимания.

Одной из движущих сил структурных изменений является изменение внутреннего и международного спроса. При относительно низком уровне доходов населения региона тратят значительную часть своего дохода на продукты питания. По мере роста дохода эта доля имеет тенденцию к снижению, в то время как спрос на продукцию обрабатывающей промышленности будет расти. Соответственно, по мере роста доходов населения, спрос на промышленные товары увеличивается с убывающей скоростью, в то время как спрос на услуги растет быстрее. Изменения спроса также повлияют на занятость по секторам и доли выпуска и повлияют на производительность труда в экономике. Кроме того, торговля влияет на модели специализации стран и на темпы индустриализации или структурных изменений.

При режиме открытой торговли страна или регион склонны специализироваться в производстве товаров, в отношении которых они имеют сравнительное преимущество, и импортировать товары, производство которых обходится относительно дорого. При этом открытость рынка способствует привлечению иностранных инвестиций. Это важно, особенно в современных условиях развития экономики региона, и в целом в республике, так как без инвестиций реализация стратегии индустриализации в стране является сложным, и даже невозможным.

Таким образом, индустриализация необходима для экономического роста и долгосрочного сокращения уровня бедности в регионе. Однако модель индустриализации заметно влияет на то, какую выгоду от экономического роста получают регион. Экономическая и промышленная политика в регионе должно сосредоточиться на увеличении экономической отдачи от производственных факторов, которыми он владеет.

Повышение уровня интенсификации – единственный способ увеличения производительности труда в аграрных районах Согдийской области. Когда экономика достигает к этому уровню и развивается сфера перерабатывающей промышленности. В начальном этапе индустриализации, как сейчас возникают малые по размеру промышленные предприятия, которые работают относительно мелких оборудованях с меньшими производственными мощностями. Причина здесь опять же инвестиции, которые является недостаточным не только в сельском хозяйстве, но и в промышленности. Согласно принятым мерам и государственных целевых программ этот вопрос решается путём создания более благоприятных условий инвестирования, что должен способствовать к притоку иностранных инвестиций в промышленность.

Здесь следует учесть одного важного фактора, промышленная политика каждого региона должно соответствовать ее ресурсам, политической и социально-экономической среде. В этом отношении следовало бы отметить следующих важных моментов:

- стратегия индустриализации в регионе должен учитывать нехватку капитала по сравнению с рабочей силой. Это необходимо для выбора модели индустриализации в регионе;

- следует использовать имеющихся возможностей и потенциала оптимальным путем, при этом необходимо создать условия к постоянным технологическим изменениям в сфере производства;

- недостаточный объем природных ресурсов приводит к разворачиванию легкой промышленности, поэтому специализация в регионе должна иметь уклон именно в эту направления;

Таким образом, значение индустриализации как двигателя экономического роста и развития невозможно переоценить. Промышленное производство создает возможности для трудоустройства с более высоким уровнем квалификации, способствует более плотным связям между сектором услуг и сельскохозяйственным сектором, между сельской и городской экономикой, а также между потребительскими, промежуточными и производственными отраслями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, Душанбе, 2016. – С.9 (110 с.)
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе, 2016. – (88 с.)
3. Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 гг. [Электронный ресурс]. Режим доступа, URL: www.president.tj, открытый, 15.03.2023 г.
4. Solow, R. A contribution to the theory of economic growth // Quart. J. Econ., 1956, vol. 70, No. 1, pp. 65-94.
5. Дж. Фагерберг, Технологии и международные различия в темпах экономического роста // Журнал экономической литературы, 1994, №3, С. 1147-1175.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОДДЕРЖКИ ЭКСПОРТА В УСЛОВИЯХ ЧЛЕНСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ВТО

Гулзода Ф.М.

Таджикский национальный университет

В условиях глобализации мирового хозяйства стимулирование экспортной деятельности выступает как один из важнейших направлений внешнейторговой политики страны. Государство посредством формирования основных институтов регулирования и поддержки экспорта, а также разработки соответствующих программ его стимулирования, превращает экспорт в один из приоритетных сфер развития национальной экономики. Имея широкое социально-экономическое преимущество, экспорт товаров и услуг играет важную роль в развитии важнейших сфер национальной экономики. В Республике Таджикистан в структуре экспорта основное место занимают сырьевые товары, которые пользуются высоким спросом на мировом рынке. Независимо от того, что экспорт сырьевых товаров из-за высокого спроса на мировом рынке не нуждается в стимулирующих мерах реализации поставленных задач перед государством по диверсификации экспорта и расширению его направления, во многом зависит от качества институтов, которые регулируют и поддерживают развитие внешнеэкономической деятельности страны.

Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан — является центральным органом исполнительной власти и участвует в выработке государственной политики всех социально - экономических отраслей страны, разрабатывает и реализует стратегии, программы и прогнозы социально-экономического развития страны, либерализации внешнеэкономической деятельности, а также содействие торговли. Наряду с другими расширенными функциями в сфере экономического развития министерство

координирует деятельность других органов государственной власти в области развития внешнеторговой деятельности.

К полномочиям Министерства экономического развития и торговли относительно стимулирования экспортной деятельности относятся определение порядка и методов тарифного и нетарифного регулирования внешней торговли, координация применения акцизного режима Республики Таджикистан в части империи экспорта товаров, готовит предложения о порядке экспорта отдельных видов сырья и товаров, имеющих стратегическое значение, определяет порядок вывоза драгоценных металлов и драгоценных камней, разрабатывает предложения по совершенствованию государственного режима организации экспорта, проводит маркетинговые исследования с целью продвижения отечественных товаров на внутреннем и внешнем рынках, координирует деятельность страны в рамках Всемирной торговой организации, готовит предложения по созданию торговых представительств за рубежом и координирует их деятельность;

Министерство промышленности и новых технологий Республики Таджикистан, наряду с регулированием промышленности страны, выполняет функции по поддержке экспорта промышленной продукции, обеспечению доступа на внешние рынки промышленных изделий, помогает предприятиям и организациям для проведения ярмарочной-выставочной деятельности в зарубежных странах и инициирует расследования по выявлению факта недобросовестной конкуренции со стороны иностранных товаропроизводителей по отношению к отечественным. Кроме того, делает предложение правительству страны по предоставлению определенных льгот экспортерам.

Министерство финансов Республики Таджикистан предоставляет государственные гарантии экспортерам при получении кредита от иностранных банков, ведет совместно с другими уполномоченными органами государственной власти экспертно-аналитическую работу при привлечении иностранных кредитов, оценивает эффективность использования предоставленных налоговых льгот предприятиям, которым были предоставлены льготы, осуществляет комплекс мер по финансовому оздоровлению предприятий и организаций, которые имеют стратегически важное значение для экономики, оказывает государственную поддержку производителей товаров и услуг и др.

Важным институтом поддержки экспорта в Республике Таджикистан выступает Агентство по экспорту при Правительстве Республики Таджикистан, который был создан на основе постановления Правительства Республики Таджикистан от 6 августа 2018 года №396. Основными целями данного института являются содействие устойчивому развитию количества и качества экспорта товаров и услуг отечественного производства за рубежом, содействие в повышении экспортного потенциала страны, в привлечении прямых покупателей. Агентство по экспорту при Правительстве Республики Таджикистан является государственным центральным органом исполнительной власти, осуществляющим специальные исполнительные функции и другие функции, определенные в сфере деятельности по развитию содействия экспорта.

На Агентство возложены выполнение более 28 задач в сфере поддержки экспорта начиная то содействия в увеличении количества и номенклатуры производимых товаров, ориентированных на экспорт товаров и услуг, оказания информационно-консультативной поддержки, участия в международных выставках, содействия по внедрению в практику предприятий ориентированных на экспорт международных стандартов качества ИСО и НАССР, до содействия в повышении международного статуса и рейтинга торговли Республики Таджикистан.

В стране при Министерстве экономического развития и торговли Республики Таджикистан создан Торговый Портал Таджикистана, который является платформой, по упрощению процедур торговли и руководствует отечественных предпринимателей при экспорте товаров за рубежом. Он играет важную роль в упрощении торговых процессов, сокращении времени и затрат участников внешней торговли, повышении прозрачности торговой политики Таджикистана.

Международная Ассоциация производителей и экспортёров сельхозпродукции Таджикистана функционирует с 2011 года и объединяет основных экспортёров сельхозпродукции Республики Таджикистан. Она играет важную роль в повышении потенциала производителей сельхозпродуктов и продвижении экспорта важнейших видов сельскохозяйственных товаров, такие как сухофрукты, овощи и сельскохозяйственные угодья. Она оказывает необходимые консультационные услуги всех субъектов цепочки создания добавленной стоимости, начиная от фермеров, переработчиков, экспортёров до дистрибьюторов.

Учебный портал Торгово-промышленной палаты Республики Таджикистан - Академию экспорта Таджикистан специализируется в обучении представителей малого и среднего бизнеса экспортным процедурам. В ее рамках организуются курсы обучения Правила международной торговли, рыночных требований иностранных государств к импорту, качество и стандарт, транзитные маршруты экспорта и др. Она также играет важную роль в обучении экспортеров навыкам подготовки документации при выходе на внешние рынки.

Торгово-промышленная палата в Республике Таджикистан выступает как союз различных форм предприятий, осуществляющий внешнеэкономическую деятельность. Она содействует интеграции отечественных товаропроизводителей в мировую хозяйственную систему, расширению их торгово-экономического потенциала на внешних рынках.

Кроме того, она поддерживает экспортеров в процессе установления контактов с иностранными деловыми и общественными кругами, обучения их за рубежом, выработке политики и координации выставочно-ярмарочной деятельности, распространения справочных и информационных материалов о состоянии иностранных рынков, правила осуществления внешней торговли в странах СНГ, содействует привлечению инвестиций, получению информационных и консультационных услуг, урегулированию споров, возникающих между предприятиями и предпринимателями и др.

В Республике Таджикистан отсутствует важный элемент системы государственной поддержки экспорта, как национальное Агентство по страхованию экспортных кредитов и инвестиций. Ужесточение международной конкуренции на внешних рынках актуализирует вопросы создания таких центров в стране.

В Таджикистане пока отсутствуют специальные центры в зарубежных государствах по продвижению экспорта. Индивидуальные фирмы и экспортеры сами самостоятельно сотрудничают с иностранными агентами при осуществлении экспортной операции. С нашей точки зрения создание таких специализированных центров в перспективе имеет высокое значение для развития экспорта. Использование возможностей таких центров формируют благоприятное условие для успешной деятельности экспортеров за рубежом. Считаем важным создание таких центров в важнейших отраслях экономики как центр продвижения экспорта хлопка–волокна, алюминия, сельхозпродуктов и др.

В национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, касательно экспорта предусматривается решение задач в области стимулирования отечественных производителей и экспортеров товаров, создания современных логистических центров, транспортных и экономических коридоров, обеспечения роста экспортного производства, развития кооперации, цепочек добавленной стоимости и кластеризации [2].

Государственная программа содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы (от 26 ноября 2016 года, № 503) была разработана для создания благоприятных условий в сфере осуществления внешнеэкономической деятельности, увеличения объемов экспорта Республики Таджикистан и повышение его конкурентоспособности. План реализации Государственной программы содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы возложена на Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан.

Особое место в программе в области стимулирования экспорта занимают проблемы институционального развития экспорта, реформирование внешнеторговой политики и упрощения экспортных процедур, формирования благоприятного инвестиционного климата, привлечения новых технологий, создания институтов поддержки экспорта, формирования сетей и продажи товаров на внешних рынках и др. Программа также предусматривала вопросы стимулирования экспорта в рамках соглашений Всемирной торговой организации и Повышения конкурентоспособности продукции на внешних рынках.

Экспорт электроэнергетики, металлургической продукции, драгоценных металлов и камней, продукции агропромышленного комплекса, а также туризм, транзитные транспортные услуги, телекоммуникационные услуги в рамках данной программы были определены как стратегические ориентиры развития экспорта. Наряду с основными экспортными товарами страны в Программе экспорт рыб и растительного масла, свежего и сушеного винограда, абрикосов, черешни, цитрусовых продукции также рассмотрены как приоритетные статьи экспорта в перспективе [1].

Система мер и стимулов приведенные в рамках «Государственная программа содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы» представлено в рис. 1

Рисунок 1. Система мер и стимулов приведенные в рамках «Государственная программа содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы»

На основе приведенного анализа институционального составляющих элементов стимулирования экспорта в Республике Таджикистан, можно выявить также некоторые его недостатки. Недостаточная эффективность деятельности институтов содействия экспорта в реализации мер, приведенных в законодательстве страны, отсутствие единой системы в сфере регулирования внешнеторговой деятельности, длительные сроки прохождения процедуры предоставления государственной гарантийной. Кроме того, высокие транспортные издержки при проведении экспортных операций, а также невыгодные условия кредитования значительно препятствует росту экспорта товаров и услуг с Республики Таджикистан за рубежом.

Считаем важным в стране разработать и реализовать новую стратегию развития экспорта в отдельности от имеющейся стратегии импортозамещения и развития экспорта с определением основных целей и задач стимулирования экспортной деятельности, уточнения

основных рынков сбыта отечественных товаров за рубежом и ее финансовых и нефинансовых инструментов поддержки. Необходимо, также принимать меры по повышению роли негосударственных организаций в продвижении экспорта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная Программа содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы от 26 ноября 2016 года, № 503
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. // Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. - Душанбе: «Контраст», 2016. –104 С.

ХУСУСИЯТҲОИ ГУРҶҲАНДИИ ХАРОҶОТИ БУҶЕТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Исупов С.И.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Хусусиятҳои хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир таҳқиқ шудаанд. Моҳияти иқтисодии хароҷоти буҷети давлатӣ шарҳ дода шудааст. Хусусиятҳои муҳими хароҷоти буҷетӣ ҷудо карда шудаанд. Вобаста ба ин, гурӯҳбандии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи аломатҳои вазифавӣ ва иқтисодӣ дар солҳои охир таҳлил ва арзёбӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: *хароҷоти буҷетӣ, гурӯҳбандии хароҷоти буҷетӣ, буҷетикунони барномавӣ, гирандагони маблағҳои буҷетӣ, иҷрои буҷети давлатӣ.*

Хароҷоти буҷети давлатӣ чун унсури низоми умумии молияи давлатӣ масрафҳоеро ифода мекунанд, ки вобаста ба иҷрои вазифаҳои иҷтимоию иқтисодии давлат ба вучуд меоянд. Ба қавли дигар, онҳо масрафҳои инъикоскунандаи муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки раванди истифодабарии маблағҳои давлатиро дар самтҳои гуногун таъмин мекунанд. Албатта, барои амалисозии ҳадафҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва иҷрои вазифаҳои давлат маблағҳои муайян зарур мебошанд. Ин маблағҳо омили муҳими рушди давлат буда, ба равандҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ дар мамлакат таъсир мерасонанд.

Моҳияти иқтисодии хароҷоти буҷет дар шаклҳои гуногун зоҳир мегардад, ҳар як шакли хароҷот дорои хусусиятҳои сифатӣ ва миқдорӣ мебошад. Дар ин маврид хусусияти сифатӣ бо инъикос кардани тинати иқтисодии зухурот имкон медиҳад, ки таъиноти ҳадафии маблағҳои буҷетӣ муқаррар карда шавад, хусусияти миқдорӣ – бузургии онҳоро ифода мекунад. Таъиноти асосии хароҷоти буҷет дар истифодаи маблағҳои буҷетӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар раванди фаъолияти худ оид ба идоракунии иқтисодӣ, танзими соҳаи иҷтимоӣ, ҳавасмандкунии пешрафти илмӣ-техникӣ, таъмини иқтисодии мудофиавӣ ва ҳифзи ҳуқуқ дар давлат ва монанди инҳо зоҳир мегардад.

Аломати таъиноти ҳадафӣ имкон медиҳад, ки хароҷоти буҷетӣ ба намудҳои мушаххаси масрафҳо ҷудо карда шаванд. Гурӯҳбандии хароҷот аз рӯи таъиноти ҳадафӣ заминаҳоро барои истифодаи оқилонаи маблағҳои буҷетӣ бунёд намуда, пояи зарурӣ барои ба ҷо овардани назорати босамараи истифодабарии маблағҳои аз ҳисоби буҷет сафарбаршуда ба ҳисоб меравад. Яқоягии омилҳои мазкур ин ё он низоми хароҷоти буҷети давлатро дар марҳилаи муайяни рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба вучуд меорад.

Бо Фармоиши Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2015, № 173 санади махсус – Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, ки дар он гурӯҳбандии вазифавӣ ва иқтисодии хароҷоти буҷети давлатӣ оварда шудаанд [2].

Гуруҳбандии вазифавии хароҷоти буҷети давлатӣ – гуруҳбандии хароҷоти буҷетҳои давлатӣ ва маҳаллиро дар бар гирифта, самтҳои сафарбаркунии маблағҳои буҷетиро барои иҷрои вазифаҳои асосӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии субъектҳои бахши идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ инъикос мекунад.

Хусусияти муҳими гуруҳбандии хароҷоти буҷет ҷанбаи иқтисодии онҳо мебошад. Вобаста ба ин, хароҷоти буҷет аз рӯи аломати таъсиррасонӣ ба раванди тақрористехсолкунии васеъ гуруҳбандӣ шуда, ба хароҷоти ҷорӣ ва асосӣ ҷудо мешаванд.

Хароҷоти ҷорӣ бо пешниҳод намудани маблағҳои буҷетӣ ба истифодабарандагон (шахсони ҳуқуқӣ) барои нигоҳдорӣ ва қонеъ кардани эҳтиёҷоти ҷорӣ онҳо алоқаманд мебошанд. Мувофиқи муқаррароти моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», хароҷоти ҷорӣ - қисми хароҷоти буҷет мебошад, ки барои таъмини фаъолияти ҷорӣ мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, ташкилотҳои буҷетӣ ва фондҳои мақсаднокӣ давлатӣ муқаррар гардида, барои дастгирии сатҳҳои дигари низоми буҷети давлатӣ, соҳаҳои алоҳидаи истеҳсолот бо тариқи расонидани кӯмаки молиявӣ беподош (дотатсия), мусоидати молиявӣ (субвенсия) ва кӯмаки молиявӣ (субсидия) истифода мешавад [4].

Хароҷоти асосӣ барои маблағгузорию рушди фаъолияти сармоягузорию таъин гардидааст. Ба хароҷоти асосӣ аз ҷумла инҳо дохил мешаванд:

- хароҷоте, ки тибқи барномаҳои сармоягузорию тасдиқшуда барои маблағгузорию шахсони ҳуқуқӣ амалкунанда ё аз нав таъсисёфта таъин шудааст;
- маблағҳое, ки ба шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун қарз барои маблағгузорию рушд дода мешаванд;
- хароҷоти вобаста ба таъмири асосӣ ва хариди воситаҳои асосӣ;
- хароҷоте, ки ҳангоми иҷрои он молу мулкӣ мутаносибан ба моликияти ҷумҳуриявӣ ва коммуналӣ мансуб буда афзоиш меёбад.

Дар асоси принсипи суроғавӣ ва мақсаднок будани таъиноти маблағҳои буҷетӣ, ки моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбинӣ намудааст, гуруҳбандии вазифавии хароҷоти буҷет бо гуруҳбандии идоравии онҳо пурра карда мешавад. Гуруҳбандии идоравӣ тақсим кардани маблағҳои буҷетиро дар байни мақомоти ҳокимияти иҷроия, ки маблағҳои мазкур ба ихтиёри онҳо дода мешаванд, бо минбаъд гуруҳбандӣ кардани хароҷот вобаста аз таъиноти вазифавии онҳо пешбинӣ менамояд. Он имкон медиҳад, ки ҳайати мақомоти ҳокимияти иҷроия, ки хароҷоти як таъиноти вазифавиро ба ҷо меоранд, ҳамчунин ҳайати таркиби вазифавии хароҷоте, ки мақомоти ҳокимияти иҷроия ва муассисаҳои давлатӣ (маҳаллӣ)-и тобеи он ба ҷо меоранд, муайян карда шаванд.

Хароҷоти буҷети давлатӣ вобаста аз имконияти воқеии буҷет, ки бо ҳудудҳои ҳадди аксари сафарбаркунии манбаъҳои даромади буҷет ва дар асоси сиёсати паст кардани сатҳи касри буҷети давлатӣ муқаррар карда мешаванд, ташаккул меёбанд. Дар шароити маҳдудиятҳои воситаҳои давлатӣ масъалаи асосӣ муносибгардонӣ ва беҳгардонии сохтори хароҷот бо ҷудо кардани афзалиятҳои бо Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 муайяншуда мебошад. Дар барномаи мазкур аз ҷумла чунин ҳадафҳо ва вазифаҳои афзалиятнок муайян карда шудаанд [1]:

- баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ;
- рушди босуръати соҳаҳои воқеии иқтисодиёти миллӣ;
- устувор намудани асосҳои иқтисодиёти институтсионалӣ;
- рушди сармояи инсонӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бахши иҷтимоӣ;
- ташкили фазои мусоид барои ҷалби сармояи ватанию хориҷӣ;
- рушди минбаъдаи мутавозини минтақаҳои кишвар, ки самаранокии ислоҳоти иқтисодӣ ва дараҷаи ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушди миллиро арзёбӣ менамоянд.

Гуруҳбандии вазифавии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз се зина иборат аст. Зинаи якум – бахшҳои хароҷот, самтҳои сафарбаркунии маблағҳои буҷетиро барои

ичрои вазифаҳои асосии давлат инъикос мекунад. Гурӯҳбандии вазифавӣ 14 бахшро дар бар мегирад, ки дар умум аз 51 зербахш иборат мебошанд. Зербахшҳо зинаи дуҷуми гурӯҳбандии вазифавии хароҷоти буҷетро ифода намуда, самтҳои сафарбаркунии маблағҳои буҷетиро барои иҷрои вазифаҳои давлат дар доираи бахшҳо мушаххас мекунанд. Зинаи сеюми гурӯҳбандии хароҷоти буҷет – намуд (категория)-ҳои хароҷоти буҷети давлатӣ мебошанд, ки ҳамбастагии маблағҳои буҷетии сафарбаршударо ба самтҳои мушаххаси фаъолияти субъектҳои буҷет ва иштирокчиёни раванди буҷетӣ дар доираи зербахшҳои гурӯҳбандии вазифавӣ таъмин мекунанд.

Гурӯҳбандии вазифавии хароҷоти буҷети давлатӣ, инчунин бузургии маблағҳои ҷудокардашаванда барои ҳар як бахши гурӯҳбандии мазкур дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатӣ барои ҳар як соли молиявӣ (ки ба соли тақвими мувофиқ аст) муқаррар карда мешавад. Масалан, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022», ки ҳаҷми умумии хароҷоти солони буҷети давлатиро ба андозаи 33 млрд. 626 млн. 756 ҳазор сомонӣ муқаррар кардааст, бузургии маблағҳои барои иҷрои вазифаҳои асосии давлат (бахшҳои хароҷот) ҷудошаванда чунин пешбинӣ шудаанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Бузургии маблағҳои буҷетии барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ ҷудошаванда дар соли 2022, ҳазор сомонӣ [3]

Рамзи бахш	Вазифаҳои давлатӣ	Маблағи хароҷот	Вазни қиёсӣ, %
01	Ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии	1420968	4,23
02-03	Мудоғиба, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тартиботи ҳуқуқӣ ва судҳо	2290219	6,81
04	Маориф	6304025	18,75
05	Тандурустӣ	2881390	8,57
06	Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	4331602	12,88
07	Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, муҳити зист ва ҳоҷагии ҷангал	1502178	4,47
08	Фарҳанг ва варзиш	1199149	3,57
09	Комплекси сӯзишворию энергетикӣ	6022411	17,91
10	Кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор	1030551	3,06
11	Саноат ва сохтмон	211811	0,63
12	Нақлиёт ва коммуникатсия	2660636	7,91
13	Фаъолияти дигари иқтисодӣ ва хизматҳои дигар	125349	0,37
14	Хароҷоти дигар	3646467	10,84
	Ҳамагӣ, хароҷоти буҷет	33626756	100

Аз ҷадвали 1 аён аст, ки дар сохтори буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022 ҳиссаи зиёдтарини маблағҳои буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф (18,75%), комплекси сӯзишворию энергетикӣ (17,91%), суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли (12,88%) ҷудо карда шудаанд.

Акнун иҷрои қисми вазифавии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар асоси гурӯҳбандии вазифавии хароҷот дар соли 2020 таҳқиқ мекунем (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Иҷрои қисми вазифавии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 ба ҳолати 1 январи соли 2021, ҳазор сомонӣ [5]

Бахшҳои вазифавӣ	Нақша	Иҷро	Иҷро, %
01. Ҳокимият ва идоракунии давлатӣ	1575400	1335100	84,75
02. Мудоғиба	*	*	*
03. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва тартиботи ҳуқуқӣ	*	*	*
04. Маориф	4816900	4429700	91,96
05. Тандурустӣ	3641900	2592400	71,18
06. Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	4161200	3859100	92,74

07. Хочагии манзилию коммуналӣ, муҳити зист, хочагии чангал	1523500	1426100	93,61
08. Фарҳанг ва варзиш	1061400	988380	93,12
09. Комплекси сӯзишворию энергетикӣ	4654400	4977400	106,94
10. Кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор	700000	617700	88,24
11. Саноат ва сохтмон	176300	171700	97,39
12. Нақлиёт ва коммуникатсия	1131100	1045500	92,43
13. Фаъолияти дигари иқтисодӣ ва хизматҳои дигар	231300	224200	96,93
14. Хароҷоти дигар	1763000	1421200	80,61
Ҳамагӣ	27402100	24925100	90,96

* на барои нашр

Аз чадвали 2 дида мешавад, ки дар соли 2020 хароҷоти буҷети давлатӣ танҳо дар бахши комплекси сӯзишворию энергетикӣ иҷро шудаасту халос (106,94%). Сатҳи пастрарини иҷрои хароҷоти бечети давлатӣ ба бахшҳои тандурустӣ (71,18%), хароҷоти дигар (80,61%), ҳокимият ва идоракунии давлатӣ (84,75%) рост меояд. Андозаи умумии иҷрои қисми вазифавии хароҷоти буҷети давлатӣ дар соли 2020 ҳамагӣ 90,96%-ро ташкил додааст.

Гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз панҷ зина иборат аст: 1 – бахш (хароҷот), 2- гурӯҳи хароҷот, 3 – зергурӯҳи хароҷот, 4 - моддаи хароҷот, 5 - зермоддаи таҳлилий (чузъи хароҷот). Дар ин маврид, зермоддаҳои таҳлилий дар низоми ҳазинадорӣ дар рафти иҷрои буҷет истифода мешаванд. Рамзи гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷет аз 5 адад иборат аст, аз ҷумла: бахши буҷет (хароҷот) – 1 адад, гурӯҳи хароҷот – 1 адад, зергурӯҳи хароҷот – 1 адад, моддаи хароҷот – 1 адад, зермоддаи таҳлилии хароҷот – 1 адад.

Гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷет бо Нақшаи ягонаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ ва ҳазинадорӣ, инчунин бо дастурамали истифодабарии нақшаи якҷояи ҳисобҳо якҷоя карда шудааст.

Зинаҳои 1-4 гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷет, инчунин тағйиру иловаҳо ба моддаҳои гурӯҳбандии мазкур бо фармоиши вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешаванд. Зинаи таҳлилии 5 дар низоми ҳазинадорӣ ҳамчун рамзи таҳлилии хароҷот истифода мешавад. Тағйиру иловаҳо ба рамзҳои 5-уми зинаи таҳлилии гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷет бо фармоиши вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо қарори сарраёсати ҳазинадории марказӣ ворид карда мешаванд. Ҳангоми ворид намудани рамзҳои иловагӣ (зермоддаҳои таҳлилий)-и гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷет, ҳамзамон тағйиру иловаҳо ба нақшаи ягонаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ ва ҳазинадорӣ, инчунин ба дастурамали истифодабарии нақшаи ягонаи ҳисобҳо ворид карда мешаванд. Ташкилотҳои буҷетӣ баъди зинаи 5-уми гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷет, барои таҳлили хароҷоти худ метавонанд мустақилона миқдори зарурии рамзҳои зинаи таҳлилии илова кунанд.

Гирандагони маблағҳои буҷетӣ бояд ба сарраёсати буҷети давлатии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи зинаҳои 1-4 ҳамаи ҳуҷҷатҳои дахлдор - дархостномаи буҷетӣ, рӯйхати буҷетӣ, смета барои маблағгузорию пешниҳод намоянд. Онҳо инчунин уҳдадоранд, ки ба сарраёсати ҳазинадории марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи зинаҳои 1-4 ва зинаи таҳлилии 5 ҳамаи ҳуҷҷатҳои дахлдор - нақшаи ҳазинавӣ, ҳуҷҷатҳои аввалӣ, ҳисобот ва дигар ҳуҷҷатҳои заруриро пешниҳод кунанд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022» хароҷоти вазорату идораҳо, ташкилотҳои аз ҳисоби буҷети давлатӣ маблағгузоришаванда аз рӯи гурӯҳбандии иқтисодӣ ба андозаи 27402100 ҳазор сомонӣ муқаррар карда шудааст (ҷадвали 3).

Чадвали 3. Харочоти буҷети давлатӣ аз рӯи гурӯҳбандии иқтисодӣ барои соли 2022, ҳазор сомонӣ [3]

Гурӯҳи хароҷот	Маблағи хароҷот	Вазни қиёсӣ, %
1. Пардохти музди меҳнат ва маблағчудокуниҳои иҷтимоӣ	5878500	21,45
2. Хароҷоти мол ва хизматрасониҳо	8814800	32,17
3. Хароҷоти пардохти ғоизҳо	1023200	3,74
4. Хароҷоти пардохти кӯмаки молиявӣ (субсидияҳо)	201100	0,73
5. Хароҷот барои ҷудокунии грантҳо	332300	1,21
6. Хароҷот барои кӯмакпулиҳо оид ба таъминоти иҷтимоӣ	749600	2,74
7. Дигар хароҷот	3504500	12,79
8. Амалиёт бо дороиҳо ва уҳдадориҳо	6898100	25,17
Ҳамагӣ хароҷот	27402100	100

Дар чадвали 4 маълумот оид ба иҷрои қисми иқтисодии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси гурӯҳбандии иқтисодии хароҷот дар соли 2020 оварда шудааст.

Чадвали 4. Иҷрои қисми иқтисодии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2021, ҳазор сомонӣ [5]

Гурӯҳи хароҷот	Нақша	Иҷро	Иҷро, %
21. Пардохти музди меҳнати кормандон ва маблағчудокуниҳои андозӣ (иҷтимоӣ)	5878500	5644700	96,02
22. Хароҷоти мол ва хизматрасониҳо	8814900	7417800	84,15
23. Хароҷоти пардохти ғоизҳо	1023200	986200	96,38
24. Хароҷоти кӯмаки молиявӣ (субсидияҳо)	201100	193300	96,12
25. Хароҷоти ҷудокунии грантҳо	332300	285900	86,04
26. Хароҷоти кӯмакпулиҳо ва таъминоти иҷтимоӣ	749600	505900	67,49
27. Дигар хароҷот	3504500	3398700	96,98
28. Амалиёт бо дороиҳо ва уҳдадориҳо	6898000	6492500	94,12
Ҳамагӣ	27402100	24925100	90,96

Аз чадвали 4 дида мешавад, ки дар ҷамъбасти соли 2020 хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи гурӯҳбандии иқтисодӣ ҳамагӣ ба андозаи 90,96% иҷро шудааст. Сатҳи баландтарини иҷрои хароҷот ба гурӯҳҳои дигар хароҷот (96,98%), хароҷоти пардохти ғоизҳо (96,38%) ва хароҷоти кӯмаки молиявӣ (96,12%) рост меояд. Сатҳи пасттарини иҷрои хароҷоти буҷети давлатӣ ба гурӯҳи хароҷоти мол ва хизматрасониҳо (84,15%) рост меояд.

Бояд қайд кард, ки иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 дар шароити ноустувории рушди иқтисодӣ мамлакатҳои шарикони асосии савдо (ба хусус Федератсияи Россия, ки таҳти фишор ва таҳримҳои иқтисодӣ қарор дошт), паст гардидани қурби асъори милли нисбат ба дигар асъорҳои хориҷии асосӣ, касри тавозуни савдо, таъсири пандемияи Ковид-19 ва дигар омилҳо ба иқтисодӣ милли, бо назардошти истифодаи бештари имконият ва захираҳои давлатӣ, ба қор андохтани иқтидорҳои истеҳсолии нав таъмин гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <https://medt.tj/images/20-07-2022-5.pdf>
2. Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастурнамалҳои истифодабарии онҳо [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <http://minfin.tj/downloads/guruhbandii%20daromad%20va%20xarojot.pdf>
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022» [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/дар-бораи-буҷети-давлатии-ҷумҳурии-тоҷикистон-барои-соли-2022>

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Сарчашмаи электронӣ] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2011. - № 6 / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-молияи-давлатии-ҷумҳурии-тоҷикистон>
5. Ҳисобот оиди иҷроиши бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://minfin.tj/downloads/hisoboti%20solona%202020.pdf>

ИСТИФОДАБАРИИ ОҚИЛОНА, ҲИФЗ ВА ТАҒЙИРЁБИИ ЗАХИРАҶОИ ОБ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобоев Ё.С.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон

Мавқеи табию географӣ, орография, шароити иқлимӣ ва бисёр будани захираи пиряху тармаҳо омили асосии пайдоиши дарёю кӯлҳои Тоҷикистон мебошанд. Гули умумии дарёҳое, ки аз 10 км бештар дарозӣ доранд, ба 28500 км мерасад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон табиати ҳамешабахор, ганҷҳои зеризаминӣ, обҳои равону зулол ва шифобахшро дорад, вале то ҳол мо аз ин ғановати худодод самаранок истифода бурданро ёд нагирифтаем. Помири Шарқӣ аз ҷиҳати сохти сатҳ ноҳияи махсуси баландкӯҳ мебошад. Бар хилофи ноҳияҳои дигари баландкӯҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қатъи назар аз он ки аз сатҳи баҳр хеле баланд (зиёда аз 3600 м) воқеъ гаштааст, қаторкӯҳҳои он: Музқул, Аличӯри Шимолию Чанубӣ, Сарикӯл нисбатан пастанд. Дар ин ҷо дарёҳо ва кӯлҳо каманд. Сабаб дар он аст, ки дар ин сарзамин давраи яхбандӣ хеле муддати дароз давом кардааст. Шароитҳои табиӣ ин ҷо асосан аз боридаи барф иборат буда, боришоти солона ба 60 - 100 мм баробар аст.

Помири Ғарбӣ аз ҷиҳати сохти сатҳ ба ноҳияҳои кӯҳсори хеле ба қисмҳо ҷудошудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мансуб аст. Дар ин ҷо қаторкӯҳҳои аз ҳама баландтари ҷумҳурӣ: Академияи Илмҳо, Дарвоз, Ванҷ, Рӯшон, Шуғнон, Шоҳдара ва Ваҳон, ки баландиҳояшон 2000-7500 м аст, воқеъ гаштаанд. Нишебиҳои қаторкӯҳҳо ниҳоят фароз ва баъзан рост фурумадаанд. Нишебии миёна аз 30 дараҷа зиёдтар аст. Иқлими ин ноҳия нисбатан хушк буда, миқдори боришоти солона аз 300 мм зиёд нест. Боришот бештар дар намудҳои барф ва борони майда меборад.

Дар ин минтақа дарёҳои кӯҳӣ бисёранд: Ванҷ, Язгулом, Бартанг, Оксӯ, Ғунд, Шоҳдара, Панҷ. Фарозии нишебиҳои аз сарбанд (сароб) то поёноби ба маҷроҳо тааллуқдошта ба 60 дараҷа мерасад. Дар мавсими гармӣ (аз апрел то октябр) ҳарорати миёнаи оби дарёҳои Чанубу Ғарбии Помир ба 8,3 дараҷа, дар шимолу ғарбии он ба 5,8 дараҷа баробар аст.

Тоҷикистони Чанубӣ қаторкӯҳҳои нисбатан пастр дорад, ки онҳо: қаторкӯҳи Ваҳш, кӯҳҳои Боботоғ, Гарданиушті, Туюнтоғ, Қаратоғ, Тераклитоғ, Чилонтоғ ва аз канори чанубу ғарбӣ қаторкӯҳи Дарвоз (қаторкӯҳи Ҳазрати Шох) тӯл кашидаанд. Баландии ин кӯҳҳо, тахминан, то 2000 м, нишебиашон 10 - 30 дараҷа мебошанд. Иқлими ин макон ба баландии маҳал вобастагӣ дорад, боришотҳои солона 200 - 450 мм буда, ҷарихоро ба вучуд овардааст. Болотар, дар адирҳои баланд ва қаторкӯҳҳои баландиашон 1000-2000 метр 500-800 мм боришоти солона мешавад, ки заминҳоро об шуста, ҷарихоро низ ба вучуд овардааст.

Ҳавзаҳои дарёи Зарафшон (ҳавзаҳои дарёи худудест, ки обҳои равонаш ба сӯи ҳамин дарё ҳаракат карда, дар маҷмӯъ онро ғанӣ мегардонад) қисми марказӣ ва шимолии кӯҳистонро дар бар мегирад. Дар ин ҷо қаторкӯҳҳои хеле вайроншудаи Туркистон (нишебии чанубиаш), Зарафшон ва Ҳисор (нишебиҳои шимолиаш) ҷойгир шудаанд, ки асосан нишебиҳои қаторкӯҳҳои ниҳоят фароз буда, ба ҳисоби миёна тамоили бештар аз 30 дараҷа аст.

Иқлими ин ҳавза, назар ба қаторкӯҳҳои дигари Тоҷикистони Марказӣ нисбатан хушк мебошад ва боришоти солона ба ҳисоби миёна дар кӯҳи Мадрушкент (баландиаш 2254 м) 159 мм, дар ағбаи Шаҳристон (баландиаш 3142 м) 351 мм аст.

Ноҳияи табию ҳоҷагии Рашт дар қисмати марказию шимолу шарқии ҷумҳурӣ воқеъ гардидааст. Вай яке аз ноҳияҳои баландкӯҳи Тоҷикистон ба шумор рафта, баландии 1250 - 7000 м ва аз ин ҳам зиёдро дарбар мегирад. Дар ин мавзӯе қаторкӯҳҳои калонтарини ҷумҳурӣ: қаторкӯҳҳои Зарафшон (қисми шарқӣ), Олой (Пасилолӣ, Пётри Як, Қаротегин, Дарвоз) ва қисми шимолии қаторкӯҳи Вахш воқеъ гардидаанд.

Яке аз хусусияти иқлими ин маҳал вақти аз ғарб ба шарқ ҳаракат кардан (аз Нуробод ба Лахш) андозаи боришоти солона кам мешавад. Чунончи, дар н. Нуробод андозаи боришоти солона қариб 1000 мм, дар н. Қирғатол бошад он то 300 - 400 мм кам мешавад.

Нишебҳои ҷанубии қаторкӯҳи Ҳисор ва қисмати шимолии ҷумҳурӣ сернамтарин гӯшаи Тоҷикистон мебошад, вобаста ба баландии маҳал миқдори боришоти солона хеле фарқ мекунад. Масалан, агар боришоти солона дар ағбаи Анзоб 200 мм бошад, пас дар Хоҷабигарм ба 1429 мм мерасад. Аксар вақт дар ин ҷо борони бошиддат меборад, ки он боиси ба амал омадани ҷариҳо мегардад. Дарёҳои асосии ин минтақа Сорбоғ, Сардаи Миёна, Варзоб, Лучоб, Харангон, Хонақо, Қаратоғ ва шохобҳои сершумори онҳо мебошанд.

Тоҷикистон дорои захираи зиёди оби ошомиданӣ аст. Масалан, дар н. Шамсиддини Шоҳини вилояти Хатлон ҷашмаҳои ширину ҷонбахши дарёҳою ҷӯйборҳои кӯҳии тезҷараён, рӯди обшораҳо хеле бисёранд: ҷашмаи Рубот (деҳаи Сафедови ҷамоати Шӯрӯбод), рӯди равони Қандоб, ҷашмаи «Оби Хасполо» (деҳаи Навободи мавзеи Давлатобод), ҷашмаи «Шӯҳак», ҷашмаи «Гармак» (деҳаи Дараи Эмоми ҷамоати Доғистон) ва ғайраҳо ҳама оби ширин доранд.

Минҷумла, дарёҳои Хоҷабигарм, Исфана, Оқсу ба ҳавзаи дарёи Сир, дарёҳои Фон, Яғноб, Киштуд, Моғиён, Пасрут, Искандар, Чинорсой, Камартош ва ҷандин дарёҳои дигар ба ҳавзаи дарёи Зарафшон, дарёҳои Сорво, Сардаи Миёна, Мағов, Элок, Варзоб, Харангон (д. Душанбе), Лучоб, Сорбух, Хонақо, Семиганҷ, Қуруқсовхон ба ҳавзаи дарёи Кофарниҳон, дарёҳои Қизилсӯ, Очисӯ, Ёвонсӯ, Муғсӯ, Коксӯ, Сурхоб, Обихингоб, Хингоб, Сорбоғ, Обимазор ба ҳавзаи дарёи Вахш мансуб мебошанд. Дарёҳои Вахш Панҷ Омуро ташкил дода, дарёҳои Мурғоб, Шоҳдара, Кокуйбелсӯ, Ғунд, Язгулом, Ванҷ, Яхсӯ, Тоҳирсӯ, Обикиик, Ёвонсӯ ва ғайраҳо низ ба ҳавзаи дарёи Омӯ дохил мешаванд [4; 5].

Кӯлҳои дар қаламрави кишвари мо ҷой гирифта: Қарокӯл (масоҳаташ 364 км², шӯр), Сарез (ҷуқуртарин кӯли Ҷумҳурии Тоҷикистон, масоҳаташ 80 км², нӯшиданӣ), Зоркӯл (масоҳаташ 39 км², нӯшиданӣ), Яшилкӯл (масоҳаташ 36 км², нӯшиданӣ), Шӯркул (масоҳаташ 14 км², шӯр), Рангкӯл (масоҳаташ 10 км², шӯр), Искандаркӯл (масоҳаташ 3,41 км², нӯшиданӣ), Ало (масоҳаташ 0,32 км²), Оқикон (лойқаашро дар табобатхонаҳо барои муолиҷа истифода мебаранд), Сасиккул, Булункӯл (масоҳаташ 3,4 км²), Варшӯз (масоҳаташ 0,36 км²), Друмкӯл (масоҳаташ 1,96 км²), Марғзор (масоҳаташ 1,16 км²), Зарошкӯл (масоҳаташ 5,48 км²), Дараи Ҳавз, Пайрон, Кӯликалон (масоҳаташ 0,52 км²), Ҳазорҷашма (масоҳаташ 0,93 км²), Риваккӯл (масоҳаташ 1,33 км²), Турумтайкӯл (масоҳаташ 9,82 км²), Ҳушёр (масоҳаташ 0,1 км²) ва кӯлҳои дар мавзӯҳои саёҳӣ ва тамошобоб қарор дошта Аловиддин, Темурдара, Нежигон, Душоха, Айҷуркӯл, Варзоб, Нофин ва ғайраҳо мебошанд.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, тахминан 8492 пириях мавҷуд буда, масоҳати умумиашон ба 8476 км² баробар аст ва захираи ҳаҷми оби нӯшидани онҳо қариб 475 км³ – ро ташкил медиҳанд. Пирияхҳои Федченко (масоҳаташ 7000 км²), Грум Гржимайло (масоҳаташ 142,9 км²), Бивачӣ (масоҳаташ 37,1 км²), Гармо (масоҳаташ 114,6 км²), Зарафшон (масоҳаташ 132,6 км²), Савуқдараи Калон (масоҳаташ 69 км²), Сағрон (масоҳаташ 48 км²), Ҷамъияти Географӣ (масоҳаташ 64,4 км²), Фортамбек (масоҳаташ 75 км²), Башурвдара (масоҳаташ 23 км²), Белавлӣ (масоҳаташ 8,2 км²), Музкӯлаки Боло (масоҳаташ 18 км²), Наливкин, Витковский, Музкӯлаки Хурд (масоҳаташ 8,3 км²), Музкӯлаки Поён (масоҳаташ 2,2 км²), Дарвоз (масоҳаташ 44 км²), Держинский (масоҳаташ 16 км²), Дӯстироз (масоҳаташ 29 км²), Толстой (масоҳаташ 19,4 км²), Фараҳнов (масоҳаташ 14,2 км²), Мирамин (масоҳаташ 10 км²), Скачков (масоҳаташ 9 км²), Володарский (масоҳаташ 13 км²), Октябр (масоҳаташ 12 км²),

Зулумарти Шимолӣ (масоҳаташ 40 км²), Мазор (масоҳаташ 23 км²), Москвин (масоҳаташ 47 км²), Рокзов (масоҳаташ 41,2 км²), Танимаси 2 (масоҳаташ 19,2 км²), Танимаси 3 (масоҳаташ 15 км²), Танимаси Хурд (масоҳаташ 44 км²), Танимаси Шимолӣ (масоҳаташ 55 км²), Техарв (масоҳаташ 2,4 км²) мавҷуд буда, ҳамаи онҳо дар баландиҳои 2900 то 7480 метр аз сатҳи баҳр ҷойгиранд.

Обанборҳои асосии Тоҷикистон Норақ (соли ба истифодадодашавӣ 1979, мас. сатҳи об 106 км² ҳаҷми об 10,5 млн. м³), Сарбанд (с.1966, мас. сатҳи об 126 км², ҳаҷми об 10,5 млн. м³), Бойғозӣ (с.1965), Қайроққум (с.1956, мас. сатҳи об 520 км², ҳаҷми об 4160 ҳаз. м³), Муъминобод (с.1958, мас. сатҳи об 3,4 км², ҳаҷми об 30,2 млн. м³), Селбур (с.1965, мас. сатҳи об 2,3 км², ҳаҷми об 25,4 млн. м³), Каттасой (с.1965, мас. сатҳи об 2,04 км², ҳаҷми об 55 млн. м³), Даҳанасо (с.1982 ҳаҷми об 43 млн. м³) ва ғайраҳо ҳаҷми умумии обашон ба 46,4 км³, баробар аст [4; 5].

Обҳои зеризаминӣ манбаи хуби оби ошомиданианд ва тавассути чашмаҳо берун шуда, дарёҳоро ғанитар гардонида, дар хоҷагии халқӣ васеъ истифода мешаванд. Захираи солони онҳо 18,7 км³-ро ташкил менамояд. Обҳои зеризаминӣ, ки дар таркиби кимиёвиашон моддаҳои ба саломатии инсон ғайриафзалидоранд, обҳои шифоӣ (шифобахш) меноманд. Ин гуна обҳоро обҳои минералӣ ё шифобахш номида, шумораи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 150-то аст. Машҳуртарини чашмаҳои шифобахш Ҳоҷаобигарм (н.Варзоб), Обигарм (н.Файзобод), Оксикон (н.Ашт), Ҳавотоғ (н. Истаравшан), Явроз (дараи Ромити н.Ваҳдат), Гармова (Чавонии н. Файзобод), Сангҳок (Ҳоҷасангҳои н. Варзоб), Қаротобон (силсилакӯҳҳои Ҳисор), Анзоб (қаторкӯҳҳои Ҳисор), Тикамор (н. Айнӣ), Навбеда (қаторкӯҳҳои Ҳисор), Шоҳамбарӣ (н.Ҳисор), Чиландӣ (н.Шуғнон), Гармчашма (н. Шуғнон), Гармчашма (н. Ванҷ), Баршор (н.Ишқошим), Авҷ (н.Шуғнон), Чилучорчашма (н. Шаҳритуз), Шифо (н. Исфара), Тамдикӯлу Питавкӯл (Қаротегину Олой), Андигон (н.Ваҳдат), Баҳмиру Баҳтиёр (Помири Шарқӣ), Даршай (води Сасиккӯл), Дӯстироз (н.Ишқошим), Ёс (н. Ванҷ), Зонг (н. Файзобод), Чурш (н. Ишқошим), Андароб (н. Ишқошим), Меҳмонӣулӣ (Помири Шарқӣ), Миёндара (н. Ванҷ), Пӯшён (н. Восеъ), Гумбулоқ (н. Файзобод), Мулошайх (н.Файзобод), Биби Завада (деҳаи Тугмазори Норақ) мебошанд [4; 5].

Хулоса, обҳо мисли ҳаво ободкунандаю вайронкунандаи хок-заминанд. Онҳо аз баландиҳо ба пастиҳо ҷорӣ шуда, қабати болоии хокро шуста мебаранду маҷрою оббурдаҳоро ҳосил мекунанд. Оббурдаҳо бо мурури замон васеъ шуда ба ҷариҳо табдил меёбанд. Дар натиҷаи боришотҳои зиёд қабати болоии кӯҳҳо шуста мешаванд. Об ба ковокии қабати кӯҳҳо даромада ях мебандад, пас фишор оварда, тарқишу ғорҳои касногузарро ба вучуд меоварад. Он ҳатто дар шакли ях ба тақягоҳи фишор оварда, рельефро тағйир медиҳад.

Маҷрои табиӣ – ҷараёнгоҳест, ки аз он оби дарё мунтазам ҷорист. Сарғаху резишгоҳи дарё ибтидою интиҳои он аст. Агар дарё аз ибтидо то интиҳо ба дарёи дигар ҳамроҳ (нарезад) нашавад, дарёи асосӣ буда, он бевосита ба кӯл, баҳр ё укёнус мерезад. Агар оби дарё бевосита ба кӯл, баҳр ё укёнус нарезта, ба ягон дарёи дигар ҳамроҳ шавад, он гоҳ онро шохоб меноманд. Дарёи асосӣ бо шохобҳояш силсилаи дарёро ташкил дода, ҳастии он ба иқлим, рельеф ва соҳти геологии маҳал вобастагӣ дорад. Масоҳати сатҳи замини муайянеро, ки силсилаи дарёи оби худро аз он мегирад майдони обҷамъшавӣ (ё ҳавзаи дарё) меноманд. Ҳар як дарё ба худ хос тӯлу паҳноӣ, чуқурӣ, фарозӣ, нишебӣ, сатҳ, суръати ҷараён, таркиби кимиёвӣ об рангия, ҳарорат, гилолудӣ шаффофӣ (софӣ), дуруштӣ, оксидшавӣ, инчунин масоҳати ҳавзаи худро дорад. Дар натиҷаи афзудани нишебии (мойилӣ) дарё шаршараҳо ба амал меоянд. Дар таҷрибаи дарёҳои кушод: дарёҳои кӯҳӣ ва ҳамворӣ мешаванд. Дарёи кӯҳӣ ҳатман ҷараёни тез ва нишебӣҳои зиёд дошта, дар водиҳои танг ҷорӣ мешавад. Дарёи ҳамворӣ бошад сустҷараён аст. Манбаи дарёҳо асосан боришот, барфҳои доимӣ, пирахҳои баландкӯҳ ва обҳои зеризаминӣ мебошанд. Паст ё баланд шудани сатҳи оби дарё ба тағйирёбии сарфи (миқдор ё ҳаҷм) оби дар воҳиди вақт (м³/с), ки аз буриши кӯндалангии маҷрои дарё ҷорӣ мешавад, вобаста аст. Дар кураи замин дарёҳо хеле нобаробар тақсим шудаанд. Дарёҳои калонтарини ҷаҳон: Амазонка (бо Укаялӣ дар Америкаи Ҷанубӣ – 7000 км), Нил (бо Кагерӣ, дар Америка – 6670 км), Янзси (дар Чин – 6300 км), Миссисипи (бо Миссури, дар Америкаи Шимолӣ – 6230

км), Хуанхэ (дар Чин – 5464 км), Об (бо Иртиш, дар ФР – 5410 км), Парана (дар Америкаи Чанубӣ – 4700 км), Амур (дар ФР – 4444 км), Лена (дар ФР – 4400км), Конго (дар Зоир – 4370 км), Волга (дар ФР – 3690км) ва ғайра мебошанд [4; 5].

Ҳамаи дарёҳои Тоҷикистон кӯҳӣ буда, манбаъи онҳо пиряхҳои баландкӯҳ ва барфу боронҳои мебошанд. Онҳо ба се ҳавзаи калон: ҳавзаи дарёи Омӯ (аз водии Ҳисор то Помири Шарқӣ), ҳавзаи дарёи Зарафшон (қисми ғарбии чумхурӣ) ва ҳавзаи дарёи Сир (қисми шимолии чумхурӣ) тақсим мешаванд. Илова бар ин, дар гармои тобистон аз зери тармаҳо чашмасорони кӯхистони беҳудуди он садҳо рӯдҳо ибтидо гирифта, бо тӯғёну хурӯшон ҷорӣ мешаванд ва ҳар кадом мувофиқи мавқеи ҷуғрофӣ худ ба дарёҳои Сиру Омӯ ва Зарафшон мерезанд.

Бари дарёҳои калон (поёноби дарёҳои Амазонка, Нил, Лена ва ғайра) аз даҳҳо ва садҳо метр то ба якчанд километр мерасад, маҷрои дарёҳои кӯҳӣ бошад нисбатан рост ва остона, шаршара, харсангҳои калон дорад. Ҷойҳои кӯҳии харсангу шахдори маҷрои дарёро остонаи дарё меноманд, ки дар ин ҷойҳо дарё якбора нишеб шуда, ҷараёнаш суръат мегирад. Аксар вақт НБО-ро дар остонаи дарёҳо месозанд, вале барои киштигардию солронӣ остона монеа мегардад.

Об аз таъсири гармӣ буғ шуда ба ҳаво (атмосфера) мебарояд ва пас аз хунук шудан боз дар шаклҳои барфу борону жола ба сатҳи замин мерезад. Аз хунукӣ ҳаҷман қисме аз он ях мекунад. Мувофиқи ҳисоби мутахассисон дар натиҷаи буғшавии ҳарсола аз сатҳи оби Уқёнуси Олам 448 ҳазор км³-и об ба атмосфера дохил шуда, 410 ҳазор км³-и он ба шакли боришот гашта ба замин мерезад, 38 ҳазор км³-и оби боқимонда ба захираи обии сайёра ҳамроҳ мешавад [1; 4; 5].

Бо афзудани шумораи одамон ва тараққиёти саноати кимиёвӣ нақлиёт муҳити зист торафт ифлостар мегардад. Дар бисёр кӯчаву хонаҳои шахр мебинем, ки оби кубури обрасонӣ (водопровод) беист равон асту касе аз ин парво надорад. Гоҳо ашхоси боақлу бофарҳанге пайдо шуда чумаки кубури обрасонро маҳкам мекунад, аммо ашхоси баъди онҳо меомадагӣ обро истифода бурда (нӯшида ё даст шуста) чумаки кубурро маҳкам намекунад. Бисёр сокинони шахр деҳот низ баъди истифодаи об маҳкам кардани чумаки кубури обрасонро фаромӯш месозанд. Афсӯс, ки на ҳама аз зарари ин кирдори худ ва оқибатҳои нохуши он огоҳӣ доранд. Ин пасти маърифат ва ноогоҳии мардуми моро нишон медиҳад.

Мувофиқи маълумоти Созмони Ҷаҳонии Тандурустӣ имрӯз қариб сад ҳазор намуди химикатҳо дар бозори ҷаҳонӣ ба фурӯш бароварда мешавад. Ҳамасола боз зиёда аз 2000 намудҳои нави маводи кимиёвӣ ба он илова мешавад. Ин ба муҳити зист бетаъсир намемонад. Ҳоло аз истеъмоли оби ифлос сеяки аҳолии ҷаҳон гирифтори ҳар гуна бемориҳо гаштаанд. Аз рӯи маълумоти Созмони Байналмилалии Тандурустӣ ҳар 8 сония дар ҷаҳон кӯдаке аз бемориҳои вобаста ба истеъмоли оби ифлос мефавтад. Ҳамин тавр микробҳои зараровари дар об маҳфузбуда соли 25 миллион касро нобуд месозанд.

Дар музофоти Флоридаи ИМА ҳазор ҷоҳи оби нӯшокиро бинобар ифлосу захрнок шуданашон маҳкам карданд. Дар 773 деҳоти Венгрия об аз бисёрии захрхимикатҳо ба нӯшидан ношоам гаштааст. Набудани оби ошомиданӣ (нӯшокӣ) фочиаи бузург аст, чунки аз як тараф кашонидани он қиммат истад, аз тарафи дигар шумораи беморони гузаранда меафзояд. Масалан, дар яке аз шахрҳои ИМА 82 %-и оби ошомиданиро аз дигар ҷой меоранд, ки хароҷоти он соли 3,5 миллион долларро ташкил медиҳад. Соли 1996 50 миллион нафар одам дар ҷаҳон аз бемориҳои гузаранда (домана, вараҷа, шикамрав, гулӯзиндонак) фавтидаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аҳвол низ мушоҳида мешавад [1; 2; 3].

Сабабҳои пайдоиши чунин бемориҳоро ихтисосмандон дар паст будани вазъи иқтисодӣ ва маишӣ аҳоли, нисбатан ба талабот ҷавоб надодани сифати оби нӯшокӣ, паст будани вазъи муҳити экологӣ медонанд.

Обҳои дарёву рӯдхонаҳоямон низ ҳолати ногувор (гиряовар) доранд. Одамон (қисман аз онҳо) чунон ба сасаби бефаҳмӣ ё худписанд ва беинсоф шудаанд, ки чизе, ки рост ояд ба об мепартоянд, дар лаби дарёю назди хонаҳо мошин мешӯянд, хокистару мағзоба мерезанд. Дар

баъзе аз онҳо зухуроти кибр (худро бузург ва баланд шуморидан, паст задан ва таҳқири дигарон, аз ҳақ рӯй гардонидан ва ғайра) хеле зиёд аст.

Бояд хотирнишон кард, ки солҳои охир ҳаҷми оби дарёҳои Панҷ, Вахш ва Кофарниҳон кам шуда истодааст. Махсусан, ин ҳолат солҳои 2000 - 2006 дар обанбори Норақ баръало ба назар расид, чунки дар он сатҳи об 11 м паст шуд. Дар тӯли 35 сол 170 пирахҳои омӯхта шуда, тамоили камшавии сарҳади яхбандии онҳо мушоҳида шудаанд. Масалан, пирахии Федченко дарозии 77 км, бари 1700 - 3100 м, дар баъзе ҷой ғафсии 800 м дошта, ба масоҳати 907 км² доро аст ва яке аз пирахҳои хеле мураккаб ба шумор рафта, дар шафати худ пирахҳои зиёде: Бивачний, Наливкин, Академияи Фанҳо, Витковский ва ғайраҳоро дорад. Мушоҳида шудааст, ки қисми сарҳади пирахҳои Бивачний ва Гармо то 4 км кӯтоҳ шуда, дарозии пирахии охирин ба 20,4 км ва масоҳаташ ба 114,6 км² расидааст. Пирахҳои Нусояк ва Батрути қисми шимолии қаторкӯҳи Мазор бошад аз 1 то 1,5 км ба қафо рафта, пирахҳои болооби дарёи Бохуд тамоман нест шудаанд [1; 2; 4; 5].

Аз рӯи ақидаи кормандони Маркази Обуҳавосанҷии “Таджикглавгидромет” мавзеи пирахии “Хирсон” аз моҳи феврал то имрӯз 450 м поён фаромадааст ва то рӯди Абдуқаҳор ҳамагӣ 250 м дигар мондааст.

Ченаки пирахҳои куллаи қисмати ғарбии қаторкӯҳи Пётри 1 (тӯли он 17,2 км, масоҳати умумиаш 12,2 км², нуқтаи баландтарини пирах 5500 м, пасттаринаш 3200 м ва баландии хатти барф 4200 м аст) аз 1,5 то 7 км кам шуда, қисмати шимолии ин қаторкӯҳ: дар натиҷаи обшавӣ пирахҳои Баралмос, Музғоз, Суғрон аз 1 то 6 км кӯтоҳ шудаанд.

Пирахҳои Пушти Олой (сароби дарёи Вахш): Валӣ, Дзержинский, №4, №5 (қаторкӯҳи Қизилган), Соуқдараи Хурд ва Калон низ ба чунин ҳолат дороанд. Масалан, пирахии Соуқдараи Калон 2 км ва дигар қаторкӯҳҳои номбурда то 3,5 - 4 км кӯтоҳ шудаанд. Пирахии Тандикӯл низ 2 км қафо рафтааст.

Дар давраи ҳол аксҳои аз коинот гирифташудаи масоҳати барфу пирахҳои ҳавзаи дарёи Вахш ва муқоисаи онҳо бо нақшаҳои топографию геодезии соли 1949 вазъи камшавии дарёҳои Тоҷикистон низ тасдиқ шудааст. Муқоисаи нақшаҳои топографии масоҳати барфу яхҳои пирахии Федченко соли 1949 ва маводҳои аз тариқи коинотӣ соли 1985 аксбардорӣ шуда чунин ҳулосаҳо бармеояд:

1. Соли 1949 танҳо масоҳати барфу пирахҳои ҳавзаи дарёи Вахш 3675 километри мураббаъ буда, соли 1985 ба 2869 км² расидааст, яъне дар тӯли 35 сол масоҳати он то 806 км² кам шудааст;

2. Мувофиқи ин ҳисобҳо аз соли 1985 то соли 2000 масоҳати ин барфу пирахҳо то 345,42 км² кам шудааст;

3. Дар ин муддат 15 пирах нест шудааст, ки ҳар яки он 4 - 5 км дарозӣ дошт.

4. Камшавии ҳаҷми (миқдори) оби ҳавзаи дарёи Вахш ба он оварда расондааст, ки якчанд шохобҳои қисми чапи водии Олой нобуд шудаанд.

Натиҷаи ин гуфтаҳо ва ақидаҳои академики АУ Русия МФ. Кобляков (китоби “Материалы гляциологического исследования”, М, 2000) ба он ҳулосае меорад, ки масоҳати яхбандии Помир дар тӯли 50 соли охир то 36,4% кам шудааст [1; 2; 3].

Нобаробар тақсим шудани манбаъҳои об дар қураи Замин ба он овардаст, ки ҳоло дар қитъаи Осиё 1 млрд, дар Африқо 350 млн ва дар Амриқои Лотинӣ зиёда аз 100 млн нафар аз нарасидани оби ошомиданӣ азият мекашанд. Дар маклакатҳои рӯ ба тараққӣ ҳар шахси сеюм аз нарасидани оби тоза дар азоб аст. Истеъмоли оби нопок сарчашмаи 3/4 ҳиссаи бемориҳои сирояткунанда ва аз 1/3 ҳиссаи ҳодисаи ғавти одамон дар саросари ҷаҳон гардидааст. Дар қитъаи Африқо бештар аз 80 дарсади бемориҳо бо сабабҳои сифати пасти об, набудани шабақаҳои обрасон (водоповород) ва ба ҳолати бади санитарии гигиени истифодаи об вобаста мебошад. Об мӯъҷизаи ҳаёт аст ва бе об ягон мавҷудоти зинда вучуд дошта наметавонад. Талабот ба оби ошомиданӣ дар ҳама соҳаҳои саноату кишоварзӣ ва ҳаёти ҳаррӯзаи инсон дар ҳоли афзоиш аст. Дар асрҳои гузашта истеъмоли шабонарӯзии об аз тарафи инсон ҳамагӣ 12-18 литр ташкил меод ва ин нишондиҳанда дар асри XIX ба 40-60 литр ва ҳоло масрафи об ба сари аҳоли дар давлатҳои мутараққӣ ба 300-400 литр расидааст. Бинобар ин Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон, раиси Ҳаракати Ваҳдати Миллӣ ва Эҳёи Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни манбаҳои оби пирияхҳои Помир ва дар ин асос камшавии ҳаҷми обҳои дарёҳои Тоҷикистон ва оиди оби ошомиданӣ дар баромадҳои мақолаҳои хеш низ изҳори ташвишӣ кардааст. Ҳар сол мардуми Сайёра мутобиқи қарори Ассамблеяи Созмони Милали Муттаҳид 5-уми июнро чун рӯзи умумичаҳонии муҳити зист бо тантана ҷашн мегиранд. Онҳо дар ин рӯз ҳамраёии худро ба табиат – обу замин изҳор дошта, мардуми оламро ба ҳифз ва парастии он даъват менамоянд [1; 2; 3].

Сол то сол дар кураи Замин чи тавре, ки дар боло зикр намудем ҳаҷми обҳои тоза (ошомиданӣ) коҳиш меёбанд ва тақдирӣ ҳақиқии “камшавии об” ба назар мерасад. Дар ин матн, ман мехостам таваҷҷӯҳи шаҳрвандонро ба масъалаи истифодабарии захираҳои об дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон ҷалб намоям, ки он дар вақти ҳозира чӣ барои минтақаҳои ин давлатҳо ва чӣ барои якпорчагии иттиҳодияи ҷаҳонӣ мавзӯи махсуси ташвишомез мебошад. Барои пешгирӣ кардани “камшавии об” ба иттиҳодияи ҷаҳонӣ зарур аст, ки дар кӯшиши муттаҳидӣ оиди сарфакорона истифодабарии об ва ҳифзи захираҳои он чорабиниҳои комплексӣ таҳия намуда, амалӣ карда шаванд.

Бояд хотиррасон кард, ки ҳадафи асосии навиштани маъруза аз он оборат аст, ки таҷрибаи ҷаҳонии тадқиқот дар соҳаи истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои об, коркарди стратегияи тадбирҳои бо самари ҳалли масъалаҳои минтақавии захираҳои об буд. Аз тарафи дигар ин нишон медиҳад, ки масъалаи об ва ҳифзи захираҳои он то чӣ андоза барои аҳли башар аҳамияти фавқуллода ва муҳим дорад.

АДАБИЁТ

1. Международная конференция высокого уровня по среднесрочному всеобъемлющему обзору хода выполнения Международного десятилетия действий «Вода для жизни», 2005-2015. Зери таҳрири Ҳамроҳон Зарифи, Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе: «Ирфон», 2010
2. Зарифи Ҳ. Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе 2012
3. Шарипов А. Президенти мо! Эмомалӣ Раҳмон. Душанбе. нашриёт ҶДММ «Эр-граф», 2005
4. Муҳаббатова Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон Душанбе – 2011
5. Х.М.Муҳаббатова, Р.Д.Диловаров, Ш.З.Ақобиров. Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демографияи он Душанбе – 2019

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ НАҚШ ВА МОҲИЯТИ БИЗНЕС-САЙЁҲӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Шарифова Ф.Н.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон

Сол ба сол робитаҳои тичоратӣ, маданӣ ва илмӣ байни минтақаҳо ва кишварҳо то рафт шиддатноктар мешаванд. Аз ин лиҳоз, рушди бизнес - сайёҳӣ шартӣ муҳими фаъолияти бомуваффақияти соҳибқорӣ буда, ба рушди иқтисоди миллӣ ва ҳамгироии он ба бозори ҷаҳонӣ таъсири назаррас мерасонад. Ин намуди сайёҳӣ яке аз намудҳои нисбатан ғоидаовар буда, барои тарафи қабулкунанда - соҳибхона аҳамияти калон дорад.

Бизнес сайёҳӣ яке аз соҳаҳои пешбар ва босуръат рушдакунандаи бахши иқтисодии ҷаҳонӣ ба шумор рафта, барои рушди бегобакаи худ ҳамчун падидаи иқтисодии асри ХХ эътироф шудааст.

Бизнес-сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ нақши муҳим бозида - ба ҳамгироии он ба бозори иқтисодии ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Тичорати муосир бе мубодилаи фаъоли иттилоот, бе омӯзиши технологияҳои нав, бе тақмили ихтисос дар ҳама сатҳҳои таълими соҳибқорӣ, ширкат дар анҷуманҳо, семинарҳо, намоишгоҳҳои байналмилалӣ ва ғайра

гайриимкон аст. Ҳамаи ин ба доираи бизнес-сайёҳӣ дохил карда шудааст. Ба шарофати ин соҳаи сайёҳӣ воридшавии ғояҳои нав ба иқтисодиёт ба амал меояд, бозорҳои нав забт карда мешаванд, яъне, рушду пешравӣ мушоҳида мешавад.

Аҳамияти мавзӯи тадқиқот ба сатҳи пасти инкишофи назарияи бизнес-сайёҳӣ ҳамчун як соҳаи мушаххаси сайёҳии ҷаҳонӣ вобаста аст. Соҳаи мазкур тайи се даҳсолаи охир дар фазои сайёҳии ҷаҳонӣ босуръат инкишоф ёфта, даромад аз он дар сохтори даромад аз туризми байналмилалӣ саҳми зиёд дорад; дар як катор мамлакатҳо дар буҷаи давлатӣ нақши намоён ва хатто дар баъзе мавридҳо нақши асосиро мебозанд. Мутаносибан, дар илми иқтисодӣ ва ҷуғрофияи хориҷӣ дар даҳсолаҳои охир оид ба пайдоиш ва рушди бизнес-сайёҳӣ таҳқиқот гузаронида мешавад; омори Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии он – воридшавии сайёҳон, даромаднокии ва ғ. зушур кард.

Бо вучуди ин, ақидаҳо дар бораи падидаи бизнес-сайёҳӣ хеле зиддиятдоранд. Аз ҷумла, то ҳол таърифи дақиқи ин падида вучуд надорад. Инчунин, моделҳои фаъолияти соҳа таҳия ва шаклҳои асосии рушди он муайян карда нашудаанд, хусусияти умумии сохтори ҳудудӣ ва вазъи кунунии бизнес-сайёҳии ҷаҳонӣ вучуд надорад.

Падидаи бизнес-сайёҳӣ дар он аст, ки ҳамагуна намуди соҳибкорӣ мисли рушди давлат, бидуни аз худ намудани технологияҳои нав, табодули иттилоот, такмили таҳсилоти тичоратӣ ва албатта, иштирок дар чорабиниҳои байналмилалии тичоратӣ сурат гирифта наметавонад. Мо бо боварӣ гуфта метавонем, ки бизнес-сайёҳӣ дар оянда динамикаи мусбати рушд хоҳад дошт.

Сарфи назар аз он, ки дар айни замон тавачҷуҳи пайваста ба бизнес-сайёҳӣ афзоиш меёбад, омӯзиши дастгоҳи концептуалие, ки мутахассисони соҳаи мазкур истифода мебаранд, ба мо имкон медиҳад ҳулосабарорӣ кунем, ки тафсириҳои гуногуни категорияи «бизнес-сайёҳӣ» мавҷуданд. Дар нашрияҳои илмӣ, адабиёти махсуси илмӣ ва васоити ахбори омма мафҳумҳои «туризми корӣ», «саёҳати корӣ business travel» ва «индустрияи МСБ» якранг истифода мешаванд. Тавсифи мафҳуми маъмултарини «business travel» («саёҳати корӣ») – ро баррасӣ мекунем. «Business travel» – ро метавон чун саёҳате баррасӣ кард, ки мақсад ва ҷойгиршавии онро соҳибкор муайян мекунад, ҳамзамон тамоми хароҷоти сафар аз ҷониби корхона ҷуброн карда мешавад. Категорияи нишондодашуда сафареро фаро мегирад, ки ба супориши давлатӣ, таҳсилот ё фаъолияти тичоратӣ нигаронида шуда, дар он фароғат ҳамчун ангезаи дуюмдараҷа ҳисобида мешавад [3].

Аксар вақт «business travel» («сафари корӣ») ба сафар бо мақсади касбӣ ва корӣ бе гирифтани даромад ба макони ташриф, ки дар давоми соатҳои корӣ анҷом дода мешавад, дахл дорад. Дар маҷмӯъ истилоҳи мазкур маҷмӯи муносибатҳои ташкилию иқтисодиро ифода мекунад, ки дар ҷараёни сафари хидматӣ ва фаъолияти инсон дар маҳалли муайян бо мақсади ҳалли масъалаҳои расмӣ бидуни ба даст овардани даромад ба маконе, ки дар вақти корӣ ташриф меорад ва фаъолияти касбӣ ба вучуд меоянд [1].

Дар айни замон дар тафсири концептуалии бизнес-сайёҳӣ мавқеъҳои асосии гуногунро ҷудо кардан мумкин аст. Аз ҷумла яке аз аввалин таърифҳои бизнес-сайёҳӣ, ки Р.Дэвидсон (Р.Дэвидсон) таҳия кардааст, робитаи самти ҳадафноки онро бо меҳнат таъкид кардааст:

«Бизнес-сайёҳӣ ба сафаре дахл дорад, ки бо мақсадҳои марбут ба кор анҷом дода мешавад» [4]. Баъдтар муаллиф ин мафҳумро бо нишон додани ҷузъи мақсаднок дақиқ ва васеъ намуда, онро ба ҳамаи сафарҳои, ки ба иҷрои вазифаҳои хидматӣ ва амалӣ намудани манфиатҳои тичоратӣ нигаронида шудаанд ва метавонанд ба иҷрои вазифаҳои ҷорӣ тичоратӣ равона карда шаванд; таълим додани кормандон дар бораи самараноктар иҷро кардани кор; мукофотонидани коргарон барои кори хуб алоқаманд намуд [5]. Чунин мавқеъ дар адабиёти илмӣ русӣ ба таври васеъ истифода мешавад, онро аз ҷумла А.В. Бабкин, И.В. Зорин ва В.А. Квартальнов, И.Т. Балабанов ва А.И. Балабанов, А.Ю. Александрова, А.Т. Кириллов ва Л.А. Волкова пайгирӣ мекунанд.

Муҳаққиқони дигар ба сифати хусусияти муҳими бизнес-сайёҳӣ хусусиятҳои онро дар ҷанбаи фазоӣ ва робита бо тавлиди даромад ба макони сафари муваққатӣ илова мекунанд. Ҳамин тариқ, А.Агилера сафарҳои хидматӣ (саёҳат) – ро ҳамчун «сафарҳои, ки бо кори якҷоя,

берун аз ҷои кори муқаррарӣ алоқаманданд» муайян мекунад. Ҷанбаи фазои ҷудокардашуда барои тафриқаи бизнес-сайёҳӣ дар заминаи ҳаракати меҳнатӣ асоснок ба назар мерасад. Г.А. Папириан бизнес-сайёҳиро ҳамчун як намуди сайёҳӣ муайян мекунад, ки аз ҷониби намояндагони ширкатҳо ё ташкилотҳо бо мақсади сафари корӣ (тиҷоратӣ) ё ташкили ҷорабиниҳои корпоративӣ анҷом дода мешавад [2].

Ба гуфтаи А.В. Патрушева бизнес-сайёҳӣ як соҳаи саноати сайёҳӣ мебошад, ки ташкил ва идоракунии сафарҳои тиҷоратии кормандони ширкатҳои гуногунро таъмин мекунад. Баъзе муаллифон бар ин назаранд, ки бизнес-сайёҳӣ танҳо ба як қатор фаъолиятҳои ширкатҳои тиҷоратӣ дахл дорад, дигарон бар ин назаранд, ки ин як падидаи азими табиест, ки намояндагони субъектҳои хоҷагидориро бо мақсади фароғат ҷалб мекунад. Мувофиқи ақидаи паҳншуда «бизнес-сайёҳӣ саёҳатро бо мақсадҳои тиҷоратӣ бе ба даст овардани даромад дар макони сафари хидматӣ фаро мегирад».

Ҳамин тариқ, ба маънои маҳдуд, дар зери мафҳуми бизнес-сайёҳӣ пешниҳод карда мешавад, ки он на танҳо сафарҳо бо мақсади тиҷоратӣ, балки системаи муносибатҳои бо ҳам алоқаманди иқтисодӣ, ташкилӣ ва иҷтимоӣ баррасӣ карда шавад, ки ҳатман дар ин ё он шакл дар доираи намуди мувофиқи бизнес-сайёҳӣ ба вуҷуд меоянд. Воқеан ҳам, дар ҳар сурат, дар раванди бизнес - сайёҳӣ сайёҳ ба ин ё он муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ворид шуда, мақоми худро касб мекунад, малакаи худро такмил медиҳад, иқтидори шахсии худро инкишоф медиҳад, ки ин дар оянда ба беҳтар шудани сайёҳӣ ва ғайра дар корхонае, ки вай дар он кор мекунад таъсири мусбат мерасонад. Мақсади ниҳоии бизнес -сайёҳӣ, мутаносибан, такмили касбии худи сайёҳ (на истироҳат, тавре ки дар баъзе мафҳумҳои қаблан баррасишуда пешниҳод шудааст) ба ҳисоб меравад, агар ӯ онро ба таври инфиродӣ анҷом диҳад ё такмили касбият дар баробари ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилоте, ки ӯро мефиристад.

Дар айни замон, бо назардошти хусусияти таъсири бизнес-сайёҳӣ ба рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ба андешаи мо, онро на танҳо ҳамчун низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар раванди сафарҳои хидматӣ ба вуҷуд меоянд, балки ҳамчун институти махсус баррасӣ намудан бамаврид аст. Хусусиятҳои асосии ҳар як муассисаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз инҳо иборатанд: мавҷудияти низоми меъёрҳо ва қоидаҳои устувори ба ҳам алоқаманд, ҳамчун расмӣ.

Умуман, баррасии бизнес-сайёҳӣ дар мафҳуми маҳдуд ва васеъ, ҳамчун як низоми муносибатҳо дар ҷараёни сафарҳои хидматӣ ва як муассисаи махсус ба мо имкон медиҳад, ки ихтилофоти эҳтимолиро дар таъсири мазмуни ин категория баргараф кунем ва ҳамзамон таъсири назарраси туризми муносири тиҷоратӣ ба муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро таъкид кунем.

АДАБИЁТ

1. Андреев А. В. Основы региональной экономики: учеб. пособие / А. В. Андреев, Л. М. Борисова, Э. В. Плучевская. – М.: КНОРУС, 2014. - 336 с.
2. Папирян Г. А. Международные экономические отношения. Маркетинг в туризме / Г. А. Папирян. - М.: Финансы и статистика, 2012. - 206 с.
3. Яшина А. Н. Деловой туризм, как перспективное направление туристской индустрии: учеб.пособие / А. Н. Яшина. - М.: Из-во ИНФРА-М, 2015. - 384 с.
4. Davidson, R. Business Travel: Conferences, Incentive Travel, Exhibitions, Corporate Hospitality and Corporate Travel. / R. Davidson, B. Cope. - Essex: FT Prentice Hall, 2015.
5. Glossary of Tourism Terms. URL: <http://www.uniquelytexas.org/glossary.htm.html>

УСУЛҶО ВА РОҶҶОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ ИНДУСТРИАЛИ-ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҶОИ САНОАТИ

Ғафуров С.Х.

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки барои дилхоҳ низом омили муҳими таъсирноке зарур аст, ки рушди устувори минбаъдаи онро таъмин намуда, василаи иқтидорнокиро ба миён орад. Махсусан дар соҳаи саноат қорӣ намудани раванди инноватсионӣ, имконияти истехсолнокии зиёдро ба миён меорад. Аз ин рӯ олимони соҳаи иқтисод дар шароити муосир истехсолотро бидуни инноватсия тасаввур карданастро ғайримкон медонанд.

Ғаёлияти як қатор корхонаҳо метавонад як ё якчанд марҳилаи ҷорисозии инноватсияро дар истехсолот дар бар гирад. Чунин ширкатҳоро метавон қисман ба ғаёлияти инноватсионӣ фаро гирифта ном ниҳод.

Маълум аст, ки дар ин маврид корхонаҳо бояд баҳри татбиқи ғаёлияти инноватсионӣ ба як шакли ғаёлият машғул шаванд.

Дар як қатор корхонаҳои дигар раванди инноватсионӣ метавонад дар ҳама давраҳои ҳаётии истехсоли маҳсулот иштирок намояд, яъне то таҳвили мол ба бозор давом ёбад. Дар корхонаҳои саноатӣ раванди ҷорисозии ғаёлияти инноватсионӣ бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки механизми ташкилии истехсолотро пурра ба қор андозад.

Аз нуқтаи назари ташкили раванди рушди инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ, ду модел вучуд дорад:

1. Модели пӯшида;
2. Модели кушода;

Модели пӯшида. Корхонаҳоеро гуфтан мумкин аст, ки қомилан ҳамаи захираҳои зарурӣ барои истехсолотро доранд ва тамоми давраҳои ҳаётии истехсоли маҳсулотро ба таври пӯшида беистифодаи шарикон ба роҳ мемонад, ки ин метавонад боиси зиёдшавии хароҷот барои истехсол ва инчунин номувозинатии нарх дар бозор гардад.

Модели кушода. баръакс, барои корхонаҳои хурд, ки истехсоли маҳсулотро аз номи ин ё он ширкат ба роҳ мемонанд ва ё пурра аз рӯи механизми маблағгузории аутсоринг ғаёлияташонро пеш мебаранд.

Ҷадвали 1. Моделҳои пӯшида ва кушодаи раванди инноватсионӣ

Марҳилаҳои рушди инноватсионӣ	Иштирокчиёни раванди инкишофи инноватсионӣ			
	Корхонаи А	Корхонаи Б	Корхонаи В	Корхонаи Г
Гузариши таҳқиқот	X			
Эҷоди идея	X	X		
Таҷрибаи истехсол	X		X	
Истехсоли зиёд	X			X

Чуноне, ки аз ҷадвали 1 бармеояд корхонаи А тамоми давраҳои ҳаётии раванди инноватсиониро мустақилона ба роҳ мондааст, ки ин ифодакунандаи тибқи модели пӯшида ғаёлият қардан мебошад. Корхонаҳои Б, В, Г бошад қисман равандҳои инноватсияро дар истехсолоташон аз худ истифода бурда, қисми дигарашро дар асоси шартнома ё маблағгузории аутсоринг ба роҳ мондаанд, ки ифодагари аз рӯи модели кушода ғаёлият қардан мебошад.

Бори аввал истилоҳи “моделҳои кушодаи инноватсионӣ” дар қорҳои илмии Генри Чесбро истифода бурда шудааст.

Принсипҳои асосие, ки модели мазкур дар асоси онҳо ба миён омадааст инҳоянд:

- самаранок истифода бурдани идеяву таҷрибаҳои берунӣ, на қорқарди дохилӣ;

- афзалият додан ба ташкили модели устувори тилборат, на саъю кӯшиш барои гирифтани бозор; [4]

Намунаи модели кушодаи инноватсионӣ ин корхонаҳои корпоративӣ мебошад, инчунин фондҳои венчурӣ, ки метавонанд бо мақсадҳои гуногун фаъолият кунанд:

-сармоягузори ба инфрасохтор барои таҳияи маҳсулоти нав;

• сармоягузори ба корхонаҳои нав.

Ба сифати муҳимтарин вазифаҳои модели кушодаи инноватсия Ч.Вест ва С. Галлагер чунин омилҳоро муайян кардаанд:

-ташкили тадқиқоти илмӣ ва конструктории муштараки ширкатҳо;

- аз ҷониби ширкатҳои алоҳида таҳия намудани ҷузъҳои алоҳидаи маҳсулот;

- интиқоли роӣғони коркардҳо;

- кам кардани расмиёти бюрократӣ дар доираи қабули қарор оид ба рушди инноватсионӣ.

Намунаи модели кушодаи инноватсионӣ ин иттиҳодияҳои фондҳои венчурӣ мебошад, ки метавонанд бо мақсадҳои гуногун фаъолият кунанд:

• сармоягузори ба инфрасохтор барои таҳияи маҳсулоти нав;

• сармоягузори ба старт-ап корхонаҳо.

Роҷеъ ба масъалаи ҷорисозии инноватсия дар истеҳсолот чунин нуқтаи асосиро қайд намудан зарур аст, ки дар сурати дигаргунсозии воситаҳои истеҳсолот боназардошти кам кардани хароҷот ва зиёд истеҳсол намудани мол ё маҳсулот метавонад оқибатҳои мусбатро барои корхона ба бор орад, агар тадқиқоти маркетингӣ саривпақт гузаронида шуда бошад.

Усулҳои таъсирасонии давлатро ба раванди фаъолияти инноватсионӣ ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

1. Мустақим;

2. Ғайримустақим

Таносуби онҳоро вазъи иқтисодии кишвар ва консепсияи танзими давлатии вобаста ба ин самт интиҳобшуда муайян мекунад.

Усули мустақими танзими давлатии раванди инноватсионӣ асосан дар ду шакл амалӣ карда мешавад: маъмурӣ-идоравӣ ва барномавӣ-мақсаднок.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар боари фмаъолияти инноватсионӣ” “...барномаи мақсадноки инноватсионӣ - маҷмӯи ҷорабиниҳои истеҳсолий, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ташкилий, хоҷагидорӣ, таҳқиқотӣ, илмӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва ғайра, ки барои татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ дар мувофиқа бо захираҳо, иҷрокунандаҳо ва мӯҳлатҳои амалигардонии онҳо, ки ҳадафашон иҷрои самараноки масъалаҳои азхудкунӣ ва ҷорӣ намудани натиҷаҳои инноватсионӣ мебошад, равона шудаанд” [3].

Чуноне, ки аз таърифи дар қонун овардашуда бармеояд барномаи мақсадноки инноватсионӣ функцияи асосиро дар рушди минбаъдаи ҳам корхонаҳои давлатӣ ва ҳам хусусӣ иҷро менамояд.

Барои хариди баъзе навоарӣ (молҳо, равандҳои технологӣ, хизматрасонӣ) низоми шартномаҳои давлатӣ таъсис дода шуда, ба ширкатҳо барои татбиқи навоарӣ имтиёзҳои қарзӣ дода мешаванд.

Фаъолсозии фаъолияти инноватсионӣ дастгирии давлатиро тақозо намуда, аз мо талаб менамояд, ки ҳамгироии устуворро ба роҳ андозем [2].

Мақсади асосии идоракунии давлатии фаъолияти инноватсионӣ ин ҷорӣ намудани технологияҳои нав дар истеҳсолот ва ба ин васила баландбардории рақобатпазирии молу маҳсулот ва таъминии бозори дохиливу хориҷӣ бо молҳои истеҳсоли ватанӣ, истесоли молҳои вори́дотивазкунандаи ба содиротнигаронидашуда мебошад.

Вазифаҳои асосии сиёсати давлатӣ дар самти фаъолияти инноватсионӣ дар омилҳои зерин асос меёбад;

-қабули санадҳои меъёриву ҳуқуқие, ки соҳаи фаъолияти инноватсияро ба танзим мебарорад;

-таҳия ва банақшагирии стратегияву барномаҳо дар соҳаи инноватсия;

-ҳавасмандгардонии сармоягузоре, ки дар самти инкишофи инноватсионӣ меҳоханд фаъолият баранд;

-омода намудани кадрҳои донадади тактикаву стратегияҳои истифодаи технологияҳои инноватсионӣ;

Аз вазифаҳои дар боло овардашудаи давлат чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки нақши давлат дар дастгирии фаъолияти инноватсионӣ басо ҳам талошҳои пайвастаро тақозо менамояд.

Аз ин рӯ гуфтан ба маврид аст, ки имрӯзҳо чараҳои дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ дар кишвар хело ҳам бо маром идома дорад ва аз ҷониби Ҳукумати кишвар силсила маҷмӯи чорпабиниҳои амалӣ андешида шуда истодааст.

Ба ақидаи мо барои дастгирии корхонаҳои ватанӣ боз ҳам имтиёзҳои иловагӣ бояд аз ҷониби Ҳукумати кишвар роҳандозӣ карда шавад, ки ин ташаббуси саривақтиро метавонем аз силсила чорпабиниҳои ташкилкардаи ҳукумати кишвар мушоҳида намоем.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020
2. Гине Ж., Майсснер Д. Открытые инновации: эффекты для корпоративных стратегий, государственной политики и международного «перетока исследований и разработок // Инновации в экономике. – 2012. – № 1
3. Қонуни ҚТ “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ”, Душанбе-16.04.2012, № 8224. Махкамов Б.Б. Перспективы и механизмы инновационного развития предприятий легкой промышленности Республики Таджикистан. Душанбе-2019, стр 150
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе-2016, с. 17

НАҚШИ НИЗОМИ БОНКӢ ВА МЕНЕҶМЕНТИ ИНОВАТСИОНӢ ДАР САНОАТИКУНОНИИ КИШВАР

Урунбоев А., Ҷулиев М.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур вобаста ба масъалаҳои ноил шудан ва амалӣ гардонидани ҳадафи стратегии саноаткунонии босуръати мамлакат ва нақши иноватсия дар татбиқи ҳадафҳои стратегии давлат мавриди омӯзиши қарор гирифтаанд. Дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ ва гузаштан ба модели рушди саноаткунонӣ, ва пешниҳоди амалиётҳои бонкӣ ба як манбаи иловагӣ ва қувваи пешбарандаи рушди соҳаи саноат табдил ёфтааст.

***Калидвожаҳо:** ҳадаф, стратегия, низоми бонкӣ, саноат, иқтисодиёт, субъектҳои иқтисодӣ, қарзҳои бонкӣ.*

Амалигардонии ҳадафи стратегии саноаткунонии босуръати кишвар имкон медиҳад, ки рушди устувори соҳаи саноат ҳамчун тавлидкунандаи арзиши баланди иловашуда таъмин гардида, дар ин раванд даҳҳо ҳазор ҷойи нави корӣ ташкил карда шавад [5, с. 8].

Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки чиҳати зиёд намудани қарзҳои имтиёзноки дарозмуҳлат, хусусан барои соҳибкории истеҳсолӣ, пешниҳоди хизматрасониҳои босифат бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва гузариши пурра ба ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, инчунин, харчи бештар чалб кардани сармояи дохиливу хориҷӣ ба низоми бонкӣ тадбирҳои қатъӣ андешида шаванд.

Ҳамзамон бояд доир ба зиёд кардани шумораи бонкҳо, тақвият бахшидани низоми идоракунӣ хавфҳо ва баланд бардоштани ҳаҷми сармояи ойинномавии ташкилотҳои қарзӣ чораҷӯӣ карда шавад.

Нақши бонкҳо бештар дар рушду тараққиёти истеҳсолоти саноатӣ, кишоварзӣ, тичоратӣ, истеҳсолӣ, соҳибкорӣ ба шахсони воқеӣ тавасути амалиёти қарздиҳии кутоҳмуддат ва дарозмуддат зиёд буда сиклҳои истеҳсолиро ба вучуд овард:

- қарзгирӣ барои пурра қардани маблағҳои муомилот;
- қарз барои ташкили захираҳои ашёи хом;
- қарз барои хариди ашёи хом ва қарқарди маҳсулоти ниҳой;
- қарз барои додани музди меҳнат ва ғайра зиёд мебошад;

Дар раванди ҷаҳонишавии ҷомеаи ҷаҳонӣ бонкҳо, бешубҳа нақши бузургро мебозанд. Зеро яке аз мақсадҳои асосии ҷаҳонишавӣ ин ҳаракати бемамонияти сармоя байни давлатҳо мебошад ва ин ҳаракат бе ширкати бонкҳо ғайриимкон мегардад. Аммо ҳар қадар нуфузи бонкҳо дар раванди ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ зиёд шавад, то ҳамон андоза ҳавфи бехатарии иқтисодии давлатҳо низ зиёд мегардад. Пешравии иқтисодиёти мо аз рушди низоми бонк вобастагии қавӣ дорад [9, с. 45].

Аз ин лиҳоз нақши низоми бонкиро аз дидгоҳи олимон ва қаршиносон дар ҳар маврид ба таври гуногун арзёбӣ мегардад.

Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқтисодиёти давлат алоқамандии ногузастанӣ дошта ба тамоми самтҳои афзалиятноки иқтисодию ғайрииқтисодӣ пайванд аст, ки рушди ин пайвандҳо ба заминаҳои густариши низоми бонкӣ вобастагии калон дорад.

Вобаста ба ин муҳити институтсионалии таъсири низоми бонкиро ба иқтисодиёт дар расми зерин дидан мумкин аст.

Дар робита ба таъсири мутақобилаи низоми бонкӣ гуфтаи ба маврид аст, ки новобаста аз таъсири як яқатор омилҳои дохилию хориҷӣ нақши низоми бонкӣ назаррас мебошад аммо дар айни замон чунин таъсир ба рушди ҳаматрафаи соҳа қаноатмандкунанда нест. Вобаста ба ин дар Паёми Президенти кишвар қайд гардидааст, ки бо вучуди ин ҳама, дар фаъолияти низоми бонкӣ ва қарздиҳӣ ҳанӯз ҳам камбудихову мушкилоти муайян мавҷуданд, ки барои баргараф намудани онҳо ва иҷрои вазифаҳои дар назди бонкҳо қарордошта бояд чорабиниҳои зерин амалӣ карда шаванд:

- таъмини самаранокии сиёсати пуливу қарзӣ бо мақсади нигоҳ доштани таваррум дар сатҳи аз ҷониби ҳукумати Тоҷикистон муайяншуда;

- таъмини устувории қурби пули милли ва ташаккули минбаъдаи бозори асёр;

- қалби боз ҳам бештари захираҳои қарзӣ ва дар ин асос зиёд намудани ҳаҷми умумии қарзҳои барои рушди соҳибқорӣ хурду миёна, хусусан соҳибқорӣ истеҳсолӣ додашаванда;

Самаранокии истеҳсолот пайваستاгии доимии гиргшардиди сармояро тақозо мекунад [7, с. 270]. Вобаста ба ин ташкили дурусти самаранокӣ ва рушди самтҳои афзалиятноки иқтисодию иҷтимоӣ ва таъмини гирдгардиши сармоя аз тарафи низоми бонкӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда мешаванд ва ин дар айни замон низоми бонкию молиявӣ мебошад.

Низоми бонкӣ ҳамчун муҳаррики иловагии рушди иқтисодиёти милли дар айни замон маҳсуб меёбад. Доир ба ин масъала С.Ҷ. Махшулов оид ба зарурияти бонкҳо дар рушди иқтисодиёт чунин қайд менамояд, ки низоми бонкӣ дар тараққиёти ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ нақши сазовор ва калидии худро дорад ва амалиётҳои махсуси худро иҷро мекунад, ки он амалиётҳо дар таъмини раванди такрористеҳсолӣ нақши муасирдоранд. Низоми бонкии кишвар, новобаста аз таъсири омилҳои гуногун тамоили зиёдшавӣ дошта, ба рушди иқтисодиёти кишвар мусоидат мекунад [4, с. 82]. Дар сатҳи иқтисодиёти давлат бахши бонкӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд, зеро он танҳо дорои вазифаҳои ба худ хос аст. Аҳамияти низоми бонкӣ дар таъмини рушди иқтисодӣ на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар тамоми ҷаҳон ҳамеша баланд буд ва боқӣ мемонад.

Ҳар як давлати мустақил, ки бо роҳи иқтисоди бозорӣ равон аст, бояд низоми бонкии инкишофёфта дошта бошад, ки ин ба мустақкам шудани низоми қарзӣ хисоббаробаркунӣ инчунин нигоҳ доштани қурби харидории пул мусоидат мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи саноат ва кишоварзӣ яке аз соҳаҳои мебошанд, ки дар татбиқи ҳадафҳои стратегии давлат мавқеи калидӣ доранд. Ғайр аз ин рушди ин ду соҳаи муҳим метавонад ба рушди низоми бонкӣ ва васеъ гардидани доираи амалиёти бонкҳо таъсири назаррас дошта. Ҳамзамон нақши низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди саноаткунонии кишвар тавасути пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва сармоягузориҳои ҳадафманд назаррас мебошад. Ҳамчунин қайд кардан ба маврид аст, ки нақши низоми бонкӣ дар татбиқи яке аз ҳадафҳои стратегии давлат саноаткунонии босуръат назаррас мебошад, ки ин нишондиҳанда дар ҷадвали 1 инъикос шудааст.

Ҷадвали 1. Ҳаҷми қарздиҳии низоми бонкӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ дар солҳои 2010-2020 (млн.сомонӣ)

№	Номгӯӣ	Солҳо								Нисбат ба 2010
		2010	2012	2014	2016	2017	2018	2019	2020	
1.	Ҳамаи қарзҳо	3 378,5	4486,2	7888,9	8230,1	6913,0	6700,7	7664,6	8903,6	1,6 мар
2.	Кишоварзӣ	647,8	777,0	945,0	1036,7	832,3	770,7	154,2	746,4	15,2%
3.	Саноат	723,9	828,7	1502,5	2424,7	2613,4	2529,9	670,5	2996,2	3,1 мар
4.	Сохтмон	390,1	502,1	847,4	1037,0	639,6	529,8	350,2	131,3	-66,4%
5.	Нақлиёт	162,8	172,2	268,6	509,3	233,0	276,3	729,9	227,2	39,5%
6.	Хӯроки умумӣ	4,8	140,3	216,0	228,8	161,1	159,6	240,8	349,3	7,1 мар
7.	Хизматрасонӣ	162,4	203,1	243,6	251,4	220,5	233,4	574,9	343,2	1,1 мар
8.	Савдои хоричӣ	855,5	886,3	1453,9	1562,7	1221,3	1231,0	1500,8	1307,0	52,7%
9.	Миёнаравии молиявӣ	55 0,0	743,3	110,4	130,2	134,0	146,6	465,0	384,0	-30,1%
10	Истеъмолот	292,5	512,1	872,6	846,0	795,3	863,1	675,9	1686,1	4,7 мар
11	Дигар	83,2	516,1	1622,8	408,7	207,0	103,5	99,2	159,6	91,8%

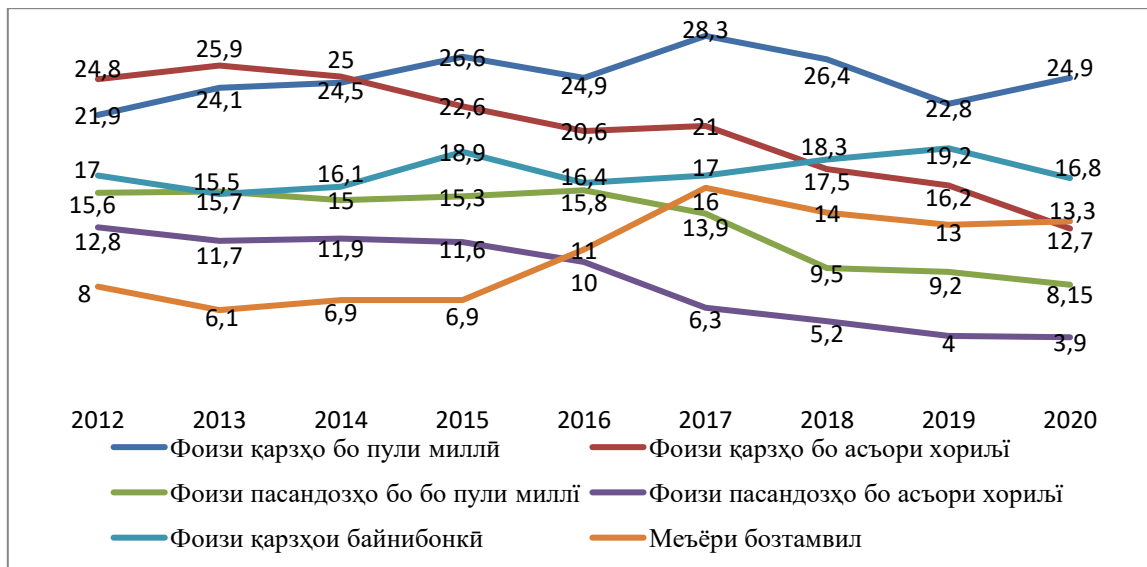
Сарчашма. Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Тақмили низоми қарздиҳӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ яке аз ҳадафҳои асосии низоми бонкии кишвар мебошад, ки тавасути он сатҳи даромади худро таъмин менамоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар аксар самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ, ки даромади низоми бонкиро бо хавфҳои паст таъмин менамоянд дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад. Вобаста ба ин қайд кардан ба маврид аст, ки яке аз амалиётҳои фаъол дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин амалиёти қарзӣ мебошад, ки ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ аз он ҷумла саноати кишоварзӣ нигаронида шудааст. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур маълум аст, ки дар аксар самтҳои афзалиятноки иқтисодии нишондиҳандаҳои қарзӣ ғайр аз соҳаҳои, ки ба малағгузориҳои нисбатан дарозмуддат мебошад мусбат мебошад. Ҳамчунин таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки манфиати бахши бонкдорӣ дар давоми панҷ соли охир асосан бо соҳаҳои иқтисодии даромадноктар алоқаманд буд ва афзоиши ин ҷараён бештар ба соҳаи саноати мамлакат, кишоварзӣ ва хизматрасонию қарзҳои истеъмолий рост меояд, ки ҳиссаи он маҷмуан дар муқоиса ба соли 2010 ба андозаи 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст.

Аз таҳлили ҷадвали 1 аён аст, ки ҳамаи қарзҳои ба соҳаҳо додаи бонкҳо дар муқоиса ба соли 2010 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст. Аз он ҷумла дар соҳаи саноат, ки он ҳадафи стратегии давлат мебошад 3,1 маротиба, кишоварзӣ 15,2%, нақлиёт 39,5%, хӯроки умумӣ 7,1 маротиба, хизматрасонӣ 1,1 маротиба, савдои хоричӣ 52,7%, истеъмолот 4,7 маротиба ва дигар қарзҳо 91,8% афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин дар соҳаи сохтмон 66,4% ва миёнаравии молиявӣ 30,1%

коҳиш ёфтааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз ҳама қарзи бешта ба соҳаи саноат ва қарзҳои истеъмолот зиёд мебошад. Масалан, муқоисаи қараёни инкишофи бозгашти қарзҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ дар маҷмӯъ иқтисодӣ нишон медиҳад, ки муҳлати миёнаи бозгашти қарзҳо дар соҳаҳои ақзалиятнок саривақтӣ мебошад. Масъалаи хуб шудани сифати қарздиҳии низоми бонкиро аз бамаротиб коҳиш ёфтани қарзҳои муаммодор дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Тағйирёбии мазкур дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ дар муқоиса ба соли 2014 маҷмуан 572,4 миллион сомонӣ ё 26,2% коҳиш ёфтааст, ки ин аз хуб шудани фазои иқтисодии давлат гувоҳӣ медиҳад. Новобаста аз ин дар сатҳи низоми бонкӣ як қатор мушкилотҳо дар самти дастгирии самтҳои ақзалиятноки иқтисодӣ ба монанди баланд будани меъёри фоизи қарз боқӣ мондааст, ки нисбати ин масъала чораҳои зарурӣ дар ҳолати идомаёбӣ қарор дорад. Вобаста ба ин як сабаби баланд будани меъёри фоизи қарз аз воситаҳои ҷалбқардашуда аз он ҷумла амонату пасандозҳои шахсона ҳуқуқию воқеӣ вобаста мебошад, ки ин масъаларо диаграммаи 1 инъикос менамояд.

Диаграммаи 1. Ҳиссаи фарқкунандаи вобастагии меъёри фоизи қарзҳои низоми бонкӣ аз дигар нишондиҳандаҳо дар солҳои 2012-2020

Сарчашма. Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Аз таҳлили маълумотҳои диаграммаи мазкур маълум аст, ки новобаста аз таъсири дигар омилҳои ба хароҷот вобаста меъёри фоизи қарзҳои бонкӣ дар сатҳи иқтисодӣ ва воситаҳои ҷалбқардида аз он ҷумла аз меъёри фоизи қабули амонату пасандозҳо вобастагии зиёд дорад. Дар ин замина меъёри фоизи қарзҳои байнибонкӣ ва меъёри бозтамвил низ ба меъёри фоизи қарз, ки дар ин масъала бонкҳо ҳамчун миёнарав амал менамоян таъсир мерасонад. Қиёсати дастрасии субъектҳои иқтисодӣ ба қарз меъёри фоизи қарзҳо асоан қарзҳои бо асъори хориҷӣ коҳиш дода шуда ҳаҷми қарзҳо низ афзоиш ёфтаанд. Меъёри фоизи қарзҳо бо пули миллӣ дар муқоиса ба соли 2012 ба андозаи 3% фоизӣ афзоиш ёфт, меъёри фоизи мазкур бо асъори хориҷӣ дар соли 2012 агар 24,8%-ро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 12,7% баробар гардид, ки дар муқоиса ба соли таҳлилӣ 12,1% коҳиш ёфтааст. Фоизи пасандозҳо бо пули миллӣ дар муқоиса ба соли таҳлилӣ 7,45% коҳиш ёфтааст, ки он соли 2012 15,6%-ро ташкил меамуд. Ҳиссаи паандозҳо бо асъори хориҷӣ 8,9% коҳиш ёфтааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2012 12,8%-ро ташкил менамуд. Фоизи қарзҳои байнибонкӣ бошад қариб бетағйир мебошад. Ҳамчунин яке аз механизмҳои дигари воситаҳои ҷалбқардида ин меъёри бозтамвил мебошад, ки дар асоси ин Бонки миллии Тоҷикистон ба бонкҳои тичоратӣ қарз медиҳад. Тағйирёбии меъёри мазкур дар салоҳияти Бонки миллии Тоҷикистон буда

вобаста ба тағйиротҳои иқтисодӣ ва пулиро қарзӣ тағйир меёбад. Новобаста аз ин меъри мазкур дар муқоиса ба соли 2012 ба меъри 5,3% афзоиш ёфтааст. Нишондиҳандаи дигаре, ки баҳодиҳандаи вазъи иқтисодӣ мебошад саҳми соҳаҳо (кишоварзӣ, саноат, сохтмон, хизматрасонӣ) дар рушди Маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар аст. Маълумотҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки саҳми саноат дар рушди ММД сол то сол афзуда, саҳми соҳаҳои кишоварзӣ ва хизматрасонӣ мутаносибан кам шуда истодааст. Масалан, дар соли 2019 аз 7,5 фоизи рушди ММД 1,1 банди фоизӣ ба соҳаи кишоварзӣ, 2,0 банди фоизӣ ба соҳаи саноат ва 0,8 банди фоизӣ ба соҳаи сохтмон рост меояд. Ҳамин нишондиҳандаҳо соли 2013, яъне 5 сол пеш мутаносибан 1,8; 0,5 ва 1,4 банди фоизиро ташкил медоданд.

Аз ин рӯ, ҳуҷҷа намудан мумкин аст, ки сол то сол саҳми саноат дар рушди иқтисодӣ мамлакат бештар шуда истодааст. Ин раванд ба сиёсати иқтисодии кишвар оид ба гузариш аз модели аграрӣ-саноатӣ ба модели индустриалӣ-аграрӣ рушди иқтисодӣ ҷавобгӯ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Аҳадов И.Қ. Низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар пешрафти иқтисодӣ. Ҷавонон ва илми муосир. Душанбе 2011. 105 с.
2. Бобозода Ҳ. Сармоягузори саноат ва истеҳсолот муҳаррики асосии рушди иқтисоди кишвар. Ҳ. Бобозода / Бонқдорӣ тараққиёти ҷаҳонишавӣ. Душанбе – 2021. С. 17
3. Махшулов С.Қ. Таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии низомии бонкӣ дар шароити бӯҳрони молиявӣ / С.Қ. Махшулов // Паёми молия ва иқтисодӣ. Душанбе 2018 - № 3 (15)2018. С. 82
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21.12.2021. С. 8
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030
6. Раҳимзода Ш.. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ / Раҳимзода Ш - Душанбе- Эргаф. 2018. – 270 с.
7. Хайрзода. Ш.Қ. Рушди низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ. Диссертатсия докторӣ 08.00.10 / Хайрзода Ш.Қ. – Душанбе 2021. –С. 51
8. Ҷураев Б.М. Низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар пешрафти иқтисодӣ. Ҷавонон ва илми муосир. Душанбе 2011.- С. 45

ҶАМЪАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МОЛИЯВИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Иззатулло Ҳ.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон

Дар шароити муосири рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ноид гардидан ба ҳадафҳои стратегии рушди мамлакат дар сати таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ, расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва сонатиқунонии босуръати иқтисодӣ мамлакат ба дастрасии кофӣ ба сарчашмаҳои молиявӣ алоқаманд аст, ки он дар навбати худ сифати хуби фаъолияти институтҳои танзимкунандаи соҳа ва мавҷудияти заминаҳои рушдкардаи қонунгузори тоқозо менамояд. Ҳамзамон тамоюли минбаъдаи рушди бахши бучет ва молияи мамлакат ба самаранокии механизми институционалии танзими он алоқаманд аст. Аз ин лиҳоз дар баробари дигар ҷамъаҳои таҳқиқоти таъмини амнияти молиявии мамлакат, таҳқиқи асосҳои институционалии танзими он ба мо имкон медиҳад мушкилоти ҷойдошта дар самти танзими ҳуқуқии соҳа, ошкор карда шуда, роҳҳои мукамалгардонии он пешниҳод карда шаванд.

Низомии институтҳои таъмини амнияти молиявӣ чунин низомро ифода менамояд, ки имкон медиҳад ҳадафҳои гузоштаи давлат дар самти амнияти молиявӣ тариқи ба роҳ мондани фаъолияти ҳамоҳангшудаи идораҳои давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шаҳрвандон дар асоси қонунгузори ҷойдошташуда татбиқ карда шавад. Низомии таъмини амнияти молиявӣ унсурҳои муҳими амнияти иқтисодии мамлакат ба шумор меравад, ки маҷмӯи сохторҳои

мувофиқ ва раванди муайяни қабул ва татбиқи қарорҳоро оид ба нигоҳдории устувории молиявӣ танзим менамояд.

Сохторҳои институтсионалӣ - институтҳои давлатӣ ва шахсони воқеӣ мебошанд, ки қарорҳоро дар самти таъмини амнияти молиявӣ қабул менамоянд. Институтҳои таъмини амнияти молиявӣ институтҳои расмӣ ва ғайрирасмиро дар бар мегирад. Ба институтҳои расмӣ ташкилотҳои давлатӣ, мақомоти қонунгузор, мақомоти судӣ, шахрвандон ва шахсони воқеӣ дохил мешаванд.

Институтҳои ғайрирасмӣ боқимонда институтҳоро аз қабилӣ васоити ахбори умум, оммаи васеъ ва ҳамчунин шахсони воқеиро дарбар мегирад, ки метавонанд дар ташаккулёбӣ ва татбиқи сиёсати амнияти молиявӣ ба андозае таъсир расонанд.

Низомии самараноки таъмини амнияти молиявӣ дар расмиёти худ бояд сохтори иерархии мутавозинро дарбар гирад, ки сохторҳои гуногуни танзимкунандаи бахши молияро муттаҳид намуда устувории молиявии мамлакатро қафолат диҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти олии таъмини амнияти давлатӣ Шӯрои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мераад. Он мақоми машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи амният таъсис ёфта, мақоми роҳбарии коллегиалӣ доир ба масъалаҳои мудофия ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳияи қарорҳо оид ба татбиқи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ дар соҳаи таъмини амният мебошад.

Асоси сиёсӣ ҳуқуқи фаъолияти Шӯрои амниятро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти амнияти давлатӣ», дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармону амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, концепсияи амнияти миллӣ, санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба амният ташкил медиҳанд.

Шӯрои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми конститутсионӣ роҳбарии машваратӣ оид ба масъалаҳои мудофия ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳияи қарорҳо дар мавриди амалӣ сохтани самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ дар соҳаи таъмини амнияти миллӣ, тамомияти арзӣ, истиқлолияти давлатӣ, сохти конститутсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб меёбад.

Бо ин мақсад Шӯрои амният масъалаҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи таъмини амният, проблемаҳои стратегии амнияти иқтисодии давлатӣ, ҷамъиятӣ, мудофиявӣ, экологӣ, иттилоотӣ ва дигар намудҳои амният, ҳифзи саломатии аҳоли, пешгӯӣ, пешгирии ҳолатҳои фавқуллода ва рафъи оқибатҳои онҳо, таъмини устуворӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ дар кишвар баррасӣ менамояд.

Яке аз фишангҳои механизми институтсионалии таъмини амнияти молиявӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки ба воситаи сохторҳои институтсионалии зикр карда шуда табиқ карда мешавад. Давлат муҳити муайяни институтсионалиро ташаккул медиҳад, ки алоқаҳои гуногунро байни сохторҳои давлатӣ ва субъектони бозор танзим менамояд.

Самаранокгардонии сохтори институтсионалии амнияти молиявиро агар аз як тараф тариқи мукамалгардонии қонунгузории соҳа, қабули қонунҳои нав ба роҳ мондан мумкин бошад, аз тарафи дигар ба воситаи баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектони ин низом ба воситаи рушди ҳамкориҳои мақомоти танзимкунандаи соҳа амалӣ намудан мумкин аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои институтсионалии танзими таъмини амнияти молиявӣ дар се сатҳ таъсис дода шудааст: – дар сатҳи миллӣ, дар сатҳи соҳавӣ ва дар сатҳи корхонаҳо. Меъёрҳои ҳуқуқи дар самти миллӣ қабул гардида дар навбати худ ба ду сатҳ тақсим мешаванд.

1. Меъёрҳои ҳуқуқи танзимкунандаи амнияти миллӣ дар умум;

2. Меъёрҳои ҳуқуқии танзимкуннадаи амнияти молиявии мамлакат ва ё унсурҳои алоҳидаи он.

Меъёрои ҳуқуқии дар сатҳи корхона ва ташкилотҳо маҷмӯи қоидаҳо ва тартиботеро ифода менамояд, ки муносибатҳои дохили фирмавиرو дар раванди устуворгардонии вазъи молиявии корхонаҳо ифода менамояд.

Заминаҳои ҳуқуқии танзими таъминоти амнияти молиявиرو дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 15.03.2016 с., № 1283 ва аз 03.08.2018 с., № 1540) асосҳои ҳуқуқии таъмини амнияти инсон ва шаҳрванд, ҷамъият ва давлатро муайян карда, низоми таъмини амният, вазифа, мақсад ва самтҳои асосии онро ба танзим дароварда, салоҳияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва ташкилотҳоро, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон, дар соҳаи таъмини амният муқаррар менамояд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» амнияти миллӣ ҳамчун ҳолати муҳофизатии манфиатҳои ҳаётан муҳими кишвар аз таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолии дохиливу берунӣ арзёбӣ карда шудааст. Субъектҳои амният тибқи қонуни мазкур давлат, шаҳрвандон, ташкилотҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон муқаррар карда шудаанд. Дар Қонуни мазкур гарчанде, ки мафҳуми амнияти молиявӣ дар алоҳидагӣ шарҳ дода нашудааст, унсурҳои алоҳидаи он дар доираи мафҳумҳои амнияти иқтисодӣ, амнияти озуқаворӣ, амнияти ҷамъиятӣ ва амнияти берунӣ шарҳ дода шудааст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» расонидани зарар ба амнияти иқтисодии давлат, аз ҷумла тавассути қочоқ бадастоварда ва маблағгузори терроризм, инчунин номуътадил гардонидани вазъи молиявии кишвар, ҳамчун таҳдидҳо ба амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ гардидааст.

Моддаи 18- уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» «таъмини амнияти иқтисодӣ» масъалаҳои алоҳидаи таъминоти амнияти молиявиرو аз қабилӣ таъмини ҳамкориҳои самаранок бо сохторҳои молиявии ватанию байналмилалӣ, бартарияти равона намудани захираҳои қарзии дохилию хориҷӣ ва имкониятҳои сармоягузорӣ барои барқарор кардан ва рушди иқтисодиёти ватанӣ, баланд набардоштани сатҳи имконпазири касри бучети давлатӣ ва устувор гардонидани қисми даромади он, роҳ надодан ба истифодаи ғайримасъадноки маблағҳои бучет ва захираҳои давлатиро дар бар мегирад.

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011 № 722 бо тағйиру иловаҳои охирон дар соли аз 07.08.2020 № 1721 ворид карда шудааст, дар моддаи 6 вазифаҳои Бонки миллии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст, ки дар байни онҳо маҷмӯи махсусро вазифаҳои таҳия ва амалӣ намудани сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳияи сиёсати макропруденсиалӣ ва назорати иҷрои он, таҳлили иқтисодӣ ва пулӣ, танзим ва назорати фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ, ташкил ва таъмини фаъолияти низомҳои пардохтӣ, клиринг ва ҳисоббаробаркунӣ, танзиму назорати фаъолияти низомҳои мазкур ва хизматрасониҳои пардохтӣ, ба таври монополӣ амалӣ намудани эмиссияи пули нақд, ба муомилот баровардан ва аз муомилот гирифтани пул, ниғадорӣ ва идораи захираҳои байналмилалӣ ҷойҳои махсусро ишғол менамоянд. Дар баробари ин тибқи қонуни мазкур Бонки миллии Тоҷикистон метавонад бо мақсади мубориза бар зидди қонунигардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли ом мутобиқи қонун чораҳои зарурӣ андешад иҷроиши маҷмӯи чунин вазифаҳо аз тарафи Бонки миллии таъсири бевосита ба амнияти молиявии мамлакат мерасонад. Дар баробари ин баъзе масъалаҳои таъмини амнияти молиявӣ дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи авф бинобар қонунигардонии дороиҳо ва маблағҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи фаъолияти бонкӣ», «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор», «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» ва ғ. баррасӣ карда шудааст.

Дар сатҳи фармонҳои Президент, консепсияи миллии амнияти иттилоотии мамлакат, Стратегияи амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии муқовимат ба қонунигардонии (расмикунони) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли ом ва ғ.-ҳо дохил мешаванд. Илова бар ин дар ин сатҳ санадҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар онҳо тартиботи ташкил, фаъолият ва ӯҳдадорихои мақомоти давлатии таъминкунандаи амнияти молиявӣ муқаррар карда шудаанд дохил мешаванд. Санадҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки милли дохил мешаванд.

Санадҳои меъёрии гуногуни аз тарафи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ қабулгардида вазифаи дақиқсозии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини амнияти молиявӣ ифода менамояд. Дар баробари санадҳои меъёрию ҳуқуқии зикргардида сарчашмаи муҳими таъмини амнияти молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарордоҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ мебошанд, ки онҳоро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расонидааст. Муқовимат ба қонунигардонии даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастомада ва маблағгузори терроризм сатми муҳими таъмини амнияти молиявӣ ба шумор меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчи созишномаҳои зиёд дар самти муқовимат ба қонунигардонии даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба дастомада ба ҳисоб меравад. Стратегияи амнияти милли Ҷумҳурии Тоҷикистон асос барои амалисозии барномаҳо оид ба ноил гардидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои амнияти молиявии мамлакат ба шумор меравад.

Санадҳои меъёрию-ҳуқуқии баррасишуда ҳамчун сарчашмаи асосии танзимкунандаи муносибатҳо дар самти таъмини амният дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти мамлакат ва махсусан дар соҳаи молия ба ҳисоб меравад. Татбиқи унсурҳои ҷойдоштаи қонунгузориҳо дар самти амнияти милли ва иқтисодӣ, имкон медиҳад тасаввуроти объективӣ оид ба дараҷаи таъсири эҳтимолии таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ ба манфиатҳои милли дар самти иқтисодиёт ва молия ва имкониятҳои пешгирикунӣ ва бартарафсозии онҳо бардошта шавад.

Меъёрҳои амалкунандаи қонунгузори дар самти таъмини амнияти молиявӣ бояд на танҳо сохтори амнияти молиявии мамлакатро муқаррар ва танзим намоянд, балки, механизми ҳифзи онро аз таҳдидҳои ба амалоянда таъмин намуда, унсурҳои ҳифзи манфиатҳои милли, воситаҳо, шаклҳо ва хусусиятҳои амалишавии онҳоро даққ намоянд. Дар баробари ин тамоми мафҳумҳо ва категорияҳои амнияти молиявӣ дар қонунгузориҳои ҷойдошта ва қабулшаванда дуруст дақиқ карда шавад.

Ҳамин тавр, модели ҳуқуқии механизми таъмини манфиатҳои милли дар соҳаи молия бояд ба принсиби мутавозинии таъмини ҳуқуқии манфиатҳои субъектони амнияти молия, ҷамъият ва давлат вобаста карда шавад.

АДИБИЁТ

1. Балаев М. А. Основные этапы развития бюджетной системы и межбюджетных отношений в Республике Таджикистан // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. Санкт-Петербург, 2009.-С.134-140
2. Давлатзода Д.А. Формирование стратегических направлений развития и реформирования государственного финансового контроля в Республике Таджикистан // Финансы: теория и практика.-Т. 26, -№ 3'2022. -С.146-156
3. Изатуллои Ҳ. Рашиҳои назариявии таҳқиқи таъсири ҷаҳонишавӣ ба амнияти молиявӣ / Ҳ. Изатуллои // Идоракунии давлатӣ. 2021. № 4-2 (54). С. 338-348
4. Кодирзода Д.Б. Вопросы обеспечения внешнеэкономической безопасности Республики Таджикистан в условиях интеграции в мировую экономику / Д.Б. Кодирзода, К.Х. Хушвахтзода, Б.М.Джумъаев // Международные отношения и безопасность. 2022. № 1 (1). С. 130-14
5. Кузнецова И. Формирование системы институтов обеспечения национальной безопасности государства. 2 (23) – 2008. Национальные интересы: приоритеты и безопасность –с.79-83

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» Қонунҳои ҚТ аз 15.03.2016 с., № 1283; аз 03.08.2018 с., № 1540) Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, №6, мод. 434; с. 2014, №11, мод. 646

7. Қонуни ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 6, мод. 435; с. 2014, № 7, қ. 2, мод. 409, мод. 410, с.2018, №7-8, мод.531; с.2019, №7, мод.474) (Қонуни ҚТ аз 26.07.2014 № 1112, 1113, аз 3.08.2018 № 1548; аз 19.07.2019 с., №1645, аз 07.08.2020 № 1721)

МУҲИММИЯТИ ФАЪОЛИЯТИ БОСУБОТИ БОНКӢ ДАР РУШДИ ИҶТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сайдалиев Х.А.

**Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои устуворона фаъолият кардани бонкҳо бояд пурра аз рӯй қонунгузори фаъолияти бонкӣ амал кард ва дар идоракунии бонкҳо бояд фаъол бошанд, зеро фаъолияти бонк пеш аз ҳама аз идоракунандагон ва аз кормандони баландихтисос вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: *низомии бонкӣ, қонунгузори фаъолияти бонкӣ, ҳолати молиявии бонкҳо, идоракунии бонкҳо, иқтисодиёти миллӣ, фоиз.*

Дар шароити иқтисоди бозорӣ масъалаи фаъолияти босубот ва устувори бонкҳои тичоратӣ на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар дигар давлатҳо низ аҳамияти зиёд пайдо мекунад. Ҳолати молиявии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурӣ, яке аз масъалаҳои актуалии назариявӣ ва амалии иқтисодиёти миллӣ ба шумор меравад. Устувори бонкҳо на танҳо сиёсати мавҷудияти онҳо, балки стратегияи пешравии ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Аз пешравии фаъолияти бонкӣ, дар мамлакат ислоҳоти иқтисодӣ вобастагии зиёд дорад. Бонкҳо чузъи ягонаи иқтисодиёти мамлакат буда, яке аз бахшҳои асосии он ба шумор мераванд. Вазъияти молиявии бонкҳо ва иқтисодиёт бо ҳам пайвастанд. Пешравии ҳар яки онҳо аз ҳамдигар вобастагии зиёд доранд [2, с. 31].

Фаъолияти самаранокии бонкҳо чиҳати афзун гаштани маблағгузориҳо гардида, ба рушди иқтисодиёт мусоидат мекунанд. Бинобар ин, давлат чиҳати фаъолияти устувори бонкӣ манфиатдор аст, зеро муфлисшави бонкҳо аз муфлисшавии дигар корхонаҳо ҳамдигар фарқи калон дорад. Муфлисшавии як бонки нисбатан бузург, на танҳо ба низоми бонкии дохилӣ ва иқтисодиёти мамлакат, балки ба иқтисодиёти дигар мамлакатҳо бе таъсир наместонад.

Масъалаи фаъолияти босубот ва устувори низоми бонкӣ, бояд дар маркази ҳукумати мамлакат ва тамоми ҷамъият бошад. Ба устувори бонк, қабл аз ҳама бояд саҳмдорон, амонатгузoron ва пасандозкунандагон манфиатдор бошанд, зеро бонк дар натиҷаи фаъолияти самаранок даромади онҳоро таъмин менамояд. Дар ҳолати фаъолият ноустувори бонкӣ ва зарар дидан, агар ин зарар назаррас бошад, саҳомон низ зарари иқтисодӣ мебинанд. Гум кардан ва ё аз даст додани амонат боиси зарари зиёди амонатгузoron, кам шудани сармоияи субъектҳои хоҷагидорӣ мегардад. Барои субъектҳои хоҷагидорӣ бонкҳо ташкилотҳои мебошанд, ки онҳо зарурати муваққатии худро барои маблағҳои пулии иловагӣ таъмин менамояд.

Коҳишёбии фаъолияти бонкҳо на танҳо боиси кам шудани даромад, балки боиси коҳиш ёфтани қобилияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва истехсоли неъматҳои моддӣ мегарданд. Омилҳои таъсиррасон ба фаъолияти бонкҳо гуногун мешаванд, ки асосан ду омили асосии онҳоро аз ҳамдигар ҷудо менамоянд (расми 1)

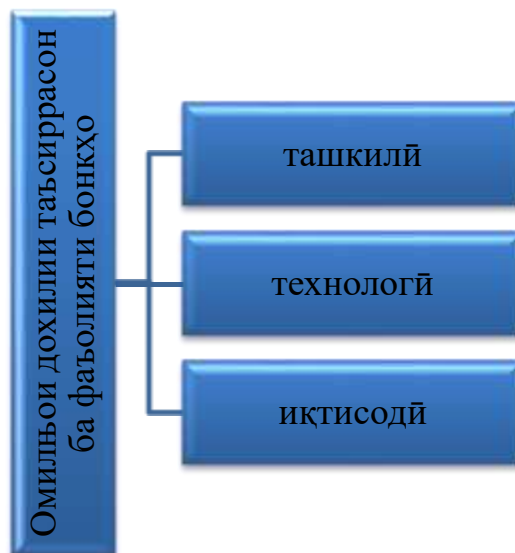
Расми 1. Омилҳои асосии таъсиррасон ба фаъолияти банкҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ба омилҳои беруна, пеш аз ҳама омилҳои умумииктисодӣ мебошанд. Сатҳи устувории банкҳо ба низоми банкӣ аз сатҳи тараққиёти иқтисоди мамалакат вобастагии зиёд дорад. Омилҳои беруна иборатанд аз механизми давлатию ҳуқуқӣ, амали қонуниятҳо ва мукаммалии онҳо, сатҳи таъминнокии ҳуқуқию меъёрҳои мебошанд, ки тавассути онҳо ҳудуди фаъолияти банкҳо муайян карда мешаванд.

Омилҳои умумииктисодӣ натавонанд амалиёти пасивӣ, балки ҷобачогузори маблағҳои қалбшударо низ танзим менамоянд.

Омилҳои дохилӣ бошад иборатанд аз иқтидори миқдорӣ ва сифатии банк, таркиби муштариён, сифати ташкилии дохили банкӣ. Ҳолати арзёбии омилҳои дохилии устувории банк, онҳоро ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо кардан мумкин аст (расми 2):

Расми 2. Омилҳои дохилии таъсиррасон ба фаъолияти банкҳо

Мутаассифона ду гурӯҳи аввалии омилҳо дар адабиёти иқтисодӣ ба таври пурра шарҳ дода нашудаанд. Аммо таҷрибаи кори банкҳо нишон медиҳад, ки амали онҳо дар самаранокии фаъолияти банкҳо ҷои намоёнро ишғол менамояд.

Омилҳои гурӯҳи аввал яъне ташкилӣ, ки ба устувории банк таъсир мерасонанд дар расми 3 нишон дода шудааст:

Расми 3. Омилҳои ташкилии таъсиррасон ба фаъолияти бонкҳо

Идоракунии фаъолияти бонк, таъмини самаранокии фаъолият, таъмини талаботи муштариён, таъмини пардохтпазирӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоии кормандон ва ғайраро дар бар мегирад.

Дар шароити муосир фаъолияти бонкҳо ба гуруҳи омилҳои иқтисодии дохилӣ, ки устувории фаъолияти онҳоро таъмин менамоянд таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад. Зеро ин гуруҳи омилҳо, кифоягии сармоя, сифати активҳо ва пасивҳо, доромаднокӣ ва пардохтпазирӣро дар бар мегиранд.

Нишондиҳандаи асосии устувории бонк ин кифоягии сармоя мебошад. Кифоягии сармоя, маъмулан пардохтпазирӣи бонк, гузаронидани амалиёт новобаста аз шароити номуътадили иқтисодиёт, раҳой ёфтан аз муфлисшавиро таъмин менамояд.

Бонкҳое, ки сармояи кофӣ надоранд, ба муфлисшавӣ дучор шуданашон аз имконият дур нест. Ҳолати нокифоягии сармоя метавонад баъзе бонкҳоро аз фаъолият монанд [5, с. 17].

Якум кифоягии сармоя ба ҳаҷми амалиёти ҷалб кардани маблағҳои муваққатан озодмондаи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеъ вобастагӣ дорад.

Дуюм, ба миқдори хатаре, ки ҳолати гузаронидани амалиёти активӣ бонк ба уҳдаи худ мегирад. Сиёсати умумии бонк бояд ба он равона карда шавад, ки дар натиҷаи афзун гардонидани сармояи худ, хатари муътадилро ба тағйир нигоҳ дорад.

Ҷиҳати муайян намудани кифоягии сармоя, бонкҳо ва идораҳои назоратӣ асосан ду гуруҳро истифода менамоянд:

Гуруҳи якум бо нисбати сармоя бар ҳаҷми депозитҳо (амонатҳо) асос ёфтааст.

Гуруҳи дуюм бошад бо нисбати сармоя бар активҳо муайян карда мешавад.

Умуман кифоягии сармоя бонкҳо аз рӯи нишондодҳои зерин баҳо дода мешаванд.

-ҳиссаи воситаҳои хусусӣ дар амалиёти активӣ бо назардошти хатар бонкӣ;

-истифода намудани сармоя;

-ҳиссаи маблағҳои ҷалбшуда дар уҳдадорихоии бонк ва ғайра [2, с. 9].

Бонк барои устувории худ бояд сармояи кофӣ дошта бошад, чунки даромади асосии бонк аз ҳисоби қарз мебошад ва бояд фоизҳои паст дошта бошад дар ҳоле, ки бонк сармояи кофӣ надораду пасандозҳояшро 18% қабул мекунад маҷбур мешавад онро бо фоизҳои баланд қарз диҳад дар ин ҳол талабот кам шуда бонк ру ба муфлисшавӣ меорад.

Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои устуворона фаъолият кардани бонкҳо бояд пурра аз рӯи қонунгузори фаъолияти бонкӣ амал кард ва дар идоракунии бонкҳо бояд фаёл бошанд, чунки фаъолияти бонк вобастагӣ дорад пеш аз ҳама аз идоракунандагон баъдан аз кормандони баландхисос.

Бонк дар ҳоле устувор шуморида мешавад, ки уҳдадорихоияшро дар назди мизочонаш сари вақт иҷро намояд ва дар нуктаҳои ба мардум дастрас марказҳои хизматрасони дораду бо шартҳои дастраси бо мардум хизмат мерасонад.

НУКТАИ НАЗАРИ ОЛИМОН ОИД БА ФАҲМИШИ КАТЕГОРИЯҲОИ САТҲИ ЗИНДАГӢ

Самиева М.Б., Хоҷаев С.И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Дар мақолаи мазкур муаллиф кушидааст, ки шарҳу тавзеҳи нуктаи назари олимони оид ба фаҳмиши категорияи сатҳи зиндагиро дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон диҳад.

Калидвожаҳо: сифати зиндагӣ, сифати зиндагӣ захираҳои меҳнатӣ, некуаҳволӣ, сатҳи зиндагӣ, шароити иқтисодӣ, манбаҳои даромад, нобаробариҳои иҷтимоӣ, қувваи коргарӣ, ҳосилнокии меҳнат, дараҷаи маълумотноки, касбият, захираҳои меҳнатӣ, ҳаёти фарҳангӣ ва ғайра.

Нуктаи назари олимони ватанию хориҷиро оид ба фаҳмиш ва тавсифи категорияи “сатҳи зиндагӣ” таҳлилу муқоиса карда, метавон онҳоро ба ду гурӯҳ: иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҷудо намуд:

- иқтисодӣ: сатҳи зиндагии аҳоли - ин дараҷаи некуаҳволии аҳоли, истеъмоли неъматҳо ва дастрасӣ аз хизматрасониҳо, маҷмӯи шароит ва нишондиҳандаҳо, ки андозаи қаноатмандии талаботи ҳаётгузарони одамони тавсиф менамояд. Ё худ сатҳи зиндагӣ - ин дараҷаи некуаҳволии модии фард, оила, ки миқдори неъматҳои истеъмолиро муайян менамояд, мебошад (А.Н. Азрилин, Е.В. Калашников, О.В. Квардаков, Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, В.М.Жеребин, А.Н.Романов, Т.Е. Минякова, Н.И. Бузляков, Н.И. Римашевская, И.А. Герасимова, Е.Б. Поспелов);

- иҷтимоӣ-иқтисодӣ: сатҳи зиндагӣ - ин категорияи маҷмӯи, иҷтимоӣ-иқтисодӣ буда, дараҷаи қонун кардани талаботи модии маънавӣ ва таъмин кардани аҳолиро бо эҳтиёҷоти ҳаётгузаронӣ ифода менамояд. Ё худ сатҳи зиндагӣ дараҷаи қаноатмандии талаботи модӣ, маънавӣ ва иҷтимоӣ аҳоли мебошад (Ф.Э.нгелс, В.Я.Июхин, В.И. Гурев, П.В. Савченко, Ю.П. Кокина, В.И. Кушлин, Н.Н. Абакумов, Р.Я. Подовалов, Н.Г. Оймаҳмадов, А.Н. Нуралиев, М.А. Атоҳочаева, Р.Н. Саидов ва дигарон).

Категорияи сифати зиндагӣ, асосан дар илмҳои иқтисодӣ, сотсиологӣ, сиёсӣ, тиббӣ, экологӣ ва дигар соҳаҳо, ки баҳодихии баъзе маҷмӯи шароитҳо ва тавсифи ҳаёти инсонро ифода мекунад, одатан ба дараҷаи махсуси қаноатманд намудани ин шароитҳо [3; 4] ва тавсифҳо асос ёфтааст, истифода бурда мешавад. Вай нисбат ба категорияи сатҳи зиндагӣ васеътар аст ва ҳамчунин омилҳои объективӣ ва субъективӣ, аз ҷумла, вазъи саломатӣ, интизори дарозумрии ҳаёт, шароити муҳити иҳотакарда, ғизо, ҳаловати маишӣ, муҳити иҷтимоӣ, қонун гардонидани талаботи модӣ ва маънавӣ, ҳаловати равонӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Ҳамзамон сифати зиндагӣ аз вазъи саломатӣ, робита бо ҷомеа, вазъи иҷтимоӣ, фаъолият ва интихоби озодона, аз мушавашии беҳад, ташкили муҳити фароғатӣ, дараҷаи таҳсилот, дастрасӣ аз мероси фарҳангӣ, худсобиткунии иҷтимоӣ, психологӣ ва касбӣ, ҳолати равонӣ ва ғайра вобастагӣ дорад.

Ба андешаи А.Г. Крижановский сифати зиндагии аҳолиро метавон тавассути якчанд нишондодҳои муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ муайян кард: беҳбудии демографӣ, ҳолати инвеститсионӣ дар муҳити иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо ворид кардани манзил; вазъи фарҳангӣ дар ҷомеа тавассути миқдори ташаббусҳои эҷодӣ, лоиҳаҳои инноватсионӣ, миқдори қоидаҳои хилофи иҷтимоӣ; дараҷаи шуғли аҳоли ва фаъолияти меҳнатӣ аз рӯи соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ (сифати ҳаёти меҳнатӣ) ва ғайра.

Дар тафовут аз андешаи олимони қаблӣ дар қорҳои тадқиқоти И.В. Тарба, А.Н. Зубетс категорияи «хушбахтӣ» муайянкунандаи асосии сифати зиндагӣ эътироф шудааст. Онҳо дар ин маврид менависанд, ки хушбахтии инсон яке аз нишондодҳои муҳими муайян кардани

сифати зиндагӣ аст. Чунки фаҳмиши хушбахтӣ аз ҷиҳати субъективӣ ва инфиродӣ бо баҳодихии худ инсон алоқаманд аст [1; 2; 6; 8].

Ҳамин тавр, агар сатҳи зиндагӣ амалӣ намудани эҳтиёҷоти аъзои ҷамъиятро барои хушбахтӣ тавсиф кунад, вале сифати зиндагӣ дараҷаи қонё кардани талаботро барои муваффақ шудан ба ҳолатҳои муайяни шахс-психологӣ ифода менамояд. Ин ҷо маълум мешавад, ки баҳодихии сифати зиндагӣ характери нисбӣ дорад. Чунки аз ҷониби худ фардҳо муайян кардани дараҷаи қаноатмандии талабот ба таҷрибаи ҳаётӣ, рушди сатҳи фарҳангӣ, зехнӣ ва эмотсионалии онҳо вобастагӣ дорад. Сифати зиндагӣ ҳамчун беҳбудии зиндагӣ, ки тавассути он инсон қаноатмандии шароити дохилии ҳаёти худро ҳис мекунад, ифода менамояд. Номгӯи нишондиҳандаҳои сифати зиндагӣ ҳамчун тавсифи объективии худ инсон (ҷомеа), фаъолияти ҳаётии ӯ ва шароити зиндагӣ, инчунин тавсифи баҳодихии субъективӣ, ки муносибати субъектро ба ҳаёти воқеӣ инъикос мекорад, дар бар мегирад.

Аз назари муаллиф, сифати зиндагӣ ин ифодакунандаи меъёри маҷмӯӣ ва ҷамъбастии ҳолати ҷомеа мебошад. Вай натиҷаҳои гуногунҷанбаи ҷамъбастии инкишофи иқтисодӣ-иҷтимоиро дар ин ё он кишвар, вазъи ҳамаи намудҳои фаъолияти ҳаётии афрод, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ҷомеаро тавсиф менамояд. Имрӯз, ба андешаи мо чунин категорияе мисли категорияи сифати зиндагӣ категорияи серистифодае нест, ки пурра вазъи ҳаёти инсонро муайян кунад. Он аз як тараф, инкишофи фардҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ҷомеаро дар маҷмӯӣ, дар асоси қонё гардонидани талаботи моддӣ ва маънавӣ инъикос менамояд. Аз тарафи дигар, сифати зиндагӣ, сатҳи қобилияти ҷисмонӣ ва маънавии одамон, рушди инсонро ҳамчун субъекти иҷтимоӣ месанҷад.

Категорияи «шароити зиндагӣ» бавучудоваранда ва танзимкунандаи шароити меҳнат, маишат ва фароғат, ки аҳоли ба онҳо эҳтиёҷдоранд, мебошад. Дар ин маврид иқтисодчии рус Т.Е. Миняков дақиқ мушаххас мекунад, ки шароити меҳнат дар худ шароити санитарӣ-гигиенӣ, психологӣ-физиологӣ, эстетикӣ ва иҷтимоӣ-психологиро инъикос мекорад. Шароити маишат - ин таъмини аҳоли бо манзил, сифати он, рушди хати хизматрасонии маишӣ (ҳаҷом, либосшӯйхона, сартарошхона, коргоҳҳои таъмири асбобу лавозимот, ҷойҳои кироғирӣ ва ғайра), ҳолати савдо ва хӯроки ҷамъиятӣ, нақлиёти ҷамъиятӣ, хизматрасонии тиббӣ мебошад. Шароити фароғат бо истифодабарии вақти озоди аҳоли алоқамандӣ дорад. Ё худ вақти озод - соати берун аз корӣ барои рушди шахсият муқаррар карда мешавад [5].

Аз ин андеша бармеояд, ки сатҳи зиндагӣ - ин на танҳо дараҷаи инкишофи талаботи моддӣ ва маънавӣ, ки зарурати қонё гардониданро барои таъмини фаъолияти муътадили ҳаётгузаронии инсон ва дараҷаи қонё кардани талаботро ба вучуд меорад, балки шароити барои инкишоф ва қонё гардонидани ин талабот (шароити зиндагӣ) аст.

Умуман, ҷӣ дар адабиёти илмӣ даврони шӯравӣ ва ҷӣ дар адабиёти иҷтимоӣ-иқтисодии муосир сатҳи зиндагӣ ба дорони моддӣ монанд карда мешавад. Зери мафҳуми сатҳи зиндагӣ, асосан категорияро мефаҳманд, ки талаботи моддию маънавии аҳолиро қонё мегардонад, манфиати истеъмолкунандагонро таъмин менамояд ва афзалияти нишондодҳои миқдориро тавсиф мекунад.

Омилҳои асосие, ки барои баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ нақши калидӣ мебозанд, инҳоянд: 1. Омилҳои, ки мустақиман барои ташаккули сатҳи зиндагӣ таъсир мерасонанд. Сатҳи даромади аҳоли; ҳаҷм ва сохтори неъматҳои моддӣ истеъмолий; таъминот бо манзил; сатҳи рушди соҳаи тандурустӣ, дараҷаи рушди соҳаи маориф; сатҳи рушди соҳаи фарҳанг; сатҳи таъминоти иҷтимоӣ; муҳлати вақти озод; шароити истироҳат ва ғайра. 2. Омилҳои, ки сатҳи зиндагиро таъмин мекунанд. Дараҷаи таъмин бо шуғл; қобилияти меҳнатӣ будани аҳоли; давомнокии вақти кор; даромаднокии меҳнат; ҳолати ҳифзи меҳнат ва техникаи беҳатарӣ дар истеҳсолот ва ғайра. 3. Омилҳои, ки сатҳи зиндагиро ташаккул медиҳанд. Шароити ҳаётгузаронии одамон берун аз соҳаи истеҳсолоти моддӣ. 4. Омилҳои, ки динамикаи сатҳи зиндагиро муайян мекунанд. Сатҳи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ; рушди техника, иқтисодии иқтисодии ҷамъият (боигарии миллии он); тарзҳои тақсими маҳсулоти ҷамъиятӣ; вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ ҷомеа.

Ба андешаи мо сатҳи зиндагӣ - ин категорияи иҷтимоӣ-иқтисодӣ буда, дараҷаи инкишоф ва қонё кардани талаботи моддӣ ва маънавии фардҳо, табақа ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, дар маҷмуъ, ҷамъиятро ифода намуда, шароитро ба аҳолии ҷиҳати таъмини тамоми эҳтиёҷоти рӯзгузаронӣ ба танзим мебарорад.

Ж.Ж. Руссо бошад, чунин андеша дошт, ки ҷомеа ба хоҳири ҳимояи аъзоёни худ таъсис дода мешавад. Мақсади ягонаи он ба саодати умумӣ расонидани мардум, яъне баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ аст. Бинобар ин, ҷомеае, ки он дар асоси бастанӣ қарордод ва таъмин кардани сатҳи мусоиди зиндагӣ бунёд мешавад дар он рӯкнҳои адолати иҷтимоӣ рӯя гашта, дар идоракуниаш истибдоду зулм ҷой пайдо намекунад. Тамоми афроди башар озод ва мусоӣ халқ шудаанд ва ҳеҷ як аз онҳо бар дигарон бартарӣ надошта, ҳақ надорад бар ҳамнавьони худ тобеъ шавад. Зур эҷоди ҳеҷ ҳақе намекунад. Танҳо чизе, ки метавонад асоси қудрат бошад қарордодхоест, ки ба ризоияти байни афрод баста мешаванд. Аммо мутафаккир қайд мекунад, ки ба вучуд омадани моликияти хусусӣ инсонро маҷбур мекунад, ки аз озодиҳои худ, ки табиатан ва вобаста ба фаҳмиши худ бегона нашудаанд, дур шавад. Ин чунин маънӣ дорад, ки дар табиати ҳуди инсон тағйироти кулӣ ворид шудааст. Нобаробарии одамон - маҳсули як қатор табаддулотҳо, ки табиати инсон ба вучуд меоварад, ба мисли ғуломиро барқарор кунад, зулм ба табиат намояд, барои он ки ҳуқуқи ғуломиро абадӣ намояд, бояд табиатро дигаргун созад ва ғайра ба ҳисоб мераванд.

Зарурати барқарории баробарию Ж.Ж. Руссо ҳамчун талаботи сиёсии замон пешниҳод мекунад ва онро аз натиҷаҳои таҳқиқи бавучудой ва дараҷаи амикрафтаи нобаробарӣ, қонунияти инкишофи он ва анъанаҳои таърихӣ оид ба худидоракуни, асоснок мекунад. Ҳамзамон мутафаккир нобаробарии иҷтимоӣ ва табииро аз ҳам фарқ мекунад. Ба андешаи ӯ табиат инсонҳоро мутафовут ба вучуд меоварад, аммо ин тафовутҳо на аз нобаробарии иҷтимоӣ, ки сабаби он моликияти хусусӣ мебошад вобастагӣ доранд. Ӯ се сабаби нобаробарии муайян менамояд: нобаробарии ҷамъиятӣ; таърихан ба вучуд омадан ва пайдоиши моликияти хусусӣ. Моликияти хусусӣ хангоми гузариши инсон аз ҳолати табиӣ ва ҷамъиятӣ пайдо мешавад, ё худ маҳсули тамаддун аст. Аммо бояд гуфт, ки мутафаккир ба таври дақиқ ва равшан меъёрҳо ва индикаторҳои асосии баҳодихии сатҳи зиндагиро нишон намедихад.

Фаҳмиши илмӣ оид ба коркарди низоми нишондиҳандаҳои баҳодихии сатҳи зиндагӣ дар давраи пайдоиши капитализм оғоз гардиданд. Агар У.Петтӣ ва Ф.Кенэ дар тадқиқотҳои худ сарчашмаҳои воқеии баланд бардоштани сатҳи зиндагиро нишон дода бошанд, пас М. Кейнс ва А. Маршалл саҳми назаррас дар рушди назарияи ташаккули сарчашмаҳои молиявӣ, ки сатҳи зиндагиро таъмин мекунад, гузоштанд. Адам Смит вобастагии сатҳи зиндагиро бо музди маош таҳқиқ карда, барои баланд бардоштан ва танзими он зикр дошта буд, ки андозаи музди меҳнат бояд талаботи инсонро қонё гардонад ва афзоянда бошад.

Ба андешаи Давид Рикардо бошад, сатҳи зиндагӣ вобаста ба одат ва феълҳои ҳуҷи одамон тағйир меёбад. Бинобар ин, мутафаккир ба мисли Адам Смит вобаста будани сатҳи зиндагиро ба фаъолияти меҳнатии одамон арзёбӣ карда, пешниҳод мекунад, ки алоқамандии сатҳи зиндагӣ ва фаъолияти меҳнатӣ арзиши меҳнатро тағйир дода, барои беҳтар гардидани сатҳи зиндагӣ мусоидат менамояд. Зарурати асосноккунии таъсиси арзиши воситаҳои ҳаётӣ барои бавучуд овардани қувваи кориро назарияи марксистӣ амалӣ кард. Категорияи асосии чунин муносибати методологӣ дар иқтисоди бозорӣ арзиши қувваи корӣ, ки арзиши воситаҳои мавҷудияти коргар ва оилаи ӯро муайян мекунад, ба ҳисоб меравад.

К. Маркс арзиши қувваи кориро тавассути неъматҳои, ки барои ҳаётгузаронии инсон муҳим мебошанд, андозагирӣ карда, меҳнатро омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва танзими муносибатҳои иқтисодӣ, бавучудоварандаи шароити ҷиҳати ташаккули воситаҳои ҳаётӣ меҳисобад. Аз ин рӯ, дар шароити нави муносибатҳои бозорӣ категорияи «арзиши қувваи корӣ» аҳамияти ҳудро ҳамчун пойгоҳи назариявии муайян кардани на ҳадди ақал, балки сабаби истеъмолӣ, ки дар сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба назар гирифта мешавад, гум накард.

Ба андешаи мо, ҳамаи методикаҳои нишондодашуда дар доираи баҳисобгирии нишондиҳандаҳои интегралӣ сифати зиндагӣ асоснок карда шудаанд, аммо ҳам дар муносибатҳои умуминазариявӣ ва ҳам дар нақшаи методикӣ фарқиятҳои принципиалӣ вучуд доранд. Аз ҷумла, дар қисмати муайян кардани номгуи индикаторҳо ва теъдоди нишондиҳандаҳои онҳоро ташкилдиҳанда барои ба ҳисоб гирифтани индикатори интегралӣ тафовут низ ба назар мерасад. Аз ҷумла, Маркази вазъ ва пешгӯикунии иқтисодии Федератсияи Россия нишондиҳандаҳое, ки барои баҳодиҳии сатҳи зиндагӣ дар шароити иқтисоди бозаргонӣ муҳим мебошанд, ба ҳафт бахш ҷудо карда теъдоди онҳоро ба 39 номгу мерасонад. Бахши аввал нишондиҳандаҳои ҷамъбастишуда унвон дорад. Ба он 3 нишондиҳандаро хос мешуморанд: 1) меъёрҳои сатҳи зиндагӣ; 2) индекси арзиши ҳаёт; 3) маҳсулоти умумии миллӣ (фонди истеъмоли, фонди истеъмоли шахсӣ) дар ҳисоб ба ҳар сари аҳоли. Бахши дуюм даромадҳои аҳоли буда, аз 9 нишондиҳанда иборат аст: 1) даромадҳои умумии воқеии аҳоли; 2) даромадҳои воқеии дар ихтиёри худ доштаи аҳоли; 3) даромадҳои маҷмӯии аҳоли; 4) даромадҳои шахсии аҳоли; 5) даромадҳои шахсии дар ихтиёри худ доштаи аҳоли; 6) даромадҳои пулии аҳоли; 7) даромади миёна ва музди миёнаи моҳонаи корманд; 8) ҳаҷми миёнаи музди меҳнати воқеӣ ва 9) ҳаҷми миёнаи нафақа, ёрдампулӣ ва стипендия. Бахши сеюм истеъмолот ва масрафи аҳоли буда, нишондиҳандаҳои ин бахш иборатанд аз: 1) ҳаҷми умумии истеъмоли неъматҳои моддӣ ва истифодабарии хизматрасониҳо аз ҷониби аҳоли; 2) масрафи пулии аҳоли; 3) масрафи истеъмолии аҳоли; 4) истеъмоли маҳсулоти ғизоӣ аз ҷониби аҳоли; 5) маҳорати харид аз музди миёнаи маош; 6) маҳорати харид аз нафақаи миёна. Бахши чорум: пасандози пулии аҳоли. Бахши панҷум амволи захиракарда ва манзил унвон дошта, 3 нишондиҳандаро дар бар мегирад: 1) арзиши амволи хонагӣ (шахсӣ) - и захиракарда; 2) мавҷудияти асбобу ашёҳои дуру дароз истифодабурдаи аҳоли; 3) шароити манзили аҳоли. Бахши шашум тафрикаи иҷтимоии аҳоли мебошад, ки дорои 8 нишондиҳанда аст: 1) тақсими маҷмӯи даромадҳо бо ҳаҷми миёна ба сари ҳар як аҳоли; 2) истеъмоли маҳсулоти асосии ғизоӣ, маҳсулоти ғайриозуқаворӣ ва хизматрасониҳои аҳоли бо дараҷаи гуногуни маҷмӯи даромадҳо, ба андозаи миёна ба сари ҳар як аҳоли; 3) сохтори масрафи истеъмолии аҳоли ба дараҷаи гуногуни миёна ба сари ҳар як аҳоли; 4) динамикаи арзиши воқеӣ ва меъёрҳои сабади истеъмолии кишрҳои гуногуни аҳоли; 5) индекси якҷоякунии даромадҳо (коэффисенти Чини); 6) коэффисенти адабии тафрикаи даромад ва истеъмолии аҳоли; 7) таносуби даромади миёна ва истеъмолот; 8) ҳиссаи даромади гурӯҳи аҳоли аз ҳисоби маҷмӯи даромадҳои аҳоли. Бахши ҳафтум табақаҳои камтаъмини аҳоли унвон дошта, аз 10 нишондиҳанда иборат аст: 1) рӯзгузаронӣ; 2) бучети минималии истеъмоли; 3) ҳаҷми минималии музди маош; 4) ҳаҷми минималии нафақа; 5) маҳорати харид аз музди маоши минималӣ; 6) маҳорати харид аз нафақаи минималӣ; 7) коэффисенти камбизоатӣ; 8) танқисӣ доштан аз даромад; 9) доираи камбизоатӣ; 10) тасвири иҷтимоии камбизоатӣ [4].

Сатҳи истифодабарии неъматҳои моддӣ дараҷаи некӯаҳолии аҳолиро нишон дода, метавонад, ки бо воситаи нишондиҳандаҳои зерин ифода карда шавад: 1) якқисматаи ҷудогона - даромади маҳсулоти дохилӣ ва масрафи маҳсулоти ғизоӣ аз тарафи аҳоли; 2) дуқисматаи нисбӣ - таносуби даромадҳо ва харочот ва камтарин маблағ барои рӯзгузаронӣ, аз ҷумла нишондиҳандаҳои индексӣ; 3) ҳамаи намудҳои нишондиҳандаҳо - ҳамаи низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ дар маҷмӯи истифода карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Мирсаидов А.Б. Основные тенденции развитие социального сектора и параметры становление социального государства в Республики Таджикистан// Таджикистан и современный мир, 2016, № 3 (53), с.262-269.
2. Мирсаидов А.Б., Шарифӣ Ф. Государственные услуги: экономическое содержание, типология//Таджикистан и современный мир//Вестник ЦСИ при Президенте РТ.-Душанбе, 2016-№2 (52) - с.197-208.
3. Мирсаидова Ф.А. Государственное регулирование уровня жизни населения в Республики Таджикистан. Автореферат на соискание к.э.н.- Душанбе, 2020, 27 с.

4. Модели социального государства //http://studopedia.su/10_17147_modeli-sotsialnogo-gosudarstva.html.
5. Нуралиев А.Н. Уровень жизни населения: теория, мониторинг и пути повышения. - Душанбе, 2011, 180 с.
6. Институциональные проблемы эффективного государства / Под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. - Донецк: Дон НТУ, 2011. - 372 с.
7. Кадырова “Доходы населения как фактор роста благосостояния”, г. Воронеж, 2004, 220с.
8. Конституция Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, «Нашриёти Ганҷ», 2016. – 135с. - С.4.
9. Куганов Н.К. Специфика функционирования общественного сектора в региональной экономике//Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: «Сино», 2013, 2/7 (123), с.179-184

«ЭНЕРГИЯИ САБЗ» - ОМИЛИ «ИҚТИСОДИ САБЗ»

Ризоев К.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Ризоева С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Неъматуллозода Ф.Н.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Асри ХХ пур аз навигариҳо ва мафҳумҳои нави иқтисодӣ, ҷомеавӣ ва техникӣ мебошад. Мафҳуми «ҷаҳонишавӣ» барои шарҳ додани тамоми паҳлӯҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дар кураи замин, ки системаи ягонаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии бавҷуд омадаро дар бар мегирад, истифода мешавад. Вай дар истифодаи илмӣ муддати кӯтоҳе пайдо шудааст ва дар шарҳу тафсираш андешаҳои гуногун во меҳурад. Раванди «ҷаҳонишавиро» аксарият ҳатто «интернационализация» ҳам мегӯянд, ки асос дорад. Таҳавулотҳои хоҷагии ҷаҳонӣ дар нимаи дууми асри ХХ-ум бо инкишофи иқтисодии мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ алоқаманд мебошад. Ин тамоили тараққиёт интернационалишавии ҳаёти хоҷагӣ, ногузир гардонд. Ҳичрати бузурги ҷаҳонии сармоя, молҳо, кувваи коргарӣ ва табодули иттилоот нишондиҳандаҳои хос ва динамики асри ХХ мебошанд. Барои инъикоси кулли ин дигаргуниҳо, навоариҳо ва равандҳои мафҳуми «ҷаҳонишавӣ» қабул карда шуд.

Президенти ҚТ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии ҚТ рӯзи 22-юми декабри соли 2017, 26 декабри соли 2018 ва аз 23 декабри соли 2022 баён намуданд, ки «Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ яке аз кишварҳои татбиқкунандаи «иқтисодиёти сабз» маҳсуб ёфта, аз лиҳози истифодаи манбаҳои таҷдидшавандаи энергия дар қатори шаш мамлақати пешсафи сайёра қарор дорад, зеро 98 фоизи барқ тавассути нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ истеҳсол мешавад». (1.5). «...истифодаи иқтидорҳои бузурги гидроэнергетики Тоҷикистон барои таъмин намудани кишварҳои минтақа бо нерӯи барқӣ аз лиҳози экологӣ тоза- яке аз асосҳои рушди «иқтисоди сабз» - метавонад ба кам гардидани партовҳои гази карбон ба атмосфера мусодати ҷиддӣ намояд» (2.2). «...дар шароити таҳавулотҳои босуръату пешгуинашавандаи иқтисоди ҷаҳонӣ, рақобатҳои шадид барои дастрасӣ ба захираҳо ва пайомадҳои тағйирёбии иқлим бояд дар кишвар тамоми воситаҳои муосири фаъолгардонии сармоягузори ба таври васеъ истифода бурда шавад...дар самти тадбиқи «лоихаҳои сабз» ...рушди «иқтисоди сабз», аз ҷумла «энергияи сабз»... «маблағгузори сабз»...чорачуи намоянд (2.2.).

Пештар Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар иҷлосияи 7-уми СММ, ки дар таърихи 20-28-уми сентябри соли 2015 баргузор гардид, чунин иброз дошта буд: «Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаи партовҳои гази карбонат ба фазо дар байни

кишварҳое, ки камтарин ҳаҷми партови газҳоро доранд, ҷои 135-умро соҳиб аст. Ин партовҳо ба сари аҳоли рақамро ташкил медиҳанд, ки аз нишондиҳандаҳои миёнаи дунё ба маротиба камтар аст. Истифодаи васеи манбаҳои таҷдидшавандаи энергия, алалхусус гидроэнергетика, ба рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар ва ташаккули иқтисоди сабз мусоидат менамояд.» (6.20).

Дар Осиёи Марказӣ, мисли дигар минтақаҳои ҷаҳонӣ, манбаи асосӣ ва зиёди истеҳсоли қувваи барқ ба стансияҳои гармдиҳии барқӣ (70%) рост меояд, ки ҳамасола миллионҳо тон гази карбонатро ба муҳити атроф паҳн менамояд. Минтақаи мазкур дорои имкониятҳои бузурги манбаҳои обӣ мебошад ва дар шароити имрӯза танҳо 10%-и он истифода мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имконияти солони захираҳои барқии обӣ зиёда аз 527 млрд. кВт. соатро ташкил медиҳанд, ки талаботи ҳозираи кулли мамлакатҳои Осиёи Марказиро се маротиба зиёд қонеъ мегардонад. Айни замон ҳамагӣ 5 Ҷоизи ин иқтидор истифода мешавад.

Далелҳои дар боло овардашуда ва андешаю гуфтаҳои Президенти ҚТ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон заминаҳои асосии пайдоиш ва зарурияти васеи омӯзиш ва тадқиқи ҳамачонибаи гидроэнергетика «энергияи сабз» ва «иқтисоди сабз»-ро пеш мегузорад. Муаммоҳои «энергияи сабз», «иқтисоди сабз» ва омилҳои муайянкунандаи онҳо дар илмҳои ҷомеашиносӣ баҳсҳои доманадор ва туллониро ба вучуд овардааст. Пайдоиши вожаҳои гуногун доир ба барқи «сабз», «иқтисоди сабз» ва мафҳумҳои дигар оиди хизбҳо, ташкилотҳои «сабз» дар ҷаҳон далели равшани гуфтаҳои боло мебошанд.

Стратегияи рушди иқтисоди ҷаҳонӣ бо назардошти сармоягузорӣ дар бораи ҳифзи муҳити зист, ки дар конфронси байналмилалӣ, ки оид ба рушди босуботи иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист солҳои 1992 дар Бразилия ва 2002 дар маркази Африкаи Ҷанубӣ баргузор гардид, барои муаммои «иқтисоди сабз» асос гузоштааст. Сабаби чунин мавқеъ пайдо кардани муаммои «иқтисоди сабз» ин алоқамандии он бо ҳалли масъалаҳои зиёди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ мебошад. Бинобар ин бояд муайян карда шавад, ки оё дар мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои таъмини «иқтисоди сабз» вучуд доранд ё не. Тасдиқи ин андешаҳо нишондодҳо ва гуфтаҳои баромадҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар дохил ва берун аз кишвар гувоҳи медиҳанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омилҳо мавҷуданд ва танҳо тарзу усул ва роҳҳои ба ин мақсад расидан бояд дар шакли мушахас дар «Консепсияи миллии «иқтисоди сабз» ва Стратегияи амалигардонии он қор карда баромада, тасдиқ шуда, қувваи қонунӣ дошта бошад. Чунки раванди «иқтисоди сабз» дар натиҷаи таҳаввулоти хоҷагии ҷаҳонӣ дар асри XX-ум пеш омад, ки он ба инкишофи бузурги иқтисодии мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ алоқаманд мебошад. Ин тамоюли тараққиёти ҷаҳонишавии ҳаёти хоҷагии ҷаҳониро пеш овард, ки он табодули тағйиротҳои куллии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии асри XX ва аввали асри XXI мебошанд. Барои инъикоси кулли ин дигаргуниҳо, навоариҳо, муаммоҳо ва равандҳо мафҳумҳои «иқтисоди сабз», «муҳити зист ё экология», «саноати сабз», «энергияи сабз» пеш омада қабул шудаанд. Ин раванди фаъолият ба он оварда расонд, ки дар ҷараёни зиндагӣ ва хоҷагии ҷаҳонӣ муаммоҳое пеш омаданд, ки ба ин хоҷагӣ таъсири мусбӣ ё манфӣ мерасониданд ва солҳои 70-80-ум асри гузашта баррасии илмии онҳо оғоз гардид. Агар то ин муддат проблемаи асосии башарият ин аз байн бурдани ҷанги ҳаставӣ бошад, пас ҳоло дар радифи аввал олимони мутахассисон проблемаи экологӣ, «иқтисоди сабз», дигар гурӯҳи олимони проблемаи демографӣ, инчунин проблемаи кашоқӣ ва қафомондагӣ ва ғайраро мегузоранд.

Дар замони муосир ҷомеаи ҷаҳонӣ моҳияти «иқтисоди сабз»-ро ҳаргуна мефаҳманд. Яке онро соҳаи нави иқтисод меҳисобад, ки табиати кишварро беҳтар мегардонад. Дигарон бошанд онро инъикоси технологияи нав, ҳамчун экосистема барои беҳтар намудан ва нафъ овардан ба вазъи табиат арзиш медиҳанд. Сеюмин бошад онро гузариш ба марҳалаи нави тараққиёт, ки мақсадаш пеш овардани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза мефаҳманд (6.48.,5).

Ҳамаи ин нишондодҳо оид ба муайян намудани фаҳмиши аҳамияти вожаи «иқтисоди сабз» наздик мебошанд. Иқтисодиёт барои нигоҳдорӣ, беҳбудии аъзоёни ҷомеа аз ҳисоби самаранок истифода бурдани захираҳои табиӣ, инчунин таъмини такрорнамоӣ ва расонидани

маҳсулотҳо ба истифодабарандагонашон ва ба занҷири истеҳсоли равонашуда мебошад. Дар навбати аввал «иктисоди сабз» барои истифодаи самараноки он захираҳое, ки дар шароити муосир ба нестшави расидаанд (нефт, газ) ва самаранок истифода бурдани захираҳои алтернативии барқароршаванда (обӣ, офтобӣ, шамолӣ), нақлиёти бо қувваи барқ ҳаракаткунанда, сӯзишвории биологӣ ва монанди онҳо нигаронида шудааст. Ҳоло дар Тоҷикистон миқдори рӯзҳои офтобӣ дар давоми сол аз 260 то 300 рӯз мебошад. Васеъ истифода бурдани нерӯи офтоб мувофиқи мақсади «иктисоди сабз» мебошад. Шароити табиӣи Тоҷикистон барои истифодаи захираҳои «иктисоди сабз» аз қабилӣ гидроэнергетика, нерӯи офтоб ва шамол хело мувофиқ мебошад. Инро ба инобат гирифта, Президенти кишвар дар Пайёми худ аз 23 декабри соли 2022 кайднамуд «...Ба мақсади расидан ба истиклоли энергетикӣ ва истифодаи самараноки нерӯи барқ дар идомаи корҳои дар солҳои соҳибистиклоли баанҷомрасида ҳоло татбиқи боз 20 лоиҳа ба маблағи 17 миллиард сомонӣ идома дорад...дар ноҳияи Роштқалъаи Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон ва неругоҳҳои бодиву офтоби дар ноҳияи Мурғоб ба маблағи умумии 170 миллион сомонӣ бомаром идома дорад».(2.2.). Раванди истифодаи энергияи барқароршаванда бо технологияи наву дастрас дар ҷаҳон бо суръати баланд афзоиш меёбад. Аз рӯи истеҳсоли батареяҳои офтобӣ мамлакати Чин дар ҷаҳон пешсаф мебошад. Германия бошад, соли 2011 ба воситаи сарчашмаҳои барқароршаванда 20% барқ истеҳсол намуда бошад нақша дорад, ки то соли 2050 онро ба 80% расонад.(6.37.) Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста ба ҷорабиниҳое, ки оид ба сарфакорона истифода бурдани барқ, истифодаи технология ва таҷҳизотҳои каммасрафи барқӣ ҷорӣ шудаанд, аз рӯи самаранокии энергия дар ММД аз мамлакатҳои зиёди ҷаҳон нишондиҳандаи паст дорад. Дар ҳалли проблемаи энергетикӣ, аввалан баланд бардоштани самаранокии энергия ва сарфаи энергияро ба ҳисоб гирифтани лозим аст ва ин бо зудӣ эҳсос карда мешавад. Сарвари давлат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ кайд намудааст, ки «Дар баробари ин, истеъмолкунандагон ва тамоми сокинонро зарур аст, ки барои кам кардани талафоти нерӯи барқ ва истифодаи сарфакоронаи он, аз ҷумла тавассути истифодаи васеи технологияҳои каммасраф кӯшиш намоянд. Дар ин сураат мо метавонем дар се соли оянда ба истиклолияти энергетикӣ ноил гардем» (1.6.).

Инкишоф ва рушди ояндаи иқтисоди ҷаҳон аз энергияи барқароршаванда вобастагии зиҷ дорад. Чунки энергия омили муҳимми таъмин намудани рушди босуботи иқтисодиву иҷтимоӣ, ташаккули «иктисоди сабз», ҳифзи муҳити зист, пешгирии офатҳои табиӣи вобаста ба тағйирёбии иқлим ва коҳиши партовҳои гази карбонат мебошад. Аз рӯи ҳисоби олимони 2%-и ММД-и ҷаҳон кифоя аст, ки «сабзгардонӣ»-и 10 сектори рушдиҳандаи иқтисодӣи ҷаҳонӣ, кам кардани партови газҳои гармхонавӣ ва самаранок истифода намудани захираҳо ба амал бароварда шавад. Барномаи СММ оид ба муҳити зист дар моҳи марти соли 2009 маърузаи «Раванди нави глобалии сабз»-ро тайёр намуд, ки дар он зарурияти сармоягузорию вобаста ба пешгирии муаммоҳои экологии ҷаҳонӣ пешниҳод намуд. Дар барнома кайд шудааст, ки сармоягузориҳо дар ҳаҷми 1% аз ММД-и ҷаҳонӣ 750 млрд. долларро ташкил медиҳанд, ки дар ду соли оянда метавонад ба ташкил ва рушди инфрасохтори «иктисоди сабз» дар сатҳи ҷаҳонӣ заминаи мустақкам гузорад.(6.19.,4.).

Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ кайд намудааст, ки: «Дар баробари бунёди иншооти нави тавлиди нерӯи барқи обӣ имрӯз зарурати таҷдиди нерӯгоҳҳои амалкунанда пеш омадааст, ки сармоягузорию зиёдро тақозо менамояд».(1.5.) Яъне барои гузариш ба «иктисоди сабз» Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки давраи туллонию бунёд, дигаргунсозӣ, таҷдиди неругоҳҳои пештар сохта шуда ва навро сармоягузорию намояд. Ин имконияти амали гардонидани «иктисоди сабз» на танҳо дар кишвар, балки дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ ва берун аз он мешавад. Ба ин ҳадаф расидан таҷдиди нерӯгоҳҳои обии «Норак», «Сарбанд», «Қайроқум» ва бунёди нерӯгоҳи обии «Роғун» зарур мебошад, ки 16 ноябри 2018 дар Рӯзи Президенти ҶТ агрегати аввали Нерӯгоҳи барқи обии «Роғун» бо иштироки Пешвои миллат ба истифода дода шуд, ки дар баромади худ зикр намуданд: «Имрӯз

рӯзи равшаниву нур ва бунёди пойдевори асосӣ барои расидан ба ормонҳои миллий ва фардои дурахшони Тоҷикистони азизамон мебошад». Иқтидори истеҳсолии «Роғун» 3600 мегават буда, он аз неругоҳи Норак 0,9 млн.квт зиёдтар мебошад ва бо баландии сарбанд- 335 метр (дар миёни неругоҳҳои об) дар ҷаҳон аз ҳама баландтарин ба шумор меравад ва 6 агрегати онро беш аз 22 ҳазор нафар шабонарӯз бунёд карда истодаанд. Бинои НБО дар доҳили кӯҳ, дар масофаи зиёда аз 70 километр бунёд карда мешавад, ки дар радифи даҳ иншооти ҷаҳонӣ қарор мегирад. Дар асоси пешгӯиҳои мутахассисон, бо бунёди пурраи ин неругоҳ 250 ҳазор нафар соҳиби ҷойи кор шуда, дар маҷмӯъ, сатҳи иқтисодӣ-иҷтимоӣ бештар аз 60 млн. аҳолии минтақа беҳ мегардад. Бо бунёди НБО-и «Роғун»-Тоҷикистон дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ ба пуриқтидортарин кишвари тавлидкунандаи неруи барқӣ «сабз» мубадал мегардад ва кишвар ба истиқлолияти пурраи энергетикӣ мебарояд. Омили асосии бунёди «иқтисоди сабз» ва табдили кишвар аз мамлақати аграрӣ-саноатӣ ба кишвари саноатӣ-аграрӣ имкониятҳои васеъ ба вуҷуд меоянд.

Дар неругоҳҳои амалкунанда амалан аз нисф зиёди фондҳои асосии онҳо аз нуқтаи назари ҷисмонӣ фарсуда шудаанд. Барои пешгирӣ ва баргараф намудани вазъияти баамаломандаи фарсудашавии ҷисмонӣ зарурияти сармоягузориҳои нисбатан калон барои ҷумҳурӣ пеш омада, амали намудани онҳо иқтидори энергетикӣ кишварро баланд мебардорад. Ҳамчунон дар Паём омадааст: «Илова бар ин, ҳоло барои навсозии системаи энергетикӣ кишвар ва бунёди инфрасохтори зарурии содироти он татбиқи 7 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи 8,1 миллиард сомонӣ идома дошта, дар маҷмӯъ, барои рушди соҳа беш аз 21 миллиард сомонӣ (яъне 2 миллиарду 400 миллион доллари америкоӣ) равона гардидааст».(1.5).

Муҳтавои ин аст, ки барои ҳалалдор нагардидани муҳити зист дар минтақаи Осиёи Марказию Ҷанубӣ сохтмони хатти минтақавии интиқоли барқӣ аз ҷиҳати экологӣ тоза КАСА-1000 ба масофаи 252 километр ва ба маблағи 2,2 миллиард сомонӣ оғоз гардидааст, ки он шабакаҳои барқӣ Тоҷикистону Қирғизистонро бо дигар кишварҳои минтақа Афғонистон ва Покистон пайваست намуда, имкониятҳои васеи ҳамкориҳои иқтисодӣ бо ин давлатҳоро оид ба содироти энергия аз ҷиҳати экологӣ тоза мусоидат мекунад.(6.98).

Лоиҳаи таҷдид ва барқарорсозии НОБ «Норак» аз моҳи март соли 2019, баъди баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ба истифода додани агрегати 2 НОБ «Роғун» оғоз гардид. Лоиҳаи мазкур аз ду марҳила иборат буда, дар марҳилаи аввал се агрегат ва дар марҳилаи дуюм 6 агрегат таҷдид карда мешаванд. Агрегати якуми неругоҳ пурра таҷдид шуда, зимни сафари Президенти мамлақат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, моҳи ноябри соли 2022 ба истифода дода шуд.

Президенти Ҷумҳурии Узбекистон мухтарам Шавкат Мирзиёев дар сафари давлатии худ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 9-10 март соли 2018 дар суҳанронии худ қайд намуд, ки соли оянда дар мамлақаташон то 32% истифодаи қувваи барқӣ муқарарӣ ба қувваи барқӣ обӣ «сабз» мегузаранд. Инчунин шартнома бобати мубодилаи байниҳамдигарии неруи барқ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон ба имзо расида буд, ки мувофиқи ин шартнома шомии 2-юми апрел хатти интиқоли барқ аз зеристгоҳи Регар (Тоҷикистон) ба зеристгоҳи Гулча (Узбекистон) зери шиддат монда шуд ва бо ҳамин интиқоли барқ аз Тоҷикистон ба Узбекистон оғоз ёфт. Ин миқдор қувваи барқро онҳо аз Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд гиранд. Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зиёда аз 20 сол аст, ки ибтикороти вобаста ба обро роҳандози менамояд. Зарурият ва аҳамияти ин муаммо боз хусусиятҳои умумибашрӣ мегиранд. Ин аст, ки 21 декабри соли 2016 Қатъномаи СММ яқдилона қабул гардид. Пешниҳоди Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028» эълон шуд, ки он аз 22 март соли 2018 шурӯъ шуда, дар рӯзи умумиҷаҳонии захираҳои об 22 март соли 2028 ба анҷом мерасад. Ин ҳафт ҳиссаи Тоҷикистон дар ҳақиқати муаммоҳои умумиҷаҳонӣ об, иқтисоди «сабз», ҳифзи муҳити атроф-экология ва «энергияи сабз».

Бо нишондод ва андешаи мутахассисон, тараққиёти «иктисоди сабз» имконияти мамлакатҳои зиёдеро аз бухронҳои экологӣ эмин нигоҳ медорад, чунки мамлакатҳои зиёди инкишофашон баъди саноатӣ ба чунин бухрон рӯ ба рӯ шудаанд.

Ин тамоилҳоро ҷамбааст намуда, бояд қайд намуд, ки тамоюли ҷаҳонишавии «иктисоди сабз» ин афзоиши самараноки истифода ва тараққиёти васеи энергияи барқароршаванда (обӣ, офтобӣ, шамолӣ) дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, нақлиётӣ аз лиҳози экологии бехатар, таъмини талаботи одамон бо маҳсулоти бехатар ва сифатноки истеъмолӣ, об, сохтмонҳои нави саноатӣ ва зерсохтори иттилоотӣ мебошад. Имрӯз 40% инноватсияи ҷаҳони ба «иктисоди сабз» рост меояд, 50% ба нигоҳдории энергия ва самаранокии он равона шудааст.

Хулоса, муҳтавои Паёмҳо ва баромадҳо - «иктисоди сабз» рушду нумуи омили асосии инкишофи ҷомеа, бунёд ва таҷдиди нерӯгоҳҳои барқии обӣ, истеҳсоли энергияи аз ҷиҳати экологӣ «сабз», сохтмони дахҳо корхонаҳои хурду бузург, бунёди ҳазорҳо ҷойҳои кори «сабз», истеҳсоли маҳсулотҳои «сабз», барқи «сабз», саноатикунони босуръати кишварҳадафи чоруми миллий ва дар ин асос баланд шудани сатҳи зиндагии аҳолии ҷумҳурӣ ва минтақа, паст шудани сатҳи камбизоатӣ дар кишварро ташкил медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017., Минбари халқ, 27 декабри соли 2017, № 52. С.5-6.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018., Ҷумҳурият, 26 декабри соли 2018, № 256. С.2., аз 23 декабри соли 2022., Ҷумҳурият.
3. Анисимов С.П. «Зеленая экономика» и электроэнергетика. / Национальные проекты.-2013.- №6.-С.4-13.
4. «Зеленая» экономика // <http://minpriroda.by/>
5. Обзор «зеленой» экономики ЮНЕП, 2011 // <http://www.unep.org/>
6. Маводи конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Ҷанбаҳои институтсионалии ташкили «иктисодиёти сабз» дар ҚТ», Душанбе-2017. С.19-20

ОСНОВНЫЕ КАТЕГОРИИ СОВРЕМЕННОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Махмудова М.Х., Саидова М.С.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

В условиях рыночной экономики появились новые экономические категории, которые в плановой экономике не было необходимости в их применении. К таковым относятся: предпринимательство, бизнес, коммерция, факторинг, франчайзинг, чему и посвящена данная статья, каждому из этих понятий дадим характеристику.

Долгое время у нас в экономике игнорировался термин «предпринимательство», вместо него использовался термин «хозяйственная деятельность». Возвращение в наш экономический язык этого термина означает признание необходимым таких условий, как:

-действительная, а не формальная экономическая самостоятельность хозяйствующих субъектов;

-свобода выбора хозяйствующими субъектами вида хозяйственной деятельности;

-признание права существования различных форм собственности.

Предпринимательству во многих экономических литературах дается следующее определение: «это инициативная самостоятельная деятельность физических и юридических

лиц в целях получения прибыли, осуществляемая на свой страх и риск под имущественную ответственность» [3, с. 22].

Предпринимательство характеризуется следующими чертами:

- не только свобода в выборе хозяйственной деятельности и ее методов, не только самостоятельность, но главное – новаторство;
- ответственность за принимаемые решения и их последствия связаны с этим риском;
- ориентация на достижения экономического успеха.

Предпринимательство выполняет особую функцию- обеспечение развития и совершенствование экономики, её постоянное обновление, создание инновационной среды, открытие дороги к новому.

В настоящее время распространены следующие формы предпринимательства:

- индивидуальная;
- совместная;
- рисковое (венчурное), т.е. инновационные фирмы (проводники и разведчики НТП).

Предпринимательская деятельность рассматривается в экономике как фактор производства изложенная ещё в 18 веке А. Смитом.

Сущность предпринимательства состоит в том, что это особая специфическая сфера рыночного хозяйствования, одновременно способ и процесс хозяйственной деятельности человека в современном обществе.

Термин «предприниматель» впервые появился в научном обороте приблизительно в современном смысле слова в 18 веке. Одни исследователи считают, что он был введен английским экономистом Р. Кантильоном, другие – французским экономистом Ж.Б. Сэем. Важно отметить, что нельзя отождествлять время появления в научном обороте термина «предприниматель» с временем возникновения той деятельности, которая под этим термином подразумевается. Появление предпринимательства как одного из видов человеческой деятельности напрямую связано с потребностью человека в свободном самовыражении личности в хозяйственной деятельности. В этом смысле предпринимательство существует с момента возникновения человеческого общества.

По поводу сущности предпринимательства в литературах можно найти различные позиции. Так, в учебнике «Основы предпринимательского дела» под ред. Ю.Н. Осипова предпринимательство ассоциируется с понятием «бизнес» как процесса делания денег... посредством полезной производительной деятельности- изготовления продукта или оказания услуги. К. Маркс связывал предпринимательство с обеспечением самовозрастания стоимости. В современном западном учебнике по предпринимательству Г.Чинса (Великобритания) предпринимательство обозначается понятием «бизнес», которое характеризуется как «деятельность, осуществляемая частными лицами, предпринимателями по извлечению природных благ, производству или оказанию услуг в обмен на другие товары». В работе А. Хоскина (Лондон) предпринимательство рассматривается как процесс, который может протекать в трех сферах: промышленной, коммерческой, финансовой. Общим для позиции большинства исследователей этого вопроса является выделение в предпринимательстве риска, с которым связан труд предпринимателя.

Наиболее четко специфику предпринимательства выразил американский экономист Й. Шумпетер который заявил, что быть предпринимателем значит делать не то, что делают другие, и не так, как это делают другие.

Всё вышеназванное говорит о том, что в экономической литературе существует путаница в понятиях «бизнес» и предпринимательство. Мы согласны с мнениями ряда ученых экономистов, коллектив авторов учебника экономическая теория под редакцией Муровьева А.И., Игнатова А.М., Крутика А.Б. Предпринимательство-является наряду с коммерцией, факторингом и франчайзингом- одной из форм бизнеса. Бизнес понятие шире, чем его названные формы. Бизнес чаще всего характеризуется как:

- дело (работа);

-любой вид деятельности, приносящий доход или личную выгоду (афера-тоже бизнес) [1, с. 27].

Бизнес-это система, охватывающая всех хозяйствующих субъектов в единое целое. Суть системы бизнеса состоит в том, что каждый субъект рыночной экономики занимается своим делом и в то же время в обществе отработаны такие механизмы, благодаря которым бизнес не наносит ущерба другим людям. Об устойчивости и жизнеспособности системы бизнеса свидетельствует:

-высокий динамизм системы, создание новых моделей современного рыночного хозяйства, в том числе и модели социально-ориентируемой рыночной экономики;

-разрешение возникающих в системе противоречий между потребителями и производителями товаров, предпринимателями и наемными работниками.

Классическая форма бизнеса осуществляется на основе самых разнообразных критериев. Выделяют потребительский (домашнее хозяйство) и трудовой (сделки наемного труда) бизнес. С учетом размеров бизнеса различают мельчайший, мелкий, средний и крупный. По формам собственности можно выделить государственный, частный и коллективный бизнес. По степени интернационализации капитала можно выделить национальный и международный бизнес.

В целом, бизнес рассматривается и как процесс деятельности и как объект собственности, который можно продать, заложить, завещать, застраховать.

В этом случае бизнес становится объектом сделки товаром [1, с. 40].

Наравне с предпринимательством и бизнесом часто употребляется термин «коммерческая деятельность» или «коммерция». По мнению ученых Санкт-Петербургской Академии бизнеса и менеджмента бизнес делится на предпринимательство, коммерция, факторинг и франчайзинг о которых было упомянуто нами выше.

Коммерция-это торговая деятельность людей, направленная на получение торговой прибыли. Она является составной частью производственно-хозяйственной деятельности любого предприятия (фирмы) товаропроизводителя или обособливается в самостоятельный вид деятельности (торговля, биржевая, банковская деятельность, торговое посредничество». Основная роль современной коммерции-всестороннее обслуживание непосредственно производства и сферы обращения.

К новейшим формам коммерческой деятельности можно отнести-лизинг, чертер, хайринг, прокат и т.п.

Одной из форм бизнеса, нами было упомянуто выше, является факторинг. Факторинг (анг. посредник) это вид коммерческой деятельности, ускоряющая торговые сделки по реализации продукции путем покупки у производящей фирмы требований к своим клиентам. Благодаря факторингу поставщику создаются условия для концентрации на основной производственной деятельности, ускорения оборота капитала и в целом увеличения прибыли.

Франчайзинг трактуется как способ сбыта товаров и услуг, способ развития и завоевания рынка на основе кооперации материальных и финансовых средств, а также усилий малого и среднего бизнеса.

Франчайзинг также можно характеризовать как форму интеграции малого и среднего бизнеса, которая предполагает создание широкой сети однотипных малых предприятий посредством продажи крупной компанией (производителем и дистрибьютором) права на пользование товарным знаком мелким фирмам и предпринимателям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Муравьев А.И., Игнатьев А.М., Крутик А.Б. Малый бизнес. Учебник. - СПб: Издательство «Лань», 2001. - 696 стр.
2. Круглова Н.Ю. Основы бизнеса (предпринимательства). – М.: КноРус, 2015. – 544 с.
3. Экономическая теория: Учебник / Под общ. ред. акад. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. — М.: ИНФРА-М, 2016. - 713 с.

ХИСОБКУНИИ ДИНАМИКАИ РУШДИ ҲАШАРОТҲОИ ЗАРАРРАСОНИ РАСТАНӢ БО ИСТИФОДА АЗ МОДЕЛИ РЕГРЕССИОНӢ

Ғафоров А.Б., Мухаков В.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таъмини амнияти озуқавории мамлакат яке аз масъалаҳои муҳими стратегии мамлакат буда, барои ҳалли масъалаи мазкур дар баробари масъулони ҳамаи самтҳои хоҷагидорӣ олимон ва мутахассисон низ бояд дар сафи пеш бошанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола майдони кишти зироатҳои кишоварзӣ зиёд шуда истодааст. Аз сабаби васеъ гардидани майдонҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ ва тағйирёбии иқлим барои зиёд шудани манбаи сироятии барангезандаи касалиҳои ва ҳашаротҳои зараррасон шароит фароҳам мегардад.

Дар ин ҷода олимон ва донишмандони соҳа тамоми донишу малакаи худро барои пешгири кардани чораҳои мубориза бар зидди касалию ва ҳашаротҳои зараррасон саъю кӯшиш карда истодаанд. Динамикаи рушди ҳашаротҳо аз тағйирёбии ҳарорат ва намнокӣ вобастагии хеле зиёд дорад.

Яке аз вазифаҳои асосии илмҳои дақиқ тавсифи ҳама гуна ҳодисаҳо ва равандҳои физикӣ бо истифода аз модели математикӣ мебошад. Масалан, равандҳои гуногуни иқтисодӣ, ҳоҷафзоиши андозҳо ва ҳоҷ динамикаи истеҳсолоти саноатӣ, расмансозӣ ва сохтани моделҳои мувофиқи математикиро талаб мекунад [4][5].

Аз маълумотҳои саҳроӣ маълум мегардад, ки ҳашаротҳои зараррасон боваста ба ҳарорат ва намнокӣ чунин тағйир меёбад (Ҷадвали 1).

Намнокии ҳавои дохили	Ҳарорати дохила	Шумораи зараррасон аз 10 ниҳол
68,8	13	4
63,8	14,8	11
72	17,8	5
77,4	17,7	21
64,2	15,1	12
62,1	13,2	8
70,1	16,2	18

Ҷадвали 1. Динамикаи рушди ҳашаротҳои зараррасон вобаста ба ҳарорат ва намнокӣ

Таҳлили регрессионӣ дар асоси муодилаи регрессионии сохташуда гузаронида мешавад ва саҳми ҳар як тағйирёбандаи мустақилро ба варианти тағйирёбандаи вобастаи омӯхташуда (пешбинишаванда) муайян мекунад. Аз ин рӯ ҳалли масъалаҳои амалӣ бо истифода аз таҳлили регрессионӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 1 вобастагии ин параметрҳоро бо истифода аз муодилаи регрессионӣ таҳлил намуда, модели регрессионии масъаларо месозем.

Бо X_1 - намнокии ҳавои дохилӣ, X_2 - ҳарорати дохила ва Y - шумораи зараррасонҳоро ишора мекунем. Дар ин ҳолат муодилаи регрессия намуди зеринро мегирад: $y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2$.

Барои ҳалли масъала усули квадратҳои хурдтаринро истифода намуда, системаи алгебравии хаттӣ бо се номаълумӣ b_0, b_1, b_2 -ро ҳосил мекунем:

$$\begin{aligned} \sum y_i &= nb_0 + b_1 \sum x_{1i} + b_2 \sum x_{2i} \\ \sum x_{1i} y_i &= b_0 \sum x_{1i} + b_1 \sum x_{1i}^2 + b_2 \sum x_{1i} x_{2i} \\ \sum x_{2i} y_i &= b_0 \sum x_{2i} + b_1 \sum x_{1i} x_{2i} + b_2 \sum x_{2i}^2 \end{aligned}$$

Барои системаи сохташуда, ҷадвали ёрирасони зеринро месозем

Y	X1	X2	X1 ²	X2 ²	X1Y	X2Y	X1X2	Y ²
4	68,8	13	4733,44	169	275,2	52	894,4	16
11	63,8	14,8	4070,44	219,04	701,8	162,8	944,24	121
5	72	17,8	5184	316,84	360	89	1281,6	25
21	77,4	17,7	5990,76	313,29	1625,4	371,7	1369,98	441
12	64,2	15,1	4121,64	228,01	770,4	181,2	969,42	144
8	62,1	13,2	3856,41	174,24	496,8	105,6	819,72	64
18	70,1	16,2	4914,01	262,44	1261,8	291,6	1135,62	324
79	478,4	107,8	32870,7	1682,86	5491,4	1253,9	7414,98	1135
11,28571	68,34286	15,4	4695,814	240,4086	784,4857	179,1286	1059,283	162,1429

Ҷадвали 2. Ҷадвали ёрирасон

Барои маълумотҳои додшуда, системаи муодилаҳо намуди зеринро мегирад:

$$79 = 7b_0 + 478,4b_1 + 107,8b_2$$

$$5491,4 = 478,4b_0 + 32870,7b_1 + 7414,98b_2$$

$$1253,9 = 107,8b_0 + 7414,98b_1 + 1682,86b_2$$

Системаи муодилаҳои додшударо бо усули Крамер ҳал намуда, қиматҳои зеринро меёбем.

$$b_0 = -20,7313;$$

$$b_1 = 0,18657;$$

$$b_2 = 1,25106;$$

Коэффисиентҳои ёфташуда маълум мегардад, ки муодилаи регрессия намуди зеринро дорад:

$$Y = -20,7313 + 0,18657X_1 + 1,25106X_2$$

Бо истифода аз ин муодила барои дилхоҳ параметрҳои ҳарорат ва намнокӣ, шумораи ҳашаротҳои зараррасонро муайян намудан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Воскобойников Ю.Е. Регрессионный анализ данных в пакете Mathcad: Учебное пособие / Ю.Е. Воскобойников. - СПб.: Лань, 2011. - 224 с.
2. Дрейпер, Н. Прикладной регрессионный анализ / Н. Дрейпер. - М.: Вильямс И.Д., 2019. - 912 с.
3. Карлберг К. Регрессионный анализ в Microsoft Excel / К. Карлберг. - М.: Диалектика, 2019. - 400 с.
4. Шерматов Н. Ш. Основы регрессионного анализа / Н. Ш. Шерматов, Р. Н. Одинаев, К. С. Шакарбеков. – Душанбе: Эр – граф, 2019. – 66 с. – EDN BZOOСN
5. Odinaev R. N. Regression analysis of the streamlining of traditions, celebrations and rites in the Republic of Tajikistan / R. N. Odinaev, S. F. Hakimiyon // . – 2020. – No. 3. – P. 37-46. – EDN PIGGLT

МУНДАРИЧА

БАХШИ I. ПРОБЛЕМАҲОИ МУОСИРИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АУДИТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	3
Асрорзода У.С., Каримов Б.Х. Низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт.....	3
Одиназода К.С., Анисаи Муҳиддин. Баҳисобгирии сармояи оинномавӣ дар ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд.....	7
Абдулмуминзода Н.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ.....	12
Абдурахимов А.А. Влияние цифровизации экономики на подготовку учетных специальностей: проблемы и перспективы.....	15
Қодирова Г.Т. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ.....	20
Расулов Д.Т., Мазбутова С.З. Масъалаҳои баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои кишоварзӣ.....	26
Исоев Д.Т. Танзими меъёри ташаккули ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ.....	30
Олимов Д.А., Бобомуродов П.Х., Муҳаммади М. Баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун функсияи ташаккулдиҳии имкониятҳои молиявӣ дар шароити индустриаликунии мамлакат.....	32
Ҳочиева Ш.А. Низоми ҳамгироии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати сабук.....	36
Рахимов С.Х. Маркетинговые расходы туристических предприятий: учетный аспект.....	40
Абдуллоева М.Б., Абдурахимов А.А. Муаммоҳои муосири системаи идоракунии хароҷотҳои истеҳсоли маҳсулот.....	44
Расулов Т.М., Ализода Ш.Ҷ. Натиҷаи ҷаҳишти муассисаҳои бучетӣ дар давраи ҳисоботӣ.....	49
Гадоев А.Ф. Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва татбиқи онҳо дар муҳосибот.....	52
Абдурахимов А.А., Охунҷонова Т.Х. Аудити ҳисоббаробаркунӣ бо қарздорон ва кредиторон ҳамчун вазифаи идоракунии корхона.....	55
Анисаи Муҳиддин. Ҷаҳишти инноватсионӣ ҳамчун объекти баҳисобгирии муҳосибӣ.....	58
Саломов Ф.Ш. Учет торговой кредиторской задолженности.....	60
Курбанова С.М. Учет готовой продукции и товаров.....	65
Азиззода А.Ш. Баҳисобгирии сармоягузориҳои кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат.....	70
Джабаров Г.Н. Аудиторская деятельность в Республике Таджикистан и перспективы ее развития в условиях цифровой экономики.....	74
Каримов Б.Х., Саломов Ф.Ш., Нуров Б.А. Ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити аутсорсинг.....	77
Кодирзода Ф.Д. Место и функции счетной палаты в системе институтов финансового контроля.....	81
Расулов Т.М. Моҳияти аудит ва мақсади он дар шароити муосири рушди иқтисодиёт.....	85
Қўзибоева Б.М., Нуриддинов М.Б. Нақши стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар рушди баҳисобгирии муҳосибии ватанӣ.....	89
Каримӣён М.Б. Вопросы оценки основных средств в современных условиях.....	93
Ҳукматов Д.Ҷ. Арзёбии сифати назорати дохилӣ.....	96
Ҳафизов А.З. Ташкили банақшагирии стратегӣ ва бучетикунонӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ.....	102
Расулов Т.М., Азиззода А.Ш. Хусусияти баҳисобгирии бучетӣ ва ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ барои ҳисоби иҷроӣ харҷнома.....	105

Анисаи Муҳиддин. Баҳисобирии уҳдадорихои дарозмуҳлат.....	108
Файзиева Н.А., Абдурахимов А.А. Ҳисоботи молиявӣ - ҳамчун иттилоот барои қабули қарорҳои иқтисодӣ.....	113
Давлатмамадова А.Б., Давлатов Н., Пулодзода О. Муаммоҳои қорӣ қардани СБҲМ дар қорхонаҳои ватанӣ.....	117
Зарринаи М. Баҳисобирии идорақунӣ дар низоми таъминоти иттилоотии субъекти иқтисодӣ.....	121
Дадомаатов Д.Н. Мафҳуми хароҷоти меъёрӣ ва низоми «стандарт-қост».....	125
Хайтов С.П. Правовая политика Республики Таджикистан в сфере автоматизированной информационной системы бухгалтерского учета, анализа и аудита на современном этапе.....	129
Ҷулиев М.Х. Таҳлили иқтисодии муқоисавии нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ дар ММД.....	135
Расулов Т.М. Таҷҳиси эҳтимолияти муфлисшавии қорхона.....	139
Қамолова Ш.С. Методология оценки степени конкурентоспособности отечественного аудита.....	143
БАҲШИ II. НАҚШИ СОҶАҶОИ АЛОҶИДА ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӣ.....	148
Асрорзода У.С. Заминаҳои иқтисодии рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	148
Рахимов М.А., Рахимов С.Х. Анализ эффективности туристической деятельности..	155
Хорқашов И.С. Нақш ва мақоми сармои инсонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ.....	158
Джабборов Ф.А. Концептуальные аспекты развития промышленного производства в условиях цифровизации экономики.....	164
Қодирзода Д.Б. Стратегия экономического роста и благосостояние населения Таджикистана.....	169
Аҳмади Зоҳидҷон. Маблағгузори сармоягузориҳо ба инфрасохтори сайёҳӣ.....	173
Тоҳтаров И.Х. Таҳлили қарздиҳии имтиёзноки бонқҳо ба соҳаи кишоварзӣ.....	178
Рустам А. Таъминоти молиявии равандҳои сармоягузорӣ.....	182
Қодирова М.Д. Занятость в сфере предпринимательства и неформальная экономика.....	187
Алишоев Х.Х. Идорақунии соҳибқорӣ аз нуқтаи назари иқтисоди исломӣ.....	192
Қаримова Т.Х. Антикризисное управление на предприятиях торговой сети.....	196
Джумъаев Б.М. Теоретические и методологические подходы к классификации бизнес-услуг в условиях формирования экономики знаний.....	199
Ҳабибуллозода М.Х. Муқамалгардонии механизми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар шароити муосир.....	205
Рустамов Р.У. Основные проблемы и пути развития промышленного предпринимательства в Республики Таджикистан.....	210
Сафоев А.Қ. Лоихаҳои сармоягузорӣ ҳамчун воҳиди ченаки фаъолияти сармоягузорӣ.....	213
Исмоилов А.А. Мавқеи коммуникатсияҳои маркетингӣ дар рушди сайёҳӣ.....	218
Джураева Х.Х. Оценка уровня субъектов экономики Хатлонской области.....	220
Якубов А.А., Гоибназаров А.Ш. Институциональные факторы реализации ускоренной индустриализации в регионе.....	227
Гулзода Ф.М. Совершенствование системы поддержки экспорта в условиях членства Республики Таджикистан в ВТО.....	230
Исупов С.И. Хусусиятҳои гурӯҳбандии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	234
Бобоев Ё.С. Истифодабарии оқилона, ҳифз ва тағйирёбии захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	239

Шарифова Ф.Н. Асосҳои назариявии таҳқиқи нақш ва моҳияти бизнес-сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ.....	244
Ғафуров С.Х. Усулҳо ва роҳҳои идоракунии давлатии рушди индустриалӣ-инноватсионии корхонаҳои саноатӣ.....	247
Урунбоев А., Ҷулиев М.Х. Нақши низоми бонкӣ ва менечменти иноватсионӣ дар саноатикунонии кишвар.....	249
Иззатуллои Ҳ. Чанбаҳои институтсионалии таъмини амнияти молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ.....	253
Сайдалиев Х.А. Муҳиммияти фаъолияти босуботи бонкӣ дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	257
Самиева М.Б., Хочаев С.И. Нуқтаи назари олимони оид ба фаҳмиши категорияҳои сатҳи зиндагӣ.....	260
Ризоев К., Ризоева С., Нёматуллозода Ф.Н. «Энергияи сабз» - омили «иқтисоди сабз».....	264
Махмудова М.Х., Саидова М.С. Основные категории современной рыночной экономики.....	268
Ғафуров А.Б., Муҳаков В. Ҳисобкунии динамикаи рушди ҳашаротҳои зараррасони растанӣ бо истифода аз модели регрессионӣ.....	271

МАВОДИ

**КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ-АМАЛИИ ҶУМҲУРИЯВИИ
«МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ, ТАҲЛИЛ
ВА АУДИТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР»
(28 марти соли 2023)**

МАТЕРИАЛЫ

**РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА, АНАЛИЗА И
АУДИТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ»
(28 марта 2023 года)**

Ба чопаш 20.03.2023 имзо шуд
Гарнитураи Times New Roman
Нашриёти “Соҳибкор”